

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XIX No. II

2020

GASIN JSS

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Archaeology, Art, Business, Economics, International Trade, Communication, Geography, History, Law, Literature, Philosophy, Political Science and International Relations, Sociology and Theology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Directory of Open Access Journals

Gaziantep University
Journal of Social Sciences
GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Ali GÜR

Editor-in-Chief

Asst. Prof. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN

Section Editors

Prof. Dr. Atilla ENGİN
Prof. Dr. İ. Halil EKŞİ
Prof. Dr. Mehmet EROL
Prof. Dr. Zühal ARDA
Assoc. Prof. Dr. Atınc OLCA Y
Assoc. Prof. Dr. Gökhan GÖKGÖZ
Assoc. Prof. Dr. Senem KURTAR
Assoc. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Asst. Prof. Dr. Ela İpek GÜNDÜZ
Asst. Prof. Dr. Halil HACİMÜFTÜOĞLU
Asst. Prof. Dr. Mesut ŞÖHRET
Asst. Prof. Dr. Mustafa DOĞANOĞLU
Asst. Prof. Dr. Lider BAL
Asst. Prof. Dr. Ragıp KALELİOĞLU

Editorial Board

Assoc. Prof. Dr. Erol ERKAN
Prof. Dr. Mehmet ÇELİKEL
Prof. Dr. Mustafa Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Burhan KILIÇ
Assoc. Prof. Dr. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Dr. Naile ASKER
Assoc. Prof. Dr. Nuri YAVAN
Asst. Prof. Dr. Hamidreza SOHRABIABAD

Editorial Assistants

Res. Assist. İmren YILDIZ
Res. Assist. Edip YILMAZ
Res. Assist. Zümrüt BELLUR MÜBAREK

Vol. 19, Issue 2, April 2020

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Vol. XIX Issue No. II, 2020
Reviewers List

Dr. Ahmet ŞAHBAZ	Dr. Işıl AYAS
Dr. Ali AHMETBEYOĞLU	Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN
Dr. Aslı EGE	Dr. Mesut GÜNENÇ
Dr. Aylin KONU	Dr. Mesut YÜCEBAŞ
Dr. Cüneyt TOKMAK	Dr. Mustafa AKSOY
Dr. Dinçer KOÇ	Dr. Müslüm POLAT
Dr. Elife KART	Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK
Dr. Enes KAVAK	Dr. Nehir GÜNDOĞDU
Dr. Ercan İNCE	Dr. Oğuz GÖKSU
Dr. Erdiñç GÜLCÜ	Dr. Orhan DOĞAN
Dr. Esra ÇIKMAZ	Dr. Reyhan ÖZER TANIYAN
Dr. Fadime TOSİK DİNÇ	Dr. Suzan ERGÜN
Dr. Fatih Fuat TUNCER	Dr. Şenay LEYLA KUZU
Dr. Feryal ÇUBUKÇU	Dr. Ünal TAŞKIN
Dr. Gülşah DURMUŞ	Dr. Vecihi Sefa Fuat HEKİMOĞLU
Dr. Gülşah FİDAN	Dr. Y. Kemal ÖZEKİCİ
Dr. Halil İbrahim YAKAR	Dr. Yalçın KAHYA
Dr. Hayri ABAR	Dr. Yunus KILIÇ
Dr. Hünkar GÜLER	Dr. Yüksel BABANINOĞLU
Dr. Hüseyin ASLAN	

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XIX Issue No. II
2020

CONTENT

BUSINESS & FINANCE

- İŞLEM BAZLI MANİPÜLASYONUN PAY SENEDİ GETİRİLERİ
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ** 274-288
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Eray GEMİCİ & Mehmet CİHANGİR

COMMUNICATION

- MİZAHIN ARKA SOKAKLARI: GÜLMECE KÜLTÜRÜ VE ARGO
ÜZERİNDEN KARİKATÜRÜ YENİDEN OKUMAK** 289-310
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Tahsin Emre FIRAT

ECONOMICS

- KURUMSAL YAPI, BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİ: GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER İÇİN
PANEL VERİ ANALİZİ** 311-331
(Research Article/Araştırma Makalesi)
M. Bahri KIRIKÇI & Rüstem YANAR

- TÜRKİYE'DE İKTİSADİ KRİZLERİN TOPLAM VERGİ GELİRLERİ
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ** 332-349
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ahmet ARSLAN & Esra CANPOLAT & Müge Seda ATEŞ

- SOCIOECONOMIC FACTORS BOOSTING FEMALE OBESITY
IN TURKEY AND ITS INCOME RELATED INEQUALITY** 350-366
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Banu Beyaz SİPAHİ

ENGLISH LITERATURE

THE HYBRID OTHER IN ANGELA CARTER'S NOVEL THE NIGHTS AT THE CIRCUS 367-384
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Dilek ÇALIŞKAN

APHRA BEHN'İN “ÇAPKIN DENİZCİ” VE SADIK ŞENDİL'İN “KANLI NİGAR” OYUNLARINDA ATAERKİL SİSTEMİN CİNSİYET ETİKETLERİNİ BOZAN KADIN PORTRELERİ 385-402
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fırat KARADAŞ

HISTORY

RUSYA'NIN TÜRKİSTAN'I İŞGALİNDE İGNATİYEV HEYETİ'NİN HAZIRLAMIŞ OLDUĞU RAPORUN ÖNEMİ 403-419
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Aysel ERDOĞAN

MEŞRUTİ REJİMİN MEMNUNİYET ÖLÇEĞİ: “KUTLAMA MESAJLARI” 420-432
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ercümen TOPUZ

SURİYE MAARİF MÜDÜRÜ HALİL KEMAL BEY LAYİHASININ OSMANLI DİPLOMATİĞİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ VE TRANSKRİPSİYONU 433-446
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Murat ÇELİKDEMİR

TÜRK ETNOGENEZİ MESELESİNDE NEOLİTİK-TUNÇ VE DEMİR ÇAĞLARI'NDAKİ KÜLTÜRLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 447-458
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Elvin YILDIRIM

POLITICAL SCIENCES AND INTERNATIONAL RELATIONS

KAMU YÖNETİMİNDE LİYAKATIN ÖNEMİ: ADALET TEMELİNDE BİR DEĞERLENDİRME 459-474
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ömer ÇAMUR

DÜNYA BANKASI İLE YENİ BİR SOSYAL POLİTİKA ÖZNESİ OLARAK BEŞERİ SERMAYE 475-498
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Özlem KÜÇÜK

SOCIOLOGY

GAZİANTEP'TEKİ SURİYELİ AİLELERİN BAŞ ETME STRATEJİLERİ 499-525
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Nur İNCETAHTACI

**İHSAN OKTAY ANAR'IN ROMANLARINDA ERKEKLER
VE ERKEKLİKLER** 526-542
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ayşen UTANIR

TOURISM

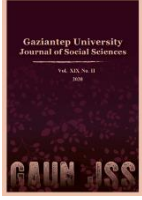
**FESTİVAL KALİTESİNİN DAVRANIŞSAL NİYETE ETKİSİNİ
BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA** 543-551
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Metin SÜRME

**TURİZM EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN İYİMSERLİK VE
KÖTÜMSERLİK KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN YILLAR
İTİBARIYLA KIYASLANMASI** 552-571
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Atınç OLCAY & Gül DOĞAN

**REKREASYON BİLİM ALANININ GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
BİBLİYOMETRİK ANALİZİ** 572-588
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ebru GÖZEN

TURKISH LITERATURE

KİLİSLİ DIVAN ŞAİRLERİNİN ŞİİRLERİNDE TARİHİN İZLERİ 589-605
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Armağan ZÖHRE

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İşlem Bazlı Manipülasyonun Pay Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisi¹

The Effects of Trade-based Manipulation on Stock Returns

Eray GEMİCİ^{a*}, Mehmet CİHANGİR^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İİBF, İşletme Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: : 0000-0001-5449-0568

^b Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Osmaniye / TÜRKİYE
ORCID: : 0000-0002-3375-6408

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Şubat 2020

Kabul tarihi: 03 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

İşlem bazlı manipülasyon,

Borsa İstanbul,

Olay Çalışması

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 26, 2020

Accepted April 03, 2020

Keywords:

Trade-based manipulation,

Istanbul Stock Exchange,

Event study

ÖZ

Bu çalışma, işlem bazlı manipülatif girişimlerin pay senetleri üzerindeki etkisinin incelenmesini amaçlamaktadır. Çalışmanın örneklemini 2000-2014 döneminde çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren işlem bazlı manipülasyon yapmış 143 şirket oluşturmaktadır. Çalışmada, olay etüdü yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda manipülasyonun yapılmaya başlandığı tarih, olay günü olarak belirlenmiş ve buna bağlı olarak çeşitli dönemlerde olay pencerelemi oluşturulmuştur. Elde edilen bulgular, kısa ve uzun dönemde manipülasyonun pay senedi getirilerini etkilediğini göstermektedir.

ABSTRACT

This study aims to examine the impact of the trade-based manipulative attempts on stock returns. The sample of the study is comprised of 143 companies that have performed trade-based manipulation in various sectors over the period 2000-2014. Event study method has been used in the study. The date when the manipulation started has been determined as the event day and event windows have been created in various periods accordingly. The findings show that the manipulation affects the stock returns in the short and long term.

¹ Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı "Pay piyasasında manipülasyonların incelenmesi: Borsa İstanbul'da bir uygulama" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: gemici@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The capital and money markets, which form the two basic elements of the financial system, play a dynamo role for the economies of the country. Participants operating in the financial markets carry out transactions not only for the satisfaction of their own needs but also for the satisfaction of the needs of other market participants with whom they are related. In this sense, the party with the fund deficit and the party with excess funding come together to make mutual fund transfers. Undoubtedly, expected from financial markets; the parties can make fund transfers based on mutual trust. However, malicious actions that are prohibited in the laws and regulations of the countries damage the functioning of the financial markets and cause the savings to shift to other alternative markets. The main purpose of the methods used in manipulative attempts, which are based on action-based, information-based and trade-based types, forces investors to make transactions based on this information by spreading false information, rumors that will not reflect the true value of the related asset. Therefore, in a market where there is manipulation, prices are far from reflecting the value that should be based on supply and demand. In the related literature review, trade-based market manipulation is examined theoretically and empirically. In the new Capital Markets Law No. 6362, trade-based manipulation crime is expressed as market fraud. It is defined as those who buy or sell, give orders, cancel orders, change orders or perform account movements in order to give a false or misleading impression regarding the prices, price changes, supply and demands of capital market instruments.

This study aims to examine the effect of trade-based manipulative attempts on stock returns by using event study method. The sample of the study is comprised of 143 companies that have performed trade-based manipulation in various sectors over the period 2000-2014. The data about companies performing manipulations was compiled from weekly bulletins published on the CMB website. The market model was used in the study to calculate abnormal returns. In calculating the market return, the BİST100 index, which has a high representation power in the share market, was used and the daily return of the index was calculated by considering the closing values of the index. The prediction period in which abnormal returns are estimated for the event window was selected as 100 trading days before the event window. The day when the manipulation started was determined as the event day and the period covering the period ten days before and ten days after (-10; +10) was defined as the event window. Furthermore, Event windows (-30; +30); (-20; +20); (-10;+10); (-5;+5); (-3;+3); (-1;+1) and (-1;0) were created in order to see the effect of manipulation on stock returns in longer term event windows. Numerous tests have been developed to evaluate the statistical significance of abnormal returns. Each of these tests the null hypothesis where abnormal returns are equal to zero. However, these tests differ within the necessary assumptions about the statistical properties of abnormal returns. In this sense, T test, Patell Z Test and Boehmer, Musumeci, Poulsen (BMP) Test, which assume that abnormal returns have normal distribution, have been developed. If abnormal returns are not normally distributed, Corrado Sign and Sign Tests are used.

The effect of manipulation on stock returns was found significant within the scope of the event windows examined in all sectors. Especially, it was concluded that the positive average cumulative abnormal return was obtained for the day before and after the manipulation (-1; +1) for 121 companies. On the other hand, the positive average cumulative abnormal return was obtained in the event windows (-30; +30) for only 94 companies. The average abnormal return on the day the manipulation started exceeded the cumulative average abnormal return continuing cumulatively for 30 days before the day the manipulation started. The effect of manipulation on stock returns for the start day of the event was positive. This effect decreased, albeit partially, during the 30 days that continued, but did not fall below the level of 30 days before manipulation. One of the biggest reasons for this is that companies operating in different sectors have different periods of manipulation. On the other hand, when looking at the CAAR values, it was determined that the biggest increase was made on the 19th day following the beginning of the manipulation and then followed a horizontal course.

As a result, it is important to consider the effects of manipulative initiatives in the stock market that are contrary to investors' rights and interests, and to take necessary measures by regulatory institutions, and to prevent these initiatives.

Giriş

Mali sistemin iki temel unsurunu oluşturan sermaye ve para piyasaları, ülke ekonomileri için bir dinamolo rolü üstlenmektedir. Finansal piyasalarda faaliyet gösteren katılımcılar hem kendi ihtiyaçlarının tatmini hem de ilişkide bulunduğu diğer piyasa katılımcılarının tatmini noktasında işlemler gerçekleştirmektedir. Bu anlamda genel itibarıyla fon açığı bulunan taraf ile fon fazlası bulunan taraf bir araya gelerek karşılıklı fon transferini gerçekleştirmektedir. Hiç şüphesiz, finansal piyasalardan beklenen; tarafların karşılıklı güven esasına dayanarak fon transferlerini gerçekleştirebilmesidir. Ancak, ülkelerin kanun ve mevzuatlarında yasaklanmış olan art niyetli hareketler, finansal piyasaların işleyişine zarar vermekle birlikte tasarrufların başka alternatif piyasalara kaymasına neden olmaktadır.

Menkul kıymetlerin piyasa fiyatlarının yapay olarak yükselmesine, düşmesine veya istenilen seviyede tutulmasına yönelik gerçekleştirilen işlemler olarak tanımlanan manipülasyon (Tezcanlı, 1996, s. 121), Fransızca kökenli (Manavgat, 2008, s. 7) suç teşkil eden bir kavram olup; Anglosakson hukukunda bu suça ilişkin tam, eksiksiz ve yeknesak bir tanım bulunmamaktadır (Şensoy, 2013, s. 378). Dolayısıyla manipülasyonun genel geçer olarak tanımlanmasından ziyade manipülasyon işlemini gerçekleştirenlerin niyeti dikkate alınarak konuya yaklaşılmaktadır (Fischel ve Ross, 1991, s. 510). Bu yönüyle finansal açıdan güçlü bir yatırımcının piyasada gerçekleştirdiği gerçek alım ve satım işlemleri yapay olmamasına rağmen, yapılan işlemin ilgili varlığın fiyatı üzerinde yükseltici veya düşürücü etkisinin yapay bir nitelik taşıması manipülatif bir işlem olarak değerlendirilmektedir (Chambers, 2004, s. 63).

Manipülatif işlemlerde temel amaç, fiyatları etkilemek olduğundan manipülatif faaliyetler her yatırımcının işlem yapmasına imkân tanıyan, sınırsız bir yatırımcı kitlesi olan, sürekli işlem yapılan ve bu açıdan yeterli işlem hacmine sahip olan menkul kıymet borsalarında gerçekleştirilmekte (Manavgat, 2008, s. 91) ve bireysel yatırımcıları mağdur ederek kamu güvenine zarar vermektedir (Gerace vd., 2014, s. 106). Ayrıca bireysel yatırımcıların ve şirketlerin farklı piyasalarda işlem yapmalarına neden olan manipülasyon (Comerton-Forde ve Putnins, 2011, s. 136) piyasanın likiditesini de etkilediğinden ticari faaliyetlere yönelik olarak şirketlerin fon sağlama yeteneklerini de negatif bir biçimde etkilemektedir (Alkhamis, 2012, s. 43). Bu hususta manipülatif faaliyetler; bir menkul değer bloğuna sahip kişi veya kurumları karlı bir satış gerçekleştirmeleri yönünde fiyatları yukarıya doğru çekmek veya menkul kıymetleri gerçek değerlerinin altında bir fiyata satın alabilmek adına fiyatları aşağıya çekmek, hızla düşüşte olan bir piyasayı yavaşlatarak veya durdurarak genel bir piyasa çöküşünü engellemek, tek bir menkul değer üzerinde yoğunlaşan spekülasyon baskınları ortadan kaldırmak ve yeni ihraç edilmiş olan bir menkul kıymetin normal piyasa seviyesini bulana kadar fiyatını sabitlemek gibi çeşitli amaçlarla gerçekleştirilmektedir (Porterfield, 1940, s. 378-379). Bu manipülatif faaliyetlere benzer olarak Uluslararası Menkul Kıymetler Komisyonu Örgütü (IOSCO) 2000 yılında yayımlanmış olduğu raporunda, manipülatörlerin yapmış olduğu girişimleri; menkul kıymetlerin ve bir türev sözleşmesinin fiyatını etkilemek amacıyla ilgili varlığın daha düşük bir fiyata alımını veya daha yüksek bir fiyata satımını gerçekleştirmek, alım tekliflerini veya başka büyük işlemleri etkilemek, halka açık veya kapalı şirketlerin menkul kıymet ihraç fiyatlarını etkilemek olarak sıralamıştır (IOSCO, 2000, s. 6-7).

Piyasada ve kamu nazarında ortaya çıkan bu girişimler paralelinde; özellikle 1930'lardan sonra ABD'de içeriden öğrenilenlerin ticareti ve hisse senedi manipülasyonuna yönelik eylemlerin artması (Kose ve Narayanan, 1997, s. 217), 1934 tarihinde menkul kıymetler yasasının çıkartılmasında itici bir güç olmuştur (Branda, 1951, s. 651). Bu yasa, ABD'de Menkul Kıymetler ve Borsalar Komisyonu (SEC) tarafından kamunun yararına uygun ve yatırımcıları koruma altına alan bir yasa olarak düzenlenmiş (Zyl ve Joubert, 1994, s. 170) ve menkul kıymet fiyatlarının manipüle edilmesini önlemeyi amaçlamıştır (Andresen, 1941, s.

643). Nitekim ülkemizde de sermaye piyasalarının işleyişine ilişkin düzenlenen Sermaye Piyasası Kanunu, piyasa katılımcılarının hak ve menfaatlerini korumak amacıyla, piyasaların güven ve istikrar içerisinde işlemesini amaçlamaktadır.

Manipülasyon genel olarak; hareket bazlı, bilgi bazlı ve işlem bazlı manipülasyon olmak üzere üç başlıkta sınıflandırılmaktadır (Allen ve Gale, 1992, s. 505). Bir şirketin sermaye bütçelemesi kararları, şirketin bütün projelerinde pozitif net bugünkü değeri ifade edecek olan yatırım kararlarını içermekte ve bu durum etkin bir piyasada, şirket hisselerinin yatırımcıların gözündeki değerini açıkça gösterdiğinden (Chatterjea vd., 1993, s. 203), hareket bazlı manipülasyon, varlıkların gerçek veya algılanan değerini değiştiren eylemlere dayanmaktadır (de Brouwer, 2001, s. 158). Bu bakımdan hisse senedi fiyatının düşmesi için kar eden bir fabrikayı kapatma kararı alan yönetimin, daha sonra fiyatı düşen hisse senetlerinden çok miktarda satın alması ve daha sonra almış olduğu bu kararı geri çekmesi hareket bazlı manipülasyona örnek olarak gösterilebilmektedir (Korsmo, 2013, s. 554). Yanlış bilgi veya yanıltıcı bilgiler yaymak suretiyle gerçekleştirilen bilgi bazlı manipülasyon (Mei vd., 2004, s. 4) ise işletmenin performans ve finansal yapısına ilişkin bilgilerin gerçek olmayan bir şekilde işletme çevresine yansıtılmasını amaçlamaktadır (Stolowy ve Breton, 2004, s. 6). Bu amaç etrafında, sermaye piyasasındaki varlıkların değerlerini veya katılımcıların kararlarını etkileyecek nitelikteki bilgi, söylenti, haber, yorum veya raporun yalan, yanlış veya yanıltıcı olması bilgi bazlı manipülasyon suçunun maddi unsurunu oluşturmaktadır (Çalışkan, 2015, s. 384). İşlem bazlı manipülasyon, etkin işlemlerden veya işlem emirlerinden oluşan, bir veya daha fazla nitelikli yatırımların fiyatını yapay seviyede tutma konusunda yanlış, yanıltıcı bir intiba veren veya verme olasılığı bulunan bir davranış olarak tanımlanırken (Diaz vd., 2011, s. 12758); fiyat değişimi konusunda büyük çapta alım satım yaparak fiyatları etkileyen kişiler tarafından risksiz pozitif reel getiri sağlamak adına yapılan işlemler şeklinde de tanımlanmıştır (Jarrow, 1992, s. 311). Başka bir ifadeye göre ise basit bir şekilde sadece pay senedini satın almak ve daha sonra satarak manipüle etme girişimi de işlem bazlı manipülasyon olarak tanımlanmıştır (Allen ve Gale, 1992, s. 507). Ülkemizde 2499 sayılı eski Sermaye Piyasası Kanunu'nun 47/A-2 bendinde; yapay olarak, sermaye piyasası araçlarının, arz ve talebini etkilemek, aktif bir piyasanın varlığı izlenimini uyandırmak, fiyatlarını aynı seviyede tutmak, arttırmak veya azaltmak amacıyla alım ve satımını gerçekleştirmek işlem bazlı manipülasyon suçu olarak tanımlarken; 6362 sayılı yeni Sermaye Piyasası Kanununun 107/1 fıkrasında; sermaye piyasası araçlarının fiyatlarına, fiyat değişimlerine, arz ve taleplerine ilişkin olarak yanlış veya yanıltıcı izlenim uyandırmak amacıyla alım veya satım yapanlar, emir verenler, emir iptal edenler, emir değiştirenler veya hesap hareketleri gerçekleştirenler olarak tanımlanmış ve işlem bazlı manipülasyon suçu, piyasa dolandırıcılığı suçu olarak yeniden isimlendirilmiştir.

Türleri itibariyle hareket bazlı, bilgi bazlı ve işlem bazlı olarak gerçekleştirilen manipülatif girişimlerde kullanılan yöntemlerdeki temel amaç, ilgili varlığın gerçek değerini yansıtmayacak yanlış bilgi, söylenti, dedikodu yayarak yatırımcıları, bu bilgilere dayalı olarak işlem yapmaya zorlamaktadır. Dolayısıyla, manipülasyonun olduğu bir piyasada fiyatlar, arz ve talebe göre olması gereken değeri yansıtmaktan uzak kalmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerin işlem bazlı manipülasyon girişimlerinin pay senedi getirileri üzerinde bir etkisinin olup olmadığını olay etüdü yöntemiyle incelemektir. Bu çalışma, bildiğimiz kadarıyla Türkiye için işlem bazlı manipülasyonunun pay senedi getirileri üzerindeki etkisini olay etüdüyle inceleyen ilk çalışma olması yönüyle elde edilen bulguların literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın devam eden bölümünde literatür taraması, veri seti ve yöntem, bulgulara yer verilmiş ve çalışma sonuç kısmı ile tamamlanmıştır.

Literatür Taraması

İlgili yazın taramasında işlem bazlı piyasa manipülasyon, teorik ve ampirik açıdan incelenmektedir. Ancak ülkemiz özelinde yapılan ampirik düzeydeki akademik çalışmalar, ihtiyaç duyulan işlem verilerinin gizli tutulması ve bu alanda çalışma yapmak isteyen akademisyenlerin bu verilere sadece sınırlı düzeyde ulaşabilmelerinden oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır (Özcan, 2013, s. 20).

Allen ve Gale (1992) Teorik açıdan işlem bazlı manipülasyonu tahlil ettikleri çalışmada, yatırımcıların spekülâtörün fiyatı manipüle etme niyeti ve firma hakkındaki bilgilerinin (örneğin, hisse senedinin düşük değeri vb.) belirsiz olduğu bir ortamda asimetric bilginin varlığı nedeniyle bir spekülâtörün sadece satın alım ve satım yaparak kar elde edebileceğini belirtmişlerdir. Allen ve Gorton (1992) Piyasanın mikro yapısını ve asimetric bilgiyi dikkate alarak hisse senedi manipülasyonunu inceledikleri çalışmada; bilgi sahibi olmayan bir yatırımcının bir hisse senedini satın alarak fiyatını yukarıya çektiği ve daha sonra yüksek fiyattan tekrar satarak kar fırsatı elde edebileceğini öne sürmüşlerdir. Kumar ve Seppi (1992) Vadeli işlem piyasalarında işlem bazlı manipülasyonu inceledikleri teorik çalışmalarında, bilgi sahibi yatırımcılarla anlaşan manipülâtörlerin vadeli işlem sözleşmesinde pozisyon alarak ve daha sonra spot piyasada işlem yaparak kar elde edebildiklerini fakat elde edilen bu karların manipülâtör sayısının artmasıyla sifıra düştüğünü öne sürmüşlerdir. Jarrow (1992) İşlem bazlı manipülasyonu incelemek için geliştirdiği teorik modelde, hisse senedi ve para piyasasında büyük çapta alım satım yapan spekülâtörleri incelemiştir. Daha önce birbiri ardına büyük miktarlarda hisse alım satımı yapılarak hisse fiyatının belirlendiği durumda manipülasyonun söz konusu olabileceğini belirtmiştir. Gerard ve Nanda (1993) İkincil halka arzlar kapsamında manipülasyonu teorik çerçevede inceledikleri çalışmada stratejik davranan bilgilendirilmiş yatırımcıların, ikincil halka arz öncesi hisse satarak hisse fiyatlarını manipüle etmeye çalışabildiklerini ve daha sonra düşük fiyat teklifleri vererek satın aldığı hisselerden kar elde edebileceğini ileri sürmüştür. Felixson ve Pelli (1999) 1 Ocak 1994 - 31 Aralık 1995 döneminde Finlandiya Helsinki borsasında menkul kıymetlerin kapanıştan 15 dakika önce ve sonraki getirilerini analiz ederek kapanış fiyatı manipülasyonunun varlığını inceledikleri çalışma sonucunda, zayıf manipülâtif hareketler olduğu gözlemlenmiştir. Mei vd. (2004) çalışmalarında; zararlı satışa karlı satıştan daha az istekli olan davranış odaklı yatırımcılar, arbitrajcılar ve manipülâtörler olmak üzere üç tip yatırımcıdan (trader) bahsetmişlerdir. Davranışsal önyargılar ve sınırlı arbitraj olanağının olduğu bir piyasada manipülâtörlerin “şişirme ve indirme” yöntemiyle spekülâtif varlığa yönelik gerçekleştirdikleri işlemlerden kar elde edebileceklerini belirtmişlerdir. Jiang vd. (2005) 1928-1929 yılları arasında New York Borsasında havuz kapsamındaki 55 hissenin havuz öncesi ve havuz sonrası manipülâtif karakteristiklerini inceledikleri çalışmada, havuz işlemini² gerçekleştirenlerin daha küçük ve daha az likit hisselerde yoğun işlemler yapmadıklarını ve havuzlama kapsamındaki hisselerin anormal hisse devir hızının, havuzlama işlemi öncesi döneme göre daha yüksek ve daha oynak bir durum gösterdiğini belirtmişlerdir. Huang vd. (2005) Tayvan Borsası özelinde 1991-2003 dönemi için 5 tanesi piyasaya yanlış bilgi yayma, 55 tanesi işlem bazlı manipülasyon vakası olmak üzere toplam 60 manipülasyon vakasına ilişkin hisse senetlerinin özelliklerini inceledikleri çalışmada manipülasyonun işlem hacmi, getiri ve volatilitede artışa neden olduğunu tespit etmişlerdir. Aggarwal ve Wu (2006) 142 adet borsa manipülasyon vakasını; söylenti (rumors), kendinden kendine işlemler (wash sales) ve piyasayı köşeye sıkıştırma (corner) olarak bilinen yöntemler kapsamında Ocak 1990 - Ekim 2001 dönemi için analiz ettikleri çalışmada; manipülasyonun likit olmayan hisse senetlerinde gerçekleşme olasılığının yüksek olduğunu ve hisse senedin likiditesi, volatilitesi ve getirisinde artışa neden olduğunu

² Havuz işlemleri, piyasada işlem gören ve manipülasyona uygun bir hisse üzerinde iki ya da daha fazla kişinin bir araya gelerek söz konusu hisse üzerinde ortak bir işlem gerçekleştirmeleridir.

tespit etmişlerdir. Manipülâtörün hisse senedini sattığı dönemde; hisse senedinin fiyatı, likiditesi ve volatilitesi, satın aldığı döneme göre daha yüksek seyretmiştir. Diğer taraftan çalışmada manipülasyon dönemi boyunca hisse senedinin fiyatının artış gösterdiği, manipülasyon sonrası dönemde düşüşe geçtiği yönünde bulgular elde edilmiştir. Diaz vd. (2011) Ocak 2003- Aralık 2003 dönemi için New York Borsasında gün içi verileri kullanarak 8 adet manipüle edilmiş hisse, 26 adet benzer ve 31 adet farklı hisseler üzerinde kapanış fiyatı manipülasyonu inceledikleri çalışma sonucunda manipüle edilmiş örneklemeler üzerinde yüksek likidite, getiri ve volatiliteler olduğu yönünde bulgular elde etmişlerdir. Ayrıca likidite ve volatiliteler arttığı zaman, şüpheli gün içi işlemlerin önemli bir oranının, anormal getiri sergilediğini gözlemlemişlerdir. Comerton-Forde ve Putniş (2011) Amerika ve Kanada’da 1 Ocak 1997 - 1 Ocak 2009 dönemi arasında dava konusu olan 184 adet kapanış fiyatı manipülasyonunu inceledikleri çalışmada, manipülasyonun fiyat doğruluğu üzerinde zararlı etkilerinin olduğunu tespit etmişlerdir. Lee vd. (2013) Kore borsasında Kasım 2001 - Şubat 2002 dönemine ait kişisel hesaplar üzerinde gün içi emir ve işlem verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmada, toplam emirlerin %0.81’inin kurgulu emir tanımına uyduğunu tespit etmişlerdir. Bu hisse senetlerinin getirilerinin ve oynaklığının yüksek; piyasa değerinin ise daha düşük olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca piyasa açıldıktan sonra ve piyasa kapanmadan kısa bir süre önce, daha fazla kurgulu emirler verildiği gözlemlenmiş ve kurgulu emir stratejisini izleyen yatırımcıların 45 dakikadan daha az bir sürede ekstra 67-83 baz puan daha fazla getiri elde ettiklerini tespit etmişlerdir.

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada öncelikle manipülasyon eylemi gerçekleştiren şirketlerin tespiti için SPK’nın web sitesinde yayınladığı haftalık bültenler incelenmiş ve 2000-2014 dönemi arasında tekstil, gıda, kâğıt, metal eşya, turizm, taş-toprak, teknoloji, kimya, metal ana ve ticaret sektörlerinde faaliyet gösteren 143 şirketin manipülasyon vakası tespit edilmiştir. Daha sonra işlem bazlı manipülasyon eylemi gerçekleştiren bu şirketlerin pay senetleri günlük kapanış bilgilerine ve temsili olarak seçilen BIST-100 endeks verilerine Finnet Analiz Expert programı aracılığıyla ulaşılmıştır. Olay çalışması ise “Event Study Metrics v.1.07” yazılımı ile gerçekleştirilmiştir.

Veri setinin oluşturulmasında manipülasyon dönemleri açısından; olay günü, öncesi ve sonrası dönem için çakışma gösteren şirketler, sonuçların tutarlılığını etkileyebileceğinden analiz kapsamı dışına bırakılmış ve analize dahil edilen işlem bazlı manipülasyon vakalarının sektörler itibarıyla dağılımı Tablo 1’de verilmiştir;

Tablo 1: Analize Dahil Edilen Sektörlere Ait Manipülasyon Vaka Sayısı

Sektör	Vaka Sayısı
Tekstil	26
Gıda	25
Kâğıt	17
Metal Eşya	15
Turizm	15
Taş-Toprak	13
Teknoloji	12
Kimya	9
Metal Ana	6
Ticaret	5
Toplam	143

Tablo 1’de görüleceği üzere incelenen dönem içerisinde işlem bazlı manipülasyon vakası en fazla tekstil sektöründe görülürken bunu sırasıyla gıda, kâğıt, metal eşya ve turizm

sektörü takip etmiştir. İşlem bazlı manipülasyon vakasının en az gerçekleştiği sektör ise ticaret sektörü olmuştur.

Olay çalışmasının amacı, menkul kıymetleri elinde bulunduran kişilerin spesifik olaylar sonucunda, herhangi bir anormal getiri elde edip etmediklerini incelemektir (Peterson, 1989, s. 36). Bir diğer ifade ile olay çalışması, menkul kıymetler ve ekonomik olaylar arasındaki ilişkinin ampirik olarak araştırılmasıdır (Strong, 1992, s. 533).

Olay çalışması; olay penceresinin tanımlanması, ölçme kriterlerinin seçilmesi, normal ve anormal getirilerin hesaplanması, tahmin penceresinin belirlenmesi, anormal getirilerin test edilmesi, sonuçların elde edilmesi ve değerlendirilmesi olmak üzere 7 aşamalı bir süreci içermektedir (Campbell vd., 1997, s. 151-152).

Olay penceresinin uzunluğunun seçilmesi noktasında söz konusu dönemin uzun seçilmesi istatistiksel açıdan çalışmadan elde edilen sonuçların güvenilirliğini azaltabileceğinden olayın anlamlılığı hakkında yanlış değerlendirmelere yol açabilmektedir. Bu açıdan olay döneminin seçiminde, bilginin yayılma hızı ve yatırımcıların tahminleriyle bilginin bütünleşme hızı dikkate alınarak olay döneminin kısa tutulması tercih edilmektedir. Dolayısıyla bazı çalışmalarda sadece olayın gerçekleştiği gün olay penceresi olarak belirtilirken, bazı çalışmalarda (-5 +5), (-10 +10) ve (-30 +30) dönemleri olay penceresi olarak seçilmektedir (Mazgit, 2013, s. 233).

Tahmin penceresinin uzunluğunun seçimi ise araştırmacılara bırakılmakla birlikte, günlük verilerle hareket eden çalışmalarda, bu dönemin uzunluğu tipik olarak 100 gün ile 300 arasında değişiklik göstermektedir (Peterson, 1989, s. 38).

Bu çalışmada manipülasyonun gerçekleşmeye başladığı gün olay günü olarak belirlenmiş ve bu tarihten on gün öncesi ve on gün sonrası (-10;+10) dönemi kapsayan dönem olay penceresi olarak tanımlanmıştır. Anormal getirilerin olay penceresi için tahmin edildiği tahmin periyodu ise olay penceresinin 100 işlem günü öncesi olarak seçilmiştir.

Anormal getirilerin hesaplanmasında çalışmada piyasa modeli yöntemi kullanılmıştır. Yöntemin CAPM'den farkı, teorik olarak verilen ve uygulamada kurulmasını mümkün olmayan piyasa portföyü yerine BİST 100, Financial Times veya S&P 500 gibi menkul kıymet endekslerinin kullanarak modeli daha pratik hale getirmesidir (Karan, 2013, s. 215).

Piyasa modeli, herhangi bir menkul kıymetin, piyasa portföyünün getirisi olan ilişkisini inceleyen doğrusal bir istatistiksel model olup, varlık getirilerinin normal dağılım varsayımından hareket etmektedir (Campbell vd., 1997, s. 155).

$$R_{i,t} = \alpha_i + \beta_i R_{m,t} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$R_{i,t}$ = Pay senedinin günlük getirisi

$R_{m,t}$ = Piyasa portföyünün t dönemdeki getirisi

ε_{it} = Hata terimi

i pay senedi için beklenen getiriler aşağıdaki gibi hesaplanmıştır:

$$E(R_{i,t}) = \alpha + \beta * (R_{m,t}) \quad (2)$$

$E(R_{i,t})$ = i pay senedinin t gündeki beklenen getirisi

α = Regresyon doğrusunun y – eksenini kestiği nokta

β = Regresyon doğrusunun eğimi

$R_{m,t}$ = Piyasa portföyünün t dönemdeki getirisi

Buna göre, anormal getiri aşağıdaki gibi hesaplanmıştır;

$$AR_{i,t} = R_{i,t} - \alpha - (\beta * (R_{m,t})) \quad (3)$$

$AR_{i,t}$ = i pay senedinin t günündeki anormal getirisi

$R_{i,t}$ = i , pay senedinin günlük getirisi

$R_{m,t}$ = Piyasa portföyünün t dönemdeki getirisi

Modelde yer alan α ve β katsayıları EKK yöntemine göre hesaplanmaktadır ve

$$E(\varepsilon_i) = 0, \quad Var(\varepsilon_i) = \sigma_\varepsilon^2 \quad (4)$$

Olay döneminde gerçekleşen kümülatif anormal getiriler her bir pay senedi için aşağıdaki gibi hesaplanmıştır;

$$CAR_{T_1}^{T_2} = \sum_{t=T_1}^{T_2} AR_{i,t} \quad (5)$$

Olay dönemindeki her bir gün için ortalama anormal getiriler aşağıdaki gibi hesaplanmıştır;

$$AAR_t = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n AR_{it} \quad (6)$$

AAR_t : t zamandaki tüm şirketler için ortalama anormal getiri

AR_{it} : i pay senedinin t günündeki anormal getirisi

n : t günündeki şirket sayısı

Örnekleme dahil edilen pay senetlerinin günlük getirileri aşağıdaki gibi hesaplanmıştır:

$$R_{i,t} = \left[\frac{(P_{i,t} - P_{i,t-1})}{P_{i,t-1}} \right] \times 100 \quad (7)$$

$R_{i,t}$: i pay senedinin t günündeki getirisi

$P_{i,t}$: i pay senedinin t günündeki kapanış fiyatı

$P_{i,t-1}$: i pay senedinin $t - 1$ gündeki kapanış fiyatı

Çalışmada piyasa getirisinin hesaplanmasında, pay piyasasındaki temsil gücü yüksek olan BİST100 endeksi kullanılmış ve endeksin kapanış değerleri dikkate alınarak, endeksin günlük getirisi aşağıdaki gibi hesaplanmıştır;

$$R_{m,t} = \left[\frac{(E_{m,t} - E_{m,t-1})}{E_{m,t-1}} \right] \times 100 \quad (8)$$

$R_{m,t}$ = (BIST 100 endeksinin) t gündeki getirisi

$E_{m,t}$ = endeksin t günündeki kapanış değeri

$E_{m,t-1}$ = endeksin $t - 1$ gündeki kapanış değeri

Olay çalışmalarında, olay gününde meydana gelen anormal getirilerin performansını ölçmeye yönelik olan geliştirilen istatistik testler parametrik ve parametrik olmayan testler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Anormal getirilerin istatistiksel açıdan anlamlılığını değerlemede çok sayıda test geliştirilmiştir. Bu testlerin her biri, anormal getirilerin sifira eşit olduğu boş hipotezi test etmektedir. Fakat bu testler, anormal getirilerin istatistiksel özellikleri hakkında gerekli varsayımlar dahilinde farklılık göstermektedir. Bu anlamda, anormal getirilerin normal dağılıma sahip olduğu varsayımından hareket eden T testi, Patell Z Testi ve Boehmer, Musumeci, Poulsen (BMP) Testi geliştirilmiştir. Anormal getirilerin normal dağılmaması durumunda ise Corrado Sıra ve İşaret (Sign) Testleri kullanılmaktadır.

Bu testlere ilişkin açıklamalar aşağıda verilmiş olup, çalışmada anormal getirilerin dağılımına ilişkin test sonuçları bulgular başlığı altında verilmiştir.

Parametrik Testler

Olay çalışmalarında kullanılan parametrik testler, anormal getirilerin normal dağıldığı varsayımından hareket etmektedir. Dolayısıyla, araştırma sonucunda elde edilen test istatistiklerinden hangisinin kullanılacağına karar verilmesi noktasında, anormal getirilerin dağılımı hakkında bilgi sahibi olunması gerekmektedir. Bu anlamda, bir serinin dağılımı hakkında bilgi veren birçok normallik testleri geliştirilmiştir. Bu testlere ilişkin açıklamalar aşağıda verilmiştir.

Geleneksel T Testi

Geleneksel t test, ortalama anormal getirilerin birbirinden bağımsız ve aynı dağılıma sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır.

$$AR_t \sim N\left(0, \frac{\sigma^2}{N}\right) \quad (9)$$

$$Z = \sqrt{N} \frac{AR_t}{\sigma} \sim N(0,1) \quad (10)$$

Fakat uygulamada, σ bilinmediğinden, σ 'nın tahmin edicisi olarak, tahmin döneminden elde edilen kalıntıların standart sapması kullanılmaktadır. Buna göre olay günündeki t istatistik değeri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Yolsal, 2011, s. 61).

$$t_{trad} = \frac{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N AR_{i0}}{\frac{1}{N} \sqrt{\sum_{i=1}^N \frac{1}{T-1} \sum_{t=1}^T \left(AR_{it} - \sum_{i=1}^T \frac{AR_{it}}{T}\right)^2}} \quad (11)$$

T : Tahmin döneminin uzunluğu

$T - 1$: serbestlik derecesi

Patell T Testi

Patell (1976) önerdiği test istatistiğinde olay dönemindeki anormal getiriler, tahmin dönemini kapsayan anormal getirilerin standart sapması aracılığıyla standardize edilmektedir. Gerçekleştirilen bu standardizasyon, büyük getirili pay senetlerinin standart sapmasının test üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla yapılmaktadır. Bir diğer ifade ile standardizasyon her bir anormal getirinin varyanslarının aynı olması amacıyla yapılmaktadır. Bu açıdan Patell test istatistiği anormal getirilerin yatay-kesitsel bağımsızlığı varsayımıyla hareket etmektedir ve olay dönemi anormal getirilerin varyansında olayın etkisiyle bir değişim olmadığını varsaymaktadır (Boehmer vd., 2002, s. 56).

$$SAR_{it} = \frac{AR_{it}}{SD(AR_{it})} \quad (12)$$

$SD(AR_{it})$: Anormal getirilerin standart sapması

$$S^2_{AR_{i,t}} = S^2_{AR_i} \left(1 + \frac{1}{T} + \frac{(R_{m,t} - \bar{R}_m)^2}{\sum_{t=T_0}^{T_1} (R_{m,t} - \bar{R}_m)^2} \right) \quad (13)$$

$S^2_{AR_i}$: i gözlemine ait anormal getirilerin kalıntılarının varyansı

\bar{R}_m : Tahmin dönemindeki piyasa getirisinin ortalaması

T : Tahmin döneminin uzunluğu

$$t_{patell} = \sqrt{\frac{N(T-4)}{T-2} SAR_{T_0}} \quad (14)$$

Boehmer, Musumeci, Poulsen Testi

Olay dönemini içermeyen döneme ait zaman serisi verileri kullanılarak ortalama anormal getirilerin varyansını tahmin etmede kullanılan Patell tarafından önerilen test, pay senedi getirileri varyansının olay gününde artması halinde boş hipotezin sıklıkla reddedilmesine neden olmaktadır. Bu noktada BMP testi, hem tahmin dönemi hem de olay dönemindeki bilgiyi analize dahildir. Dolayısıyla BMP testi, anormal getirilerin varyansını tahmin ederken, tahmin dönemi yerine olay döneminin yatay kesit verilerinden hareket etmektedir (Boehmer vd., 1991, s. 270).

$$t_{BMP} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N SR_{iE} / \sqrt{\frac{1}{N(N-1)} \sum_{i=1}^N (SR_{iE} - \sum_{i=1}^N \frac{SR_{iE}}{N})^2} \quad (15)$$

SR_{iE} : i menkul kıymetinin olay günü standardize edilmiş kalıntıları

Parametrik Olmayan Testler

Yukarıda bahsedilen parametrik testler, anormal getirilerin dağılımı hakkında belirli varsayımlar içermektedir. Bu açıdan, böylesi varsayımlar gerektirmeyen non-parametrik testler bazı analizler için daha uygun olabilmektedir. Bu testlere ilişkin açıklamalar aşağıda verilmiştir.

Corrado Rank Testi

Corrado (1989) tarafından geliştirilen parametrik olmayan bir test türü olan sıralama testi, tahmin ve olay penceresini tek bir zaman serisi olarak birleştirmektedir. Daha sonra anormal getiriler sıralanarak, her bir güne bir sıra değeri atanmaktadır.

$$K_{it} = \text{rank}(AR_{it}) \quad (16)$$

Olay günü için anormal getirilerin normal dağılmadığını ileri süren boş hipotez için Corrado İşaret Testi ve standart sapma aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır;

$$C_{rank} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \left[K_{i0} - \frac{m+1}{2} \right] / s(K) \quad (17)$$

m : tahmin ve olay dönemindeki toplam gözlem sayısı

$$s(K) = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^T \left[\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (K_{it} - \frac{m+1}{2}) \right]^2} \quad (18)$$

Genelleştirilmiş İşaret Testi

Cowan (1992) tarafından önerilen bu test, olay penceresi üzerindeki pozitif kümülatif anormal getirili pay senetleri sayısının, anormal performansın olmadığı durumdaki beklenen sayıyı aşip aşmadığını test etmekte kullanılmaktadır (Cowan, 1992, s. 345).

Ortalama kümülatif anormal getirilerin istatistiksel olarak sıfırdan farklı olmadığını ileri süren boş hipotezi altında test istatistiği normal bir dağılım izlemektedir.

$$t_{GS} = \frac{p_0^+ - p_{est}^+}{\sqrt{p_{est}^+ (1 - p_{est}^+) / N}} \quad (19)$$

p_0^+ : Olay penceresi üzerindeki pozitif kümülatif anormal getirilerin oranı

p_{est}^+ : Tahmin dönemi üzerindeki pozitif kümülatif anormal getirilerin oranı

Bulgular

Çalışmada kullanılacak olan testlere karar verebilmek için yatay kesit ortalama anormal getirilerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2'de verilmiştir. Kullanılacak olan testlere karar verdikten sonra bu testlere ilişkin sonuçlar oluşturulan farklı boyuttaki olay pencereleri (-30;+30, -20;+20; -10;+10; -5;+5, -3;+3; -1;+1) çerçevesinde incelenmiş ve sonuçlar Tablo 3'de verilmiştir. Örneğin, Tablo 3'de yer alan (-30;+30) sütunu, işlem bazlı manipülasyonun yapılmaya başlandığı tarihin 30 gün öncesini ve 30 gün sonrasını ifade etmektedir.

Tablo 2: Yatay Kesit Ortalama Anormal Getirilerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Sektör	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	Prob
Tüm Sektör	3.21E-19	0.0029	-0.0847	2.5507	0.9606	06186

Tablo 2'de görüldüğü üzere tüm sektör bazında ortalama anormal getirilere ait serilerin normal dağılmaktadır. Buna göre test sonuçlarının parametrik testlere göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

Tablo 3: CAAR Değerlerinin Anlamlılığına İlişkin Test Sonuçları

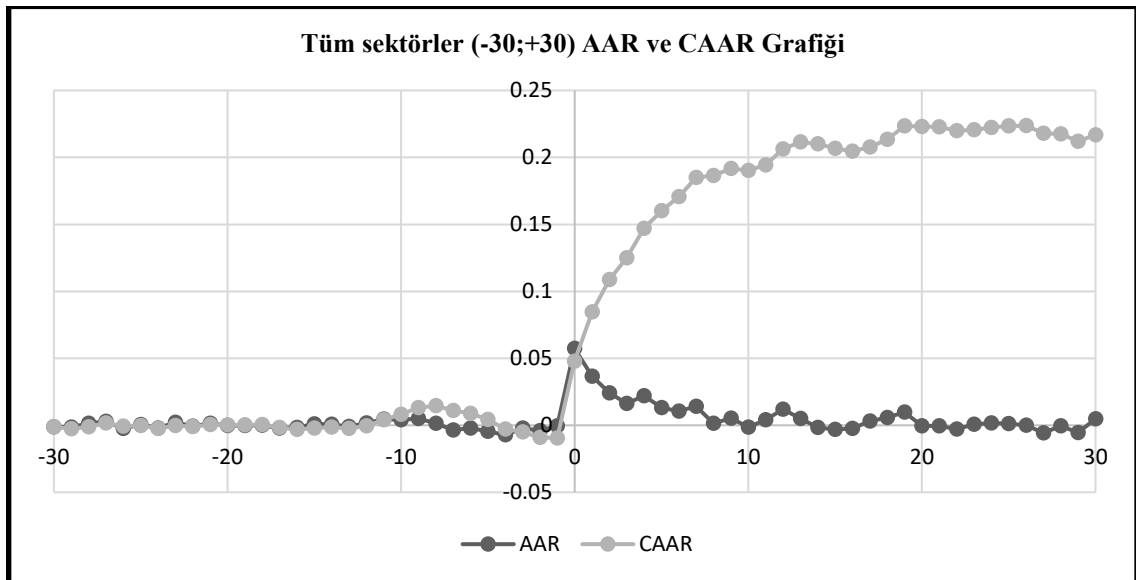
Olay Penceresi	(-30...30)	(-20...20)	(-10...10)	(-5...5)	(-3...3)	(-1...1)	(-1...0)
CAAR	0.2169	0.2226	0.1862	0.1512	0.1279	0.0936	0.0570
Pos:Neg	94:49	102:41	114:29	117:26	119:24	121:22	116:27
t-test Time Series	8.8462***	11.0742***	12.9475***	14.5281***	15.4040***	17.2196***	12.8338***
Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
t-test cross-sectional	5.0437***	6.6719***	7.5203***	8.4360***	9.7836***	9.7443***	9.0278***
Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Patell Z	11.8814** *	14.2369***	16.2754***	18.5680***	19.0015***	20.7692***	15.2257***
Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Boehmer etc.	5.8356***	7.1238***	7.7563***	7.7796***	8.8419***	9.4820***	9.4389***
Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

* = %10 önemlilik düzeyinde anlamlı

**= %5 önemlilik düzeyinde anlamlı

***= %1 önemlilik düzeyinde anlamlı

Manipülasyonun pay senedi getirileri üzerindeki etkisini daha uzun dönemli pencerelelerde görebilmek amacıyla (-30;+30) ve (-20;+20) dönemlerine göre oluşturulan olay pencereleleri incelendiğinde tüm sektörler için (-30;+30); (-20;+20) (-10;+10); (-5;+5); (-3;+3); (-1;+1) ve (-1;0) olay pencereleleri için CAAR istatistik değerlerinin tamamını anlamlı bulunmuştur. Kısa dönemli olarak oluşturulan olay pencerelelerinde meydana gelen ortalama kümülatif anormal getirilerin; uzun dönemli pencerelelerde azaldığı görülmüştür. (-1;+1) olay penceresinde elde edilen pozitif ortalama kümülatif anormal getiri analiz kapsamındaki 143 şirketin 121'i için pozitif bir durum arz ederken; (-30;+30) döneminde elde edilen pozitif ortalama kümülatif anormal getirinin 143 şirket için 94'e düştüğü gözlemlenmiştir.

Şekil 1: Tüm Sektöre Ait (-30;+30) AAR ve CAAR Grafiği

Şekil 1'de görüleceği üzere manipülasyonun başladığı gün ortalama anormal getiri, manipülasyonun başladığı günün öncesi 30 gün boyunca birikimli devam eden kümülatif ortalama anormal getiriyi geçmiştir. Manipülasyonun olayın başlangıç günü için pay senedi

getirilerini etkisi pozitif olmuştur. Bu etki devam eden 30 gün boyunca kısmen de olsa azalmış ancak manipülasyon öncesi 30 günün seviyesinin altına düşmemiştir. Bunun yukarıda bahsedildiği üzere en büyük nedenlerinden biri de farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin, manipülasyon gerçekleştirme sürelerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan CAAR değerlerine bakıldığında en büyük yükselişini manipülasyon başlangıcını takip eden 19. günde yapmış ve daha sonrasında yatay bir seyir izlemiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da tekstil, gıda, kâğıt, metal eşya, turizm, taş-toprak, teknoloji, kimya, metal ana ve ticaret sektörlerinde faaliyet gösteren 143 şirketin 2000-2014 dönemleri arasındaki manipülasyon vakasının pay senedi getirileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada, olay etüdü yöntemi kapsamında parametrik ve parametrik olmayan test yöntemlerinden faydalanılarak işlem bazlı manipülasyonunun pay senedi getirileri üzerindeki analiz edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgular incelendiğinde, tüm sektörler için oluşturulan uzun dönemli pencerelerde kümülatif ortalama anormal getirilerin etkisi tüm test sonuçlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Söz konusu etki kısa dönemli olarak oluşturulan pencerelerde özellikle manipülasyonun gerçekleştiği bir gün öncesi ve bir gün sonrası için ortalama kümülatif anormal getiriler 143 şirketin 121'i için pozitif bir durum arz etmiştir. Ancak bu etki manipülasyonun gerçekleştiği günün otuz gün öncesi ve sonrası sadece 94 şirket için pozitif bir getiri yapısı sergilemiştir. Manipülasyonun etkisinin uzun dönemli olay pencerelerinde de anlamlı çıkmasının nedeni, manipülasyonun etkinini tek bir gün ile sınırlandırılmaması şeklinde yorumlanabilir.

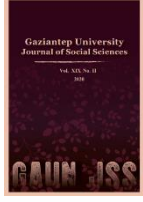
Sonuç olarak, pay senedi piyasasında gerçekleştirilen ve yatırımcıların hak ve menfaatlerine aykırı manipülatif girişimlerin etkisinin bu piyasalarda işlem yapan kişi ve kurumlar tarafından dikkate alınması ve düzenleyici kurumlarca gerekli önlemlerin alınması bu girişimlerin önüne geçme noktasında önem teşkil etmektedir. Diğer yandan gelecekte yapılabilecek çalışmalarda manipülatif girişimlerin volatilité üzerinde bir etkisinin olup olmadığı incelenebilir.

Kaynakça

- Aggarwal, Rajesh K., & Wu, G. (2006). Stock Market Manipulations. *The Journal of Business*, 79(4), 1915-1953. doi: 10.1086/503652.
- Alkamees, A. (2012). Private action as a remedy against market manipulation in the USA. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 20(1), 41-55. doi: 10.1108/13581981211199416.
- Allen, F., & Gale, D. (1992). Stock-Price Manipulation. *The Review of Financial Studies*, 5(3), 503-529.
- Allen, F., & Gorton, G. (1992). Stock price manipulation, market microstructure and asymmetric information. *European Economic Review*, 36(2-3), 624-630. doi: 10.1016/0014-2921(92)90120-L.
- Andresen, A. L. (1941). *Manipulation of Over-The-Counter Securities Markets* (Vol. 10).
- Boehmer, E., Musumeci, J., & Poulsen, A. B. (1991). Event-study methodology under conditions of event-induced variance. *Journal of Financial Economics*, 30(2), 253-272.
- Boehmer, E., Broussard, J. P., & Kallunki, J. P. (2002). *Using SAS in Financial Research*: SAS Publishing.

- Campbell, J. Y., Lo, A. W. C., & MacKinlay, A. C. (1997). *The Econometrics of Financial Markets*: Princeton University Press.
- Chambers, N. (2004). Sermaye Piyasalarında Manipülasyon ve İMKB'deki Örnekleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 24, 62-72.
- Chatterjea, A., Cherian, J. A., & Jarrow, R. A. (1993). Market Manipulation and Corporate Finance: A New Perspective, 200.
- Comerton-Forde, C., & Putniņš, T. J. (2011). Measuring closing price manipulation. *Journal of Financial Intermediation*, 20, 135-158. doi: 10.1016/j.jfi.2010.03.003.
- Corrado, C. J. (1989). A nonparametric test for abnormal security-price performance in event studies. *Journal of Financial Economics*, 23(2), 385-395.
- Cowan, A. R. (1992). Nonparametric event study tests. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 2(4), 343-358.
- Çalışkan, T. (2015). Borsa İstanbul'da Manipülasyon: 2001-2013 Yılları Arasında İşlem Yasaklıların Profili. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 381-391.
- de Brouwer, G. (2001). *Hedge Funds in Emerging Markets*: Cambridge University Press.
- Diaz, D., Theodoulidis, B., & Sampaio, P. (2011). Analysis of stock market manipulations using knowledge discovery techniques applied to intraday trade prices. *Expert Systems with Applications*, 38(10), 12757-12771. doi: 10.1016/j.eswa.2011.04.066.
- Felixson, K., & Pelli, A. (1999). Day end returns - Stock price manipulation. *Journal of Multinational Financial Management*, 9(2), 95-127.
- Fischel, D. R., & Ross, D. J. (1991). Should the Law Prohibit "Manipulation" in Financial Markets? *Harvard Law Review*, 105(2), 503-553. doi: 10.2307/1341697.
- Gerace, D., Chew, C., Whittaker, C., & Mazzola, P. (2014). Stock Market Manipulation on the Hong Kong Stock Exchange. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 8(4), 105-140.
- Gerard, B., & Nanda, V. (1993). Trading and Manipulation Around Seasoned Equity Offerings. *Journal of Finance*, 48(1), 213-245.
- Huang, Y. C., Chen, R. C., & Cheng, Y. J. (2005). Stock manipulation and its impact on market quality: working paper, National Kaohsiung First University of Science and Technology, Kaohsiung 811, Taiwan, ROC h ttp://www. finance. nsysu. edu. tw/SFM/14thSFM/FullPapers/060. pdf.
- IOSCO. (2000). Investigating and Prosecuting Market Manipulation: Technical Committee of the International Organization of Securities Commissions.
- Jarrow, R. A. (1992). Market Manipulation, Bubbles, Corners, and Short Squeezes. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 27(3), 311-336. doi: 10.2307/2331322.
- Jiang, G., Mahoney, P., & Mei, J. (2005). Market manipulation: A comprehensive study of stock pools. *Journal of Financial Economics*, 77(1), 147-170. doi: 10.1016/j.jfineco.2004.10.005.
- Korsmo, C. R. (2013). High-Frequency Trading: A Regulatory Strategy. *University of Richmond Law Review* 48 *U. Rich. L. Rev.*, 48, 523-610.
- Kose John, & Ranga Narayanan. (1997). Market Manipulation and the Role of Insider Trading Regulations. *The Journal of Business*, 70(2), 217-247. doi: 10.1086/209716.
-

- Kumar, P., & Seppi, D. J. (1992). Futures Manipulation with "Cash Settlement.". *Journal of Finance*, 47(4), 1485-1502.
- Lee, E. J., Eom, K. S., & Park, K. S. (2013). Microstructure-based manipulation: Strategic behavior and performance of spoofing traders. *Journal of Financial Markets*, 16(2), 227-252. doi: 10.1016/j.finmar.2012.05.004.
- Manavgat, Ç. (2008). *Sermaye Piyasasında İşleme Dayalı Manipülasyon Ve Özel Hukuk Bakımından Sonuçları*. Ankara: Banka Ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.
- Mazgit, I. (2013). Endeks Kapsamında Olmanın Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: BIST Temettü 25 Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Sosyoekonomi*(2), 225.
- Mei, J., Wu, G., & Zhou, C. (2004). Behavior based manipulation: theory and prosecution evidence. Available at SSRN 457880.
- Özcan, R. (2013). Hisse Senedi Piyasalarında Manipülasyon Stratejileri. *İMKB Dergisi*(49), 19-41.
- Patell, J. M. (1976). Corporate forecasts of earnings per share and stock price behavior: Empirical test. *Journal of accounting research*, 246-276.
- Peterson, P. P. (1989). Event Studies: A Review of Issues and Methodology. *Quarterly Journal of Business and Economics*, 28(3), 36-66.
- Porterfield, P. L. (1940). Securities: Stock Market Manipulation at Common Law and under Recent Federal Securities Legislation. *California Law Review*, 28(3), 378-386. doi: 10.2307/3476183.
- Strong, N. (1992). Modelling Abnormal Returns: A Review Article. *Journal of Business Finance & Accounting*, 19(4), 533-553. doi: 10.1111/j.1468-5957.1992.tb00643.x.
- Şensoy, D. (2013). Manipülasyon; Piyasa Dolandırıcılığı Suçu, Uygulanacak Tedbirler ve Yaptırımlar. *Ankara Barosu Dergisi*(3), 371-399.
- Stolowy, H., & Breton, G. (2004). Accounts manipulation: A literature review and proposed conceptual framework. *Review of Accounting and Finance*, 3(1), 5-92.
- Tezcanlı, M. (1996). *İçeriden Öğrenenlerin Ticareti ve Manipülasyonlar*. İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları.
- Yolsal, H. (2011). Applications of Parametric and Nonparametric Tests for Event Studies on ISE. *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*(15), 53.
- Zyl, F. H. V., & Joubert, K. (1994). Regulation of International Securities Fraud. *S. Afr. Mercantile LJ*, 6, 169-177.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Mizahın Arka Sokakları: Gülmece Kültürü ve Argo Üzerinden Karikatürü Yeniden Okumak

Humor's Back Alleys: Re-Reading Comics via Humor Culture and Slang

Tahsin Emre FIRAT^a *

^a Dr., Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Mezunu, Erzurum / TÜRKİYE
ORCID: : 0000-0002-7384-2853

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Eylül 2019

Kabul tarihi: 8 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Mizah,

Argo,

Karikatür,

Söylem Analizi

ARTICLE INFO

Article History:

Received September 7, 2019

Accepted April 08, 2020

Keywords:

Humor,

Slang,

Caricature,

Discourse Analysis

ÖZ

Mizah kültürü içerdiği şeyler açısından düşünüldüğünde sözlü kültüre dair öğelerden bağımsız düşünülemez. Gücünü mevcut eşitsizlikler ve dilsel pratiklerden alan mizah kültürü eleştirel üslubunu oluştururken dile dair birçok enstrümandan yararlanmaktadır. Bunların başında da argo gelmektedir. Mizah kültürünün, halkın alanı olan sokak arenasında şekillendiği varsayımından hareketle, sokak dilinin en önemli öğelerinden olan argo ile mizah arasında yakın bir ilişkiden bahsedilebilir. Özellikle karikatürlerde kendini gösteren bu durum, argo terimleri kullanımıyla gülünç bir anlamın oluşturulmasına işaret etmektedir. Mizah yayınlarında tercih edilen bu argo dil öylesine alışılmadık ki bu durum onun gülünçlüğüne daha da arttırmaktadır. Sokakta sıklıkla duyulan fakat okumaya alışık olunmayan çeşitli argo terim ve nitelermeleri bir karikatürde görüyor olmak onun gülünçlüğü arttırmaktadır. Özellikle karikatürlerde kullanılan bazı argo terimlerin üzeri örtülerek kapalı bir görünüme büründürülmektedir. Bunun için de noktalama işaretleri koyma ya da ünlü veya ünsüz harfleri çıkartma yoluyla argo deyim üzerinde oto sansür uygulanmaktadır. Bununla birlikte daha hafif olan birtakım argo nitelermeler ise doğrudan ifade edilerek herhangi bir sansür uygulamasına gidilmediği de gözlerden kaçmamaktadır. Bu çalışma popüler mizah dergilerinden olan Penguen, Leman ve Uykusuz'da yer alan argo içerikli karikatürlere odaklanmaktadır. Rastlantısal olarak seçilen bu karikatürler, söylem açısından analiz edilerek mizahi ifadelerin argo ile ilişkisi üzerinde durulmuştur. Özetle bu çalışma kapsamında karikatür söyleminden hareketle argo ile mizah kültürü arasındaki ilişki ortaya konmak istenmektedir.

ABSTRACT

When considering its elements, humor culture cannot be thought of independently of the elements of oral culture. Humor culture, which takes its strength from already existing inequalities and linguistic practices, uses many linguistic instruments while forming its critical style. The first and foremost of these instruments is slang. Based on the assumption that humor culture has been shaped in street domain of the people, it is possible mention about a close relationship between slang, which is one of the most important elements of colloquial speech, and humor. This situation manifesting itself particularly in comics, points out the formation of a ridiculous meaning by using slang terms. The slang used in humor magazines is so unusual, which increases further its funniness. When various slang terms and characterizations, which are frequently heard in the street but are unaccustomed to be read, are seen in the comics, this increases its funniness. Especially some slang terms used in the comics are covered so that they gain an implied appearance. For this reason, auto-censoring is applied on a slang phrase by placing punctuation or removing certain vowels and consonants. Additionally, it is observed that some 'lighter' slang phrases are directly expressed and any censorship is not applied." This study focuses on slang-heavy comics in three popular humor magazines: Penguen, Leman, and Uykusuz. Selected randomly these comics were analyzed in terms of discourse and the relationship of humorous expressions with slang was emphasized. In brief, the aim of this study is to reveal the relationship between slang and humor culture based on comic discourse.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: tahsinemrefirat@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Language is an area of existence in general terms and the social power and vassal masses wish their existence to be more permanent in this area. In this sense, language which is accepted as an area of struggle may become not only a cultural means of domination, but also a focus of resistance. As a matter of fact, when examining slang in terms of vassal masses, it is assessed as an area of cultural struggle and a way of expression for some identities that are ignored. Just like in language, it is possible to see a power struggle over humor. In this context, humor is interpreted as one of the most effective ways of criticizing social inequalities and exploitation. Masses get a relative satisfaction by revealing criticism that they cannot express directly, more easily via humor. On the other hand, they create their own resistance methods by caricaturing the discourses of the power with humorous methods. At this point, language is a very important tool. Reversing dominant discourses via language is among the most important cultural defense strategies of society. Slang culture at this plane is one of the simplest indicators of the area of struggle in language. On the other hand, slang is closely associated with humor because it mostly consists of humorous elements. Absurd slang, which is particularly used in humorous publications and comics, forms an idiocratic language and displays a semantically opponent appearance. Being a flexible and expandable form, absurd slang is linguistically rich and is specific to masses. In sum, comics in mainstream humor magazines literally reveal language practices deep down in society, in terms of slang elements they reflect.

The use of slang terms in comics is aimed to provide a relatively implicit meaning especially by changing words in impolite statements, omitting vowels from these words, leaving the statement elliptical and using initials regarding the slang statement only. Comics, in which humor and slang are used together, add a new dimension to the humor culture and a new context to the meaning. Comics language containing slang creates a perception of "us" in terms of masses and brings along a social acceptance. Revealing a linguistic resistance culture; slang comes into existence especially in comics magazines. In line with social conditions, humor remains between order and institutional conflicts. The power of humor normally arises from pointing out deficiencies in the established order rather than obeying the order. In this respect, humor has to be opponent. From this point of view, it cannot be asserted that humor basically aims to make people laugh. In sum, humor culture allows to entertain people and also add a massive appearance to the social resistance.

To sum up, comics have two basic aspects; one of them is to laugh and the other one to resist present social relations. For laughing, it is sufficient to express oddness and crookedness and give them together with linguistic possibilities. The most functional method to achieve it is slang. Creating an expression that is more identical with street culture via slang will make humorous statements more integrated with masses.

In this study examining the correlation between humor and slang in comics on the basis of popular humor magazines such as *Penguen*, *Leman*, and *Uykusuz*, the discourse analysis method was used. It was endeavored to reveal the discursive depth of statements and their humorous relations by discussing the semantic infrastructure of findings acquired from the issues randomly selected from the afore-mentioned magazines via a sample analysis.

The slang use in comics involved in humor magazines *Penguen*, *Uykusuz*, and *Leman*, which were chosen as sample, creates a humorous meaning by supporting humorous texts. This is because slang idioms in the oral culture, which are not encountered so frequently, are reflected in written. On the other hand, such usages refer to an "unordinary" meaning. Thus, reading unordinary statements is something attractive for comics readers and comics with slang content are more catchy.

The statements that are not welcomed in society are usually censored in the comics examined. In this context, vowels are omitted from the slang words and replaced by various punctuation marks or consonants in the words are either repeated or combined with another consonant. Such preferences which can also be assessed as self-censorship, are commonly used in comics.

In the comics examined, slang terms like straight, dabbler, old chap, buddy, bastard, my boy, idiot, maniac and loser are written as they are and no visual censorship is applied. This is because these usages do not contain an intense slang in semantic sense. Additionally, such statements are commonly used by people and are more acceptable. On the other hand, usages like ash and a.s attempt to soften the meaning and emphasis on the slang word relatively with practices such as changing consonants, adding punctuation marks and omitting vowels.

When examining the slang statements used in the language of the analyzed comics in terms of discourse, it was remarkable that majority of them have a masculine language. This is mainly because illustrators in the comics world usually consist of men and it is inevitable that they naturally use a male-dominant discourse in their language. Accordingly, the slang statements used indicate the masculine domination in language and this condition has become even more widespread via comics, which is an interesting finding. It is possible to state that the comics examined, slang attributions and descriptions used are the slang-content reflections of a male-dominant discourse and they have an implicit structure due to the writing of words. In this context, although this implicit expression includes self-censorship, we may think that it has achieved its goal in terms of the meaning it tries to present.

To sum up, the use of slang culture, which offers an opportunity for linguistic resistance, in literary comics signifies a resistance against mainstream language practices and the effort of creating an alternative humor culture. Although a male-dominant slang is used to achieve this, what is actually aimed at this point is to avoid public language practices and to make the language used in the backstreets of society more visible. The use of slang, which can be said to have succeeded relatively from the point of humor world, can be indicated among principal arguments building the discourse of especially mainstream comics magazines.

Giriş

Toplum bir egemenlik ve mücadele alanıdır. Bu bağlamda tahakküm kurmak isteyen iktidar toplumun en kılcal unsurlarına kadar uzanarak nüfuzunu arttırmak isteyecektir. Kitleler nazarında kabul edilemez olan bu durum için çeşitli direniş mekanizmaları üretilmektedir. Kendi kültürel pratikleri ile şekillenen toplumsal muhalefetin kullandığı en önemli enstrüman da mizah ve dildir.

Mizah toplumsal eşitsizlikleri ve sömürüyü eleştirmek için en etkili yollardan biridir. Kitleler, doğrudan ifade edemedikleri eleştirileri mizah aracılığıyla daha rahat bir şekilde ortaya koyarak bir doyum sağlamaktadırlar. Diğer yandan iktidarın söylemlerini yine mizahi yöntemlerle gülünçleştirerek kendi direniş yöntemlerini oluşturmaktadırlar. Bu noktada dil oldukça önemli bir araçtır. Egemen söylemleri dil aracılığı ile tersyüz etmek toplumun en önemli kültürel savunma stratejileri arasındadır. Bu düzlemde argo kültürünün dildeki mücadele alanını temsil ettiği söylenebilir. Argo, çoğunlukla gülünç öğelerden oluştuğu için mizah ile yakından ilişkilidir.

Topluma dair her unsurda olduğu gibi dil üzerinde de bir egemenlik ve mücadele alanı söz konusudur. İktidar sahipleri toplumsal baskılarını dil üzerinden çeşitli tekniklerle daha da pekiştirmek isteyecektir. Bu çerçevede argo birçok yönüyle toplumsal baskılara karşı bir direniş imkânı sunmaktadır. Argo, yeni sözcüklerin icat edilmesini veya mevcut bir sözcüğün yeniden anlam kazanmasını sağlayarak dilsel çatlakların farkına varılmasını sağlayıp bu çatlakları herkese açık kılmaktadır. Böylece dildeki anlamsal çatlakların kapanmasını sağlayan argo, eğlenceli bir dil pratiği oluşturarak mizahi anlamın pekişmesine olanak tanımaktadır.

Özellikle mizahi yayınlarda ve karikatürlerde kullanılan gülünç argo, kendine özgü bir dil oluşturarak anlamca muhalif bir görünüm sergilemektedir. Esnek ve genişletilebilir bir form olan gülünç argo, dilsel açıdan zengin ve kitlelere özgü bir görünümde. Türk karikatürü açısından düşünüldüğünde, onların birer *cartoon* yani düşüncenin konuşma balonları ile desteklendiği çizimler olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Karikatür ise abartılı portrelere verilen isimdir (Sipahioğlu, 1999, s. 8-10). Batı literatüründe bu durum böyle olsa da bizim kültürümüzde karikatür ile *cartoon* birbiriyle iç içe geçmiştir. Bu bağlamda Türk kültüründeki karikatür temel anlamda batıdaki *cartoon*'a karşılık gelmektedir. Özetle ana akım mizah dergilerindeki karikatürler *cartoon* şeklinde değerlendirilebilir ve bunların içerdikleri konuşma balonlarının, yansıttığı söylem açısından, okunması daha anlaşılır olmaktadır.

Penguen, Leman ve Uykusuz gibi popüler gülmece dergileri üzerinden karikatürlerdeki mizah ve argo ilişkisinin incelendiği bu çalışmada söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu dergilerin rastlantısal olarak seçilen sayılarından örneklem analizi yapılarak elde edilen bulguların anlamsal alt yapısı tartışılmak suretiyle ifadelerin söylemsel derinlikleri ve bunun mizahi ilişkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Argo Kültürü

Dil, kültürel bir harç gibi toplumu bütünleştirici bir güce sahiptir (Veale, Bonie ve Feyaerts, 2015, s.2). Bu gücün farkında olan toplumsal iktidar, kendi egemenliğini dil üzerinde pekiştirmek istemektedir. Fakat alt guruplar oluşturdukları argo gibi özgün dilsel pratiklerle kendi değerlerinin eleştirel olarak ifadesini kolaylaştırmaktadır. Çoğunlukla müstehcenlik içeren bu kompleks kelime ya da cümleler kullandıkları yere göre gülünç olabilmektedirler. Özellikle sokak jargonunda gözlenen bu durum karikatürler ve mizah kültürüne de yansımaktadır.

Temel olarak dil toplumsal pratiklerin aktarım aracıdır. Kültürel gelişim süreçlerine göre diller *tabii diller* ve *yapma diller* olmak üzere ikiye ayrılabilir. Tabii dillerin, ortaya çıkış süreci tam olarak bilinmemekle birlikte aktarıcısı olduğu kültürel dinamikleri kuşaktan kuşağa sürdürüldüğü söylenebilir. Bu çerçevede tabii diller, bilinçaltına yerleşerek zihinsel işlemlerin gerçekleşmesine, birtakım estetik hazların gelişmesine, hayatı idame ettirmeye insani işlere önemli ölçüde destekleyen, düşünme ve yaşamın içinde olan canlı bir olgudur. Yapma diller ise, bir grup insanın bir araya gelerek sonradan birtakım endişe ya da amaçlarına yönelik oluşturduğu ve içerisinde özel ifadeleri barındıran dillerdir. Öte yandan yapma diller, dilsel unsurlarla birtakım pratik ihtiyaçların karşılanması ya da iletişim pratikleşmesi anlamında üretilen kavramlar zinciridir. Argo da bu bağlamda değerlendirilebilir. Argo yapay bir dil olmakla birlikte toplumsal yaşamın içerisinde kültürlenme sonucu oluşmuş bir pratiktir (Çiftçi, 2006, s. 297).

Argo; toplum içerisinde çok yaygın olarak kullanılmayan ya da kullanılması çok hoş karşılanmayan, kullanılmasının ayıp karşılandığı tabuya dönüşmüş kelime ya da deyimlerdir. Bu noktadan hareketle argo, genellikle ayıplanan ve hoş karşılanmayan bir takım eylem kalıplarını ifade etmek üzere ortaya çıkmış belli oranda suni bir dildir (Karataş, 2004, s.46). Diğer bir deyişle argo, kaba dilin uç noktalarını ifade etmektedir (Décharné, 2016, s. 14). Bu anlamda kabalık ile argo arasında yakın bir ilişki söz konusudur.

Tıpkı mizah gibi dil de içerisinde direnişi barındırmaktadır. Toplumsal erkin dil kalıplarının dışına çıkarak kendi iletişim pratiklerini oluşturan kitleler için argo önemli bir niteliğe sahiptir. Resmi olmayan bir konuşma tarzını ifade eden argo, tek bir kelime, kelime gurubu veya cümlelerden oluşabilir. Öte yandan argonun gayri resmi yapısı onun sadece konuşma dilinde varlık göstermesiyle alakalıdır. Standart dilin dışında yer alan yeni söz ve deyimlerle belirlenerek yeni ve genişletilmiş anlamları içeren bir dilin parçasıdır (Zhou ve Fun, 2013, s. 2209).

Temel anlamda argo, deyim aktarmalarına çokça yer veren, kelimelere yan anlamlar yüklenerek ortaya konan bir dildir. Kelimelere yan anlamlar yüklenmesi, birçok kelimenin farklı anlamlar da kazanmasına neden olmuştur. Tarihi süreç içerisinde birçok kelime böyle bir dönüşüm içerisinde geçerek farklı anlamları da bünyesine katarak dönüşümünü sürdürmektedir (Erol, 2002, s. 116). Buraya kadar anlatılanlardan hareketle argo, toplumsal bir sınıfın, bir meslek grubunun ya da bir topluluğun üyelerinin kullandığı ve genel dilin sözcüklerine yeni anlamların yüklendiği ya da yeni sözcükler katarak oluşturulan özel dil şeklinde tanımlanabilir (Özkırımlı, 2005, s. 119).

Argo, gücünün çoğunu gizil, yasaklanmış veya genellikle onaylanmadığı gerçeğinden almaktadır. Fakat ilk dönem dilbilimsel çalışmalarda sokakların dili olan argo, ana akım söylem tarafından düşük ve itibarsız olarak nitelendirilmiştir. Örneğin 1970'li yılların sonunda dil sosyoloğu Michael Halliday, argoya ilişkin suçluların ve marjinallerin kullandığını bir *anti-language* yani *karşı dil* nitelendirmesini ortaya koymuştur. Halliday'in bu yaklaşımı argoyu patolojik bir bağlamda ele almaktadır. Dil kullanımına ilişkin tutumlar son otuz yılda derinden değişime uğrayarak sözcükler arasındaki ayırım giderek muğlaklaşmıştır (Thorne, 2007, s. 5). Dil pratiklerinde yaşanan bu köklü dönüşüm argo kültürünün sokak arenasında daha fazla kullanım alanına sahip olmasını da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte argo kültürü dilsel bir Detournement ya da saptırma olarak da anlamlandırılabilir. Kopyalayarak kendine mal etme gibi anlamları da olan Detournement argo ile ilişkilendirildiğinde dildeki birtakım kelimelere alternatif anlamlar ya da kullanımlar ekleyerek onların sabote edilmesini daha da kolaylaştırmakta; kelimeleri ve cümleleri dilsel bir direniş cephesi haline getirmektedir (Firat, 2016, s. 532).

Argo, toplumun alt sınıflarının kullandığı dil pratiği olmasına rağmen, söz konusu argo ifadelerin toplumun genelinde kabul gördüğü de söylenebilir. Buradan hareketle, argo aracılığı ile ortaya konan bu yeni anlamlandırmaların önemliliğini artırarak daha geniş bir tanımlamaya dönüştüğü de söylenebilir (Coleman, 2009, s. 30). Bu çerçevede ilk dönemlerde toplumun alt kesimlerine mal edilen argo kullanımı kültürel dönüşümlerle birlikte yeni boyutlar kazanmış geniş kitlelere yayılarak yeni anlamsal derinliklere ulaşmıştır.

Lengüistik anlamda düşünüldüğünde argonun dilin gri alanı olduğu düşünülebilir. Diğer yandan bu durum, resmi olan ile olmayan dil arasındaki mücadele alanını da ifade eder ve metaforik unsurların kullanıldığı ve *figüratif deyimlerin* egemenliğinde dilsel bir mecradır (Kipfer ve Chapman, 2010, s. 7). Zamanla gündelik hayat içerisinde kendine daha da fazla kullanım alanı bulmaya başlayan argonun kitle iletişim araçlarında da temsil edildiği gözlenmektedir. Bunun en çok gözlemlendiği alan da mizahi yayınlardır. Mizah dergileri bu konuda başı çeken yayın organları arasındadır. Toplumda açıkça ifade edilemeyen birtakım kelimeler ironiyle bir arada zekice kullanıldığında gülmeceye neden olduğundan dolayı mizahın argoya dair unsurları kullanması çok yaygındır.

Argonun dört temel bileşeninden bahsedilebilir. Bunlar; *mizah, samimiyet, orijinallik ve değişkenlik* (Zhou ve Fun, 2013, s. 2209-2210). Bunlar kısaca açıklanacak olursa;

Mizah: Çoğu kültürde içerdiği mizahi unsurlar nedeniyle komedinin dili argodur. Özellikle kafiyeli kelimelerin kullanımıyla akılda kalıcılığı artan argo terimler içerdiği fonetik öğelerle mizahi bir görünüm sergilemektedir.

Özlülük: Argonun en önemli özelliklerinden biri yapısının özlü bir anlatıma sahip olmasıdır. Bir terimin veya ifadenin kısa ve öz bir şekilde kullanılması anlamı değiştirmemekle birlikte söyleyişi kolaylaştırmaktadır.

Orijinallik: Argo, daha ziyade genç neslin tercih ettiği yeni sayılabilecek olguları tanımlamak için özgün terimler üretmektedir. Genç nesil yeni sözcükler icat etmektedir ya da eski olan sözcüklere yeni anlamlar yükleyerek bu sözcüklerin anlamsal açıdan daha derin bir noktaya gelmesini yardımcı olmaktadır. Bu durum yeniden üretilen argo kelimelerin orijinal bir boyut kazanmasını sağlamaktadır.

Değişkenlik: Dilin omurgasını oluşturan kelimeler hala başarısız bir çeşitlilik belirtisi göstermezken, bazı argo terimlerinin yararlı bir amaca hizmet etmesine ve bu nedenle standart dile geçmesine rağmen argo sözcüklerinin birkaç yıldan fazla kullanımda kalması alışılmadık bir durumdur. Argo kelime hazinesi hızla değişir ve bu değişkenlik dilin organik olmasıyla alakalıdır.

Yukarıda kısaca özetlenen argonun temel unsurları gücünü dilin temel dinamiklerinden almaktadır. Bu çerçevede, karikatürlerde kullanılan mizahi argo yukarıdaki bu dört temel bileşeni de içermektedir. Argo nitelendirmelerde toplumda çoğunlukla küfürler ile karıştırılmıyor olsalar da bu iki kavram anlamsal açıdan oldukça farklılık göstermektedirler. Arapçadan gelen “küfür” kelimesi “nankörlük etme, nimeti inkâr etme, dini inançları reddetme” gibi anlamlara gelmektedir. Argo ise sokak diline gönderme yaparak *ötekilerin literatürünü* ifade etmektedir.

Argo terimlerin karikatürlerde kullanımlarında, özellikle kaba ifadelerde kelimeler değiştirilerek, bu kelimeler içerisindeki ünlü harfler atılarak, cümle eksiltile bırakılarak ve sadece argo cümleye dair baş harfler kullanılarak görece kapalı bir anlam sağlanmak istenmektedir (Güneş, 2009, s. 62-73). Mizah ve argonun bir arada kullanıldığı karikatürler, mizah kültürüne yeni bir boyut kazandırarak anlamı yeni bir bağlama kavuşturmuştur. Kitleler açısından “bizdenlik” algısı oluşturan argo içerikli karikatür dili toplumsal bir kabulü de beraberinde getirmektedir.

Mizah Kültürü ve Karikatür

Toplumsal aksaklıkların ve eleştirilerin gülünç bir dille ifadesi olan mizah, yok sayılan ve görmezden gelinenler için bir varoluş pratiği niteliğindedir. Mizah yoluyla eleştirilerini dile getiren tüm toplumsal odaklar gülerken direnişlerini sergilemektedirler. Bu durum da gülmeyi alt sınıflar açısından bir direniş mekanizması yapmaktadır. Toplumsal anlamda her kesimin rızasını almak zorunda olan iktidar, kitleler gözünde gülünçleştirilerek bir eleştiri objesi haline getirilmektedirler. İktidarların varlığının ve meşruluğunun değişkenliğinden dolayı alt sınıflar sürekli olarak mevcut eşitsizlikleri eleştiri unsuru yapmaktadırlar. Bu yüzden kitleler, mizahi enstrümanları kullanarak kendilerine özgü bir mücadele alanı inşa etmektedirler.

Mizah, yaşamın zorlukları karşısında ezilenlerin kendilerini bir parça da olsa mutlu hissedebildikleri ender alanlardandır. Hayatlarını daha yaşanabilir kılmak adına hor görülen kesimler, kendilerini baskılayan tüm otoritelere karşı mizah aracılığı ile mücadele etmektedirler. Mizah kanalıyla, toplumsal eleştiriler örtülü de olsa ifade edilebilmektedir. Diğer bir deyişle, açıktan ifade edilemeyen her türlü kitlesel öfke, mizah yoluyla meşru bir düzlemde ifade edilebilmektedir.

Tıpkı dilde olduğu gibi mizah da kendi içerisinde barındırdığı güç ve iktidar ilişkilerinden bağımsız olarak ele alınamaz. Bu durum mizahın muhalif yönüne işaret eder. Bu yönü açısından düşünüldüğünde mizah, toplumun alt kesimlerinin direnişini mümkün kılarak bu gruplara alternatif muhalefet odakları sunmaktadır. Öte yandan mizahın temel hedefi güldürmek ve eğlendirmek olsa da mizah aslında toplumun içerisinde baş gösteren aksaklık ve çirkinlikleri gözler önüne sererek bunları tartışmaya açma işlevi görmektedir. Bu düzlemde mizah, toplum vicdanının ürettiği bir savunma mekanizmasıdır.

Dilsel anlamda düşünüldüğünde, kültürel kodlarla şekillenen tüm mizahi anlatılar popüler bir direniş odağı niteliğindedir. Fıkralar bu konuda önemli örneklerdendir. İktidar karşısında doğrudan ifade edilemeyen her türlü eleştiri fıkralar ile gün yüzüne çıkmaktadır. Ne var ki tüm bu eleştirilere rağmen iktidarlar mevcudiyetlerini devam ettirebilmektedirler. Bu doğrultuda mizah, tâbi grupların fiziksel direniş gibi daha tehditkar aşamalara geçmeden önce, grupları kontrol altında tutarak toplumsal tepkinin denetimli salınımına olanak tanımaktadır (Cantek, 2001, s.24) Bu durum mizahi anlatıların iktidar onaylı bir emniyet supabı olduğunu ifade etmektedir.

Mizahi eleştiriler, egemen sınıfların topluma karşı üstlendiği görevleri yerine getirmediğini ortaya koymak ve onların toplumsal mutabakatı zedelediğini göstermesi açısından okunabilir. Mizahi eleştirilerdeki temel mekanizma eleştirilerin ima yoluyla ortaya konmasıdır. Diğer bir deyişle doğrudan ifade edilemeyen küfürler ima edilerek kitlesel bir amaca hizmet ederek muhalif bir kimlik kazanmaktadır. Özetle, mizah dişleri çekilmiş bir küfürdür (Scott, 1995, s. 211). Bu bağlamda mizah ürünlerinin, sessiz yığınların sesi ve mevcut iktidar yapısının sorunlarının irdelendiği bir direniş mekanizması olduğu kabul edilebilir. Öte yandan Arendt (2003, s. 58), iktidarın toplumsal otoritesini ayakta tutmak için kişiler ya da makamlara duyulan saygıyı ayakta tutması gerektiğini savunmaktadır. Bu yüzden de otoriteyi zor bir duruma düşürdüğü için kahrkaha iktidarın başat düşmanlarından biridir. Mizah ve kahrkaha toplum içerisinde doğrudan fark edilemeyen sorunları gülünç de olsa gözler önüne seren en önemli enstrümandır.

Mizah, toplumsal anlamda en güçlü eleştiri yollarından birini temsil etmektedir. Ukalılığa, zalimliğe, burnu büyüklüğe karşı kullanılan en önemli silahtır. Erdemden ve iyi duygulardan uzak kalındığında şikâyet etmenin en önemli yoludur (Botton, 2005, s. 193). Bu düzlemde sosyal bir gereksinim olarak değer gören mizah, hayal ve hislerden daha ziyade zekâ mahsulü olarak değerlendirilmelidir.

Potansiyel olarak mizah duygusu, geniş toplumsal kümeler için olumlu insani göstergeleri görünür kılar. Mizah bu özelliğiyle, toplumsal bir ruh halinin göstergesidir. Bu yönüyle mizah, bireysel kararlılığın bir göstergesi, hayal gücü ve zekânın uzun soluklu görünümünü temsil eder. Diğer taraftan mizahi çalışmalar, mizahi çizgiler ve şakaların doğal bir nitelik taşıması da şart değildir. Neredeyse herkes için esprilere gülmek ya da genel seslendirmelerde bunlara teslim olmak öğretilir. Ama bunlara karşı bir mizah duygusu da geliştirmek önem arz etmektedir (Davis, 2008, s. 563).

Karikatür mizahın en önemli alt türevleri arasında gösterilebilir. İtalyanca yüklemek, sorumlu tutmak anlamına gelen *caricare* sözcüğünden türeyen karikatür, kişi ya da olayların gülünç ve çelişkili yönlerini ortaya çıkarmak amacıyla bazen yazıyla desteklenen abartılı çizimlerdir (Selçuk, 1998, s. 10; Şenyapılı, 2003, s. 14; Yavuzdoğan, 2012, s. 3-4). İlk örnekleri görsel anlamda muhatabının şeklini bozmaya dayanan karikatürler, zaman ilerledikçe anlamsal bir derinliğe kavuşarak işlevsel bir eleştiri ve muhalefet aracı olmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda dil unsurunu giderek daha da içine alan karikatür, edebiyatla da benzerlik göstermektedir. Karikatüristler de tıpkı edebiyatçılar gibi imgeler oluştururlar. Bu noktada her ikisinin de birleştiği nokta dildir (Coşar, 2010, s. 691). Edebiyatta dil metin için en başat unsurken, karikatür de ise bu yardımcı elemandır ve anlamı oluşturmak çizgiden sonra gelen en önemli unsurdur. Karikatürde tercih edilen dil pratikleri, oluşturulmak istenilen muhalif kültür ile yakından ilişkili olmak durumundadır. Bu çerçevede karikatür dilinin karnavalesk alışımlar içermesi kaçınılmazdır.

Türk kültürüne 19. yüzyılın ikinci yarısında girmeye başlayan karikatürün ilk örneklerinde, resim ağırlıklı olduğu ve yazının eğer gerekli ise resmin altında kısaca verildiği gözlenmektedir. İlerleyen dönemlerde kültürel ve siyasal gücü fark edilen karikatür, her gazeteye girmiş hatta salt karikatürden oluşan mecmualar yayınlanır olmuştur. Günümüz açısından düşünüldüğünde, dergi ve gazete karikatürlerinde mizahı daha iyi açıklamak ve düşüncüyü daha anlaşılır kılmak amacıyla konuşma balonları kullanılmaktadır. Fakat Öngören ve Balcıoğlu (1973, s. 8), karikatürlerdeki bu tip açıklayıcı konuşmaların okuyucuyu düşünmeye yöneltmediğini iddia ederek karikatürün yazısız ve salt resme dayalı olması gerektiğini savunmaktadırlar. Günümüzde yayınlanan hem basılı hem de dijital karikatür dergilerinde bu durum göz ardı edilerek konuşma balonu ve görsel paralellik gösterecek şekilde karikatürler kaleme alınmaktadır (Uçan, 2013, s. 41). Bu durum da karikatür ve dil arasında güçlü bir ilişki olduğunu kanıtlamaktadır.

Görsel bir karnaval olması yönüyle karikatür, tüm sınıfsal hiyerarşilerin altüst edildiği bir ortama işaret etmektedir. Karnavalesk kültürü mizahi eylemlerin ve bununla bütünleşen direnişin en görünür biçimleri arasında yer almaktadır. Karnaval, toplumsal direniş ve mücadelenin mizahi değerler kapsamında kendini var etmesi açısından esas unsurdur. Karnaval kültürü muhalif bir atmosfere göndermede bulunur. Zira karnavalların, bayramlardan oldukça farklı olarak, egemen hakikatten ve kurulu düzenden geçici olarak kurtulmayı sağladığı ifade edilebilir (Fırat, 2014, s. 140). Karnaval atmosferi nazarı dikkate alındığında, toplumsal anlamda tüm hiyerarşik rütbelere ve sosyal normlara askıya alındığı için özgürlükçü bir katharsis sağladığı düşünülebilir. Karnavallar bir partiden çok daha fazlasını bünyesinde barındırır. Karnavallar iktidarın bastırma politikalarına karşı bir direnişin temsil biçimidir (Bakhtin, 2005, s. 36). Karikatürde tercih edilen dilsel kullanımlar da tıpkı bir karnaval havasındadır. Tüm toplumsal denetimden uzak eylem ve söylemlerin yansıması olarak düşünülebilen bu dil, alışılmadık olduğu için gülünç bir form taşımaktadır. Toplumsal iktidarın egemenliğindeki ana akım dil pratiklerinin alternatifi olan argo kültürü, karikatür dilinin en önemli yapı taşıdır ve sistematik olandan saparak kendine egemen argümanların dışında bir söylem geliştirmeyi hedeflemektedir.

Bu dilsel direniş kültürü, özellikle karikatür dergilerinde kendini belirgin bir biçimde var etmektedir. Toplumsal koşullar doğrultusunda mizah, düzen ve kurumsal çatışmalar arasında kalmaktadır. Normalde mizahın gücü kurulu düzene uymasında değil, bu düzen içerisindeki eksiklik ve noksanlıkları göstermesinde yatmaktadır. Mizah bu yönü itibariyle muhalif olmak durumundadır. Bu noktadan hareketle mizahın temel hedefinin halkı güldürmek olduğundan bahsedilemez. Özetle mizah kültürü halkı eğlendirmenin yanı sıra bir toplumsal direnişin kitlesel bir görünüm kazanmasına olanak tanımaktadır.

Yukarıda anlatılanlar özetlenecek olursa karikatürün iki temel yönü söz konusudur; bunlardan biri gülme diğeri ise, mevcut toplumsal ilişkilere olması gerekir diğeri türlü cümle düşük oluyor) karşı koyuştur. Gülme için tuhafliklar ve çarpıklıkların ifade edilmesi ve bunun dilsel olanaklarla bir arada verilerek ifade edilmesi yeterlidir. Bunu sağlamak için de en işlevsel metot argodur. Argo kullanılarak, sokak kültürüyle daha özdeş bir anlatımın sağlanması mizahi ifadeleri daha da kitle ile bütünleşmiş bir yapıya kavuşturmaktadır.

Yöntem

Söylem analizi, kavramsal öğelerle ortaya konan sosyal hayata ilişkin bir perspektiftir. Söylem analizinin temel amacı, belirli bir söylem içerisinde ideolojik unsurların nasıl ve ne şekilde yerleştirildiğini ortaya koymaktır (Sözen, 1996, s.1544). Buradan hareketle metinsel bağlamda ifade edilen ürünlerde anlamın nasıl ve ne yönde yeniden üretildiğinin anlaşılması noktasında, söylem analizi kapsamlı bir çözümlemeye olanak tanımaktadır.

Söylem analizinin temelini oluşturan dil, sadece iletişimin temel yapıtaşı değil aynı zamanda düşüncenin oluşumu ve aktarılması noktasında oldukça önemli bir olgudur. Diğer yandan dilin hem toplumsal hem de bireysel bir yönü vardır ve toplumdan topluma değişken yönleri olmakla birlikte kültürün ve değerlerin aktarımında en önemli araç niteliğindedir (Börekçi, 2009, s. 3-4). Bu çerçevede insana, topluma ve kültüre dair araştırmalarda dil unsurunun dışarıda tutularak çözümleme yapılması olanaksız görünmektedir.

Diğer yandan dil ile ideoloji arasında da çok yakın bir ilişki söz konusudur. Bu ilişkiye yönelik donelerin ortaya konabilmesi açısından da söylem çözümlemesi oldukça işlevsel bir analiz yöntemidir. Karl Marx'ın (2013, s. 39) "dil, pratik, gerçek bilinçtir" ifadesi bu paralelde okunabilir. Bilinç ve dünyaya ilişkin düşüncelerin dil aracılığıyla ifade edilmesi ve bunlara dair tüm unsurların dil pratikleri içerisinde anlam bulması dilin bir etkinlik biçimi olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla toplumla birlikte hayat bulan dil, ideoloji ve düşünceyi de yansıtan en önemli enstrümandır.

Özellikle postmodern dönemle birlikte ideoloji üzerine odaklanan araştırmacılar bunun dil ve söylem ile yakından ilişkili olduğunu fark etmişlerdir. Yapısalcı düşünürlerin üzerinde durduğu bu konu metni parça ve bütün ilişkisi bağlamında ele almaktadır. Bu noktada metnin yapı taşı oluşturulan parçalar arasındaki bağlantı, metnin genel yapısını inşa etmektedir. Bu bağlamda dil de metin içerisindeki söylemin ortaya konması için önemli bir araç niteliği taşımaktadır. Bu düzlemde söylem analizi, dilsel metni, söz dizimsel ve anlambilimsel sınırların daha da ötesine taşıyarak onu yapı söküme uğratmakta ve söylenenin arkasında kalan gizli argümana ulaşmayı hedeflemektedir.

Söylem çözümlemesinin odak noktasını anlamın değişkenliği oluşturmaktadır. Temelinde bir alt okumayı barındıran söylem analiz gerçeklikten ziyade anlam üzerine odaklanmaktadır (Atabek, 2007, s. 152). Çok katmanlı bir metne dair bu anlamsal katmanların ortaya çıkarılmasını sağlayan söylem analizi dil oyunları aracılığıyla bu anlamın nasıl ve ne yönde değişime uğradığı üzerine yoğunlaşmaktadır. Metin içerisindeki her bir anlamsal katman kendi içerisinde kategorilere ayrılmaktadır. Bu katmanlardaki ideolojiler kolaylıkla tespit edilebilir bir anlama sahip gibi görünürken herhangi bir zamir metnin tüm anlamını

dolaylı, örtülü veya gizli bir anlama dönüştürebilir (Sözen, 1999, s. 28). Metin içerisindeki bu tip ideolojik farklılıklara odaklanan söylem analizi, metni en küçük birimlerine ayırarak yeniden ele almakta ve anlamın görünmeyen yönlerini ortaya çıkarmaktadır.

Özetle söylem analizi, metni bütünsel olarak ele alan ve bağlamından koparmadan inceleyen bir bilimsel tekniktir. Toplum içerisinde doğrudan bakıldığında fark edilemeyen ama temelde var olan iktidar ilişkilerini ve tüm toplumsal ön kabullerin dil üzerinden nasıl yeniden üretildiğini açıklamaya çalışan söylem analizi, hareket noktasını bu ilişkilerin eleştirisinden almaktadır (İnal, 1996, s. 96).

Karikatürlerin incelenmesinde söylem çözümlemesinin seçilmesinin amacı, görsel mizahta kullanılan dilin sokak diline olan yakınlığı ve bu dil pratiklerinin egemen dil formlarına karşı bir mücadele alanı olarak yansımalarıdır. Analiz edilen karikatürlerde hâkim olan argo unsurlar, dil üzerinden bir direniş mekanizması geliştirilerek ana akım dilsel pratiklere karşı bir direniş mekanizması görünümündedir ve ötekilerin literatürünü sembolize etmektedir. Bu çerçevede çalışma açısından yöntem olarak söylem analizi seçilmiş ve argo dilin ideolojik boyutunun derinlemesine incelenmesi amaçlanmıştır.

Karikatürlerdeki konuşma balonlarının incelendiği bu çalışma, konuşma metinleri içerisindeki argo ifadeleri söylem açısından inceleyerek bunların ideolojik ve sosyolojik alt metinleri ile ilgilenmektedir. Kullanılan argo ifadelerin anlamsal katmanları ne ölçüde şekillendirdiğine ilişkin yeni bakış açıları geliştirmeyi hedefleyen bu araştırma, karikatür dili ve argo arasındaki ilişkiye odaklanarak karikatür dilindeki egemen söylemi gözler önüne serme amaçındadır. Örneğin, karikatürlerdeki eril argo, dişil argo, eksilteli kelimeler ve argo ifadelerdeki noktalama işaretlerinin kullanımı söylemsel açıdan belli alt anlamları yansıtmakta olup, bunların üzerinden kapalı bir görünüm sergilediği gözlenmektedir. Bu ve bunlar gibi argo kullanımların incelendiği çalışmada görsel argo sayılan el ve kol hareketleri dışarıda tutulmuştur. Zira bunları incelemek için göstergebilimsel bir çalışma yapmak gerekmekte ve bu da kendine özgü başka bir konu niteliği taşımaktadır.

Bulgular ve Analiz

Karikatürlerdeki mizahi anlamda kullanılan argo ifadelerin söylemsel açıdan inceleneceği makalede, Penguen, Uykusuz ve Lemana dergileriyle sınırlandırılmıştır. Bu üç derginin seçilmiş olmasındaki temel neden, ana akım mizah kültürünün yansıtıldığı ve tiraj açısından en yüksek dergilerin bunlar olmalarıdır. Öte yandan bu üç dergi sosyal medyada en çok bilinen mizahi yayınlardır ve yine bu dergilerin dijital ortamda da abonelik sistemleri söz konusudur. Bu dergilerden rastlantısal olarak seçilen argo içerikli karikatürlerin söylem açısından analiz edildiği ve argo ifadelerin anlamsal derinliklerine inildiği bu çalışma, popüler mizah dergilerinde tercih edilen argo kalıplarının dilsel kullanımlarını daha da anlaşılır kılma ve bunların örtük anlamlarını açıklama düşüncesindedir.

Tablo 1: Penguen Dergisi'nin Mayıs 2018 Tarihli Sayısından Bir Analiz

Argo Dilin Söylem Analizi

Selçuk Erdem'in yukarıdaki karikatüründe karikatürlerde sıklıkla tercih edilen bir yöntem olan hayvanları konuşurma dikkat çekmektedir. Söz konusu karikatürde iki keçi arasındaki konuşmada vurgulanan argo ifade "şarlatan" kelimesidir. Dilimize Fransızca *charlatan* kelimesinden geçen bu ifade kendi bilgi ve niteliklerini veya mallarını överek karşısındakini kandıran, dolandıran kimse anlamına gelmektedir (erişim: <https://sozluk.gov.tr/> 13.01.2020). Bu bağlamda Türkçede kullanılan birçok argo unsurun diğer dillerden geçerek dilimize yerleştiği de ifade edilebilir.

Tablo 2: Penguen Dergisi'nin Mayıs 2018 Tarihli Sayısından Bir Analiz

Argo Dilin Söylem Analizi

Serkan Altuniğne'nin yukarıdaki karikatüründe göze çarpan birçok argo kullanım söz konusudur. Bunlardan ilki "moruk" kelimesidir ve gençlere nazaran daha yaşlı erkekler için tercih edilen bir sıfattır (erişim: <https://sozluk.gov.tr/14.01.2020>). Öte yandan bu sıfat yine yakın arkadaşlar arasındaki samimiyete vurgu yapan da bir ifadedir. Karikatürdeki diğer bir argo kelime olan "harbici" ise doğrucu anlamına gelen argo bir kullanımdır (erişim: <https://sozluk.gov.tr/14.01.2020>). Sokak jargonunda çok kullanılan bu ifade söylenen sözlerin doğruluğuna ve gerçekliğine vurgu yapmaktadır.

Tablo 3: Penguen Dergisi'nin Şubat 2018 Tarihli Sayısından Bir Analiz

Argo Dilin Söylem Analizi

Erdil Yaşaroğlu'nun yukarıdaki karikatürü, argo açısından oldukça zengin örnekler yansıtmaktadır. "hoop" ve "lan" gibi argo kullanımların dikkat çektiği karikatürde bir kişinin eşleri ile olan ilişkisi aktarılmaktadır. Futbol kültüründe sıklıkla karşılaşılan ifadelerin kullanıldığı karikatürde "hoop" ünlemi "dur" anlamına gelmekte ve karşıdakinin dikkatini çekmek için tercih edilmektedir. Diğer bir argo kullanım olan "Lan" ünlemi sokak dilinde çok yaygın bir kullanım alanına sahiptir ve "ulan" argosunun kısaltılmış halidir. Anlamsal açıdan "ey" "çocuk" gibi manalara da gelmektedir. Öte yandan bunun "len", "la" ve "ula" gibi alt kullanımları da karikatür dilinde sıklıkla tercih edilmektedir. Karikatürdeki argo ifadelerin geneli değerlendirildiğinde tercih edilen dilsel pratiklerin sokak kültürü ile yakından ilişkili olduğu gözlenmekle birlikte bunun karikatürist tarafından doğrudan yansıtıldığı dikkat çekmektedir.

Tablo 4: Leman Dergisi'nin 23 Ağustos 2017 Tarihli Sayısından Bir Analiz

Argo Dilin Söylem Analizi

Mert Dolapçioğlu'nun yukarıdaki karikatüründe, Herakleitos'un "Aynı nehirde iki kere yıkanılmaz" sözü üzerinden gülünç bir anlam üretmektedir. Söz konusu karikatürde dikkat çeken argo ifade "kim lan bu lavuk" tepkisidir. Argo açısından değerlendirildiğinde "lan" ünlemi dikkat çekmektedir. "Lan" sokak dilinde çok yaygın bir kullanıma sahip olup "ulan" ünleminin kısaltılmış halidir "len", "la" ve "ula" gibi türevleri de oldukça yaygın olarak karikatürlerde rastlanmaktadır. Karikatürdeki diğer bir argo kelime olan "lavuk" ise, gereksiz konuşan insanlar için söylenen ve önemsiz mevzuların üzerinde uzun süre tartışan, hal ve tavırlarında meykenet olmayan kişiler için kullanılan bir sıfattır (erişim: <https://wiktory.org/>, 20.04.2019). Tepki olarak tercih edilen bu niteleme sokak jargonunun sık kullanılan örneklerindedir.

Tablo 5: Leman Dergisi'nin 4 Temmuz 2018 Tarihli Sayısından Bir Analiz

Argo Dilin Söylem Analizi

Alper Çelik'in kaleminden olan yukarıdaki görsel, sokak dilinin doğrudan kullanımını açısından oldukça işlevsel bir örnek niteliğindedir. Karikatürde attığı golün ardından sevincini cep telefonundan ailesiyle paylaşan bir futbolcu anlatılmaktadır. Futbolcu ifadesinde “Ya anne işte bi koydum doksana gitti top” diyerek attığı golü anlatmaktadır. Argo kullanım açısından düşünüldüğünde gerçek anlamı bir şeyi belli bir yere ya da herhangi bir yere yerleştirmek ya da bırakmak olan “koymak” kelimesi topa vurmak için kullanılmaktadır (erişim: <https://sozluk.gov.tr/> 9.01.2020). Argo bir anlam taşıyan bu kelime, nispeten karşı tarafı ezmek için de tercih edilmektedir. Öte yandan karikatürdeki “doksan” kelimesi de kale direğinin yan ve üst direklerinin birleştiği köşeye gönderme yaparak goldeki şıklığa vurgu yapmaktadır. “Doksana takmak” şeklinde de ifade edilen bu durum kalecinin uzanamayacağı köşeye topun vurularak şık bir golün atılmasını nitelemektedir.

Tablo 6: Leman Dergisi'nin 26 Eylül 2018 Tarihli Sayısından Bir Analiz

Argo Dilin Söylem Analizi

Behiç Pek'in yukarıdaki karikatüründe birçok argo terim söz konusudur. Bunlardan en belirginleri "birader", "lan" ve "ne bakıyon" "ne iş" gibi kullanımlardır. Bu ifadeler, söyleniş biçimleri açısından düşünüldüğünde sokak dilinin bir tezahürü niteliğindedir. Özellikle "lan" ünlemi argonun en yaygın kullanımınıdır ve adeta bir isim görünümü kazanmıştır. Diğer bir ifade olan "birader" erkek kardeş için kullanılan bir sıfattır. Ancak bu karikatür açısından kullanımı "dostum veya "ahbap" gibi anlamlara gelmektedir. Birader sıfatı karikatürdeki art alanları ile birlikte düşünüldüğünde sokak jargonunu yansıttığı ifade edilebilir. "Ne bakıyon" sorusu da argo bir kullanımdır ve söylendiği gibi yazılması onu argo bir bağlama sokmaktadır. Son olarak "ne iş" ifadesi yaygın bir argo kullanımdır. Bu ifade "neden, ne için, sorun nedir" gibi anlamlara gelen argodur. Ayrıca "ne iş" sorusu yöneltildiği kişi itibarıyla arada olan samimiyete de vurgu yapmaktadır.

Tablo 7: Uykusuz Dergisi'nin 8 Haziran 2017 Tarihli Sayısından Bir Analiz

Argo Dilin Söylem Analizi

Özer Aydoğan'ın yukarıdaki karikatürü sokak dilinde çok yaygın bir kullanım alanına sahip olan, “sıçıp tüy dikmek” argosuna gönderme yapmaktadır. Temel anlamıyla canlı anatomisinde “dışkılamak” şeklinde olan bu durum argoda “sıçmak” şeklinde kullanılmaktadır. Öte yandan bir işte başarısız olmak ve olumsuz bir durumla karşı karşıya kalmak için de kullanılan bu argonun “sıvamak” ve “tüy dikmek” gibi tamamlayıcı kullanımları da söz konusudur (erişim: <https://eksisozluk.com/>, 18.04.2019). Yukarıdaki karikatür açısından “sıçıp tüy dikmek” anlamını taşıyan bu tabir başarısızlıkla sonuçlanan bir işe karşı söylenen bir tepkiyi yansıtmaktadır.

Tablo 8: Uykusuz Dergisi'nin 3 Mayıs 2018 Tarihli Sayısından Bir Analiz

Argo Dilin Söylem Analizi

Yiğit Özgür'ün yukarıdaki karikatürü birçok argo ögeyi bünyesinde barındırmaktadır. İki kişi arasında geçen bir konuşma aktarıldığı karikatürde “şapşar” ve “şerefsiz” gibi argo ifadeler söz konusudur. Karikatürde geçen “şapşar” kelimesi “şapşal” anlamında kullanılarak aptalca davranışlarda bulunan, aptal kimseler için tercih edilen bir sıfattır (erişim: <https://sozluk.gov.tr/> 10.01.2020). Günümüz açısından düşünüldüğünde bu kelime “şapşik” gibi çeşitli şekillerde de kullanılmaktadır. Diğer bir argo kelime olan “şerefsiz” şereften yoksun olan, onursuz kimseler için tercih edilen bir sıfattır. Fakat karikatür açısından düşünüldüğünde bu sıfat, karşıdakine hakaret etmekten öte onu ondan hazedilmediğini vurgulamak için kullanılmaktadır.

Tablo 9: Uykusuz Dergisi'nin 4 Ekim 2018 Tarihli Sayısından Bir Analiz

Argo Dilin Söylem Analizi

Nisan Hakan'ın yukarıdaki karikatürü iki arkadaş arasındaki konuşmayı yansıtmaktadır. Karikatürde dikkat çeken argo unsurlar, “manyak”, “olm”, ve “zavallı” kelimeleridir. Manyak kelimesi, gülünç, garip, şaşırtıcı davranışları olan kişiler için kullanılan argo bir sıfattır. Aptalca hareketleri ve dengesizlikleri nitelendirmek için tercih edilen bu ifade sokak dilinde oldukça yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Diğer bir argo tabir olan “zavallı” acınacak kadar kötü durumda bulunan kişiler için kullanılmaktadır (erişim: <https://sozluk.gov.tr/> 10.01.2020). Son olarak, her ne kadar aile büyüklerinin erkek evlatlara ya da kendinden küçük erkeklere karşı kullandığı “oğlum” ifadesi daha ziyade sokakta duyulmaya alışık olunan bir tür yakınlık sıfatıdır. Çoğunlukla arkadaşlar arasında tercih edilen bu kavramın “olm” veya “olum” gibi yazılışları da söz konusudur ve taraflar arasındaki samimiyete gönderme yapmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Mizah bir düşünce biçimidir ve gülünç olandan beslenmektedir. Öte yandan mizah, kullandığı dil açısından halkın yani sokağın dilini yansıtmaktadır. Mizah dergilerinde kendini sıklıkla gösteren sokak dili özellikle argo açısından düşünüldüğünde mizahi olanla yakın bir ilişkiye sahiptir. Diğer bir açıdan düşünüldüğünde ötekinin veya yok sayılanın dili olan argo, karikatür ile birleştiğinde yeni bir muhalif perspektif kazanmaktadır.

19. yüzyıl ile birlikte ilk kez Türk toplumunda kendini göstermeye başlayan karikatür, zamanla hem konular hem de biçim açısından büyük bir dönüşüme uğramıştır. Söz konusu bu dönüşümü güncel mizah basınında görmek mümkündür. Günümüzde çıkan mizah dergileri geçmişle kıyaslandığında karikatürlerdeki yazının yeri oldukça değer kazanmış ve bu doğrultuda yazılı ifadelerde tercih edilen sokak jargonu ağırlığını iyice arttırmıştır. Dolayısıyla yazı ağırlıklı karikatürlerdeki mizahi ifadeler, argo ile bir arada verilerek gülünçlüğün daha da artırılması hedeflenmektedir. Argoya ilişkin en yaygın betimleme “dilın arka sokakları” şeklindedir. Zira argo, ana akım dil pratiklerinde duymaya alışık olmadığımız, absürt ve alternatif bir dildir. Bu düzlemde, karikatürlerdeki argo kullanımlar dikkate alındığında “mizahın arka sokakları” benzetmesi yerinde bir tanımlama olacaktır. Özellikle uluslararası literatürde *cartoon* Türk toplumunda ise “karikatür” olarak isimlendirilen ve yazınsal içerikleri olan abartılı çizimler argoya dayalı mizahın işlevsel örnekleri arasında gösterilebilir.

Örnekleme olarak tercih edilen Penguen, Uykusuz ve Lemah mizah dergilerinde yer alan karikatürlerdeki argo kullanımlar, mizahi metni destekleyerek komik bir anlam oluşturmaktadır. Bunun sebebi çok sık karşılaşılmayan ve sözlü kültüre ait argo deyişlerin yazılı olarak yansıtılmasıdır. Öte yandan bu tür kullanımlar “sıradan olanın dışında” bir anlama işaret etmektedir. Böylelikle alışılmadık ifadeleri okuyor olmak karikatür okuyucusu açısından cazip bir şeydir ve bu yüzden argo içerikli karikatürler daha fazla akılda kalıcı olmaktadır.

Toplum içerisinde ifade edilmesi çok hoş karşılanmayan ifadelerin sansürlenerek verilmesi, incelenen karikatürlerde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu çerçevede, argo içeren kelimelerde sesli harflerin çıkarılması, bunun yerine araya çeşitli noktalama işaretlerinin konulması veya kelimedeki sessiz harflerin yinelenmesi ya da başka bir sessiz harfle birleştirilmesi söz konusudur. Otosansür olarak da değerlendirilebilecek olan bu tür tercihler karikatürlerde oldukça yaygın bir kullanım alanına sahiptir.

İncelenen karikatürlerde, “harbi, şarlatan, moruk, hoop, lan, lavuk, olum, manyak, zavallı” gibi argo terimler olduğu gibi yazılmaktadır ve görsel açıdan bir sansür uygulanmamaktadır. Bunun sebebi anlamsal açıdan bu kullanımların yoğun bir argo içermemeleriyle ilişkilidir. Ayrıca bu gibi ifadeler toplumca yaygın olarak kullanılan ve daha kabul edilebilir ifadelerdir. Öte yandan bazı kullanımlar ise sessiz harf değişimi, noktalama işareti ekleme ve sesli harf çıkarma gibi pratikleler anlamı ve argo kelime üzerindeki vurguyu nispeten yumuşatma çabasıdır.

Analiz edilen karikatürlerin dilinde tercih edilen argo ifadeler, söylem açısından incelendiğinde bunların çoğunluğunun eril bir dile sahip olduğu dikkat çekmektedir. Bunun en temel sebebi karikatür dünyasında egemen çizerlerin erkek olmasıdır ve bunun doğal bir sonucu olarak kullandıkları dilde erkek egemen bir söylemin olması da kaçınılmazdır. Bu doğrultuda kullanılan argo ifadeler, dildeki eril tahakkümü göstermekte olup bu durumun karikatürler aracılığıyla daha da yaygınlaştığı dikkat çekmektedir. İncelenen karikatürler kullanılan argo nitelendirme ve betimlemeler erkek egemen bir söylemin argo içerikli yansımaları ve bunların, kelimelerin yazılışı itibarıyla, kapalı bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir. Bu

çerçeve oluşturulan bu kapalı anlatım, her ne kadar bir otosansür içerse de ortaya koymaya çalıştığı anlam açısından amacına ulaştığı düşünülebilir.

Özetle dilsel bir direniş imkânı sunan argo kültürünün yazınsal karikatürlerde tercih edilmesi, ana akım dil pratiklerine bir karşı koyuşa ve alternatif bir mizah kültürü yaratma noktasına gösterilen çabaya işaret etmektedir. Bunu sağlamak için erkek egemen bir argo tercih ediliyor olsa dahi, bu noktada güdülen asıl amaç, kamusal dil pratiklerinden kaçınılarak toplumun arka sokaklarında kullanılan dili, daha da görünür kılma çabasıdır. Mizah dünyası açısından görece başarılı olduğu da söylenebilen argo kullanımı, özellikle ana akım karikatür dergilerinin söylemini inşa eden başat argümanlar arasında gösterilebilir.

Kaynakça

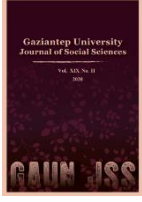
- Altuniğne, S. (2018). Serkan Altuniğne. *Penguen Özel*, 8: 23.
- Arendt, H. (2003). *Şiddet üzerine*. (B. Paker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atabek, Ü. (2007). Söylem çözümlemesi: başlangıç düzeyi için öneriler. Ü. Atabek ve G. Ş. Atabek (Ed.). *Medya metinlerini çözümlemek: içerik göstergebilim ve söylem çözümleme yöntemleri* içinde (s. 151-163). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aydoğan, S. (2017). Soner Aydoğan. *Uykusuz*, 2017/23: 9.
- Bahtin, M. (2005). *Rabelais ve dünyası*. (Ç. Öztekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Botton, A. D. (2005). *Statü endişesi*. (A. S. Bayer, Çev.). İstanbul: Sel Yayınları.
- Börekçi, M. (2009). *Türkiye Türkçesinde yapı ve işlev bakımından sözcükler*. Erzurum: Eser Ofset.
- Cantek, L. (2001). *Markopaşa: Bir mizah ve muhalefet efsanesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coleman, J. (2009). *A history of cant and slang dictionaryies*. New York: Oxford University Press.
- Coşar, S. (2010). Edebiyatın karikatürize halleri. *Turkish Studies*, 5 (2): 688-734.
- Çelik, A. (2018). Alper Çelik. *Leman*, 2018/25: 13.
- Çifçi, M. (2006). Argonun niteliği ve argoya bakış açımız. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6, 297-301.
- Davis, D. (2008). Communication and humor. V. Raskin (Ed.). *The primer of humor research* içinde (s. 543-568). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Décharné, M. (2016). *Vulgar Tongues: An alternative history of english slang*. London: Serpent's Tail.
- Dolapçioğlu, M. (2017). Mert Dolapçioğlu Aynen Sunar. *Leman*, 2017/34: 12.
- Ekşi Sözlük, (t.y.). Erişim Tarihi: 18.04.2019, <https://eksisozluk.com/sicip-sivamak--375619>
- Erdem, S. (2018). Selçuk Erdem. *Penguen Özel*, 8: 31.
- Erol, H. A. (2002). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Fırat, T. E. (2014). Caricature as a social opposition tool: Caricatures of Gezi Park. *Humanities and Social Sciences Review*, 03(03):139-149.
- Fırat, T. E. (2016). Mizah ve mizahi içeriklerde Detournement (saptırma) ögesi'nin siyasal/ideolojik bir strateji olarak kullanımı. H. Kuruoğlu, M. Boz (Ed.). *Medya ve mizah* içinde (s. 523-537). Ankara: Nobel Yayınları.

- Güneş, A. (2009). Mizah dergilerinde ve internette küfürlü sözlerin yazımları. *Acta Turcica*, 2 (1): 62-67.
- İnal, A.(1996). *Haberi okumak*. İstanbul: Temuçin Yayınları.
- Karataş, T. (2004). *Edebiyat terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kipfer, B. A. ve Chapman, R. L. (2010). *Dictionary of American slang*. London: Harper Collins.
- Marx, K. (2013) *Alman ideolojisi*. (T. Ok, O. Geridönmez, Çev.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Nisan, H. (2017). Nisan Hakan. *Uykusuz*, 2018: 40: 4.
- Öngören, F. & Balcıoğlu, S. (1973). *50 yılın Türk mizah ve karikatürü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özgür, Y. (2018). Yiğit Özgür. *Uykusuz*, 2018/18: 6.
- Özkırımlı, A. (2005). *Türk edebiyatı ansiklopedisi 1. cilt*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Pek, B. (2018). Gündem. *Leman*, 2018/37: 3.
- Püsküllüoğlu, A. (2004). *Türkçenin argo sözlüğü*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Scott, J.C. (1995). *Tahakküm ve direniş sanatları: Gizli senaryolar*. (A. Türker, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Selçuk, T. (1998). *Grafik mizah*. İstanbul: İris Yayınları.
- Sipahioğlu, A. (1999). *Türk grafik mizahı*. İstanbul: Dokuz Eylül Yayınları.
- Sözen, E. (1996). Haber söylemi ve ideoloji. *Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı*, 12 (2): 1543-1548.
- Sözen, E. (1999). *Söylem: Belirsizlik, mübadele; bilgi, güç ve refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Şenyapılı, Ö. (2003). *Neyi, neden, nasıl anlatıyor karikatür kim, niye çiziyor*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Thorne, T. (2007). *Dictionary of contemporary slang*. London: A & C Black Publishers Ltd.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, (t.y.). Erişim Tarihi: 9.01.2020, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, (t.y.). Erişim Tarihi: 10.01.2020, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, (t.y.). Erişim Tarihi: 13.01.2020, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, (t.y.). Erişim Tarihi: 14.01.2020, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, (t.y.). Erişim Tarihi: 15.01.2020, <https://sozluk.gov.tr/>
- Uçan, B. (2013). Türkiye’de Karikatürün Dijital Dönüşümü: Uykusuz Dergisi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 3 (3): 41-50.
- Usta, Ç. (2009). *Mizah dilinin gizemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Veale, T., Bonie, G. ve Feyaerts, K. (2015). Humour as the killer-app of language A view from Cognitive Linguistics. *Cognitive Linguistics and Humor Research*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH.
- Viki Sözlük, Erişim Tarihi: 20.04.2019, <https://tr.wiktionary.org/wiki/lavuk>

Yaşaroğlu, E. (2018). İlişkiler. *Penguen Özel*, 5: 5.

Yavuzdoğan, A. (2012). *Nasıl karikatür çizebilirim?*. İstanbul: Siyah-Beyaz Yayıncılık.

Zhou, Y. ve Fun, Z. (2013). A sociolinguistic study of American Slang. *Theory and Practice in Language Studies*, 3 (12): 2209-2213.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Kurumsal Yapı, Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analiziⁱ

Institutional Structure, Human Capital and Economic Growth: A Panel Data Analysis for Developed and Developing Countries

M. Bahri KIRIKÇI^a, Rüstem YANAR^{b*}

^a Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: : 0000-0002-4427-5124

^b Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: : 0000-0002-4874-5891

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Şubat 2020

Kabul tarihi: 03 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Beşeri sermaye,

Ekonomik büyüme,

Kurumsal yapı,

Driscoll-Kraay Dirençli tahminci

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 27, 2020

Accepted April 03, 2020

Keywords:

Human capital,

Economic growth,

Institutional structure,

Driscoll-Kraay Resistant estimator

ÖZ

Bu çalışmada beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kurumsal faktörler perspektifinden ele alınmıştır. Bu bağlamda, 26 gelişmiş, 64 gelişmekte olan ülke grubu için 2002-2016 yıllık verileri, kişi başına düşen reel GSYİH, eğitim endeksi, kişi başına düşen sağlık harcaması, demokrasi endeksi, hukukun üstünlüğü endeksi ve yolsuzluğun kontrolü endeksi değişkenleri kullanılarak, panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analizde kurulan modellerin model varsayımlarına sahip olmadığından, etkin ve tutarlı sonuçlar elde edebilmek adına Driscoll-Kraay dirençli tahminci kullanılmıştır. Analizde elde edilen bulgulara göre gelişmiş ülkelerde eğitim, sağlık, demokrasi, hukuksal yapı ve yolsuzluğun kontrolü ile ekonomi büyüme arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Gelişmekte olan ülke grubunda eğitim, sağlık ve yolsuzluğun kontrolü ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ilişki mevcutken, demokrasi ve hukuksal yapı ile ilişkisi istatistiksel olarak anlamsızdır.

ABSTRACT

In this study, the relationship between human capital, and economic growth is discussed for developed and developing countries from an institutional perspective. 26 developed and 64 developing country groups with their annual data of 2002-2016 period is analyzed using real GDP per capita, education index, per capita health expenditure, democracy index, rule of law index and the control of corruption index with the panel data analysis method. Since the models installed in the analysis do not have model assumptions, the Driscoll-Kraay resistant estimator is predicted to achieve effective and consistent results. According to findings, it is determined that the relationship among education, health, democracy, legal structure, control of corruption and economic growth is positive in developed countries. It is determined that there is a positive relationship among education, health, corruption control and economic growth in the developing country group and a statistically insignificant relationship between democracy and legal structure.

ⁱ Bu çalışma "Beşeri Sermaye Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kurumsal Faktörler Açısından Değerlendirilmesi: Bir Panel Veri Analizi" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

In economic literature, human capital and institutional structure factors, which are suggested as the determinants of economic growth are analyzed by including them separately in the established models. The aim of the study is to establish a model that includes human capital and institutional structure factors, and it is aimed to contribute to the literature in this respect. In the study, both education and health cases are considered together as human capital phenomenon. The study consists of introduction, conceptual framework, literature review, data and method, empirical findings, conclusion and suggestions sections. In the introduction part of the study, the importance of economic growth phenomenon, human capital and institutional structures are mentioned in terms of economic growth.

In the conceptual framework, the relationship between human capital and economic growth besides institutional structure and economic growth is discussed. Accordingly, it is suggested that the factor that increases the efficiency of the individual in terms of human capital economic growth relation is the education. It is argued that with the increase in the education level of the individual, it will contribute to the workforce more effectively and efficiently, thereby affecting the economic growth positively. It is argued that if the individual is healthy, he / she will participate in the workforce more effectively and efficiently, provide continuity in the production process, which will positively affect economic growth. When the relationship between institutional structure and economic growth is examined, concepts such as democracy, rule of law and control of corruption are considered as criteria of institutional structure. Accordingly, if the countries' democracy levels increase, individuals can access education in a more free environment, have equal opportunities in education, and make their choices more freely. In this way, individuals can increase their development more easily, which positively affects economic growth. In countries where the legal system is developed, individuals trust in terms of continuity and enforceability of contracts, and the certainty of crime and punishment increases adherence to rules. In this way, public trust is provided and individuals can predict future periods more comfortably in their investment and consumption decisions. This situation eliminates uncertainties and positively affects economic growth. In terms of control of corruption, the use of public power in line with the interests of some pressure and interest groups causes loss of effectiveness in terms of public benefit. It reduces social welfare, increases the benefits of interest and pressure groups, which negatively affects economic growth.

In the section that describes the data and method, the data and method used in the study are mentioned. In the study, 26 developed and 64 developing countries 2002-2016 data are analyzed by using panel data analysis method using the variables of real GDP per capita, education index, health expenditure per capita, democracy index, rule of law index and control of corruption index. In the study, countries are separated according to their development levels and a separate model is established. In order to avoid the fake regression relationship of the variables used in the established models, stationary states are examined. Since the horizontal cross-section dependency is detected in the installed model, second generation unit root detection is used. Model selection tests are used to select the models established for developed and developing country groups. It is determined that the fixed effects (FEM) estimator for the developed country group and the classical model estimator of the developing country group are suitable. According to the model assumption tests, the FEM model established for the developed country group and the classical model established for the developing country group are found to have autocorrelation and varying variance problems. In the previous horizontal cross-section dependency test, both models have correlation between units. FEM and classical model horizontal cross-section dependence, autocorrelation and variance variants have all three problems together.

Estimation results with models that do not provide model assumptions can lead to erroneous and deviant results. Therefore, effective and consistent results cannot be produced. Various resistant estimators have been developed in order to make effective and consistent estimates in situations where one or more of these problems occur. The Driscoll-Kraay resistive estimator FEM and the classic model can produce effective and consistent estimates when all three problems coexist. According to the results obtained in the study, it is determined that developed country group democracy, rule of law, control of corruption, education and health affect economic growth positively. It is determined that the control of corruption, education and health positively affect economic growth, and the relationship between democracy and the rule of law economic growth is meaningless for the developing country group. According to the model established for the developed country group, it is determined that the factor that most affects economic growth is the real health expenditure per capita. In the model established for the developing country group, it is determined that the factor that most affects economic growth is education. In the models established for developed and developing country groups, it is determined that education and health cases, which are considered as human capital criteria, affect economic growth positively. The phenomenon of corruption control, which is considered as an institutional structure criterion in models established for developed and developing country groups, is positively planted in economic growth. If the corruption is taken under control, it seeks public benefits, which is to affect the economic growth positively. According to the model established for the developed country group, the democracy index and the rule of law index positively affect economic growth. Accordingly, if the country's democracy level develops, individuals will have an independent and free thinking environment, which will contribute positively to the individual's scientific productivity process. If the legal structure is strengthened, the public order in the country will be provided more effectively, the country will have a stable structure, the trust of individuals in the legal system will increase, this will increase the compliance and trust in the agreements between individuals. As a result, developed and developing countries should develop their institutional structures in addition to their human capital.

Giriş

Son yıllarda ekonomik büyüme alanında yapılan çalışmalar iki başlık altında gruplandırılabilir. Birincisi Büyümenin demokrasi, mülkiyet hakları ve hukukun üstünlüğü gibi kurumsal faktörlerin temel belirleyiciler olduğunu vurgularken, ikinci yaklaşım beşeri sermayenin büyüme üzerinde daha etkili olduğunu savunur. Kurumcu yaklaşımı esas alan ilk çalışmalarda, hükümetlerin gücünün sınırlandırılması üzerine vurgu yapılmakta (Buchanan ve Tullock, 1962; North ve Thomas, 1973; North, 1981, 1990), hükümetlerin yetkilerinin sınırlı olduğu ülkelerde daha hızlı büyümenin gerçekleştiği ampirik olarak ortaya konulmaktadır (DeLong ve Shleife, 1993). Ayrıca kurumsal kalitenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu gösteren çalışmalar olduğu gibi (Knack ve Keefer, 1995; Mauro, 1995), son yıllarda demokratik rejimlerin seçim sistemlerinin, hukukun üstünlüğü gibi politik ve hukuksal düzenlemelerin büyümeyi hızlandırdığı konusunda yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Hall ve Jones, 1999; Acemoglu vd., 2001, 2002; Easterly ve Levine, 2003; Dollar ve Kraay, 2003; Rodrik, Subramanian ve Trebbi, 2004).

İçsel büyüme teorisi çerçevesinde gelişen ikinci yaklaşım, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu görüşüne dayanır. Bu yaklaşıma göre, eğitim ve sağlık harcamalarındaki artış, verimlilik düzeyini artırarak ekonomik büyümeyi hızlandırır (Romer 1986; Mankiw, Canning ve Sevilla, 1992; Bloom, Romer ve Weil, 2004; Hanushek ve Woessmann, 2008, Hartwig, 2010; Koç, 2013; Ogundari ve Owakuse, 2018).

Bireylerin verimliliğinin artmasında eğitim ve sağlığın yanında, “oyunun kurallarını” belirleyen kurumsal yapılar da oldukça önemlidir (North, 1991, s. 97). Kurumsal kalitedeki artış, bireylerin eğitim imkanlarını ve motivasyonunu artırarak bilgi ve tecrübelerini geliştirecek imkanlar sağlar. Bu nedenle verimliliğin artırılması açısından önemli bir rol oynar (Gökalp ve Baldemir, 2006, s. 214). Kurumsal kalitedeki artış bireye eğitime daha kolay, özgür, hızlı ve eşit erişme imkanı sağlayacaktır. Bireysel hak ve özgürlükleri koruma altına alan şeffaf bir hukuk sistemi, girişimcilik faaliyetlerin artmasına yol açacaktır. Aynı zamanda özgür düşünce ortamı oluşturarak bilimsel gelişmeye katkı sağlayacaktır. Bu durumda ekonomik büyüme hızının da artması muhtemeldir.

Bu çalışmanın amacı beşeri sermaye ve kurumsal faktörlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin birlikte analiz edilmesi ve hangisinin daha etkili olduğunun belirlenmesidir. Daha önce yapılan çalışmalarda genellikle beşeri sermaye ve kurumsal yapının ayrı ayrı büyüme üzerine etkileri ele alınmıştır. Bu çalışmada, bu faktörler birlikte modele dahil edilmiştir. Bunun yanında bu çalışma, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini dikkate alması bakımından literatüre bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışmanın temel hipotezi, beşeri sermayenin göstergeleri olarak eğitim ve sağlık harcamaları ile kurumsal yapı göstergeleri olarak demokratik kurumlar, hukuksal yapı ve yolsuzluklarla mücadele faktörlerinin beşeri sermaye yatırımlarının kalitesini arttıracak ve ekonomik büyüme sürecine etkisinin olduğudur. Bunun yanında kurulan model gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları için ayrı ayrı uygulanıp analiz edilecektir. Çalışmada öncelikle, kavramsal olarak kurumsal yapı, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi açıklanacak daha sonra bu konu ile ilgili yapılan ampirik çalışmalar ele alınacaktır. Üçüncü bölümde model ve tahmin sonuçları anlatılacaktır.

Kavramsal Çerçeve

North ve Thomas (1973), batı dünyasının hızlı büyümesinin nedenleri üzerine yapmış oldukları çalışmada, eğitim, teknolojik değişim, ölçek ekonomileri ve sermaye birikiminin büyümenin sonucu olduğu, büyümeye yol açan temel faktörün ise ekonomik organizasyonun etkinliği olduğunu belirtir (North ve Thomas, 1973, s. 3). North ve Thomas'ın teorik yaklaşımları ekonomik büyümenin temel belirleyicisinin kurumsal yapılar olduğunu vurgular. Buna bağlı olarak toplam faktör verimliliğindeki artış, beşeri sermaye ve fiziki sermaye artışı da

büyüme sürecini etkilemekle birlikte bunlar ana etken olan kurumsal yapılara bağlı gelişen ikincil faktörlerdir (Acemoğlu ve Robinson, 2014, s. 1). Buradan hareketle geleneksel Solow (1958) büyüme modeli şu şekilde revize edilebilir:

$$Y_{i,t} = \bar{A}_{i,t} \bar{K}_{i,t} H_i \dot{I}_i$$

Bu modele göre Y ekonomik büyümeyi, A teknolojiyi, K fiziksel sermayeyi, H beşeri sermayeyi, İ ise kurumsal yapıyı, i alt indisi ülkeleri, t alt indisi ise zamanı temsil etmektedir. Ampirik olarak tahmin edeceğimiz modelde, teknoloji ve fiziki sermayenin sabit olduğu varsayılmakta, ekonomik büyümeye etki eden faktörlerin beşeri sermaye ve kurumsal faktörler olduğu hipotezi test edilmektedir. Bu hipoteze göre fiziki sermaye ve teknoloji veri iken beşeri sermaye ve kurumsal yapı ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.

Beşeri Sermaye Ekonomik Büyüme İlişkisi

Beşeri sermaye kavramı ekonomide yer alan işgücünün sahip olduğu yetenek, bilgi ve tecrübesini ifade etmektedir (Eser ve Gökmen, 2009, s. 43). Barro (1991), Lucas (1998) ve Rebelo (1991) yaptıkları çalışmalarda beşeri sermayenin de fiziki sermaye gibi bir üretim faktörü olduğunu ve bunun ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinin bulunduğunu savunurlar. Lucas (1988) yaklaşımı ise çıktı seviyesini beşeri sermayenin bir fonksiyonu olarak tanımlamaktadır. Arrow (1962) yaparak öğrenme, Shumpeter (1934) yaratıcı girişimciler varsayımlarını içselleştirerek büyüme teorilerinde yerini almaktadır. 1980'li yılların sonlarına gelindiğinde içsel büyüme modelleri beşeri sermaye olgusunu ekonomik büyümenin motor gücü olarak tanımlamaktadırlar (Koç, 2013, s. 244-45). Buna göre yüksek beşeri sermaye stokuna sahip olan ülkelerin daha verimli ve yeni ürünler üreteceği, bundan dolayı da daha hızlı bir ekonomik büyüme performansına sahip olacağı ileri sürülmektedir (Albayrak, 2005, s. 43). Sürdürülebilir bir büyüme trendinin devam ettirilebilmesi beşeri sermayenin sürekli artırılabilmesine bağlıdır (Taban ve Kar, 2006, s. 162).

Kurumsal Yapı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Neoklasik iktisat teorisinin rasyonel birey tanımlaması, soyutlayıcı tümden gelimci kâr-fayda maksimizasyonu anlayışına eleştirel bir yaklaşım biçimi geliştiren kurumsal iktisat yaklaşımı, ekonomide kurumsal yapıların önemini vurgulamaktadır (Doğan ve Kurt, 2016, s. 115). Kurumsal iktisatçılar kurumsal yapılar için çeşitli bakış açıları geliştirmektedirler. Commons (1931) kurumları tanımlarken bireylerin gerçekleştirdiği eylemlerinin serbestleştirilmesi, genişletilmesi ve denetlenmesi sırasında ortaya çıkan eylemler bütünü olduğunu ileri sürmektedir. Uphoff (1986) kurumların ortak değer ve amaçlara hizmet eden ve zaman içerisinde varlığını sürdüren davranış normları olduğunu savunmaktadırlar. Veblen (1961)'e göre ise kurumların süregelen düşünce alışkanlıkları bulunmaktadır (Yıldırım, 2010, s. 112). North (1990) kurumların toplumun temel yapısını oluşturduğunu ve ekonomik performansın gelişmesinde önemli bir rol aldığını belirtmektedir (Aytun ve Akın, 2014, s. 90). Kurumsal iktisatçıların öncelikli amacı iktisadi sistemin örgütlenme ve denetlenme şeklinin nasıl olması gerektiği sorusuna yanıt bulmaktır. Bu sebeple kurumsal iktisatçıların ilgi alanı iktidar yapıları ve iktidarın karar alma mekanizmalarıdır (Kar ve Taban, 2005, s. 59-61).

Tarihsel süreç içerisinde ele alındığında kurumların bireyler tarafından düzeni sağlamak ve belirsizlikleri ortadan kaldırmak için oluşturdukları yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Kurumlar bireylerin sosyal, politik ve ekonomik etkileşimini inşaa eden kısıtlardır. Bu kısıtların hem gayri resmi hem de resmi yönü mevcuttur. Gayri resmi yönü geleneksel davranış kalıpları, tabularken; resmi yönü mülkiyet hakları, kanunlar ve anayasa gibi normlar şeklindedir (North, 1991, s. 97).

Kurumsal yapılar ile bireylerin davranış ve tercihleri arasında bir etkileşim bulunmaktadır (Yıldırım 2010, s. 112). Bu nedenle kurumsal yapıyı oluşturan ve onun

sınırlarını çizen bireyle, yani beşeri sermayeyle, arasında bir ilişki mevcuttur. Kurumsal yapı beşeri sermaye ilişkisinde kurumsal kalitenin yapısı önemli bir rol oynamaktadır. Kurumsal kalitedeki gelişimler beşeri sermayenin eğitim, çalışma disiplinini geliştirme, yenilikçi yapı bilgi ve yeteneklerini geliştirmede önemli bir katkı sağlamaktadır (Gökalp ve Baldemir, 2006, s. 214). Bu bağlamda kurumsal yapılar, bireylerin yeteneklerine göre özgür istihdam alanlarının oluşmasına yardımcı olmakta ve bireylere fırsat eşitliği sağlamaktadır. Aynı zamanda teknoloji ve eğitimin de gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Mülkiyet haklarını ve özgür düşünceyi koruyan, eşit şartlarda sözleşme imkanı sağlayan, katkı sağlayan düzenlemeler, teknolojik ilerlemeye yol açarak ekonomik büyümede önemli bir rol oynamaktadır (Acemoğlu ve Robinson, 2017, s. 77-79).

Kurumsal yapı, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi incelendiğinde, kurumların belirsizlikleri ortadan kaldırarak istikrarlı yapılar oluşturduğu ve böylece bireyin etkinliğini, olayları ön görebilirliğini artırdığını, bunun da ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyecektir. Diğer bir deyişle kurumsal yapıların gelişmiş olduğu bir ortamda bireyin alacağı tüketim veya yatırım kararlarının daha öngörülebilir ve güvenli olacaktır. Aynı zamanda fiziki sermaye yatırımlarının öngörülebilirlik sayesinde uzun dönemli olacağı ve bu durumların da ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir (Artan ve Hayaloğlu, 2014, s. 351-352).

Kurumsal yapı ve ekonomik büyüme ilişkisini ele alan çalışmalarda, hukukun üstünlüğü, politik ve ekonomik özgürlük (Aytun ve Akın, 2014, s. 90), etkin bir bürokratik yapının varlığı, yolsuzlukların engellenmesi, mülkiyet haklarının korunması ve kurumsal kalite ilişkisi sıklıkla ele alınmaktadır (Gökalp ve Baldemir, 2006, s. 216).

Topluma yüklenen ödev, beşeri sermaye oluşturmanın yanında, beşeri sermayenin etkin kullanılmasını sağlamaktır. Kurumsal kalitenin ve kurumsal yapının durumunu gösteren olgulardan birisi de yolsuzluğun kontrolüdür. Beşeri sermaye ve yolsuzluklar konusu arasındaki bağ, özellikle yönetici pozisyonunda yer alan bireyin, kendi çıkar ve menfaati doğrultusunda, baskı ve çıkar gruplarının istekleri yönünde kamu mallarını kullanması veya kullandırması durumu yolsuzluğun var olduğu, adaletsiz bir yapı oluşturmaktadır. Toplumda, bireylerde yaşanan bu tip erozyonlar beşeri sermayenin çürümesine, etkin ve verimli kullanılamamasına neden olmaktadır. Yolsuzluklar neticesinde kıt olan kamu kaynakları belirli çıkar gruplarının lehine kullanıldığından toplumsal faydayı azaltmakta kamu zararına neden olmakta, beşeri sermayede etkinlik kaybına yol açmakta ve ekonomik performansı olumsuz yönde etkilemektedir.

Kurumsal yapı göstergelerinden birisi olan adalet sistemi, bireyin eğitim, sağlık, kamusal ve kurumsal hizmetlere erişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Adalet sistemi, beraberinde mülkiyet hakkı, fırsat eşitliği gibi yapılar getirmekte, bu durumun da beşeri sermayenin etkinliğinde önemli bir katkı sağladığı varsayılmaktadır. Adaletsiz yapı toplumu kargaşaya, istikrarsız bir ortama ve yolsuzluğa itmektedir. Bu durum ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyeceği öngörülmektedir.

Demokratik kurumlar, bireyin daha özgürlükçü bir ortama kavuşmasına, eğitime daha rahat erişebilmesine, daha özgür düşünmesine olanak sağlamaktadır. Demokratik yapıların gelişmesi daha hesap verilebilir bir topluma ve devlet mekanizmasına, gelişmiş bir adalet sistemine, bireyin daha kolay bir hak arama sistemine, yolsuzluklarla etkin mücadele eden bir hukuk sisteminin gelişmesine ortam hazırlayacaktır. Gelişen demokratik yapılar sayesinde toplum düzeninin pozitif yönde etkileneceği, bireyin etkinlik kaybının önlenmesi ve verimliliğinin artacağı, beşeri sermayenin gelişeceği ve bu sayede ekonomik büyümenin pozitif yönde etkileneceği ileri sürülmektedir (Karagül, 2003, s. 87-88).

Literatür Taraması

Literatürde yer alan beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda, beşeri sermaye ölçütü olarak çeşitli veriler kullanılmaktadır. Bazı çalışmalarda beşeri sermaye ölçütü olarak eğitim temel gösterge alınırken, bazı çalışmalarda ise sağlık temel gösterge olarak kullanılmakta, bazı çalışmalarda ise eğitim ve sağlık verileri beşeri sermaye ölçütü olarak kullanılmaktadır. Psacharopolous ve Arriagada (1986) iş gücünü aldığı eğitim sürelerini dikkate alarak, ülkeler arasındaki ekonomik büyümenin ortalama okul yılı ile açıklanabileceği sonucuna varmıştır. Benzer şekilde Barro (1996) çalışmasında ilköğretim, ortaöğretim, lise ve toplam ortalama okul yılları verisini, ekonomik büyüme ölçütü olarak kişi başına düşen reel GSYH verisi kullanarak yaptığı analizde, beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini bulmuştur. Hahn ve Park'ın (2010) çalışmalarında beşeri sermaye ölçütü olarak ilköğretim ve orta eğitime kayıtlı öğrenci sayısı ve ekonomik büyüme ölçütü olarak kişi başına düşen gelir değişkenleri kullanılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre kişi başına düşen gelirle nüfus artış hızı ve beşeri sermaye arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ilişkinin tespit edildiği çok sayıda çalışma mevcuttur (Bkn. Pelinescu,2015 , Teixeira ve Queiros,2016, Ogundari ve Awokuse,2018).

Türkiye için beşeri sermaye ekonomik büyüme ilişkisini ele alan çok sayıda çalışma mevcuttur. Çakmak ve Gümüş (2005), ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim mezun sayıları, ekonomik büyüme ölçütü olarak 1987 baz fiyatlarına göre enflasyondan arındırılmış GSMH verisi kullanmışlardır. Çalışmada beşeri sermaye ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Serel ve Masatçı (2005) beşeri sermaye ölçütü olarak orta öğretime kayıtlı öğrenci sayısı, ekonomik büyüme ölçütü olarak GSMH kullanmışlardır. Ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Taban ve Kar (2006) Beşeri sermaye ölçütü olarak beşeri sermaye endeksi, eğitim endeksi okullaşma oranı, beklenen yaşam süresi verilerini almışlardır. Ekonomik büyüme ölçütü olarak da reel GSYH kullanılmaktadır. Çalışmada elde edilen sonuca göre beşeri sermaye değişkenleri ekonomik büyümeyi belirlemektedir. Kar ve Ağır (2006) beşeri sermaye ölçütü olarak sağlık ve eğitim harcamalarını kullanarak yapmış oldukları çalışmada ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Ay ve Yardımcı (2008) da beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini bulmuştur. Özsoy (2009) ekonomik büyüme ölçütü olarak GSYH, beşeri sermaye ölçütü olarak ilköğretim, ortaöğretim, mesleki ve teknik eğitim ve yükseköğretime kayıtlı öğrenci sayısını kullanmıştır. Elde edilen bulgulara göre beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olduğu ve ekonomik büyümeyi açıklamada eğitimin vurgulanmıştır. Karataş ve Çankaya (2011) ekonomik büyüme ölçütü olarak kişi başına düşen reel GSYH hızı, beşeri sermaye ölçütü olarak eğitim harcamalarının GSYH oranı, yükseköğretim okullaşma oranı ve toplam sağlık harcamalarının GSYH payı, fiziki sermaye ölçütü olarak sermaye yatırımlarının GSYH oranı değişkenlerini kullanmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, fiziki sermaye yatırımları beşeri sermayeye göre daha etkilidir.

Ekonomik Büyüme literatüründe kurumsal yapıların da etkili olduğunu vurgulayan çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda kurumsal yapı göstergesi olarak, demokrasi, hukukun üstünlüğü, yolsuzlukla mücadele gibi çeşitli değişkenler kullanılmaktadır.

Demokrasinin kurumsal yapı ölçütü olarak ele alındığı çalışmalarda çeşitli tartışmalar mevcuttur. Bazı çalışmalarda demokrasi ekonomik büyümeyi artırıcı yönde rol oynarken bazı çalışmalarda anlamsız ve bazılarında ise negatif yönlü bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir. Demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin anlamsız ve negatif yönlü olduğu çalışmalar incelenecek olursa: Helliwell (1994) ekonomik büyüme ölçütü olarak kişi başına

düşen reel gelir, demokrasi ölçütü olarak demokrasi endeksi kullanmıştır. Bu endeks sivil haklar ve politik haklar değişkenlerinden oluşmaktadır. Elde edilen bulgulara göre demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Yay (2002) ekonomik büyüme ölçütü olarak kişi başına düşen reel GSYİH, demokrasi ölçütü olarak demokrasi endeksini kullanmış, bu endekste politik özgürlükler ve sivil haklar yer almıştır. Elde edilen bulgulara göre demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Rachdi ve Saidi (2015) demokrasi ölçütü olarak demokrasi skoru, kurumsallaşmış otokrasi skoru, idarenin personel alımındaki rekabetçi gücü, şeffaflığı ve idari kısıtlamalar değişkenini, ekonomik büyüme ölçütü olarak kişi başına düşen büyüme oranı kullanmışlardır. Elde edilen bulgulara göre demokrasi ve ekonomik büyüme arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu çalışmalar incelenecek olursa: Feng (1997) tarafından yapılan çalışmada ekonomik büyüme ve demokrasi arasında uzun dönemli pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Rodrik (2000)'in yapmış olduğu çalışmada, katılımcı demokrasilerin daha yüksek büyüme düzeyine sahip olduğu gösterilmiştir. Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2008) gelir ölçütü olarak kişi başına düşen reel GSYİH, demokrasi ölçütü olarak politik haklar endekisini kullanmışlardır. Elde edilen bulgulara göre gelirle demokrasi arasında pozitif bir korelasyon olduğu belirtilmiştir. Acemoğlu vd. (2014) ekonomik büyüme ölçütü olarak kişi başına düşen reel GSYİH, demokrasi ölçütü olarak demokrasi endekisini kullanarak yapmış oldukları çalışmada, demokratikleşmenin gelecek dönemki GSYH'yi arttırdığını ortaya koymuşlardır.

Dollar ve Kraay (2003), kurumsal yapı ölçütü olarak hukukun üstünlüğü endeksi, ekonomik büyüme ölçütü olarak kişi başına düşen reel GSYİH değişkenini kullanmışlardır. Elde edilen bulgulara göre hukukun üstünlüğü ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Artan ve Hayaloğlu (2014) kurumsal yapı ölçütü olarak politik özgürlükler, ekonomik büyüme ölçütü olarak reel GSYİH'yı almışlardır. Elde edilen bulgulara göre politik özgürlüklerle ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Cieslik ve Goczek (2018), kurumsal yapı ölçütü olarak yolsuzluğun kontrolü verisi, ekonomik büyüme ölçütü olarak reel GSYİH değişkenini kullanmıştır. Çalışmada yolsuzlukların kontrolü sağlandığında ekonomik büyümenin pozitif yönde etkilendiği belirtilmiştir. Acemoğlu ve Robinson (2014) beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma ilişkisine kurumsal faktörlerin etkisi yönüyle bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Çalışmada kurumların uzun dönemli kalkınmada da etkisinin daha fazla olduğu, beşeri sermayenin etkisinin azaldığı vurgulanmıştır. Glaser vd. (2004), siyasi kurumlar ile ekonomik büyüme ilişkisini inceledikleri çalışmalarında ve kurumsal kalitenin ekonomik büyümeyi arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca çalışmada beşeri sermayenin kurumlardan daha temel bir büyüme kaynağı olduğu, yoksul ülkelerin çoğu kez diktatörler tarafından uygulanan iyi politikalar neticesinde yoksulluktan kurtulduğu ve ardından siyasi kurumların gelişim gösterdiği sonucuna varmışlardır. Gennaioli vd. (2012), bölgesel kalkınmada coğrafi, kültürel, kurumsal ve beşeri sermayeyi inceledikleri çalışmalarında bölgesel kalkınmadaki farklılıkta beşeri sermayenin önemine işaret etmişlerdir.

Veri ve Yöntem

Bu çalışma, ekonomik büyüme, beşeri sermaye ve kurumsal faktörler arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışmada 2002-2016 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Analizin 2002 yılından başlamasının nedeni, kurumsal yapı göstergesi olarak kullanılan Dünya Yönetişim Göstergesi (World Governance Index-WGI) verisinin kesintisiz olarak 2002 yılından başlamasıdır. Analizin 2016 yılında sonlanmasının nedeni ise Dünya Bankası veri tabanından elde edilen kişi başına düşen sağlık harcaması verisinin 2016 yılında sonlanıyor olmasıdır.

Çalışmada kullanılan ülkeler IMF (International Monetary Fund)'nin "Dünyanın Ekonomik Görünümü" başlıklı ülke sınıflandırmalarının yapıldığı bölümde yer alan gelişmiş ekonomiler ve gelişmekte olan ekonomiler başlıklı tablolar göz önüne alınarak gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler şeklinde sınıflandırılmıştır. Ülkeler gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler olarak iki grup halinde analize dahil edilmiştir. Gelişmiş ülke grubunda 26 ülkenin, gelişmekte olan ülke grubunda ise 64 ülkenin verilerine ulaşılmıştır. Analize konu edilen ülkeler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Ülke grupları

Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler
Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Kore Cumhuriyeti, Lüksemburg, Malta, Norveç, Portekiz, Singapur, Slovenya, Yeni Zelanda.	Arjantin, Arnavutluk, Azerbaycan, Belarus, Belize, Bolivya, Bosna Hersek, Botsvana, Brezilya, Bulgaristan, Cezayir, Çin, Dominik, Ekvator, El Salvador, Endonezya, Ermenistan, Fas, Fiji, Filipinler, Gabon, Gana, Guatemala, Güney Afrika, Gürcistan, Hırvatistan, Hindistan, Honduras, İran, Jamaika, Kamerun, Kazakistan, Kenya, Kolombiya, Kosta Rika, Macaristan, Malezya, Mauritius, Meksika, Moğolistan, Moldova, Namibya, Nikaragua, Özbekistan, Pakistan, Panama, Paraguay, Peru, Polonya, Romanya, Rusya, Sırbistan, Sri Lanka, Şili, Tanzanya, Tayland, Tunus,

Analizde ekonomik büyüme ölçütü olarak kullanılan kişi başına düşen reel GSYİH verisi Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Kişi başına düşen reel GSYİH verisi satın alma gücü paritesi yaklaşımına göre hesaplanan mevcut uluslararası Amerikan Doları cinsinden değeri ifade etmektedir. Analizde beşeri sermaye ölçütü olarak eğitim ve sağlık değişkenleri kullanılmıştır. Eğitim göstergesi olarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nation Development Program-UNDP) veri tabanından elde edilen eğitim endeksi verisinden yararlanılmıştır. Bu değişken beklenen eğitim süresi ile ortalama eğitim süresinin aritmetik ortalaması alınarak hesaplanmakta ve 0 ile 1 arasındaki bir değeri ifade etmektedir. Sağlık ölçütü olarak Dünya Bankası veri tabanından elde edilen kişi başına düşen sağlık harcaması verisinden yararlanılmıştır. Bu değişken satın alma gücü paritesi yaklaşımına göre kişi başına düşen cari sağlık harcamasının mevcut uluslararası Amerikan Doları cinsinden değerini ifade etmektedir. Kurumsal yapı ölçütü olarak Dünya Yönetişim Göstergesi (WGI) veri tabanından elde edilen hukukun üstünlüğü, demokrasi endeksi ve yolsuzlukların kontrolü endekslerinden yararlanılmıştır. Demokrasi endeksi ülkelerin basın özgürlüğü endeksi, siyasalar hakları, sivil özgürlük hakları, yolsuzluk, adli çevre, medya, sivil toplum, seçim süreci endekslerinin ortalaması alınarak oluşturulan 0 ile 1 arasında bir değeri ifade etmektedir. Hukukun üstünlüğü endeksi toplumda yaşayan bireylerin toplum kurallarına özellikle sözleşme, icra, mülkiyet hakları, polis ve mahkemelerin kalitesi suç ve şiddetin olasılığı ve toplumdaki bireylerin yasalara güvenine dair algılarını yansıtan -2,5 ile 2,5 arasında bir değeri ifade etmektedir. Yolsuzluğun kontrolü verisi büyük ve küçük yolsuzluklar dahil devletin özel çıkar sahipleri ve seçkinler tarafından ele geçirilmesi aynı zamanda kamu gücünün ve kamu harcamalarının özel çıkar sahiplerinin faydalarına ne ölçüde kullanıldığını yansıtan -2,5 ile 2,5 arasında bir değeri ifade etmektedir.

Bu çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları için kurulan modellerde yer alan değişkenlerin durağanlık durumu incelenmiştir. Serilerin düzeyde veya farkta duran olma durumlarını değerlendirmek amacıyla birim kök testi yapılmıştır. Kullanılacak panel birim kök testleri kurulan modelin yatay kesit bağımlılığı barındırıp barındırmama durumuna göre değişmektedir. Yatay kesit bağımlılığının var olduğu durumlarda ikinci nesil panel birim kök testleri tercih edilmektedir. Birim kök testlerinin ardından etkin ve tutarlı tahmin yapmak adına model seçim testleri yapılmaktadır. Model seçim testlerinin ardından kurulan modellerin temel

varsayımları sağlayıp sağlamadığı test edilmektedir. Model varsayım testlerinde kurulan modeller otokorelasyon değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığı gibi problemleri barındıran modeller sapmalı tahminlere neden olabilmektedir. Bu problemlerin varlığı halinde etkin ve tutarlı tahmin üretebilen Driscoll ve Kraay dirençli tahmincisi ile tahmin yapılmaktadır. Sonuçların daha iyi değerlendirilebilmesi amacıyla sabit etkiler modeli (FEM-fixed effect model), klasik model ve Driscoll ve Kraay tahmincileri ile tahmin sonuçları sunulmuştur.

Panel Birim Kök Testleri

Panel veri analiz yönteminde modeli oluşturan serilerin durağanlık durumunu incelemek amacıyla birinci nesil ve ikinci nesil panel birim kök testleri geliştirilmektedir. Serilere uygulanacak birim kök testi seriyi meydana getiren birimlerin yatay kesit birimleri arasındaki korelasyon ilişkisine göre belirlenmektedir (Yalçınkaya, 2016, s.150).

Birinci nesil birim kök testleri birimler arası korelasyonu göz ardı etmektedir. (Başar ve Akyol, 2018, s.341). İkinci nesil birim kök testleri ise birimler arası korelasyonun var olduğu durumu göz önünde bulundurmaktadır. Bu testler Pesaran (2007), CADF (Cross-sectional Augmented Dickey Fuller) testi, Breuer vd. (2002), SURADF (Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller) testi ve Taylor ve Sarno (1998), MADF (Multivariate Augmented Dickey Fuller) testleridir (Yalçınkaya, 2016, s.150-152).

Pesaran (2007) Panel Birim Kök Testi

Pesaran (2007), CADF testi hem zaman boyutunun gözlem boyutundan küçük olduğu, hem de gözlem boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu durumlarda etkin ve tutarlı sonuçlar üretmektedir. CADF test istatistiği panelde bulunan tüm birimler için hesaplanmakta ve durağanlık durumu ile ilgili bilgi vermektedir. Hesaplanan CADF test istatistiği değerinin aritmetik ortalaması alınarak CIPS (Cross-sectional Augmented IPS) test istatistik değeri hesaplanmaktadır. CIPS test istatistik değeri panelin geneli için hesaplanmakta ve durağanlığı hakkında bilgi vermektedir. CADF test istatistik değerinin gösterimi:

$$t(N, T) = \frac{\Delta a_i' \bar{M}_i a_{i-1}}{\bar{\sigma}^2 \sqrt{\Delta a_{i-1}' \bar{M}_i a_{i-1}}} \quad (1)$$

Şeklinde hesaplanmaktadır. (1) numaralı denklemde bulunan \bar{M}_i değeri ise:

$$\bar{M}_i = (\tau, \Delta \bar{a}, \bar{a}_{t-1}) \quad (2)$$

Şeklinde hesaplanmaktadır. (2) numaralı denklemde bulunan Tau(τ) değerinin gösterimi:

$$\tau = (1, 1, \dots, 1)' \quad (3)$$

Şeklindedir. (3) numaralı denklemde bulunan $\Delta \bar{a}$ değerinin gösterimi:

$$\Delta \bar{a} = (\Delta \bar{a}_1, \Delta \bar{a}_2, \dots, \Delta \bar{a}_t)' \quad (4)$$

Şeklindedir. (2) numaralı denklemde bulunan \bar{a}_{t-1} değerinin hesaplanması:

$$\bar{a}_{t-1} = (\bar{a}_0, \bar{a}_1, \dots, \bar{a}_{t-1})' \quad (5)$$

Şeklindedir. (1) numaralı denklemde bulunan $\bar{\sigma}^2$ değerinin hesaplanması:

$$\bar{\sigma}^2 = \frac{\Delta a_i' \bar{M}_i \Delta a_i}{T-4} \quad (6)$$

Şeklindedir. (6) numaralı denklemde yer alan CADF test istatistik değeri hesaplandıktan sonra CIPS test istatistik değeri hesaplanmaktadır. CIPS istatistiğinin hesaplanması:

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^n t(N, T) \quad (7)$$

şeklindedir. CADF test istatistik ve CIPS test istatistik değerinin sonuçlarına bakılarak serilerin durağanlık durumları incelenmektedir. CADF ve CIPS testlerinin temel hipotezi serinin birim

kök barındırdığı, alternatif hipotezin ise serinin birim kök barındırmadığı şeklindedir. Eğer test istatistik değerinin sonucu kritik tablo değerinden mutlak değer cinsinden büyükse temel hipotez red, alternatif hipotez ise kabul edilmektedir (Yalçınkaya, 2016, s.152).

Driscoll ve Kraay Tahmircisi

Panel regresyon analizinde kurulan regresyon modelinin bir takım varsayımlara sahip olması gerekmektedir. Bu yöntemde kurulan regresyon modelinde heteroskedasite (değişen varyans), otokorelasyon ve birimler arası korelasyon problemi ile karşı karşıya kalılabilmektedir. Yapılacak analizde modelin bu sorunları barındırıp barındırmadığının incelenmesi önem arz etmektedir. Aksi takdirde kurulan regresyon modeli tutarsız tahminler üretmektedir. Modelde karşılaşılan problemin yapısına göre geliştirilen dirençli tahmincilerle tahmin yapılması modelin anlamlılığı ve tutarlı sonuçlar üretmesi açısından uygun olacaktır. Panel regresyon analizinde kurulan klasik ve sabit etkiler modeli temel varsayımları taşımadığı durumlarda yukarıda sayılan bir veya bir kaç problemi birlikte barındığında etkin ve tutarlı sonuçlar üretilememektedir. Dirençli tahmincilerden birisi olan Driscoll ve Kraay (1998), tahmircisi kurulan regresyon modeli değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon probleminin üçünün de birlikte var olduğu modellerde kullanılmaktadır.

Driscoll ve Kraay (1998), standart parametrik olmayan zaman serisi kovaryans matrisi uzamsal ve dönemsel korelasyonun tüm durumları için dirençli bir yapıda olabilecek şekilde geliştirilmektedir. Düzeltilmiş standart hata terimleri, yatay kesit boyutu N 'den bağımsız olarak N sonsuza gitse dahi kovaryans matris tahmincilerinin tutarlılığını garanti etmektedir. Yatay kesit boyutunun büyük olduğu durumlarda zayıf olan T 'nin büyük olduğu durumda tutarlı kovaryans matris tahmircisi üreten Parks- Kmenta dirençli tahmircisine alternatif olarak geliştirilmektedir. Driscoll ve Kraay tahmircisi büyük N ve T durumlarında dahi tutarlı tahminler türetebilmektedir.

$$A_{it} = \beta C_{it} + u_{it} \quad (8)$$

(8) numaralı panel regresyon modelinin hata terimi değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunun varlığı durumunda havuzlanmış en küçük kareler ve grup içi tahmin yöntemi tutarlı ve etkindir.

$$\hat{\beta} = (C' C)^{-1} C' A \quad (9)$$

Yapılan parametre tahminlerine Driscoll ve Kraay standart hataları dirençli (asimptotik) kovaryans matrisinin diagonal elamanlarının karekökleri ile ulaşılmaktadır.

$$V(\hat{\beta}) = (C' C)^{-1} \hat{S}_T (C' C)^{-1} \quad (10)$$

(10) numaralı denklemde bulunan \hat{S}_T değeri:

$$\hat{S}_T = \hat{\phi}_0 + \sum_{j=1}^{m(T)} w(j, m) [\hat{\phi}_j + \hat{\phi}'_j] \quad (11)$$

şeklindedir. (11) numaralı denklemde bulunan $m(T)$ değeri otokorelasyon için gecikme uzunluğunu göstermektedir.

$$w(j, m) = 1 - \frac{j}{(m(T)+1)} \quad (12)$$

(12) numaralı denklemde bulunan değer Bartleet ağırlıkları olarak gösterilmektedir. Bu değer \hat{S}_T değerinin pozitif olmasını sağlamak ve ayrıca otokovaryans fonksiyonunda yüksek dereceden gecikmelerin düşük ağırlıklı değerler almasına izin vermektedir.

$(K + 1) \times (K + 1)$ boyutlu $\hat{\phi}_j$ matrisinin gösterimi:

$$\hat{\phi}_j = \sum_{t=j+1}^T h_t(\hat{\beta}) h_{t-1}(\hat{\beta})' \quad (13)$$

şeklindedir. $h_t(\hat{\beta})$ değeri her bir birim için t moment koşullarının karesi olmaktadır. Bu değer farklı zaman ve yatay kesit boyutları için hesaplanmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 276-277).

Ekonometrik Model

Ekonomik büyüme beşeri sermaye arasındaki ilişkinin kurumsal yapılar açısından değerlendirildiği bu çalışmada beşeri sermaye ve kurumsal yapıların ekonomik büyüme üzerindeki rolleri araştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda ekonomik büyüme beşeri sermaye ve kurumsal yapı ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmada panel veri analiz yönteminden yararlanılmaktadır. Yapılan ampirik analizde ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre iki ana gruba (gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeler) ayrılmıştır. Bu iki ülke grubu için ayrı ayrı panel regresyon modeli kurulmuş ve elde edilen sonuçlar incelenmiştir.

Gelişmiş ülke için kurulan model:

$$\log y_{it} = \beta_0 + \beta_1 d_{it} + \beta_2 r_{it} + \beta_3 yk_{it} + \beta_4 eg_{it} + \beta_5 logsa_{it} + \varepsilon_{it} \quad (14)$$

Şeklinde oluşturulmaktadır.

Gelişmekte olan ülke için kurulan model:

$$\log y_{it} = \beta_0 + \beta_1 d_{it} + \beta_2 r_{it} + \beta_3 yk_{it} + \beta_4 eg_{it} + \beta_5 logsa_{it} + \varepsilon_{it} \quad (15)$$

Şeklinde oluşturulmaktadır.

(16) ve (17) numaralı regresyon denklemlerindeki gibi iki ülke grubu için modeller oluşturulmaktadır. Modelde yer alan değişkenler ise;

logy: Kişi Başına Düşen Reel Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla, d: Demokrasi Endeksini, r: Hukukun Üstünlüğü Endeksini, yk: Yolsuzluğun Kontrolü Endeksini, eg: Eğitim Düzeyini ve logsa: Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamasını ifade etmektedir. Modelde yer alan β_0 parametresi sabiti, $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$ parametreleri eğimi, ε değeri hata terimini, i alt indisi gözlemi, t alt indisi zaman boyutunu göstermektedir.

Tablo 2’de gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları için kurulan ekonometrik modellerde yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiksel gösterim yer almaktadır. Burada oluşturulan her iki model içinde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin her birinin ayrı ayrı istatistiksel bilgileri yer almaktadır. Bir değişken için yapılan gözlem sayısı, o değişkenin ortalama, minimum, maksimum ve standart hata değerleri yer almaktadır.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Ülkeler	Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
Gelişmiş Ülke	logy	390	10.56993	.2541664	9.918624	11.5625
	d	390	.7679231	.1060182	.02	.97
	r	390	1.486154	.576244	-1.51	2.1
	yk	390	1.650846	.5855993	-.03	2.47
	eg	390	.8421	.0629305	.662	.941
	logsa	390	8.136209	.3935001	6.809234	9.197229
Gelişmekte Olan Ülke	logy	960	9.058677	.6209448	7.213215	10.23046
	d	960	.5674687	.2426516	.01	.95
	r	960	-.2748021	.6118503	-1.94	1.94
	yk	960	-.2994062	.574445	-1.39	1.59
	eg	960	.639024	.1098885	.28	.862
	logsa	960	6.17249	.7277536	4.267498	7.601906

Ampirik Bulgular

Çalışmada öncelikle yatay kesit bağımlılığına yer verilmiştir. Birimler arası korelasyonun var olma durumuna göre birinci nesil veya ikinci nesil birim kök testinin kullanımına karar verilmiştir. Tablo 3’de yer alan Pesaran (2004), Friedman (1937), ve Frees (2004) test sonuçları incelenmiştir.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Testler	Gelişmiş Ülke	Gelişmekte Olan Ülke
Pesaran CD	15.183 (0.0000)***	13.168 (0.0000)***
Friedman	90.950 (0.0000)***	80.284 (0.0700)*
Frees	$\alpha = 0.10: 0.1719$ $\alpha = 0.05: 0.2262$ $\alpha = 0.01: 0.3351$	$\alpha = 0.10: 0.1719$ $\alpha = 0.05: 0.2262$ $\alpha = 0.01: 0.3351$

(Tabloda yer alan test sonuçlarının parantez içerisinde yazılan bölümleri P anlamlılık değerlerini diğerleri ise istatistik değerlerini göstermektedir. P anlamlılık seviyesini için * simgesinin anlamları *** $p \leq 0,01$ ** $0,01 \leq p \leq 0,5$ * $0,5 \leq p \leq 0,1$ anlam seviyeleri şeklindedir. Test sonuçları Stata 11 programıyla elde edilmektedir.)

Tablo 3’de yer alan Pesaran (2004) test sonucuna göre gelişmiş ve gelişmekte olan ülke istatistik değerlerinin anlamlı olduğu, bundan dolayı kurulan modellerin birimler arası korelasyonun var olduğu tespit edilmiştir. Friedman (1937) test sonucuna göre gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için test istatistiği anlamlı olduğu için kurulan modellerde yatay kesit bağımlılığının var olduğu tespit edilmiştir. Frees (2004) test istatistiği Q dağılımı sonuçlarına göre %95 güven aralığı dikkate alındığında gelişmiş ve gelişmekte olan ülke kritik değerlerin $0.3351 > 0.2262$ şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Bundan dolayı Frees (2004) testine göre kurulan modellerde yatay kesit bağımlılığının var olduğu tespit edilmiştir. Tablo 3’de yer alan tüm test sonuçları gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için kurulan modellerde yatay kesit bağımlılığının var olduğu tespit edilmiştir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları için kurulan modellerde sahte regresyon ilişkisinden kaçınmak amacıyla serilerin durağanlık durumu incelenmiş, bu sayede etkin ve tutarlı tahminler türetilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının varlığı durumunda ikinci nesil panel birim kök testi CIPS Pesaran (2007) testinin uygulanması gerekmektedir.

Tablo 4’te gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları için kurulacak modellerde kullanılacak değişkenlerin durağanlık analizi verilmiştir. Panel veri analizinde serilerin birim kök analizi değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığına göre değişmektedir. Değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı (birimler arası korelasyon) göz önünde bulunduran ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir. Bu testlerden birisi olan CIPS Pesaran (2007) testi bu analizde kullanılmaktadır. Değişkenlerin durağanlık incelemesindeki amaç modelde kullanılan serilerin sahte regresyon ilişkisini önlemektir. Eğer kullanılan değişkenlerin durağanlık incelemesi yapılmaz, tüm değişkenler seviye durağan olarak modele dahil edilirse yapılan analizde sapmalar meydana gelmekte, etkin ve tutarlı tahmin yapılamamaktadır. Bu doğrultuda Tablo 4’de CIPS test sonuçları bulunmaktadır. Tablo 4’de yer alan test istatistik değerlerine göre gelişmiş ülke için kurulan modeldeki seriler ele alındığında logy, yk, eg, logsa değişkenleri sabitli ve sabitli trendli modellerinde düzey durağan olmadığı, birim kök içerdiği, bu değişkenlerin fark alma işleminin ardından fark hallerinin sabitli, sabitli ve trendli modellerinin durağan olduğu tespit edilmiştir. Diğer değişkenler d ve r değişkeni sabitli, sabitli ve trendli modelleri düzey durağan olduğu tespit edilmektedir. Gelişmekte olan ülke için kurulan modeldeki değişkenler ele alındığında logy, yk, eg ve logsa değişkenleri sabitli, sabitli ve trendli modelleri düzey durağan olmadığı, birim kök içerdiği, fark alma işleminin ardından fark hallerinin sabitli, sabitli ve trendli modellerinin durağan olduğu gözlemlenmiştir. Diğer

değişkenlerden r değişkeni sabitli, sabitli ve trendli modelleri düzeyde durağan olduğu gözlemlenmiştir. Değişken d sabitli modelde durağan sabitli ve trendli modelde birim kök içerdiği tespit edilmiştir. Değişkenin durağan olamama durumu güçlü bir şekilde reddedilemediğinden dolayı d değişkeni düzeyde durağan olarak kabul edilmiştir. Elde edilen test sonuçlarına göre kurulacak değişkenlerin modele düzey ve fark hallerinin hangisinin kullanılacağı tespit edilmektedir. Buna göre gelişmiş ülke için kurulacak ekonometrik modelde kullanılan değişkenlerden $logy$, yk , eg , $logsa$ değişkenleri düzeyde durağan olmadığı, fark halleri durağan olduğu tespit edildiği için fark hallerinin modele dahil edilmesi gerekmiştir. Değişkenlerden d ve r düzeyde durağan olduğu için kurulacak modele düzey hallerinin dahil edilmesi gerekmektedir/gerekmiştir. Gelişmekte olan ülke grubu için kurulacak ekonometrik modelde kullanılan değişkenlerden $logy$, yk , eg , $logsa$ değişkenleri düzeyde durağan olmadığı, fark halleri durağan olduğu tespit edildiği için fark hallerinin modele dahil edilmesi gerekmiştir. Değişkenlerden d ve r düzeyde durağan olduğu tespit edildiği için kurulacak modele düzey hallerinin dahil edilmesi gerekmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde kurulacak ekonometrik modelin şekli belirlenmiştir. Ardından hangi modelin kurulacağı model varsayım testleri ile belirlenmiştir.

Tablo 5'te çalışmada elde edilecek sonuçların etkin ve tutarlı olması adına hangi modelin uygun olacağını tespit etmek amacıyla model seçim testleri yer almaktadır. Bu test sonuçları neticesinde hangi modelin uygun olduğu edilmiştir. Model seçiminin ardından modellerin temel varsayımlara sahip olup olmadığını tespit etmek amacıyla ek tablo 1'deki testler yapılmıştır. Bu testin neticesinde modeller temel varsayımları sağlamıyorsa değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı yapılan tahmin etkin ve tutarlı olmaktan uzaklaşmakta ve sapmalı sonuçlar vermiştir. Bu sorunların varlığı halinde geliştirilen Driscoll-Kraay dirençli tahmincisi kullanılması etkin ve tutarlı tahminler elde etmek adına önem arz etmektedir.

Tablo 4: CIPS Testi

	Değişkenler	Sabitli	Kritik Değer	Sabitli ve Trendli	Kritik Değer	K
Gelişmiş Ülke	logy	(1.333)		(1.818)		1
	d	(-3.33)***		(-3.69)***		1
	r	(-2.65)***		(-2.85)***		1
	yk	(-1.910)	-2.34 (%1)	(-0.819)	-2.89 (%1)	1
	eg	(-1.006)	-2,17 (%5)	(1.071)	-2,70 (%5)	1
	logsa	(0.909)	-2.07 (%10)	(-0.190)	-2.60 (%10)	1
	Δ logy	(-12.06)***		(-9.68)***		1
	Δ yk	(-13.48)***		(-11.25)***		1
	Δ eg	(-9.18)***		(-6.68)***		1
	Δ logsa	(-7.49)***		(-5.34)***		1
Gelişmekte Olan Ülke	logy	(1.582)		(0.981)		1
	d	(-3.85)***		(1.645)		1
	r	(-14.82)***		(-12.861)***		1
	yk	(-1.109)	-2.33 (%1)	(0.475)	-2.77 (%1)	1
	eg	(-1.092)	-2.09 (%5)	(1.925)	-2,62 (%5)	1
	logsa	(-1.893)	-2.01 (%10)	(-0.524)	-2.54 (%10)	1
	Δ logy	(-18.01)***		(-15.14)***		1
	Δ yk	(-22.29)***		(-17.57)***		1
	Δ eg	(-13.38)***		(-10.990)***		1
	Δ logsa	(-14.01)***		(-11.13)***		1

(Tablo 4'te yer alan CIPS test sonuçları parantez içerisinde yer almaktadır. Parantez içerisinde yazılan istatistik değerinin üzerinde yer alan '*', kritik değer (anlam düzeyi) göre alınan sonuçları temsil etmektedir. Kritik değer seviyesinin anlam düzeyini p ile sembolize edersek *** p 0,01 (%1), ** p 0,5 (%5), * p 0,1 (%10) anlam

seviyelerini göstermektedir. K gecikme uzunluğunu göstermektedir. Kritik değerler Pesaran (2007) yer alan sayfa 280 ve 281'deki kritik değerleri gösteren tablodan elde edilmektedir. Test sonuçları Stata 11 programıyla elde edilmektedir.)

Analizde gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları için kurulan modelde sabit etkiler modeli (FEM), tesadüfi etkiler modeli (REM) ve klasik model arasından hangisinin tercih edileceğine F testi, Breusech-Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testi, Bottai (2003) Score testi ve Hausman (1978) Hausman testi model seçim testlerinden faydalanılmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları için kurulan modellerin model seçim testleri Tablo 5'de yer almaktadır. Elde edilen sonuçlara göre gelişmiş ülke için kurulan model ele alındığında F testi istatistiğinin anlamlı olduğu gözlemlenmiş bundan dolayı klasik modelin uygun olmadığı, FEM'in uygun olduğu tespit edilmiştir. LM testi anlamlı olduğu için REM'in, klasik modele tercih edilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Score test istatistiğinin anlamlı olduğu bu yüzden REM'in klasik modele tercih edilmesi gerektiği gözlemlenmiştir. Hausman test istatistiği anlamlı olduğu için FEM'in REM'e tercih edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Tablo 5'de yer alan model seçim test sonuçları değerlendirildiğinde gelişmiş ülke için kurulan modelin FEM ile tahmin edilmesinin gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Gelişmekte olan ülke için model seçim test sonuçları değerlendirildiğinde ise F test istatistiğinin anlamlı olmadığı bundan dolayı klasik modelin, FEM'e tercih edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. LM test istatistiğinin anlamlı olduğu dolayısıyla da REM'in klasik modele tercih edilmesinin gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Score test istatistiğinin anlamsız olduğu klasik modelin, REM'e tercih edilmesinin gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Hausman test istatistiğinin anlamlı olduğu dolayısıyla da FEM'in, REM'e tercih edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Model seçim testleri ışığında gelişmekte olan ülke için kurulan modelin klasik modelle tahmin edilmesinin uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5: Model Seçim Testleri

Ülkeler	F-Testi	LM Testi	Score	Hausman
Gelişmiş Ülke	2.54 (0.0001)***	1830.64 (0.0000)***	20.34 (0.0000)***	43.41 (0.0000)***
Gelişmekte Olan Ülke	0.88 (0.7357)	4993.41 (0.0000)***	0.00 (1.000)	10.87 (0.0541)*

(Parantez içerisinde yer alan değer testlerin anlamlılık düzeylerini göstermektedir. * simgesi anlamlılık düzeyini temsil etmektedir. *** %1, ** %5 anlam düzeyini temsil etmektedir. Hausman testi, F-testi, LM testi ve Score testini ölçümünde Stata 11 programı kullanılmaktadır.)

Tablo 6'da yer alan gelişmiş ülke için yapılan analizde elde edilen FEM modeli, ve gelişmekte olan ülke için yapılan analizde elde edilen klasik modelin istatistik değerleri sunulmaktadır. Kurulan regresyon modellerinin temel varsayımlara sahip olup olmadığını test etmek amacıyla Ek tablo 1'de yer alan testler yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre gelişmiş ülke için kurulan FEM modelinin ve gelişmekte olan ülke grubu için kurulan klasik modelin değişen varyans ve otokorelasyon sorununa sahip olduğu tespit edilmiştir. Kurulan modellerin değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarını barındırdığı tespit edilmiştir. Bundan dolayı etkin ve tutarlı tahmin üretmek amacıyla dirençli tahminci olan Driscoll-Kraay ile tahmin yapılmıştır. Driscoll-Kraay dirençli tahmincisi otokorelasyon, heteroskasite ve birimler arası korelasyonun varlığı halinde etkin ve tutarlı sonuçlar üretebilmektedir. Tablo 6'da gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları için yapılan analizde Driscoll-Kraay ile elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 6: Model Tahmini

Ülke	FEM Modeli				Driscoll-Kraay Modeli			
	Değişken-ler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık	Değişken-ler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
Gelişmiş Ülke	fogy				fogy			
	d	.0286828	0230168	(0.214)	d	.0286828	.0134025	(0.050)**
	r	.1067251	0129023	(0.000)***	r	.1067251	.0186773	(0.000)**
	fyk	.2021068	.0191536	(0.000)***	fyk	.2021068	.0413187	(0.000)**
	feg	.1784902	.1556372	(0.252)	feg	.1784902	.0369695	(0.000)**
	flogsa	.4844191	.0303933	(0.000)***	flogsa	.4844191	0301636	(0.000)**
	sabit	-.179891	.0949892	(0.000)***	sabit	-.179891	.0301357	(0.000)**
	Prob > F = (0.0000)*** R²=0.8334				Prob > F = (0.0000)*** R²= 0.8334			
Gelişmekte Olan Ülke	Klasik Model				Driscoll-Kraay Modeli			
	Değişken-ler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık	Değişken-ler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
	fogy				fogy			
	d	-.022948	.0181428	(0.216)	d	-.022948	.0226245	(0.328)
	r	.01714	.007224	(0.018)**	r	.01714	.0127262	(0.199)
	fyk	.0381732	.0169969	(0.025)**	fyk	.0381732	.0173241	(0.045)**
	feg	.8701585	.1128298	(0.000)***	feg	.8701585	.2940521	(0.010)***
	flogsa	.6843977	.0161403	(0.000)***	flogsa	.6843977	.0633793	(0.000)***
sabit	.0178981	.0120682	(0.138)	sabit	.0178981	.055	(0.185)	
Prob > F = (0.0000)*** R²= 0.8589				Prob > F = (0.0000)*** R²= 0.8589				

(Parantez içerisinde yer değerler anlamlılık düzeyini göstermektedir. * simgesi ise anlamlılık düzeyini hangi seviyede anlamlı olduğunu temsil etmektedir. * %10, ** %5, *** %1 anlamlılık düzeyine göre anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Test sonuçları Stata 11 programıyla elde edilmektedir)

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları için yapılan analizde Tablo 6’da elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde gelişmiş ülke grubu için FEM tahmini ve Driscoll-Kraay modeli tahmin sonuçları kıyaslanmakta ve gelişmekte olan ülke grubu için klasik model tahmini ve Driscoll-Kraay modeli tahmin sonuçları kıyaslanmaktadır. Yapılan analizde gelişmiş ülke grubu için elde edilen sonuçlar değerlendirilecek olursa FEM modelindeki standart hataların Driscoll-Kraay modeli ile yapılan tahmine göre tamamının değiştiği, katsayılar, F istatistik değeri ve R^2 değerlerinin aynı kaldığı gözlemlenmiştir. Bağımsız değişken ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkiler FEM ve Driscoll-Kraay modeli sonuçları değerlendirildiğinde ise d ve feg değişkenleri FEM’de anlam düzeyleri anlamsızken Driscoll-Kraay modelinde anlamlı hale geldiği gözlemlenmiştir. Gelişmekte olan ülke grubu için yapılan analizde elde edilen bulgular değerlendirildiğinde klasik modelde ulaşılan sonuçlarda standart hata değerlerinin Driscoll-Kraay modeli sonuçlarında tamamının değiştiği, katsayılar, F istatistik değeri ve R^2 değerlerinin aynı kaldığı gözlemlenmiştir. Bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişki incelendiğinde ise d, r, fyk ve sabitin anlam düzeylerinin değiştiği, r değişkenin klasik modelde anlam düzeyi anlamlıyken Driscoll-Kraay modelinde anlamsız olduğu gözlemlenmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grubu için yapılan analizde elde edilen bulgular neticesinde gelişmiş ülke grubu için FEM, gelişmekte olan ülke grubu için klasik modelin her ikisi de otokorelasyon, birimler arası korelasyon ve heteroskadsite problemi barındırdığı için modellerin tahmin sonuçlarında sapmalar meydana gelmiştir. Daha etkin ve tutarlı sonuçlar elde edebilmek amacıyla her iki ülke grubu için yapılan analizde Driscoll-Kraay modeli tahmin sonuçları kullanılmıştır.

Gelişmiş ülke grubu için yapılan analizde Driscoll-Kraay modeli ile elde edilen bulgular değerlendirildiğinde F istatistik değerinin anlamlı olduğu, R^2 değeri %83 olduğu gözlemlenmiş, modeldeki açıklayıcı değişkenler, bağımlı değişken olan kişi başına düşen reel

GSYH'yi açıklamada anlamlı olduğu ve %83 açıkladığı tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenle bağımlı değişkenler arasındaki ilişki değerlendirildiğinde ise kişi başına düşen reel GSYİH ile bağımsız değişkenler arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Demokrasi endeksindeki 1 birimlik artış kişi başına düşen reel GSYH'yi %0.0286 artırdığı, hukukun üstünlüğündeki 1 birimlik artış kişi başına düşen Reel GSYH'yi %0.106 artırdığı, yolsuzluğun kontrolündeki 1 birimlik artış kişi başına düşen Reel GSYH'yi %0.202 artırdığı, eğitim endeksindeki 1 birimlik artış kişi başına düşen Reel GSYH'yi %0.178 artırdığı, kişi başına düşen reel sağlık harcamasındaki %1'lik artış kişi başına düşen reel GSYH'yi %0.484 artırdığı ve sabitin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Gelişmiş ülke için kurulan modelde kişi başına düşen reel GSYH'yi en fazla artıran değişkenin kişi başına düşen reel sağlık harcaması olduğu gözlemlenmiştir.

Gelişmekte olan ülke grubu için yapılan analizde Driscoll-Kraay modeli ile elde edilen bulgular değerlendirildiğinde F istatistik değerinin anlamlı olduğu, R^2 değeri %85 olduğu gözlemlenmiş, modelin açıklama gücünün %85 olduğu tespit edilmiştir. Bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişki değerlendirildiğinde ise kişi başına düşen reel GSYİH ile yolsuzluğun kontrolü, eğitim endeksi ve kişi başına düşen reel sağlık harcaması değişkenleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu, demokrasi endeksi, hukukun üstünlüğü ve sabit arasında anlamsız bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yolsuzluğun kontrolündeki 1 birimlik artışın kişi başına düşen reel GSYH'yi %0.038 artırdığı, eğitim endeksindeki 1 birimlik artışın kişi başına düşen Reel GSYH'yi %0.870 artırdığı ve kişi başına düşen reel sağlık harcamasındaki %1'lik artışın kişi başına düşen Reel GSYH'yi %0.684 artırdığı gözlemlenmiştir. Gelişmekte olan ülke grubu için kurulan modelde kişi başına düşen reel GSYH'yi en fazla artıran değişkenin eğitim endeksi olduğu gözlemlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada beşeri sermaye, kurumsal faktörler ekonomik büyüme ilişkisi analiz edilmiştir. Yapılan ampirik analizde ülkeler gelişmişlik seviyesine göre iki gruba ayrılmış, 26 gelişmiş ülke ve 64 gelişmekte olan ülke kullanılmıştır. Çalışma 2002-2016 dönemi yıllık verileri, panel regresyon analiz yöntemiyle analiz edilmiştir.

Çalışmada beşeri sermaye yani bireyi etkileyen olgular mikro ve makro bazda değerlendirilmiş, bireyi mikro bazda etkileyen faktörlerin eğitim ve sağlık olduğu, bireyi makro bazda etkileyen faktörün ise içerisinde bulunduğu toplumun yapısını etkileyen kendisinin sınırlarını çizdiği ve oluşturduğu kurumsal yapı faktörü olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Kurumsal yapı ölçütü olarak demokratik yapı, hukuksal yapı ve yolsuzlukların durumu ele alınmış, demokratik yapının ölçütü olarak demokrasi endeksi, hukuksal yapının ölçütü olarak hukukun endeksi, yolsuzlukların ölçütü olarak da yolsuzluğun kontrolü endeksi kullanılmıştır. Eğitim ölçütü olarak, eğitim endeksi ve sağlık ölçütü olarak kişi başına düşen reel sağlık harcaması verisi kullanılmıştır. Ekonomik büyümenin ölçütü olaraksa kişi başına düşen reel GSYİH verisi kullanılmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgular gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları için ayrı değerlendirilmiştir. Gelişmiş ülke grubu için demokrasi, hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun kontrolü, eğitim ve sağlığın ekonomik büyümeyi pozitif yönlü etkilediği tespit edilmiştir. Gelişmekte olan ülke grubu için yolsuzluğun kontrolü, eğitim ve sağlığın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği, ayrıca demokrasi ve hukukun üstünlüğü ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre gelişmiş ülke grubu için kurulan modelde ekonomik büyümeyi en çok kişi başına düşen reel sağlık harcaması, ardından yolsuzluğun kontrolü, eğitim endeksi, hukukun üstünlüğü ve demokrasi endeksi etkilemektedir. Gelişmekte olan ülke grubunda ekonomik büyümeyi en çok eğitim endeksi, ardından kişi başına düşen reel sağlık harcaması ve yolsuzluğun kontrolünün etkilediği gözlemlenmiştir. Kurulan

modelde beşeri sermaye ölçütü olarak eğitim ve sağlık, kurumsal yapı ölçütü olarak demokrasi endeksi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü endeksi olarak ele alındığında gelişmekte olan ülke açısından beşeri sermayenin, kurumsal faktörlerden daha fazla ekonomik büyümeyi etkilediği tespit edilmiştir. Glaser vd., (2004) çalışmalarından elde edilen bulgularla, mevcut çalışmada gelişmekte olan ülkeler için elde edilen bulgular paralellik göstermektedir. Buna göre gelişmekte olan ülkeler için beşeri sermayenin kurumlardan daha temel bir ekonomik büyüme kaynağı olduğu, beşeri sermayenin kurumlardan daha fazla ekonomik büyümeyi hızlandırdığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda yapılan bu çalışmadaki araştırma sonuçları Glaser vd., (2004) tarafından yapılan çalışmanın araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Elde edilen sonuçlar/bulguların literatürdeki teorik ve ampirik çalışmalar göz önüne alındığında uyumlu sonuçlar içerdiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sağlık ve eğitim harcamasındaki artış, bu ülkelerin ekonomik büyümelerini olumlu yönde etkilemektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kurumsal kalite açısından yolsuzluklar kontrol altına alındığı takdirde sınırlı olan kamu kaynakları birtakım baskı ve çıkar gruplarının lehine kullanılmayıp toplumsal faydanın sağlanacağı alanlara kullanılacak, bu da kamu yararını artıracaktır. Gelişmiş ülkelerde demokratik kurumların varlığıyla, demokratik yapı güçlendiği takdirde, bireyler hür ve özgür düşünce ortamına kavuşacak, bu da bireyin bilimsel üretkenlik sürecine pozitif yönlü katkı sağlayacaktır. Gelişmiş ülkelerde hukuksal yapı güçlendiği takdirde ülkede kamu düzeni daha etkin sağlanacak, ülke istikrarlı bir yapıya kavuşacak, bireylerin hukuksal sisteme güveni artacak, bu da bireylerin aralarında yaptıkları sözleşmelere uyumu ve güveni arttıracaktır. Kamu düzeninin sağlandığı ve istikrarlı bir ortam, bireylerin karar alma süreçleri ile tüketim ve yatırım kararlarında bir sonraki dönemi daha öngörülebilir olarak değerlendirmelerine olanak sunacak bu da yapacakları yatırımların uzun vadeli olmasını sağlayacaktır. Bu sayede üretimde verimlilik artışı sağlanacak ve ekonomik büyüme artacaktır. Sonuç olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde büyümenin sürdürülebilmesi, beşeri sermayenin artırılmasının yanında, kurumsal kalitelerini de geliştirilmesine bağlıdır.

Kaynakça

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2017). *Ulusların düşüşü*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık. (ss. 77-79).
- Acemoğlu, D., Gallego, F. A. ve Robinson, J. A. (2014). Institutions, human capital, and development. *Annual Review of Economics*, 6, 875-912.
- Acemoglu, D., Johnson, S. ve Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American Economic Review* 91(5), 1369-1401.
- Acemoglu, D., Johnson, S. ve Robinson, J. A. (2002). Reversal of fortune: Geography and development in the making of the modern world income distribution. *Quarterly Journal of Economics*, 117(4), 1231-1294.
- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J. A. ve Yared, P. (2008). Income and democracy. *American Economic Review*, 98(3), 808-842
- Acemoglu, D., Suresh N., Pascual, R. ve James, A. R. (2019). Democracy does cause growth. *Journal of Political Economy*, 127(1), 47-100.
- Albayrak, A. (2005). Çoklu doğrusal bağlantı halinde en küçük kareler tekniğinin alternatifi yanlı tahmin teknikleri ve bir uygulama. *Zonguldak Karamürsel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 106-26.
- Arrow, K. (1962): The economic implications of learning by doing. *Review of Economic*

- Studies*, 29/3(80), 155-173.
- Artan, S. ve Hayaloğlu, P. (2014). Kurumsal yapı ve iktisadi büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Sosyoekonomi*, 22(22), 347-66.
- Ay, A. ve Yardımcı, P. (2008). Türkiye’de beşeri sermaye birikimine dayalı ak tipi içsel ekonomik büyümenin var modeli ile analizi (1950-2000). *Maliye Dergisi*, (ss. 39-54).
- Aytun, C. ve Akın, C. S. (2014). Kurumsal kalite ve ekonomik büyüme: Panel aedensellik analizi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1),90.
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407–443.
- Barro, R. J. (1996). Human capital and economic growth. *Pan American Health Organization*, (ss. 199-216).
- Başar, S. ve Akyol, H. (2018). Enerji tüketimi ve karbon emisyonu ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin tespit edilmesi. GÜSBED, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(23), 341.
- Bloom E.D., Canning, D. ve Sevilla, J. (2004), The Effect of Health on Economic Growth: A Production Function Approach, *World Development*, Vol.32, Iss. 1.
- Bottai, M. (2003). Confidence regions when the fisher information is zero. *Biometrika*, 90(1), 73-84.
- Breuer, J. B., Mcnown, R. ve Wallace, M. (2002). Series specific unit root tests with panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64(5), 527-546.
- Breusch, T. ve Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, (ss.239-253).
- Buchanan, J.M. ve Tullock, G. (1962). The calculus of consent: Logical foundations for constitutional democracy. *The Online Library of Liberty*, Erişim Tarihi: 19.02.2020 http://files.libertyfund.org/files/1063/Buchanan_0102-03_EBk_v6.0.pdf (ss. 1-270).
- Cieslik, A. ve Goczek, L. (2018). Control of corruption, international investment, and economic growth evidence from panel data. *World Development*, 103(3), 323-35.
- Commons, J.R. (1931). Institutional economics. *American Economic Review*, 21(4), 648–657.
- DeLong, J. B. ve Shleifer. A. (1993). Princes and merchants: City growth before the industrial revolution. *Journal of Law and Economics*, 36(2), 671-702.
- Doğan, Z. ve Kurt, Ü. (2016). Yeni kurumsal iktisadın dalları. *Journal of Life Economics*, (ss. 115).
- Dollar, D. ve Kraay, A. (2003). Institutions, trade, and growth: Revisiting the Eeidence. *Journal of Monetary Economics*, 50(1), 133-63.
- Driscoll, J.C. ve Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of Economics and Statistic*, (ss. 549- 560).
- Easterly, W. ve Levine R. (2003). Tropics, germs, and crops: How endowments influence economic development. *Journal of Monetary Economics*, 50(1), 3-39.
- Eser, K. ve Gökmen, Ç.E. (2009). Beşeri sermayenin ekonomik gelişme üzerindeki etkileri: Dünya deneyimi ve Türkiye üzerine gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2), 41-56.
- Feng, Y. (1997). Democracy, political stability and economic growth. *British Journal of*

- Political Science*, 27(3),391-418.
- Frees, E.W. (2004). Longitudinal and panel data: Analysis and applications in the social sciens. Cambridge: *Cambridge Universty Press*, (ss. 1-27).
- Friedman, M. (1937). The use of ranks to avoid the assumption of normality implicit in the analysis of variance. *Journal of the American Statistical Association*, (ss. 675-701).
- Gennaioli, N., Porta, R. L., Lopez-De-Silanes F. ve Shleifer A. (2013). Human capital and regional development. *The Quarterly Journal of Economics*, (ss. 105-164).
- Glaeser, E. L., Porta, R. L., Lopez-De-Silanes, F. ve Shleifer, A. (2004). Do institutions cause growth?. *Journal of Economic Growth*, 9, (ss. 271-303).
- Gökçalp, F. ve Baldemir, E.(2006). Kurumsal yapı ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 212-26.
- Hahn, C. H. ve Park, C. G. (2010). Demographic transition, human capital accumulation and economic growth: Some evidence from cross country and Korean microdata. *The Economic Consequences of Demographic Change in East Asia, Nber-Ease*, 19, 93-124.
- Hall, R. E. ve Jones, C. I. (1999). Why do some countries produce so much more output per worker than others? *Quarterly Journal of Economics*, 114(1), 83-116.
- Hanushek, E. A. ve Woessmann, L. (2008). "The Role of Cognitive Skills in Economic Development." *Journal of Economic Literature*, 46(3), 607-68.
- Hausman, J. A. (1978). Specification test in econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.
- Hartwig, J. (2010). Is health capital formation good for long-term economic growth? Panel granger causality evidence for OECD countries, *Journal of Macroeconomics*, Vol. 32, Issue 1, 314-325.
- Helliwell, J. F. (1994). Empirical linkages between democracy and economic growth. *British Journal of Political Science*, 24(2), 225-248.
- IMF. (2018). *Dünya ekonomik ve finansal araştırmaları Dünya ekonomik görünümü veritabanı*. Erişim Tarihi: 15.12.2018, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/02/weodata/index.aspx/>
- Kar, M. ve Ağır, G. (2006). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Eşbütünleşme yaklaşımı ile nedensellik testi,1926-1994. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 51-68.
- Kar, M. ve Taban, S. (2005). *İktisadi kalkınma sosyal kültürel ve siyasal faktörlerin rolü*. Bursa: Ekin Kitap Evi. (ss. 59-61).
- Karagül, M. (2003). Efective use of human capital and its impact on economic growth. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (ss.79-90).
- Karataş, M. ve Çankaya, E. (2011). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisinin analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 18(1), 105-24.
- Knack, S. ve Keefer, P. (1995). Institutions and economic performance: Cross country tests using alternative measures. *Economics and Politics*, 7(3), 207-227.
- Koç, A. (2013). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Yatay kesit analizi ile AB ülkeleri üzerine bir değerlendirme. *Maliye Dergisi*, 165(12), 258- 514.
- Lucas, R. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.

- North, D. C. (1981). Structure and change in economic history. *New York: Norton and Co.*
- North, D. (1990). Institutions, institutional change and economic performance. *New York: Cambridge University Press.*
- North, D. (1991). Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 97.
- North, D. C. ve Thomas, R. P. (1973). The rise of the western world: A new economic history. *Cambridge University Press, Cambridge UK.*
- Mauro, P. (1995). Corruption and growth. *Quarterly Journal of Economics*, 110, 681-712.
- Mankiw, N. G., Romer, D. ve Weil, D. N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107, 407-437.
- Ogundari, K. ve Awokuse, T. (2018). Human capital contribution to economic growth in Sub-Saharan Africa: Does health status matter more than education. *Economic Analysis and Policy*, 58(12), 131-40.
- Özsoy, C. (2009). Türkiye'de eğitim ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin var modeli ile analizi. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 4(1), 71-83.
- Pelinescu, E. (2015). The impact of human capital on economic growth. *Procedia Economics and Finance*, (ss. 184-90).
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *University of Cambridge Faculty of Economics Cambridge Working Papers in Economics No.0435.*
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Psacharopoulos, G. ve Arriagada, A. M.(1986). The educational attainment of the labor force: An international comparison. *The World Bank Discussion Paper*, (ss. 59).
- Rachdi, H. ve Saidi, H. (2015). Democracy and economic growth: Evidence in MENA countries. *Procedia Social and Behavioral Sciences, The Proceedings of 6th World Conference on Educational Sciences*, (ss. 616-621).
- Rebelo, S. (1991). Long-run policy analysis and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 99(3), 500-521.
- Rodrik, D. (2000). Institutions for high quality growth: What they are and how to acquire them. *Studies in Comparative International Development*, 35(3), 3-31.
- Rodrik, D., Subramanian A. ve Trebbi, F. (2004). Institutions rule: The primacy of institutions over geography and integration in economic development, *Journal of Economic Growth*, 9, 131-165.
- Romer, P.M. (1986). Increasing returns and long run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Serel, H. ve Masatçı, K. (2005). Türkiye'de beşeri sermaye ve iktisadi büyüme ilişkisi: Ko-Entegrasyon analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 49-58.
- Solow, R.M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth, *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 70, Issue 1, February 1956, Pages 65-94, <https://doi.org/10.2307/1884513>
- Taban, S. ve Kar, M. (2006). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: Nedensellik analizi. *Sosyal*

Bilimler Dergisi, (ss. 159-82).

- Taylor, M. P. ve Sarno, L. (1998). The behavior of real exchange rates during the post Bretton Woods period. *Journal of International Economics*, 46(2), 281-312.
- Teixeira, A.A.C. ve Queirós, S.S.A.(2016). Economic growth, human capital and structural change: A dynamic panel data analysis. *Research Policy*, 45(8), 1636-48.
- UNDP. (2018). *United nations development programme human development data* (1990-2017). Erişim Tarihi: 18.12.2018, <http://hdr.undp.org/en/data>
- Uphoff, N. T. (1986). Local institutional development: *An Analytical Sourcebook With Cases*, Kumarian Press, West Hartford.
- Veblen, T. B. (1961). Theory of the leisure class: *An Economic Study in the Evolution of Institutions*, New York: Random House.
- Yalçınkaya, Ö. (2016). G-20 ülkelerinde satın alma gücü paritesi teorisinin geçerliliği: Panel birim kök testinden kanıtlar (1994:Q1-2015:Q4). *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (ss. 145-62).
- Yay, G. G. (2002). İktisadi gelişme ve demokrasi üzerine bir sına. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 52(1), 27-54.
- Yerdelen, T. F. (2016). *Panel veri ekonometrisi*. İstanbul: Beta Yayınları, (ss. 276-277).
- Yıldırım, S. (2010). Kurumların dinamik yapısına ekonomik büyüme üzerine etkisinin analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3),112.
- WB. (2018). *World Bank (WB) World development indicators*. Erişim Tarihi: 10.12.2018, <https://databank.worldbank.org/data/home.aspx>
- WGI. (2018). *The worldwide governance indicators (WGI) project*. Erişim Tarihi:23.12.2018, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home>

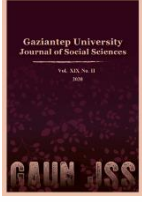
Ekler

EK Model Varsayım Testleri

Ek Tablo 1: Model Varsayım Testleri

Gelişmiş Ülke	Değişen Varyans Testi (Heteroskedasticity)	Otokorelasyon Testi	
	Modified Wald	Modified Bhargava et al. Durbin-Watson	Baltagi-Wu LBI
	1497.52 (0.0000)***	1.2415912	1.9097707
Gelişmekte Olan Ülke	Değişen Varyans Testi (Heteroskedasticity)	Otokorelasyon Testi	
	Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test	Wooldridge Test	
	1171.11 (0.0000)***	55.603 (0.0000)***	

(Parantez içerisinde yazan değerler testlerin anlam düzeyini göstermektedir. * simgesi anlamlılık düzeyinin hangisi olduğunu temsil etmektedir. * %10 , ** %5, *** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.)

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de İktisadi Krizlerin Toplam Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi

The Effects of Economic Crises on Total Tax Receipts in Turkey

Ahmet ARSLAN^a *, Esra CANPOLAT^b, Müge Seda ATEŞ^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-2355-7544

^b Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, Malatya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-1447-7267

^c Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Malatya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-7825-0796

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 3 Aralık 2019

Kabul tarihi: 13 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Ekonomik Kriz,

Vergi Politikası,

Vergi Gelirleri,

Maliye Politikası,

Regresyon

ARTICLE INFO

Article History:

Received December 3, 2019

Accepted April 13, 2020

Keywords:

Economic Crisis,

Tax Policy,

Tax Revenues,

Fiscal Policy,

Regression

ÖZ

Ekonomik İstikrarın sağlanmasında vergiler maliye politikası araçları içerisinde büyük öneme sahiptir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ekonomik gelişmelerden etkilenmekte ve ekonomik kriz dönemlerinde vergi gelirlerinin değişiklik göstermesi söz konusu olabilmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de 1988-2016 yılları arasında vergi gelirleri ile kişi başı gayri safi yurtiçi hâsıla, kayıt dışı ekonomi, ekonomik büyüme ve krizler arasındaki ilişki en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre vergi gelirleri ve Kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla arasında aynı yönlü ilişki gözlenirken, vergi gelirleri ile kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca 1990, 1994, 2008 krizlerinin vergi gelirleri üzerinde negatif etkiye sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. 2001 krizinin ise vergi gelirleri üzerinde anlamlı bir etkileri olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre hükümetlerin kişisel geliri artırmaya yönelik tedbir almaları, vergi tarife yapılarını gelir esnekliğini kolaylaştıracak şekilde düzenlemeleri, vergi indirim uygulamalarına gitmeleri, vergi kayıp ve kaçaklarını azaltmaları ile vergi bilinci ve ahlakını yükseltmeleri gerekmektedir.

ABSTRACT

Taxes have great importance among fiscal policy instruments for ensuring economic stability. Developing countries such as Turkey are affected by economic events and their tax revenues may fluctuate during periods of economic crises. In this study, the relationship between Turkey’s tax revenues and per capita gross domestic product, informal economy, economic growth and crises by using the least squares method for the period 1988-2016.

According to the results obtained, while the relationship between the tax revenues and per capita gross domestic product is observed to be in the same direction, the relationship between tax revenues and informal economy and economic growth variables is found to be in opposite direction. Additionally, the 1990, 1994 and 2008 crises are found to have a negative effect on tax revenues. However, no significant effect of the 2001 crisis is found on tax revenues.

Our findings suggest that governments need to take measures to increase personal income, adjust tax tariff structures in order to facilitate income flexibility, apply tax reductions, reduce tax losses and evasions, as well as increase tax awareness and tax morale.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: aharslan66@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Taxes in fiscal policy tools in achieving economic stability is of great importance. developing countries such as Turkey, are affected by exposure to fluctuations in economic growth and tax revenues during the economic crisis.

In this study, the relationship between tax revenues and per capita Gross Domestic Product, informal economy, economic growth and crises is estimated with the help of the least squares method for Turkey throughout the period of 1988-2016.

Factors affecting tax revenues are the initial topic mentioned in the theoretical part of the study, which is followed by the trend of tax revenues in Turkey between 1980 and 2018. Information on crises is also provided in the theoretical part, as well as the effects of crises on Turkey are mentioned and the fiscal policies applied during crisis periods are briefly discussed.

In this study, the crises that affected Turkey during the period of 1988-2016 are explained, and the trend of tax revenues in the crisis years of 1990, 1994, 2001 and 2008 as well as the tax policies in these years are briefly explained. Additionally, the effects of some factors, namely economic growth, informal economy, per capita income in GDP and crises on tax revenues are analyzed. The effects of crises in Turkey on economic growth and tax income since 1980 is analyzed in this study.

In fiscal policy practices, taxes are used as important tools in ensuring economic stability. The choice of taxes during periods of economic contraction and expansion depends on both the type of instability and the circumstantial flexibility of taxes. Tax revenues are increased during expansion periods, while tax revenues are reduced during periods of contraction. In times of economic instability, an accurate fiscal policy should be carried out, taking into account the income flexibility levels of taxes and its share among total taxes.

Crises, as examples of economic instability, produce significant negative results in countries. Problems such as slowing rate of economic growth, continuing increases in prices and inability to reduce their level, decrease in tax revenues due to the decrease in economic activities, contraction in production and increase in unemployment are encountered during such periods. Several economic crises have occurred in Turkey since 1980. The 1990, 1994, 2001, 2008 and 2011 crises in Turkey had significant impact on the country's economy. Especially impact of the 1994 and 2001 crises were more severe. Several measures were taken to eliminate the effects of these crises, where fiscal and monetary policies were implemented together. Depending on the effects of crisis and the policies implemented afterwards, tax revenues had also changed accordingly.

Taxes as a part of public incomes has been commonly used as a policy tool during periods of economic instability. Depending on the type of economic instability, the tax policies implemented by governments also varied. Tax revenues are affected by many factors. Among these factor, especially depending on the income elasticity of tax, level of tax revenues varies during contraction and expansion periods of economy.

In the empirical part of this study, the relationship between tax revenues and variables affecting tax revenues is explained by using regression analysis. By looking at the results obtained from statistical outcomes, existence of a significant relationship between tax revenues and economic growth, per capita income, informal economy and crises is analyzed.

Dummy variables for crisis periods is used in the econometric analyses, in which multiple regression model is forecasted by using the Least Squares Method. Since autocorrelation is appeared in the results of the regression analysis, the model was retested by correcting for autocorrelation.

The results show that there is a direct relationship between tax revenues and per capita gross domestic product, an inverse relationship between tax revenues and variables of informal economy and economic growth. It was also concluded that the 1990, 1994, 2008 crises had negative effects on tax revenues. On the other hand, it was found that the 2001 crisis did not have a significant impact on tax revenues.

The results show that governments need to take measures to increase their personal income, facilitate income flexibility to adjust their tax tariff structures, apply tax deductions, reduce tax losses and evasions, and raise tax awareness and morality.

Due the existence of insignificant results even within 10% significance level after the correction for autocorrelation, such variables are withdrawn from the model and a new model is predicted with the remaining variables. Following these adjustments, 1990, 1994 and 2008 crises are found to have a negative effect on tax revenues. Additionally, the informal economy and the rate of economic growth adjusted for inflation are found to have a negative effect on tax revenues.

It is also concluded that an increase in per capita gross domestic income has a positive effect on tax revenues.

Therefore, governments willing to increase their tax revenues need to focus on policies to increase per capita gross domestic income and to design their tax systems accordingly. It can also be claimed that tax revenues can be increased due to a decrease in tax evasion and informal economy by increasing tax audits, preventing tax rates from reaching extremely high levels, improving tax awareness and morality, and increasing voluntary compliance with tax. Planned adjustments need to facilitate income elasticity in income tax structures, in which income elasticity is already high.

It is necessary to adjust the duration of tax reductions better, especially in times of recession, and to continue the implementation of such reductions until the economic units recover themselves in terms of income and earnings. A system to decrease the share of expenditure taxes in total tax revenues and to increase the weight of direct taxes is an absolute necessity.

Giriş

Maliye politikası uygulamalarında vergiler, ekonomik istikrarın sağlanmasında önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Ekonominin daralma ve genişleme dönemlerinde hangi vergilerin kullanılması gerektiği hem istikrarsızlığın türüne hem de vergilerin konjonktürel esnekliğine bağlı olmaktadır. Genişleme dönemlerinde vergi gelirleri artırılırken daralma dönemlerinde vergi gelirleri azaltılmaktadır. Ekonomik istikrarsızlığın olduğu dönemlerde vergilerin gelir esneklik düzeyleri ve toplam vergiler içerisindeki payı da dikkate alınarak doğru bir maliye politikası yürütülmesi gerekmektedir.

Krizler bir ekonomik istikrarsızlık olarak ülkelerde birçok olumsuz sonuçlar meydana getirmektedir. Bu dönemlerde ülke ekonomisinde büyümenin yavaşlaması, fiyatlar genel seviyesinde artışların sürekli olması ve düşürülememesi, ekonomik faaliyetlerde yaşanan azalış nedeniyle vergi gelirlerinin azalması, üretimde daralma ve işsizlik gibi sorunlar görülebilmektedir. Türkiye’de 1980 yılından itibaren birçok ekonomik kriz meydana gelmiştir. Türkiye’de 1990, 1994, 2001, 2008 ve 2011 krizleri ülke ekonomisi üzerinde etkisini hissettirmiştir. Türkiye bu krizler içinde özellikle 1994 ve 2001 krizlerinin etkisini daha derinden hissetmiştir. Krizlerin etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla bir dizi önlemler alınmış ve maliye politikaları ile para politikaları birlikte uygulanmaya çalışılmıştır. Krizin etkileri ve sonrasında uygulanan politikalara bağlı olarak vergi gelirlerinde de değişimler meydana gelmiştir.

Bu çalışmada 1980 yılından itibaren ortaya çıkan ve Türkiye’yi etkileyen krizlerin ekonomik büyümeye etkisi ile vergi gelirlerini nasıl etkilediği araştırılmıştır.

Çalışmanın teorik kısmında önce vergi gelirlerinin etkileyen faktörler ele alınmış, daha sonra 1980 yılından 2018 yılına kadar Türkiye’de vergi gelirlerinin gelişimine değinilmiştir. Teorik kısımda ayrıca krizler hakkında bilgi verilerek, krizlerin Türkiye’ye etkilerine değinilmiş ve kriz dönemlerinde uygulanan maliye politikaları hakkında özet bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın ampirik kısmında ise vergi gelirleri ile vergi gelirlerini etkileyen diğer değişkenler arasındaki ilişki Regresyon Analizi ile test açıklanmaya çalışılmıştır. İstatistiksel sonuçlar neticesinde elde edilen bulgulara bağlı olarak, vergi gelirleri ile ekonomik büyüme, kişi başına gelir, kayıt dışı ekonomi ve krizler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Vergi Gelirleri ve Vergi Gelirlerini Etkileyen Faktörler

Vergiler devletin ya da yetkilendirdiği kişilerin kamu giderlerinin finansmanını sağlamak için gerçek ve tüzel kişilerden zorunlu, karşılıksız olarak aldığı nakdi tutarlardır. Verginin alınmasındaki ana amaç kamu harcamalarının finansmanını sağlayacak şekilde mali nitelikli olmakla beraber Keynesyen İktisadi Düşünce ile birlikte değişmiş, sosyal ve ekonomik amaçlı olarak da vergilerin alınması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede ülkelerin ekonomik konjonktürüne göre değişik şekillerde uygulanabilen vergi politikaları iktisadi kalkınmanın gerçekleşmesinde, gelir dağılımında adaletin sağlanmasında, yatırım harcamalarının arttırılmasında, ekonomik krizlerin önlenmesi veya atlatılmasında ve ekonomik istikrarın ve büyümenin sağlanmasında önemli bir araç haline gelmiştir.

Vergilemeden beklenen amaçların gerçekleştirilmesinde vergi gelirlerinin konjonktür dönemlerinde istikrarlı olması ve uzun dönemde büyümeye bağlı olarak artış eğiliminde olması gerekmektedir (Akar, 2013, s. 28). Bununla birlikte vergi gelirlerini etkileyen birçok etken de bulunmaktadır. Vergi oranları, vergi esnekliği, ekonomik büyüme, fiyatlar genel düzeyinde artış, kayıt dışı ekonominin boyutu, muafiyet, istisna ve indirimlerin boyutu, ülkenin dış ticaret

açığı, vergi bilinci ve ahlaki ile vergiye gönüllü uyum vergi gelirlerini etkileyen unsurlar olarak sıralanabilir. Aşağıda söz konusu unsurlar kısaca açıklanacak olup çalışma krizlerin vergi gelirleri üzerindeki etkisini incelediğinden bu unsurlar içerisinde yer alan verginin gelir esnekliği kavramı daha detaylı anlatılmıştır.

Vergi oranları: Verginin tarife yapısına bağlı olarak vergi gelirleri de değişmektedir. Gelir vergisi gibi artan oranlı tarife yapısına sahip vergilerde vergi oranı belirli bir düzeye kadar artırıldığında vergi gelirleri de artmaktadır. Düz oranlı kurumlar vergisinde de vergi oranında belirli bir düzeye kadar yapılan artış vergi gelirlerini artırmaktadır. Fakat gelir vergisinde marjinal vergi oranı¹, ortalama vergi² oranından yüksek olduğundan kurumlar vergisine kıyasla vergi oranındaki artışın vergi gelirleri üzerinde etkisi daha belirleyicidir. Vergi gelirleri artırılmak isteniyorsa vergi oranı seviyesi optimum düzeyde ayarlanmaya gayret gösterilmelidir. Artur Laffer'in de belirttiği gibi vergi oranının optimum düzeyin üzerine çıkması durumunda vergi gelirleri artmamakta aksine azalmaktadır. Optimum vergi oranının altındaki bir seviyede ise vergi potansiyelinden tam anlamıyla yararlanılmamaktadır (Strulbers ve Miller,1993, s.299).

Vergi Gelir Esnekliği: Esneklik “iki değişkende ortaya çıkan yüzde değişmeler arasındaki oran ve duyarlılık derecesi” olarak tanımlanan bir kavram olup, verginin gelir esnekliği ise vergi gelirindeki yüzde değişimin gayrisafi yurtiçi hasıladaki (GSYİH) yüzde değişime oranı olarak ifade edilmektedir (Akar, 2013, s. 28). Diğer bir değişle GSYİH'daki değişmelere karşı vergi gelirlerinde ortaya çıkan değişimin ölçülmesini ifade etmektedir. Belirli bir yıla ilişkin vergi tahsilâtı ile o yılın geliri arasındaki ilişkiyi ifade eden verginin gelir esnekliği tüm vergi sistemi için hesaplanabileceği gibi her bir vergi için ayrı ayrı da hesaplanabilmektedir. Verginin gelir esnekliği, vergi matrahının konjonktürel gelişime duyarlılığına, vergi tarifelerinin yapısına (tek oranlı, artan oranlı gibi), ortalama gelir ve gelirin dağılımına bağlı bulunmaktadır.

Verginin gelir esnekliği kısa dönemdeki istikrarın ve uzun dönemdeki büyümenin bir göstergesi olup, vergi sisteminin etkinliğinin ölçülmesinde ve gelecek vergi politikalarının oluşturulmasında belirleyici olmaktadır. Uzun dönemde verginin gelir esnekliği, GSYİH arttıkça vergi gelirlerinin de nasıl bir büyüme eğilimine girdiğini gösterirken kısa dönemde verginin gelir esnekliği ise konjonktüre bağlı olarak GSYİH meydana gelen değişimlerin vergi gelirlerini nasıl etkilediğini ve değiştirdiğini göstermektedir. Vergi gelirlerindeki değişimin GSYİH'daki değişime oranı ile elde edilen değer 1'den büyük olması konjonktürün canlanma dönemlerinde elde edilen gelirin daha yüksek olduğunu, gerileme dönemlerinde ise daha düşük gelir sağlandığını göstermektedir (Turhan, 1993, s. 281).Diğer bir değişle verginin esnek olması durumunda GSMH'daki artış ve azalışlardan vergi gelirleri etkileneyecektir. Ekonominin genişleme dönemlerinde vergi gelirleri artarken, ekonominin daralma dönemlerinde ise vergi gelirleri de azalacaktır (Ekici,2009, s. 203).

Vergilerin gelir esnekliği ile vergilere ait teknik özellikler arasında bir ilişki mevcuttur. Bu anlamda vergilerin tarife yapısı ve genişliği, artma oranı, vergiyi doğuran olay ile vergi tahsili arasında geçen süre vergilerin gelir esnekliğini etkilemektedir. Tarife yapısı açısından artan oranlı vergilerin gelir esnekliğinin daha fazla olduğu görülmektedir. Verginin doğması ve tahsil süresi arasındaki süre ne kadar kısa olursa (beyan yerine daha çok stopaj yöntemi ile alınır) ortaya çıkan gelir artışının vergi gelirleri üzerindeki etkisi daha hızlı bir şekilde etkisini göstereceğinden verginin gelir esnekliği de artmış olacaktır(Şen ve Sağbaşı, 2019, s. 156).

¹ Vergi mükelleflerinin gelirlerindeki bir değişimin ödenecek vergi tutarında yol açtığı değişme, diğer bir deyişle vergi gelirlerindeki değişimin gelirdeki değişmeye oranı olarak hesaplanan katsayı.

² Kısaca ödenen vergi/matrah olarak ifade edilmektedir.

Bu açıklamalardan yola çıkılarak vergilerin gelir esnekliğine göre sıralanması şu şekildedir:

1. Gelir vergisi
2. Kurumlar Vergisi
3. Harcama Vergileri
4. Servet Vergileri
5. Baş Vergisidir.

Vergilerin gelir esnekliği ile otomatik stabilizatörlük³ özelliği arasında paralel bir ilişki bulunmaktadır. Vergilerin gelir esnekliği ne kadar yüksekse otomatik stabilizatörlük(dengeleyici) gücü de o kadar yüksektir. Konjonktürel dönemlerde ortaya çıkan ekonomik istikrarsızlıkların çözümünde artan oranlı gelir vergisinin otomatik dengeleyici özelliği en yüksek iken servet vergileri ve baş vergisinin otomatik dengeleyici özellikleri nötr olarak kabul edilir. Bir verginin ekonominin daralma ve genişleme dönemlerinde gelir esnekliği kadar toplam vergi gelirleri içindeki payı da ekonomik istikrarın sağlanmasında önem arz etmektedir. Konjonktürel esnekliği yüksek fakat toplam vergi gelirleri içindeki payı oldukça az olan vergilerin, daralma ya da genişleme dönemlerinde maliye politika aracı olarak kullanılması durumunda ekonomide beklenen etki sınırlı düzeyde olacaktır (Şen ve Sağbaşı, 2019, s. 154-157).

Ekonomik Büyüme: Bir ülkede ekonomik büyümenin nedeni yatırımlardaki artıştan kaynaklanıyorsa vergi gelirleri de buna bağlı olarak artış gösterecektir. Yatırımlardaki artış işsizlere gelir kaynağı sağlayarak vergi gelirlerine katkı sağlayacağı gibi yatırımın niteliğine bağlı olarak mal ve hizmet alımlarında artışa yol açıp belirli sektörlerde talep artışı dolayısıyla satış hasılatının artmasına ve vergi gelirlerinde artışa sebep olabilir(Durkaya ve Ceylan, 2006,s.80-81).

Enflasyon: Fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışlara enflasyon denir. Gelişmekte olan ülkelerde vergilerin gelir esnekliğinin düşük olması, vergi tahsil süresinin uzun olması ve genellikle enflasyon oranının yüksekliğine bağlı olarak vergi gelirleri reel olarak eriyebilmektedir (Şen, 2003, s.3). Olivera-Tanzi etkisi diye adlandırılan bu duruma göre devlet vergi tahsilâtını geciktirir ve geciken dönemde enflasyon oranı önceki dönemlere göre daha yüksek ise vergi hâsılatı enflasyonun etkisi ile azalabilir. Başka bir açıdan değerlendirildiğinde ise bir ülkede enflasyonun olması o ülkenin konjonktürel açıdan genişleme dönemine girdiğini gösterdiğinden belirli ürünlere olan talep artışı nedeniyle tüketici üzerinden alınan vergilerde artışın gerçekleşmesi de mümkündür (Temiz,2008, s.20-21).

Kayıt dışı Ekonominin Boyutu: Bir ülkede kayıt dışı ekonomin boyutu ne kadar yüksekse vergi gelirleri de o derece az olacaktır. Çünkü bu durumda vergi potansiyelinden yeterince faydalanamama durumu söz konusu olabilir (Önder,2001, s.248-249).

Vergi Harcamalarının Boyutu: Bir ülkede vergi kaybına sebep olabilecek çok sayıda muafiyet, indirim ve istisnalar varsa vergi matrahı eriyeceğinden vergi gelirleri de düşük olacaktır. Ayrıca sık sık uygulanan vergi aflarını da bu kapsamda değerlendirebiliriz. Af uygulamasına çok sık başvurulması mükelleflerin vergiye olan gönüllü uyumunu ve devletin adaletine olan güvenlerinin yitirilmesine sebep olacaktır. Her ne kadar devletin af uygulamasından beklentisi vergi tahsilâtını artırmak olsa da dürüst mükellefler üzerinde olumsuz etkileri olacaktır (Öztürk ve Ozansoy,2011, s.209).

³ Otomatik Stabilizatör: Devletin müdahalesine gerek kalmaksızın ekonomiyi kendiliğinden dengeye getiren unsurlara denir. Örneğin artan oranlı gelir vergisi, işsizlik ödemeleri gibi.

Cari Denge: Bir ülkede dış ticaret açığı ne kadar yüksekse devletin döviz cinsinden borçları da o kadar fazla demektir. Bu tür borçların faizi arttıkça vergi gelirlerinden borca ayrılan miktar da artacak, devletin elinde kullanabileceği vergi geliri azalacaktır. Çünkü vergi gelirleri borç ödemelerine harcanacaktır (Bilgili ve Bilgili, 1998).

Vergi Bilinci ve Ahlakı: Bir ülkenin vatandaşlarının vergi bilinci ve ahlakı düzeyi de vergi gelirlerini etkileyen faktörler arasında yer almaktadır (Buyrukoğlu ve Erasa, 2012, s.121). Vergi bilinç ve ahlak düzeyi yüksek olan bireyler vergi kaçakçılığı fillerine teşebbüs etmek istemeyeceklerinden bu durum vergi kaçakçılığının azalmasına, dolayısıyla vergi gelirlerinin artmasına sebebiyet verecektir.

Vergiye Gönüllü Uyum: Bir ülkede yaşayan vatandaşlar ne derece vergi verme konusunda istek ve gönüllülüğe sahipse, vergi vermektan dolayı kendilerinde oluşan memnuniyet düzeyi ne derece yüksekse o oranda vergi hâsılatı da artmaktadır (Selçuk ve Kaynar, 2009, s.175).

Vergi gelirlerine etki eden faktörler açıklandıktan sonra Türkiye’de 1980 sonrası vergi gelirlerinin gelişimine yönelik tarihsel bir bakış faydalı olacaktır.

Türkiye’de 1980 Sonrası Vergi Gelirlerinin Gelişimi

Türkiye’de özellikle 1980 sonrası izlenen politikalar ve içinde bulunulan ekonomik durum itibariyle vergi gelirlerinin yıllar itibariyle dağılımı farklılık arz etmiştir. 1980 sonrasında dışa açılma ve finansal serbestleşme amaçlanmış ve bu amaç doğrultusunda maliye politikaları ile devletin küçültülmesine yönelik birtakım tedbirler alınmıştır. Böylelikle kamu harcamalarının payı azaltılırken ülkeye sermaye girişini de arttıracak şekilde sermaye üzerindeki vergi yükünün azaltılması hedeflenmiştir. Söz konusu uygulamalarla vergi sistemimizde dolaylı vergilerin payı artarken dolaysız vergilerin payında ise azalma görülmeye başlamıştır. Aşağıdaki tabloda dolaylı vergilerin payında meydana gelen artış açık bir şekilde görülmektedir.

Tablo 1: Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin 1980 Sonrası Dağılımı (%) (Bin TL)

Yıllar	Dolaysız Vergiler	Dolaylı Vergiler	Dolaysız Vergiler (%)	Dolaylı Vergiler (%)
1980	470	279	63	37
1990	2174	2365	52	48
2000	10,849	15,653	41	59
2010	66,566	143,995	30.7	69.3
2011	82,057	171,752	32	68
2012	92,520	186,261	33	67
2013	100,442	225,728	31	69
2014	114,422	238,093	32	68
2015	128,528	279,291	32	68
2016	150,180	308,821	33	67
2017	176,849	359,768	35	65
2018	231,431	390.105	37	63

Kaynak: www.gib.gov.tr

Tablo 1’den de anlaşıldığı üzere vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin payı 1980 yılında %37 iken 2010 yılında bu pay %69.3’e kadar yükselmiş 2018 yılı itibariyle ise %63 olarak gerçekleşmiştir. Dolaylı vergilerin payında yaşanan bu artışta; gelir vergisi tarife yapısında yapılan değişiklikler (1995 yılında 7 dilim üzerinden uygulanan ve en yüksek dilime %55 olarak uygulanan tarife yapısı değiştirilerek 2006 yılından itibaren 4 dilimli ve en yüksek dilime karşılık %35 oranında vergi uygulanması), 1985 yılında Katma Değer Vergisi (KDV)

ve 2002 yılında Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) tahsilatına başlanması, yaşanan ekonomik krizler nedeniyle vergi tabanı genişletilemediği için vergi gelirlerindeki artışın dolaylı vergilerle sağlanmaya çalışılması, 2004 yılında yürürlüğe giren Özel İletişim Vergisi ve Şans Oyunları Vergisi, 2008 yılı itibariyle uygulamaya konulan asgari geçim indirimi uygulaması, dolaysız vergilere yönelik uygulanan vergi afları gibi faktörler etkili olmuştur. Dolaylı vergilerde 1980-2018 yılları arasındaki değişim dolaysız vergiler aleyhine gerçekleşmiş olup toplam vergi gelirleri içerisinde dolaysız vergilerin payının 1980’li yıllardan günümüze azaldığı görülmektedir. Bununla birlikte kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınma çalışmalarının ivme kazanması, vergi kaçakçılığını azaltıcı ve vergi tabanını genişletici amaçlarla uygulamaya konulan vergi reformları, vergi kanunlarının sadeleştirilmesi, vergilemede otokontrol sağlayıcı mekanizmaların vergi sistemi içerisine yerleştirilmesi gibi birtakım uygulamaların 2014 yılından itibaren dolaysız vergilerin payında az da olsa bir artış meydana getirdiğini söylemek mümkündür.

Tablo 2: Türkiye’de Vergi Yükleri (1980-2018)

Yıllar	Toplam Gelirleri/GSYİH (%)	Vergi	Yıllar	Toplam Gelirleri/GSYİH (%)	Vergi
1980	13.0		2005	19,6	
1990	15.0		2006	19,2	
1991	16.0		2007	19,4	
1992	16.1		2008	19.1	
1993	16.5		2009	19.6	
1994	16.3		2010	20.3	
1995	16.7		2011	19,6	
1996	18.3		2012	19.9	
1997	20.1		2013	20.3	
1998	21.4		2014	19.6	
1999	23.1		2015	19,9	
2000	25.6		2016	20.3	
2001	26.2 ⁴		2017	20,1	
2002	18,1		2018	19,8 ⁵	
2003	19.2				
2004	19.3				

Kaynak: www.gib.gov.tr.

Tablo 2 toplam vergi gelirlerinin GSYİH’ya oranının yıllar içerisindeki değişimini göstermektedir. Bir ekonomide belirli bir dönemde toplanan vergilerin o dönemde elde edilen GSYİH’ya oranı vergi gelirlerinin gelişimini göstermektedir. Tablo 2 incelendiğinde 1980-2018 yılları arasında toplam vergi gelirlerinin GSYİH’ya oranında yıllar itibariyle iniş çıkışlar olsa da genel itibariyle giderek artış gösteren bir seyir izlemiştir. Nitekim 1990 yılında %15.0 oran 2018 yılı itibariyle %19.8 olarak gerçekleşmiştir.

Kriz Kavramı

Birçok bilim dalında yaygın olarak kullanılan ve her bilim dalına göre farklı tanımlanan kriz, ‘buhran’, ‘bunalım’, ‘genel dengelerin bozulması hali’, ‘aniden meydana gelen kötüye gidiş yönündeki gelişme’ gibi kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılan ve Klasik Yunanca

⁴ 1990-2001 yılları arası rakamlar 1994 baz yıllı Brüt vergi yükünü ifade etmekte olup vergi gelirlerine, kamu hesapları bülteninden alınan fonlar ve mahalli idare payları dahil edilmiştir.

⁵ 2002-2018 yılları arası rakamlar 2009 baz yıllı Brüt vergi yükünü ifade etmekte olup vergi gelirlerine, mahalli idare fon payları ile red ve iadeler dahildir.

'krizis' kelimesine dayanan bir kavramdır (Turgut,2006, s. 35). Ekonomik anlamda kriz ise ekonomide önceden bilinmeyen veya öngörülemeyen bazı gelişmelerle dengeli ve/veya istikrarlı bir durumdan dengesiz ve/veya istikrarsız bir duruma geçilmesi olarak ifade edilmektedir. Bir başka ifade ile ekonomik kriz, ekonomik göstergelerin kötüleşmeye başlayıp, ekonominin işleyiş biçimini bozan ve geleceğini etkileyen olumsuz durumları ifade etmektedir (Aktan ve Şen, 2001, s. 1225).

Bir ekonomide ortaya çıkan krizler farklı nedenlere bağlı olabilmektedir. Ekonomideki içsel sebeplerden veya ülkenin iç dinamikleri dışında kalan ekonomik, sosyal, siyasi veya kültürel alanlarda faktörlerin ülke ekonomisini etkilemesi ile ortaya çıkabilmektedir. Üretimde hızlı bir daralma, fiyatlar genel seviyesindeki ani iniş ve çıkışlar, artan işsizlik, arz ve talep arasındaki dengesizlikler, mali savurganlık, yanlış uygulanan döviz kuru politikaları, finansal yapının zayıflığı ve finansal şoklar, dışsal makroekonomik koşullar, etkin olmayan ve yanlış uygulanan politikalar, para ve döviz piyasalarında yaşanan problemler, siyasi alanda yaşanan hükümet krizleri, askeri darbeler, siyasi anlamda istikrarsızlık, spekülasyon hareketler, meydana gelen doğal afetler gibi pek çok neden kriz sebebi olarak sayılabilmektedir (Göksu, 2015,s.12-15).

Ekonominin büyümemesi veya çok yavaş büyümesi (durgunluk), fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artışlar (enflasyon), fiyatların düşmesi ve ekonomide canlılığın kaybedilmesi (deflasyon), enflasyon ve durgunluğun eş anlı yaşanması (stagflasyon), enflasyona rağmen ekonomide küçülme yaşanması (slumpflasyon), ekonomide iki çeyrek üst üste yaşanan küçülme (resesyon), enflasyon, ekonomide küçülme, işsizlikte artış, cari açık ve bütçe açığının uzun süreli olarak yaşanması (depresyon) gibi kriz halleri ekonomik krizler arasında en çok görülenleri olarak sayılabilir (Eğilmez, 2017,s.1).

Krizler ekonomide istikrar dengesi ve ekonominin büyüme potansiyeli üzerinde etkili olduğu gibi gelir dağılımı dengesini değiştirme ve kamu bütçe dengesi açısından da önem arz etmektedir. Bu çalışma Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan krizleri kapsadığı için Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan krizlerin nedenleri ve sonuçları, krizi önlemek amacıyla alınan tedbirler aşağıdaki başlık altında açıklanmaya çalışılacaktır.

Türkiye'de 1980 Sonrası Krizler ve Uygulanan Vergi Politikaları

Ekonomik göstergelerin kötüleşmeye başlayıp, ekonominin işleyiş biçimini bozan ve geleceğini etkileyen olumsuz durumları ifade eden krizler birçok ülke ekonomisinde olduğu gibi ülkemizde de farklı zaman dilimlerinde, farklı türlerde ve nedenlerle ortaya çıkmış ve birçok alanı etkilemiştir. Nitekim 1979 ve 1980 yıllarında OPEC (Organizaton of Petroleum Exporting Countries) petrol ihraç eden ülkelerin petrol fiyatlarında yaptıkları yüzde 150 oranlarındaki artışlar nedeniyle oluşan şok Türkiye'de yoğun bir ekonomik krizin yaşanmasına neden olmuş ve bu dönemde özellikle işsizlik oranlarında ciddi artışlar yaşanmıştır (Başol, 2001, s.53-54).

Kriz ve ekonomideki olumsuz durum 1980'li yıllara kadar devam eden ve iç piyasaların yabancı yatırımcılara karşı korunması amacıyla uygulanan ithal ikameci politikaların terk edilmesini ve ciddi bir ekonomik program hazırlanmasını kaçınılmaz kılmış ve 24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye yeni bir döneme girmiştir. 24 Ocak kararları ile bir yandan ithalat ve ihracatın serbestleşmesi ve dışa açılma politikaları önem kazanırken bir yandan da ülke dış tehditlere karşı daha açık bir konuma gelmiştir.

1980'li yıllardan sonra da ülkemizde birçok kriz yaşanmıştır. Tarihsel süreç içerisinde bu krizler; 1986-1991 krizi, 1994 krizi, 2001 krizi, 2008 krizi ve 2011 krizleri olarak sıralanabilmektedir.

1986-1991 Krizi: Bütçe açıkları 1986 yılında da devam etmiş, yüksek kamu harcamalarının yanı sıra ihracat gelirlerinde azalma yaşanmıştır. Ekonomideki bu olumsuzlukların bir yansıması olarak dış ticaret rakamları gerilemiş hem ihracat hem de ithalat rakamları bir önceki yıla göre ciddi azalma göstermiştir (Erkekoğlu ve Bilgili, 2005, s.25-26). Alınan birtakım tedbirler (yüzde 5'lik bir devalüasyon gibi) 1991 yılına kadar ekonomide belli ölçülerde rahatlatma sağlamakla birlikte 1991 yılında Irak Savaşı ve Körfez Krizi gibi olaylar Türkiye'yi riskli bir ülke konumuna getirdi ve özellikle sermaye kaçışlarında yaşanan artış, turizm gelirlerindeki azalma, Irak'la durdurulan petrol ticareti nedeniyle yaşanan petrol sıkıntısı ülke ekonomisini olumsuz yönde etkiledi (Demirci,2016, s.30-31). Krizin sınırımızda olması ve Iraklı mültecilerin ülkemize gelmesi gibi diğer bazı nedenler de hem mikro hem de makro anlamda ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş ve 1991 krizinin yaşanmasına neden olmuştur.

1994 Krizi: Finansal serbestleşme ile birlikte dış gelişmelere karşı açık hale gelen piyasalarda mali liberalleşmenin tamamlanmasından sonraki dönemde sık aralıklarla birçok kriz yaşanmaya başlamıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda sıcak para girişlerini sağlamak amacıyla sıkı maliye politikalarından uzaklaşmış ve kamu açıklarında artışlar yaşanmıştır. Bu dönemde personel ve faiz giderleri nedeniyle kamu harcamalarında yaşanan artışlar, kamu kesimi borçlanma gereğindeki artış, sosyal güvenlik kuruluşları finansman açığı vermeye başlaması ve enflasyondaki artış ekonomik dengelerde bozulmalara neden olmuş ve krize yol açmıştır (Demirci,2016, s.44). Süre bakımından kısa ancak etkisi yüksek olan bu kriz '5 Nisan 1994 Kararları' olarak da bilinen 'Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nın hazırlanmasını gerekli kılmış ve önemli kararlar yürürlüğe konulmuştur. Buna göre, kamu açıklarını daraltmak ve kamu kesimi mali dengesini sağlamak amacıyla bir dizi tedbirler alınmıştır. Örneğin; akaryakıt tüketim vergisinden bütçenin aldığı pay önce yüzde 70'e, daha sonra ise yüzde 90'a çıkarılmıştır. Vergi cezaları ağırlaştırılıp, vergi denetiminde etkinliği artırıcı düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca piyasalarda dengeyi sağlamaya yönelik istikrar önlemleri, ödemeler bilançosu açıklarının kapatılmasına yönelik önlemler alınmış ve özelleştirme gibi yapısal birtakım düzenlemeler yapılmıştır (Karagöl ve Ortakaya, 2014, s.13) Alınan bu gibi önlemler ekonomi üzerinde olumlu etkiler yapmakla birlikte devam eden süreçte yaşanan birtakım gelişmelerle birlikte yeni krizlerin ortaya çıkmasını engelleyememiştir.

2001 Krizi: Türkiye 2000'li yıllara, 1997 Asya ve 1998 Rusya krizlerinin olumsuz etkileri, Marmara bölgesinde yaşanan depremin ekonomide yarattığı olumsuzluklar, siyasi ortamdaki belirsizlikler, 1994 krizinden itibaren etkili olan yüksek enflasyon, üretimde daralma, özelleştirmede yaşanan gecikmeler, bankacılık sisteminde artan açık pozisyonları ile kamu bankacılığında artan görev zararları, artan faiz oranları ve borçların sürdürülebilirliği üzerindeki şüpheler, ciddi boyutlarda yaşanan sıcak para çıkışları gibi birçok sorunla girmiştir (Kayarkaya, 2006, s.91). Kasım 2000'de özellikle bankacılık sektörünün kırılgan yapısı ve likitide darboğazından kaynaklanan kriz, dış ticaret açığında artışa, bankacılık sisteminde çöküşe ve enflasyonist baskıda artışa neden olmuştur. Bu krizle birlikte belirginleşen ekonomik dengesizliği gidermek ve enflasyonu düşürmek amacıyla sıkı maliye politikası uygulanmış, bu çerçevede bir takım vergisel düzenlemelere gidilmiş, verginin üç unsurunu oluşturan gelir, servet ve harcama vergilerine yönelik gelir artırıcı tedbirlere öncelik verilmiştir. Örneğin; gelir vergisi dilimleri enflasyona endekslenmiş, tüketim vergilerinin oranları yükseltilmiş, motorlu taşıtlar vergisi dilimleri yeniden düzenlenerek oranları arttırılmıştır (Demir, 2013, s.78-85). Yüksek faiz oranları ve ciddi anlamda döviz rezervi kayıplarının yaşandığı bu krizde gerek maliye politikası ile alınan önlemler gerekse yapısal reformlara ilişkin önlemlerin yer aldığı bir niyet mektubu ile IMF ile yapılan anlaşma ve sağlanan 7,5 milyar dolar büyüklüğündeki ek IMF kredisi ekonomik yapıdaki kırılganlığı gidermede yeterli olamamıştır (Uygur, 2001, s.23).

Kasım 2000 krizi kamu bankaları başta olmak üzere bankacılık sisteminin mali yapısında önemli hasarlar oluşturmuş ve sistemi daha kırılgan bir hale getirmiş, yeniden yapılandırmalara yönelik yaşanan gecikmeler durumların daha da kötüleşmesine, Merkez Bankası ve bankacılık sektörünün krizlere karşı hazırlıksız ve zayıf olmasına neden olmuştur. Bununla birlikte kamu borç yükünün ağır olması, yüksek enflasyon rakamları, dış ticaret açığı ve siyasi anlamda yaşanan birtakım gelişmelerin oluşturduğu belirsizlik ve istikrarsızlığın spekülasyon atakları tetiklemesi, piyasalara duyulan güvensizlik gibi sorunlar Kasım 2000 krizinden kısa bir süre sonra kamuoyunda “Kara Çarşamba” olarak adlandırılan Şubat 2001 krizine neden olmuştur (Kayarkaya, 2006, s.98).

Şubat 2001 krizi ile büyüme hızı düşmüş, enflasyonist baskılarda artış yaşanmış ve piyasalara olan güven daha da azalmıştır. Krizle mücadelede sıkı para ve maliye politikalarına ve krizden önemli ölçüde etkilenen bankaların ve bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması önem verilmiştir. 2001 krizi sonrası krizin iki ana sebebinin “*sürdürülemez iç borç dinamizminin oluşması ve başta kamu bankaları olmak üzere mali sistemdeki sağlıklı yapının ve diğer yapısal sorunların kalıcı çözüme kavuşturulmamış olması.*” şeklinde ifade eden ve krizi bu nedenlere dayandırarak kriz sonrası tedbirleri kapsayan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” kapsamında ekonominin yeniden yapılandırılması amaçlanmış ve bu amaçla bir takım düzenlemelere yer verilmiştir (TCMB: Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı).

Program kapsamında sıkı maliye politikalarıyla harcamaların azaltılması uygulamasına geçilmiş, vergi politikalarına ilişkin birtakım düzenlemeler yapılarak ve vergi sistemi basitleştirilerek etkin bir otokontrol mekanizması geliştirilmeye çalışılmıştır. Vergisel anlamda sıkı vergi politikaları uygulanmış, vergi tabanını genişletici tedbirlere öncelik verilmiştir. Banka ve firmalara özel istisnalar tanınmış (örneğin; banka ve firmaların düzenleyecekleri tüm kağıtların, kıymetli evrakların, sözleşmelerin vergi, resim harçlardan istisna tutulması gibi), dolaylı vergi oranları arttırılmış ve vergi gecikme faizi ve zammı oranları değiştirilmiştir (Demir, 2013, s. 85-91). Alınan tüm önlemlerle gelecekte oluşabilecek ekonomik sorunların etkilerini minimize etmek amaçlanmış, nitekim 2001 krizi sonrası uygulanan politikaların sonucu olarak Türkiye ekonomisi hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. 2004 yılında %9,4 ile en yüksek büyüme hızına ulaşmıştır. 2002 yılında %30 olan TÜFE enflasyonu 2004 yılı ile birlikte tek haneli rakamlara inmiş 2004’te %9,3 olan enflasyon oranı 2005’te %8,4 olmuştur. Bu olumlu gelişmelere rağmen işsizlik ve cari açık sorununda istenilen sonuçlar elde edilememiş ve 2008 yılına gelindiğinde ABD merkezli küresel kriz birçok ekonomiyi olduğu gibi Türkiye ekonomisini de etkilemiştir (Göksu, 2015, s.44-46).

2008 Küresel Krizi ve Türkiye’ye Etkileri: Amerika’da emlak sektöründe ortaya çıkan kriz bir tür türev piyasa niteliğinde olan finansal bir yapının düzgün işleyememesinden kaynaklanmıştır. Başlangıçta faizlerin düşük olması nedeniyle yatırım için cazip fırsatlar sunan bu piyasalardan her kesimin kar elde etmek istemesi aracı kuruluşların çoğalmasına ve riskli yatırımın bir başkasına satılmasına yol açmıştır. Kredi derecelendirme kuruluşlarının krediyi ödeyemeyecek düzeyde düşük gelire sahip olanların olduğu piyasalarda bile kredi notunu yüksek göstermesi riski olduğundan düşük göstermiştir. Bu piyasalarda sektördeki daralmanın başlamasıyla bir anda konut talebinde de azalmaya yol açmıştır. Ortaya çıkan güven bunalımı ile birlikte kredi kuruluşları zarar etmemek ya da zararlarını azaltabilmek amacıyla kredi kullananlardan kredilerin daha hızlı bir şekilde ödenmesini talep etmişlerdir. Fakat piyasadaki nakit sıkışıklığı nedeniyle ödemeler gecikince finans kuruluşları büyük zarara uğrayıp bir kısmı iflasını açıklamak zorunda kalmıştır (Alantar,2008, s.3-4).

2008 küresel krizi Türkiye’de ekonomik açıdan bazı olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Türkiye’de 2008 krizinin genel etkilerine bakılacak olursa öncelikle dış ticaretin daralması

netice vermiştir. Avrupa Birliği ülkeleri ile olan dış ticaretimizde daralma yaşanmış. Türkiye’de güvensizlik endeksinin yükselmesine bağlı olarak sanayi üretimi de düşüşe geçmiştir. Tüm bunların neticesinde işsizlikte de artış olmuştur. Yaşanan ekonomik olumsuzluklara karşı ÖTV indirimi, istihdam teşvikleri ve maliyetleri düşürücü diğer yatırım teşvikleri uygulamaya konulmuştur (Öztürk ve Gövdere, 2010, s.390-391).

Literatür Taraması

Türkiye’de kriz dönemlerinde değişik maliye politikaları uygulanmıştır. Kriz dönemlerinde maliye politikası araçlarından çok sık kullanılanlardan birisi de vergi politikaları olmuştur. Türkiye’de kriz dönemlerinde uygulanan vergi politikalarına ait literatür özeti Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 3: Krizler ve Vergi Politikaları Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Yazar Adı ve Yayınlama Yılı	Kapsadığı Ülkeler ve Dönemler	Kullanılan Yöntem	Bulgu ve Sonuçları
Durkaya ve Ceylan(2006)	Türkiye 1980-2004	Engle-Granger ko-entegrasyon testi	Dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.
De Castro ve de Cos (2006, 2008)	İspanya	Var Analizi	Vergi gelirleri ile GSYİH arasında pozitif bir ilişki vardır. Fakat bu anlamlı bir ilişki değildir.
Furceri ve Karras (2008)	OECD	Panel	Vergi gelirlerindeki artış uzun dönemde büyümeyi olumsuz etkilemektedir.
Arnold (2008)	OECD	Panel	Diğer vergilerle kıyaslandığında gelir vergisinin büyüme üzerinde daha fazla azaltıcı etkisi vardır.
Kuismanen ve Kämpfi (2010)	Finlandiya	Kukla Değişkenler ile Vektör Stokastik Süreç (VSPD) yöntemi	Vergi gelirlerindeki artış GSYİH’yi pozitif bir biçimde artırmaktadır.
Göçer vd. (2010)	Türkiye	Eş bütünleşme	Dolaylı ve dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında hem kısa dönemde hem de uzun dönemde anlamlı bir ilişki vardır.
Arısoy ve Ünlükaplan (2010)	Türkiye	Regresyon	1968 ile 2006 yılları arasında dolaysız vergilerle büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Fakat dolaylı vergilerle büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
Güngör (2011)	Türkiye (1970-2010)	Nitel yöntem kullanılmıştır.	Kriz dönemlerinde vergi gelirlerinin bir politika olarak aracı olarak kullanıldığı ve kriz dönemlerinde azalan vergi gelirlerini telafi için vergi oranlarının kriz sonrası dönemde artırıldığı tespit edilmiştir.
Candan (2012)	Türkiye (1990-2012 sonrası dönem)	Nitel yöntem kullanılmıştır.	1990 sonrası dönemde vergi politikalarının değişiminde krizlerin etkisinin büyük olduğunu ortaya koymuştur.
Dioda(2012)	Latin Amerika Ülkeleri ve Krayipler (1990-2009)	Panel Veri Analizi	Kişi başına Milli gelir vergi gelirlerini olumlu etkileyirken, kayıt dışı ekonomideki artış vergi gelirlerini olumsuz etkilemektedir.
Tiwari(2012)	ABD (1947:1-2007:2)	Granger Nedensellik Testi	Gelir vergisi, kurumlar vergisi, üretim ve ihracat vergileri GSYİH’nın Granger nedeni değildir
Veronika ve Lenka (2012)	Avrupa Birliği	Panel	Kurumlar vergisindeki artış uzun dönemde ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.
Demir (2013)	Türkiye (1994-2001)	Nitel Yöntem kullanılmıştır	Ekonomik kriz dönemlerinde vergi politikalarının önemli bir yeri olduğunu ve kriz dönemlerinde vergi

			oranlarının sınırının iyi belirlenmesi gerektiği ortaya konulmuştur.
Fırat (2013)	Türkiye (1980-2011)	Nitel yöntem kullanılmıştır.	Ekonomik krizlerin atlatılabilmesi için vergi gelirlerinin artırılması gerektiği belirtilmiş. Bunu niçin de vergi idaresinin güçlü, araştırma ve geliştirmeye yönelik, teknolojik imkânlardan yararlanan kalifiye elamanlarının çalıştırıldığı bir kurum haline getirilmesi gerektiği belirtilmiştir.
Saraç (2015)	Türkiye	Markov Rejim Değişimi	Dolaysız vergilerin artması ekonomik büyümeyi olumsuz etkilerken, dolaylı vergilerdeki artış büyümeyi olumlu etkilemektedir.
Tabar ve Tokatlıoğlu (2018)	Türkiye (2008)	Nitel yöntem kullanılmıştır.	Kriz Dönemlerindeki harcama vergilerdeki indirimin etkisi incelenmiştir. Uygulama sonuçlarına bakıldığında vergi indirimleri ilgili sektörlerde satışları ve/veya üretimi artırıcı etkiler yaratmıştır.
Çalçalı ve Altın (2019)	16 OECD Ülkesi (1991-2015.	Durbin- Hausman Eş Bütünleşme Testi	Türkiye açısından bir değerlendirmeyapıldığında, ekonomik büyüme ve işsizlikteki artışın vergi gelirleri üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı ancak enflasyondaki artışın teorik beklentilerle uygun şekilde vergi gelirlerinin GSYİH'ye oranını azalttığı belirlenmiştir

Metodoloji

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde meydana gelen krizler ile Türkiye'nin vergi gelirleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu bağlamda değişkenler arasındaki ilişkiyi anlamak için oluşturulan model ekonometrik teknikler kullanılarak analiz edilmiştir. Oluşturulan modelde bağımlı değişken olarak vergi gelirleri değişkeninin gayri safi yurt içi hasılaya oranı kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak literatürde üzerinde durulan ve vergi gelirlerini en çok açıkladığı düşünülen değişkenler kullanılmıştır. Bu değişkenler; kişi başı gayri safi yurt içi hâsıla (KBGSYİH), kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı, ekonomik büyüme ve kriz dönemlerini temsil eden kukla değişkenler şeklindedir. Değişkenler arasındaki ilişki incelenirken ilk olarak değişkenlerin zaman boyunca izledikleri sürecin belirlenmesi gerekir. Değişkenler zaman içerisinde durağan dışı bir süreç izliyorlarsa bu durağan dışılık sahte regresyon problemine yol açabilir. Bu yüzden ilk olarak değişkenler için durağanlık sınaması yapılmıştır. Yapısal değişimlerin fourier fonksiyonları ile dikkate alındığı Becker vd. (2006) tarafından geliştirilen Fourier KPSS testi kullanılarak değişkenlerin durağanlıkları incelenmiştir. Bu birim kök testi seride yer alan yapısal değişimleri hassas şekilde modelleyebilmektedir. KPSS tipi bir test olan bu durağanlık sınamasının temel hipotezinde serinin durağanlığı yer alırken alternatif hipotez serinin durağan dışı olduğunu ifade eder. Fourier KPSS birim kök testi sonucunda seri durağan bulunursa birim kök sürecinde yer alan fourier terimlerinin anlamlılığına F testi ile bakılır. Eğer fourier terimleri anlamlı bulunursa serinin durağan olduğuna karar verilir. Fourier terimlerinin anlamsız olduğu durumlarda KPSS birim kök testi kullanılarak serinin durağan olup olmadığına karar verilir. Bu çalışmada Fourier KPSS durağanlık testinden elde edilen sonuçlar bütün değişkenlerin düzeyde durağan olduğu sonucunu vermiştir. Bu doğrultuda çoklu regresyon modeli kurularak En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile model tahmin edilmiştir. Veri setine dair bilgiler ve ampirik bulgular alt bölümlerde yer almaktadır.

Veri Seti

Bu çalışmada Türkiye'nin 1988-2016 yıllarına ait vergi gelirleri/GSYİH oranı(VG), kişi başı gayri safi yurt içi hâsıla (KBGSYİH), kayıtdışı ekonomi/kayıtlı ekonomi oranı (KDE), ekonomik büyüme (EB) ve 1990, 1994, 2001, 2008'deki krizleri temsil eden kriz kukla (KK) değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenler enflasyondan arındırılıp reel hale getirilerek analizlere

dâhil edilmişlerdir. Zaman boyutunun kapsadığı dönem veri kısıtından dolayı sınırlı tutulmuştur. GSYİH, KBGSYİH değişkenlerine Dünya Bankası veri tabanından, vergi geliri değişkenine Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden ulaşılmıştır. Kayıt dışı ekonomi değişkenine ise Güler ve Toparlak (2018) tarafından yapılan çalışmadan ulaşılmıştır. Bu çalışmada kayıt dışı ekonomi tahminleri Çetintaş ve Vergil (2003)'in önerdiği yöntem kullanılarak elde edilmiştir.

Ampirik Bulgular

Değişkenlerin durağanlığı Fourier KPSS birim kök testi kullanılarak sınanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3'te yer almaktadır:

Tablo 3: Durağanlık Testi Sonuçları

Seri	Frekans	MinKKT	FKPSS	F İstatistiği
VG	1	1160000000	0,105220	24,53612
KBGSYİH	1	227000000	0,097060	61,22955
KDE	1	2171,874	0,055942	35,10850
EB	1	264,9400	0,114157	5,207679

Not: Frekans 1 için fourier kritik değerleri %1, %5 ve %10 olmak üzere sırasıyla 0.2699, 0.1720, ve 0.1318'dir. Fourier testinin anlamlılığı için kritik değerler %1, %5 ve %10 için sırasıyla; 6.730, 4.929 ve 4.133'tür.

Tablo 3'deki sonuçlara göre bütün değişkenler yüzde beş düzeyinde durağan bulunmuşlardır. Değişkenlere ait fourier birim kök modellerindeki fourier terimleri de anlamlı bulunmuştur. Yani bu demek oluyor ki seriler için kullanılan fourier birim kök yapısı bu değişkenler için uygundur. Fourier birim kök testi sonuçlarına güvenilebilir. Dolayısıyla belirtilen değişkenlerin düzey değerleri ile kurulacak regresyon modelinde sahte regresyon sorunu ortaya çıkmayacaktır.

Kukla değişkenler, krizin gerçekleştiği yıldan bir önceki yılın krize etkisi ve kriz gerçekleştikten sonraki yıla krizin etkisi dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu yüzden krizden bir önceki yıl, kriz yılı ve kriz sonrasındaki ilk yıl 1; diğer yıllar 0 şeklinde kodlanmıştır.

Kurulan regresyon modeli şu şekildedir:

$$VG_t = \beta_1 KBGSYİH_t + \beta_2 EB_t + \beta_3 KDE_t + \beta_4 D1_t + \beta_5 D2_t + \beta_6 D3_t + \beta_7 D4_t$$

$$t=1988,1989,\dots,2016$$

VG: Vergi Gelirinin Gayri Safi Yurt İçi Hasılaya oranı

KBGSYİH: Kişi Başı Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla

EB: Ekonomik Büyüme

KDE: Kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı

D1: 1990, 1991 ve 1992 yıllarında 1, diğer yıllarda 0 değerini alan 1991 krizini temsil eden kukla değişken.

D2: 1993, 1994 ve 1995 yıllarında 1, diğer yıllarda 0 değerini alan 1994 krizini temsil eden kukla değişken.

D3: 2000, 2001 ve 2002 yıllarında 1, diğer yıllarda 0 değerini alan 2001 krizini temsil eden kukla değişken.

D4: 2008 ve 2009 yıllarında 1, diğer yıllarda 0 değerini alan 2008 krizini temsil eden kukla değişken.

En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilen model sonuçları Tablo 4’de verilmiştir:

Tablo 4: Regresyon Analizi Sonuçları

$VG_t = \beta_1 KBGSY\dot{I}H_t + \beta_2 EB_t + \beta_3 KDE_t + \beta_4 D1_t + \beta_5 D2_t + \beta_6 D3_t + \beta_7 D4_t$		
Değişkenler	Katsayılar	Modele Dair Özet İstatistikler
KBGSYİH	1.719081 (0,0000) ^a	R ² = 0,952547
EB	-400.8603 (0,0940)	Düzeltilmiş R ² =0,940684 BreuschGoldfrey Testi Test İstatistiği=8,031553
KDE	-187.5942 (0,0000)	(0,0180) Breusch-Pagan GoldfreyTesti
D1(1990 krizi)	-3802,218 (0,0157)	Test İstatistiği=6,447675 (0,4886)
D2(1994 krizi)	-1166.489 (0.4325)	
D3(2001 krizi)	-322.1245 (0.8455)	
D4(2008Krizi)	-4244.107 (0.1126)	

Not:^a parantez içerisinde gösterilen değerler olasılık (p) değerleridir.

Tablo 4’te elde edilen regresyon analizi sonuçları modelde otokorelasyon sorunu olduğunu göstermektedir. Model için Newey-West düzeltmesi kullanılarak otokorelasyon sorunu düzeltilmiştir ve otokorelasyon düzeltmesi yapıldıktan sonra elde edilen yeni bulgular Tablo 5’te verilmiştir:

Tablo 5: Otokorelasyon Sorunu Düzeltilmiş Model için Regresyon Analizi Sonuçları

$VG_t = \beta_1 KBGSY\dot{I}H_t + \beta_2 EB_t + \beta_3 KDE_t + \beta_4 D1_t + \beta_5 D2_t + \beta_6 D3_t + \beta_7 D4_t$			
Değişkenler	Katsayılar	Değişkenler	Katsayılar
KBGSYİH	1.719081 (0,0000) ^a	D1(1990 krizi)	-3802,218 (0,0000)
EB	-400.8603 (0,0356)	D2(1994 krizi)	-1166.489 (0.0711)
KDE	-187.5942 (0,0013)	D3(2001 krizi)	-322.1245 (0.7841)
		D4(2008Krizi)	-4244.107 (0.0375)
	R ² = 0,952547		Düzeltilmiş R ² =0,940684

Not:^a parantez içerisinde gösterilen değerler olasılık (p) değerleridir.

Otokorelasyonu düzeltilmiş modelin tahmin sonuçlarına bakıldığında modelde 2001 krizine ait katsayının yüzde on düzeyinde dahi anlamsız olduğu görülmektedir. Bu yüzden 2001 krizine ait kukla değişken modelden çıkarılarak yeniden model tahmini yapılmıştır. Katsayısı anlamsız bulunan değişkenin modelden çıkartılarak oluşturulan modelde otokorelasyon sorunu tespit edilmiştir ve otokorelasyon düzeltmesi yapılarak model tahmin edilmiştir. Nihai olarak elde edilen anlamlı ve varsayımsal olarak sorun teşkil etmeyen model için regresyon analizi sonuçları Tablo 6’da yer almaktadır:

Tablo 6: Anlamsız Değişkenler Çıkarılarak ve Otokorelasyon Düzeltmesi Yapıldıktan Sonra Oluşturulan Modelin Regresyon Analizi Sonuçları
$$VG_t = \beta_1 KBGSY\dot{I}H_t + \beta_2 EB_t + \beta_3 KDE_t + \beta_4 D1_t + \beta_5 D2_t + \beta_6 D4_t$$

Değişkenler	Katsayılar	Değişkenler	Katsayılar
KBGSYİH	1.717968 (0,0000) ^a	D1(1990 Krizi)	-3791.079 (0,0000)
EB	-387.4629 (0,0355)	D2(1994 Krizi)	-1170.942 (0.0646)
KDE	-190.7225 (0,0005)	D4(2008 Krizi)	-4107.294 (0.0335)
R ² = 0,952470		Düzeltilmiş R ² = 0,942964	

Not:^a parantez içerisinde gösterilen değerler olasılık (p) değerleridir.

Tablo 6’da elde edilen sonuçlara göre KBGSYİH değişkeni vergi gelirleri üzerinde aynı yönlü bir etkiye sahiptir. Yani KBGSYİH değişkenindeki artış vergi gelirlerinde de artışa sebep olmaktadır. Ekonomik büyüme ve kayıt dışı ekonominin ise vergi gelirleri üzerinde ters yönlü etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani ekonomik büyüme ve kayıt dışı ekonomi arttıkça vergi gelirlerinde bir azalış oluşmaktadır. Ayrıca 1990, 1994 ve 2008 krizlerinin vergi gelirleri üzerinde azaltıcı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılırken, 2001 krizinin vergi gelirleri üzerindeki etkisi anlamlı bulunamamıştır.

Sonuç

Kamu gelirleri içerisinde vergiler ekonomik istikrarsızlıkların olduğu dönemlerde yaygın olarak kullanılan bir politika aracı olmuştur. Ekonomik istikrarsızlığın türüne bağlı olarak hükümetlerin uyguladığı vergi politikalarında da değişiklikler olmuştur. Vergi gelirleri birçok faktörden etkilenmektedir. Bu faktörlerden özellikle verginin gelir esnekliğine bağlı olarak ekonominin daralma veya genişleme dönemlerinde vergi gelirlerinin seyri de değişebilmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de 1988-2016 yılları arasında Türkiye’yi etkisi altına almış krizlerin neler olduğu açıklanmış ve 1990, 1994, 2001 ve 2008 yıllarına ait kriz dönemlerinde vergi gelirlerinin seyri ve uygulanan vergi politikalarına kısaca değinilmiştir. Ayrıca vergi gelirlerini etkileyen faktörlerden ekonomik büyüme, kayıt dışı ekonomi, GSYİH’da kişi başına düşen gelir ve krizlerin vergi gelirleri üzerindeki etkisi analiz edilmeye çalışılmıştır. Çoklu regresyon modelinin En küçük Kareler Yöntemi ile tahmin edildiği ekonometrik analizlerde kriz dönemleri için kukla değişkenler kullanılmıştır. Regresyon analizi sonuçlarında otokorelasyon sorunu ortaya çıktığından dolayı Otokorelasyon düzeltilmesi yapılarak model yeniden test edilmiştir. Otokorelasyon düzeltilmesi sonrasında 2001 yılına ait regresyon sonuçlarına ait katsayıların %10 anlamlılık düzeyinde dahi anlamlılık sonuçlar içermemesi nedeniyle modelden çıkarılmasına karar verilerek kalan değişkenler için yeni model tahmini yapılarak sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlar neticesinde 1990, 1994 ve 2008 krizlerinin vergi gelirleri üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca kayıt dışı ekonominin ve enflasyondan arındırılmış ekonomik büyüme oranının vergi gelirleri üzerinde negatif bir etkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca kişi başına düşen gayri safi yurt içi gelirdeki artışın vergi gelirlerini pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Tüm bulunan sonuçlar neticesinde hükümetler vergi gelirlerini artırmak istiyorlarsa kişi başına düşen gayri safi yurt içi geliri artırmaya yönelik politikalara ağırlık vermeleri ve vergi sistemlerini de buna yönelik dizayn etmeleri gerekmektedir. Ayrıca denetimlerin artırılması, vergi oranlarının çok yüksek tutulmaması, vergi bilinci ve ahlakının geliştirilmesi ile vergiye gönüllü uyumun artırılması sayesinde vergi kaçakçılığı ve kayıt dışı ekonominin azalmasına bağlı olarak vergi gelirlerinin artırılacağı söylenebilir. Gelir esnekliği yüksek olan gelir

vergisi tarife yapısında yapılabilecek değişikliklerin esnekliği kolaylaştırıcı yönde olmasına dikkat edilmelidir.

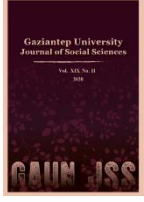
Özellikle durgunluğun yaşandığı kriz dönemlerinde uygulanan vergi indirimlerinin süresinin daha iyi ayarlanması, ekonomik birimler gelir ve kazanç açısından kendilerini toparlayana kadar uygulamanın devam ettirilmesi gerekmektedir. Harcama vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payını azaltacak ve dolaysız vergilerin ağırlığını ise artıracak bir sisteme mutlaka ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Akar, S. (2013). Vergi Gelirlerinin Esnekliği ve İstikrarı: Merkezi Bütçe Sınıflandırılmasına Dayalı Ampirik Bir Analiz. *Maliye Dergisi*, 165, 27-37.
- Aktan, C.C. ve Şen H.(2001). Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi* (Ekonomik Kriz Özel Sayısı), 42(2), 1225-30.
- Alantar, D. (2008). Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Maliye Finans Yazıları*, 1(81),1-9.
- Arısoy, İ. ve Ünlükaplan, İ. (2010). Tax Composition and Growth in Turkey: An Empirical Analysis. *International Research Journal of Finance and Economics*, 59, 50-61.
- Arnold, J. (2008). “Do Tax Structures Affect Aggregate Economic Growth? Empirical Evidence from a Panel of OECD Countries”, *Economics Department Working Papers*, 643, OECD.
- Başol, K. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. 7.baskı, İzmir: Anadolu Matbaası.
- Bilgili, F. ve Bilgili, E. (1998). *Bütçe Açığının Cari İşlemler Üzerindeki Etkileri: Teori ve Uygulama*. Erişim Tarihi: 28.06.2019. <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/80866/>.
- Becker, R., Enders W. ve Lee J. (2006). A Stationary Test in the Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409.
- Buyrukoğlu, S. & Erasa, İ. (2012). Vergi Bilincinin Oluşmasında Mükellef Haklarının Yeri ve Önemi. *Vergi Dünyası Dergisi*, 31(375), 116-127.
- Candan, N. (2012). Türkiye'de 1990 Yılından Sonra Uygulanan Vergi Politikaları ve Kriz Etkisi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 18(1 ve 2), 79-86.
- Çalçalı, Ö. ve Altınar, A. (2019). Makro Ekonomik Açından Vergi Gelirlerinin Belirleyicileri OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Maliye ve Finans Yazıları*, 34(112), 175-198.
- De Castro, F.ve De Cos, H. P. (2006). *The Economic Effects of Exogenous Fiscal Shocks in Spain. A SVAR Approach*. European Central Bank, Working paper series, Erişim Tarihi: 07.04.2020. <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp647.pdf>.
- Demir, Ö. (2013). *Ekonomik Kriz Dönemlerinde Uygulanan Vergi Politikaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Demirci, K. (2016). *Küresel Krizin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkilerinin Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016.
- Dioda, L. (2012). Structural determinants of tax revenue in latin america and the caribbean, 1990- 2009. Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC).

- Durkaya, M. ve Ceylan S. (2006). Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme. *Maliye Dergisi*, 150, 79-89.
- Eğilmez, M. (2017). *Türkiye Ekonomisi ve Kriz*. Erişim Tarihi: 03.07.2019. <http://www.mahfiegilmez.com/2017/06/>.
- Engle, R. F. ve Granger C. W. J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing, *Econometrica*, 55(2),251-76.
- Göçer, İ., Mercan, M., Bulut, Ş. ve Dam, M.M. (2010). Ekonomik Büyüme ile Vergi Gelirleri Arasındaki İlişki: Sınır Testi Yaklaşımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 97-110.
- Ekici, M. S. (2009). Vergi Gelirlerini Etkileyen Ekonomik ve Sosyal Faktörler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(30), 200-223.
- Erkekoğlu, H.ve Bilgili E. (2005). Parasal Krizlerin Tahmin Edilmesi: Teori ve Uygulama, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1-6), 15-36.
- Fırat, E. (2013). Ekonomik Kriz ile Mücadelede Maliye Politikasının Rolü. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 298-313.
- Furceri, D. Karras G. (2008). *Tax Changes and Economic Growth: Empirical Evidence for a Panel of OECD Countries*,Erişim Tarihi: 08.04.2020. http://www.ecb.europa.eu/events/pdf/conferences/ws_pubfinance/presentation_Furceri.pdf
- Gelir İdaresi Başkanlığı, Gelirler Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu 2001, Çeşitli İstatistikler. Erişim Tarihi:15.03.2020. www.gib.gov.tr.
- Gelir İdaresi Başkanlığı, İstatistikler, GSYH,Genel Bütçe Vergi Gelirleri ve Vergi Yükü(2002-2019). Erişim Tarihi:15.03.2020. www.gib.gov.tr.
- Göksu, G. (2015). *Türkiye’de Yaşanan Finansal Kriz Dönemlerinde Uluslararası Brüt Sermaye Hareketlerinin Analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güngör, G. (2011). *Ekonomik Krizlerin Önlenmesinde Vergi Politikalarının Rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kayarkaya, O. (2006). *1980 Sonrası Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Bu Krizlerin Getirdiği Bir Sonuç Olarak Banka Konsolidasyonları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler, İzmir.
- Karagöl, E. T. & Ortakaya, Ü. İ. (2014). *Geçmişten Günümüze Kamu Maliyesi*. Seta Yayınları, Ankara.
- Kuismanen, M., Kämppä, V. (2010). *The Effects of Fiscal Policy on Economic Activity in Finland*, *Economic Modelling*, 27(5),1315-1323.
- Önder, İ. (2001). Kayıtdışı Ekonomi ve Vergileme, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (23-24), 241-254.
- Öztürk, İ. ve Ozansoy, A. (2011). Ücret Gelirleri Üzerindeki Vergi Yükünün Analizi. *Maliye Dergisi*, 161, 197-214.
- Öztürk, S., ve Gövdere, B. (2010). Küresel finansal kriz ve Türkiye ekonomisine etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 377-397.

- Saraç, T. B. (2015). Vergi Yüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, 169, 21-35.
- Selçuk, İ. ve Kaynar, İ. (2009). Vergiye Gönüllü Uyum Konusunda Çanakkale İline Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 173-190.
- Strulbers, A., ve Miller, P. J. (1993). Vergi Oranları ile Vergi Gelirleri Arasındaki İlişki ve Laffer Etkisinin Belirsizlikleri. (Çev: Aktan C.C.) *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 299-301.
- Şen, H., (2003). Olivera-Tanzi Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Maliye Dergisi*, 8, Erişim Tarihi: 07.04.2020. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/Huseyinsen.pdf>.
- Şen, H., Sağbaşı, İ. (2019). Vergi Teorisi ve Politikasına Giriş, Ankara: Barış Arıkan Yayınları.
- Tabar, Ç. ve Tokatlıoğlu, M. (2018). Küresel Ekonomik Kriz Döneminde Türkiye'de Uygulanan Vergi Politikalarının Değerlendirilmesi. *International Journal of PublicFinance*, 3(1),27-46.
- Tiwari, A. K. (2012). Corruption, democracy and bureaucracy, *Theoretical and Applied Economics*, Volume XIX (2012) No. 9(574), 17-28.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2017). *Aylık Bütçe Gerçekleşmeleri Raporu -2017 Aralık*. Erişim Tarihi: 03.07.2019. <https://www.hmb.gov.tr/bumko-butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri>.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2018). *Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporu-2018*, Erişim Tarihi: 03.07.2019. <https://www.hmb.gov.tr/bumko-merkezi-yonetim-butce-gerceklesmeleri-ve-beklentiler-raporu>
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, *Türkiye Ekonomisi – Temmuz 2019*, Erişim Tarihi: 04.07.2019. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/07/Ekonomi_Sunumu-1.pdf
- Temiz, D. (2008). *Türkiye'de Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1960-2006 Dönemi*. 2. Ulusal İktisat Kongresi, 20-22.
- Turhan, S. (1993). *Vergi Teorisi ve Politikası*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Turgut, A. (2006). Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Kriz. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20(4-5), 35-46.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, *Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*, Erişim Tarihi: 27.08.2018. <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec>.
- Uygur, E. (2001). *Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri*, Türkiye Ekonomi Kurulu (Tartışma Metni) Erişim Tarihi: 27.08.2018. <http://www.tek.org.tr/dosyalar/KRIZ-2000-20013.pdf>.
- Veronika, B. ve Lenka, J. (2012). Taxation of Corporations and their Impact on Economic Growth: The Case of EU Countries, *Journal of Competitiveness*, 4(4), 96-108.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Effect of Socioeconomic Factors and Income Inequality to Obesity in Female in Turkey

Türkiye’de Kadınlarda Sosyoekonomik Faktörlerin ve Gelir Eşitsizliğinin Obeziteye Etkisi

Banu Beyaz SİPAHİ^a *

^a Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Mersin / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5242-5049

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Eylül 2019

Kabul tarihi: 13 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Kadınlarda Obezitede Gelir Eşitsizliği,

Türkiye’de Kadınlarda Obezite,

Obezitede Eşitsizlik,

Yoğunlaşma İndeksi,

Kadınlarda Obeziteyi Etkileyen Faktörler

ÖZ

Bu çalışma, TÜİK “2008 Sağlık Anketi Verileri” kullanılarak kadınlarda obezitenin yaratmış olduğu eşitsizliği analiz etmektedir. Çünkü yetişkin kadınlarda gelir, eğitim ve meslek gibi farklı sosyoekonomik boyutlarda obezite yaygınlığı erkeklerden daha yüksek gözlenmiştir. Çalışmanın amacı Türkiye’de obez kadınlar arasında eşitsizliğe neden olan sosyo demografik değişkenleri bulmaktır. Türkiye’de sosyoekonomik değişkenlerle kadın obezite arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için, probit model yaş, eğitim, gelir, yerleşim yeri, medeni durum, ve meslek gibi açıklayıcı değişkenler kullanılarak tahmin edilmiştir. Probit model sonuçlarına bağlı olarak, zenginlerle fakirler arasında kadın obezitesinin gelirle ilişkisini değerlendirmek için çeşitli yoğunlaşma indeksleri hesaplanmıştır. Obezitenin toplam yoğunlaşma indeksi 0.2186 bulunmuştur. Bu obezitede gelirle ilgili eşitsizliğin fakirler arasında yoğunlaştığını gösterir. Yoğunlaşma indeksi ölçümüne göre, yaş grupları, eğitim durumu, medeni durum ve meslek durumu, sosyoekonomik değişkenler kadın obezitesindeki eşitsizliğe katkıda bulunan en önemli faktörlerdir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received September 24, 2019

Accepted April 13, 2020

Keywords:

Income Related Inequality in Female

Obesity,

Female Obesity in Turkey,

Inequality in Obesity,

Concentration Index,

Factors Influencing Obesity in Female

ABSTRACT

This study analyses inequality created by obesity in adult females by using TurkStat “2008 Health Survey Data” since obesity prevalence among adult females observed higher than male counterparts at different socioeconomic dimensions such as income, education and occupation. This study is specifically aimed to find which socio demographic variables cause inequality among adult female obese in Turkey. In order to assess the relationship between socioeconomic variables and female obesity in Turkey, a probit model is estimated including explanatory variables age, education, income, location, marital status and occupation. Based on Probit model result, various concentration indexes are computed to evaluate income related distribution of female obesity between poor and rich. The total concentration index of obesity is found as 0.2186 which means income related inequality in obesity is concentrated among poor. According to the concentration index measure age groups, education status, marital status and occupation status are the most important contributing socioeconomic variables to inequality in adult female obesity in the country.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: banubeyazsipahi@tarsus.edu.tr

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

İnsan ömrünün çok uzun olmadığı dönemlerde obezite güç, refah ve sağlık göstergesi iken, 1980'li yıllardan bu yana tedavi edilmesi gereken toplumsal boyuta ulaşan bir sağlık problemi olarak kabul edilmektedir. Obezite gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli sağlık problemlerinin başında yer almaktadır. Özellikle, çocuklar ve kadınlarda obezite yaygınlığı çok hızlı artış göstermektedir. Genel olarak bakıldığında dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de obezite yaygınlığı artış göstermektedir. Türkiye'de 2008 yılında yetişkin nüfusun % 16.2'si obez iken 2010, 2014 ve 2016 yılları için bu oran sırasıyla %18.8, %19,9 ve %19,6'dır. TÜİK Sağlık Araştırması verilerine göre, kadınlarda obezite yaygınlığının erkeklerde ise aşırı kilolu yaygınlığının yüksek olduğu hesaplanmıştır. Obezite problemi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde zenginler ile fakirler arasında sağlık eşitsizliğine neden olan önemli yapısal faktörlerden biridir. Aslında sağlıkta meydana gelen eşitsizlik sosyal sorunlar yaratır. Cinsiyet ayrımı obezite ve sosyoekonomik durum arasındaki ilişkide önemli bir faktördür. Örneğin kadınlarda mesleki statü, gelir ve eğitim düzeyi arttıkça obezite oranı azalmaktadır. Bu olgu, meslek grubu, eğitim, gelir gibi sosyoekonomik statülerin çeşitliliği tarafından gözlemlenmektedir. Bu durum kadınlar için daha belirgin düzeydedir.

Gelir ve istihdam durumu gibi sosyo ekonomik durum değişkenlerinin cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitim ile ilişkili olması daha olasıdır. Bu nedenle, farklı gruplar arasında obezitenin sosyo-ekonomik değişkenler üzerinde yaratmış olduğu eşitsizliği inceleyen bu değişkenlerin kontrol edilmesi gerekmektedir. Obezite, hem sanayileşmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde yoksullar ve zenginler arasında büyük eşitsizliğe neden olmaktadır.

Ampirik çalışmalara dayanarak, obezite ve sosyoekonomik durum değişkenleri arasındaki güçlü ilişkinin, obeziteyi hafifletmek için anti-politikalar üzerinde önemli etkileri olduğu söylenebilir. Son yıllarda obezite ile ilgili birçok çalışma obezite eşitsizliğine odaklanmış olsa da, Türkiye'de obezite eşitsizliğini inceleyen bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu nedenle, bu çalışmanın amacı literatürdeki bu boşluğu ülke bağlamında doldurmak ve uluslararası literatüre başka bir ampirik vaka çalışması ile katkıda bulunmaktır. Bu çalışma, kadın yetişkinlerde obezitede sosyo demografik değişkenlerin yanı sıra gelirle ilgili eşitsizliği de açıklamaya çalışmaktadır. Bu çalışmanın amacı kadınlarda obezitenin eğitim, meslek grubu, yaş, medeni durum gelir gibi değişkenler üzerinde yaratmış olduğu eşitsizliği ve eşitsizliğin derecesini yoğunlaşma indeksi yöntemi ile açıklamaktır.

Bu çalışmada TÜİK '2008 Sağlık Araştırma' verisi kullanılmıştır. Obezite yaygınlığı kadınlarda erkeklerle göre daha yüksek olduğu için yetişkin kadınlar üzerinde sosyo ekonomik ve demografik değişkenler üzerinde obezitenin yaratmış olduğu eşitsizlik analiz edilmiştir. Türkiye'de kadınlarda sosyoekonomik değişkenler ile obezite arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için yaş, eğitim, gelir, yer, medeni durum ve meslek değişkenlerini içeren bir probit modeli tahmin edilmiştir. Probit model sonucuna göre, kadın obezitesinin fakir ve zengin arasındaki gelire bağlı dağılımını değerlendirmek için çeşitli yoğunlaşma indeksleri hesaplanmıştır. Yoğunlaşma indeksi sonuçlarına göre, kadınlarda obeziteye en büyük katkı yaş değişkenlerinden, özellikle 25-34 yaş aralığından, işverenden ve medeni durumdan kaynaklanmaktadır. Sonuçlara göre kadınlarda obezite üzerinde gelirin yaratmış olduğu eşitsizliğin yönü zenginler lehinedir. Obezite zenginler arasında daha az yaygın olma eğiliminde olmakla birlikte, özellikle yaş grubu (25-34, 45-54) ve evli kadınlar gibi belirli gruplarda zenginler arasında oldukça dağınık eşitsizlik sergilemektedir. Ayrıca sonuçlara göre, obezite yaygınlığı ev hanımı, emekli ve mevsimsel işçi kadınlarda artış göstermektedir. Özellikle emekli kadın oranında yüzde 1'lik bir artış obezite olma olasılığını %6 artırmakta ve fakir kadınlar üzerinde eşitsizliğe neden olmaktadır. Öte yandan, obezite üzerinde maaşlı kadınlar düşük eşitsizlik yaratmaktadır. Bu da kadınların işgücüne katılımı obezitede eşitsizliği azaltır. Obezitenin toplam yoğunlaşma indeksi -0.2186'dır. Türkiye'de kadınlarda obezitenin yaratmış olduğu, düşük gelir gruplarında daha çok yoğunlaştığını ifade etmektedir. Obezite eşitsizliğine en önemli katkıda bulunan sosyo-demografik değişkenlerin yaş grupları (pozitif CI), eğitim durumu (negatif CI), medeni durum (negatif CI) ve meslek durumu (negatif CI) olduğu bulunmuştur. Gelirin obezite eşitsizliğine önemli bir katkısı söz konusudur. Gelir obezitede negatif (-0.0346) eşitsizlik yaratmıştır. Çalışmanın bulgularına göre obezite olmanın yaratmış olduğu eşitsizlikte temel sorun olarak eğitim düzeyi ve gelir dağılımı görülmektedir.

Çıkan sonuçlara göre bütün eğitim düzeylerinde obezite bireylerin düşük sosyoekonomik grupta yoğunlaştığı saptanmıştır. Eğitim düzeyinin yükseltilmesi bireyin sağlık bilincini artırmaktadır.

Çalışmanın en önemli bulgularından biri Türkiye'de obezite olmanın yaratmış olduğu toplam eşitsizliğin düşük sosyoekonomik gruplarda yoğunlaşmasıdır. Bu durum da obezite Türkiye'de zenginler lehine (pro-rich) bir eşitsizlik yaratmaktadır. Obezite eğiliminin artacağı düşünüldüğünde obezitenin yaratmış olduğu sosyoekonomik eşitsizliğin azaltılması amaçlanmalıdır. Aslında bu sonuç gelecekte obezitenin düşük gelir grubu yerine yüksek gelir grubunda eşitsizlik yaratacağına da işaret etmektedir. Bireylerin sahip olduğu gelir düzeyine göre tüketebilecekleri gıdaların kalitesi de değişim göstermektedir. Örneğin, daha düşük gelirli aileler harcamalarında sebze ve meyveye yüksek gelirli ailelere göre daha az pay ayırmaktadır. Gelir arttığı zaman bireylerin ve hanelerin sebze ve meyve tüketimine ayıracakları pay da artacaktır. Bu çalışma ile elde edilen sonuçların ışığı altında, politika yapıcı sadece obezite prevalansını değil aynı zamanda dağılımını azaltmak için gelir-obezite ilişkisine odaklanabilir. Kadınların işgücü piyasasına katılımını destekleyen ve yaratan ortamlar sağlayan, kadınların yüksek öğrenim kazanımlarını arttıran politikalar ve sosyoekonomik grup arasında gelir eşitsizliğini azaltma politikaları, hem kadın obezitesi prevalansını hem de düşük sosyoekonomik statü grupları arasındaki yoğunlaşmayı azaltacaktır.

Introduction

Obesity has become global epidemic issue and the prevalence of obesity has been increasing both in developing and developed countries for more than 30 years. In particular, the prevalence of obesity for children and female adult has been very fast. The World Health Organization (WHO) reported that there were approximately 1.5 billion overweight adults (aged 20+) and 500 million obese adults (200 million males and 300 million females) in the world as of 2008 (WHO, 2012). In 2016, more than 1.9 billion adults were overweight. Of these over 650 million were obese. Overall, about %13 of the world's adult population (% 11 of men and %15 of women) were obese (WHO, 2019). According to The Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD) report (2017), ABD (%38.2) is the country with the highest obesity prevalence among OECD countries. This is followed by Mexico (%32.4), New Zealand (% 30.7), Bulgaria (%30) and Australia (%27.9). As observed in the worldwide, prevalence of obesity is rapidly increasing in Turkey as well. Based on "2008 health survey" conducted by TurkStat, sum of obesity and overweight prevalence was 47.2 percent among adult population in Turkey. The ratio of overweight plus obesity among male and female adults were 49.2 (%12.3 obese) and 45.2 (%18.8 obese) respectively. The prevalence of obesity among female adults varies from rural to urban area (rural - % 19.6 versus urban- %15.7). Survey results indicate that obesity prevalence among females is higher than men at countrywide, urban and rural level (TurkStat, 2011). Turkey is now the most obese nation in Europe, as the country has an obesity rate of 32.1 percent. In 2016, the rates for overweight and obesity were % 63 and % 21.9 among men and % 54.3 and % 24.5 among women (www.who.int, 2019).

Obesity seriously increases the health risk such as increases number of diseases and has strong negative impacts on health conditions such as cardiovascular disease, hypertension, Type II diabetes (WHO, 2000). Furthermore, increasing prevalence of obesity causes a great public burden and affects health cost through direct and indirect cost.

Effective interventions to control or manage obesity will necessarily rely on complex process that determines body composition, including excess adiposity in population. The reasons behind the increasing prevalence of obesity are commonly cited as malnutrition, participation of female into labour market, technological changes, biological factors, culture, environmental factors, and socio demographics (Wolf, 2002). There is plenty of empirical evidence demonstrating socioeconomic status (SES) influences to energy balance of individual (energy intake minus energy expenditure) and body fat storage if energy surplus exist. Repeated findings also demonstrated disproportionately high rates of obesity among minority and low income groups (Zhang and Wang, 2004). Among high income countries, overweight and obesity are now dramatically on the rise in low-and middle-income class, particularly in urban locations (WHO, 2012).

According to the WHO, obesity problem is one of the important structural factors to cause health inequality between poor and rich. Consequently, inequality in health creates social problems. The WHO reported that health inequality can be defined as differences in health status or in the distribution of health determinants among different population groups or strata. Gender are found to be important factors important factor in the relationship between obesity and socioeconomic status. Specifically obesity rate is decreasing if income, education and occupation status of female is increasing. Lower female participation rate to labour force than male counterpart is one of the factors which cause health inequality too. According to household employment survey data (HES), female participation rate to the labour force in Turkey slightly increased from 21.6 percent in 2008 to 26.5 percent in 2011

which is far away from average (62 percent) of the OECD countries (TurkStat, 2012a). In Turkey %49.8 of population is female in 2018. And female participation rate to the labor force increased to %52.8 in 2017. According to the results of the household labor force survey; In 2017, the ratio of employed persons (15 years and above) in Turkey was %28.9 for women (TurkStat, 2019). The lower education level is one of the main factors behind very low rate of female participation into labour force. Strong positive relation between education attained by individuals and their income level increase the inequality induced by gender (Candaş and Buğra, 2010). This situation is regarded as an essential structural problem in Turkey. Employment rate of illiterate female and university-higher degree owned females were measured as 4.2 and 60 percent respectively in 2008. This situation remained similar in 2011. However, the female employment rate was measured as 6.8 and 60.1 percent respectively for illiterate and higher educated strata in 2011 (TurkStat, 2012b). Similar results seen in 2017. According to labor participation rate of female's education levels, females participate more in the labor force, as the education level increases. Employment rate of illiterate female and university-higher degree owned females were measured as 15.9 and 72.7 percent respectively in 2017 (TurkStat, 2018).

There are now substantial evidence at worldwide which indicate socioeconomic gradient in obesity. The incidence of obesity tends to fall if socioeconomic status increases. This phenomenon is observed by variety of socioeconomic status measures such as income, education and occupation. This situation becomes more pronounced for females (Madden, 2010).

The socioeconomic status (SES) variables such as income and employment status are more likely to be correlated with gender, age, marital status and education. Therefore it is necessary to control these variables when studying the SES inequality of obesity among different groups. Previous studies suggest that demographic factors such as gender, age, marital status and ethnicity have impact on prevalence of obesity (Sundquist and Johansson 1998; Kumanyika, 1987). It was found by previous studies that education related inequality in obesity is the most effective variable for females (Mackenbach et al., 2008).

Obesity cause large inequality between poor and rich both in industrialized and developing countries. Many international organizations and the governments aim to reduce inequality between rich and poor regarding the health sector (Kakwani et al., 1997). Obesity has been increasing at all income groups for at least 40 years. Particularly, gradient of obesity is rapidly increasing among the higher income groups. In the developed countries like US, obesity risk among adults is higher in the lowest SES than the higher SES. Therefore, change of obesity rate is important (Clarke et al., 2009). It was observed that obesity prevalence has been increasing among the lowest socio-economic groups in many countries. So there are transitions from inverse inequality to regular inequality. It means that obesity has been seen higher level at lower socioeconomic groups instead of higher socioeconomic groups (Van Oort et al., 2005).

In health economics literature, concentration index (CI) is a widely used tool to determine the degree of health inequality relative to income or socio economic effect. Inverse association between social class and obesity was found in the literature (Sobal, 1991). The studies analysed relationship between inequality in obesity and socio-demographic variables include gender, age, marital status, income, education, employment status, family size and ethnic groups (Table 1).

Table 1: Previous Studies on Obesity Concentration Index

Author	Data set	Years/Methods/Country	Variables
Zhang and Wang,2004	NHANES III	1988-1994/CI	Gender, age, ethnicity
Zhang and Wang, 2007	NHANES	1971-2002/CI/US	Age, race, income, gender
Costa-Font and Gil,2008	SNHS	2003/CI/Spain	Age, gender, education, income, region
Nikolaou et. al, 2008	ECHP	1998-2001/CI/10 members of European Union	Age, gender, education, marital status, employed status,
Madden, 2010	Slan survey*	2002,2007/CI/Ireland	Age, gender, income, smoking status, education, marital status, economic status
Vallejo-Torres et. al.2010	Health survey for England	1998-2006/CI-CCI/England	Nine regions, age, lifestyle, health status, socioeconomic status
Ljungvall et al., 2010	Swedish survey of living condition	1980-81,1988-89,1996-97/CI/Swedish	Age, income, education, employed, marital status, having children,
Zhang et al., 2011	PSID	1986-2007/CI/US	Age, income, race, education, family members
Bilger et al.. 2017	NHANES I-II-III	1971-74,1976-80,1988-94;1999-2012/USA	Age, ethic group, gender, marital status, education, income group
Najafi et al. 2018	PERSIAN	2014/CI/Iran	Age, gender, marital status, education, economic status, household size, smoking,
Hwang et al. 2019	KNHANES	1998-2015/CI/Korea	Gender, age, education, income, employment, marital status,general health status

Notes: CI: Concentration index, CCI: Corrected Concentration index, SNHS: Spanish National Health Survey,* survey of lifestyle, attitudes and nutrition in Ireland, PSID: Panel study of income dynamics, NHANES: National Health and Nutrition Examination Surveys, ECHP: European Community Household Panel, KNHANES: Korea National Health and Nutrition Examination Survey, PERSIAN: Prospective Epidemiological Research Studies in Iran

Hatemi et al. (2003) and Yumuk (2005) such this study focused on Turkey's specific regions. This studies don't reach a general conclusion about the determinants of obesity in Turkey. Their results are only regional. Tansel and Karaoğlan's (2014) study is the first study to examine the determinants of health-related behaviors using Turkstat Health Survey Data. Later Tansel and Karaoğlan (2016) examined the causal effect of education on health behavior and body mass index (BMI) the same data set in their studies. Cesur et al. (2014) tested the causal effect of education on health behaviors and health outcomes. Karaoğlan and Tansel's (2019) study is the most comprehensive study on both years and observation basis because of using 2008, 2010 and 2012 Turkstat health survey. Quantile regression method was used in this study. It was concluded that the level of education in each quantile has statistically significantly negative association with obesity. As a result, education has a reducing effect on obesity. The other study which is conducted by İpek (2019) used 2014-2016 Turkstat Health survey data. it is analyzed with order probit model to determine whether individual's overweight or obesity affect socioeconomic factors or not. According to the results of the analysis, it shows that women are twice as likely to be obese compared to men,

and married people to singles. literature review revealed that this study is one of the fundamental study using the concentration index method in this field in Turkey.

Based on empirical evidence, strong relation between obesity and SES variables has important implications for anti-policies to alleviate obesity. Although, during recent years, many studies on obesity issues have focused on inequality in obesity, there has not been found any study examined the inequality of obesity in Turkey. Therefore, the aim of this study is to fill this gap in literature in the country context and to contribute international literature with another empirical case study. The present study tries to explain income related inequality in obesity among female adults. The study aims to explain how such inequality in female obesity can be explained through decomposition of the CI by education, occupation, age, marital status and income variables. In the next section, different definition of CI, econometric specification of the empirical model, data and estimation procedure is explained. The results obtained by estimated empirical model are discussed in the third section. Final section concludes key findings and recommends policies for intervention.

Methodology

The concentration index quantifies the degree of income related inequality in health variables in health economics literature (Kakwani, Wagstaff and van Doorslaer, 1997; Wagstaff, van Doorslaer and Paci, 1989). Wagstaff, van Doorslaer and Paci (1989) was the pioneers of the methodology. Concentration index has been used for different issues including studies to measure and to compare the degree of income related inequality in child mortality (Wagstaff, 2000), child malnutrition (Wagstaff, van Doorslaer and Watanabe, 2003) and health care utilization (van Doorslaer et al., 2006). The application of the CI to socioeconomic disparity in obesity was introduced by Zhang and Wang (2004). The index measures the relationship between bivariate variable and fractional ranked variable (Van Doorslaer and Koolman, 2004). Following Wagstaff, Paci and van Doorslaer (1991), the CI was employed as a measure of income related health inequality. The CI is a bivariate measure of inequality which measure inequality with respect to one variable (for the present study, obesity in females) such as follows;

$$CI = \frac{2 * Cov(h_i, r_i)}{\mu_h} \quad (1)$$

Where h_i is the value of health variable (obesity) for i^{th} individual then if r_i is the fractional rank of ith individual in the income distribution and μ_h is the mean of the health variable or obesity in the present case (Kakwani et al., 1997).

The index can take on a value from -1 to 1, where negative (positive) value indicates that the health variables (obesity) is concentrated among the relatively poor (rich). Since obesity can be regarded as a reflection of ill-health, a negative value of CI will indicate a situation favouring the better-off and so could be regarded as pro-rich inequality (Madden, 2010). To summarize to this situation, if $CI < 0$, health inequality is concentrated on poor, if $CI > 0$, health inequality is concentrated on rich (Chen and Roy, 2009).

Wagstaff, van Doorslaer and Watanabe (2003) introduced a methodology that the index can be decomposed into the factors contributing income related health inequality. The contribution of each factor to the index is the product of the sensitivity of health status with respect to that factor and the degree of income related inequality in that factor. Following Wagstaff, van Doorslaer and Watanabe (2003), linear additive regression model of health (y) can be written as follows;

$$y = \alpha + \sum_k \beta_k x_k + \varepsilon \quad (2)$$

where $y=1$ (if individual i is obese), ε is the random error term, x_k is a set of determinants of obesity (Table 2) and β_k the estimated parameters in equation (2). It can be calculated probability of being obese for adult female as follows;

$$p(y = 1) = \alpha + \sum_k \beta_k x_k \quad (3)$$

In this study, a probit regression model is estimated to obtain the probability of being obese for adult female. The linear marginal effects are used for the decomposition analysis.

The CI for obese female (y) can be written as follows:

$$CI = \sum_k (\beta_k \bar{x}_k / \mu) CI_k + GC_\varepsilon / \mu \quad (4)$$

Where μ is the mean of y , \bar{x}_k is the mean of x_k , CI_k is the concentration index for x_k (defined analogously to CI) and GC_ε is the generalized concentration index for the error term from the underlying regression (Madden, 2010). The term in brackets in eq. (4) expresses the elasticity of the probability of y (obesity) with respect to x_k (evaluated at the population or sample mean). Thus, this estimated elasticity with respect to determinant k can be defined as:

$$\eta_{\hat{k}} \equiv \hat{\beta}_k \bar{x}_k / \mu \quad (5)$$

The analysis above refers to the situation where the health variable is continuous. In the case of the incidence of obesity (y) is a binary variable which takes on values of 0 or 1. In this case normalization must be applied to the CI (since the bounds would not be changed between -1 and 1). Wagstaff (2005) defined a normalization index such as $CI_n = CI / (1 - \mu_h)$ while Erreygers (2009) suggested the following formulae for normalization;

$$CCI = \frac{4\mu_h}{a-b} * CI \quad (6)$$

Where μ_h is mean health status, variables a and b represents the maximum and minimum levels of health condition (in our case 1=obese, zero otherwise).

Data

TurkStat “2008 Health Survey” is the first large-scale and representative country-wide data to measure prevalence of obesity and allow to various quantitative analysis about health status of the nation (TurkStat, 2010). This data set was used because it was the most comprehensive and the first published data sets for Turkey. Health survey data-2008 was used for this study that is the first and the most comprehensive set of data for Turkey. The health survey data consists of 7910 household and 12,402 adults including 6277 adult female. The body mass index (BMI)¹ approach is used to calculate adult obesity for female (age ≥ 15 years old), then the probit model is specified as a function of the explanatory variables given in Table 2.

Table 2: Variable Definition

Variables Name	Explanation of Variables
Body Mass Index (BMI)	Weight in kilograms divided by height in meters squared

¹ We calculated body mass index (BMI) for each women as follows weight (kg)/height (m²). We used the definition of obesity recommend by WHO in which women with BMI \geq 30 are obese (WHO, 1998).

Gender (female)	Equal to 1 if female, 0 otherwise
LN (Income)	LN (monthly household income)
Age Categories (35-44)	
15-24	Equal to 1 if 15-24 age groups, 0 otherwise
25-34	Equal to 1 if 25-34 age groups, 0 otherwise
45-54	Equal to 1 if 45-54 age groups, 0 otherwise
55-64	Equal to 1 if 55-64 age groups, 0 otherwise
65+	Equal to 1 if 65+ age groups, 0 otherwise
Education (Secondary School)	
Non literate	Equal to 1 if non literate, 0 otherwise
Primary School	Equal to 1 if primary school, 0 otherwise
High School	Equal to 1 if high school, 0 otherwise
Higher Education (university and post-graduate)	Equal to 1 if university and post-graduate, 0 otherwise
Marital Status (Single)	
Married	Equal to 1 if married, 0 otherwise
Widowed and divorced	Equal to 1 if widowed and divorced, 0 otherwise
Occupational Status (Others)	
Housewife	Equal to 1 if housewife, 0 otherwise
Retired	Equal to 1 if retired, 0 otherwise
Seasonal worker	Equal to 1 if seasonal worker, 0 otherwise
Employment Status (Others)	
Employer	Equal to 1 if employer, 0 otherwise
Salaried	Equal to 1 if salaried, 0 otherwise
Location (Rural)	Equal to 1 if person is living in Urban location, 0 otherwise

Note: in the parenthesis are base categories

Monthly household incomes was used for measuring of SES. The decomposition method needs a continuous measure of income instead of stratified income. The data set of TurkStat “2008 Health Survey” includes only place of household regarding ten different monthly income strata rather than continuous income variable, therefore we need to use an appropriate approach to obtain continuous income variable from the categorical income. Instead of simply taking the mid-point of each income bracket to obtain continuous variable, the interval regression model is assumed more appropriate approach and become customary to apply in health economic studies to obtain continuous income variable (Costa-Font and Gil, 2008; Clarke and Van Ourti, 2010). In the current study, an interval regression is estimated with explanatory variables including age, rural/urban dummy, education status (illiterate, primary school, high school and higher education), marital status, occupational and employment status to obtain a continuous household income variable (see Appendix). The explanatory variables used to estimate the probit model for female obesity in Turkey are: i) logarithmic value of household income ii) six age categories (15-24; 25-34; 35-44; 45-54; 55-64; 65+) to measure inequality in each age group and to determine how distribution of obesity prevalent among them, iii) five education level categories to measure of the effects associated with the generation of health knowledge, iv) four occupational status and three employment status categories to measure the effect of female participation in labour force on obesity, therefore education and occupational status can be regarded as additional socio-economic control variables, v) three marital status categories to measure the effect on female obesity. Marital status variables are relevant at least for two reasons. Firstly female physical appearance is an important lifestyle signal when female is married or single. The other reason that female changes to everyday life when they start to living with someone else. Therefore diet and lifestyle behaviours are adjusted which effects weight of individual. vi) two resident location (urban and rural) categories in order to control for differences associated with cultural eating patterns between urban and rural.

The descriptive statistics of the explanatory variables are presented in the Table 3. As seen from the descriptive statistics, female obesity prevalence in Turkey is 18.84 percent as of 2008.

Table 3: Descriptive Statistics of Independent Variables

Variables	Observation Number	Percent of obese adult females (%)
Age		
15-24	1316	2.43
25-34	1508	9.95
35-44	1304	22.93
45-54	986	32.96
55-64	621	35.10
65+	542	29.15
Location		
Urban	4619	18.81
Rural	1658	18.88
Education Status		
Non Literate	1270	27.56
Primary School	2562	25.25
Elementary education	911	7.57
High School	1032	7.27
Higher (Tertiary) Education	502	8.17
Marital Status		
Single	1348	2.97
Married	4273	22.28
Widowed and divorced	656	28.96
LN (Mean Income; TL)	6277	6.50**
Occupational Status		
Housewife	3895	22.57
Seasonal Worker	44	27.27
Retired	256	27.34
Others	2082	10.61
Employment Status		
Salaried	1641	13.53
Employer	30	13.33
Others	4606	20.76
Total Observation	6277	18.83*

*Percentage of obese adult females in total observation. ** Sample mean value of income is 978.107 TL.

Results and Discussion

Table 4 reports the coefficients of the explanatory variables and marginal effect of each variable of the estimated Probit model as specified in the equation (3). Dependent variable of the model is classified as 1182 obese female (18.83 percent) and 5095 non-obese including rest of the weight classes. Then, the dependent variable is transformed into categorical variable (1=obese; 0 otherwise). LR test rejects the hypothesis that all variables except constant term equal to zero since probability value of LR test (0.00) is less than critical value 0.05. The Pseudo R² coefficient is found low (0.1410) which suggest goodness of full model. One of the main issues in the empirical studies of obesity is possible endogeneity between income and obesity. Previous studies generally regarded income as endogenous and function of obesity (Cawley, 2004; Schmeiser, 2008). Empirical evidence indicates that generally obesity affects income inversely or negative direction. There are also evidence that income and obesity affect each other simultaneously. Although the focus of this study is the examination of the relationship between socio-demographic variables and obesity rather than

income and obesity relationship itself, endogeneity of income is tested by Hausman specification test and null hypothesis (no endogeneity) can not be rejected. However, probability value of Hausman statistics is found as 0.1994 which is higher than critical value at either 1 or 5 percent levels. Therefore, it is concluded that there is no endogeneity problem between income and obesity in the present study.

Table 4: Results of the Probit Model for Obese Adult Females

Variables	Coefficient	Marginal effect (%)
Constant	-1.6542 (-9.81)*	
Age (15-24)	-0.9154 (-9.08)*	-15.13
Age (25-34)	-0.4749 (-7.85)*	-9.20
Age (45-54)	0.2366 (4.04)*	5.57
Age (55-64)	0.2454 (3.56)*	6.04
Age (65+)	0.0991 (1.23)	2.28
Location (Urban, D=1)	0.0904 (1.88)***	1.96
Illiterate	0.2928 (3.36)*	7.13
Primary School (5 years)	0.2939 (3.72)*	6.73
High School	-0.2388 (-2.47)*	-4.86
Higher Education	-0.2544 (-2.15)**	-5.02
Married (D=1)	0.2917 (3.18)*	6.12
Widowed and divorced	0.3487 (3.20)*	8.91
LN (Income)	0.0471 (2.53)**	1.05
Housewife	0.1643 (3.00)*	3.58
Seasonal Worker	0.3642 (1.66)***	9.67
Retired	0.2790 (2.71)*	7.06
Salaried	-0.1254 (-2.13)**	-2.70
Employer	-0.3051 (-1.00)	-5.71
Pseudo R ²	0.1410	
LR χ^2	856.51 (prob:0.00)	
Wald Test	619.42	

Note: Omitted categories : female aged 35-44, with secondary school, single female, others in employment and occupation status. In the pranthesis are t statistics and respectively *, ** and *** indicates that estimated coefficient are significant at 1%, 5%, and 10% level.

All but two estimated (age 65+ and employment) coefficients are statistically significant. The estimated coefficients have a sign as expected and their magnitudes are reasonable within variable group. Comparing reference age group (35-44) or omitted age category, the impact of age variable on obesity is positive among upper middle age groups

(45-54 and 55-64) and negative among lower age groups (15-24 and 25-34). Prevalence of obesity is much higher in upper socioeconomic status group in developing countries. The main reason behind this is urbanization (Cabellero, 2007; Rmling et al., 2011). The present analysis indicates that the impact of income and urbanization on female obesity is positive. As secondary education is taken reference group, obesity prevalence is increasing (decreasing) among female adults if attained education level of female adult person is less (higher) than the reference group. Marital status is found to be a significant variable on obesity. Furthermore, married and widowed status of female is positively associated with obesity. Another important variable on obesity is employment status of female. According to the model results, housewife and retired status have positive impact on obesity while salaried person and employer status have negative impacts.

The results show that probability of being obese increase with logarithmic household income, upper-middle age groups (45-54 and 55-64), illiterate and primary school education levels, being housewife, seasonal worker, living in urban location and retirement while it decreases with young age brackets (15-25 and 25-34), higher education levels and being salary earner and employer status. The probability of being obese increases at 6.04 percent point with 55-64 age groups relative to omitted group (35-44). According to estimation result, probability of being obese person increases at 6.12 percent point with marriage as compared to single status.

As previously mentioned, these estimates (results of probit model) are used to calculate and decompose the CI of the probability of obesity. The results for CI indicate the degree of income related socioeconomic effects of obesity.

Table 5: Elasticities and Obesity Concentration Index

Variables	Elasticity	CI	Contribution	Total Aggregate		
				CI	CI (Normalized)	Errayger
Age (15-24)	-1.0194	0.0201	-0.0205			
Age (25-34)	-0.6058	0.0995	-0.0603			
Age (45-54)	0.1974	0.0695	0.0137			
Age (55-64)	0.1289	0.0414	0.0053			
Age (65+)	0.0455	0.0452	0.0021	0.2757	0.3397	0.2077
Location (Urban, D=1)	0.3533	0.0007	0.0003	0.0007	0.0009	0.0005
Illiterate	0.3146	-0.0101	-0.0032			
Primary School	0.6371	-0.0999	-0.0637			
High School	-0.2085	-0.0456	0.0095			
Higher E.	-0.1081	-0.0868	0.0094	-0.2425	-0.2987	-0.1826
Married	1.0545	0.0252	0.0266			
Widowed and Divorced	0.1935	-0.1809	-0.0350	-0.1557	-0.1918	-0.1172
Ln Income	1.6255	-0.0346	-0.0562	-0.0346	-0.0426	-0.0261
Housewife	0.5414	0.0011	0.0006			
S. Worker	0.0135	0.0064	0.0001			
Retired	0.0605	-0.1448	-0.0088	-0.1373	-0.1692	-0.1034
Salaried	-0.1741	-0.0001	0			
Employer	-0.0078	0.0750	-0.0006	0.07503	0.0924	0.0565
Sum				-0.2186		
Residual (Total CI- Sum)				-0.0507		
Total CI (normalized)					-0.2693	-0.1646

The elasticities of each of the explanatory variables used in the probit model with respect to obesity for female, the CI for each variable and the contribution of each variable to the total concentration index, Erreygers (2009) and Wagstaff (2005) normalized concentration index values are presented in Table 5. The elasticities are calculated by equation (5) using parameters from probit model (Table 4). Although the highest elasticities are found with respect to household income, young age group (15-24) and married female which are 1.63, -1.02 and 1.05 respectively, the relative contribution of age cohorts variables to overall index are great than marital status variables. According to the CI, the biggest contribution to obesity among female comes from age variables, particularly 25-34 years old bracket, employer and marital status. Relatively high magnitude of elasticity for married women show that prevalence of obesity shifts from single to married status. It can be observed from the table that the youngest age group (25-34) and employer variables make the highest contribution to the overall index with 0.099 and 0.075 respectively. These values show that young and employer female obese concentrated among high socioeconomic status group. On the other hand, the greatest negative contribution to obesity comes from widow female (-0.1809) and retired female (-0.1448) which means widow and retired female are concentrated among lower socioeconomic status strata. The elasticity of the obesity with respect to income is found positive which means that rate of being obese will increase as monthly income of female increases. If it is returned to the CI definition in equation (1) and checked it carefully, it can be seen that value of the CI is a function of co-variance between obesity prevalence and income rank and divided by female obese population mean. It can be observed that the CI increases with co-variance and declines with increasing mean of obesity variable. Therefore, it is logical to think that increases of obesity prevalence cannot be compensated by income increases if income is unequally distributed among population. The total CI of the probability to being obese with respect to income is negative (-0.0346) and statistically significant indicating that there is a pro-rich income inequality among female adult obesity in Turkey. This result is consistent with previous studies such as the study conducted by Costa-Font and Gil (2008).

The total concentration index of obesity ($BMI \geq 30$) and normalized index by Erreygers (2009) and non-normalized index developed by Wagstaff (2005) are -0.2186, -0.2693 and -0.1646 respectively. These index values are lower than the values found in Irish female population (-0.5961 and -0.2760) in 2002 and in 2007 respectively (Madden, 2010). The lowest value of the index means that obesity prevalence is strongly associated with SES.

The CI values with respect to ages indicate positive association between SES and obesity in all age groups though there are strong disparities across age groups. The results reported in Table 5 show that income related inequality in obesity exist in all age groups for females although the degree of inequality varies across age groups. The highest inequality in obesity is found within 25-34 age group. So CI of obesity in the 25-34 and 45-54 age groups are considerably higher compared to other age groups.

Age variables are the highest contributing variables to total CI with a value of 0.2757 which is interpreted as pro-poor inequality in obesity. The education status variables follow age variables with value of -0.2425 which indicates negative association between SES and obesity for education status. The negative sign of this index value indicates impact of education on obesity concentrated in the lower socioeconomic groups. The highest inequality in obesity comes from primary school level. This variables contribute to pro-rich inequality among adult female obesity in Turkey.

The marital status contribution to total inequality or concentration index is found -0.1557. This value can be interpreted as divorced female concentrated among the poorest

starata of population. The contribution of occupational status to total inequality on obesity is found as -0.1373. But, being housewife has positive contribution to the CI and being retired has negative contribution to the CI value which indicates obese housewife concentrated among rich strata while retired obese concentrated among poor strata of adult female obese.

Conclusion

This study aimed to analyse inequality in obesity for adult female since obesity prevalence among female observed higher than male counterpart in Turkey from TurkStat "2008 Health Survey". This phenomenon is observed for a variety of measures of socioeconomic status such as income, education and occupation for females. This study is specifically aimed to find which socio demographic variables cause inequality among adult female obese in Turkey. In order to assess relationship between socio-demographic variables and female obesity in Turkey, a probit model is estimated including explanatory variables age, education, income, location, marital status and occupation. It is found that obesity prevalence among adult female has generally statistically significant relationship with socio-demographic variables. The analysis results show that these variables significantly contribute to increase in obesity among female adults. According to the result, the income related inequality in obesity among Turkish female is pro-rich. Although obesity tends to be less common among rich, it exhibits highly dispersed inequality among rich at particular groups especially age group (25-34, 45-54) and married female person. According to the model results, obesity prevalence increases with being housewife, retired women/being retired and being seasonal worker. Especially, a 1 percent increase at the ratio of retired women leads to being obese at 6 percent point and creates inequality among poor females. On the other hand, salaried female creates low inequality in obesity which means female participation into labour force reduces inequality in obesity. According to the model result the total concentration index of obesity is -0.2186 which means inequality in obesity is concentrated among poor. It is found that age groups (positive CI), education status (negative CI), marital status (negative CI) and occupation status (negative CI) are the most important contributing socio-demographic variables on inequality in obesity. These results support policies aimed to increase female participation into labour force and increase education status of female. Income is another important contributor to inequality in obesity. Study results indicate that income creates negative inequality (-0.0346) in obesity among females.

In the light of the results are obtained by this study, policy maker may focus on income-obesity relationship for not only reducing prevalence of obesity but also its distribution. The income affects individual's choice (healthy vs. unhealthy food), lifestyle and behaviour. Similarly, occupation status of female affects her lifestyle, habits of nutrition and physical activity. Therefore, interventions try to reduce the cost of health choices reduce both prevalence of obesity and income-related inequality in obesity. Policies supporting and creating enable environment for female participation into labour market, enhancing higher education attainment of female and policies for reducing income inequality among socioeconomic group will reduce both prevalence of female obesity and also its concentration among poor socioeconomic status groups.

Reference

- Bilger, M., Kruger, E.J., Finkelstein, E.A. (2017). Measuring socioeconomic inequality in obesity: looking beyond the obesity threshold. *Health economics*, 26: 1052-1066.
- Buyukgebiz, A. (2005 internet report). *60 Trillion was spent on obesity*, access date 21.01.2013, bwww.diyetform.com.

-
- Caballero, B. (2007). The global epidemic of obesity: An Overview. *Epidemiologic Reviews*, Vol 29; 1-5.
- Candaş, A. &, Buğra, A. (2010). Inequality in Turkey: An overview of permanent inequalities. the Boğaziçi University social policy forum, open society foundation, Working Paper (In Turkish entitled "Türkiye'de Eşitsizlikler: Kalıcı Eşitsizliklere Genel Bir Bakış", *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Formu, Açık Toplum Vakfı*); 1-133 (www.spf.boun.edu.tr)
- Cawley, J. (2004). The impact of obesity on wages. *The Journal of Human Resources* Vol. 39(2); 451-474.
- Cesur, R., Dursun, B. &, Mocan, N. (2014). The Impact of Education on Health and Health Behavior in a Middle-Income, Low-Education Country. *NBER Working Paper No. 20764*, 1-48.
- Chen, Z. &, Roy, K.(2009). Calculating concentration index with repetitive values of indicators of economic welfare. *Journal of Health Economics* 28; 169-175.
- Clarke, P, O'Malley, P.M, Johnston,L.D, Schulenberg, E. (2009). Social disparities in BMI trajectories across adulthood by gender, race/ethnicity and lifetime socio-economic position: 1986-2004. *International Journal of Epidemiology* 38; 499-509.
- Clarke, P. &, Van Ourti, T. (2010). Calculating the concentration index when income is grouped. *Journal of Health Economics* Vol. 29(1);151-157.
- Costa-Font, J. &, Gil, J. (2008). What lies behind socio-economic inequalities in obesity in Spain? A decomposition approach. *Food Policy* 33; 61-73.
- Erreygers, G. (2009).Correcting the concentration index. *Journal of Health Economics* 28; 504-515.
- Hatemi, H., Yumuk, V.D., Turan, N., Arık, N. (2003). Prevalence of Overweight and Obesity in Turkey. *Metabolic Syndrome and Related Disorders*, 1(4): 285-290.
- Hwang, J., Lee, E. &, Lee, C. (2019). Measuring socioeconomic inequalities in obesity among Korean adults, 1998-2015. *International journal of environmental research and public health*, 16 (1617):2-14.
- İpek, E. (2019). Türkiye'de Obezitenin Sosyoekonomik Belirleyicileri. *UIİİD-IJEAS*,(25):57-70 ISSN 1307-9832.
- Kakwani, N.C., Wagstaff, A., van Doorslaer, E. (1997). Socio-economic inequalities in health: measurement, computation and statistical inference. *Journal of Econometrics* 77(1); 87-104.
- Karaoğlan D., Tansel A., (2019). Determinants of Body Mass Index in Turkey: A Quantile Regression Analysis from a Middle Income Country. *Boğaziçi Journal Review of Social, Economic and Administrative Studies*, Vol. 32, no. 2 (2018), pp. 01-17.
- Ljungvall, A., Gerdtham, U.G. (2010). More equal but heavier: a longitudinal analysis of income-related obesity inequalities in an adult Swedish cohort. *Social Science&Medicine* 70; 221-231.
- Mackenbach, J.P., Stirbu, I., Roskam, A.J.R.. (2008). European Union Working Group: Socioeconomic inequality in health in 22 European Countries. *The New England Journal of Medicine* 358(23); 2468-2481.
-

-
- Madden, D.(2010). The socioeconomic gradient of obesity in Ireland. *Health Econometrics and Data Group (HEDG), The University of York* 10/24; 1-19.
- Najafi, F., Pasdar, Y.,Hamzeh, B. (2018). Measuring and decomposing socioeconomic inequality in adult oesity in west Iran. *J Prev Med Public Health*, 51:299-297.
- Nikolaou, A. &, Nikolaou, D. (2008). Income related inequality in the distribution of obesity among Europeans. *Journal Public Health* 16; 403-411.
- Rmling, C. &, Qaim, M. (2011). Direct and indirect determinants of obesity: The case of Indonesia. RTG 1666 global food, transformation of global agri-food systems: trends, driving forces and implications for developing countries, *Georg- August University of Göttingen* No: 4; 1-29.
- Schmeiser, M. (2008). Expanding wallets and waistlines: The impact of family income on the BMI of women and men eligible for the earned income tax credit, *Institute for Research on Poverty Discussion Paper* no. 1339-08, 1-35.
- Sobal, J. (1991). Obesity and socioeconomic status: a framework for examining relationships between physical and social variables. *Medical Anthropology* 13; 231-247 (1991).
- Tansel A., Karaoğlan D., (2014). Health Behaviors and Education in Turkey. *Koç University-TÜSİAD Economic Research Forum Working Paper Series, working paper* 1414,1-40
- Tansel A., Karaoğlan D., (2016). The Causal Effect of Education on Health Behaviors: Evidence from Turkey. *Economic Research Forum Working Paper No* 1030, 1-26.
- TurkStat, (2011). Turkey, Health Interview Survey, Press Release, No. 8620 (2010).
- TurkStat, 2012a : Labour Force Status of Female, Employment Statistics, (access date 29.06.2018) <http://www.turkstat.gov.tr/Start.do>,
- TurkStat, 2012b: Labour Force Status of Female by Education Level, Employment Statistics, (access date, 29.06.2018) <http://www.turkstat.gov.tr>
- TurkStat, 2018; Statistic of female, no: 30707 (Access date 23.09.2019) <http://www.turkstat.gov.tr>, Access Date
- Vallejo-Torres, L., Morris, S. (2010). The contribution of smoking and obesity to income-related inequalities in health in England. *Social Science & Medicine* 71; 1189-1198.
- Van Doorslaer, E., Koolman, X. (2004). Explaining the differences in income-related health inequalities across European Countries. *Health Economics* 13; 609-628.
- Van Doorslaer, E., Masseria, E.C, Koolman, X. (2006). The OECD health research group,: inequalities in access to medical care by ncome in developed countries. *Canadian Medical Association Journal* 174; 177-183.
- Van Oort, F.V., Van Lenthe, F.J., Mackenbach, J.P. (2005). Material psychosocial and behavioural factors in the explanation of educational inequalities in mortality in The Netherlands. *Journal Epidemiology and Community Health* 59; 214-220.
- Zhang, Q., Wang, Y. (2004). Socioeconomic inequality of obesity in the United States: do gender, age and ethnicity matter?. *Social Science & Medicine* 58; 1171-1180.
- Zhang, Q., Wang, Y. (2007). Using concentration index to study changes in socio-economic inequality of overweight among US adolescents between 1971 and 2002. *International Journal of Epidemiology* 36; 916-925.
-

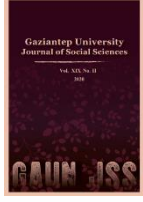
- Zhang, Q., Zheng, B., Zhang, N., Wang, Y. (2011). Decomposing the intergenerational disparity in income and obesity. *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy* Volume 11(3); 1-18.
- Wagstaff, A., van Doorslaer, E., Paci, P. (1989). Equity in the finance and delivery of health Ccare: Ssome tentative cross- country comparisons, *Oxford Review of Economic Policy*, 5(1) p. 89-112.
- Wagstaff, A., Paci, P., van Doorslaer. E. (1991). On the measurement of inequalities in health. *Soc Sci Med.* 545-557.
- Wagstaff, A., van Doorslaer, E., Watanabe, N. (2003). On decomposing the causes of health sector inequalities with an application to malnutrition inequalities in Vietnam. *journal of Econometrics* 112(1); 207-223.
- Wagstaff, A. (2005) The bounds of the concentration index when the variable of interest is binary with an application to immunization inequality. *Health Economics* 14; 429-432.
- Wagstaff, A. (2007). Socioeconomic inequalities in child mortality: comparisons across nine developing countries. *Bulletin of the World Health Organization* 8(1); 19-29.
- WHO World Health Organization (2000). Obesity: preventing and managing the global epidemic, Geneva report.
- WHO World Health Organization: Obesity and Overweight. (access date 21.03.2013) <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/>
- WHO World Health Organization: Obesity and Overweight. (access date 19.09.2019) <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight>
- Wolf, A.M. (2002). Economic outcomes of the obese patient. *Obesity Research* 10/1; 57-62.

Tablo Appendix 1: Interval Regression Estimation for Household Income

Variables	Coefficient	Std. Error	Z
Constant	707.229	31.54	22.42
Age	52.567	6.68	7.87
Location (Urban, D=1)	289.532	18.41	15.72
Illiterate	-344.043	30.34	-11.34
Primary School (5 years)	-130.262	25.40	-5.13
High School	219.573	28.06	7.83
Higher Education	762.317	37.23	20.47
Marital Status	-28.956	15.25	-1.90**
Housewife	-74.432	18.83	-3.95
Seasonal Worker	-427.739	100.24	-4.27
Retired	92.589	43.55	2.13

Salaried	75.349	21.23	3.55
Employer	457.533	116.19	3.94
Sigma	591.1882	6.21	
LR χ^2	1978.38 (prob:0.00)		

** indicates coefficient is significant at 5% level.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Hybrid Other in Angela Carter's novel *Nights at the Circus*

Angela Carter'in Nights at the Circus adlı romanında "Hibrid Öteki" Kavramı

Dilek ÇALIŞKAN^a *

^a Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Eskişehir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1354-0677

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Temmuz 2019

Kabul tarihi: 23 Mart 2020

Anahtar Kelimeler:

Üçüncü alan,

Büyülü Gerçekçilik,

Hayvan olmak,

Minor Edebiyat,

Eko-öz

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 31, 2019

Accepted March 23, 2020

Keywords:

Third Space,

Magical Realism,

Becoming animal,

Minor Literature,

Eco-self

ÖZ

Angela Carter'in *Nights at the Circus* adlı romanı 1984 yılında yazılmış politik bir romandır, bu romanda, kuş-kadın Sophie Fevvers "Etin bilgeliğini" simgelemektedir, çünkü Fevvers' in hibrit bedeni Amerika ve Rusya'da yaşamakta olan yerli halkların geçmişlerine ve mitlerine ait, büyük bir bilgi barındırmaktadır. Aynı zamanda bu halkları simgeleyen bir Şaman ve bir hilebaz olan Sophie, (tüketici "Küçük Adam") Kaliforniyalı Amerikalı haberci Walser'in "farklılıklara" ve "öteki" kavramlarına karşı bakış açısını değiştirecektir. Bilgiye karşı doyurulamaz açlığı yüzünden Walser, bir şirkette çalışan bu kuş kadına Londra'dan St. Petersburg'a oradan da "Dünyanın Sonu" olan Rus Tundrasına uzanan yolculuğunda eşlik edecek ve deneyimsel bir öğrenme sürecine tabi tutulacaktır. Öykü anlatıcısı rolünü üstlenerek karşıt bir hikaye anlatan Angela Carter, karakterlerini "açık alan çöl'e" çekerek Sophie ve Walser'in hikayesini anlatırken aslında doğal zenginlikleri sömürülen ve toprakları şizofrenik küresel güçler tarafından işgal edilen yerli halkların sıkıntılarını ve acılarını anlatmaktadır. Walser kuş dilini öğrenerek sömürülen ve sömüren arasında iletişimi yeniden mümkün kılacaktır. Bu çalışmanın amacı; "hibrid öteki" hakkındaki gerçekleri hayvan sembolizmi, Deleuze ve Guattari'ye ait minor edebiyat ve sanat, kadın-olma, hayvan-olma, göçebe, assemblaj kavramlarını Homi K. Bhabha'nın Üçüncü alan kavramı ile birlikte okuyarak "göçebe düşünce" bağlamında ele almak ve böylece Üçüncü düşünce alanı açarak, batılı ikili (binary) düşünce ile tarih boyu oluşturulmuş söylemleri yapı söküme uğratmak, eril ve tanrı merkezli düşüncelerden uzaklaşarak yerel karşıt öğretiler aracılığı ile global öğretileri sorgulamak, sınıflandırmacı ve sınırlayıcı bilgi yerine bu bilgileri aşacak özgürlükçü gerçek bilgiyi arama yolları sunmaktır.

ABSTRACT

Angela Carter's political novel *Nights at the Circus*, written in 1984, presents the hybrid Sophie Fevvers as the personification of "Wisdom in the Flesh." Her body conveys a huge body of knowledge related to indigenous history and myths. As a bird-woman, a shaman and a trickster figure she will change (the consumerist "Little Man") Native Californian reporter Walser's outlook related to "difference" and "the Other." Angela Carter by locating her characters in the open land, creates a Third Space for thinking deconstructing the orphic discourses of the West. By using the devices of magical realism, she writes a counter story about the indigenous people of both Russia and America, showing the plight of these people whose lands are occupied by schizophrenic capitalist and globalist forces, which destroy the whole world with their progress and growth stories. With his new eco-self, he now will understand Fevvers, the "bird-woman" and enable the communication between the colonizer and the colonized. The aim of this paper; is to explore the realities and truths related to the (hybrid) "different other" through "animal symbolism" and Deleuze and Guattari concepts of "minor literature and art," becoming woman, becoming animal, nomadism, assemblage and flight employing "nomadic thinking, " to open up a Third Space in the mind as a site for the construction of new discourses deconstructing the dominant Western discourses created by binary oppositions and decentering man and God and questioning of the "grand narratives of growth and democracy" in the quest for true knowledge in a Western oriented "global" world through counter local knowledges.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: dcaliskan@anadolu.edu.tr

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Angela Carter'ın *Nights at the Circus* adlı romanı 1984 yılında yazılmış politik bir romandır, bu romanda, kuş-kadın Sophie Fevvers "Etin bilgeliğini" simgelemektedir, çünkü Fevvers' in hibrit bedeni Amerika ve Rusya'da yaşamakta olan yerli halkların geçmişlerine ve mitlerine ait, büyük bir bilgi barındırmaktadır. Aynı zamanda bu halkları simgeleyen bir Şaman ve bir hilebaz olan bu kuş kadın Sophie, Kaliforniyalı Amerikalı haberci Walser'in "farklılıklara" ve "öteki" kavramlarına karşı bakış açısını değiştirecektir. Bilgiye karşı doyurulamaz bir isteğe sahip olan Walser, (yerlilerin yaşamını ve çektikleri acıları simgeleyen) bir sirkte çalışan bu kuş kadına Londra' dan St. Petersburg'a oradan da "Dünyanın Sonu" olan ve kimsenin gitmek istemediği Rus Tundrasına uzanan yolculuğunda eşlik edecek ve orada deneyimsel bir öğrenme sürecine tabi tutulacaktır. Toplumda çok yaygın bir isim olan Jack ve onun yerine geçen John gibi sıradan bir isme sahip olan, stereotipik bir Amerikalı muhabir olan Jack, gerçek benliğinin (özünün) farkında değildir; hatta gerçek benliğini aramakta olduğunu kabul etmemektedir. Yeni hibrit kimliği ile Walser: tüm korkularını yenecek, kendisini geçmişte şekillendiren büyük Amerikan söylemlerinden uzaklaşacak ve yeni bir eko-kimlik oluşturacaktır. Öte yandan yeni bir öz oluşturmak ve sabit kimlik kategorilerini yıkmak için, yeni bir düşünce çizgisi oluşturmak, akli hayal gücü ve yeni yaratıcı düşüncelere açık hale getirmek gerekmektedir. Angela Carter, yersiz yurtsuz hibrit karakterlerinin çölde yaşadığı olayları anlatarak, bir Üçüncü düşünce alanı oluşturmaktadır. Bu yüzden Homi K. Bhabha'nın hibrit ve Üçüncü Alan kavramları, Deleuze ve Guattari' ye ait minor edebiyat (büyülü gerçeklik), göçebe, kadın-olma, hayvan-olma, assemblaj ve kaçış kavramları ile birlikte, "göçebe düşünce" tekniğiyle okunarak yeni kavramlar üretmek üzere yeni bir Üçüncü alan oluşturulmaya çalışılacaktır. Jack ve Sophie'nin pikaresk yolculuğu, gerçek insanların gerçek yaşamlarını eleştirel ve komik bir biçimde ele almaktadır. Angela Carter *Nights at the Circus*'ta büyümlü gerçekçilik kullanmaktadır. Çünkü büyümlü gerçekçiliği İngiliz ve Amerikan yazarlar, yaygın İngiliz Dilinin, Batı ve Anglo-saxon kültürünün baskın söylemleri ile başa çıkmak için kullanmaktadırlar. Bu yüzden Angela Carter'da karakterlerini bir "açık alan" olan Üçüncü alan "çölde" şekillendirmektedir. Fevvers ve Walser kadın/erkek-kuş bedenleri ile hibrit varlıklardır; zaten bir kuş-kadın olan Fevvers'in aksine, Walser, kaza sonucu, ancak, yaşadığı hafıza kaybının ardından erkeksi özelliklerini yitirerek ve kuş dilini öğrenerek erkek-kuşa dönüşebilecektir. Angela Carter, kabile hikâye anlatıcısının rolünü üstlendiği bu romanında yarı-kuş yarı insan ve kendilerini hayvanlarla özdeşleştiren halkların hikayelerini anımsatan bir hikâye anlatmaktadır. Bu hikâye Rus ve Amerikan yerlileri hakkında tarih boyu anlatılmıyşen batılı hikayelere karşıt bir hikayedir, çünkü orfik yumurtadan çıkan eski Yunan mitleri ve felsefeleri gibi Fevvers da bu yumurtadan çıkan batılı dualik düşünce yerine bilgeliği, çeşitliliği ve evren ile bir bütün olma ruhsallığını simgeleyen bir varlık olarak karşımıza çıkmakta ve Walser'e hafıza kaybı sonrasında aktivist Olga tarafından emmesi için verilen yumurta ise bu düşüncenin değişimini simgelemektedir. Kuş-kadın Sophie Fevvers ve onunla ilgili magazinsel haber peşinde koşan Jack Walser'in hikayesi aslında şizofrenik küresel güçler (Colonel Kearny, Countess P. ve Madame Schreck) tarafından sömürülen yerli halkların göz ardı edilen acı hikayesidir. Egemen eril güçleri temsil etmekte olan tüketici "Küçük adam" Walser' in acı çeken halklara ve hayvanlara karşı bakış açısı ancak bir hafıza kaybının ardından Rus tundrasında bir şaman ile karşılaştıktan sonra değişecektir. Jack Walser, "kuş dilini" öğrendikten sonra sömüren ile sömürülen arasında iletişim yollarını aramanın önemini kavrayacaktır. Sirk ile birlikte yapılan yolculuk hem romandaki karakterler hem de okuyucu için bir özgürlük antremanıdır. Angela Carter'ın amacı yalnızca bedeni değil zihni de özgürleştirmektir. Ayrıca, Carter tartışmaya açtığı bu hibrit karakterler ve "medeniyetin kaynağı" Çöl' ü bir Üçüncü alan olarak yeniden düşünceye açarak insan bedenini ruhun kısıncından kurtaracak ve büyük tartışmalar yaratacak tarihi, felsefi, bilimsel ve dini bilgiyi içeren büyük bir bilgi gövdesini de özgürleştirmeyi hedeflemektedir. Walser romanın sonunda empati kurma becerisini kazanmıştır: bu yüzden Fevvers'a kendisini sevmesi için yalvarmaktadır ve insan, doğa ve hayvan arasında, uyum ve dengenin önemini acı bir şekilde deneyimlemiştir. Walser'in "farklı ötekisi" olan Fevvers ise, bugüne kadar sahip olduğu fakat kullanmayı başaramadığı kanatlarını özgürlüğe uçmak için yeniden kullanmayı öğrenecek ve Walser aracılığı ile "gerçek sevginin" kendisi için önemli ve değerli olan "sevilen" varlıkların (Dünyanın) sorumluluğunu almak olduğunu öğrenmiştir. Walser, Fevvers ve okuyucu hibrit kimliğin stereotip kimlik değil, esnek açık-sınırlı kimlik olduğunu ve böyle bir esnekliğin eko-öz oluşturmada önemini anlamıştır, Fevvers ile dialog mümkündür. Bu çalışmanın amacı; "hibrid öteki" hakkındaki gerçekleri hayvan sembolizmi, Deleuze ve Guattari'ye ait minor edebiyat ve sanat, kadın-olma, hayvan-olma, göçebe, assemblaj kavramlarını Homi K. Bhabha'nın Üçüncü alan kavramı ile birlikte okuyarak "göçebe düşünce" bağlamında ele almak ve böylece Üçüncü düşünce alanı açarak, batılı ikili (binary) düşünce ile tarih boyu oluşturulmuş söylemleri yapı sökümü uğratmak, eril ve tanrı merkezli düşüncelerden uzaklaşarak yerel karşıt öğretiler aracılığı ile global öğretileri sorgulamak, sınıflandırmacı ve sınırlayıcı bilgi yerine bu bilgileri aşacak özgürlükçü gerçek bilgiyi arama yolları sunmaktır.

Introduction

Angela Carter's geopolitical novel *Nights at the Circus* (1984) presents the hybrid Sophie Fevvers as the personification of "Wisdom in the Flesh." As a bird-woman, a shaman and a trickster figure she will change (the consumerist "Little Man") Native Californian reporter Walser's outlook related to "difference" and "the Other." In order to build a new self and to shatter the fixed categories of identity, creating a new line of thought and opening the mind up for new imaginings and thinking is necessary. Therefore, Bhabha's postcolonial concepts of hybridity and The Third Space and Deleuzian and Guattari concepts of minor literature/art (magical realism) will be read together with Gilles Deleuze (and Felix Guattari) concepts of the nomad, assemblage, becoming woman, becoming animal, nomadic thinking and flight applying the "nomadic thought." "The Californian newsreporter Jack Walser in *Nights at the Circus*, with his boasted ego, is planning to publish his findings related to Fevvers in a newspaper series called "Great Humbugs of the World." Defining himself as a man of action, as a typical American, he as The little Man rejects the idea that he is looking for his "self:"

So he stumbled upon his profession, and, at this time in his life, he filed copy to a New York newspaper for a living, so he could travel wherever he pleased whilst retaining the privileged irresponsibility of the journalist, the professional necessity to see all and believe nothing which cheerfully combined, in Walser's personality, with a characteristically American generosity towards the brazen lie. (Carter, 1984, pp. 9-10)

Ironically, he will be forced to create a new self in the Russian open lands (desert) after having amnesia, and meeting the Shaman and learning a new language. The novel opens in London with Fevvers telling him her mysterious story. According to her story, she was left on the steps of a brothel in the shells of the egg from which she hatched and that as a baby she had little down buds on her shoulder but in puberty at the age of fourteen, she sprouted wings. Her presence is luring and he becomes fascinated by her, so that he will follow her with the circus to Russian Tundra. Jack Walser having a common name, that is also interchangeable with John, is a stereotypical American reporter and is not really aware of his real self, because he is described as a handsome house that has been left furnished but carrying little personal touches (Carter 1984, p. 10). His incomplete self is associated with this description of a house. His (and Fevvers as his Other) picaresque career depicts, in realistic detail, the everyday life of the common people in a humorous and satirical way. Therefore, the real life of the real people will be displayed in a magical realist way as the novel is political.

In order to create this new self, Angela Carter uses magical realism, which for Deleuze is a minor art. Magic realism, on the other hand, is a complex term with multiple functions introduced in the 1940s. Magic realism presents extraordinary happenings as an ordinary part of everyday reality (Bowers, p.127). Although, there are various definitions of magical realism and discussions related to its incursion into postmodernism or into postcolonialism, Wendy Faris's description is noteworthy. For Faris, the genre aids to transfer discursive power from colonizer to the colonized and provides a fictional ground in which alternative narrative visions of agency and history can be imagined. So, Walser's power will be transferred to Fevvers and as a story-teller she will be enabled to challenge the grand narratives and discourses of the Western World with her own story. As again stated by Faris, Selman Rushdie and Ben Okri use 'their magic against the established order' in their novels and the use of this magic highlights the historical atrocities narrated in them (Deleuze and Magical Realism). In this respect, it can be said that magical realists in countries such as India, Canada, Australia and the regions of West Africa and the Caribbean write against British colonialism. These writers also opened a space for the discussion of the suitability of magic realism as a postcolonial strategy in English in postcolonial nations with their writing. In addition, Native American, Chicano and African American writers in the United States have also started to use magical realism as a coping device to write against dominant discourses of American language and culture. Therefore anti-

British-colonial magical realist writing and anti-neo-American-colonial magical realist writing show many similarities in their use of magic realism, as they both combine oral culture and indigenous myth with the dominant Western cultural form of writing (Bowers, 2004, p. 46).

Angela Carter, too, uses magic against the established order in her geopolitical novel and tries to transfer the discursive power from colonizer to colonized one and opens up a new fictional ground for new historical narratives. By presenting the Third Space (Bhabha's notion) character hybrid Fevvers, the bird-woman, she opens a Third Space for new discussions about artistic and philosophical movements. Sophie Fevvers as an artistic piece of creation, with her magical appearance, has the impact of a philosophical, literary and artistic movement and challenge the institutions of psychoanalysis:

On that European tour of hers, Parisians shot themselves in droves for her sake; not just Lautrec but *all* the post-impressionists vied to paint her; Willy gave her supper and she gave Colette some good advice. Alfred Jarry proposed marriage. When she arrived at the railway station in Cologne, a cheering bevy of students unhitched her horses and pulled her carriage to the hotel themselves. In Berlin, her photograph was displayed everywhere in the newsagents' windows next to that of the Kaiser. In Vienna, she deformed the dreams of that entire generation who would immediately commit themselves wholeheartedly to psychoanalysis. (Carter, 1984, p.11)

Fevvers becomes fact through fiction. She is an idea and as a possibility will inhabit the imagination (mind). By drawing a line, through Walser, from California to London and then to Russian Tundra, Carter goes back to the narratives of indigenous people of America and Russia and their identity making process. She is alluding to the origin stories (that center on land and identity) of Native Americans and The Bering Bridge theory and tells a reverse story. She shows a common ground that binds these indigenous groups through bird symbolism and their identification with birds and the land. Therefore, Angela Carter by presenting this bird-woman Fevvers also alludes to the literatures of Mexican and Mexican American peoples. As stated by Marc Zimmerman in *U.S Latinos: Their Culture and Literature* (2012), Mexican literature was always present in the American Southwest and Chicano literatures were a variant of Mexican literature (The Development of Chicano Literature, para.1). Twentieth century immigrants and their offsprings wrote literature that centered on the land. As affirmed by Marc Zimmerman, some early writers of corridos and theatrical skits are from Mexican background. In this way, a new Chicano literature appeared that centered on the U.S. experience (assimilation) and its clash with old cultural values, language and identification. Prejudice, discrimination, poverty and urban blight were among other themes that were related to the problems of cultural loss, the loss of Mexican-identity and Mexican land.

There were also writers that portrayed the problems of modern "barrio life." Identity had to be defended through the notion of "roots." Chicano movement was influential with the appearance of the concept of Aztlán and the barrio as a fallen Mexican World (ruled by the gangs), had to be represented in order to try to find creative resolution and how to protect oneself from the identity chaos of the external world. And ways for solution possibilities were sought in order to escape the trap of the to win a war against invading forces of chaos. Since Old Mexico or Aztlán cannot be brought back they internalized external world's point of view (para. 3-4). As a result of this, the artist in these literatures takes on the role of the shaman in order to recreate the communal space. Both Angela Carter and her character Fevvers in *Nights at the Circus* can be considered as shamans. As emphasized by Zimmerman (2012), the communal writer's space of victory becomes the printed page (para. 9). Therefore, Jack Walser becomes a blank page after amnesia, on which to write a new self. With her fiction Angela Carter, too, creates her own alternative communal space on Earth, especially, on the desert (The Third Space) to create a new self. Since the desert is the physical space of spiritual quests, scientific testing and the land of the nomad.

As again noted by Zimmerman (2012), unfortunately, Chicano narratives too, were male centered, especially, in the 1960s and 1970s. They were male bildungsroman and it was difficult for women writers to emerge. In the 1980s a constitution of works emerged by Chicana feminist writers that were multiply differential, resistant and were against hegemonic culture and Chicano patriarchal patterns. It was also against the white feminism that was against the hegemonic culture but did not concern with problems of colored women (para. 14). This fact also highlights the importance of Angela Carter's fiction as it does not only center on the white women's problems, but also shows the problems of colored and hybrid women and the problematic gendering of spaces, which will not be discussed in this study. By presenting and referring to "the desert" of New Mexico, California and Russian Tundra, Carter presents the reality of territorializing the body of colonial subjects and colonial lands (partly as testing sites). For instance, the pre-capitalist concept of Aztlán based on spirituality and land was developed by Chicano writers in order to reclaim pre-Columbian Mexican Identity (The Development of Chicano Literature, para. 3-4).

Shamanism is another concept that opens up a space in philosophical, literary, artistic and psychological circles. Walser's encounter with the Shaman in Russian Tundra has a similar affect not only for the Indigenous Americans but also for Indigenous Russians. There will be a transformation and change in Western viewpoint with the indigenous trickster figure (bird) common to all afore mentioned peoples of the desert. Sophie Fevvers as the personification of Wisdom in flesh has magical powers and is enchanted:

Everywhere she went, rivers parted for her, wars were threatened, suns eclipsed, showers of frogs and footwear were reported in the press and the King of Portugal gave her a skipping rope of egg-shaped pearls, which she banked. (Carter, 1984, p.11)

She is a trickster figure half bird half woman and represents Native American, Latina/o, Hispanic, Chicana/o as well as Russian indigenous people with similar plight and pain. As explained in Merriam Webster Dictionary (2010), "the trickster is the one who tricks, a cunning or deceptive character appearing in various forms in the folklore of many cultures." The trickster is a being with supernatural powers. It is a cultural hero and religious figure and represents a different form of spirituality. The trickster can cheat and deceive and can lead the person into the right or the wrong path by playing tricks on them. The trickster is the symbol of the quest for knowledge and the power that knowledge brings (Ricketts, 2009, p. 87). The trickster helps to transcend the boundaries of the former self in order to create a new self and thereby to find a unique place for existence in the Cosmos (Ricketts, p. 87). Being different from the shaman or a religious devotee, who seeks help from outside powers, the trickster looks for the ways of using wit to subdue the world (Ricketts, p. 88). So, Fevvers, playing tricks on Walser, is a trickster figure representing (sophie) wits. She embodies the trickster, the shaman, the human and the animal at the same time.

As a hybrid figure, she also stands for the Russian mythological figure Sirin the bird-woman (with woman head and chest). They lived in Vyraj (the Euphrates River) and were based on the (Greek) sirens. They sang about future joys to the saints; but, mislead mortal men by luring them with their beautiful songs and making them forget everything else on earth. Men, following them, would die. Later these figures started to symbolize world harmony, heavenly happiness and eternal joy. They also inspired artists, painters and sculptors and appeared in many different forms. Sirins can be considered as messengers as they bring God's words into the soul of a man and can tempt weak persons. This metaphor is also linked with the synonym poet by Polish writers. Fevvers, as a spiritual guide, will transform Walser with her prophetic songs ("Sirin mythological creature of Russian legends,"2017).

Such polyphonic Third Space characters like Fevvers are also encountered in indigenous cultures of America. They are mainly the outcome of The Third Space, the Deserts of New Mexico and Russia with their indigenous peoples. Fevvers having no past and no family is a symbol; she is a new idea to manufacture new selves in The Third Space “mind.” She has a non-fixed identity. Fevvers, with her bird-woman body and identity, is in “the Third Space” of enunciation; and, as an in-between (being between the two cultures of the colonizer and colonized), she will enable communication.

Homi K. Bhabha names this “liminal” space between the two cultures as the “Third Space of enunciation.” Being in this “Third Space” shows the potentiality of creating a non-fixed identity. It is a new sense of identity that maybe “almost the same, *but not quite*” (2006, p. 54), thus discourses about madness, religion, science, sexuality and criminality can be changed with different discourses. The Freudian term, “the *unheimlich*,” means ‘Unhomeliness,’ for Bhabha, he uses the term to suggest that the construction of hybrid identity is an “estranging sense of the relocation of home and the world—the unhomeliness—that is the condition of extra-territorial and cross-cultural initiations.” This unhomeliness will make the world “soundless,” and “disorganized” for these hybrid individuals. Hybridity, on the other hand, is the result of cultural diversity, which keeps the different other under control and gaze in an alien territory. Madam Schreck, displaying women with unique features in her basement (in order to make money) in *Nights at the Circus*, keeps Fevvers under gaze and control. Carter’s novel presents other homeless circus characters as Third Space hybrid characters, who have open-boarded identity and criminals like the outlaws, who were men sent to Siberia as exiles for minor crimes, who allude to Siberia’s ethnic history formation. Her aim is to create various new concepts related to animality, criminality in its context of madness and to enable the possibility for flight that is to bring about new ways of thinking by confronting counter philosophies. This study will explore the realities and truths related to (hybrid) “different Other” that has been gradually shaped throughout history in the light of Bhabha’s concepts of hybridity, Third Space and Deleuzian notions of the nomad, assemblage, becoming woman, becoming animal together with indigenous animal symbolism and spirituality. The aim is to reopen a new space (Third Space mind) for the creation of non-fixed identity via nomadic thinking, deconstructing the concepts related to the fixed categories of identity in an America (Western World) that were created with the discourses of the 17th Century and the Enlightenment. Therefore, Angela Carter deconstructs the concept of the “American Identity” in The Third Space, the desert, the place of the nomad and the spiritual quests.

Angela Carter deconstructs language on the (Third Space) desert by locating her characters in the open lands of Russia by transforming Walser, the (Californian) man of media into the “Nomad” and the “Shaman” via amnesia. Angela Carter is fascinated by the desert and uses it as a setting for the creation of new (hybrid) Identity. The desert with its open and non-restricting nature provides the necessary freedom for thinking. She has seen the desert in a great-country trip tour, where she and her husband drove across the United States from New York to San Francisco (through the desert to California) and became fascinated by it. Therefore, for her, the desert is the place for desirable transformation as she states in an interview with Rosemary Carrol (1986, Angela Carter by Rosemary Carrol, Bomb Magazine).

Angela Carter, by using the desert as a setting, calls for “nomadic thinking.” Ironically, American Identity itself is defined with “wilderness occupying and taming.” Carter’s aim is to deconstruct the dominating discourses related to knowledge and fixed identity with the nomad of the desert in the same space, where they were created. The shamanic (nomadic) character, the hybrid bird-woman Sophie Fevvers is the cause of this “transformation.” Therefore, there is the necessity to look at the ideas that shaped the American identity/self and America as the paradise, which starts with the ideas of the English Enlightenment thinker John Locke.

For Locke, America was the second chance at Paradise (Arneil, 1992, p. 5), which led to the view of “agrarian labour as the basis for one's right to property” rather than right received by (p. 19). This idea, on the other hand, would be used by preachers starting from 18th century and later on by politicians (p. 23) to take the lands of the natives. In this way, America would become an Eden for rich European settlers and turn into a hell for indigenous groups, whose lands and identities are taken. The Bird-woman Sophie Fevvers is the symbol for all these suffering people as well as animals with which they identified themselves as people. For example, the native tribe Crow people identify themselves with crows. There are also countless other tribes who identify themselves with animals like puma, bear and so on. And for many of these native people the Earth is associated with the Turtle, who is the Mother Earth. And when the land on which they based their identity is taken away from them, they become homeless in their own homelands. On the other hand, America becomes a place for both finding the past and the future (Arneil, 1992, p. 5). Therefore, Walser (as well as his other Fevvers) has to make a reverse journey starting from California to London and then into Russia to find the origins of his past and the promise of his future. As stated by Marquise (1988), Native Americans are believed to have arrived in America via the Bering Strait Bridge from Siberia (p.3). This theory, on the other hand, is open to various scientific discussions and therefore rejected by many Native American Tribes. There are also debates about the labeling terms related to Latino, Chicano, Hispanic, Native American, American Indian and Indigenous as they all identify themselves with the word Indigenous. Furthermore, there are also other mixed people with multiple European and African or Asian origin and so on, who do not want to be called by terms like mestizos or any other terms that label them (Indian Country Today, “Don't be Fooled:” Latino- Indigenous, 2014). Fevvers (few), as an umbrella term, covers all minorities. Therefore, there is not only (one people) and one dream that is The American Dream or Russian Dream, but there are multiple dreams (many minority groups).

For this reason, the “all American Walser” has to recognize the fact that there are other dreams including the real nature of American/Russian Dream. By portraying his plight, Carter aims to show the clash between The American Dream (and its other The Russian Dream) and the fading dreams of Indigenous peoples. The selfish Walser in his journey to St. Petersburg, will experience pain, amnesia and fear and encounter other selfish and absurd dreams. Countess P. and Christian Rosencreutz's dreams are only some of these selfish dreams. Countess P. (killing her own husband), built her own panopticon for female criminals, who killed their husbands, and punishes them without any mercy. The dream of Christian Rosencreutz is as selfish and absurd as the dream of Countess P, who wants to sacrifice Fevvers for attaining eternal life. He alludes to Christian missionaries, who tried to convert the natives in colonies (Anglo Saxon colonial history of Britain). He, holding a bible like book in his hands, exploits nature and natural life as the pun on his German name rose/n (England and also natural resources) and (creutz/kreutz) crucifixion suggests. Therefore, Walser is subjected to experiential learning in “The Edge of the World,” where nobody wants to be, also alluding to Siberian exiles in Russian history who were forced to settle down in Siberia against their will. Angela Carter by telling the story of a bird-woman and the American newsreporter locating them in this open land, Siberia (The Russian Tundra) takes on the role of the tribal storyteller. Carter tells a counter story to the grand narratives of American Progress, Success and Democracy and The Russian Dream and communism that seem to contradict each other, but actually, feed on each other

Therefore, the desert as The Third Space is both culturally and environmentally important, it is a testing site (New Mexico), a hallucinatory site, a heterotopia, a panopticon (Foucault), an “assemblage” in Deleuzian sense of missionaries, monks, scientists and nomads. The Deserts of California and Siberia, The Russian Tundra seemingly in juxtaposition (capitalism and communism) share many things in common. They both are the subject of desire

and consumption. These lands and people are turned into commodity that can be bought and sold.

Nights at the Circus deals with both the American and the Russian Dream, as it presents the experiences of a Californian newsreporter and the members of a circus owned by American Colonel Kearny (alluding to the conquest of California and the law of New Mexico), in a Russian setting. The “ideas of mass culture” and “the American way of life” turned the human body and the “Body of Earth” into a “thing.” ‘The American Way of life’ is based on the big American Dream, which for the American critic and writer Joyce Carol Oates is a “false dream of conquest, control and ownership.” It is an impossible dream of overcoming mutability” (Creighton, 1992, p. 107). In a similar way, The Great Russian Dream presented in the plight of the indigenous people in America (Alaska) has a similar effect on the minorities in Russia. As mentioned in *Divination* by Pentikäinen, this dream defines Russia as a “Western” Country and Russian identity as a Western identity. With this “Dream of the Century,” a scientific town Akademgorodok near Novosibirsk in Siberia was established (1958) and became a very important educational center. Later, other centers were established that started exploring and exploiting the natural resources, which led to considerable changes in the living conditions of the indigenous peoples in Russia after the systematic policies of Khrushchev Era (1958-1964) (2013, p. 61). Alaska, for example, was pillaged and sold as cheap land together with the people (The Innuits, Alents and Indians) to America. Some people, like the Nenents, were expelled from Novaya Zemlya to make way for a strategic nuclear test site (2013, p. 61). With the destruction of wild lands and life, most of the total of seventy northern peoples whose life style relies on the wilds disappeared and with them the mythologies of many northern people (2013, p. 61), including the initial Fevvers. These disappearing myths were about the relationships between a primitive man / woman and an animal.

Walser’s metaphorical journey with the circus represents the life of primitive people with no rigid gender differences. The circus is representative of primitive relationships (life of indigenous people of California) and their struggle for freedom. Jack Walser, after being entrapped in the circus/ring (symbol of the cycle of life struggle) has to find ways for freedom and has to become a nomad, for freedom is not transcendental. As Foucault explains, freedom is contingent and always to be practiced. Because of this, it is a debatable and relational topic. It is intransigent and recalcitrant. It is always to be achieved, sustained, preserved and won from the games of power (Taylor 2011, p.123). The evident truth of freedom is wherever it has been practiced, it has produced its own truth in human history and only in occasions where men rise up against the machine guns (Taylor 2011, p. 123). Freedom has to be exercised and Fevvers and Walser exercise freedom similar to those of the Native American tribes.

Native tribes exercise freedom by keeping clowns, who use humor in storytelling. Angela Carter seems to use the same method in her fiction, as Walser starts job as a clown in the circus. Likewise, the relationships in the circus represent primitive men/primitive women interacting with animals. Life (as the cycle, the ring) is enacted in the circus ring. Fevvers is the product of Minor art. She represents these primitive people with her bird woman appearance and oval meat dish like face. Her body becomes a canvas on which to ascribe history and a new culture as she is the lead aerialist in the Colonel Kearney’s (the conquerer of California and New Mexican Law maker) Circus. Her face is a counter model for the suffering image of the face of Jesus Christ (the face of the “White Man”). Fevvers, with her primitive appearance and a meat dish face, as opposed to the universal face of the white man, is the other of Walser. “Primitives,” as explained by G. Deleuze and F. Guattari in *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*:

...May have the most human of heads, the most beautiful and most spiritual, but they have no face and need none. The reason is simple. The face is not a universal. It is not even that of the white man himself;

it is White Man himself, with his broad white cheeks and the black hole of his eyes. The face is Christ. (1984, p.176)

Therefore, Walser's face must be replaced by the face of Fevvers. On the other hand, this is a very difficult task, because there was the strategic creation of "The Rat Race," "The New Little Man" and "the behavior of Americans in the mass" as the American Way of Life and the "normal" American. Carter in showing Walser's journey shows how the paths to the (false) consciousness is paved. Walser is to be taken into the (non-Christian) "shaman's road," which is a very difficult task. The 'shaman's road,' as asserted by Juha Pentikäinen, is like a cognitive map of earthly topography (Divination 2013, p. 53). Only by following the Shaman's path and understanding Fevvers, he will have the possibility to walk the path of the true self and the right consciousness.

As mentioned before, Carter combines the mythical with the realistic. The winged woman Fevvers, representing both The New Women and the "multiple other" finds flight from the nineteenth century into the twentieth century. Fevvers presents the imagining how it would be, to be a woman with wings, as stated by Carter in the same interview with Anna Katsavos (1994):

No, Fevvers is out to earn a living. Everything she says in that direction is undercut by her mother, but the stuff that she says in the beginning about being hatched from an egg, that's what she *says*. We are talking about fiction here, and I have no idea whether that's true or not. That's just what she says, a story that's being constructed. That's just the story of her life. Part of the point of the novel is that you are kept uncertain. The reader is more or less kept uncertain until quite a long way through. . . . One of the original ideas behind the creation of that character was a piece of writing by Guillaume Apollinaire, in which he talks about Sade's Juliette. . . . He's talking about the new woman, and the very phrase he uses is, "who will have wings and will renew the world" . . . Fevvers is a very literal creation. She's very literally a winged spirit. . . . What you have to do is to change the rules and make a new game, and that's really what she's about. (Angela Carter Dalkey Archive Press, para. 16)

Fevvers is not a new myths, she is a real working woman. At the same time, she is a winged spirit that will change the whole play. She is an idea. As a new allegorical figure, she is the new spirituality (opening the way for "Flight" and real emotional freedom). She is the product of thinking and will open a space for her "self" in a world that she can start over again. She shows the possibility of being emotionally free. Although, she is economically independent she needs to exercise in emotional freedom and overcome her fears that prevents action. Via Fevvers and her relation to Walser, Carter also hints at the intellectual background of the 20th century America that grew into a world power. The Cold War as an important concept shaped the American intellectual thought as mentioned by Trachtenberg. The spread of new communication systems contributed to the availability of news in the world, remote cities and rural districts. There was also a spread of anxiety and fear about mass destruction and a threat about nuclear weapons and other crises like The Berlin War (1961) and Cuban missile crisis in 1962 (Hoffman, 1979, p. 4).

Walser, representing the American intellectual and media, wants to identify and label Fevvers, the mysterious winged creature. He interviews her in London and being tricked by her accompanies her to Russian Tundra, where he loses his "own freedom" and control but becomes saved and rescued by Olga:

Olga, in a hurry, stuck a pin into an egg and gave it to Walser to suck, which he did eagerly. 'Cock- a-doodle- do!'

'I hate to leave the poor thing,' she said to Vera.

'He is a man, even if she has lost his wits,' replied Vera. 'We can do without him.'

... When she kissed Walser goodbye ...she thought there *must* be something useful this young man could do... (p. 223)

Olga, on the other hand, as an idea, is another exercise in freedom. She is an important member of an uprising group, called The Army of Lovers, who are running away from the house of correction established by the Countess P., who is a cruel and rich woman. She killed her husband and running away, she remained unpunished for her crime. To get rid of her feelings of guilt, she builds a panopticon with the aid of French criminologists in Transbalaika and tries to reform other murderesses, but ends up running away, because of the revolt of the prisoners and guards taking over the control (Carter 1984, p. 210). With this uprising Carter shows the possibility for the shift of power. Ironically, by presenting the Countess, who is an oppressor and surveiller (p. 210), Carter criticizes the lack of compassion and sisterhood. Activist Olga (rejecting male authorities), by leaving Walser with an egg for sucking to another rescue party, on the other hand, opens up a new scientific discussion for sisterhood, compassion and gender issues.

The huge “Army of Lovers” is symbolic of the quest for freedom of the body and the soul. Their quest is for authentic love. Their aim is to spread love everywhere like flowers that will overcome male time and history. They reject all types of patriarchal hegemony and crimes committed in the name of “Love.” Olga rejects all father figures. They also challenge the concept of false “Love” that holds the body captive. Their aim is to free the body from the confines of the soul (religion, ideology). In order to do this, they need to take the control of their own bodies first, as the human body is the only instrument for liberation. To do this, the bodily fluids like blood, menstrual blood and feces will help them, because these fluids show the aliveness of the body and the possibility of transformation and change. Love starts with the love of one’s own body, which opens the way for freedom. The love of the other’s body comes next. These women have committed crimes in the name of love of the husband and God, and, therefore, they reject the Father Time now (Jesus Christ and history) (p. 221), but, unfortunately, it is not enough to get rid of the Father Time to attain emotional independency. The body must be freed from all of its restraints (and desires); like the wish for power, money control and love, as it is imprisoned by the soul. As mentioned by Foucault in *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, a body of knowledge is built around the concept of the soul that is related to the analysis of psyche, subjectivity, personality, consciousness and scientific techniques:

The man described for us, whom we are invited to free, is already in himself the effect of a subjection much more profound than himself. A 'soul' inhabits him and brings him to existence, which is itself a factor in the mastery that power exercises over the body. The soul is the effect and instrument of a political anatomy; the soul is the prison of the body. (1977, p. 30)

The revolt of the prisoners of the panopticon is, therefore, symbolic of the freedom of the body (and a body of knowledge). Writing out of one’s body (woman’s body) will change the world and is the only key for freedom. These Love Army members writing out of their bodies, with blood, menstrual blood, feces and so on in the manner of Cixous will change future life (Carter, 1984, p. 208). They will write their own history. Escaping from the panopticon, they set up a republic for women in the Siberian wilderness, where they will independent and totally free from men.

Walser, as the symbol of male time, is like a blank page on which to write a new history after amnesia. After the train accident, he is discovered by Olga and is open to be remapped and changed. Therefore, when Olga kisses him, he wakes up calling her Mama (Carter 1984, p. 222). His encounter with Olga makes him ready to meet the Shaman, the other face of Russian religious (dating back to Greek Orthodoxy) leaders. Walser has to lose his political outlook. He has to face his fear of communism, which as a major Cold War consequence haunts the American mind. Socialism and Marxism were associated with Soviet Russia and Stalin. National liberation movements and revolutions were linked with “international communism”

and “subversion,” and domestic dissent from foreign policy and from the values of “big business” was considered proof of disloyalty. Even twenty years after the War Americans continued to read in their newspapers and journals, and hear and see in the mass media, the praise for the “American Way of life,” and the “American Century,” typified by an ever-rising Gross National Product, an expanding highway program, and mushrooming suburban shopping malls (Hoffman 1979, p.5).

As suggested by Trachtenberg, there had been a tendency to take the white urban and suburban middle class as the typical Americans and as the measure of what is normal (1979, p. 11). And this idea of the “normal” American was spread to the world through media and Hollywood film industry. With amnesia, Walser would forget the past and his mind is opened for the future. He has to learn how to cope with fear by facing the abnormal:

Walser had not experienced his experience *as* experience; sandpaper his outsides as experience might, his inwardness had been left untouched. In all his young life, he had not felt so much as one single quiver of introspection. If he was afraid of nothing, it was not because he was brave; like the boy in the fairy story who does not know how to shiver, Walser did not know *how* to be afraid. So his habitual disengagement was involuntary; it was not the result of judgment, since judgment involves the positives and negatives of belief. (Carter, 1984, p.10)

On the other hand, fear is the enemy of freedom. Ironically, Fevvers, who has her own fears, will guide him. Reading Fevvers as a hybrid, multidimensional figure, who judges herself from the perspective of Walser, will open new perspectives for understanding the plight of the “different other.” In this way, Angela Carter shows the plight of the people whose lands are occupied by visible and invisible (Global) schizophrenic capitalist forces in a tricky way. With the plight of the circus members, the plight of the colonized people are presented. There is a hierarchy between the circus members and the clowns are the lowest members of the circus and are not respected, like indigenous people, who became the object of scientific study in Russia and America. Buffo the Great, as a lead clown, suffering from disrespect, becomes institutionalized after the last show in St. Petersburg, as a result of a mental breakdown. The alcoholic Monsieur Lamarack, who directs the ape act beats his wife Mignon, symbolic of Native American man losing his warrior qualities (weakened by systematic introduction of alcohol by Whites) and violating tribal laws (women as sacred bearers of life would be beaten by their husbands). Colonel Kearny, (alluding to Stephen Watts Kearny, who conquered California and established the law and government of New Mexico in 1846), is the profit – oriented American. He hires the popular Fevvers giving her the lead role in the circus, which causes rage and enmity among the top billing acrobats, the Charivaris, who sabotage Fevvers out of envy. With these fictional circus characters, Angela Carter shows the dehumanizing power relationships in the profit-oriented schizophrenic capitalist societies (globalism) that produce selfish people like the circus owner the chauvinistic pig Fat Colonel, who has also to face fear and hubris:

Sometimes the lengths to which I'll go for money appal me. In the sudden, almost supernatural silence, we could hear the rumble of a tiger's roar and the ting-a-ling of the chains of the elephants, which never ceases. Tuskers through Siberia! The hubris of the little fat Colonel! (Carter, 1984, pp. 198-199)

Colonel Kearny, Christian Rosencreutz, Countess P. and Madam Schreck (fear in German) are only some of these insane forces, which destroy the whole world with their selfish growth stories. With their outlook, the Earth and its animate and inanimate inhabitants are turned into commodity and are endlessly consumed. Subjected to experiential learning, Walser is brought into the shaman's path and will learn the language of the “different Other.” In this way, there can be communication between the colonizer and the colonized. Endless debates throughout the history of feminist activism have couched equality and difference in various terms. The hybrid, Third Space (in-between), character Sophie Fevvers is no more silent; she

will narrate her own story and make her voice heard by Walser. Fevvers no longer needs an intermediary or a Goddess to help her; she herself becomes a goddess. She is already a woman who has become animal. She surpasses both the categories of woman and man, by being animal and woman, which means becoming something other than human.

Becoming Animal

“Becoming woman” and “becoming animal” is a necessity for both men and women for imagining oneself as something other than human. Carter opens a new space, that is The Third Space for the existence of the other (the different and the multiple), “the assemblage” to recreate a world in the manner suggested by Deleuze, she opens up new imaginings for tolerance and empathy. In this way, Carter deconstructs the concept of “woman” by body mapping via Fevvers. Walser, too, has to become-animal first (he speaks bird language) in order to become like a shaman where the gender roles do not play an important role and madness is a requirement. Deleuze and Guattari explain the concept of shaman in *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*:

Possession expresses a direct relation between Voices and the body rather than a relation to the face. Shaman, warrior, and hunter organizations of power, fragile and precarious, are all the more spiritual by virtue of the fact that they operate through corporeality, animality, vegetality. (1987, p. 179)

In order to become a shaman becoming woman is a requirement as mentioned by Deleuze and becoming woman is achieved via the writing process:

Moreover, ‘becoming-woman’ is a moment, a passage, a line of flight which bypasses empirical women per se. Processes of becoming are not predicated upon a stable, centralised ‘self’ who supervises their unfolding. Rather, they rest on a non-unitary, multilayered, dynamic subject. Becoming woman/animal/insect is an affect that flows; like writing it is a composition, or a location that needs to be constructed in the encounter with others. All becomings are minoritarian, that is to say they inevitably and necessarily move into the direction of the ‘others’ of classical dualism (such as sexualised, racialised and/or naturalised ‘others’). Yet becomings do not stop there; they become displaced and are reterritorialised in the process. Thus, ‘becoming-woman’ marks the threshold of patterns of ‘becoming-minoritarian’ that cross through the animal and go into the ‘becoming-imperceptible’ and beyond. (Parr, 2010, p. 307)

As mentioned previously, becoming begins with becoming woman in other words becoming other than man (Colebrook, 2002, p. 145). Angela Carter’s writing can be resembled to Virginia Woolf’s writing. As mentioned by Deleuze and Guattari in *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, writing should produce a becoming-woman like Virginia Woolf’s writing, which produces becoming-women and impregnates all social fields:

Rather, writing should produce a becoming-woman as atoms of womanhood capable of crossing and impregnating an entire social field, and of contaminating men, of sweeping them up in that becoming. The man described Very soft particles — but also very hard and obstinate, irreducible, indomitable (Deleuze & Guattari, 1987, p. 276).

Literature, in this respect, can be seen as a becoming woman and language becomes a tool for the exploration and creation of new styles of perception and becomings (2002, p. 145). Jack Walser as a literary creation becomes an animal, he has to encounter the Bird-woman, the shaman to create a “New American Self.” He has to listen to Fevvers uncertain stories and he has to undergo a “mind mapping” by becoming a clown (beginning from the lowest level) at the Circus. Encountering a native shaman after an amnesia in the Russian Tundra, he has to learn to become animal and has to respect the shaman and magic realism, (“minor literature”). Only when his dreams and memories are tied to the Shaman and require shamanic interpretations he will be open to understanding:

... The Shaman apprehended between real and unreal... It could be said that, for all the peoples of this region, there existed no difference between fact and fiction; instead, a sort of magic realism. Strange fate

for a journalist, to find himself in a place where no facts, as such, existed! Not that Walser would have known what a journalist was, any more. He was increasingly visited by memories. (Carter, p. 260).

Metaphorically, this openness will disrupt all traditions of writing. As Claire Colebrook (2002) states, minor literature for Deleuze has a particular effect: “ Art has the power not to represent the world or located subjects but to imagine, create, and vary affects that are not already given (p.103).” A minor literature disrupts the great tradition by not adding another work, Kafka, for example, does not occupy a language, or culture that he could consider his own or identical with his being. Only when the language is foreign and open to mutation, it becomes a vehicle for the creation of identity rather than its expression and this aspect of language makes the literature great and minor (p.104). As stated by Adrian Parr, in Deleuzian minor literature things are expressed in collective terms and collective value. There are collective assemblages of enunciation rather than subjects in minor literature (2010, p.139). Carter’s fiction creates new becomings and new identities. Fevvers is an assemblage and Walser, too, becomes one after amnesia. Carter creates an identity for Fevvers as well as for Walser via language and storytelling. Furthermore, as Adrian Parr continues, for Deleuze, “major literature” is connected to literary masters and is full of individual concerns. Minor literature, on the other hand, is born out of necessity and breaks established forms and encourages new directions (2010, p.139). Fevvers, as a powerful Goddess, gives the responsibility of writing to Walser (with his new transformed American Self):

And then she saw he was not the man he had been or would ever be again; some other henhad hatched him out for a moment, she was anxious as to whom this reconstructed Walser might turn out to be. . . what’s your name? Have you a soul? Can you love? ’he demanded of her great, rhapsodic rush as she rose up out her curtsey. When she heard that, her heart lifted and sang. She batted her lashes at him, beaming, exuberant, newly armed. Now she looked big enough to crack the roof of the god-hut all wild hair and feathers and triumphant breasts and blue eyes the size of dinner plates. That’s the way to start the interview! She cried. ‘Get out your pencil and we’ll begin!’ (p. 290)

Walser is given the responsibility for writing (to produce becoming woman) the story of Fevvers to impregnate (the entire social) various scientific fields with Fevvers’s story. Fevvers and Walser experience anxiety, which is a necessity, for, to experience anxiety is crucial in the creation of the new self, because it is the beginning of conscience. Conscience, on the other hand, as mentioned by Walser, is the “parent of the soul” (p. 293). He questions his own existence for the first time, when he learns that Lizzie and Fevvers played a trick on him the first night they met with the aid of Nelson’s clock in London. He, also, questions the nature of love and trust. He is afraid of new tricks that might be played on him, but Fevvers soothes him and tells him not to worry, as there is no clock there will be no tricks (p. 293). Fevvers, on the other hand, questions her own existence too, expressing doubts about her own origin and identity (Carter, p. 22) in the beginning of the novel and becomes empowered only at the end of the novel. On the other hand, to doubt one’s own existence is dangerous and threatens existence itself. Therefore, she is emotionally empowered by songs, music and dance as she is a very powerful being with her origins in indigenous and ancient (Greek) myths and folk tales, so that Walser will appreciate her importance as she is far bigger than the God Hut.

Fevvers is an outcome of magical-realism. She is a fact of Walser’s native environment and the history of his land (Aztlán), the indigenous people of Mexico and the Native Americans (Latin America, the land of White Herons and Birds). Fevvers, with her enormous wings, is hatched from an egg and her double, Walser, upon his encounter with female criminals and later with the shaman in Russia, has, symbolically, to hatch from an egg in a similar manner. In his journey, Walser is forced to create his new self; and, speaking the bird language, he is connected to nature. To understand this, there is the necessity to look at Deleuze’s explanation of the concepts of becoming and music. For Deleuze, becoming is capable of proceeding through music, through the bird song where music becomes nature (Parr, 2010, p. 27). Angela

Carter uses bird symbolism (hum/animals), bird song (bird language) and music in order to connect men and nature in her fiction. Fevvers is symbolically reunited with Walser by her luring voice, so that there are no more binary and hegemonic distinctions and they can become one with nature. As explained by Deleuze:

The territorial coding between and across certain bird species and their environments (transcoding) are carried over into the music in the use of birdsong, such that there can no longer be a binary or hierarchical distinction drawn between the productions of 'culture' and those of 'nature'. (Parr 2010, p. 29)

Fevvers and Walser are symbolically connected to each other and to the land in a primitive manner (a woman/a man and an animal) through becoming and music. Their humorous story will open up community's perceptions and evoke desire to exercise freedom.

The train accident on the way to Tokyo that causes the dissolution of the circus and the collapse of the panopticon metaphorically show the chances for freedom in life journey and the possibility for the shift of power (Carter, 1984, p. 210). Olga like Fevvers, is a powerful force and triggers change. With her support and help Walser becomes an animal and a Shaman:

'Cock-a-doodle-do! Cock-a-doodle-doooski!'

When he realised the kind ladies were all gone, tears ran unhindered from his eyes. Crowing like a cock, flapping his arms up and down, he sprinted off among the trees in search of them but soon forgot his quest in his enchantment at the sight of dappled starlight on the snow. (Carter, 1984, p. 224)

To understand this becoming animal it should be read together with Homi K. Bhabha's definition of "Being unheimlich." In this way, Walser's body is opened up for open-boarded identity and hybridity. The concept of "unhomeliness" (the Freudian term "unheimlich") evokes the idea of the home and the world relocated, which in turn leads to the creation of the hybrid identity that becomes the other. The other, on the other hand, becomes an object to be defined and translated into universal framework by the colonial government (2006, p.14). Walser, too, needs to be defined (Identity, past), now, by "experts and colonial powers. " He is like Fevvers now as he loses his (American) identity, becoming a wandering nomad, and does not fit in the universal framework ("categories of identity"). Ironically, Walser is open to empathy now. He becomes an object of desire (Olga's rejection of Fathers (men) and time) and so becomes excluded from the political scene (reversing Spinoza's exclusion of women from politics).

Fevvers, too, who is out for earning money, is one of the objectified and excluded women (with her love for money) from political action, until she decides to take the responsibility of her loved ones (evident in her search for Walser and her rescue of a tribal baby and its mother from starvation and cold). Her former self represents silent abused women (colored, disabled, mad), who have been excluded from political participation in history, especially, with the ideas of 17th century rationalist Spinoza and made homeless in a male world. She will not doubt her own existence (by judging herself from Walser's perspective) any more. Carter, criticizing Spinoza's belief, tries to deconstruct the political discourses that exclude women. For Spinoza, sexual passion inhibits one's power to act and think and gives rise to competition (implicitly, competition between men) and so promotes discord in the social body. Therefore, Walser becoming animal is bereft of this kind of manhood. As mentioned by Moira Gatens, for Spinoza, the law must protect men who cannot control themselves in the presence of women (1995, p. 134). Ironically, when Walser loses his manhood, sexuality will not be a problem and hinder him from political action. For Spinoza, the lust of men for women make men enemies to one another (p.134) and when Walser does not have lust for women, there will be no enmity and competition for power. Ironically, Carter's dephilosophy also puts Spinoza's notion of Democracy at stake.

According to Spinoza, the true aim of government is liberty. Democracy for him, on the other hand, is the only form of government that is 'the most natural, and the most consonant with individual liberty,' (Gatens, p. 133), but Ironically, categorization of people and the exclusion of women are the results of Spinoza's views, for, in his work *A Political Treatise* (1677), he denies women political rights. For him, "women are not, by nature, the mental equals of men" and women are apt to seduce men into making irrational political decisions. His views lead to the seclusion of the dishonourable, the insane, servants, day-labourers and children. In his time, the general view was that women were mentally unfit for theorizing or rational decision-making. Therefore, it is natural that men rule and women are ruled (p. 57). Angela Carter tries to reclaim the lost political space.

Fevvers, as a new model (as "The Wisdom in Flesh") and a storyteller, is the new political activist, symbolizing the androgynous as well as inhuman mind. Therefore, she does not fit into any category and framework at all, playing tricks with Liz on Walser, she takes political action. Walser and Fevvers are the two sides of a coin. On the other hand, hybridity for Homi K. Bhabha means a combination of two or more identities within one person "without an assumed or imposed hierarchy." Carter by presenting Sophie and Walser shows the separation of the mind and body with Walser (male time) and Fevvers (female space) and hybridity combines them. Therefore, she plays with the concept of memory (Walser) by presenting her unreliable narrator Sophie Fevvers (as the witness of conquered spaces like Aztlan and Siberia). Not only Walser, but also the readers are fooled by Fevvers to think:

'I fooled you, then! She said,' Gawd, I fooled you! She laughed so much the bed shook. You musn't believe what you write in the papers!' she assured him, stuttering and hiccupping with mirth. 'To think I fooled you!' (p. 294)

In this way, the body (that is female) and the mind (that is male) are united as both Fevvers and Walser are hybrid and shaman-like assemblages. Angela Carter achieves her aim by using nomadic thought and making the readers think. Fevvers's dance and songs are unique as opposed to Walser's (European) Waltz. At the end of the novel, Walser's dance is changed into the shaman's dance and becomes unique. Nomadic thinking is an exercise in freedom, and minor literature (magical realism) and hybridity are the results of nomadic thinking. As for Deleuze, as stated in *Difference and Repetition*:

Nomadicism allows the maximum extension principles and powers; if something can be "thought, then no law outside thinking, no containment of thought within the mind of man should limit thinking's power. (1994, p. 37)

Carter opens the mind up as The Third Space for the creation of new concepts and questions the stereotype and the "fixity of identity" that is imposed on the indigenous people by Western/American scientists, scholars and media (Hollywood) via the hybrid body of Fevvers to avoid tendency for stereotyping. The colored people are presented as stereotypes in movies and media. The Mexican American (Chicano) men, for instance, have been labeled as criminals and outlaws in regards of subculture they have developed in time. Ironically, science and psychology also contributed to the wrong labeling and stereotyping of these people:

The pinto-tecato barrio subculture is suspicious of research, because both Chicano addicts and Chicano convicts have been subjected to many experiences that are defined as "research" and that would horrify any academic social scientist . . . In addition, the convicts see legitimate research consistently misused in order to label behavior for purposes of control . . . Prisoners classified homosexual or violent are examples of potential problems to the custodial staff. (Moore and Garcia, 1978, p. 4)

Texas, which was closed in 1836 for Tejanos as a real space, who were made homeless in their own homelands (Anzaldua 1987, p. 6) has been reopened by Angela Carter's writing via nomadic thinking, as the Third Space in the colonizers and colonized peoples' minds, for the production of non-labeling discourses.

Conclusion

Jack Walser becoming an assemblage learns how to listen to other people's stories. He experiences pain, which enables empathy. He learns to respect difference (Fevvers) and faces the fearful other. Fevvers playing tricks on people can change memory and time; she is dangerous like high fever that can cause hallucinations. She tricks Walser, Rosencreutz and Colonel Kearney and can change the dogmas and teachings of Christianity and change the direction of history (power relations). She is vital and crucial to life, as she saves the life of a tribal mother and her baby by taking their responsibility (Carter, p. 283). She is a good storyteller and opens up the perceptions for new interpretations (understandings).

Via Fevvers Angela Carter opens up a plane for real freedom, that is only possible by self-realization and self-knowledge. Carter breaks down the barriers of wild imagination with her portrayal of the hybrid Sophie Fevvers. Angela Carter, also, decenters the concept of "woman" and the false "tales" (discourses) about "being a woman"/"being a man" replacing them with becomings (animal/woman). The desert becomes The Third Space for The Third Space characters symbolizing new becoming to be manufactured. In this way, Angela Carter uses her art 'to join' (with the body of Earth) with the Earth's community. This union is crucial for existence as mentioned by Bhabha in *The Location of Culture*:

When historical visibility has faded, when the present tense of testimony loses its power to arrest, then the displacement of memory and the indirections of art offer us the image of our psychic survival. To live in the unhomely world to find its ambivalences and ambiguities enacted in the house of fiction, or its sundering and splitting performed in the work of art, is also to affirm a profound desire for social solidarity. 'I am looking for the join . . . I want to join . . . I want to join.' (1994, p. 27)

The Third Space is a becoming in which all the oppressive identity constructs explode. In this Third Space, the Desert, Angela Carter deconstructs all the oppressive discourses created in history to open up a new space for freedom (exercise). It is a freedom from all kinds of prejudice, labels and stigmatizations, where all kinds of oppressive forces of power are put into question and are subverted. In order to create alternative realities she also makes use of Deleuzian minor literature as a reaction to canonical literature as she makes use of magical realism and environmental writing (creating an eco-self). She makes use of ethnic cultures as they contain many elements of magical realism.

Fevvers, Lizzie and Walser take action for the betterment of the human condition and the World to fulfill their humanity. Angela Carter makes action and becoming free, by transforming Walser and making him other than man (as he becomes an animal). Now he can speak bird-language and is ready to understand the eco-wisdom embodied in Sophie Fevvers's hybrid body. He, too, becomes an assemblage, a multiplicity like Fevvers to overcome dualism. As explained by Parr in *Deleuze Dictionary Revised Edition*, for Deleuze:

An "assemblage" is thus a dynamic assemblage, a multiplicity that is drawn into a plane of consistency that maintains itself without being reduced to either side of a dualistic relation. (2010, p.19)

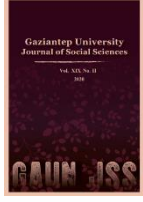
Fevvers is an "assemblage" and she does not conform to the man-made image of "woman." She is an angel; both the "Angel of the House" and the "Angel of Death." She escapes the crucifixion of Christian Rosencreutz as Flora (the eco-wisdom embodied in her) (Carter, 1984, p. 77), as she, also, symbolizes the rich flora and fauna of the open lands. She is an example of eco/geo-identity. Her flight, with her own wings, shows the possibility of new modes of identity (like the eco-identity). Carter's fiction also challenges the manipulative power of science co-working with capitalism, communism, religion and philosophy. Because, Russian (Siberian ethnicity) and American identity are the outcomes of this cooperative work. Angela Carter deconstructs scientific, religious and philosophical discourses of Identity.

Walser, too, becomes an assemblage and a hybrid figure by becoming bird-like. He loves her and understands her. Feeling empathy and knowing real Fevvers (eco-wisdom)--as she is both fact and fiction; a trickster, a shaman, hum-animal, and the other of Walser -- he has the potential to challenge the dominating discourses of fixed identity and Western binary thinking with his new changed perspective in writing. Fevvers, as the "different other" (the missing body of religious, historical, political, philosophical and scientific knowledge about indigenous groups and eco-wisdom) with her oval meat dish like face, replaces the face of White Man or the face of Jesus Christ (religion and ideology). Carter's eco-wisdom conveyed through Fevvers liberates the false self (Walser and his other Fevvers) and the body imprisoned in the soul, dropping off "the mask" that the so-called civilized white man carries.

References

- Arneil, M. B. (1992) *'All the World was America' John Locke and the American Indian*.
10 July 2019, <http://discovery.ucl.ac.uk/1317765/1/283910.pdf>
- Bhabha, H. K. (2006). *The location of culture*. London and New York: Routledge.
- Bowers, M. A. (2004). *Magic(al) realism*. London and New York: Routledge.
- Carroll, R & Carter, A. (1986). *Angela Carter by Rosemary Carroll*. Bomb, 17 fall, BOMB Magazine.28 March 2010, <https://bombmagazine.org/articles/angela-carter>
- Carter, A. (1994). *Nights at the circus*. Vintage.
- Creighton, J. (1992). *Joyce Carol Oates: Novels of the middle years*.
New York: Twayne Publishers.
- Colebrook, C. (2002). *Gilles Deleuze*. London & New York: Routledge.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (1987). *A thousand plateaus: capitalism and schizophrenia*.
(B Massumi, Trans. and foreword). Minneapolis: University of
Minnesota Press. (Original work published 1980)
- Deleuze, G. (1994). *Difference and repetition*. (P. Patton, Trans.).
New York: Columbia University Press. (Original work published 1968)
- Deleuze, G. (1995). *Negotiations*. (M. Joughin, Trans.). New York: Columbia University Press.
(Original work published 1972-1990)
- Divination. (2013). Farnham, GB: Ashgate. ProQuest ebrary. Web. 23 February 2016.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Alan Sheridan, Trans.
New York: Vintage Books. (Original work published in 1975)
- Hoffman, D., & Braudy, L. (1979). *Harvard guide to contemporary American writing*.
Cambridge, Mass: Bellknap Press of Harvard University Press.
- Hynes, W. J, and Doty, William G. (Eds). (2009). *Mythical trickster figures*. Tuscaloosa, US:
University Alabama Press. ProQuest ebrary. Web. 28 March 2016, Copyright © 2009.
University Alabama Press. All rights reserved.
- Laplace, P. S. (1951). *A philosophical essay on probabilities*. (F. W. Truscott & F. L. Emory,
Trans.). New York, N Y: Dover. (Original work published 1814)
- Leung, G. (2010). *Nomadic thinking, critical legal thinking*. 10 February 2015,
<http://criticallegalthinking.com/2010/09/16/nomadic-thinking/>

- Marquise, A. (1988), *A Guide to America's Indians: Ceremonials, Reservations, Museums*, University of Oklahoma Press, Norman and London.
- Moore, J. W. , & Garcia, R. Chicano Pinto Research Project. (1978). *Homeboys: Gangs, drugs, and prison in the barrios of Los Angeles*. Philadelphia: Temple University Press.
- Indian Country Today. (2014, April 5). Don't Be Fooled: Latino = Indigenous. *Indian country today*. <https://newsmaven.io/indiancountrytoday/>
- Parr, A. (2010). *The Deleuze dictionary*. Edinburgh University Press. 20 August 2014, https://www.partiallyexaminedlife.com/?get_group_doc=36/1362324038-TheDeleuzeDictionary.pdf
- Spinoza, de B. (1677). *A political treatise*. https://www.dascolihum.com/uploads/CH_70_Spinoza_Political_Treatise.pdf. 2 April 2008, <http://etext.library.adelaide.edu.au/s/spinoza/benedict/political/index.html>
- Sirin mythological creature of Russian legends (2017). *Beauty will save*. 5 May 2019, <https://viola.bz/sirin-mythological-creature-of-russian-legends>
- Trickster, (2019). In Merriam-Webster com. 10 February 2019, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/the%20trickster>
- Zimmerman, M, (2012, July 20). *U.S. Latinos: Their culture and literature*. 20 July 2012, http://www.uhu.es/antonia.dominguez/pricans/us_latinos_literature_culture.htm.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Aphra Behn'in "Çapkın Denizci" ve Sadık Şendil'in "Kanlı Nigâr" Oyunlarında Ataerkil Sistemin Cinsiyet Etiketlerini Bozan Kadın Portreleri

Images of Woman that Subvert Patriarchal Gender Epithets in Aphra Behn's "The Rover" and Sadık Şendil's "Bloody Nigar"

Fırat KARADAŞ^a *

^a Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Hatay / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7546-717X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Şubat 2020

Kabul tarihi: 3 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Etiket bozumu,

Karnaval,

Gülmece,

Ataerkil,

Kimlik geçişi

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 1, 2020

Accepted April 3, 2020

Keywords:

Subversion of epithets,

Carnival,

Comic,

Patriarchal,

Identity switch

ÖZ

Ataerkil sistemin kadınları iyi-kötü, iffetli-namussuz, melek-şeytan ve bakire-yosma gibi birbirini tersinleyen ikili sıfatlarla sınıflandırması ve kadınla ilgili bu etiketlemeleri bozan karşı okumalar, edebiyatın ve düşünce tarihinin önemli meselelerinden biri olmuştur. Edebi eserlerdeki bazı kadın karakterler bu etiketlemelere uygun çizilirken bazıları da bu gibi etiketlemeleri bozan bir şekilde yansıtılırlar. Aphra Behn'in Restorasyon komedilerinden biri olan ve uzun adı Çapkın Denizci; ya da Sürgündeki Kraliyetçiler olan ama genelde kısaca Çapkın Denizci (The Rover) olarak bilinen oyunu ile Sadık Şendil'in Kanlı Nigâr adlı oyunundaki kadın karakterler ataerkil sistemin kadınlar için kullandığı etiketleri reddetmekle kalmayıp neşeli söylemleriyle ve karnavalın veya karnavalesk durumun sunduğu gülmece öğeleriyle eril dünyayı alaya alır ve böylece gücünü zayıflatırlar. Bu oyunlarda kadın bedeni, eril güçle kadını temsil eden ötekinin söylemi arasındaki bir mücadele alanına dönüşür. Kadınlar için kullanılan etiketler makalede, Sandra Gilbert ve Susan Gubar'ın 18. ve 19. yüzyıl edebiyat eserlerinde kadının temsil biçimi ile ilgili düşünceleri bağlamında ele alınmıştır. Mikhail Bakhtin'in karnaval kavramı, Bakhtinciliğin feminist okumaları ve Michel Foucault'nun beden terbiyesi üzerine söyledikleri makalenin kuramsal çerçevesini oluştururken ayrıca kullanılmıştır. Bu kuramsal altyapıyla ele alındıklarında, incelenen eserlerdeki kadın karakterlerin neşeli söylemleriyle ataerkil söylemi işlevsiz hâle getirdikleri ve bu şekilde kendilerine dayatılan uysallık rolünü reddettikleri görülmektedir.

ABSTRACT

Male categorization of women with such binary epithets as good and evil, chaste and unchaste, angel and fiend or virgin and bitch and the subversion of these epithets by counter-readings of femininity have been common issues in the history of ideas and literature. While some writers have created female, characters based on these labels, some works have presented female characters in a way that deconstruct them with their discourse of the other and disruptive modes of behavior. The female characters in Aphra Behn's Restoration comedy The Rover; or Banished Cavaliers, known shortly as The Rover, and the Turkish play Sadık Şendil's Bloody Nigâr (Kanlı Nigâr) do not only refuse such epithets but also subvert patriarchy with their comic discourse and with the elements of laughter made possible by the carnival or the carnivalesque situation in these plays. In these plays the female body becomes a battleground on which the dominant patriarchal discourse and the discourse of the feminine other clash. In the article, the epithets used for women are handled according to Sandra Gilbert and Susan Gubar's idea on the representation of women in 18th and 19th century literature. Mikhail Bakhtin's idea of the carnival, feminist readings of Bakhtin, and Michel Foucault's words on disciplining the body are also employed in the theoretical framework of the article. Studied within this theoretical framework, it is seen that the female characters in these plays devoid patriarchy of its function to operate with their comic discourse and they refuse to play the role of docility imposed on them.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: fkaradas@mku.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The male reading of the female body and women's response to this reading has been one of the most controversial issues in literary studies and feminist criticism. Throughout history, male ideology has always been in an effort to create socio-symbolic labels of confinement for the female body and to dissociate it from its social forces. The patriarchal ideology has always represented women either as angels or monsters, or either as maidens or 'bitches.' The female characters in Aphra Behn's *The Rover* and Sadık Şendil's *Bloody Nigâr* (Kanlı Nigâr) not only reject this male projection but also dialogize the male world with their playful discourse. *The Rover* relates the love adventures between a group of young women and young men, including a group of Cavaliers. Hellena, Florinda, Angelica and Lucetta who are the major female characters of the play subvert the gender epithets patriarchy uses for women with the help of the carnival and such elements of the carnival as disguise, identity switch, and laughter. Florinda, the virgin, is forced by her brother Don Pedro in the beginning of the play either to marry the man her father has chosen for her or Antonio, her brother's friend. By different disguises during the carnival, she transgresses her brother's patriarchal authority and finds the opportunity of meeting her lover Belvile. However, she also faces different attempts of rape because of disguise as she is assumed to be a whore. Thus, with the character of Florinda we see the easy identity transfer from the virgin to the whore and vice versa and the subversion of patriarchy's strict angel-fiend or virgin-bitch categorization. Hellena is the most powerful and subversive female figure of the play. With different disguises throughout the play she transgresses the patriarchal restrictions imposed on women, rejects to play the role of docility and has the opportunity to experience whatever pleasure the carnival offers. Instead of being a nun as expected from her in the beginning, she draws Willmore to marriage and takes initiative in the marriage by making Willmore sign a marriage contract with her. Angelica is a prostitute and thus by patriarchy she has the epithet of the bitch or the fiend. However, until she falls prey to love with Willmore, she is presented as a very powerful and respected figure; in other words, she is represented as an empress of the male world. She has the ability to authorize the male world and make the male figures objects of comedy. Nonetheless, after she falls in love with Willmore, she becomes powerless and loses her self-respect. Thus, by being a prostitute but a very respected one and by being a fiend but with a very strong angel side, her presence in the play makes patriarchal epithets a highly questionable topic. Lucetta is the cruelest female character of the play. She is a prostitute, but she puts on the disguise of a young desolate wife with an old jealous husband in the carnival and is able to make Blunt attracted to her. Later, she robs Blunt and steals his clothes leaving him naked on the street, which leads Blunt to decide to take revenge from her by attempting to rape Florinda. Thus, like other female characters, she subverts patriarchal epithets because in the carnival she is able to switch between two identities, the desolate young wife and the fiendish bitch.

In Sadık Şendil's *Bloody Nigâr* there are also strong female characters that subvert patriarchal epithets. Such elements of the carnivalesque as disguise, identity switch and fooling major patriarchal figures have the effect of subverting traditional gender epithets. The main character of the play Nigâr, like Angelica, is a well-known, respected but at the same time dreaded prostitute. She is cruel like Lucetta but also angelic like Angelica. Her cruelty towards men has ensued from her tragic experiences with the male world. Together with Nadide and Bedide, the other women in her house, she makes the men who visit her drunk, and then, like Lucetta, robs them and leaves them naked on the street. She puts İstinyeli and Acem who are representatives of masculinity and patriarchal power in the guise of a woman, the gender they despise. Thus, throughout the play, the male dress that represents patriarchal power is replaced by the female dress or nakedness, which can signify the loss of male power and the switch of this power to Nigâr. The plight into which she puts Agâh Efendi towards the end of the play is a good indication of this loss and switch of power. She takes possession of all Agâh's belongings, undresses him, humiliates him, and makes him marry her in the end. Other examples of the subversion of patriarchal epithets are Bedide and Nadide. In the beginning of the play we suppose that Bedide is one of the women working for Nigâr, but later we come to know that she is Nigâr's real daughter and a virgin. Therefore, we face a sudden transference of the whore to the virgin, which is a disruption of patriarchal cultural codes. Nadide is a woman working for Nigâr. She is a fiend in the eyes of the public, but we see the angel side in her when she gives back to Abdi—the storyteller and the source of almost all the comic situations of the play—the money she has stolen from him. We are whores but not heartless, she says.

Thus, in both *The Rover* and *Bloody Nigâr*, the female characters, with the help of the carnival and the carnivalesque elements of laughter, subvert patriarchal epithets by making fool of the male world and refusing the socio-symbolic constrictions put on their bodies by the authoritarian male discourse. This article studies how the main female characters of both plays undermine male epithets, paralyze male discourse with their playful discourse and thus transgress the confinements of docile behavior

Giriş

Kadın bedenine eril bakış ve kadınların bu bakışa yönelik yaptıkları karşı okumalar edebiyat çalışmalarının ve feminist kuramın önemli meselelerinden biri olagelmıştır. Tarih boyunca eril ideoloji kadın bedenini sınırlayan ve onu toplumsal güçlerinden soyutlayan sosyal-sembolik etiketler yaratma çabası içinde olmuştur. Eril ideoloji, kadın bedeni üzerindeki tahakkümünü kötü kadın-iyi kadın, melek- şeytan, iffetli bakire-namussuz yosma, evli kadın-evli olmayan kadın gibi ikili karşıtlıklara (binary oppositions) dayanan etiketlemelerle kurar. Edebiyat tarihinde eril ideolojinin kadın bedeni kavramsallaştırmasına uygun sayısız karakter vardır. Ancak bu kavramsallaştırmayı reddeden, ataerkil sistemin etiketlemelerini geçersiz kılan ve kadın bedenine dair karşı okumalar sunan eserler de vardır. İngiliz edebiyatı Restorasyon dönemi yazarlarından Aphra Behn'in *Çapkın Denizci (The Rover)* adlı oyunuyla 20. yüzyıl Türk edebiyatı yazarlarından Sadık Şendil'in Karagöz oyunlarından esinlenerek yazdığı *Kanlı Nigâr* adlı oyunu, ataerkil sistemin etiketlerini bozan kadın karakterleriyle dikkat çeker. Her iki oyunda da kadın karakterler, karnavalın ve komedinin kılık değiştirme ve kimlik gizleme gibi gülmece unsurlarını da kullanarak eril dünyayla alay eder ve kendilerine dayatılan davranış biçimlerini reddederler. Söz konusu oyunların karnavalesk dünyalarında ikili karşıtlığa dayanan eril etiketlemeler geçerliliğini yitirir ve 'melek' ile 'şeytanın,' 'iffetli' ile 'namussuzun,' 'bakire' ile 'yosmanın' kolayca yer değiştirdiğine tanık oluruz. Bu çalışmada, Aphra Behn'in *Çapkın Denizci* ve Sadık Şendil'in *Kanlı Nigâr* adlı oyunlarında erkek-egemen sistemin etiketlemelerini bozan kadın karakterler, bu yapıbozuma zemin hazırlayan gülmece unsurlarıyla birlikte incelenmektedir. Farklı ülkelerin edebiyatlarından olmalarına ve farklı dönemlerde yazılmalarına rağmen çalışma, bu iki eseri gülmece öğelerinin kullanımı, eril dünyanın yansıtılış biçimi ve kadın karakterlerin erkek-egemen sistemi bozan hâl ve davranışlarındaki benzerlikten dolayı kıyaslamaya değer görmüştür.

Kuramsal Altyapı

Ünlü feminist kuramcılar Gilbert ve Gubar, erkek-egemen sistemin kadınları oldukları gibi değil, 'iffetli bakire', 'baştan çıkarıcı kötü kadın', 'terbiyeli öğretmen', 'güzel yosma' ve 'sadık eş' gibi etiketlerle yansıttığını yazmışlardır. Onlara göre kadınlar, bu ideoloji tarafından ya melek ya da canavar ya bakire ya da yosma olarak görülmüşlerdir. Gubar ve Gilbert'e göre bu etiketler, erkeklerin kadın bedeniyle ilgili fantezilerinin veya arzu ve korkularının yansımalarından başka bir şey değildir. Bu çerçevede ele alındığında, melek kadın imgesi erkek-egemen anlayışa göre kadının sınırlandırılması arzusunu yansıtırken, kötü kadın imgesi bu sınırlamanın aşılması korkusunu ve ayrıca böyle bir kadına dair yaratılan fanteziyi göstermektedir. Kadınlar için, kötü kadın olmamak, ancak meleksi olmakla mümkündür: "Dante'nin Beatrice'sinden Goethe'nin Gretchen'ine ve Coventry Patmore'un 'Evdeki Melek' figürüne kadar ideal kadın; pasif, terbiyeli ve her şeyden önemlisi kişiliksiz biri görüntüsü çizer" (Moi, 1985, s. 68).¹ Bu nedenle melek kadın kendinde "kişiliksiz olmayı reddeden, kendi kararlarını uygulayan, anlatacak bir hikâyesi olan, yani ataerkil sistemin ona biçtiği uysallık rolünü reddeden canavar kadın" yönünü her daim barındırır (1985, s. 58).

Rus kuramcı Mikhail Bakhtin göre edebî ve toplumsal söylemlerde konuşan kişi, "kendi okumasını yaratıp ötekinin sözünü baskılamaya" çalışırken konuşmada ötekiyi temsil eden kişi bu çabayı bozup kendi sözcelerini geçerli kılma mücadelesi verir (1981, s. 282). Konuşmacı "ötekiyle ilgili bir bakış açısı yaratır; ışığı gölgeden ayırır, kendini ifade edeceği durumları oluşturur ve sonunda kendi tonunu ve ifade tarzını ötekinin sözcüsüne aktararak onu

¹ Kaynakçada İngilizce olarak belirtilen kaynaklardan yapılan bütün alıntıların çevirileri makalenin yazarına aittir.

otoriter söylemin parçası yapar” (1981, s. 358). Ancak Bakhtin’e göre dil, sanatçının sözlü dünyasıyla yaşadığı somut ortam gibi, hiçbir zaman tekil değildir. Konuşmacının söyleminde ötekiyi temsil eden söylem, bu susturma ve söz kesme çabasına kendi sözcüğüyle karşılık verir ve böylece konuşucunun egemen söyleminde kırılmaya neden olur. Başka bir deyişle egemen söylemin susturma ve söz çalma çabasına karşı ötekinin söylemi, her daim kendini ifade etme mücadelesi verir ve otoriter söylemi diyalojiye çeker. Diyaloji, Bakhtin’in sosyal söylemler düşüncesinin temelini oluşturur. Teksesliliği ifade eden monolojinin aksine diyaloji, çoksesliliği ifade eder ve otoriter söylemi iletişime açık hale getirerek onda kırılmaya neden olması açısından önemlidir.

Aphra Behn’in *Çapkın Denizci* ve Sadık Şendil’in *Kanlı Nigâr* adlı oyunlarında egemen söylemle ötekinin söylemi arasındaki mücadele, egemen eril söylemle ötekiyi temsil eden kadın söylemi arasında geçtiği için Bakhtin’in feminist okumalarından bahsetmekte fayda vardır. “Gender in Bakhtin’s Carnival (Bakhtin Karnavalında Cinsiyet)” adlı çalışmada Dale Bauer, Bakhtin’in diyaloji düşüncesini feminist kurama göre yorumlar ve ötekinin söylemini ele alırken Bakhtin’in kadından bahsetmemesini ve kadının egemen söylemi bozmadaki rolünü yok saymasını eleştirir (1988, s. 6-7). Benzer bir eleştiriyi “The Dilemmas of Feminine Dialogic (Kadın Diyalojisinin İkilemleri)” adlı çalışmada D. P. Hernall da yapar; Hernall’a göre, yazdıkları en fazla kadın yazınına uyduğu hâlde Bakhtin, kadınları ve kadın yazarları roman söylemi tartışmasının dışında bırakır. Hernall, “çok seslilik dişil bir özelliktir” ve “diyaloji tür odaklı olmaktan çok cinsiyet odaklı bir niteliğe sahiptir” der (1991, s. 17). Dale Bauer, Bakhtin diyalojisinin özündeki bu dişil yöne işaret ederek çoğu edebiyat eserinde dişil ötekinin dilin egemen gücünü bozan bir etkiye sahip olduğunu iddia eder (1988, s. 6). Luce Irigaray’ın ‘bozan aşırılık’ terimini kullanarak “atomal özden veya bedenden daha geniş söylemsel yapıya yayılan ve dişil olanı temsil eden bu aşırılığın Bakhtin’in diyalojik modelinde hesaba katılmadığı” eleştirisinde bulunur (1988, s. 6). Bauer, Bakhtin’i yorumlama çabasını, “hakkında yapılan okumaları yeniden biçimlendirmek için egemen dil ve anlatım stratejileri tarafından sesi kısılan ve dışlanan kadının sözcüsünü diyalojinin parçası olarak ele almak” olarak tanımlar (1988, s. 2).

Bakhtin’in feminist yorumlarından da anlaşılacağı üzere kadın bedeni, onu terbiye ve uysallığın sınırlarına hapsetmeye çalışan eril ideolojiyle bu sınırı reddeden ve onu ‘bozan aşırılığı’ ifade aracı olarak gören dişil öteki arasındaki bir mücadele alanına dönüşür. *Discipline and Punish (Disiplin ve Cezalandırma)* adlı çalışmada Fransız kuramcı Michel Foucault’ya göre birçok toplumda bu durum şöyle dile getirilmiştir:

Cezalandırma sistemleri bedenin belli biçimlerde sınırlandırıldığı bir politikaya dayanmaktadır; doğrudan şiddet uygulanmasa da veya kanlı bir yöntemle cezalandırma yapılmıyorsa da söz konusu uygulama hep beden üzerinden yürümektedir; beden ve yetileri, bu yetilerin toplumsal işlevleri, uysal olup olunmadığı ve bu işlevlerin kontrol altında tutulmaları sorunu, cezalandırma olgusunun temel meselesi olagelmıştır (1995, s. 25).

Foucault’ya göre, beden üzerinde sergilenen gücün amacı, onu maddi bir varlık olarak ele geçirmek değildir; burada amaç, etkileri toplumsal ve politik ilişkilerin her türlüüne yansıyan bedenin tahakküm altına alınması ve işlevlerinin düzenlenmesidir (1995, s. 26).

Beden ve işlevlerinin terbiyesi, bu açıdan bakıldığında, egemen sosyo-politik ilişkilerin korunmasında önemli bir rol oynar. Foucault, terbiyeyi (docility) beden üzerinde sergilenen sosyo-sembolik güce göre tanımlar. Bedenin bir baskılama ve cezalandırma aracı olarak görülmesi; tarih boyunca var olan bir olgudur, ancak 18. yüzyıl bu konuda, özellikle terbiye (docility) uygulamalarıyla öne çıkmaktadır. Terbiye, bedene dayatılan sosyo-sembolik sınırlamalar, yasaklar ve zorlamalar bütünüdür. “Bağımlı hâle getirilebilen, kullanılabilen, dönüştürülebilir ve geliştirilebilir, yani politik bir kuklaya, güç ilişkisinin küçük ölçekli bir yansımasına dönüşebilen beden terbiyelidir” (Foucault, 1995, s. 136). Burada önemli olan,

beden dilinin veya bedensel davranışın anlamsal öğeleri değildir; bedensel hareketlerin tasarrufu, verimliliği, içsel organizasyonlarıdır (1995, s. 137). “Bedensel faaliyetlerin sıkı bir şekilde kontrolünü sağlayan, bedensel yetilerin törpülenmesini amaçlayan ve bu yetileri terbiye bağlamında değerlendiren yöntemlere ‘disiplin’ denir. Birçok disiplin yöntemi; manastırlarda, orduda ve atölyelerde her daim vardı. Ancak 17 ve 18. yüzyıllarda disiplin, egemenlik kurmanın temel formülü olmuştu” (1995, s. 137). Buradan hareketle diyebiliriz ki disiplin, bağımlı ve terbiyeli bedenler yaratır; disiplin, bedeni gücünden soyutlayıp enerjisini tersine çevirerek, yani içindeki gücü alıp onu katı bağımlılık ilişkisine sokarak terbiye eder.

Kadınlar arasındaki sosyal sınırların ortadan kalkmasında ve eril ideolojinin onları sınıflandırmak için yarattığı etiketlerin yok olmasında karnavalın önemli bir yeri vardır. Bakhtin’e göre “karnaval, insanları içine dâhil eden ve düşüncesi herkesi kucaklayan bir olgudur. Karnaval devam ettiği sürece onun dışında bir hayat yoktur. Karnaval zamanı, hayat karnavalın özgürleştirici kurallarına tabidir (1984, s. 7). Bir dil tarzı olarak karnaval, resmi normlardan ve değerlerden özgürleşmenin ifadesidir; günlük hayatta mümkün olmayan ve sokağa ve pazar yerine özgü konuşma ve mimik biçimlerine sahip, içten ve rahat olan, insanlar arasındaki mesafeyi ortadan kaldıran ve diğer zamanlarda insanlara dayatılan terbiye ve etiket normlarını yok eden özel bir iletişim türüdür (1984, s. 10). En önemli ögesi gülmece olan karnaval dili, “resmî dünyaya karşı kendi dünyasını, resmî kiliseye karşı kendi kilisesini, resmi devlete karşı kendi devletini yaratır” (1984, s. 88). Karnaval ile komedi türü arasında sıkı bir ilişki vardır ve kılık değiştirme, kimlik gizleme ve bunlardan dolayı yaşanan kimlik karmaşası gibi komediye var eden öğeler, karnavalın da temel öğeleridir ve kullanıldıkları yerlerde karnavalesk durumun oluşmasına neden olurlar. *Comedy* adlı çalışmasında Andrew Stott, karnavalı “toplumsal kuralların ve geleneksel davranış biçimlerinin geçici süreliğine askıya alındığı bir festival” olarak tanımlar (2005, s. 34). Karnavalda toplumsal kurallar bir süreliğine askıya alınır, çünkü kimliklerini gizlemeleri için karnavala katılanların maske takması ve kılık değiştirme ve böylece yaşamak istedikleri kişiliği yaşamaları beklenir. Maske takarak kılık değiştirme ve kimliğini gizleme özelliği sayesinde karnavalda insanlar arasındaki toplumsal farklar ortadan kalkar, üstün olarak görülenlerle altta olanlar eşitlenir, kadınlar erkek veya yosma kılığına girerek toplumun baskıladığı duyguları yaşama fırsatı bulur ve yosmalar da iffetli kılığına girerek normal zamanlarda toplumda görmedikleri saygıyı bir süreliğine de olsa yaşama fırsatı bulurlar. Buna ek olarak karnaval, normal zamanlarda rahat görüşemeyen âşıklara kimliklerini gizleyerek buluşma fırsatı sunar. Karnavala özgü bütün bu öğeler, aynı zamanda tiyatrodaki komedi türünü var eden öğelerdir. Kılık değiştirme, kimlik karmaşası, kimlik gizlemeyle toplumsal farkların ortadan kalkması ve böylece otoriter ve geleneksel olanla alay edilmesi gibi etkenler, komedide gülmecenin temel öğeleridir. Karnaval veya karnavalesk durum, *Çapkın Denizci*’de de *Kanlı Nigâr*’da da vardır. Aphra Behn’in oyununda karnaval; sözlük anlamına uygun bir şekilde yaşanırken, Sadık Şendil’in oyununda toplumsal sınırların bozulmasına neden olan gülmece ve alay öğeleri sayesinde Bakhtin’in anlatımına uygun karnavalesk bir durum vardır.

Aphra Behn’in *Çapkın Denizci* ve Sadık Şendil’in *Kanlı Nigâr* oyunlarında kadın bedeni ve toplumsal ve simgesel olarak çağrıştırdıkları; otoriter eril söylemin şekil verme, sınıflandırma ve etiketleme çabasının temel odağı olarak karşımıza çıkar. Erkek egemen sistemin selameti için kadın bedeniyle özdeşleştirilen aşırılıklar törpülenmeli, kadın terbiye kavramının sınırlarına hapsedilip cansız, durağan bir varlığa dönüştürülmeliydi. İki oyunda da kadın karakterler, bu sınırlamayı otoriter eril söylemin asık suratlı dünyasına komik bir bağlamla cevap vererek, onunla alay edip kadın bedenini toplumsal ve simgesel çağrışımlarıyla karnavalesk, özgürleştirici bir güç şeklinde sunarak reddederler. Alaylı ve komik söylemleriyle eril ideolojinin melek kadın etiketini bozup meleğin yosmayla yer

değiştirmesini sağlayarak, yani meleği şeytani, şeytani da meleksi yaparak meleklerle şeytan arasındaki farkın kaybolmasına neden olurlar.

Aphra Behn'in *Çapkın Denizci* Adlı Oyunu ve Karnavalın Etiket-Bozucu Etkisi

Aphra Behn'in *Çapkın Denizci* adlı oyunu, bir İngiliz Restorasyon Dönemi komedisidir. Doğum tarihiyle ilgili kesin bir bilgiye sahip olunmamasına karşın 1640'ta doğduğu sanılan ve 1689'da ölen Aphra Behn, İngiliz Edebiyatının yazarlık geçimini sağlayan ilk kadın yazardır. Şiir, roman ve tiyatro türlerinde eserler yazmıştır. Köleleştirilen Afrikalı bir prensin hikâyesini anlattığı ve kölelik, ırk ve cinsiyet konularını işlediği *Oroonoko* adındaki kısa romanı, en bilinen eseridir ve roman türünün gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. *Çapkın Denizci*, en çok okunan ve sahnelenen oyundur. Oyun, ilk bölümü 1677'de, ikinci bölümü de 1681'de olmak üzere iki bölüm şeklinde sahnelenmiştir. *Çapkın Denizci*, İngiliz tarihinde Oliver Cromwell'in başını çektiği parlamentocular ve I. Charles'ın başını çektiği kraliyet savunucuları arasında 1640-1651 yıllarında gerçekleşen ve I. Charles'ın idam edilmesi ve oğlu II. Charles'ın sürgüne gönderilmesiyle sonlanan iç savaş sonrası kraliyet taraftarı oldukları için İtalya'nın Napoli kentinde sürgünde olan aşk ve macera peşindeki bir grup genç adamın karnaval zamanı bir grup kadınla yaşadıkları aşk ve evlilik maceralarını ele alır. Kraliyetçi oldukları için *Cavalier* adı verilen bu genç erkeklerin adları; Belvile, Frederick, Blunt ve *Çapkın Denizci* olan oyunun başkarakteri Willmore'dur.

Oyunun uzun başlığı kraliyetçi erkeklerin ön planda olduğu hissini verse de Hellena, kız kardeşi Florinda, büyüleyici güzelliği ve duruşuyla Napoli'deki erkekleri etkisi altına alan güçlü hayat kadını Angelica ve erkeklere tuzak kuran alt düzey fahişe Lucetta adındaki kadın karakterler; olay örgüsünün gelişiminde oldukça önemli bir yere sahiptirler. Oyundaki kadın karakterler, kendi kararlarını uygulayan, ataerkil sistemin dayattığı uysallık rolünü reddeden ve bu sistemin dönemin kadınları için çizdiği sınırların çok ötesinde davranan güçlü kişiler olarak sunulmaktadır. Bunu oyunun en başından itibaren görebiliriz. Oyun iki kız kardeş Hellena ve Florinda arasında, sonradan erkek kardeşleri Don Pedro'nun da dâhil olduğu bir konuşmayla başlar. Florinda, babası ve Don Pedro tarafından evliliğe zorlanmaktadır. Don Pedro, ya babasının seçtiği kişiyle veya kendi seçtiği kişi olan arkadaşı Antonio ile evlenme konusunda onu bir seçim yapmaya zorlar. Ancak Florinda, kraliyetçi olduğu için Napoli'de sürgünde olan gençlerden Belvile'e âşıktır. Hellena ise rahibe adayıdır ve ondan beklenen nefsine hâkim olması ve kendini dine adanmasıdır; ancak o, "tuhaf bir şekilde yaramazlığı" sevmektedir ve bu nedenle karnaval zamanını aşkın zevkini çıkarmak için kullanmakta kararlıdır. Sonraki sahneler, oyunun kadın kişileriyle sürgündeki erkek kişileri arasındaki aşk maceralarını ele alır: Florinda, Belvile'le; Hellena ve Angelica, *Çapkın Denizci* Willmore'la ve acımasız fahişe Lucetta, Blunt'la bir ilişki yaşar. Oyunun Napoli yerlisi erkek kişileri Don Pedro ve Antonio da Angelica'ya âşıktır ama o Willmore'a tutkundur.

Oyunda iki grup kadın vardır: ilk grubu toplumun gözünde aile kızı olan, meleksi ve terbiyeli ama içlerinde şeytani kadını barındıran Hellena ve Florinda, diğer grubu ise cezbedici olan ve erkeklerle iletişimi beden odaklı olduğu için şeytani kadın olarak sınıflandırılan Angelica ve Lucetta oluşturur. Karnaval sayesinde Hellena ve Florinda, içlerindeki şeytani yönü yaşama fırsatı bulurken; Angelica ve Lucetta, erkekleri maskaraya çevirme olanağı bulurlar. Özellikle Angelica, adındaki melek anlamından da anlaşılacağı üzere, içindeki meleği yaşama fırsatı elde eder. Oyunun ilerleyen bölümlerinde şeytani ve meleksi kadın, öyle iç içe girer ki onları birbirinden ayırmak zorlaşır.

Birinci grupta yer alan Florinda ve Hellena, meleksi olarak sınıflandırıldıkları hâlde, ataerkil toplumun onlardan beklediği davranış biçimini sergilemeye çok niyetli görünmezler. Florinda, Belvile'e âşık olduğu hâlde erkek kardeşi Don Pedro'nun evlilik zorlamasına "kız kardeşiniz olmanın gereğini yerine getirmek için çabalayacağım efendim" (Behn, 1993, s.

63)² şeklinde cevap verdikten sonra Hellena'yla birlikte içlerindeki şeytani yaşamak için çingene kılığına girip karnavala katılırlar. Ataerkil toplumu temsil eden babası ve erkek kardeşinin isteklerine boyun eğmemesine karşın Florinda, oyunun en meleksi kişisidir ve oyunda “kadın iffetinin parlak yıldızıdır” (Hutner, 1993, s. 109). Ancak, “pasif doğası ve iyi kişiliği sayesinde Belvile’i seçmesine karşın Florinda da oyunun diğer bütün kadın kişileri gibi yosmanın geçtiği yoldan geçer” (1993, s. 109). Başarısızlıkla sonuçlanan Belvile ile iki kaçma girişiminde iffeti komik bir öge olur çünkü her seferinde bir tacize maruz kalır ve yosma muamelesi gördüğü için şeytani kadın imgesiyle yer değiştirir. İlk kaçma girişiminde Çapkın Denizci Willmore’un tacizine, ikincisinde de Lucetta tarafından soyup soğana çevrildiği için kadınlardan intikam almaya ant içen Blunt’ın tacizine ve kötü muamelesine maruz kalır.

Blunt’ın, Lucetta’nın intikamını Florinda’dan alması, melekle yosmanın yer değişimini ve karnavalın sonucu olarak ikisi arasındaki farkın yok olmasını göstermesi açısından önemlidir. Blunt, Lucetta tarafından kandırıldığı ve soyulduğu için çok öfkeli. Karnavaldaki kendini gizlemek için maske takan Florinda, erkek kardeşinden kaçarken Blunt’ın evine sığınır. Blunt, düştüğü durumdan bütün kadınları sorumlu tutmaktadır ve eline düşen ilk kadından intikam almaya kararlıdır. Kendini zavallı ve zararsız bir bakire olarak tanıtır kendine acımasını isteyen Florinda’ya Blunt, “fahişe” kelimesini kullanarak hitap eder ve şöyle der:

Seni öpeceğim ve döveceğim, öpeceğim ve tepeden tırnağa soyacağım; benimle yatacağın; zevk almak umurunda olduğun için değil, sana nasıl kasti kötülük yaptığımı görmen, bir fahişenin işlediği günahların intikamını başka bir fahişeden almak için yatacağın benimle. Gülümseyeceğim ve seni kandıracağım; tıpkı onun (Lucetta’nın) yaptığı gibi, öpeceğim, küfredeceğim, sana yalan söyleyeceğim, sana sarılacağım ve seni soyacağım; sana yaltaklanacağım ve sonra da seni çırılçıplak soyup iğrenç yazılarla lanet olası kadınlara övgü düzeceğim bir kâğıdı göğüslerine ilâştirerek seni penceremde topuklarından asacağım (Behn, 1993, s. 139).

Tam Blunt ona tecavüz edecekken karnavaldan dolayı kimliklerini maskeyle gizleyen ve aralarında Florinda’nın sevgilisi Belvile ve erkek kardeşi Don Pedro’nun olduğu bir grup genç gelir ve gene kimliğini maskeyle gizleyen Florinda’ya kimin sahip olacağıyla alakalı bir tartışmaya girişirler. Bu sahneler, “geleneksel uysal doğasına rağmen Florinda’nın içinde yaşadığı kültürdeki eril ideolojinin sözlü ve fiziksel istismarına uysal olmayan kadınlar kadar maruz kaldığını” göstermektedir (Hutner, 1993, s. 110). Oyunun sonunda toplumun ondan beklediği davranışı sergiler ve erkek kardeşinin rızasını alarak Belvile ile evlenir. Gilbert ve Gubar’ın deyimiyle ‘melek’ olmasına ve ataerkil sistemin kurallarına uyan bir görüntü çizmesine rağmen Florinda, içindeki şeytani babasının ve Don Pedro’nun istediği kişilerle değil; kendi istediği kişiyle evlenerek sergiler.

Florinda’ya nazaran kız kardeşi Hellena, daha şeytani özellikler taşır ve Gilbert ve Gubar’ın eril ideolojide kötü kadın etiketi olarak tanımladığı canavar kadına oyunda en uyan kadın karakterdir. Babasının istediği rahibe manastırına girmeyi reddeder ve karnavalın sunduğu çılgınlıkları sonuna kadar yaşamaya çalışır. Florinda, ona “rahibe olacak bir kızın aşk konusuyla bu kadar ilgili olmaması lazım” deyince Hellena, “umarım Belvile’in dine sadakatimi bozacak bir arkadaşı vardır” şeklinde cevap verir (Behn, 1993, s. 59). Florinda’yı kendisinin veya babasının istediği kişiyle evlenmeye zorladığı için Don Pedro’yla tartışır ve “böyle bir evliliğin başka bir erkekle zina yaşamaktan daha kötü” olduğunu söyler (1993, s. 62). Erkek kardeşinin ona rahibe olacağını hatırlatması üzerine, “rahibe! Evet benden çok iyi rahibe çıkar! Sinir bozma konusunda muhteşem bir mizaha sahibim. Bana yaklaşma cesaretine sahip birini beğenirsem kısa sürede kendimi tapınacak bir azize yapacağım” (1993,

² Oyundan yapılan alıntılamların çevirileri makalenin yazarına aittir.

s. 62). Bu konuşmanın akabinde Don Pedro, hizmetçi kadına “bu vahşi kediye” göz kulak olmasını emreder (1993, s. 63). Karnavala katılma konusunda ısrar edince, karnavalda ne yapacağını soran hizmetçi kadına, “bütün dünyanın yaptığını yapacağım; herkes gibi delice eğleneceğim ve masumane özgürlüğümü yaşayacağım” diye cevap verir (1993, s. 63). Sonra da Florinda’ya “Sen de geleceksin değil mi? Bana uyarsan yirmi erkeği mat ederiz. Bu asık suratını bir tarafa bırak ve benim ve kuzenim Valeria’nın yapacağı gibi neşeli ve düşsel bir kılığa bürün” (1993, s. 64).

Çingene kılığında karnavala katılarak olağan zamanlarda bir araya gelemedikleri erkek cinsiyle karşılaşma fırsatı bulurlar. Florinda, âşığı Belvile ile konuşurken Hellena, avare âşık Willmore’la tanışır. Willmore’un zekice ve çokbilmiş bir edayla konuşmasına nükteli cevaplar vererek “eril bir güç” sergiler. Kadınları rahatlıkla elde etmeye alışmış Willmore’la nükteli konuşan Hellena, “dilsel güdümlenmelerle kolay lokma olmadığını göstererek Willmore’un gönlünü fethetmeyi başarır” (Finke, 1993, s. 28). Hellena, zekice cevaplar vermekle kalmaz; ataerkil metinlere dışıl okumalar da yaparak Willmore’a mat edilmesi kolay olmayan biri görüntüsü verir. Rahibe olacağını ve “saçma sapan bir yemin yüzünden bakire olarak öleceğini” söylemesi üzerine Willmore’un “Rahibe mi! Seni daha da sevdim. Kimse bir aziz kadar günahkâr olamaz. Kimse bunun tersini iddia edemez. Eski bir kaide der ki bir kadının bakire ölmesinden daha büyük bir ceza yoktur. Jephtha’nın kızı buna iyi bir örnektir” (Behn, 1993, s. 70) demesi ve Hellena’nın buna “Çok iyi bir metin bu, tabi doğru okunursa ve kendini dine adamadan önce biraz kendini avutma eğiliminde olan bir kıza cezayı reva görmezsiniz herhâlde bayım” (1993, s.70) şeklinde cevap vermesi Hellena’nın ataerkil metinleri ötekileştirilenin bakış açısıyla okuma yapabileceğini göstermektedir. Jephtha’nın kızının hikâyesi, İncil’de ataerkil vahşeti yansıtan hikâyelerden birisidir. Ammonlarla savaşı kazanmasına yardım eden Tanrıya eve döndüğünde gördüğü ilk kişiyi adak yapacağı sözünü veren Jephtha, eve gelince onu karşılamaya gelen kızını adak olarak seçer. Hikâyenin önemli kısmı, kızın bakire olarak öldürülmesi gerektiğidir. Babası, ona dağlara gidip orada bekâretinin yasını tutması için iki aylık süre tanır (Spencer, 1993, s. 86-87). Willmore’un bu metinden bahsetmesi, hikâyenin yansıttığı ataerkil kültürel kodların yaşadığı toplumda geçerliliğini hâlâ korumakta olduğunu göstermektedir. Hellena’nın İncil’de geçen söz konusu metni yorumlayışı, ilk bakışta Willmore’unkiyle aynı gözükürken, bekâretinin yasını tutmak için Jephtha’nın kızına tanıdığı iki aylık süreyi kendine yorarak dine adanıp ölümüne bakire kalacağı süreye benzetmesi ve bu süre zarfında karnavalın şehvani zevklerini yaşayarak kendini avutmayı ima etmesi, Bakhtinci anlayışa göre ataerkil metne bir karşı okuma özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla, Jephtha’nın kızıyla ilgili dinsel hikâye, Hellena’ya göre, doğru okunduğunda, yani pasif bir şekilde bekâretinin yasını tutmayı öğütleyen bir hikâye olarak değil de kendi yöntemleriyle bekâretin yarattığı esaretten kurtulma şeklinde okunduğunda dikkate değer sonuçlar çıkarılabilecek bir metindir.

Oyun boyunca Hellena, Willmore’u kendine bağlamak ve sonunda onunla evlenmesini sağlamak için gülmece öğeleri içeren adımlar atar, kararlı ve özgür bir kadın tablosu çizer. Kılıktan kılığa girerek Willmore’u takip eder ve Angelica’yla ilişkisini engellemeye çalışır. Florinda’nın kılık değiştirmiş bir şekilde Blunt’ın evine sığındığı, Blunt tarafından cinsel tacize maruz kaldığı ve sonradan gene kılık değiştirdikleri için birbirlerinin gerçek kimliğinden habersiz Willmore, Belvile ve Don Pedro’nun da bu tacize katıldığı sahnede Hellena, erkek kılığına girip Willmore’u takip eder ve kılık değiştirdiği için içerideki kadının Florinda olduğunu bilmeden Willmore’un onu başka bir kadınla aldattığını düşünür. Oyunun sonunda Willmore’a evlilik sözleşmesi imzalatması ve Willmore’la evlenmesini Don Pedro’ya tartışarak kabul ettirmesi, güçlü kişiliğini gösteren başka öğelerdir. “Borç verme arkadaşlığa nasıl bir ziyansa evlilik de aşka ziyandır” ve “hadi odama geçelim ve işi bitirelim... yatağım böyle bir misafire hazırdır” diyen Willmore’a Hellena, “bunun için ilk

önce benim rızamı alman gerek; sonrası kolay. Fakat bırakalım da Hymen³ ve rahip âmin desin önce” şeklinde cevap verir (Behn, 1993, s. 158). Willmore’la evlenmesine karşı çıkan Don Pedro, ona “rahibe olma şeklindeki kutsal amacını bir erkeğe ahlaksızca duyduğun bir arzuyla o kadar hızlı mı değiştirdin” der. Evlilikte kararlı olduğunu görünce “hain kız! Sadece beni değil kendini ve Tanrıyı da aldattın” demesi üzerine Hellena, “bu konuda kendimle barışık olmanın zamanı geldi. Sen sadece kibar ol ve beni Tanrıyla baş başa bırak” diye cevap verir (1993, s. 160).

Hellena, babasının ve erkek kardeşinin istediği kişi olmayarak Gilbert ve Gubar’ın deyimiyle canavar kadın olur. Sonunda evlenmesi, Gilbert ve Gubar’ın bir kadının evlilik gibi ataerkil geleneklere en azından bir dereceye kadar uymadan yaşamasının imkânsız olduğu savını doğrulamaktadır. Altaba- Artal, “Çapkın Denizci oyununda kadınlara sunulan üç seçenek vardır: evlilik, ruhban okulu veya fuhuş” der (1999, s. 78). Rahibe olmayı reddettiğinden ve cinsel özgürlüğünü fuhuş yaparak sağlayacak bir anlayışa sahip olmadığından, Hellena için tek yol evlenmektir. Ancak evliliği veya evliliğe giden süreci kendi şartlarıyla yaşayarak güçlü bir kadın olmayı gene de başarır.

Oyundaki bir diğer kadın grubu bağımsızlıklarını fuhuşla sağlayan Angelica ve Lucetta’dır. Oyunda görülür görülmez Angelica Bianca tapınılacak kadar güzel ve saygın bir kadın olarak sunulur. Belvile onu şu şekilde tanımlar:

Evet, şu anda Napoli’deki tüm genç erkeklerin taptığı ve ona şirin görünmek için bütün cazibelerini kullandığı tek güzellik. Faytonlarını, üniformalarını ve bir hükümdarın doğum günündeymiş gibi takındıkları neşeli yüzlerini bu cezbedici güzeli etkilemek için ortaya koyarlar; ancak o, ona bakan herkesin deli divane olduğunu görmekten zevk duyar (Behn, 1993, s. 75).

Belvile ve Willmore’un arkadaşı Frederick de “erkeklerin ona nasıl bir aşkla, kadınların da nasıl bir kıskançlıkla baktığını görmek etkileyici” (Behn, 1993, s. 75) yorumunu yapar. Angelica gibi hayat kadınları, “serserilerin musallat olmadığı, bekçilerin kural dayatmadığı, şarapla kafayı bulmuş kasaba kabadayılarının camlarını kıramadığı” evlerde yaşarlar (1993, s. 79). Bu tanımlamalarda görüldüğü üzere Behn, Angelica’yı Napoli’deki erkek âleminin kraliçesi gibi çizmiştir; o kadar güçlü ve saygın bir kişilik şeklinde sunmuştur ki hayat kadını olması önemsizleşir ve eril ideolojinin böyle kadınlara yüklediği kötü kadın etiketi anlamını yitirir.

Angelica, oyunun erkek karakterlerini büyüleyici güzelliğiyle teslim alır ve onları güçsüz varlıklara dönüştürerek maskaraya çevirir. Parasıyla onu satın alabileceğini düşünen Don Pedro için “fetheden kişinin zaferine az katkısı olan bir köle” ifadesini kullanır. Hizmetçisi ona “seni cinsimizin genel hastalığı olan aşktan alıkoyan nedir?” diye sorduğunda Angelica, “kibar ama asık suratlı bir yıldızın burcunda doğma şerefine nail olmak” diye cevap verir. Fiziksel olarak bakire olmasa da kalben bakire olduğunu ve bir erkeğin hükümrânlığına girmemek için âşık olmadığını söyler. Ancak ona tapacak paraya sahip olmadığı için resmini almakla yetindiğini söyleyen avare âşık Willmore’a gönlünü kaptırmaktan kendini alıkoyamaz. Bedenini hem de yüksek fiyatla satması konusunda Willmore’un onu eleştirmesi üzerine Angelica’nın savunması bağımsız kişiliğini ortaya koymasından önemlidir:

Yalvarırım size söyleyin bayım, siz de aynı ticari suçu işlemiyor musunuz? Bir kadın, size eş olarak önerildiğinde hiçbir zaman ne kadar iyi, akıllı veya faziletli olduğunu sormazsınız; hep serveti nedir diye sorarsınız ve serveti azsa bu kadın sizin için kendini paralasa da “işime yaramaz” deyip ayrılırsınız (Behn, 1993, s. 90-91).

³ Hymen, kızlık zarının Latince adıdır. Bu isim, Yunan mitolojisindeki evlilik ve düğün tanrısından gelir. Hymen, elinde tuttuğu meşaleyle evlenecek çiftlerin önünü aydınlatır. Ancak bunun bir bedeli vardır. Çiftler; düğünlerinin ilk günü adak adamak, kan akıtmak zorundadır.

Ataerkil sistemin temsilcisi olarak Angelica'nın ona biat etmediğini görünce Willmore, "bir ilah olmadığını göstererek beni olağanüstü bir tapınmadan neden mahrum bırakıyorsun? Şeytanı gizle ve bana sadece meleği göster. Beni kendindeki şeytandan bihaber bırak ve o zaman gör nasıl mütebedeyin olacağım ve bu mabede nasıl sonsuza kadar bağlılık yemini edeceğim" der (Behn, 1993, s. 92). Bu alıntı, Gilbert ve Gubar'ın düşüncesini yansıtmaya açısından önemlidir. Ataerkil sistemi eleştirdiği ve özgür kişiliğini bedenini satarak ortaya koyduğu için Willmore, Angelica'nın içindeki şeytan tarafından teslim alındığını ima eder. Burada ironik olan adı meleği çağrıştıran Angelica'nın şeytan tarafından teslim alındığı düşüncesidir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, ataerkil sistem; kadınlardan 'melek' olmalarını, yani uysal ve terbiyeli davranış biçiminin vücuda gelmiş hâline dönüşmelerini beklemektedir. Böyle bir rolü oynamayı reddettiklerinde "canavar," "yosma," veya "şeytan" olarak etiketlenmektedirler. Bu etikete göre değerlendirilen ve çerçevesi ataerkil sistem tarafından çizilmiş bir davranış biçimine göre yargılanan tek kişi, kuşkusuz Angelica değildir. Yukarıda gördüğümüz gibi Hellena da aynı muameleden mustarıptır.

Angelica, onu aldatan ve peşinde koşmasına neden olan Willmore'a âşık olur olmaz içindeki şeytanı terk eder ve güçsüz bir kadına dönüşür. Erkek dünyası üzerindeki hâkimiyetini yitirir ve aşktan biçare olmuş biri hâline gelir. Oyunun sonunda onu öldürerek Willmore'dan intikam almak ister ama sonra onu affeder ve öldürmeye bile değmediğini söyler. Oyunun bu bölümündeki sözleri, içinde bulunduğu durumu yansıtmaya açısından önemlidir:

Bana yaptıklarından dolayı bil ki senden nefret ediyorum.
Masum ve güvenli dünyamda kalsaydım
Bütün erkekler kölem olarak doğmuşlar diye düşünüyorum olacaktım.
Ve gücümü şimşek gibi gözlerimde taşıyacaktım,
İncitildiğinde istediği gibi yakıp yıkan.
Aşk bana ayna tuttuğunda, yalansız cam ruhumdaki bütün zayıflıkları yansıttı
Ve en büyük hazinemi, yani onurumu kaybettiğimi bana gösterdi.
Öyle ki geriye kalan fetheden kişinin ilgisine ve değerine layık olmayan ıvır zıvır.
Nasıl da uzun süredir tapınılan bir idolün düşüşünü yaşadım,
Bir sürü sahtekârlığı fark ettikten sonra.
Kör sadakatın adak yerine sunduğu tütsü ve zengin adaklar,
Hepsi sana ait olmadı mı?
O zaman en azından hayalimde var olan gücümü yıkmanın anlamı neydi? (Behn, 1993, s. 153).

Oyunun sonunda Angelica, Hellena ve Florinda gibi mutluluğa erişmez. Komedi oyunlarının temel özelliği olan oyunun mutlu sonla ve çoğunlukla evlilikle bitmesi, Angelica için geçerli değildir. Son, Angelica açısından trajiktir; hayat kadınlığına geri döner, ama erkekler tarafından tapınılan bir kraliçenin özgüveniyle değil, hayata karşı umudunu tamamıyla kaybetmiş bir edayla.

Lucetta, oyundaki bir diğer hayat kadınıdır. Angelica kadar saygın değildir ve oyunda kısa süreliğine görünür. Onu sadece Blunt'ı kandırıp soyduğu sahnede görürüz. Bu, kısa olmasına rağmen oyunda hayli etkili bir sahnedir. Bir erkek karakterin acımasızca muamele gördüğü ve tam anlamıyla maskaraya çevrildiği bir sahnedir. Öyle ki Blunt'ı Lucetta'nın intikamını bütün kadınlardan almaya iter ve karşısına çıkan ilk kadın olan Florinda'yı taciz etmeye kalkar. Angelica'dan farklı olarak Lucetta, acımasız bir şeytan olarak çizilir. Blunt'u "çırılçıplak soyup elbiseleri dâhil her şeyini çalarak arzu nesnesi olan kadının cinsel istismara maruz kaldıktan sonra terk edilmesi (Angelica'nın durumunda olduğu gibi) geleneğini tersine çevirir" ve bu sefer cinsel istismara maruz kalıp terkedilen bir erkek olur (Hunter, 1993, s. 109). Gilbert ve Gubar'ın deyimiyle Lucetta, ataerkil sistem için tam bir canavar işlevi görür.

Yapılan çözümlemede görüldüğü gibi, oyunun en önemli yönü, "bakireyle hayat kadını arasındaki farkı en aza indirmesidir" (Szilagyı, 1998, s. 447). *Çapkın Denizci*'de

“Behn, hayat kadını olanlarla olmayanların iç içe olmasını sağlar” (Altaba-Artal, 1999, s. 78) ve “bakireye dair bakirenin erdem timsali, hayat kadının da adi ve yoz olarak temsil edildiği ideolojik etiketlemeleri yıkar” (Hutner, 1993, s. 105). Szilagyı’nın dediği gibi, aslında yosmayla bakire arasındaki fark oyunun genelinde belirsiz hâle gelir. Gerçek yosmaların veya yosma kılığına girenlerin olduğu bir ortamda Hellena ve Florinda, çingene kılığına girip dişi çapkınlar olurlar. Daha sonra yarı çıplak bir şekilde Belvile’i evlerinin bahçesinde beklerken Florinda, neredeyse Willmore’un tecavüzüne maruz kalır; Willmore, tecavüzü reddeder çünkü Florinda’yı yosma zannetmiştir; “Tecavüz mü! Güldürme beni Allah aşkına! Gecenin bu saatinde ağıyla sinek yakalamak için değilse kapını neden açık bırakırsın ki değerli Örümcek?” der ve Florinda’ya ödeme yapmayı teklif eder” (Szilagyı, 1998, s. 447-8). Lucetta, bakire görünmeye çalışmaz ama Blunt’a yaşlı kıskanç bir adamla evli olduğunu ve Blunt’ı ilk görüşünde büyük bir aşka tutsak düşüğünü söyleyerek evli kadın kılığına girer ve böylelikle evli olanla olmayanın, yosma olanla bakire olanın yer değiştirdiği karnavalesk ortama katkıda bulunmuş olur.

Behn’in bakireyle hayat kadını arasındaki farkı belirsiz hâle getirmesinin sebebi, yaşadığı dönemde bir kadın için yazar olmanın aynı anda ikisi olmak anlamına gelmesidir. 17. yüzyılda kamusal hayatı olan bir kadın, ister kitapları yayımlanan bir yazar olsun ister oyun yazarı veya aktris olsun bir erkeğin özel mülkiyeti olmadığı için bir hayat kadını gibi her zaman kiralanmaya hazır ve cinsellik açısından sakıncalı olarak görülüyordu. Aklındakileri tek bir erkeğe saklamak yerine paylaşan kadın, mecazi değil gerçek anlamda cinsel mülkiyeti üzerinden ticaret yapmış sayılıyordu. Kariyeri boyunca Behn’in oyunları, sırf bir kadın tarafından yazıldıkları için müstehcen ve açık saçık olarak görülüyordu (Finke, 1993, s. 25).

Sonuç olarak diyebiliriz ki Aphra Behn’in uzun adı *Çapkın Denizci veya Sürgündeki Kraliyetçiler* olan oyunundaki kadın karakterler, Gilbert ve Gubar’ın canavar tanımına uyan kişilerdir. Değişen oranlarda ataerkil sistemin onlardan beklediği davranışları sergilemeyi reddederler ve kendi kararlarını kendileri alırlar. Florinda, erdem timsali bakireyi simgelediği hâlde babasının ve erkek kardeşinin seçtiği kişilerle evlenmeyi reddeder ve sevdiği kişi olan Belvile ile evlenir. Hellena; kullandığı nükteli dille, ataerkil davranış biçimlerini eleştirmesiyle ve ataerkil sistemi temsil eden kişilerle yaptığı tartışmalarla Florinda’dan çok daha güçlü ve özgün bir kadın tablosu çizer. Öte yandan Angelica, oyunun başında erkekler üzerinde tam bir hâkimiyet kurmuştur. Ancak Willmore’a âşık olduktan sonra güçlü konumu ve kendine saygısı değişime uğrar. Oyunun başında bedensel olarak hayat kadını, fakat ruhsal olarak tapınılan bir kişiyken; oyunun sonunda kendine saygısı kalmamış sıradan bir hayat kadını olur. Oyunun geneli bağlamında ele alındığında, karnavalın ve karnavalın gerektirdiği kılık değiştirme ve kimlik gizlemelerin de etkisiyle kadın karakterler, eril dünyayla oynayıp onu çoğunlukla alaya almaktadırlar. Komedi türünün de temel özellikleri olan bu karnavalesk öğeler, eril söylemi zayıflatıcı ve oyunda kadınla özdeşleşen ötekinin söylemini güçlendirici bir rol oynamaktadır.

Sadık Şendil’in *Kanlı Nigâr*’ı ve Eril Dünyayı Maskaraya Çeviren Güçlü ‘Yosma’

Sadık Şendil’in *Kanlı Nigâr* oyununda da oyunun kadın karakterleri, yarattıkları gülmece öğeleriyle, komedi türünün vazgeçilmez olan kılık değiştirmeler, entrikalar ve kimlik gizlemelerle eril ideolojinin kadın etiketlerini bozan bir rol oynarlar. Tiyatro ve senaryo yazarı olan Sadık Şendil (1913-1986), Saint- Mitchell Fransız Lisesi ve ardından Galatasaray Lisesinde okur. Liseden sonra Tütün Eksperliği Yüksekokulundan mezun olur. Emekli olana kadar Ziraat Bankasında tütün eksperlerinden biri olarak çalışır. *Altın Kafes* filmiyle ilk önemli senaryosunu yazar ve onu *Berduş* ve *Senede Bir Gün* senaryoları takip eder. 1970’te *Kalbimin Efendisi*, 1972’de *Sev Kardeşim* ve 1974’te *Oh Olsun* filmleriyle Antalya Film Festival’inde En İyi Senarist ödülünü almaya hak kazanır. Tiyatro yazarı olarak

da önemli eserler verir. *Yedi Kocalı Hürmüz*, *Kanlı Nigâr*, *İnatçı Gelin*, *Ölmeyen Şarkı* ve *Kocanın Nişanlısı*; önemli tiyatro eserleri arasındadır. Şendil; *Kanlı Nigâr*, *Yedi Kocalı Hürmüz* ve *Ölmeyen Şarkı* oyunlarının film senaristliğini de yapmıştır.

Türk Tiyatrosu'nun en önemli oyunlarından biri olan *Kanlı Nigâr*, yazıldığı tarihten itibaren Şehir ve Devlet Tiyatroları'nda sıkça oynanmıştır. Aslen Karagöz gölge oyunu ve ortaoyunu olan *Kanlı Nigâr*, Sadık Şendil tarafından kaleme alınıp tiyatro metni hâline getirilmiştir. Oyunun Karagöz ve ortaoyunu bağlantısını oyunda gülmece öğelerinin başkahramanı olan ve aynı zamanda meddah rolünü üstlenen Abdi, takdim konuşmasında belirtir:

Biliyor musunuz, Kanlı Nigâr oynuyoruz. Ee, niye Kanlı Nigâr da mesela Şekspir, Molyer, Pirandello, Brecht falan değil... Onlar hep oynandı, oynanıyor. Bu sefer de bizden, hem de adamakıllı bizden bir şey olsun dedik. Baba yadigarı dededen miras bir şey... İçinde Karagöz olsun, ortaoyunu olsun, tuluat olsun dedik...Kanlı Nigâr'ı bu sefer günümüzün bir yazarı ele almış. Ama bu oyun, bundan çok seneler önce ismini bilmediğimiz yazarlar hatta yazmayanlar tarafından yüzlerce defa meydana getirilmiş. Yazmayanlar diye acayip bir tabir kullandım. Yani kaleme almayıp da ansızın sahne üzerinde yahut Karagöz perdesi arkasında söyleyi söyleyiveren o büyük sanatçıları, hayali kâtip Salihleri, Kel Hasanlar'ı, Abdiler'i, Naşitler'i, Dümbüllüler'i kast ettim (Şendil, 2011, s. 5).

Kanlı Nigâr, Karagöz gölge oyununun birçok özelliğini barındırmaktadır. Cevdet Kudret'in Karagöz oyununa dair yaptığı on bir gruptan oluşan sınıflandırmaya (Kudret, s. 25) göre ele alındığında oyunda anlatıcı rolünü üstlenen Abdi'nin Karagöz oyunlarındaki meddah ve eğlendirici kişisi, Laz'ın Karagöz'deki Anadolu tipini, Acem'in Anadolu dışını temsil eden tip, İstinyeli'nin kabadayı ve sarhoş tipi, Kanlı Nigâr ve kadınlarının ise Zenne tipi olduğu söylenebilir. Karagöz gölge oyunu ile Ortaoyununun birbiriyle ilişkisini Cengiz Çevik, şu şekilde belirtir: “Karagöz ve ortaoyunu metinlerini karşılaştıran, geleneksel yapısını inceleyen birçok araştırmacı; ortaoyununun canlı oyuncularla oynanan bir tür Karagöz olduğu konusunda hemfikirlerdir” (Çevik, 2018, s. 23). Karagöz ile ortaoyunu biçimsel olarak birbirinden ne kadar farklı olsa da oyunda yer alan kişileri, havası, güldürme yöntemleri, oyunun kuruluşu ve konuları birbirine bir o kadar yakındır.

Karagöz gölge oyunlarını kadınların sunuluş biçimi bağlamında ele aldığımızda, Yavuz Cingöz'ün “Kent, popüler kültür ve karnavalesk: Karagöz geleneği ve müziği” başlıklı çalışmasında belirttiği gibi, “oyunların hepsinde neredeyse bütün kadınlar; şehvetli, baştan çıkarıcı, utanmaz, dedikoducu, eşlerini aldatan bazen de lezbiyen olarak resmedilmiştir” (Cingöz, 2016, s. 23). Ortaoyunlarında da durum aynıdır. Gülden Gözlem Küçük Arat, “Osmanlı Şehir Kadınının Ortaoyunundaki ‘Zenne’ Tipine Yansımaları” başlıklı makalesinde Geleneksel Tiyatro’da kadını temsil eden zenne tiplemesinin “hafifmeşrep kadın”, “ev kadını”, “romantik âşık” veya “cadı kadın” olmak üzere dört ayrı karakterde seyirci/ okur karşısına çıktığını anlatmıştır (Küçük Arat, 2008, s.116, 117, 120, 121). Bu tanımlamadaki “kötü kadın tipi”ne uyan bir şekilde Sadık Şendil'in *Kanlı Nigâr* oyununda da kadınlar; “hafifmeşrep”, “cadıya benzeyen”, “şehvetli”, “entrikacı” ve “baştan çıkarıcı kişiler” olarak çizilmişlerdir. “Türk Tiyatrosunda Kadın İmajı” adlı çalışmasında Sevda Şener, Cumhuriyet Dönemi tiyatro oyunlarının en yaygın kadın imajının “günahkâr kadın” ve “fettan kadın” olduğunu ifade eder. Özellikle “fettan kadın tipi baştan beri Türk tiyatro yazınının gözdesi olmuştur” (1990, s. 472). Fettan kadın, “becerikliliği ile olaylara yön verir, kurnazlığı ile mutlu sonu hazırlar” (1990, s. 472). Şener, *Kanlı Nigâr* oyununda böyle bir kadın tipinin olduğunu belirtir ve bu oyunda kadının fedinin erkeği yendiğini dile getirir.

Sadık Şendil, Karagöz gölge oyununa sahip çıkarak oyunu modern tiyatro tekniğinin içine yerleştirmiş ve bu nedenle hem modern hem de geleneksel Türk Tiyatrosu'nun öğelerini barındıran bir eser yazmıştır (Çevik, 2018, s. 59). *Kanlı Nigâr*, Osmanlı'nın son dönemindeki toplumsal yapıyı, ailedeki çözülme, dinsel yobazlığı, dinsel ikiyüzlülüğü ve kadınların

böylesine çarpık bir toplumda karşılaştıkları sorunları ve verdikleri var olma mücadelesini gülmece öğelerine başvurarak sorgular. Cihanyandı Kanlı Nigâr, Aksaray'daki evinin yanması sonucu İstanbul'a gelir ve yeni ev arar. Taşkasap'ta Abdi'yi gören Nigâr, Abdi'nin toplumun saygın, yobaz ve ikiyüzlü kişilerinden Agâh Efendi'nin konağına kiracı araması üzerine evi Nigâr'a verir. Fakat Nigâr namı kötü bir kadındır. Abdi'nin sunumuyla Kanlı Nigâr, "İstanbul'un namlı alüftelerinden bir afet-i devran, bir ateş-i suzan, on parmağında on mel'anet bir fettan, yani o zamanın büyük yosması... İstanbul'da yakmadık can, yıkmadık ocak, yemedik nane bırakmamış. Silmiş, süpürmüş, hanümanlar söndürmüş bir bela" (Şendil, 2011, s. 11). Belalısı çoktur; "esnaf peşinde alacağı var, eşraf peşinde hıncı var, hovardası peşinde gözü var, iti köpeği peşinde haracı var" (2011, s. 11). Olay örgüsünün devamında Agâh Efendi'nin Kanlı Nigâr'ın hayatındaki kötü gidişata yön veren önemli bir figür olduğunu öğreniriz. Agâh Efendi'nin oğlu Narçın'ın Kanlı Nigâr'ın öz kızı Bedide'ye âşık olmasıyla Kanlı Nigâr'a intikam fırsatı doğar. Agâh Efendi'nin oğlunu Kanlı Nigâr'ın kızına vermek istememesi üzerine Kanlı Nigâr'ın Abdi'yi de dâhil ederek kurduğu oyunlar, kılık değiştirmeler ve kimlik gizlemeler sonucunda Agâh Efendi hem konağı Nigâr'a verir hem de Narçın ile Bedide'yi evlendirir.

Oyundaki erkek karakterler üzerinden toplumun ikiyüzlülüğü ve yobazlığı anlatılır. Öyle ki karakterin gerçek kişiliğiyle topluma dönük kişiliği arasındaki zıtlık, gülmeceye neden olan önemli öğelerden birisi olur. Yobazlığın ve ikiyüzlülüğün en iyi örneği, Agâh Efendi'dir. Agâh Efendi, konağına kiracı aramaktadır. Abdi'ye, "bu haneye böyle erbabı haram giremez; bana istikamet ehli, taat ve ibadeti kusursuz, ehli iman ve iffet kiracılar gerek; böylesini bulursan buul, bulamazsan duur" diyerek kiracıda aradığı nitelikleri özetler (Şendil, 2011, s. 10). Oğlu Narçın, Kanlı Nigâr'ın kızı Bedide'ye aşkını Abdi'ye anlattığında, Abdi'nin durumu babana aç evlendirsün seni sözüne "Ne mümkün efendim. Hacca git gel, ondan sonra diyor" şeklinde cevap verir (2011, s. 19). Bu esnada Agâh Efendi gelir ve Narçın'a "sakın ola yolda giderken etrafına bakma. Dünya kötü oldu, fitne ve fesat aldı yürüdü. Edep, ahlak kalmadı. Şeytana uyar sen de günaha girersin" diye öğüt verir. Nigâr'a kimse ev vermemektedir çünkü "kimi alacağını ister, kiminin kuyruk acısı var, öcünü almak ister; kimi hükümandandır rüşvet ister" (2011, s. 14). Abdi'ye namuslu yaşamaya karar verdiği yalanını söyleyen Nigâr'a Abdi, Agâh Efendi'nin konağını kiraya verir ve yeni kiracıları Agâh Efendi'ye şöyle tanıtır:

Aman bey baba, bir görseniz. Melek gibi bir ana, çiçek gibi iki kız. Başları seccadeden kalkmıyor. Babaları Şam-ı şerifte kadı iken sizlere ömür. Buraya geldiklerinde Cihangir'deki konakları yanmış. Bana geldiler, aman Abdi Efendim, bizi temiz bir mahalleye, namuslu bir eve yerleştir, eteğimizin ucunu kimse görmesin dediler (2011, s. 21).

Agâh Efendi ile tanıştıklarında Nigâr, "evde kümes var mı acaba?" diye sorar ve "kümes varsa tavuk da vardır, tavuk varsa horoz da vardır, biz horozdan kaçırız da" diye devam edince Agâh Efendi, "Şükür Allahım, gönlüme göre kiracılar buldum. (Nigâr'a) Hiç merak etmeyin hemşire. Mahallemizde erkek kuş bile uçurtmazlar üstünüzde. Sizin namusunuz bizim namusumuz" diye cevap verir (2011, s. 25). Agâh Efendi'nin ikiyüzlülüğü, oyunun ilerleyen sahnelerinde Nigâr'ın hayat hikâyesi duyulduğunda apaçık hâle gelir. Kanlı Nigâr, daha on üç yaşındayken ona tecavüz etmiştir ve Nigâr'ın yaşam trajedisinde önemli bir rol oynamıştır. Oyunun ataerkil toplumsal yapısında kadın bedeninden uzak durma üzerine şekillenen din ve namus meseleleri söz konusu olduğunda mangalda kül bırakmayan Agâh Efendi'nin ikiyüzlülüğü böylece ortaya çıkmış olur.

Kanlı Nigâr'ın alacaklısı veya belalısı olan Acem, Laz ve İstinyeli gibi erkek karakterler de namus deyince mangalda kül bırakmayan, ama Nigâr'la geçmişte ilişkileri olan kişilerdir. Acem, halı tüccarıdır ve Nigâr'a bir sürü halı vermiş ama parasını alamamıştır. Nigâr'ın evine parasını almaya gittiğinde Nigâr oyundaki diğer erkek karakterlere yaptığını

yapar ve onu çakırkeyf yapıp soyar ve dayak attıktan sonra sokağa bırakır. Aphra Behn'in oyunundaki Blunt karakteri gibi soyulup çıplak bir şekilde sokağa atılan Acem'in erkekliği zedelenmiştir ve bu yüzden intikam almaya yeminlidir. Bunun için oyunun kabadayı tiplemesi İstinyeliyi tutmuştur. Laz ise İstanbul Boğazında sandalıyla insanları köprüden karşıya taşımaktadır ve Nigâr'ı kızlarıyla defalarca karşıya geçirmesine rağmen ondan para alamamıştır. Acem'in düştüğü duruma düşmüş olmalı ki erkeklik gururu zedelenmiş edasıyla elinde bıçak Nigâr'ı aramaktadır. İstinyeli ise mahallenin kabadayısı olan, astığım astık, kestiğim kestik hâllerinde olan, "buranın namusu benden sorulur" edasında davranan ama fırsat bulduğunda hırsızlık yapmaktan bile geri durmayan ve para için her şeyi yapabilecek özelliğe sahip birisidir. Öyle ki onunla ilk karşılaşmasından sonra Abdi "dünyaya yüz yıl sonra gelse, lüks araba ile boğaz otellerine karı taşıyacaktı" der (Şendil, 2011, s. 28). İlk başta Nigâr'ı Acem için aramaktadır. Sonrasında kiracısının Kanlı Nigâr olduğunu öğrenen Ağâh Efendi'nin Nigâr'ı konaktan çıkarmak için tuttuğu kişi olur. Başka bir deyişle, İstinyeli'de "bu mahallenin namusu benden sorulur" deyip de her ahlaksızlığı yapan erkeklik timsali bir karakterin gülmece ögesine dönüşmesini görürüz.

Makalenin konusu kadın karakterler olduğu için Kanlı Nigâr ve kızları bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi Kanlı Nigâr'ın belalıları ve alacaklıları peşindedir. Ama o, Sevda Şener'in sözünü ettiği "fettan kadın tipi"ne uygun davranarak peşindeki insanların erkeklik gösterilerini alaya alır ve erkekliği bir tehdit unsuru olmaktan çıkarır ve komik bir ögeye dönüştürür. Bakhtinci yaklaşımla, yarattığı karnavalesk ortamlar egemen söylemi zayıflatır ve onu diyaloga çeker. Oyunun başında Abdi'ye hayat kadınlığını bırakıp namuslu bir sayfa açtığı yalanını söyleyerek konağı tutar. Abdi dâhil bütün erkek karakterleri komik duruma düşürür. Nigâr'ın yalanı ortaya çıkınca Abdi, onun evine gider ve evinde diğer erkeklerin yaşadığını yaşar: Bacı rakıyı getirir, Nigâr'ın kızları şarkı söyleyip dans eder, bardağına uyku ilacı katılır, dayak yer, sonra da soyulup çıplak bir şekilde sokağa atılır. Cebindeki iki mecediyeden de olur. Başına gelenlerden sonra Abdi'nin mahalleyi ayağa kaldırması üzerine Nigâr, kızlarından Nadide'ye, "yosmanın makbulü, hemen teslim olmayandır. Kabadayılığın şanı nasıl kaçmaksa, yosmalığın şanı da erkeğe hemencecik teslim olmamaktır" (Şendil, 2011, s. 39). Abdi'nin Nigâr'la bunun akabinde yaşadığı diyalog, karnavalesk ortamda ataerkil figürlerin alaya alınarak zayıflatılmasını göstermesi açısından önemlidir:

Abdi: Kesecekler bu sefer...
 Nigâr (*Dilini çıkarır*) Mööö..
 Abdi: Külhanbeyde saldırma nah bu kadar...
 Nigâr: Cebine soksun...
 Abdi: Lazoğlu doğrayacak seni...
 Nigâr: Caaart kaba kâğât..
 Abdi: Acem Baba'nın tersi dönmüş...
 Nigâr: Popomu yesin.
 Abdi: Mahalleli ateş püskürüyor, evi yakacaklar.
 Nigâr (*Şarkı söyler*): Yangın var, yangın var...
 Ah yanıyorum...
 Yetişin a dostlar tutuşuyorum. (2011, s. 51-52).

Evini intikam için basanların başına gelenler, oyundaki karnavalesk yönü daha belirgin hâle getirir. Evini ilk basan Laz'dır. Elinde bıçağı, Nigâr'ı ve kızlarını doğramak üzere eve giren Laz, girer girmez rakı ikramı, dans, müzik ve oynaşla karşılanır. Bardağına uyku ilacı katıldıktan ve dayak yedikten sonra dışarı atılır. Dolayısıyla *Çapkın Denizci*'de Blunt'ın başına gelene benzer bir şey, Laz'ın başına gelmiş olur. Karnavalesk durumun önemli öğelerinden olan "kılık değiştirerek gerçek kimliğini maskeleyme", burada da karşımıza çıkmaktadır. Bakhtin'in dediği gibi, "kılık değiştirme, halk kültürünün önemli bileşenlerinden birisidir. Kılık değiştirme, değişim ve yeniden doğuş arzusunun, neşenin ve

başkalarıyla aynı olmayı reddetmenin göstergesidir. Kılık değiştirmenin temel aracı olan maske; dönüşümün, doğal sınırların ihlal edilmesinin ve tanıdık etiketlerin alaya alınmasının ifadesidir” (1984, s. 39-40). Bu tanım, ilk etapta *Çapkın Denizci*’deki kılık değiştirmelere daha uygun görünse de Kanlı Nigâr’ın egemen ataerkil figürleri kadın kılığına sokup onlarla alay etmesi ve böylece toplumsal gücü onlardan alıp üzerine geçirmesi maskenin ve kılık değiştirmenin devrimci etkisini göstermektedir. Kelime oyunu, nargile, rakı ikramı, dans ve müzikle Acem’i çakırkeyf hâle getirdikten sonra ona olan borcunu bir hayli düşürüp borcunun geri kalan kısmını ona kızlarından birini vererek ödeyeceğini söyledikten sonra Acem’i kadın kılığına sokması ve dışarda kızı beklemeye göndermesi, sonra da “lan yelloz, ne işin var senin böyle temiz mahallede” (Şendil, 2011, s. 63) diyerek içeri dalan erkeklik timsali İstinyeliye de aynısını yaptıktan sonra onu kadın kılığına sokup Nadide’yi dışarıda beklemesini söylemesi, İstinyeli’nin dışarıda kadın kılığındaki Acem’i Nadide zannetmesi, Acem’in de kadın kılığıyla gelen İstinyeli’yi beklediği kadın zannetmesi ve sonrasında kavga etmeleri oyundaki karnavalesk durumu gözler önüne sermektedir.

Bu sahneden sonra Nigâr, Abdi’nin duyabileceği bir şekilde hayat hikâyesini anlatır. *Çapkın Denizci*’de Angelica’nın istemeden hayat kadını olduğunu, onun da diğer kadınlar gibi güzel bir hayat yaşamak istediğini ama koşulların onu böyle olmaya ittiğini söylemesine benzer bir şekilde Nigâr da “niye bu kötü yola saptın, niye Kanlı Nigâr oldun diyeceksiniz. İnanın istemezdim ben de... Hiç kimse Kanlı Nigâr olmak istemez, hiçbir kız, büyüsem de kötü bir kadın olayım demez. Her genç kızın hayalinde namuslu bir koca ve patiska perdeleri mis gibi sabun kokan şirin bir evcik yaşar” (Şendil, 2011, s. 65) der ve hayat hikâyesini anlatır. Altı yaşında köyünden ayrılıp zengin bir konakta çalışmaya başlayan Nigâr, orada bin bir eziyetle karşılaşmıştır:

Küçük bey, babasından para çalardı, gel Nigâr... Şişko baldız, köfteleri yerd, gel Nigâr, kedi çiğeri kaptı, soba tüttü, horoz ürktü, saka gelmedi, musluk akmadı, kuş kaçtı, süt taştı, dam aktı, çocuk sarktı, bardak kırıldı, yemek ekşidi, yağmur yağdı, gel Nigâr, gel Nigâr... Küçük hanımdan elime elime iğne, büyük hanımdan kafama kafama muşta...Küçük beyden belime belime tekme, büyük beyden kıçıma kıçıma çimdik (2011, s. 66).

On üç yaşına gelip de boyu serpilmeye ve göğüsleri sivrilmeye başlayınca çamaşır yıkamaktan bitkin düşüp uyuduğu bir anda Agâh Efendi, ona tecavüz eder. Tecavüzcüyü değil de tecavüz mağdurunu mahkûm eden ataerkil sistemi yansıtırcasına, Agâh Efendi sesini çıkarmamasını, çıkarırsa hanımların onu dayaktan geberteceklerini söyler. Duyulduğu zaman bir hafta dayak yer, aç bırakılır ve bir sabah sokağa atılır. Durumunu zaptiyelere anlatınca da “geç içeri ifadeni alsınlar” cevabını alır ve zaptiyelerin de dayağına ve cinsel istismarına maruz kalır. “Şimdi, sıra bende, ben dünyanın ifadesini alıyorum. Hem de (*Acı acı güler*) şurda, yıllarca evvelki aynı evde ve artık ağlayan, merhamet dileyen zavallı bir kız değilim, dünyanın anasını satan Nigâr’ım” (Şendil, 2011, s. 67). Bu hayat hikâyesiyle Agâh Efendi’de melek yüzün arkasındaki canavar yüzü, Nigâr’da da Gilbert ve Gubar’ın deyimiyle canavar görünümünün arkasındaki meleksi ama ona trajediler yaşatan egemen eril söylemi çökertmek için canavarlaşan yüzü görürüz.

Melekle canavarın yer değişimini görebildiğimiz tek yer, burası değildir. Nigâr’ın yanında çalışan kızlardan Nadide’deki melek de ortaya çıkar ve Abdi’ye “yosmayız ama kalpsiz değiliz. Sen fakir bir adamsın, hak etmediğim bir para neden dursun bende” diyerek ondan aldığı iki mecediyeyi geri verir. Oyunun başında Nigâr’ın yanında çalışan kızlardan birisi olduğu zannedilen Bedide’nin, Nigâr’ın öz kızı ve bakire olduğu öğrenilir. Bedide, Agâh Efendi’nin oğlu Narçın’la aşk yaşamaktadır. Toplumun gözünde namus timsali olan Agâh Efendi için oğlunun Nigâr’ın kızıyla evlenmesi, olağan koşullarda söz konusu bile olamaz. Nigâr’ın hayat hikâyesini duyan Abdi, hem Nigâr’ın intikam almasına hem de Narçın ile Bedide’nin evlenmesine yardım etmeye karar verir. Nigâr; Abdi, Narçın ve Bedide’nin

dâhil olduğu bir entrika kurarak Agâh Efendi'yi yola getirmeyi başarır. Buna göre Narçın horoza, Bedide de tavuğa dönüştürülecek ve Agâh Efendi için Narçın'ı kurtarmanın tek yolu, büyüü bozmak için Hacı Bumbala'ya başvurmak olacaktır. Oyundaki karnavalesk duruma iyi bir örnek oluşturacak bir şekilde, Nigâr, Hacı Bumbala kılığına girer ve bu kimliğiyle Agâh Efendi'nin sahip olduğu eril gücü tümüyle elinden alır ve onu güçsüz, komik bir varlığa dönüştürür. Encamını okumak üzere avucuna baktığında Hacı Bumbala kılığıyla Nigâr, Agâh Efendi'nin gerçek yüzünü ortaya serer: “Bu itoğlu iti ne yüzle getirdin karşıma. Ulan bunun kırmadığı ceviz kalmamış, yalan dolan, hile, rüşvet, yetim hakkı, fakir fukara ahı, hepsi bunda be...” (Şendil, 2011, s. 81). Kurulan oyunun sonunda Nigâr, Agâh'ın parasını almakla kalmaz konağına da el koyar. Bumbala'nın büyüü bozmak için bir şartı da Agâh'ın Nigâr'dan özür dilemesidir. Bunu gerçekleştirmek için Nigâr'ın evine gittiğinde diğer erkek karakterlerin akıbetine uğrar ve temiz bir dayak yedikten sonra çıplak soyulur. Bu arada Abdi, mahalleliyi ayağa kaldırır ve Nigâr'ın evinde çıplak yakalanan Agâh, Nigâr'ı nikahına almak zorunda kalır. Böylece Nigâr, *Çapkın Denizci*'de Angelica'nın mutsuz sonunu yaşamaz ve feleğin çarkına çomak sokmuş olur.

Kanlı Nigâr'ın Nigâr ve Bedide'nin evlenerek 'düzgün' bir hayat yaşamayı seçmeleriyle sonuçlanması, başka bir deyişle Gilbert ve Gubar'ın deyimiyle “evlilik dışı ilişki yaşayan günahkâr kadın”dan “evli melek”e geçiş yapmaları, geleneksel olanın yeniden tesisi ve evliliğin bir kadın için tek kurtuluş seçeneği olarak sunulması olarak görülebilir. Ancak oyunda anlatılan dönemin toplumsal koşulları göz önünde bulundurulduğunda Agâh Efendi gibi geleneksel ahlak timsali birisinin bir yosmayla evlenme durumuna gelmesi, oyunun karnavalesk ortamında melekten yosmaya, yosmadan meleğe geçişin bu kadar hızlı olması, başlı başına “toplumsal etiketlerin bozumu” anlamına gelmektedir.

Sonuç

Aphra Behn'in *Çapkın Denizci* ve Sadık Şendil'in *Kanlı Nigâr* adlı oyunlarında karnaval ve karnavalesk durumun etkisiyle ataerkil sistemin kadınları sınıflandırmak için kullandığı etiketlerin bozumu görülür. Komedinin ve karnavalın temel unsuru olan kılık değiştirme, kimlik gizleme, başka bir kimliğe bürünme, güçlü olanın alaya alınması ve güçsüz olanla eşitlenmesi gibi araçların kullanılmasıyla evli kadın- evli olmayan kadın, şerefli kadın-yosma, melek- şeytan veya baştan çıkarıcı- iffetli gibi sıfatlar geçerliliğini yitirir ve bu ikili karşıtlıkların (binary oppositions) bileşenleri kolayca yer değiştirir. *Çapkın Denizci*'de Hellena, Florinda, Angelica ve Lucetta gibi kadın kişiler; karnavalı fırsat bilerek ve karnavalın gereği olan kılık değiştirme ve kimlik gizlemeyi kullanarak ataerkil baskıyı aşip istediklerini yaşama olanağı bulurlar. Florinda; kılık değiştirmeyle âşık olduğu kişi olan Belvile ile buluşma olanağı bulurken kılık değiştirme, bazen başına belalar da açar. Evlerinin bahçesinde geceliğiyle Belvile'i beklerken oyunun çapkın denizcisi Willmore, onu yosma zanneder ve tecavüz girişiminde bulunur. Oyunun sonlarına doğru da Lucetta'nın soyup soğana çevirdiği Blunt'ın, hemen akabinde de Willmore ve Belvile'in tecavüz girişimine maruz kalır. Oyunun en namuslu kişisi Florinda'nın başına gelenler melek- şeytanın, yosmayla-bakirenin ne kadar kolay yer değiştirdiğini göstermesi açısından önemlidir. Hellena'da Sevda Şener'in *Kanlı Nigâr*'ı tanımlamak için kullandığı 'fettan kadın' tipi görülür. İşveli, entrikacı, nükteli bir karakterdir Hellena ve oyundaki erkek kişilere pabuç bırakacak birisi değildir. Oyun boyunca değişik kılıklara girerek hem istediğini yaşama fırsatı bulur hem ataerkil sistemin kadınlar için kurduğu duvarı aşar hem de Willmore'u kendine âşık edip oyun boyunca takip eder. Angelica, oyunda hayat kadını olarak seyirci/ okur karşısına çıkan kişilerdendir. Günahkârdır ama erkek toplumu üzerindeki etkisi fazladır. Onu gören herkes, ilk bakışta âşık olur. Ataerkil sistemin timsali Don Pedro ve Antonio, evinde onun için kavga ederek komik duruma düşerler. Oyun boyunca onu gören insanlarda saygı uyandıracak bir ağırbaşlılığa ve meleksi bir davranış tipine sahiptir. Başka bir deyişle, ataerkil

kadın etiketlerini bozan bir şekilde yosmadır ama aynı zamanda melektir. Oyun ilerledikçe ve Willmore'a âşık oldukça içindeki melek daha belirgin hâle gelir. Ama, Nigâr'ın tersine, bir o kadar da gücünü ve özgüvenini kaybeder. Oyunun sonunda Willmore'u kazanamayacağını anlar ve Nigâr'ın ulaştığı mutlu son, ondan esirgenir. Hayatın yüzüne bir sefer de olsa gülümsemediği duygusuyla eski hayatına geri döner. Lucetta, oyunun en acımasız hayat kadını tiplemesidir. O da kimliğini gizler ve Blunt'a kıskanç ve yaşlı bir kocaya sahip bir kadın olduğunu söyler ve böylece şeytani kadının meleksi evli kadınla yer değiştirmesine şahit olunur. Blunt'ı soyup çıplak bir şekilde sokağa bırakması ve böylece Blunt'ı rezil ederek onu eril gücünden düşürmesi, Nigâr'ın evine gelen erkeklere yaptıklarını anımsatır.

Sadık Şendil'in *Kanlı Nigâr*'ında da ataerkil kadın etiketlerini bozan güçlü kadın karakterler vardır. *Kanlı Nigâr*'da doğrudan karnaval yoktur ama Bakhtin'in tanımına uygun karnavalesk bir durum vardır. Komedi ve karnaval öğeleri olan kılık değiştirme ve eril gücü temsil eden figürlerin komik duruma düşürülmesi, geleneksel cinsiyet sıfatlarının geçersiz hâle gelmesini sağlar. Nigâr, oyun boyunca Sevda Şener'in tanımına uygun olarak "fettan kadın" tablosu çizer. Hem Lucetta gibi erkeklere karşı acımasız hem Angelica gibi melektir. Erkeklere karşı acımasızlığı geçmişte yaşadığı travmalardan kaynaklanır ve kendi deyimiyle "bu dünyanın ifadesini almaya" kararlıdır. Evine gelen erkekleri çakırkeyf yaptıktan sonra soyup çıplak hâlde sokağa atar. Erkek timsali olan İstinyeli ve Acem'i de kadın kılığına sokarak onları aşağıladıkları toplumsal cinsin kimliğine sokar. Dolayısıyla, eril kimliği temsil eden erkek giyimi; yerini ya çıplaklığa veya kadın kılığına bırakır ki toplumsal gücün yer değiştirmesini ve Nigâr'ın eline geçmesini sağlar. Oyunun sonunda Agâh Efendi'yi düşürdüğü durum, bunun en iyi örneğidir. Kimlik geçişleri, melek-şeytan, fettan-iffetli ve yosma- bakire gibi ikili karşıtlıktaki bileşenlerin yer değişimi ve cinsiyet etiketlerinin bozumunun başka örnekleri de Bedide ve Nadide'nin durumudur. Oyunun başında Nigâr'ın yanında çalışanlardan biri olarak gördüğümüz Bedide'nin, Nigâr'ın öz kızı ve bakire olduğu ortaya çıkar. Ansızın yosmadan melek kadına geçişe tanık olmuş olunur. Aynı durum, Nadide örneğinde de vardır. Nadide, Abdi'yi kendine âşık edip soyacak ve çıplak olarak sokağa bırakacak kadar 'yosmadır' ama sonunda Abdi'ye parasını geri verecek kadar da melektir. Oyunun sonunda Nigâr, güçlenerek çıkar ve Angelica'nın akıbetine uğramaz. Her ne kadar Nigâr'ın Agâh ile evlenmesi, bir kadının celladıyla evlenmek durumunda kalması anlamına gelse de oyunda temsil edilen toplumsal yapıda Nigâr gibi feleğin sillesini yemiş birisinin ulaşacağı en iyi son, belki de toplum tarafından namus timsali olarak görülen bir adamı kendisiyle evlenme durumunda bırakmak ve Hellena gibi evliliğin dizginlerini elinde tutmaktır.

Kaynakça

- Altaba-Artal, D. (1999). *Aphra Behn's English feminism*. London: Susquehenna University Press.
- Bakhtin, M. (1981). *The dialogic imagination*. (C. Emerson and M. Holquist, İng. Çev.). Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, M. (1984). *Rabelais and his world*. (H. Iswolsky, İng. Çev.). Indiana University Press.
- Bauer, D. (1988). *Feminist dialogics: a theory of failed community*. Albany: State University of New York Press.
- Behn, A. (1993). *The Rover; or the banished cavaliers*. London: Methuen Drama.
- Cingöz, Y. (2016). *Kent, popüler kültür ve karnavalesk: Karagöz geleneği ve müziği*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Çevik, C. (2018). *Geleneksel Türk tiyatrosu motifli komedilerde entrika kurucu olarak kadın ve üç model oyun: Yedi Kocalı Hürmüz, Kanlı Nigâr, İstanbul Efendisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Finke, L. (1993). Aphra Behn and the ideological construction of Restoration literary theory. *Rereading Aphra Behn*, 17-28 (H. Hutner, Ed.). London: University Press of Virginia.
- Foucault, M. (1995). *Discipline & punish*. New York: Vintage Books. (Orijinal eser yayın tarihi: 1975)
- Gilbert, S. M. ve Susan G. (2000). *The madwoman in the attic: the woman writer and the nineteenth century literary imagination*. (2nded). New Haven and London: Yale Nota Bene Yale University Press. (Orijinal eser yayın tarihi: 1979).
- Hernall, D. P. (1991). The dilemmas of a feminine dialogic.” *Feminism, bakhtin, and the Dialogic*, 7-24 (D. Bauer ve S. J. McKinstry, Ed.). Albany: State University of New York Press.
- Hutner, H. (1993). Revisioning the female body: Aphra Behn’s *The rover*. *Rereading Aphra Behn*, 1-16 (H. Hutner, Ed.). London: University Press of Virginia.
- Kudret, C. (2004). *Karagöz I*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
- Küçük Arat, G. G. (2008). Osmanlı şehir kadınının ortaoyunundaki “zenne” tipine yansımaları. *Toplum ve demokrasi*. 2 (4), Eylül-Aralık. Erişim Tarihi: 09.01.2020, <http://dergipark.gov.tr/download/articlefile/211007>
- Moi, T. (1985). *Sexual/textual politics*. New York, Methuen.
- Spencer, J. (1993). Deceit, dissembling, all that’s woman: Comic plot and female action in *The feigned courtasans*. *Rereading Aphra Behn*, 86-101 (H. Hutner, Ed.). London: University Press of Virginia.
- Stott, A. M. (2005). *Comedy*. New York: Routledge.
- Szilagyı, S. (1998). The sexual politics of Behn’s rover: after patriarchy. *Studies in Philology*, 95(4) 435-455. Erişim Tarihi: 09.01.2020, <https://www.jstor.org/stable/4174621>.
- Şendil, S. (2011). *Kanlı nigâr*. İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
- Şener, S. (1990). Tiyatro Eserlerimizde Kadın İmajı. *DTCF Dergisi*, Cilt 33, Sayı 1-2. 467-75. Erişim Tarihi: 09.01.2020, <http://dctfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/3646/3196>.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Rusya'nın Türkistan'ı İşgalinde İgnatiyev Heyeti'nin Hazırlamış Olduğu Raporun Önemiⁱ

The Importance of the Report Prepared by Ignatiev Mission for the Russian Occupations in Turkestan

Aysel ERDOĞAN^a *

^a Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmaniye / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0319-1976

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Nisan 2019

Kabul tarihi: 10 Şubat 2020

Anahtar Kelimeler:

Türkistan,

Rusya,

Buhara,

Hive,

İgnatiyev Heyeti

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 8, 2019

Accepted February 10, 2020

Keywords:

Turkestan,

Russia,

Bukhara,

Khiva,

Ignatiev Mission

ÖZ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan endüstriyel devrimle teknoloji ve sermaye ortaya çıkmış, dünyadaki güç ve zenginlik ilişkilerinde değişiklikler olmuştur. XIX. yüzyıl Türkistan'da Rus işgallerinin hız kazandığı bir dönem olup Türkistan hanlıklarının bu değişime ayak uyduramamasının yanı sıra kendi içlerinde yaşadıkları anlaşmazlıklar Rusların işgalini kolaylaştırmıştır. Rusya, işgal öncesi bölgeye gönderdiği temsilciler aracılığıyla bölge hakkında detaylı bilgi edinmek istemiştir. Rus Çarı tarafından 1858 yılında Albay İgnatiyev öncülüğünde 82 kişilik bir heyet Türkistan bölgesi hakkında rapor hazırlamak üzere görevlendirilmiştir. Bu heyet Türkistan'ın iktisadi, siyasi ve stratejik özelliklerini yerinde inceleyerek burada bulunan devletler hakkında detaylı bilgi toplamıştır. Heyetteki uzmanlar tarafından bölgenin özelliklerinin yanısıra bölgedeki devletlerin askerî, siyasi, iktisadi durumları hakkında rapor hazırlanmıştır. İgnatiyev, hazırlamış olduğu raporda Rusya'nın Hanlıklar arasındaki anlaşmazlıktan istifade ederek kolaylıkla Türkistan hanlıklarını işgal edebileceği ve bu anlaşmazlığı arttırabilecekleri belirtilmiştir. İgnatiyev bu çalışmasından sonra generalliğe terfi ettirilirken Rusya'nın Türkistan içlerine doğru ilerleyişi hız kazanmıştır. Nitekim bundan sonraki süreçte Rusya'nın bölgeyi bazı noktalarda askerî güce gerek kalmaksızın hanlıkların kendi arasındaki anlaşmazlıktan faydalanarak işgal ettikleri görülmektedir. Çalışmada İgnatiyev heyetinin hazırlamış olduğu rapor hakkında bilgi verilerek bu raporun Rusya'nın Türkistan'daki işgal stratejisindeki etkileri ele alınmıştır.

ABSTRACT

In the second half of the XIX century, technology and capital emerged with the industrial revolution, and there were changes in the relations of power and wealth in the world. It is a period when Russian occupations gained momentum in Turkestan. In addition to the fact that Turkestan khanates could not keep up with this change, the disagreements within themselves facilitated the invasion of the Russians. Russia wanted to obtain detailed information about the region through its representatives before the occupation. In 1858 by the Russian Tsar was commissioned to prepare reports on the region of Turkestan a delegation of 82 people under the leadership of Colonel Ignatiev. This committee has examined the economic, political and strategic features of Turkestan on the spot and gathered detailed information about the states in the region. In addition to the characteristics of the region, a report was prepared by the experts on the military, political and economic situation of the states in the region. Ignatiev, in his report, it was stated that Russia could easily occupy Turkestan khanates by taking advantage of the disagreement between the Khanates and could increase this dispute. In the aftermath of this work, Ignatiev was promoted to the rank of general and Russia's progress towards Turkestan gained momentum. As a matter of fact, it is seen in the following period that Russia occupied the region by taking advantage of the disagreement between the khanates without requiring military power at some points. In this study, information about the report prepared by the Ignatiev delegation was given and were discussed the effects of this report on the occupation strategy of Russia.

ⁱ Bu çalışma 4- 7 Nisan 2019 Gaziantep'te düzenlenmiş olan "Avrasya 3. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi"nde özet olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

EXTENDED ABSTRACT

In the XIX. century, the struggle of Russia and England to establish dominance in Turkestan resulted in the occupation of Turkestan by Tsarist Russia. In the process leading to the occupation, Russia seized Turkestan gradually and made its domination permanent with the administrative structures it established in the region. Representatives sent to the region and the reports prepared by the representatives played an important role in this policy of Russia. Before the Ignatiyev delegation, the work carried out by the representatives sent to Turkestan for various purposes was a guide for Russia. The fact that Russia has increased its activities in Turkestan has worried England, who was concerned about the Russian occupation of the region, received information through the representatives she sent. Britain, with the representatives she sent, wanted to eliminate the reasons that Russia claimed as an excuse for the expansion of Russia in the region. With the killing of English ambassadors, the reasons given as an excuse for the Russian spread could not be eliminated, and the desire to take the region directly under its control was dominant in Russia. After that, the Russians started to populate Turkestan both in military and diplomatic ways. Russia wanted to increase its power by taking control of Turkestan region in a period when it was in search of raw materials and market for its developing economy. On the other hand, for the Russians who did not have the opportunity to make progress in Europe and the Balkans after the Crimean War, it was thought that establishing dominance in Turkestan would provide a great advantage in the struggle with its rivals. At this point, the studies carried out by the review committees sent to the region were of great importance. The fragmentation among Turkestan peoples prevented them from working together against Russia.

Although delegations were sent to the region before Ignatiyev, the Ignatiyev delegation was the most comprehensive of these delegations. Before Ignatiyev's delegation was sent to the region, Russia's knowledge of Turkestan was limited. As a result of the work of the delegation, has increased knowledge of the historical, economic and cultural situation of Russia. In fact, this delegation went to the region to provide detailed information about the region before the military invasions started, especially the investigations on the Amu Derya river and the detailed status of the roads facilitated the occupations. Also during the visit of the delegation, the Turkmen and Karakalpak uprisings, which continued especially in the Khiva Khanate, led to the military defensiveness of the khanates. The war between Khokand and Bukhara, especially during this period, the fact that the khanates could not cooperate facilitated the occupations. Bukhara and Khiva khanates in the attitude of the delegation was also noted in this attitude. The Emir of Bukhara, Nasrullah was willing to give all kinds of privileges to the Russians, considering the commercial relations of the Khanate and its dispute with Hokand. In the period when the Russian delegation came, Khiva Khan, who was dealing with the Turkmen and Karakalpak riots and whose young population decreased due to the epidemic a year ago, could not fight the Russians due to the troubled situation. However, Khiva Khan Sayyid Muhammad Khan did not make a deal with Ignatiyev. Seeing that the work of the delegation was a preparation for a military occupation, Sayyid Muhammad Khan remained motionless due to the dispute with the other khanates.

Ignatiyev's delegation in his report after the region drew attention to the internal conflicts and military backwardness of the khanates, and also the political, commercial and military importance of the region for the Russians. It is understood that the work of the Ignatiyev delegation, which played an important role in the preparation of the roads and the maps of the region during the occupation, was very effective in gaining concreteness of the Russian occupations in the region. In his report, Ignatiyev mentioned the weaknesses and strengths of the region and how it could be occupied. As a matter of fact, following the return of the delegation, the Tsarist Russian government actually started occupying the region. As a matter of fact, Russia has started military occupation movements since 1860s in order to ensure the definite control of Turkestan. Russia started the occupation movements from Khokand, as Ignatiyev suggested. The Russians who conquered Khokand and Tashkent in 1865, Bukhara in 1868, Kharezm in 1873 and Khiva, took Andican in 1876, Goktepe in 1881 and Merv in 1884. With the fall of Merv, the last layer of Britain's political influence in Turkestan has disappeared. Thus, the British-Russian struggle which has been going on in the region for a long time ended with Russia's definite control in the region.

Giriş

XIX. Yüzyılda Rusya ve İngiltere'nin Türkistan'da hâkimiyet kurma mücadelesi Çarlık Rusya'nın Türkistan'ı işgali ile sonuçlanmıştır. İşgale giden süreçte Rusya Türkistan'ı aşama aşama ele geçirmiş ve bölgede kurduğu idari yapılarla hâkimiyetini kalıcı kılmıştır. Rusya'nın bu politikasında bölgeye gönderilen temsilciler ve temsilcilerin hazırlamış olduğu raporlar önemli rol oynamıştır. Ignatiyev heyetinden önce de çeşitli amaçlarla Türkistan'a gönderilen temsilcilerin gerçekleştirdikleri çalışmalar Rusya için yol gösterici olmuştur.

1839-60 arasındaki dönem Rusya'nın Türkistan ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreçte Rusya'nın ekonomik, bilimsel ve askerî düşüncelerle gerçekleştirdiği diplomatik girişimler, 1860'lı yıllarda genişlemeci politikanın hazırlığını oluşturmuştur. Bu noktada N. P. Ignatiyev, Rusya'nın bölgede askerî girişimlerinin başlamasında en önemli kişilerden biri olmuştur (Evans, 1984, s.1). Ignatiyev'den önce de Rusya bölgeye çeşitli heyetler göndermiştir.

Rusya'nın güney politikasında önemli rol oynamış olan Çar I. Petro Türkistan'a göndermiş olduğu inceleme heyeti sayesinde Amuderya nehrinde altın tozu olduğunu öğrenmiştir. Bu bilgi üzerine Petro, Doğu Türkistan'da Yarkend'in alınmasını istemiş, ancak gerek Kalmukların karşı duruşu gerekse salgın hastalık sebebiyle bu amacına ulaşamamıştır. Ruslar güneye doğru genişleme politikası sonucunda 1716'da Omsk, 1718'de Semipalatinsk, 1719'da Ust-Kamenogorsk kalelerini inşa ederek ele geçirdikleri yerlerde kalıcı olmaya çalışmışlardır. Böylece Rus askerî birlikleri Türkistan'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Ruslar bu dönemde Hazar denizi üzerinden Türkistan'a girmeye çalışmıştır. 1734 yılında oluşturulan Orenburg komisyonu imparatorluğun güneydoğu Asya sınırlarında tarım, endüstri ve ticaret gibi alanlarda inceleme yapmak aynı zamanda Rusya'nın doğu komşuları ile diplomatik ve ticari ilişkileri geliştirmekle görevlendirilmiştir. Ural ve Kazak bölgelerini ele geçiren Rusların Orenburg merkezli bir yönetim kurmalarıyla Türkistan hanlıkları ile ticari ve diplomatik ilişkilerinin ağırlık merkezi Astrahan'dan Orenburg'a kaymıştır (Çapraz, 2011, s. 54-55).

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Türkistan'da faaliyetlerini arttırması İngiltere'yi endişelendirmiş, bölgenin Rus işgaline uğramasından endişe eden İngiltere gönderdiği temsilciler aracılığıyla bilgiler edinmiştir. Bu dönemde Türkistan'ı ziyaret eden önemli bir isim olan Charles Stoddart, 1838 yazında İran ordusunun Herat'tan geri çekilmesi üzerine McNeil tarafından Buhara'ya gönderilmiştir. Stoddart, İran sınırındaki yağmacılık faaliyetlerini durdurmak için bölgeye gönderilmiştir. O, Buhara emirini Rus esirlerini serbest bırakması, Buhara pazarlarında Rus esirlerin satılmasına izin vermek suretiyle Orenburg sınırı boyunca ve Hazar üzerinde Türkmenlerin adam kaçırma faaliyetlerini teşvik etmelerini ve ticaretten alınan haksız haraçları durdurması için ikna etmeye çalışmıştır. Stoddart'ın ardından benzer talimatlarla Hive ve Hokand Hanlıklarına gönderilen Conolly, Hive, Buhara ve Hokand hanlıklarının üç taraflı zorunluluklarla birlik olmalarını, köle ticaretinin terk edilmesini, Rusya ve İran hükümetleri ile dostane ilişkiler geliştirmelerini önermiştir. Ancak Hive'de, telafi edilememiş olan son seferden kaynaklanan kin sebebiyle Rusya'nın müdahalesi yeni bir tehlikenin yakın olduğunu göstermiştir (Boulger, 1879, s. 187-188; Rawlinson, s. 158). 1840 yılında Buhara Emiri Nasrullah, Stoddart ve Conolly adındaki İngiliz elçileri tutuklatmış ve öldürmüştür (Popowski, 1893, s. 82-83). Her iki elçinin de öldürülmesiyle Rus yayılmasına bahane olarak gösterilen sebepler ortadan kaldırılamamış, Rusya'da bölgeyi doğrudan kendi kontrolü altına alma isteği hâkim olmuştur. Ruslar bundan sonra hem askerî hem diplomatik yollarla Türkistan'a nüfus etmeye başlamışlardır.

İgnatiyev Heyeti'nin Gönderilmesinden Önce Türkistan'da Yaşanan Askerî ve Siyasi Gelişmeler

XIX. Yüzyılda yaşanan siyasi gelişmeler Rusların bölgedeki faaliyetlerini arttırmalarında ve kalıcı kontrol sağlamak istemelerinde etkili olmuştur. Türkistan hanlıkları içerisinde vergi vermek istemeyen kişilerin Rusya'ya sığınması ve kendi içlerinde yaşanan anlaşmazlıklar Rusya'nın Türkistan'a ilerlemesinde etkili olmuştur. Yine bu dönemde Rus kervanlarına yapılan saldırılar Rusya'nın politik ve askerî müdahalesine fırsat vermiş, Rusya ticari güvenliği sağlama meselesini gerekçe göstererek Türkistan'ın içlerine ilerlemiştir (Çapraz, 2011, s.55-56). 1840 yılında bir Hive elçisi 418 kişilik esir Rus topluluğunu Orenburg'a götürmüş, ardından Petersburg'a giderek karşılıklı barış ve ticari ilişkiler üzerine bir anlaşma yapmıştır. Ancak Rus Hükümetinin Orenburg ve Astarhan'da Hiveli Özbek tüccarlarını tutuklaması sonucu anlaşma bozulmuştur (Ziyayev, 2007, s.67).

Rusya tarafından bölgeye gönderilen ilk Rus heyeti 1841-42 yıllarında Türkistan'ı ziyaret eden N. V. Khanikov'dur. Kendisi "Bokhara, its Amir and its People" isimli bir çalışma meydana getirmiştir. Khanikov, Horosan'ı incelemiş; coğrafi, etnik ve askerî açıdan İran, Afganistan ve Batı Türkmen ülkesi hakkında detaylı bilgi toplamış, bölgenin bir haritasını çıkarmıştır. Diğer bir Rus heyeti ise Valikhanov öncülüğünde gelecekte Rusya'nın Kaşgarya'daki politikasının ekonomik ve politik boyutu hakkında inceleme yapmıştır. (Yetişgin, 2014, s. 95).

Kırım savaşının öncesinde ve hemen sonrasında Rusya'nın Türkistan'daki durumu işgal için elverişli olmamakla birlikte bölgedeki etkisi tamamen son bulmamıştır. 1854 yılında henüz savaş patlak vermeden Rusya sınır ordularını batıya çekmek zorunda kalmış, bundan sonra Hokandlıların ve Kırgızların Rus sınır karakollarına saldırı düzenleyecekleri şeklinde söylentiler başlamıştır. Sibiryta bozkırlarında yayılan bu söylentilerin tamamı asılsız çıkmıştır (Valikhanov, 1865, s.367-369). Türkistan hanlıklarının Kırım savaşı sırasındaki turum ve bölgedeki istikrarsız konumu Rusya'yı rahatsız etmiş, Rusya bu dönemden sonra Türkistan'da kalıcı kontrolü sağlamak amacıyla hareket etmiştir.

Türkistan halkları arasındaki parçalanmışlık Rusya'ya karşı birlikte faaliyette bulunmalarını engellemiştir. Kırım Savaşı onlara Rusları sınır çizgisinden çekmeleri için fırsat vermiş fakat bu fırsat değerlendirilememiştir. Kırım savaşı ile Kafkasya Ruslara bırakılmış Türkistan'da ise yeni gelişmeler yaşanmıştır. İngiltere, sömürgelerinin incisi olarak gördüğü Hindistan'ı güvence altına almak için komşu ülkeleri kontrolü altına almaya çalışmıştır. 1857 yılında İngiltere, İran ve Afganistan ile ayrı ayrı barış antlaşmaları yapmıştır. 1859 yılında Süveyş kanalı ile ilgili çalışmalar başlamıştır. Süveyş kanalı ile İngiltere'nin Kafkaslar ve Ön Asya'da Ruslarla çıkar çatışması azalmıştır (Yalçınkaya, 2006, s. 55; Meram, 1969, s. 145). Rusya'nın Kırım savaşında aldığı yenilgi Avrupa ve Orta Doğuda yayılmasını durdurmuş, Karadeniz-Boğazlar ve Balkanlar bölgesinde ilerlemesi imkânsız hale gelmiştir. Kafkasya'da, XIX. yüzyılın ortalarında Rus hükümeti, artık kontrolü büyük ölçüde kendi eline almıştır. Kafkasya'nın güneyinde, askerî işgalleri tamamlayarak, kendi kontrolünde askerî-idari yapılar oluşturan ve hâkimiyet kuran Rusya, Osmanlı Devleti ile ilgili hedeflerinde ise, Kırım Savaşı (1853-1856) yenilgisiyle başarısızlığa uğramıştır. Mevcut askerî ve politik şartlar, Rusya'ya Karadeniz-Boğazlar ve Balkanlar bölgesinde ilerlemesinin mümkün olmayacağını göstermiştir. Kafkasya'ya hâkim olan Rusya kendisine Mezopotamya, İran Körfezi ve Hint okyanusunun yolunu açacak önemli mevkiileri elde etmenin yollarını aramıştır. Nitekim Kırım Savaşı'ndaki yenilgi sebebiyle Avrupa'da etkin gücünü kaybeden Rusya, rakipleri ile mücadelede daha güçlü olabileceği Türkistan bölgesindeki politikasını daha aktif hale getirmiştir (Yetişgin, 2007, s. 142; Sagay, 1972, s. 89; Goldfrank, 1993, s. 155).

Rusya, sarsılan prestijini düzeltmek için Çar II. Aleksander'in (1855-1881) önderliğinde ekonomik, eğitim ve askerî alanlarda ıslahatlar yapmaya başlamıştır. Ancak bu yenilgiden sonra Avrupa devletleri ile rekabet edemeyeceğini gören Rusya kendisi için yayılma alanı olarak rakipleri ile mücadelede daha güçlü olabileceği Türkistan'a yönelmiştir. Asya'ya kolaylıkla yayılmak için Kafkaslara hâkim olmanın gerekli olduğunu gören Ruslar yayılma faaliyetlerine önce Kafkaslardan başlamışlardır. II. Aleksander, bu girişimlerinde yakın arkadaşı ve Çarlık Hanedanı ileri gelenlerden biri olan Prens Aleksander İvanoviç Baryatinskiy'i tam yetkiyle Kafkas ordusu komutanlığına tayin etmiştir. Baryatinskiy, Albay D. A. Milyutin'in yardımları ile Kafkaslar'daki Rus ordusunda önemli reformlar gerçekleştirmiştir (Saray, 2002, s. 688-689; Devlet, 1985, s. 67; Çapraz, 2011, s. 56). Rusya, Kırım Savaşı'nın bitmesinin ardından Hindistan'daki varlığından dolayı İngiltere'nin ekonomik büyümesinin Türkistan'da hızlandığının farkına varmış, ayrıca İngiliz tüccarların İran'da görünmeye başlaması Rus ticaretine zarar vermiştir. Bunun sonucunda Baryatinskiy, Rusya'nın Türkistan'da daha aktif bir politika uygulamasını ve hanlıkların İngiliz kontrolüne girmesine engel olmaları gerektiğini savunmuştur (Evans, 1984, s. 9; Kurat, 2014, s. 357-362).

Kırım savaşı sonrasında imzalanan Paris anlaşmasından yalnızca bir yıl sonra 1857 yılı ortalarında II. Çar Alexander (1855-1881), Asya'daki İngiliz faaliyetlerini rapor etmesi için gönderilmiş olan Londra'daki askerî ateşe Nikolai Pavlovich Ignatiyev'i geri çağırmıştır. Bölgenin incelenmesi ve Hindistan'a uzanan muhtemel güzergâhların keşfedilmesi ile görevlendirilen Ignatiyev, bu amaç için Afganistan'a sefer göndermenin planı üzerine çalışmaya başlamıştır. Rusya, İngiltere ile yeni bir anlaşmazlık yaşamaması durumunda yalnızca Türkistan'da İngiltere'ye karşı üstünlük sağlayabileceğini görmüştür (Tealakh, 1991, s. 60-61; Erdoğan, 2017, s.151).

Kırım savaşı sırasında Türkistan hanlıklarının olumsuz durumu da Rus faaliyetlerinde etkili olmuştur. Hive, Kırım savaşı sırasında etkin olup Hive Hanının Taşkent yöneticisine birlikte hareket ederek Perovskii kalesine karşı ortak bir saldırı başlatmayı önerdiği şeklinde bilgilerin yer aldığı bir rapor Rusya'ya ulaşmıştır. Hokand'ın bir unsuru olarak Taşkent idarecisi bu teklifi kabul etmemiş ve Hivelileri Hokand Hanı Hudayar Han'a yönlendirmiştir. Hokand'ın Buhara'nın tehdidi altında olması sebebiyle Hudayar Han böyle bir girişimde bulunamamıştır. Bu dönemdeki bir başka bir söylenti ise Hivelilerin Ust-Urt platosunda Rus topraklarına büyük bir saldırı planladıkları şeklinde olmuştur. Bu söylentilere rağmen hanlık görevlileri Rus yetkililere Hive Hanlığı'nın Sırderya boyunca Ruslarla dostluk münasebetleri geliştirmek istediği konusunda güvenceler vermiştir (Strong, 1975, s. 237; Valikhanov, 1865, s. 269).

1856'da ölümünden önce, General Vasili Perovskii, Kazalinsk'in güneybatısında, Sırderya'nın sol yakasında bir mevki elde etme girişiminde bulunmuştur. 1846'da Hiveliler bu alanda Hoca Niyaz adlı bir kale inşa etmişlerdi. Kale, Hivelilere Sırderya üzerinde bir kontrol noktası sağlaması ve Rusya'ya giden Buhara kervanlarından gümrük toplama fırsatı sağlaması dışında Hive için büyük bir öneme sahip değildi. Hoca Niyaz'daki Hiveli görevlilerden rahatsız olan bölgedeki Kırgızlar kaleye saldırmış ve kale 1856 yılında yıkılmıştır. General Perovskii, kalenin Hokandlılar ve Buharalılar tarafından işgalini engellemek için Hoca Niyaz'ı işgal etmeye karar vermiş ancak bir Rus müfrezesi kaleye ulaştığında kalenin kötü durumunu görmüş ve sonrasında Ruslar bu projeden vazgeçmişlerdir. Ancak Perovskii'nin Türkistan'da kaleler inşa edilerek bölgenin işgal edilmesi konusundaki fikirleri terk edilmemiştir (Strong, 1975, s. 239-240; Morgan, 1981, s. 89).

Rusya'nın karşı karşıya kaldığı bir başka sorun ise Amu Derya nehrinin gelecekteki kontrolü konusunda olmuştur. Rusya; Aralsk ve Kazalinsk'teki kaleleri ve Aral Denizi'ndeki bir gemi filosuyla, 1857 yılında Sırderya, Aral Denizi ve çevresindeki bozkırlar üzerinde

hâkim bir güç konumundaydı. Bu pozisyonda Amu Derya nehri giderek daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Ruslar, Amu Derya'nın ağzındaki kara alanını kontrol edip nehri Rus buharlı gemilerine açmaları durumunda yalnızca Hive ve Buhara'yı değil, nehrin Hindu Kuş'a giden geçidini ve Hindistan geçit yolunu da kontrol edebileceklerini anlamışlardır. Eskiden batıya doğru Hazar Denizi'ne aktığı da bilinen Amu Derya'nın kontrolünü onlara sağlayacakları olanakları görmüşlerdir. Amu Derya'nın Rusya tarafından keşfedilmesinin Hive'ye deniz ve nehir yoluyla hızlı ve kolay bir yol açacağı düşünüldüğü için için Rus işgalleri açısından önem taşımıştır. Rusya bu hayalleri desteklemek ve diğer konularda Rus hükümetine bilgi sağlamak için 1857'nin başlarına kadar Türkistan'a yeni bir diplomatik araştırma heyeti göndermeye karar vermiştir. Bölge hakkında elde edilen bilgiler 1841-42 yılına ait olup Amu Derya, Hive ve Buhara'nın güneyindeki dağlık bölgelerin durumu, bu devletlerin birbirleri ile olan münasebetleri konusunda yeni bilgi edinme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 1840'lı yıllarda, Rusya'nın sınırları, bozkırların genişlikleri ile Hive ve Buhara'dan ayrılırken Rusya 1857'de bu bölgeyi kontrol eden bir pozisyona sahiptir ve imparatorluğun sınırları Türkistan sınırlarına yakın durumdadır. Ruslar, komşularının topraklarındaki iç durum hakkında ayrıntılı bilgi edinmek n hanlıklarının ayrıca hala Türkistan'da tutulan tüm Rus kölelerinin serbest bırakıldığını görmek istemiştir. 1857'de kölelik, Türkistan hanlıkları ile barışçıl ilişkiler kurmanın en büyük engeli olarak görülmeye devam etmiştir (Strong, 1975, s. 241).

1857 yılında Türkistan'da birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Sir Derya üzerindeki konumunu yeniden güçlendirmeye başlayan Rusya, Hokand üzerinde sağladığı kontrolle topraklarını genişletmiştir. Bu durum Hive ve Buhara'yı rahatsız etmemekle birlikte Kırım savaşındaki faaliyetlerinden dolayı Rusya'nın kendilerini cezalandırabileceğini düşünerek tedirgin olmuşlar ve topraklarının Rus sınırına yakın olmasını istememişlerdir. Çar II. Alexander'ın Türkistan'a yönelik tutumunu öğrenmek isteyen hem Hive hem de Buhara bağımsız olarak diplomatik heyetler göndererek Rus hükümetiyle doğrudan temas kurmaya karar vermiştir. Aynı dönemde Nikolay Khanikoff öncülüğünde bir heyet İran, Herat ve Afganistan'a gönderilmiştir. Fasil-Khodzha-Isliam-Khodzhin başkanlığındaki on yedi erkekten oluşan Hive Heyeti 20 Temmuz 1857'de Orenburg'a gelmiştir. Rus yetkililer tarafından konaklama için heyete belirli bir miktar ödenek sağlanmıştır. Diğer yandan 22 Ağustos'ta kırk kişilik bir Buhara heyeti Orsk'a ulaşmıştır. Buhara grubu, elçi Mulladzhah-Ashurbaev tarafından yönetilmiştir. Bu heyet Orenburg'a gönderilerek aynı şekilde ödenek sağlanmıştır. Her iki heyette Çar I. Nicholas'ın ölümünden üzüntü duyduklarını belirtip Çar II. Alexander'i tebrik etmişlerdir. Her iki heyette Hanlarının bu konudaki düşüncelerini belirten mektuplarını iletmişlerdir. Hive temsilcileri Rus yetkililere Rusya ile dostluk ilişkilerini geliştirmek istediklerini, Sir Derya'nın iki taraf arasında kalıcı sınır olabileceğini belirtmişlerdir. Buhara Emiri Nasrullah'ın ise mektubu çok daha detaylı olup atalarının zamanından beri var olan bağları güçlendirmek ve iki büyük güç arasında karşılıklı ilişkileri geliştirmek istediklerini, böylece iki ülkenin kervan ve tüccarlarının birbirlerinin ülkelerine rahatça girebileceğini belirtmiştir. (Strong, 1975, s. 241-242; Morgan, 1981, s. 93-95).

Rus hükümeti, Hiveve Buhara elçileri gelmeden önce bile, yeni bilgiler edinmek ve ilişkileri tartışmak için Türkistan'a diplomatik bir keşif heyeti göndermeye karar vermiştir. Türkistan hanlıklarına daha önce bir keşif gezisi planlanmışsa da 1858 yılındaki heyet Buhara ve Hive temsilcilerinin 1857 yılındaki ziyaretine bir karşılık olarak gerçekleşmiştir. Emir Nasrullah'ın Buhara'ya bir elçilik gönderilmesi konusundaki talebi üzerine Rusya için aradığı fırsatı vermiş, Rus heyeti Buhara'nın yanı sıra Hive'yi de ziyaret etmiş ve Seyyid Muhammed Han ile görüşme imkânı elde etmiştir (Strong, 1975, s. 242-243).

Ignatıyev Heyetinin Hive ve Buhara'ya Gönderilmesi

Rusya'nın Türkistan'ı işgalinde bu konuda teşvik eden devlet adamlarının önemli etkisi bulunmaktadır. Rusya'nın Türkistan'ı işgalinin en büyük destekleyicilerinden biri olan Kafkas ordu komutanı Baryatinsky, Kafkasların yanı sıra II. Aleksander'e yazdığı mektuplarla Rusya'nın Türkistan'da yayılmasının gerekliliğini anlatmıştır. Baryatinsky, 1857 yılında Türkistan'a bir inceleme heyetinin gönderilmesini, Hazar Denizi ve Aral gölü arasında demiryolu yapımının araştırılmasını önermiştir. O, böyle bir demiryolu inşasının Rusya'nın ürünlerinin Asya pazarına akışını artıracak, doğuda Rusya'nın politik varlığını güçlendirerek İngiltere'nin kendilerine karşı rekabetini zayıflatacağını savunmuştur. Ayrıca Baryatinsky, Hazar Denizi'nde donanmanın güçlendirilmesini, Aral Gölü'ne doğru bir yol açılmasını ve Sırderya boyunca Rusya'nın Türkistan'a ilerlemesini önermiştir. Rusya'nın İngiltere ile denizde mücadele edemeyeceği bu güçlü rakibe karşı başarıyla mücadele edebilecekleri tek cephenin Asya olduğu düşüncesi yayılmaya başlamıştır. II. Aleksander, Baryatinsky'e verdiği cevapta aynı fikirde olmakla birlikte yeni savaştan çıkmaları sebebiyle zamana ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir (Saray, 2002, s. 688-689; Çapraz, 2011, s. 58).

1856 Kırım savaşının tamamlanmasının ardından Rusya'nın dikkati Türkistan'daki sınırlarının değişkenliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Rusya; Orenburg ve Sibirya hatlarındaki sınır karakollarının pekiştirilmesi, ticari ilişkilerin yeniden kurulması ve güçlendirilmesi ve sınır çizgilerinin birleştirilmesi gibi projeler planlamıştır. Bu projeler zaman alacağından Rus hükümeti bu süre zarfında sınır karakollarının ilerlemesini planlayacak askerî istihbarat; Türkistan hanlıklarının Rusya karşısında tutumu ile Hive ve Buhara'daki siyasi, askerî, coğrafi ve ticari koşullar hakkında bilgi edinme ihtiyacı duymuştur. Hive ve Buhara hakkında bilgi toplayan son Rus heyeti bundan onbeş yıl önce görevlendirilmiş olup sonrasında bu bölgeler hakkında bilgi toplanmamıştır (Strong, 1975, s. 236).

Rusya XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'da işgal faaliyetlerini sistemli ve programlı bir şekilde başlatmıştır. Bu doğrultuda Ignatıyev heyetinden başka N.V. Hanikov'un başkanlığında bir heyet İran ve Herat'a, bir diğeri Ç.Ç. Valihanov'un başkanlığında Doğu Türkistan'a (Kaşgar'a) gönderilmiştir (Hatunoğlu, 2011, s. 69). Kafkasya'da Rus hâkimiyetinin sağlanmasında fayda gösteren Prens Baryatinsky Rusya'nın hareket alanının Türkistan olması konusunda Çar'ı ikna etmiştir. II. Alexander (1855-1881) tarafından bu planın uygun bulunması ile Ignatıyev, Hive ve Buhara'ya gönderilecek heyetin başkanı olarak kararlaştırılmıştır. Çar Ignatıyev, Dış işleri Bakanı Prens Gorchakov ile istişare etmiş, Kırım savaşının bir fırsat olduğu ve Rusya'nın Türkistan'da daha aktif olması gerektiği konusunda uzlaşmıştır. 1856 yılında Londra'da Rus elçisi olarak görev yapan Ignatıyev'in İngiltere'nin Hindistan'daki konumu üzerine gerçekleştirdiği çalışmalar II. Alexander'ı memnun etmiştir. 27 Nisan 1857 yılında Ignatıyev, Rus Çarı ile Asya'daki durum üzerine görüşme yapmak üzere Warsaw'a çağırılmıştır. O, bu görüşmede Rus Çarına ve Dış işleri Bakanı Gorchakov'a İran'dan Çin'e bütün Asya konusundaki önerilerini sunmuştur. Vali Rosenbach döneminde Rus hükümeti, bir dönem Türkistan'ın işgal planını hazırlayan ve İstanbul'daki 11 senelik sefirlik esnasında Balkanlar'daki Pan-Slavist hareketini yönetmiş olan General Kont Ignatıyev başkanlığında bir heyeti Türkistan'a göndermiştir. Ignatıyev öncülüğünde Türkistan'a gönderilen heyet şimdiye kadar bölgeye gönderilen heyetlerin en büyüğü olmuştur. Heyette on altı uzmanın dışında Orenburg ve Ural birimlerinden otuz dört Kozak askeri, ayrıca Orenburg birliğinden otuz asker yer almıştır. Ignatıyev öncülüğündeki heyette coğrafyacı, jeolog, etnograf, şarkiyatçı ve tarihçi toplam 83 kişinin yer aldığı bilinmektedir. Ayrıca doğu lehçeleri üzerine çalışma yapmak üzere Dışişleri Bakanlığı tarafından gönderilen St. Petersburg Üniversitesi'nden Zommer adlı bir öğrenci yer almıştır. Sekiz ila on ay sürmesi planlanan görevdeki çeşitli masrafları karşılamak için 74.972 ruble ödenek ayrılmıştır. Bunların dışında heyete yolda eşlik etmek üzere Ural Kozak koruma

muhafızı da verilmiştir. Baryatinskiy'in yetiştiği askerlerden olan Albay İgnatiyev'den bölge hakkında rapor hazırlamasını istemiştir. İgnatiyev heyeti birden fazla amaçla görevlendirilmiş olup öncelikle Hive ve Buhara'nın askerî gücü ve politik durumu, birbirleri ile olan münasebetleri hakkında bilgi edinmek, Rusya'nın bölge ile ticari ve diplomatik ilişkilerini geliştirmek için görüşmeler yapmakla görevlendirilmiştir (Strong, 1975, s.243; Levi, 2010, s. 295; Hayit, 2004, s. 68; Yalçınkaya, 2006, s. 56; Çapraz, 2011, s. 59; Saray, 2002, s. 689; Uçarol, 2015, s. 325; Saray, 1989, s. 81). 1858'de Türkistan Komutanlığına tayin edilen Ignatiyev, bir yandan Rus nüfuzunun Türkistan'da yayılması ve Afganistan pazarının ele geçirilmesi için çalışırken diğer yandan da İran'ın Rus ekonomisine katkı sağlaması için çalışmıştır (Karadeniz, 2009, s. 61).

Ignatiyev'e Hive ve Buhara ile düzenli ticaret bağlarının kurulması için çalışması, Rus ticaretinin ve mallarının güvence altına alınması için gerekli güvenliğin sağlanması talimatları verilmiştir. O, aynı zamanda askerî, politik ve diğer konularda mümkün olduğu kadar istihbarat toplama, hanlıkların savaş için kapasitelerinin değerlendirilmesini sağlamak, Kazak ve Türkmenlerin Rusya'ya karşı isyanının önlenmesi konusunda Hanın tedbir almasını sağlamak, Amu Derya'nın geçilebilirliği, Afganistan, İran ve Kuzey Hindistan'a uzanan güzergâhlar hakkında bilgi toplamak gibi görevler verilmiştir (Hopkirk, 1901, s. 295-296; Ziyayev, 2007, s. 270). Heyet ayrıca Buhara'yı Hokand Hanlığına karşı savaşa kışkırtmak ve Hanlıklardaki İngiliz Nüfusunu yok etmekle görevlendirilmiştir. Türkistan'daki Rus yayılma süreci bu dönemde hız kazanmıştır (Uçarol, 2015, s. 326).

15 Mayıs 1858 yılında İgnatiyev, komutasındaki heyet Aral Denizi'nin batı kıyısı boyunca Ust-Urt Platosu üzerinden güneydoğudaki Emba Nehri boyunca güneye doğru önce Hive ve daha sonra Buhara olmak üzere Türkistan'a gitmek için Orenburg'tan ayrılmıştır. Bu heyet, Rusya- Türkistan ilişkileri bakımından bir dönemin sonu iken yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu durum Rusya'nın Hive, Buhara ve St. Petersburg arasındaki barışçıl anlaşmalar yoluyla bölge üzerindeki baskın etkilerini kurmak yolundaki son adımı olmuştur. Heyetin çalışmaları Rusya'nın Türkistan'daki gelecekteki seyrine dair tüm şüphelerini sona erdirmiş, Rusya için fetih ve işgal çağı başlamıştır (Evans, 1984, s.17; Strong, 1975, s. 236). Rusya'nın Türkistan'a giden heyete çok sayıda koruma sağlamasında Emir Nasrullah ve Seyyid Muhammed Han'ın davetine rağmen özellikle son altı yıldır devam eden Türkistan hanlıklarının Ruslara karşı düşmanca tutumunun sona erdiğinden emin olamaması etkili olmuştur. Ayrıca İzzet Kutebar isyanının bastırılmasına rağmen Kutebar'ın Orenburg ve Hive arasında hala etkisini sürdürmesi Ruslar tarafından potansiyel bir tehdit olarak görülmüştür. Kutebar'ın Ignatiev ile bağlantı kurmak isteyebileceği düşünülerek heyetin herhangi bir saldırıya uğramasının önüne geçilmek istenmiştir (Strong, 1975, s. 244).

Albay Ignatiyev'e Hive ve Buhara'daki misyonu konusunda verilen talimatlar genel olarak Türkistan ülkeleri ve Kırgız bozkırlarında mümkün olduğunca topografik bilgi toplamak için tüm coğrafi ve statik bilgilerin bir günlüğünü tutmak; Amu Derya'nın eski ve kuru yatağı hakkında bilgi toplamak; Türkmenlerin askerî gücü ve komşularıyla olan ilişkileri, özellikle de Hiveliler hakkında bilgi toplamak; Türkistan ile komşu Asya toprakları arasındaki yollar hakkında bilgi toplamak; beyliklerin ve komşularının askerî gücü hakkında veri toplamak ve Amu Derya nehrinin tüm yönlerini dikkatlice incelemek olmak üzere temelde yedi esastan oluşmuştur. Ignatiyev heyetinin gizli bir amacının da Kırım savaşının ardından İngiltere'nin Türkistan'da artan etkisinin önüne geçmek olduğu belirtilmiştir. Horosan'a gönderilen Khanykov, Türkistan devletlerine gönderilen Ignatiyev heyetinin Rusların lehine İngilizlerin aleyhine anlaşmalar yapmak, bölgedeki İngiliz etkisini yok etmek gibi amaçları da bulunmaktaydı. Ignatiyev, Hive ve Buhara'nın Amu Derya'yı Rus gemilerine açmak, her iki ülkede de kalıcı Rus elçiliklerinin açılmasını sağlamak noktasında anlaşma sağlamaya çalışmıştır (Strong, 1975, s. 245; Khalfin, 1964, s. 30).

İgnatıyev heyeti, Türkistan'a giden yolculuğu sırasında sayısız zorlukla karşılaşmıştır. Özellikle Türkmenler heyet için büyük bir tehdit oluşturmuştur (Valikhanov, 1865, s. 28). Bu dönemde Türkistan'daki durum oldukça gergin olup Hive Hanlığı ile Türkmen göçebeleri arasında uzun süredir devam eden anlaşmazlık artmış durumdadır. İgnatiev'in Büyükelçiliği Emba'ya ulaştığında bu anlaşmazlığın son derece fazla olduğu belirtilmiştir (Evans, 1984, s. 17). İgnatıyev yolculuk sırasında Orta Orda'nın Kırgız kabileleri ile karşılaştıklarını ve onların göçebe çadırlarını ziyaret ettiklerini belirtmiştir. Otlak ve su kaynaklarının bolluğuna dikkat çekmiştir. 2 Haziran 1858 İgnatıyev heyeti Emba kalesinden güneye UstUrt düzlüklerine doğru yola çıkmışlardır. İgnatıyev heyeti bu sırada İzzet Kutebar ile karşılaşmıştır. Heyetin geleceğini öğrenen Kutebar'ın, bunun Rusya ile anlaşmasını sağlamak için bir fırsat olduğunu düşündüğü, geçmişte yapmış olduğu eylemlerden dolayı sert Rus misillemesinden ve Rusların Hive hanı ile ittifak kurmasından korkup barış istediği belirtilmiştir. 4 Haziran'da İgnatıyev'in çadırında bir araya gelen Kutebar ve İgnatıyev'in görüşmeleri iki tarafın da ılımlı yaklaşımından dolayı olumlu geçmiş, Kutebar, Rusya ile kalıcı dostluk istediğini, isyanı sona erdirip, hayatının sonuna kadar Çar Alaxander'e hizmet etmeyi kabul ettiğini belirtmiştir. Buradan UstUrt'a hareket eden İgnatıyev, Türkmenlerin Hive Hanlığı'na saldırdıklarını ve Köhne Ürgenç'i kuşattıklarını öğrenmiştir. Bu nedenle heyet doğrudan Kongrat şehrine ilerleme kararı almış, İgnatıyev, Butakov'dan Taldık nehriyle (Amu deltasının ağzında) planlanan incelemeyi vazgeçmesini, çünkü Rus vapurları için çok sık olduğu bildirmiş, Kongrat'a doğru ilerlemiştir. Planlardaki bu değişiklikleri ve bunların nedenlerini Hive Hanına bildirmek için İgnatıyev, Hive başkentine Gregori Panfilov adlı bir elçiyi göndermiştir. Butakov'dan ayrıldıktan hemen sonra, Teğmen Skriabin ile bir araya gelen Albay İgnatıyev, teğmene görevin şu anda tamamen güvenli olduğunu ve Ust-Urt'un batı bölgelerini inceleme görevine devam edebileceğini bildirmiştir. Heyet, daha sonra Aibugir Körfezi'ndeki Urga Burnu'na doğru ilerlemiştir. İgnatıyev bu sırada daha önce General Katanin tarafından İgnatıyev heyetin geleceğini duyurmak için Hive'ye gönderilen Kırgızlarla karşılaşmış, onlardan Hive Hanının İgnatıyev heyetinin Kutebar ile görüşmesinden ve heyetin büyüklüğünden rahatsız olduğunu, Rusya'nın Türkmenlerle iş birliği yaparak Hanlığa saldırı yapmasından endişe duyduğunu öğrenmiştir. Hanın heyetin Köhne Ürgenç yerine doğrudan Kongrat'a gitmesini istediğini belirtmiştir. Bu haber üzerine heyet Ust-Urt'tan keskin bir iniş yaparak 20 Haziran'da Urga Burnu'na gelmiştir. Heyet, İgnatıyev'den görevinin amacını ve Türkmenlerle ilişkilerini açıklamasını isteyen dört Hive subayı tarafından karşılanmıştır. Seyyid Muhammed Hanın kardeşi de burada Ruslarla görüşmüştür. (Strong, 1975, s. 246- 248).

28 Haziran 1858'de Rus heyeti Kongrat'a gelmiş, heyet Hanın temsilcisi olarak yerel vali tarafından karşılanmıştır. Burada valinin kendilerini gergin ve soğuk karşıladığı, Rusların bir an önce bu bölgeden gitmelerini istediği belirtilmiştir. Hiveli memurların heyeti Buhara'ya gitmekten vazgeçirmeye çalıştıkları, Emir Nasrullah'ın baskısı olmasa Rusya ile anlaşma yapmak istemedikleri belirtilmiştir. Bu durum üzerine İgnatıyev doğrudan hanlığın merkezine gitme kararı almıştır. Rus heyeti Kongrat'a ulaştığında Hiveli görevliler onların gemilerini Amu Derya'nın uzağında tutmuşlardır. Amu Derya'dan Kongrat'a buradan Hive'ye olan yolculuk 1-18 Temmuz 1858 yılları arasında 18 gün sürmüştür. Yaklaşık yüz kişilik Kozak muhafız ve taşımacıyı içine alan İgnatıyev heyeti 1858 yazında Hive'ye ulaşmıştır. Hive hanı Seyyid Muhammed Han tarafından karşılanan heyet, hana bir dizi hediye ve araç vermiştir. İgnatıyev'in Seyyid Muhammed Han ile ilk görüşmesinin son derece resmi geçtiği Hanın İgnatiev dışındaki heyet temsilcileri ile görüşmediği belirtilmiştir. İgnatıyev, Han'a Rusların zorunlu isteklerini açıklamıştır. (Strong, 1975, s. 249-251).

Ignatiyev Heyeti Geldiğinde Hive Hanlığı'nın Durumu

1858 yazı Hive hanlığı için oldukça sıkıntılı bir dönemdir. 1855'te Han Muhammed-Emin'in ölümünden sonra bir güç mücadelesinin ardından tahtına gelmiş olan Seyyid Muhammed Han için Hive'nin lehine bir anlaşma sağlamak için uygun koşullar yoktur. Muhammed-Emin, ölümü sırasında Türkmenlere ve Karakalpaklara karşı sefer yürüttüğünden Seyyid Muhammed tahta geçtiğinde bu kabilelere karşı mücadeleyi derhal üstlenmiş, 1858 yazında, Türkmenlerle ilişkiler oldukça gerilmiştir. Seyyid Muhammed Hanın ilk işi isyancı Türkmen ve Karakalpakları cezalandırmak olmuştur. Bir yıl önce, Hive, Asya'da yaşanan kolera salgınından etkilenmiş, çok sayıda çocuk ölmüş ve Hive'nin gücü ciddi şekilde zayıflamıştır. Salgına eşlik eden kıtlık durumu Hanlığın durumunu daha çok kötüleştirilmiş, Hanlık bu dönemde birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır (Strong, 1975, s. 252; Valikhanov, 1865, s. 33-34).

1858 Haziran- Temmuz aylarında Kutlu Murad'dan memnun olmayan Türkmen ve Karakalpaklar Ata Murad yeniden Hive Hanlığı'na karşı ayaklanmışlardır. (Valikhanov, 1865, s. 33). Ignatiyev'e Orenburg valisi Katenin'in, Kongrad şehrinde ayaklanan Yamut Türkmenlerinin lideri Ata Murad'a Hive'ye karşı destekleneceğine dair teminat mektubu verilmiştir. (Hayit, 2004, s. 69) Nitekim Ignatiyev heyeti Hive'de öncelikle Hive Hanlığı topraklarında yaşayan ve Hana karşı isyan etmiş olan Yamud Türkmenleri ile görüşmüş, yeniden isyan etmeleri halinde kendilerine yardım vaadinde bulunmuştur (Hopkirk, 1901, s. 295- 296; Yalçınkaya, 2006, s. 56). Ignatiyev, Hive şehirleri Köhne Ürgenç ve Hocaeli'yi ele geçiren Türkmen lideri Ata Murad ile görüşmüştür. Ata Murad'ın Orenburg Genel Valisi Katenin'den kendilerini Rus vatandaşlığına almasını rica ettiğini bilmeyen Ignatiyev onunla görüşmenin Hive Hanının kuşkusuna yol açacağını düşünmüş, bu sebeple Köhne Ürgenç'i geçerek doğrudan Kongrad boyunca Hive'ye doğru ilerlemiştir. Daha sonra Ata-Murad Türkmenler için Rus vatandaşlığı kazanmak için Ignatiyev'in kampını ziyaret etmiştir. Bu görüşmeden Hivelilerin haberinin olmadığı belirtilmiştir. Ancak Hiveliler başlıca düşmanları olan Orenburg'taki Katenin'in Ata-Murad'a bir mektup gönderdiğini öğrenmişlerdir. Böylece Ignatiyev, en başından itibaren Hive Hanı Seyyid Muhammed ile güvensiz bir durumun içine girmiş, Hive hanı heyetin niyetinden şüphe etmiştir (Evans, 1984, s. 17).

Hive'de Ignatiyev heyetinin çok zorluk yaşadığı, Hive halkının heyetle konuşmasının han tarafından yasaklandığı belirtilmiştir. Rusların Türkmenlerle birlikte Hanlığa karşı saldırmasından endişe eden Seyyid Muhammed Han, heyetin sözlerine güvenmemiştir. Butakov tarafından Amu Derya'da yapılan incelemelerin Hanlığın doğrudan Rus saldırısına maruz kalmasına yol açabileceğini ve Rusya'nın Hanlık içerisindeki anlaşmazlık yaşanan gruplarla iş birliği yapabileceğini düşünen Hive Hanı tüm bu şartlar altında görüşmeleri gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Bu olumsuz koşullar Ignatiyev'in taleplerinin kabul edilmesinde etkili olmuştur. Hive hanlığı temsilcileri, Rus heyeti ile anlaşma sağlanamaması durumunda Rus İmparatorluğunun misilleme yapmasından anlaşma sağlanması durumunda hanlık içindeki düşmanları ve Buhara Emiri Nasrullah'ın rahatsız olmasından endişe duymuşlardır. Amu Derya'da Rus gemilerinin olmaması konusunda Emir Nasrullah, Seyyid Muhammed Han'ı uyarmış olup, Han bu durumu Ignatiyev'e bildirmiştir. (Strong, 1975, s. 252-255; Hopkirk, 1901, s. 295-297, Evans, 1984, s. 83).

Hive'de yaklaşık altı hafta kalan elçilik heyeti Hive ve Rusya arasında dostluk ilişkilerinin kurulmasını sağlayacak "bağlayıcı belge" olarak adlandırılan belgenin Hive Hanı tarafından imzalanmasını istemiştir. Ancak anlaşma metninde yer alan bazı maddeler sorun çıkarmıştır (Evans, 1984, s. 18). Rusya tarafından "Zorunlu Yasa" olarak görülen düzenlemenin dördüncü ya da beşinci maddesi olan Amu Derya'dan geçiş konusu mesele haline gelmiştir. Hive Hanlığı, Rus esirlerin olmaması, Rusların Hive'de güvenliğinin sağlanması, düşük gümrük vergileri, hanlıkta geçici Rus ticaret temsilcilerinin bulunması gibi

istekleri kabul etmeye istekli olmuş ancak Amu Derya'dan geçiş bir sorun haline gelmiştir. Hiveliler yalnızca Nasrullah'ın baskısı değil aynı zamanda Rus gemileri nehirde serbest dolaşması durumunda bölgedeki tüm ticaretin Rusların eline geçeceğini düşünen kendi tüccarları tarafından da baskı altında kalmışlardır. Bu durum Aral denizinden karşıya Amu Derya'ya doğru feribotlarla geçmek yerine çölden ilerlemenin oldukça ağır olacağını ispatlamış olup Ruslara sonraki ulaşacakları daha aşağı kesimleri araştırma imkânı vermiştir. Hive hanı tam olarak ikna edilememiştir. Han, Rus ordularının Amu Derya'yı geçerek Buhara'ya doğru ilerlemelerine izin vermemiştir. (Edwards, 1885, s. 159; Strong, 1975, s. 252-255; Hopkirk, 1901, s. 295-297). Hive Hanının Ignatiyev heyetinden oldukça rahatsız olduğu ancak İngiliz desteği ile karşı durabileceği, gerek kendi içlerindeki göçebelerin sorunları, Buhara ile olan anlaşmazlığı gerekse savaşacak ordu ve ekipmanın eksikliğinden dolayı zor durumda olduğu, tüm bu sebeplerle tepkisiz kaldığı belirtilmiştir (Evans, 1984, s. 19-20).

Ignatiev, Ruslarla barışın sağlanması konusunda anlaşma yapmakta ısrarcı olmuş, Hive Hanının daha önce gelen Nikiforov, Danilevski ve diğerlerinde olduğu gibi kendisini oyaladığını hissetmiştir. Ignatiyev, St. Petersburg'a göndermiş olduğu raporda Hive hanının yeni bir elçi heyetini Rusya'ya göndermeyi planladığını, Hive'nin tutumundan dolayı bu elçinin anlaşma sağlanana kadar Orenburg'ta tutulmasını ve merkeze gönderilmemesini söylemiştir. Bununla birlikte Ignatiyev, Hanı Rus tüccarlarına pazarlarını açması konusunda ikna etmiştir. Ignatiyev ve adamları Hive'de daha sonra işlerine yarayacak önemli bilgiler edinmişlerdir. Oldukça zorlu ve tehlikeli geçen bu seyahatinde Ignatiyev, amaçlarına ulaşamamışsa da Rusya'nın saygınlığını yeniden kazanmasında oldukça yararlı olmuştur. Ignatiyev'in Hive konusunda St. Petersburg'a gönderdiği rapor Rus hükümetinde Hive Hanlığına karşı tepkiye yol açarken 31 Ağustos 1858'de Ignatiyev heyeti hoşnutsuz bir şekilde Hive'den ayrılmış, buradan daha kıymetli bilgiler toplamak üzere Buhara'ya doğru hareket etmiştir. (Strong, 1975, s. 252-255; Hopkirk, 1901, s. 295-297).

Ignatiyev Heyetinin Buhara'daki Çalışmaları

Ignatiyev heyetinin Buhara'da karşılaştığı en önemli zorluklardan birisi Buhara ve Hokand arasındaki büyük anlaşmazlık olmuştur. Ignatiyev bu konuda Rus hükümeti tarafından taraf olmama konusunda uyarılmış olmakla birlikte Hokand'ın St. Petersburg'a karşı düşmanca tutumundan ve Sırderya hattındaki kalelerin Sibiryaya hattındaki kalelerle bağlantı sağlamasından dolayı Hokand'a karşı Buhara ile iş birliği yapılabileceğinin altı çizilmiştir (Evans, 1984, s. 17).

Hem Hiveliler hem Buharalılar, Rusların Amu Derya boyunca Buhara'yı ziyaret etmesinden endişe etmişlerdir. Ruslar Hive'de istediklerini elde edememişlerse de Amu nehri üzerine inceleme yapmışlar ve hanlıkta bilgi toplamışlardır. Rus heyeti buradan Amu Derya nehrinin batı kıyısı boyunca Buhara'ya ilerlemiştir. Heyet 22 Eylül 1858'de Buhara'nın merkezine ulaşmıştır (Strong, 1975, s. 255-257; Kurat, 2014, s. 369). Yaklaşık altı hafta Buhara'da kalan heyet, öncelikle İngiliz askerlerinin görev yaptığı Afganistan'a çok daha yakın olması sebebiyle bölgede mevcut olan İngiliz tehdidini etkisiz kılmaya çalışmıştır. Ignatiyev, yolculuğu sırasında İngiltere'nin hem Hive hem de Hokand ile iş birliği kurmaya çalıştığını öğrenmiştir (Evans, 1984, s. 20).

Conolly ve Stoddart'ın öldürülmelerinden on altı yıl sonra Ignatiyev, Buhara'ya ulaştığında tahtta Emir Nasrullah bulunmaktaydı. Bu dönemde Buhara Fergana vadisindeki Hokand Hanlığı ile mücadele içinde olup Rusya'nın Hokand'la iş birliği yapmasından endişe etmiştir. Emir Nasrullah'ın Hokand'a sefer gerçekleştirdiği sırada Buhara'ya ulaşan Rus heyeti Emir'in konutlarından birinde beklemek zorunda kalmıştır. Buhara Emirinin yokluğunda ülkenin sorumlusu olan büyük vezir Tokhsaba Mirza Aziz ile görüşen Ignatiyev

onunla Rus heyetinin amacını, Buhara- Rus ilişkilerindeki problemleri görüşmüştür. Ignatiyev, Rusların Buhara ile sadece dostluk istediklerini söylemiş, gizli İngiliz ajanlarının aksine Rusların ülkeye gizlice bilgi toplamak için girmediklerine dikkat çekmiştir. Elçi daha sonra müzakerelerin temelini oluşturan altı esaslı vezire sunmuş, bu maddeler vezir tarafından Nasrullah'a gönderilmiştir. Bu maddeler; Rus mallarındaki tüm tarifelerin düşürülmesi, ticari malların vergilendirmeden önce doğru değerlendirilmesi, Buhara'daki Rus tüccarlar için özel bir pazar yerinin tahsisi, daimî bir Rus ticaret temsilcisinin emirlik içinde konuşlandırılmasına izin verilmesi, Amu Derya'ya Rus gemileri için ücretsiz geçiş sağlanması ve Buhara'da esir tutulan tüm Rus esirlerin özgür bırakılması şeklindedir. Emir bu istekler karşısında uzun süre sessiz kaldığı, 4 Ekim 1858'de Rus taleplerini olumlu bulduğunu, Ignatiyev'den kendisini başkentte beklemesini söylediği belirtilmiştir. Emir Nasrullah döndükten hemen sonra Ignatiyev ile görüşmüş, Rusların Buhara'da ticari temsilci bulundurma talebinden vazgeçmeleri koşuluyla Rusya'nın tüm isteklerini kabul ettiğini bildirmiştir. Ignatiyev onun bu talebini olumlu karşılamış ve anlaşma metni için çalışmalarını başlatmıştır. Otuz iki yıl boyunca Buhara'yı idare eden Emir Nasrullah'ın Rusların ticari temsilcilik bulundurma istekleri dışındaki taleplerinin Buhara'yı etkilemeyeceğini düşündüğü belirtilmiştir. Nasrullah, asıl mesele olan Amu Derya üzerinde Rus gemilerinin bulunması konusunda Hive'nin izni olmadığı takdirde Buhara ve Rusya arasındaki anlaşmanın bir manası olmadığını düşünerek endişelenmemiştir. İki görüşmelerde Emir Ruslara barışçıl yaklaşmış ve Rus esirleri ve ailelerini serbest bırakarak bunu göstermek istemiştir. Nasrullah Han, Buhara'da tutulan bütün Rus esirlerin serbest bırakılması ve iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin artırılmasının desteklenmesi konusunda söz vermiştir. O, aynı zamanda Hive Hanının Rus gemilerinin Amu Derya'dan Aral denizine girişini engellemeye devam etmesi durumunda Hive Hanının hâkimiyetini parçalamayı teklif etmiştir. Buhara Hanı, İngiltere'den gelecek herhangi bir elçiyi kabul etmeme ve Afgan komşularını İngiliz elçilerinin Amu Derya'dan geçmesine izin vermemeleri konusunda teşvik etmek için garanti vermiştir (Hopkirk, 1901, s. 297; Strong, 1975, s. 255-257; Evans, 1984, s. 95-96). Böylelikle Ignatiyev'in bütün talepleri Buhara Hanı tarafından kabul edilmiştir. Rusya, ayrıca Rus tüccarların daha az gümrük vergisi ödemesi, Amu Derya'dan Rus gemilerinin serbest geçişi, Buhara'da Rus tüccarların özel bir Pazar yeri burulması gibi ayrıcalıklar elde etmiştir (Togan, 1981, s. 228).

Nasrullah'ın Buhara ve Rusya arasında Hokand'a karşı iş birliği yapma konusunda istekli olduğu ancak bu konuda St. Petersburg'tan gelen haber doğrultusunda Ignatiyev'in bir girişimde bulunmadığı belirtilmiştir. Emir Nasrullah tarafından Rus heyeti çok sayıda hediye ve Çar ile Rus görevliler için verilen mektuplarla dönmüştür (Strong, 1975, s.255-257).³¹ Ekim 1858'de Ignatiev Heyeti Buhara'dan ayrılmış Sırderya üzerinde Kazalinsk'e ulaşmış, yaklaşık yedi ay sonra Orenburg'a varmıştır (Evans, 1984, s. 20). Ignatiyev heyetinin tüm yolculuk boyunca yalnızca beş atını ve bir tane Kozak askerini Hive ve Buhara arasında hastalıktan kaybettiği, toplam harcamanın yaklaşık 30 bin ruble olduğu belirtilmiştir. Ignatiyev bu heyetin çalışmasının en önemli sonucunun Rusya'nın hanlıklar konusundaki belirsizliğini gidermek olduğunu, Hive ve Buhara ile diplomatik ilişkilerin bedelinin anlaşılmasını sağladığını belirtmiştir (Strong, 1975, s. 258).

Bazıları tarafından Ignatiyev heyetinin asıl amacının işgal için askerî hazırlığa kolaylık sağlamak olduğu belirtilmiştir. Bu görüş, heyetin Türkistan şehirlerindeki kara ve su rotaları, iç politik ve ekonomik koşullar ve Türkistan ordularının askerî gücü hakkında çok fazla bilgi toplaması nedeniyle desteklenmektedir. Ignatiyev ve meslektaşları tarafından toplanan veriler askerî ya da yarı askerî nitelikte olup Butenev ve Danilevskii'nin önceki görevlerinden farklı olarak, 1858 heyetinin üyeleri, seyahat ettikleri yerler hakkında detaylı bir çalışma gerçekleştirmemişlerdir. 1858'deki heyetin öncelikli amaçlarından biri eyaletler hakkında güncel bilgiler toplamak olmuştur. Danilevskii heyetinin verilerini toplamasından bu yana on

altı yıl geçmiş olmasına rağmen Ruslar 1858 yılındaki heyetin çalışmaları sonucunda bu süreçte Türkistan'da çok değişiklik meydana gelmediğini, küçük istisnalar dışında, 1841-1842 döneminde edinilen bilgilerin 1858'de hala geçerli olduğunu görmüşlerdir. Ignatiyev heyeti, bilimsel ve tanımlayıcı bilgilerden daha çok politik ve diplomatik alanlarda Türkistan'da başarı sağlayan ilk Rus heyeti olmuştur. Hive ile bir anlaşma sağlanamadığı gibi hanlık ve Rusya arasındaki gerginlik daha çok artmıştır. Buhara'da Ruslar amaçlarına büyük ölçüde ulaşmışlar, Buhara ile yapılan anlaşma Rus hükümetine gelecekte belirli bir hareket özgürlüğü sağlarken buna karşılık Rusya emirliğe hiçbir şey vaat etmemiştir. 1858'de heyetin en önemli sonucunun Danilevskii'nin 1842'de ulaştığı sonucunun hala doğru olduğu, yani Türkistanlılarla müzakere etmenin ya da onlarla herhangi bir kalıcı anlaşma sağlama umudunun anlamsız olduğu belirtilmiştir. Heyet, Türkistanlıların Avrupa diplomasisini veya amaçlarını anlamadığını ileri sürmüştür. Ruslar bölgedeki idareyi güç kullanarak ele geçirmeleri gerektiği konusunda ikna olmuşlardır (Strong, 1975, s. 258-259).

Ignatiyev'in Türkistan Hakkında Düşünceleri

1858 baharında Türkistan hanlıklarını inceleyerek Petersburg'a dönen Ignatiyev hazırladığı raporu hükümetine sunmuştur. Ignatiyev raporunda Rus hükümetinin Hokand'a karşı derhal askerî harekâta girişmesini, Hive ve Buhara'nın da aralarındaki husumetin arttırılması ve sonrasında fiilen istila edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu rapor, başta Kafkasya Umumî Valisi Prens Baryatinskiy ile Orenburg Genel Valisi General Katenin ve Batı Sibirya Genel Valisi General Gasford olmak üzere Rusya'nın Türkistan'da yayılmasına taraftar olan bütün Rus ileri gelenleri tarafından destek görmüştür. (Saray, 2002, s. 689; Morgan, 1981, s. 118). Ignatiyev, Petersburg'a verdiği raporda Hindistan Müslümanlarının İngiltere'ye karşı kışkırtılmalarını istemiş, Hindistan'da isyan başlatmak için İran ve Osmanlı ile birlikte çalışma yapılmasını önermiştir. Rusya, Hindistan'daki İngiliz varlığını zayıflatmanın kolay olmayacağını düşündüğünden bu teklife sıcak bakmamıştır (Karadeniz, 2009, s.64). Heyet 360 kilometrelik bir yol boyunca Amu Derya hakkında detaylı bilgi edinmiştir. Bu bilgiler gelecekte Ruslar tarafından gerçekleştirilecek askerî harekâtlara kolaylık sağlamıştır. Ignatiyev tarafından hazırlanan raporda Rusya'nın bu ülkeleri doğrudan işgal etmesi gerektiği, bunun için çok fazla askerî güç kullanılmasına çok gerek olmadığı, hanlıklar arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanılarak ve bu anlaşmazlık arttırılarak bölgenin kolaylıkla kontrol altına alınabileceği belirtilmiştir. Ignatiyev, Rusya'nın Amu Derya'nın politik kontrolünü ele geçirmesinin Rusya'ya diplomatik ve ekonomik avantajlar sağlayabileceğini, Rusya'nın bu sayede İngiltere ile rekabet edebileceğini bildirmiştir. (Becker, s. 12; Hayit, 2004, s.69; Yalçınkaya, s. 57).

Ignatiyev'in bu gezisi sonucunda elde ettiği en önemli sonucun "Rus hükümetinin hanlıkların durumu konusundaki belirsizliğinin ortadan kalkması ve Orta Asya'nın gerçek değeri konusunda gözlerinin açılması" olduğunu söylediği belirtilmiştir. Ignatiyev, Rusya'nın Asya'da genişlemek için potansiyel imkânlarının bulunduğunu, harekete geçmeleri gerektiğini bildirmiştir. O, Rusya'nın derhal Hokand'a karşı askerî girişimde bulunmasını, Hazar'ın doğu kıyısındaki Türkmenlerin kontrol altına alınarak Hive'ye karşı kullanılmalarını tavsiye etmiştir (Saray, 2003, s. 9; Saray, 1989, s. 81). İgnatiyev heyeti tarafından hazırlanan raporun sonraki dönemde Rusya'nın bölgedeki faaliyetleri üzerinde oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Buhara Emirliği ile Hokand arasında savaş çıkartılmış, Hokand askerî ve siyasi açıdan zayıfladıktan sonra 1864 yılında Rus birlikleri tarafından işgal edilmiştir.

İgnatiyev, İngiltere ile ilişkilerinde yeni bir kopma olması durumunda Rusya'nın yalnızca Türkistan'da başarı ihtimali ile İngiltere'ye karşı durabileceğini rapor etmiştir. O, Amu Derya su yolunun kontrolünün sağlanması gerektiğini vurgulamış, bu durumun Hindistan önlerinde İngiltere'nin tehdidine karşı Rusya için önemli bir yardım sağlayacağını belirtmiştir. Savunma Bakanı Miliutin de 1861 yılında Gorchakov'a aynı stratejiyi yazmış,

genişleme ve işgal arzusunun Türkistan'daki Rus Generalleri tükettiğinden bahsetmiştir. Miliutin, bu mektubunda Avrupa savaşı olması durumunda bu bölgenin işgalinin kendileri için önemli olduğunu, Rusya'yı Hindistan'ın kuzey sınırına getireceğini ve Rusya'nın Hindistan'a yakınlaşmasına yardımcı olacağını, Hokand'ı kontrol ederek Doğu Hindistan'daki İngiliz varlığını tehdit edebileceklerini, yalnızca burada düşmana karşı tehlikeli olabileceklerinden bu durumun kendileri için çok istisnai bir önem taşıdığını ifade etmiştir. (Tealakh, 1991, s. 73-74). Ignatiyev'in Hive ve Buhara hakkında toplamış olduğu bilgiler Katenin ve diğerlerine Sirderya üzerinde genişlemenin Rusya'ya sağlayacağı imkânları ortaya çıkarmıştır. Rusya'nın ticaretine ve bölgenin kontrolüne sağlayacağı kolaylık konusunda sağlayacağı avantajdan dolayı Amu Derya'da kontrol sağlaması en önemli meselelerden biri haline gelmiştir. Ignatiyev, Amu Derya deltasında bir Rus kalesinin inşa edilmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Onun bu isteği sonradan gerçekleşmiştir (Evans, 1984, s. 129).

Türkistan'ın Rusya'nın ticaret ve endüstrisini geliştirmesi için tek uygun bölge olduğu, İngiltere, Fransa, Belçika ve diğer ülkelerle bu bölgede başarılı bir şekilde rekabet edebileceğini belirten Ignatiyev, Rusya'nın Türkistan'ı araştırmasının ve bu bölgeyle olan bağlarını güçlendirmesinin İngiltere'nin bölgedeki etkisinin zayıflamasında da etkili olacağını söylemiştir (Saray, 2003, s. 8).

Ignatiyev heyeti uzun bir çalışmanın sonucunda Türkistan'da idarî mekanizmanın bir tek askerî vali tarafından değil, sivil idare şekliyle de güçlendirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Bu yeni değişiklik, Komisyon Başkanı Kont İgnatiyev'in, "Türkistanlılara Rus halkına olduğu gibi eşit muamele yapılmaması, Genel Valiliğin bütün masraflarının Müslüman ahaliden toplanacak vergilerle karşılanması, bunun yeterli olmaması durumunda ellerinde kalmış verimli arazilere el konularak işletilmesi, kısaca Türkistan'daki idarenin Rusya'ya her hangi bir malî külfet getirmeyecek şekilde teşkilatlanması" hususundaki düşüncelerine göre düzenlenmesi ayrıca askerî konularda yerlilere güvenilmemesi kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda Genel Valiliğe bağlı bir askerî ve bir de sivil idare mekanizması oluşturulmuştur. Ayrıca Hazar Ötesi ve Semireçe vilayetlerinin de Türkistan Genel Valiliğine bağlanması kararlaştırılmıştır. Bu gelişmelerden sonra Türkistan'da Rusya'nın genişlemesinde yararlılık göstermiş olan Milyutin Harbiye Bakanlığı'na Ignatiyev ise Asya masasının başına getirilmiştir (Saray, 2002, s. 697-698; Becker, 2004, s. 13; Evans, 1984, s. 126). Ignatiyev Türkistan'daki görevinin ardından 3,500 mil uzaklıktaki Çin'de zorlu bir görev için görevlendirilmiştir. Bu yeni görev onu oldukça memnun ederken kendisi geçici olarak general rütbesine terfi ettirilmiştir (Hopkirk, 1901, s. 297).

Ignatiyev heyetinin bölgeye gönderilmesinden önce Rusya'nın Türkistan hakkında bilgileri sınırlı kalmıştır. Heyetin çalışması sonucunda Rusya'nın tarihi, ekonomik ve kültürel durumu hakkında bilgisi artmıştır. Nitekim Rusya I. Petro'dan itibaren mevcut olan Türkistan'a hâkim olma planlarını Ignatiyev heyetinin hazırlamış olduğu raporun ardından hayata geçirmiştir. Raporda özellikle bölgenin stratejik ve ekonomik açıdan Rusya için sağlayacağı faydaların ve hanlıklar arasında yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı Rusların çok fazla askerî güç kullanmaya ihtiyaç duymadan bölgeye sahip olabileceğinin görülmesi Rusları etkilemiştir. Heyetin kalabalık oluşu ve Amu Derya konusunda bilgi edinme girişimi Buhara ve Hive Hanlığında tedirginliğe yol açmıştır. Ancak bu konuda da hanlıklar müşterek hareket etmemişlerdir. Hive Hanlığı bu konuda Ignatiyev heyeti ile anlaşmaya yaklaşmazken heyetin bütün talepleri Buhara Hanlığı tarafından kabul edilmiştir. Buhara Hanı o dönemde sorun yaşadığı Hokand'a karşı Rusya ile müşterek hareket etmek istemiştir. Ancak Rus hükümeti hanlıklar arasında taraf olmama konusunda heyeti uyardığından böyle bir iş birliği gerçekleşmemiştir. Diğer yandan Rusya başta Türkmenler olmak üzerinde hanlık içerisinde huzursuzluk yaratan kitleleri kendi tarafına çekme ve hanlıklar arasındaki anlaşmazlıkları arttırma stratejisi uygulamıştır. Bu strateji başarılı olmuş gerek hanlık içerisindeki unsurların

gerekse Türkistan hanlıklarının müşterek hareket etmesi engellenmiştir. Bu noktada İgnatiyev heyeti yalnızca bölgenin askerî, iktisadi, sosyal ve kültürel durumu hakkında bilgi edinmemiş aynı zamanda işgal için bir ön hazırlık gerçekleştirmiştir. Heyetin bu amacı aslında Hive Hanı tarafından hissedilmiş ancak gerek Türkmen isyanları gerekse Buhara ile olan anlaşmazlığı Hive’inde iş birliği yapmasını engellemiştir. İgnatiyev hazırladığı raporda bölgenin zayıf ve güçlü yönlerinden ve nasıl işgal edilebileceğinden de bahsetmiştir. Nitekim heyetin dönmesinin ardından Çarlık Rusya hükümeti bölgeyi fiilen işgale başlamıştır.

Sonuç

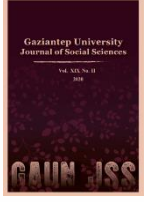
XIX. Yüzyıl Türkistan halklarının kaderinin şekillendiği bir dönem olmuştur. Timur İmparatorluğu’nun dağılmasından sonra Türkistan bölgesinde kontrolü sağlayan Özbekler bu döneme kadar parçalanmış siyasi yapılar şeklinde bağımsızlıklarını sürdürebilmişlerdir. Ancak kendi içlerindeki parçalanmışlık ve dünya da yaşanan gelişmelere ayak uyduramamış olmaları hanlıkları, Rus işgalleri karşısında zayıf düşürmüştür. Bu dönemde Rusya’nın bölgeye yönelmesinde askerî ve ekonomik sebepler ağır basmıştır. Rusya, gelişen ekonomisine hammadde ve Pazar arayışı içerisinde olduğu bir dönemde Türkistan bölgesini kontrol altına alarak gücünü arttırmak istemiştir. Diğer yandan Kırım savaşı sonrası Avrupa ve Balkanlarda ilerleme olanağı kalmayan Ruslar için Türkistan’da hâkimiyet kurmanın, rakipleri ile mücadelesinde büyük avantaj sağlayacağı düşünülmüştür. Bu noktada bölgeye gönderilen inceleme heyetlerinin yapmış oldukları çalışmalar büyük önem taşımıştır. İgnatiyev’den önce de bölgeye heyetler gönderilmişse de İgnatiyev heyeti bu heyetlerin en kapsamlısı olmuştur. Esasında bu heyet askerî işgaller başlatılmadan önce bölge hakkında detaylı bilgi sağlamak için bölgeye gitmiş, özellikle Amu Derya nehrinde yapılan incelemeler ve yolların detaylı durumu işgallerde kolaylık sağlamıştır. Yine heyetin ziyareti sırasında özellikle Hive Hanlığı’nda devam eden Türkmen ve Karakalpak ayaklanmaları, hanlıkların askerî açıdan savunmasızlığına yol açmıştır. Bu dönemde özellikle Hokand ve Buhara arasında devam eden savaş, hanlıkların iş birliğini kuramamış olması işgalleri kolaylaştırmıştır. Buhara ve Hive hanlıklarının heyete karşı tutumunda da bu anlaşmazlık dikkat çekmiştir. Buhara Emiri Nasrullah hanlığın ticari münasebetlerini ve Hokand ile anlaşmazlığını göz önünde bulundurarak Ruslara her türlü imtiyazı vermeye razı olmuştur. Rus heyetinin geldiği dönemde bir yandan Türkmen ve Karakalpak ayaklanmaları ile uğraşan ve bir yıl önce yaşanan salgın hastalık sebebiyle genç nüfusu azalan Hive Hanı ise içerisinde bulunduğu sıkıntılı durumdan dolayı Ruslarla mücadele edememiştir. Bununla birlikte Hive Hanı Seyyid Muhammed Han, İgnatiyev ile anlaşma yapmamıştır. Heyetin çalışmalarının askerî bir işgal hazırlığı olduğunu gören Hive Hanı, diğer hanlıklarla olan anlaşmazlığından dolayı hareketsiz kalmıştır.

İgnatiyev heyeti bölgede yaptığı incelemeler sonrasında hazırladığı raporda hanlıkların kendi içlerindeki anlaşmazlıklarına ve askerî açıdan geri kalmışlıklarına dikkat çekmiş, ayrıca bölgenin Ruslar açısından siyasi, ticari ve askerî açıdan önemine de değinmiştir. İşgal sırasında kullanılacak yolların ve bölgenin haritasının hazırlanmasında önemli rol oynayan İgnatiyev heyetinin çalışmasının Rus işgallerinin bölgede somutluk kazanmasında oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Rusya’nın 1860’lı yıllardan itibaren Türkistan’ın kesin kontrolünü sağlamak noktasında askerî işgal hareketlerini başlatmıştır. Rusya işgal hareketlerine İgnatiyev’in de önerdiği gibi Hokand’dan başlamıştır. 1865 yılında Hokand ve Taşkent’i, 1868 yılında Buhara’yı, 1873 yılında Harezmi bölgesini ve Hive’yi ele geçiren Ruslar 1876 yılında Andican’ı, 1881 yılında Göktepe’yi ve 1884 yılında Merv’i almıştır. Merv’in düşüşü ile birlikte İngiltere’nin Türkistan’daki politik etkisinin son katmanı da yok olmuştur. Böylece uzun bir süredir bölgede devam eden İngiliz-Rus mücadelesi de Rusya’nın bölgede kesin kontrolü sağlaması ile sonlanmıştır.

Kaynakça

- Becker, S. (2004). *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865- 1924*, London: *Routledge Curzon*, 415s.
- Boulger, D. C. (1879). *England and Russia in Central Asia*, London: *W. H. Allen & Co.* Vol. I- II, 435s.
- Çapraz, H. (2011). Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da hâkimiyet kurması, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S.24, 51-78.
- Devlet, N. (1985). *Rusya Türklerinin millî mücadele tarihi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Edwards, H. S. (1885). *Russian projects against India from the Czar Peter to General Skobelev*, London: *Remington & Co Publishers*, 310s.
- Erdoğan, A. (2017). *XIX. Yüzyılda İngiltere'nin Türkistan (Orta Asya) politikası (İngiliz kaynaklarına göre)*, KSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 252s.
- Evans, J.L. (1984), *Mission of N.P. Ignat'ev to Khiva and Bukhara in 1858*, *Oriental Research Partners*, Newtonville, 413s.
- Goldfrank, D. M., (1993). *Policy traditions and the menshikov mission of 1853*, *Imperial Russian Foreign Policy*, Ed. Hugh Ragsdale, V. N. Ponomarev, Cambridge University Press, 119- 159.
- Hatunoğlu, N. (2011). *Türkistan'da son Türk Devleti Buhara Emirliği ve Alim Han*, Ankara: Ötüken Yayıncılık, 451s.
- Hayit, B. (2004). *Türkistan devletlerinin millî mücadeleleri tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 447s.
- Hopkirk, P. (1901). *The great game, the struggle for Empire in Central Asia*, New York: NY, United State, 558s.
- Karadeniz, Y. (2009). İran ve Türkistan'da İngiliz Rus mücadelesi (1856- 1869), *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S.20, 53- 68.
- Khalifin, N.A., 1964. *Russia's policy in Central Asia 1857-1868*, London: *Central Asian Research Centre*, 375s.
- Kurat, A. N. (2014). *Rusya tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Levi, S. (2010). *Cameron on the Silk Road, Islamic Central Asia: An anthology of historical sources*, Indiana University Press, 2010, 452s.
- Meram, A.K. (1969). *Belgelerle Türk- İngiliz ilişkileri tarihi*, İstanbul: Kıtış Yayınları, 304s.
- Morgan, G. (1981). *Anglo-Russian rivalry in Central Asia 1810-1895*, London And New York: *Routledge*.
- Popowski, J. (1893). *The Rival Powers in Central Asia or struggle between England and Russia in the east*, Çev. Arthur Baring Brabant, India Office, 386s.
- Rawlinson, S. H. (1875). *England and Russia in the east: a series of papers on the political and geographical condition of Central Asia*, London: John Murray, Albemarle Street, 627s.
- Sagay, R. (1972). *XIX. ve XX. Yüzyıllarda büyük devletlerin yayılma siyasetleri ve milletlerarası önemli meseleler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 591s.

- Saray, M. (1989). *The Turkmens in the age of imperialism: A study of the turkmen people and their incorporation into the Russian Empire*, Ankara: Turkish Historical Society Printing House, 350s.
- Saray, M. (2002). *Rusya'nın Türkistan'da yayılması*, Genel Türk Tarihi, C.9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 687- 714.
- Saray, M. (2003). *The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan*, Ankara: Turkish Historical Society Printing House, 435s.
- Strong, J. W. (1975). The Ignat'ev Mission to Khiva and Bukhara in 1858, *Canadian Slavonic Papers* / Vol. 17, No. 2/3, 236- 260.
- Tealakh, G. O. (1991). *Russian Advance in Central Asia and British Response 1834-1884*, The University of Durham Department of History, Doctorate Thesis, 349s.
- Togan, Z. V. (1981). *Bugünkü Türkîli Türkistan ve yakın tarihi*, Enderun Kitabevi, 696s
- Uçarol, R. (2015), *Siyasi tarih (1789- 2014)*, İstanbul: DR Yayınları.
- Valikhanov, C. C. (1865). *The Russians in Central Asia: Their occupation of the Kirghiz steppe and the line of the Syr-Daria: Their political relations with Khiva, Bokhara, and Kokan: Also descriptions of Chinese Turkestan and Dzungaria*, Çev. John and Robert Michell, London: Edward Stanford, 6 Charing Cross,
- Yalçinkaya, A. (2006). *Sömürgecilik pan-islamizm ışığında Türkistan*, Ankara: Lalezar Kitabevi, 523s.
- Yetişgin, M. (2007). *The Anglo-Russian rivalry, annexation of mervand the consequences of the annexation on Turkmens*, Bilig, S.40, 141- 167.
- Yetişgin, M. (2014), *A history of Turkistan in the nineteenth century: Motives, process and aftermath of Russian invasion*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 331s.
- Ziyayev, H. (2007) *Türkistan'da Rus hâkimiyetine karşı mücadele*, Çev. Ayhan Çelikbay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Meşrutî Rejimînin Memnuniyet Ölçeği: “Kutlama Mesajları”

Satisfaction Scale of the Constitution Regime: “Celebration Messages”

Ercüment TOPUZ^a *

^a Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9458-1384

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Nisan 2019

Kabul tarihi: 10 Şubat 2020

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı,

Meşrutîyet,

Meşrutîyet,

İttihat ve Terakki Cemiyeti,

Millî Bayram

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 23, 2019

Accepted February 10, 2020

Keywords:

Ottoman State,

Constitutionalism,

Legitimacy,

The Committee of Union and Progress,

National Holiday

ÖZ

Meşrutîyet; muktedirin iktidar iddiasını muhatabın istifadesine sunarak ve muhatabın da tepkisini tartıp muktedir iddiasının düzeyini tayin ederek düzeni ihsas ettiren dini ve beşerî ifadelere dayalı davranış biçimlerinin toplamıdır. Söz konusu toplum; kuruluşta kurumsallaşmaya, kurumsallaşmadan kuruntuya ve kuruntudan kırılmaya kadar tüm siyasal yapıların muhtaç oldukları revabit-ı zaruretlerdendir. Meşrutîyet bu hususiyetiyle muktedirlerin inisiyatiflerine mutedil bir üslup kazandırıp bunları muhatabları nezdinde onaylatıran mezkûr üslubu söylem, sembol ve seremonilerle yeniden üreten çok yönlü bir vasıta. Meşrutîyet; kuşatılmış bir coğrafyada esamisi esatirlere konu edilen bir ailenin kendilerini ifade etme noktasında başvurdukları kaynaklardan birisi olmuştur. Bu çok yönlü kavram, çok dinli, dilli ve mezhebi özelliklere sahip milletlerin mukadderatlarını, mezkûr ailenin müşterek paydaşları kılmış ve altı asrı aşan ve üç kıtaya yayılan siyasî bir gelenek doğurmuştur. Bu çalışma bahsedilen geleneği, meşrutî rejim üzerinden güncelleyen muktedirlerin meşrulaştırmalarına, bu bağlamda ihdas edilmiş millî bayrama ve bu tür merasimlere iştirak edenlerin hissiyatını ölçen “kutlama mesajlarına” yoğunlaşmıştır.

ABSTRACT

Legitimacy; It is the sum of forms of behaviors based on religious and human expressions by presenting the claim of power to the addressee of the power and weighing the response of the interlocutor and determining the level of the claim's power. It is one of the compulsory commitments that all political structures need, from organization to institutionalization, from institutionalization to delusion and from delusion to disintegration. Legitimacy is a multi-faceted resource that determines the behavior of managers by measuring the reactions of the people and repeating them with statements, symbols and ceremonies.

One of the sources that Ottoman family whose names are mentioned in myths, apply to express themselves is the principle of legitimacy. The principle of legitimacy has made the fate of people with multi-religious, multi-lingual and multi-sectarian characteristics the common partners of the family, and has given birth to a political tradition spanning over six centuries and three continents. This study focuses on the legitimacy of those who update the mentioned tradition through the constitutional regime, the national holiday established in this context and the celebration messages that measure the feelings of the participants of the festival.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ercumentopuz@yyu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

It is the Legitimacy sum of forms of behaviors based on religious and human expressions by presenting the claim of power to the addressee of the power and weighing the response of the interlocutor and determining the level of the claim's power. It is one of the compulsory commitments that all political structures need, from organization to institutionalization, from institutionalization to delusion and from delusion to disintegration. Legitimacy is a multi-faceted resource that determines the behavior of managers by measuring the reactions of the people and repeating them with statements, symbols and ceremonies.

One of the sources that Ottoman family whose names are mentioned in myths, apply to express themselves is the principle of legitimacy. The principle of legitimacy has made the fate of people with multi-religious, multi-lingual and multi-sectarian characteristics the common partners of the family, and has given birth to a political tradition spanning over six centuries and three continents. This study focuses on the legitimacy of those who update the mentioned tradition through the constitutional regime, the national holiday established in this context and the celebration messages that measure the feelings of the participants of the festival.

There is no doubt that the celebrations and the celebratory messages that measure the level of impact of these celebrations, which were established on the concern of making legitimacy famous, motivated the central government. With this practice, which is based on the invention of tradition, one-sided congratulations on the patrols of the year of the Sultan's ascension to the throne or birthdays have been replaced by the institutions of a representative administration and the regime itself. More specifically, applications for legitimacy conditioned on the establishment, interpretation and confirmation of the relationship between the holders of power and those subject to them in pre-modern states, 19. with the emergence of nation-state forms over the century, they have been transformed into reference points aimed at ensuring the relationship between the chosen and the trusted to govern and govern. Therefore, it was not the Sultans belonging to a certain dynasty that would be appreciated and approved by this period, but the regimes that claimed to represent the personal spirituality of the people. In the Ottoman world, such representations of legitimization were found after the proclamation of the Second Constitutional Monarchy.

The Jön Turkish campaign, which tried to publicize the experience of the first constitutional monarchy by presenting it to the public through the press and publication, carried militaristic propaganda to an operational level with the Congress in Paris in 1907 and had the Second Constitutional Monarchy declared on 23 July 1908. This effort of the organization has been rewarded as “apple of the eye of liberty” and “the savior of the nation”. The organization acting as the active officers of the Second Constitutional Monarchy with the responsibility of these glorification-laden praises has entrusted the acquisition of the Constitution to the principal institution, not the Sultans, to facilitate the transition from a system subject to the nation to a regime subject to the nation. He has brought up mass propaganda tools to carry the aforementioned gains into the future. One of these means is national holiday celebrations. With such feasts, it was expected to keep the memories of the Second Constitutional Monarchy alive and carry them into the future by inculcating a spirit of unity in society and purging concerns about the legitimacy of the constitutional monarchy. The returns of this feast, which was started to be celebrated since 1909, met this expectation at certain rates. the recognition of the new regime increased with the participation of the people in the celebrations, thus making it easier to own it. On the other hand, the congratulations of the representatives of the non-Muslim community along with the messages announcing the excitement of the celebrations also increased the motivation of the central government.

Before explaining the framework for the use of celebrations, messages about ceremonies and congratulations as a thermometer of the new regime, an introduction was made by mentioning the traditional ceremonies in their historical background. This kind of effort, which was announced by the individual efforts of the Union and Progress Society and which kept the state subject to a new reading, was a manifestation of efforts based on the concerns of carrying the future, tried to be explained by using a hypothetical method based on facts rather than a categorical style based on fiction. In order to arbitrate this preference, the main reference sources of the study were archival documents and secondary sources, mainly period observations.

Giriş

Tarihin bidayetinden itibaren bir arada yaşama iradesinin tecellisi olan “devletin” teşkili, terakkisi, tekâmülü hatta tarihten tenkili gibi süreçlerin sıhhati “meşruiyet” denen kıymetin kalibresine göre şekillenmiştir. Dolayısıyla “meşruiyet” “devlet” denen düzenin ayrılmaz bir parçasını (lazım-ı gayrı mufarikıdır) teşkil etmiştir. Düzenin ihdası ve istikrarı için zaruri bir ilke olan “meşruiyet” kavramı Arapça şe-ra-a kökünden türetilmiş olup kavram düzeyinde “Şer’iatın müsaade ettiği, şer’an caiz olan, şer’iata mutabık” (Sami, 1317, s.1352) anlamlarına gelip, ıstılahı seviyede ise muktedir ile muti arasındaki ilişkinin seyrini tayin ve takip etmek için ilahi veya beşeri kıymetlerin takdisine ve tasdikine istinat eden hukuki ve siyasi bir vasıttır.

İptidai devlet formlarındaki muktedirler meşruiyetlerini dini ritüellere isnat eden ayinler ile dünyevi sembollere dayanan destanlar üzerinden devşirmişlerdir. İmparatorluk gibi daha karmaşık siyasi teşekküllerde ise ayinler ve destanlar küçük harflerle ifade edilirken bunların sistematik hallerini teşkil eden mitolojik, psikolojik ve teolojik törenler ön plana çıkarılmıştır. Ulus devlet teşekkülleriyle birlikte de seremoniler ve merasimler, muktedirlerin meşruiyetine salık veren gösteriler olarak gündeme getirilmişlerdir. Bu sürecin izdüşümünü Osmanlı Devleti örneğinden tespit etmek mümkündür.

Osmanlı Devleti, meşruiyetine ilişkin kaygı ve endişeleri tasfiye edip iktidarını tasdik ve takdir ettirmek için teşekkülünde ayinlere ve destanlara, terakkisinde ve tekâmülünde törenlere başvururken kendi küllerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti ise seremoni ve merasimlere müracaat etmiştir.

Osmanlı Devletinde İktidarın Meşruiyet Araçları: Kahramanlıklar, Destanlar ve Törenler

Kadim dünyanın başkenti İstanbul’un dizinin dibinde, Hristiyanlık metinlerinin tedvin edildiği İznik’in kucağında ve Anadolu Selçuklu ülkesinin ucunda beyliğini kuran Osman Gazi, kurucu irade ile kurulan mekân arasındaki nitelik farkının bilincinde olarak bu farkı asgariye indirmek için azami bir çaba göstermiş ve bunun propagandasını başarılı bir şekilde yapmıştır. Kuruluş dönemi kroniklerinden Aşıkpaşa-zade tarihinde Osman Gazi’nin çaba ve gayretlerini ve bunların propagandasını nasıl gerçekleştirdiği şu şekilde teşrih edilmiştir.

Bir aziz vardı. Ol kavme imamlık ederdi, ana söylediler. Ol dahi geldi, Osman Gazi’nin kaynatası Edebalı’ye söyledi, dahi söz tamam olmadan Osman Gazi geldi, sordu, muradların bildi. Osman Gazi eder, her ne kim size gerektir anı idek der. Tursun Fakih: hanım, sultandan izin gerektir der. Osman Gazi eder: Bu şehri hod kendi kılıcımla aldım, Sultanın bunda ne dahli var kim andan izin alam, ana sultanlık veren Allah, bana dahi hanlık verdi dedi. Eğer minneti şu sancaksa ben hod kendi sancağımla götürüp uğraştım, eğer ederse kim ben Al-i Selçuğum derse, ben hod Gök Alp neslim...(Aşıkpaşa, 1332, s.18).

Aşıkpaşa-zade’nin de ifade ettiği üzere, Osman Gazi’nin bir muktedir olarak bulunduğu mekânın niteliklerini kendi keyfiyeti ile eşitlemek, toplamda meşruiyetini tesis etmek için sahada aktif bir şekilde rol alıp bunun propagandasını da hutbe okutarak temin etmeye çalıştığı belirtilmiştir. Osman Gazi’nin bu teşebbüsü daha sonra bir rüya üzerinden destansı bir şekilde takviye edilmiştir (Aşıkpaşa, 1332, s.6-7). Meşruiyetinin moral zeminini dini aksiyonlar üzerinden devşirirken elde ettiği bu pozisyonunu da her ay kendisine tabi fakir halkı doyurmak ve giydirmek için tertip ettiği toylarla taçlandırmıştır (Aşıkpaşa, 1332, s.195).

Osman Gazi’nin askeri zaferlerini bir propaganda aracı olarak kullanıp meşruiyetini tesis etmesinin izleri, halefleri tarafından hem yazılı hem de görsel eserlere yansıtılmıştır. Bu bağlamda efkâr-ı dâhiliye başta olmak üzere efkâr-ı hariciye belli bir sistem dâhilinde yazılan ve bir destan edasıyla mübalağalara başvuru fetihnamelerle müjdelenmiş veya gözdağı verilmiştir (Aksoy, 1995, s.470-471). Görsel olarak ise zaferin zekâtı olarak reaya ve berayanın

hayatını kolaylaştıracak birçok hayır kurumu inşa edilmiştir. Bu tür propaganda araçları hanedanın meşruiyetini tahkim ve padişahın iktidarını takviye etmiştir.

Osman Gazi'nin kurduğu beyliğe kurumsal bir hafıza kazandıran halefleri, meşruiyetlerine ilişkin kaygı ve endişeleri tasfiye etme noktasında başvurduğu etkenler cülus töreni ile başlanmış ve bu merasimin bir devamı niteliğindeki kılıç kuşanma seremonisiyle devam edilmiştir. Muktedirlerin meşruiyetlerini teyit eden kılıç kuşanmanın Osman Gazi'den itibaren var olduğu ancak resmi planda ilk kez I. Bayezid tarafından gerçekleştirildiği ancak bunun bir tören havasında teşhir edilmesinin ise II. Murad'ın cülusundan sonra olduğu kaydedilmiştir (Özcan, 2002, s.408). Kılıç kuşanma törenindeki kılıcın, Hz. Peygamber, Hz. Ömer veya Osman Gazi, II. Mehmed, ve I. Selim gibi adalet ve gücün sembol isimlerine ait olması diğer taraftan kılıcı kuşatan kişinin de başta şeyhülislam olmak üzere nakibüleşraf ve tarikat şeyhleri tarafından yapılması muktedirin meşruiyetini takviye etmiştir (Özcan, 2002, s.409).

Dini hassasiyetler üzerinden devşirilen en önemli meşrulaştırma araçlarından biri de “Surre alaylarıdır”. Hac zamanı Mekke ve Medine halkına dağıtılması ve zikrolunan şehirlerin ihtiyaçlarının giderilmesi için gönderilen eşya ve hediyeleri içeren alaya “surre alayı” denilmiştir (Buzpınar, 2009, s.567). Osmanlı payitahtında hazırlanan ve bir törenle uğurlanan, yüzlerce kilometre boyunca İslam milletinin hissiyatına hitap eden bu alayların Hanedan-ı Al-i Osmanın prestijini takviye ve tahkim ettiği şüphesizdir. I. Bayezid döneminden itibaren Haremeyn'e gönderildiği rivayet edilen surre alaylarının düzenli bir uygulama haline getirilmesi klasik dönemde söz konusu olmuştur (Buzpınar, 2009, s.567).

Muktedirin, yönetilen nazarındaki meşruiyetini muhafaza eden ve canlı tutan bir diğer tören ise Cuma selamlığıdır (İpşirli, 1993, s.90-91). Saraydan Cuma namazının eda edileceği camiye kadar uzanan bir kortejle at üstünde veya atlı araba ile halkın arasından geçen ve halk ile doğrudan veya dolaylı teması sağlayan bu tören, muktedir ve muti arasındaki korelasyona ilişkin fikir vererek meşruiyet algısının endeksini ölçen bir ölçüt olmuştur. İktidarın teşhirini teyit eden bu törenler hanedana ilişkin düğün (surr-i cıhaz), sünnet (surr-ı hitan) ve doğum (veladet-i hümayun) hadiselerini de içine alacak bir şekilde genişletilmiş Osmanlı Devleti'nin inkırazına kadar bunlar bir bayram havası içinde kutlanmıştır (And, 1959, s.10,11).

Sarayın dışına da taşan düğün ve sünnet törenleri özünde dini bir vecibeyi ve dünyevi bir vazifeyi yerine getirmenin gösterisi olmasına rağmen muktedirlerinde iktidarlarını afişe etmesinin yollarını kolaylaştıran törenler olduğu algısına kapı aralamıştır (Tuncer, 2011, s.40-41). Özellikle yönetilen kesimin dini hissiyatını ve dünyevi hassasiyetini dikkate alan bu gibi törenler muktedirin iktidarına karşı bir ünsiyet peyda ettiği gibi tam aksi hareketlerde yönetilenin haysiyetine dokunmuş ve yöneticisinin yönetimini sorgulamaya neden olmuştur. III. Ahmed dönemi saray düğünlerinin efkâr-ı umumiyedeki su-i tesiri (Ahmet Refik, 1328, s.116-117) ve Patrona Halil isyanına etkisi bu aksülamelin somut bir tezahürünü teşkil etmiştir. Bu hadiseden yaklaşık bir asır sonra II. Mahmud kızı Saliha Sultanın düğününde şamata ve şaşaa yerine itidali telkin etmesi muhtemelen yukarıdaki kaygılardan ileri gelmiştir (Aynur, 1988, s.383)

II. Meşruiyet Dönemi Muktedirlerinin Meşruiyet Aracı: İyd-ı Milli Kutlamaları

XIX. yüzyıla kadar mutlak monarşiden taviz vermeyen Hanedan-ı Al-i Osman, hem dâhili dünyada hem de harici arenada meydana gelen değişim karşısında daha fazla direnemeyerek kendini revize etmek zorunda kalmıştır. Somut bağlamda Sened-i İttifak ile başlayan bu süreç II. Meşrutiyetin ilanına kadar peyderpey sürmüştür. Ancak muktedir ile muti arasındaki yerleşik ilişki ağlarının yeniden tanımlandığı nokta II. Mahmud'un “Ben tebaamdan Müslümanları camide, Hristiyanları kilisede ve Musevileri de (ancak) havrada fark ederim; çünkü benim için aralarında hiçbir fark yoktur. Cümlesi hakkında muhabbet ve adaletim kavidir

ve hepsi benim hakikî evladımdır” (Karal, 2003, s.163) sözünde tecessüm etmiştir. Bu tecessüm Müslim ve Gayrimüslim ayrımına isnat eden Osmanlı toplumsal tasavvurunu tahrip etmiş ve muktedir ve muti arasındaki iletişim hatlarının yeniden anlamlandırılmasına neden olmuştur.

Gayrimüslimlerin rahatsızlıklarını teskin etmeyi hedefleyen bu söylem Müslüman toplum ile Osmanlı muktedirleri arasında meşruiyet bunalımına ortam hazırlamıştır. Bu durumun telafisi ise İslami kisveye büründürülmüş çağdaş kaide ve kuralların telifi ve tercümesi üzerinden temin edilmeye çalışılmıştır. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet bahse konu telif ve tercümenin içtimai-siyasi koşullandırmaları olarak ön plana çıkarılmışlardır. Ancak siyasal ve toplumsal tandanslı bu tür tavırlar mefhum düzeyinde düşünmekten uzak toplumsal hafızada bir karşılık bulamamış neticede muktedir ve muti arasındaki makas daraltmaktan ziyade açılmıştır.

Sultan II. Abdülhamid iktidarıyla birlikte muktedir ve muti arasındaki iletişim sorunları, mefhum düzeyindeki propaganda araçlarının polarizasyonu ile aşılmıştır. Başta Cuma selamlığı olmak üzere her yıl düzenlenen surre alayı törenlerine ayrı bir önem atfedilerek payitaht endeksli efkar-ı umumiye konsolide edilmeye çalışılmış (Deringil, 2014, s.40-41), Tanzimat döneminde dillendirilen ama bir türlü yaygınlaştırılmayan eğitim, ulaşım, haberleşme ve imar faaliyetlerinin görünür kılınmalarıyla yerelin tevccühü kazanılmış (Deringil, 2007, s.47-48), devlet hizmet ödülü olarak lanse edilen nişanlarla, armalarla yönetici kesimin sadakati takviye edilmiştir. (Deringil, 2007, s.38).

Modern öncesi devlet tiplerinde muktedir ve muti arasındaki ilişkinin tesisine, tevsiine ve teyidine koşullandırılmış bu tür meşruiyet başvuruları, ulus-devlet formlarının belirmesiyle birlikte farklı bir kulvar meydana getirmiştir. Bu dönemle birlikte takdir ve tasdik edilecekler belli bir hanedana mensup muktedirler değil halkın şahsı manevisini temsil iddiasında olan rejimler olmuştur.¹ Osmanlı dünyasında bu türden meşrulaştırım temsillerine II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında rastlanmıştır.

I.Meşrutiyet tecrübesini basın ve yayın yoluyla efkâr-ı umumiyenin nazarına sunup kamusallaştırmaya çalışmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti bir taraftan da militarist propagandayı eylemsel düzeye taşımış ve 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyeti ilan ettirmiştir. Cemiyetin bu çabası, “didar-ı hürriyet” ve “münci-i millet” (Danişmend, 1986, s.14) olarak ödüllendirilmiştir. Bu övgü dolu methiyelerin mesuliyetiyle II. Meşrutiyet’in muvazzaf memurları olarak kendilerini gören cemiyet, “tabi-i milletten metbu-ı millete” geçişin koşullarını kolaylaştırmak ve meşruti kazanımı muktedirlerin değil asli müessese olan milletin mükellefiyetine emanet ederek mezkûr varidatı yarınlaraya taşımak için kitlesel propaganda araçlarını gündeme getirmiştir. Bu vasıtalarından birisi de milli bayram kutlamalarıdır.

Milli bayramlara ilişkin ilk anekdotlar Fransız Devrimi sonrasında kaydedilmiştir. Elde edilen kazanımların kamusallaştırılmasını amaç edinen bu kayıtlar daha sonra aynı deneyime ortak olmak isteyenlerce de kullanılmıştır. Toplumun mukadderatında müspet manada dönüm noktaları teşkil etmiş kazanımların hem ehemmiyetini hafızalara kazıyarak paydaşlara birlik ve beraberlik fikrini telkin etmek hem de gelecek kuşaklara aynı duygu ve düşünceyi taşımak maksadıyla mezkûr kazanımların sene-i devriyelerinin çeşitli resmi etkinliklerle anılması için tertip edilmiş bu tür kutlamaları sahiplenenden biri de İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. II. Meşrutiyetin hatıralarını canlı tutup, topluma birlik ruhu telkin ederek yarınlaraya taşıyacak ve meşrutiyetin meşruiyetine ilişkin endişeleri tasfiye edecek olan bahse konu içeriğe sahip kutlamalara yönelik teklif; Ocak 1909’da Meclis-i Mebusan’ın gündemine getirilmiştir. “Efendim, zannederim böyle bir gün tayininden maksat, bütün efradı Osmaniye arasında

¹ Bu bağlamdaki tartışmaların çok boyutlu bir şekilde Fransız ihtilali sonrasında kurulan yeni düzende vuku bulduğu bilinmektedir. FBkz. Sibel Bozdoğan, Ayinden Törene / Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1997.

Osmanlılık esasının teyididir. Yani o gün bütün efradı Osmaniye yek diğerini tebrik etsin, yek diğerine sarılsın ve o günü bir meseretli gün addetsinler de, o da bir istifade temin etsindir, başka bir şey değil zannederim....İyd-i milli ittihaz olunacak gün, işte şu kaideyi câmi‘ olmalıdır. Yani bütün efkâr-ı millete, bütün efradı milletin hulûdunda bir tesir husule getirmeli ve efradı millet de yekdiğerine bir cihedi vahdetle müttehit olduklarını anlamalıdır. İyd-i milli budur zannederim, bu esasları düşünecek olursak, tarihi istiklâlimiz, bizim için daima muhterem ve mukaddes olmakla beraber, bu gibi a‘yâdın taaddüdü caiz görülmediğinden dolayı 10 Temmuz tarihinin kabulü, zannederim daha muvafıktır. Zannederim maksadı da daha ziyade temin eder.” (Yamak, 2008, s.326)

Maarif Nezareti memurlarından ihtifalci (törenci) Mehmet Ziya Bey’in müracaatı üzerine Ocak 1909’da İzmit mebusu Ahmet Müfit Bey, Meclis-i Mebusan’a “İstiklal-i Osmani günü” adıyla Osmanlı Devletini kuruluşunun bir bayram havası içinde yâd edilmesini teklif etmiştir (Yamak 2008, s.326). Teklife ilişkin müzakereler esnasında H. Cahit Yalçın da II. Meşrutiyetin ilan gününü meclisin dikkat-ı nazarına sunmuştur. Yapılan müzakereler sonunda Yalçın’ın “*her sene 10 Temmuz tarihinin ayad-ı resmiye-i Osmaniyyeden addine dair*” kanun teklifi kabul edilmiştir (Çolak, 2006, s. 66-67). Kabul edilen kararla meşrutiyet ilanının sene-i devriyelerinin bir bayram havası içinde kutlanmasına ilişkin kararın umum memalike tebliğ edilmesi vesikada şu şekilde tebyin edilmiştir:

Temmuzun onuncu günü ayad-ı resmiye-i Osmaniyyeden olup her sene yevm-i mezkurede icra-yı şehrayin idilecektir. Meclis-i Meb’usan ile ayandan tasdik olunup mer’iyetine irade-i seniyye-i hazret-penahileri şeref-müteallik buyurulan ve sureti balaya nakl olunan madde-i kanuniyede gösterildiği vechle temmuzun onuncu günü ayad-ı resmiye-i Osmaniyyeden olmakla işbu yevm-i mübeccelin hululünde ber-muceb-i kanun icra-yı şehri ayin idilmek üzere şimdiden her tarafa icra-yı tebligat ile istihzarat-ı mukteziyede bulunmuş ta’minen tevsiye olunur (BEO. 3595/269552).

Belirtilen tarihten itibaren meşrutiyet ilanının seneyi devriyesi olan 10 Temmuz (23 Temmuz), başta payitaht olmak üzere ülkenin önde gelen şehirlerinde coşkuyla kutlanmaya başlanmıştır. 1909 tarihinde meclis-i vükela tarafından uygun görülerek düzenlenecek milli bayram merasimine saray, başta olmak üzere siyaset, diyanet, ticaret ve toplumun belli kesim temsilcileri ile ecnebi elçilikler iştirak etmiştir.

Temmuzun onuncu gününe müsâdif olan İyd-i milli-i Osman merasimi meclis-i has-ı vükelaca tensib ve tertib buyurulacak program vechle icra olunur. İşbu resimde zat-ı hazret-i padişahi ve şehzadegan hazeratı buldukları gibi hey’et-i vükela ve a‘yan ve meb’usan ve ilmiyeden sudur ve İstanbul payeluları ve daire-i ilmiye rüesası ve rüesa-yı ruhaniye ve ikinci sınıfa kadar memurin-i mülkiye ve şehremini ve devair-i belediye rüesa ve azası ve ticaret odası ve müessesat-ı maliye ve nafia ve baro hey’eti ve ittihad-ı anasır cemiyeti ve hey’et-i matbuat daire-i teşrifatından matbu’ varaka-i davetiye göndermek suretiyle hazır bulunurlar. Süfera-yı düvel-i ecnebiye hariciye nezareti tarafından tezkire ile da’vet olunurlar. Mezkûr tezkirelere leff edilmek üzere daire-i teşrifattan büyük sefirler için on iki ve küçük sefirler için altışar adet varaka matbuat-ı nezaret-i müşarün-ileyheye tevdi edilir. Resm-i mahalde med’uvvinin her sınıfına mahsus olarak çadırlar rezk olunur. Varaka-i da’vetiyeler her sınıf med’uvvin için ayrı renkte tab’ ettirülür (İ.DUİT. 15/62).

Meşrutiyetin ilanına ilişkin kutlamalar gayr-i resmi planda Manastır vilayetinde başlamış akabinde Selanik, İstanbul, İzmir ve peyderpey Osmanlı coğrafyasının diğer vilayetlerine taşınmıştır. Haberleşme ve ulaşım ağının iptidailiğiyle birlikte payitahta uzak vilayetlerde Meşrutiyetin ilanına iliştirilmiş tereddütler, kutlamaların belirsiz aralıklarla yaşanmasına neden olmuştur. Ağustos’un ortalarına kadar süren bu kutlamaların gazetelere yansıyan ilk temsillerinden biri ise Atina’daki kutlamalara ilişkin 1 Ağustos tarihli haberdir (İleri, 2005, s.5).

“Preveze’den bildirildiğine göre anayasanın ilânı Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer illerinde olduğu gibi burada da büyük coşkuyla sebep oldu. Değişik inançlara sahip insanlar kollarında “özgürlük” yazan kurdelelerle, başlarında kasabanın yetkilileri olduğu halde büyük

bir gösteri yaptılar ve valinin evinin önündeki meydana doğru ilerlediler. Burada yeni rejimin nimetlerini öven Rumca ve Türkçe konuşmalar yapıldı. Gösterinin başında bulunan bir subayın elinde üzerinde “özgürlük, eşitlik, kardeşlik, adalet ve ilerleme” yazan bir bayrak vardı.

Selanik Jön Türkler Derneği halka, komşularına ve özellikle de yabancıların hayatına, malına ve şerefine karşı hoşgörülü davranmalarını ve saygı göstermelerini öneren bir bildiri yayınladı ve bu önerileri dinlemeyenlerin sonuçlarına katlanmak zorunda olduklarını duyurdu”.

Meşrutî düzenin getirileri, Atina örneğinde olduğu gibi siyasi ve askeri atmosferin yoğunluğuna göre² 1935 yılına kadar her yıl sokak gösterileriyle ve resmi törenler başta olmak üzere resmi veya gayri resmi binalara asılan bayrak ve pankartlarla birlikte neşriyatın ilk sayfalarını süsleyen yazılı ve görsel sembollerle afişe edilmiştir. “Münci-i Millet” olarak tesmiye edilen cemiyet, kutlamalara o denli bir hassasiyet göstermiştir ki programlamaların aksamaması için varidatı bulunmayan mahallere bağlı buldukları merkezlerden veyahut komşu belediyelerden mali yardımlar yapılmasına izin vermiş ve kutlamalardan kaçınan görevlileri ise cezalandırmıştır. Mali yardımlara ilişkin durum Rumi 1325 (1909) tarihli bir vesikada şu şekilde tasvir edilmiştir.

Iyd-ı millide icra kılınacak şehrayın mesarifini tesviyeye mahalli belediye iradatının âdem-i müsaadesine mebni mal sandığından i'tası Genç mutasarrıflığından iş'ar olunmuş ise de mesarif-i mezkure için tahsisat vürud itmesine ve me'zuniyet haricinde akçe sarfı memnu'yetine nazaran olunacak muamelenin canib-i ali nezaret-penahilerinden istizanı muhasebe-i vilayetten ifade kılınmıştır. Iyd-ı milli şehrayın mesarifi hakkında merkez ve mülhakatça ma-bih-it-tatbik olacak muamelenin irade buyurulması ma'ruzdur.

Bu talebe cevaben: Belediyesi olmayan veyahut varidat-ı belediyesi müsaid olmayan mahallerde icra kılınacak şehrayın mesarifinin merkez vilayet ile varidatı müsaid mülhakat daire-i belediyeleri hasılatlarından tesviyesi icab ideceği muhasebe ifadesiyle beyan olunur.” (DH.MKT. 2914/53).

Bu tür işbirlikleri teşvik ederek meşrutî mesajı kutlamalar üzerinden derleyen merkezi iktidar, kutlamalardan kaçınan memurlarını da soruşturmuştur (DH. MKT. 2886/14). Rumi 1326 tarihli (1910) diğer bir vesikada ise cemiyetin yerel temsilcilerinden Çarova şubesi *bütün vilayat-ı ahali-i İslamiyesi ve Hristiyanıyesi bila-ılan* şenliklere iştirak ettiği ve bu kutlamalar karşısında sessiz kalanların sonlarının ölüm olduğunu bildiren tehdit-vari telgrafı ise şenliklerinin nasıl sahiplenilmesi gerektiğine ilginç bir temsil olmuştur (TFR. I. KV. 205/20489).

Millî bayramın kutlanmasına gösterilen bu hassasiyet dönem gazetelerine de yansımış ve neşriyat, misyonuna uygun bir şekilde meşrutîyetin meşhuriyetine koşullandırılmıştır. 10 Temmuz 1325 (1909) tarihli Tanin Gazetesi “ iyd-i milli Osmaniye (ye) hürmeten gazetemiz muharririn ve me'murini bugün ta'til eyleyecekleri cihetle Tanin yarın intişar etmeyecektir” ihtarıyla çıkmış ve ilk sayfasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul Hey'et-i Merkeziyesi beyannamesini yayınlamıştır. Beyanname istibdat döneminin siyasi, içtimai, iktisadi ve ilh.. alanlarda meydana getirdiği tahribatı tasvir ettikten sonra meşrutîyeti “fatiha-i ikbal olan inkılab” şeklinde tesmiye etmiştir. Siyaseten selamete ve iktisaden saadete medar olacak olan bu inkılabın ilan günü olan 10 Temmuz'un, çok dinli ve dilli içtimai yapıyı yekvücut bir şekilde hareket ettirecek imkânlarla sebep olduğu belirtilerek bu tarihin en büyük bir bayram günü olarak kutlanmasının haklılığı vurgulanmıştır. Bu tablo gazete şu şekilde tazvih edilmiştir.

² Örneğin Birinci Dünya savaşının ikinci yılında yaşanan sıkıntılar dolayısıyla kutlamaların ferdi planda gerçekleştirilmesi emr edilmiştir: *10 Temmuz iyd- Milliyeye müsadif olan yevm-i mahsusada vükala-yı fiham-ı hazeratın saray-ı hümayuna azimetleri, ve mevaki lazimedede emsali-vech ile top endahtı ve devair-i ahval-ı hazırasıyla ta'til edilmemesi ve devair-i emriye ile (?) jidenlerin haneleri kanadil ile tezyin olunup fişenk istememesi bi-t-tensib devaire ta'mimen tebligat ifa kılındığı... (DH.EUM.MH.249 – 91).*

10 Temmuz tarih-i mübeccelesinde Millet-i Osmaniye nail-i meşrutiyet olmuş, kaide-i müsavat ve adaletin bu tarihte tamamen tatbikine itminan hâsil eylemiş, anasır-ı muhtelif-i Osmaniye bugünden biri birine dest-i uhuvvet ve samimiyetini uzatmış, her Osmanlının kalbinde hissiyat-ı vataniye bugünden müttehiden feveran eylemiş olduğu için umum Osmanlıların biri birini tebrik ve tes'id edeceği pek şanlı ve pek mukaddes bir ıyd-ı ekber-i millidir (Tanin, 1325, s.1).

Milli bayrama ilham olan meşrutî rejimin, Osmanlı Devleti'nin milletler arasındaki mevki'ini iyileştirdiğine hatta yıkılmaya yüz tutmuş bir yapıyı silkeleyerek kendine getirdiğine ilişkin bir değerlendirme yazısı, aynı tarihli İkdâm gazetesinde de kaleme alınmıştır. 10 Temmuzun nasıl bir bilinçle kutlanması gerektiğini okuyucularına aktaran değerlendirme yazısı, gazetede şu içerikle tasvir ve tavsiz edilmiştir.

Meşrutiyet-i Osmaniye'nin mebbe'i olan 10 Temmuz 324 tarihinin Devlet-i Osmaniye'nin beynelmilel mevki' üzerine pek derin pek büyük bir te'sir icra eylediği ma'lumdur. İ'lan-ı meşrutiyetimizin ikinci sene-i devriyesine müsadif olan bugünkü günde te'siri derhatır ile esbab-ı mucebesiyle beraber netayicini tedkik eyleyecek olursak meşrutiyet-i idarenin vatanımızın hayat-ı hariciyesini ne suretle ihya ettiğine bir kere daha muttali' oluruz. Esbab-ı mezkûre pek muhtelifdir. Ancak bunları yakinden nazar-ı mütalaya alacak olursak görürüz ki bizde meşrutiyet-i idare tesis eder etmez o vakte kadar mail inkiraz bulunan vatanımız hakkında amal-i hafiye istila-cuyane besleyen ba'zı ecnebi devletler bu amali unutmaya mecbur oldular (İkdâm, 1325, s.2).

Milli bayram kutlamasını, bir rejim değişikliğine duyulan sevinçten ziyade devletin istiklal ve istikbaline musallat olan dâhili ve harici tehlikelerden kurtuluş günü olarak gören ve bu durumu sağlayan cemiyetin ve düşüncesinin yâd edilip hatırda tutularak sahiplenilmesini telkin eden İkdâm gazetesi, bayramın yönetim kademesinde nasıl kutlandığını ve iştirak edenlerin kimler olduğunu aynı sayfada tafsilatıyla açıklamıştır (İkdâm, 1325, s.2).

Meşrutiyeti meşhur etme kaygısıyla intişar eden bir diğer neşriyat ise Selanik'te çıkan Silah gazetesi olmuştur. Meşrutî rejimin ete kemiğe büründüğü şehirde neşr olunan Silah gazetesi, milli bayramı payitaht gazetelerinin aksine daha hamasi duygularla tasvir etme yolunu tercih etmiştir. Bu tasvirini sened-i ittifakın mimarı "Hürriyet kumandanı Alemdar Mustafa Paşa merhum" başlıklı resim ile tezyin etmiş devamında "hürriyetin en büyük kurbanı Midhat Paşa merhum" ve "hürriyet fedaisi büyük Kemal" alt başlıklarla zikr olunan zevatın resimleriyle resmederek tarihi tanınırlığı olan kişilerle tahkim etmiştir (Silah, 1327, s.1,2,3). Toplumsal yapının bütün paydaşlarına hitap eden bu tür hatırlatmaların yanına eklenen ve özellikle taşranın merkeze karşı durumunu ve duruşunu sergileyen kutlama mesajları da meşrutiyetin meşrutiyetini serimlemesi yönünden çok önemli görülmüştür.

Meşrutî Monarşinin Memnuniyet Ölçeği: Kutlama Mesajları

Sultan Abdülhamid istibdadına Meclis-i Mebusan'ı açarak ve atıl durumdaki Kanun-ı Esasi'de bazı değişiklikler yaparak son veren İttihat ve Terakki Cemiyeti, "hürriyet, müsavat, uhuvvet" sloganları üzerinden kendilerini afişe edip, partileşmenin önünü açmışlardır. "Münci-i millet" olarak tesmiye edilen cemiyeti bu tür bir farkındalığa iten nedenlerden biri; hem kendilerinin tanınırlığının hem de bayraklaştırdıkları sloganların tutarlılığının muhatap kitlesinde mefhum düzeyde karşılığının olmamasıdır (Ersoy, 1990, s.82).³ Mezkûr kıymetlere ilişkin muhataplarındaki düşünsel kataraktın tasaffisi ve tedavisi için özellikle fikri, vicdani ve hukuki hususiyetlerin kamusallaştırılmasını temin eden gazetecilik faaliyetlerinden gösteri, yürüyüş ve kutlamalara, muhalif fırkaların kuruluşundan seçimlere, toplumsal ve kültürel örgütlenmelerden sendikalara varıncaya kadar çeşitli alanlarda siyasi, içtimai, fikri ve dini

³ Bir de İstanbul'a geldim ki: bütün çarşı, Pazar/Naradan çalkanıyor, öyle ya... Hürriyet var!/Galeyan geldi mi, mantık savuşmuş... Doğru: /Vardı aklımdan o gün her kimi gördümse zoru./Kimse farkında değil, anlaşılan, yaptığının;/Kafalar tütsülü hülya ile, gözler kızgın;/Sanki zincirdekiler hep boşanır zincirden./Yıkıvermiş de tımarhaneyi çıkmış birden!/Zurnalar şehri ahalisini takmış peşine;/Yedisinden tutarak ta dayanın yetmişine!/Eli bayraklı alaylar yürüyor dört keçeli, /En ağır başlısımın bir zili eksik, belli!/Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdüğü./Dinliyor kaplamış etrafını yüzlerce hödüğü!

güzellemeler yapılmıştır. Bu güzellemeleleri görünür kılmak maksadıyla milli bayram ihdas edilmiş ve kutlamalara ilişkin keyfi ve kemmi bilgiler de merkez ile yerel arasındaki tebrik mesajlarına yansıtılmıştır.

Mevzuya mesel olan güzellemelelerin sağlamlasını temin eden mezkûr mesajlarda milli bayram münasebetiyle gerçekleştirilen kutlamalarda katılımcıların sadakatlerinin ölçekleri olan, samimiyetleri, sayıları ve sergilenen coşkunkulukları ile ittihadı vurgulayan din ve dil çeşitliliği gibi veriler özellikle belirtilerek meşrutî yönetimin, yönetici ve toplum nezdindeki karşılık düzeyi merkeze iletilmiştir. 1909 tarihindeki ilk kutlama mesajlarında “ıyd-ı milli yevm-i mübeccelesinin hulul-i sene-i devriyesi münasebetiyle izhar buyurulan hissiyat ve messerete iştirak ve beyan-ı mahzuziyet” (BEO. 3608/270528) duyulduğuna ilişkin yerelin durum paylaşımı kutlama mesajlarının meşrutî yönetimin memnuniyet ölçeği gibi görülmesine neden olmuştur.

Bu yaklaşımı tebyin eden temsiller ilerleyen yıllarda siyasi atmosferin elverdiği ölçüde devam etmiştir. 1910 yılında devletin en uzak diyarı olan ve Osmanlı coğrafyasına dâhil edildiği XVI. asırdan itibaren sürekli kendi başına buyruk hareket eden Yemen’in önemli kentlerinden biri; Sana’da meşruiyetin yıl dönümü kutlamalarına ilişkin Vali-Kumandan Mehmed Ali Paşa’nın merkeze gönderdiği telgraf mezkûr temsillerden biridir. Kutlamalara umum halkın iştirakıyla merasimin tanzimi ve geçit töreninin intizamı karşısında duyulan memnuniyete ve mahzuziyete duaların eşlik ettiği şu içerikle tasvir edilmiştir. “ıyd-ı mes’ud-ı milliye şeref-i sadık işbu yevm-i mübarekede pek parlak merasim ve mükemmel bir fırka tarafından resm-i geçid icra meşrutiyetin ebediyyen devamı iddiasının umum tarafından ref’-i kabul-gâh-ı hüda kılındı...” (DH.MUİ. 137/28).

Meşrutiyetin sene-i devriyesi için yapılan kutlamaların merkeze bildirilmesinin payitahtça hangi ölçekte ehemmiyet arz ettiği ve kutlama mesajlarının birer memnuniyet ölçeği mesabesinde nasıl görüldüğü, Bağdat’taki kutlamaların keyfiyeti üzerinden resmedilmiştir. “On temmuz ıyd-ı millisinde Bağdat’da icra olunan geçid resmisine iştirak iden aşair rüesasına izhar eyledikleri hissiyat-ı sadakat-şiaranenin nezd-i maalî-vefd-i tacidaride müstelzim-i mahzuziyet olduğuna” (İ.MBH. 9/43), dair kutlama tebligatının Bağdat gibi aşiretlerin yoğun olarak meskûn oldukları bir bölge merkezinden gönderilmesi mezkûr beyanın ehemmiyetini şeddeli kılmıştır. Aşiretlerin bu tür merasimlere iştiraklerine ve meşrutî yönetimin münci ve muhafızı olarak tesmiye edilen dönem muktediri cemiyetin gölge sultan-halifesi Mehmed Reşad’a inkıyadlarını arz etmelerine iliştilmiş memnuniyet belgede görülmektedir.

Kutlamalar üzerinden telif edilen memnuniyet, I.Dünya Savaşı ayak seslerinin seslendirilmeye başlandığı bir zaman diliminde Anadolu vilayetlerinden özellikle de Ceziretü’l Arab’ın kutup başlarını teşkil eden Halep, Basra ve Yemen’den milli bayram münasebetiyle payitahta gönderilen kutlama mesajlarında görülmektedir. Böyle kaotik bir zaman diliminde devleti cesaretlendirdiği muhtemel olan telgrafın muhteviyatı şu şekildedir.

Devriye-i seneden dolayı hâk-i pay hazret-i padişahiye arz-ı tebrikati havi Adana, Aydın, Edirne, Erzurum, Beyrut, Halep, Suriye ve Yemen vilayetleri ve Basra vilayeti vekâlet ve kumandanlığı ile Necid vali ve kumandanlığından ve Kayseri müstakil mutasarrıflığından keşide olunan telgrafnameler manzur-ı ali buyurularak Bab-ı Âli’ce mahzuziyet-i seniyye-i mülükânenin tebliği zımında leffen savb-ı sami-i sadaret-penahilerine irsal kılınmış olmağla ol-babda emr ü ferman hazret veliyü’l-emrindir. (İ.MBH. 16-26).

Meşrutî rejimin memnuniyet ölçeği olan kutlama mesajları, Gayrimüslim halkın temsilcilerinin yeni yönetim anlayışı hakkındaki tutumlarına ilişkin bir ölçüt de sunmuştur. Bu bağlamda asırlık muhafızlarının varlığını, XIX. yüzyılla birlikte istiklallerine ve istikballerine bir müdahale şeklinde algılayıp mücadele içinde olan Gayrimüslim toplumun ve temsilcilerinin mezkûr kutlamalara iştirak etmelerinin önemi merkeze gönderilen bahse konu telgraflarda özellikle belirtilmiştir. Örneğin bu kesimin yoğun olarak yaşadığı Rodos ve Sisam gibi adalarda

kutlamaların “pek parlak bir şehir-ayın” (DH.MUİ. 137/31) şeklinde icra edildiği bildirilmiştir. Merkezi yönetim nezdinde mezkûr toplumun ve temsilcilerinin kutlamalara katılımları, merasimdeki tutum ve söylemleri meşrutiyetin meşruiyetini teshil edici bir faktör olarak görülmesine ilişkin bir algı oluşturmuştur. Böyle bir algıya neden olan bir diğer vesikanın içeriği şu şekilde ifade edilmiştir: “İyd-ı milli münasebetiyle Heybeliada Rum Cemaati tarafından hissiyat-ı sadıka ve ta’zimat-ı ubudiyetkâranelerinin hakîpa-yı hümayun cenabı padişahiye arz-ı rica eylediklerine dair İstanbul vilayetinden nezaret-i celilerine yazılıp tevdi kılınan tezkire (dir)...” (BEO. 3793/284406). Bu tür muhteviyata haiz vesikalar, böyle bir tavrın hem yeni rejimi tasvip hem de muktedirlerin iktidarlarını tasdik ettiğine ilişkin bir algı meydana getirdiği muhtemeldir.

Psikolojik manada payitahtın politik iştahını kabartacak bu tür tebriklere bir diğer örnek ise kadim dünyanın dini ve siyasi başkentlerinden olan Kudüs’ten gönderilen kutlama mesajlarıdır. Müslim ve Gayrimüslim cemiyet ve temsilcilerince irsal kılınan mesajların memnuniyet yarattığı cevabı telgraflarda şu şekilde ifade buyurulmuştur. “İyd-i milli münasebetiyle arz-ı tebrikatı mutazammın Kudüs ve tevabı Rum Patriği ve Rumeli Muhacirin-i İslamiyesi Cemiyeti taraflarından varid olan telgrafnameler manzur-ı ali buyurularak icab idenlere mahzuziyet-i seniyye tebliğ olunmak üzere leffen savb-ı sami-i sadaret-penahilerine irsal olunmuş olmakla ol-babda emr ü ferman hazret veliyü’l-emrindir.”(İ. MBH. 16-28)

1908 yılında Osmanlı siyasi hayatının handikaplarını hal edeceği inancıyla ilan edilmiş meşruti yönetimin memnuniyet mısdağı olan “kutlama mesajları”, Arap yarımadası meskûnlarının ve Gayrimüslim toplumun ve temsilcilerinin davranış biçimlerini ölçtüğü gibi özellikle 93 Harbi’nin diyeti olarak İngiltere’ye peşkeş çekilmiş Kıbrıs ile devletlerarası hukuk linç edilerek tek taraflı bir işgale maruz kalan Mısır halklarının psikolojik manada da olsa Payitaht İstanbul’a merbutiyetlerini ve metbu’iyetlerini göstermiştir. Pişkeş veya peşkeş çekilen Kıbrıs’taki Osmanlı otoritesine ilişkin hatıratın hala taze olduğunu tahatturan ettiren milli bayram mesajı şu şekildedir:

Bugün İyd-i milli münasebetiyle mahkeme-i şer’iyede ulema ve eşraf-ı belde ve Rum ve Ermeni rüesay-ı ruhaniyesi ve me’murin-i meclis ve ahali-yi İslamiye bi-l-ictima metbu’-ı mufahhamımız olan zat-ı akdes hilafet-penahi ve hükümet-i seniyyeleri huzurlarında yek-zaban olarak ed’iye-i mahsusa-ı sadakatkârı ve ubudiyet-şiarı eda ve gecesi dahi amsaline faik suretle şehrayın icra edilerek işbu resm-i behiyye-i alide vuku’bulan tebrikatın arz-ı atabe-i ulya buyurulması suret-i mahrecesi leffen takdim kılınan telgrafname ile mabeyn-i humayn mülukâne-i paşa-kitabet celilesine işaret kılınmış olduğu... (A.MTZ.KB 3/73).

Bir diğer belgede ittihad-ı anasırın önemli bir yekûnuna karşılık gelen Rum nüfusu başpiskoposunun İyd-ı milli münasebetiyle tertip edilmiş programa iştiraki sembolik de olsa metbu’yet ilişkilerini tahattur ettirmesi dolayısıyla memnuniyetle karşılanmış ancak mezkûr adanın idari pozisyonundan aldığı cesaretle Yunanilik hissiyle söz söylemesi (KB.MAA.FE. 7-49) hoş karşılanmamıştır. Son kertede “merkumun resm-i mezkûrda hazır bulunması dahi bazı mütefekkirin-i İslam taraflarında şu sırada hükümet-i Osmaniye ile Yunan hükümeti beynindeki münasebetin hüsnü suretle cereyan itmekte olduğuna veya muhadenet-i siyasiyenin iadesi mukarrer bulunduğuna” atfedilmiştir (KB.MAA.FE. 7-49).

93 harbi yıkıntılarının bir diyeti olarak Kıbrıs’ın İngilizlere muvakkaten teslimiyle bu sürecin sürekli uzaması adanın Gayrimüslim kesimini cesaretlendirdiği gibi Müslim halkı müteessir etmiştir. Adada az miktarda bulunan Osmanlı memurlarının, Müslüman halk üzerindeki bu tesirleri teskin ve te’hir edebilmenin ve devletin yanı başlarında olduğunu hissettirebilmenin bir yolu olarak meşrutiyet kutlamalarına ayrı bir önem atfetmişlerdir. Adanın siyasi pozisyonundan dolayı sokak gösterilerinden ziyade mahkeme-i şer’ide davetlilerin katılımıyla gerçekleştirilen kutlamalar, top atışları ve gazete haberleri ile umum halka ifşa ettirilmiştir. Temmuz 1911 tarihli kutlama bu güzergâhta yâd edilmiştir.

Iyd-ı milli ittihaz olunan 10 Temmuz tarihine şeref-i müsadif olan günde ba'del-zuhr yirmi pare top endahtıyla mahkeme-i şer'ide bir resm-i kabul-i ifa ve dua-yı deymumet-i ömr ve afiyet hazret-i hilafet-penahi eda ve gecesi dahi tenvirat icrasıyla i'lan-ı server ve şadmani edildiğinin ve şu resm-i bihine İngiliz me'murları ve Rum ahali namına dahi beledi reisi bi-l-iştirak beyan-ı tebrikat eylediklerinin arz ve beyanına ve resm-i mezkurun suret-i icrası tafsilen münderiç bulunan vatan ve sünühat gazetelerinden birer nüshasının leffen takdimine ictisar kılındı. Ol babda emr u ferman hazret-i veliyü'l-emrindir.” (KB.MAA.FE. 7-49).

Meşruiyetin sene-i devriyelerinde Kıbrıs Adası Müslüman temsilcilerinin bu hahiş-kâr tutumlarının merkez nezdinde hoşnutluğa sebebiyet verdiği ve ada üzerindeki Müslüman halkın da bu durumdan hisse-mend oldukları şüphesizdir. I. Dünya savaşı evvelinde yaşanan siyasi sıkıntılar dolayısıyla payitahtın kutlama mesajlarına cevap verememesi üzerine Kıbrıs Adası Müslüman temsilcilerinin merkeze gönderdikleri telgraflardaki hissiyat, bu tespitin bir temsilidir. Payitaht İstanbul'a gönderilen telgrafta: evvelce ıyd-i milli ve cülus-ı viladet-ı hümayun gibi kutlu günler münasebetiyle yapılan kutlamaları payitaht ile paylaşıp payitahttan gelen cevabı da yerel matbuat vasıtasıyla ahaliye ilan ederek lafzen de olsa yalnız olmadıklarını ve İstanbul'un bir telgraflık mesafede yanı başımızda olduğunu halka ihsas ettirirdik. Ancak bu sene kutlama tebrikatımıza “bir cevab-ı ali şeref-i zuhur itmedi”, dolayısıyla “idare-i Osmaniye den muvakkat olsa da mahcuriyetimiz bu gibi tebrikatlar üzerinden telafi edilirken bu sene ıyd-ı milli ve cülus-ı hümayun münasebetiyle tebrikatımıza cevap verilmemesi” ada hakkında terk edilmişlik hissi uyandırdığı vurgulanmıştır (KB.MAA.FE. 7/49).

Osmanlı Devleti, fiili olarak el çektirildiği ancak hukuki manada bağlılığını muhafaza etmeye çalıştığı ve bu merbutiyet ilişkisini de çeşitli parametrelerle birlikte dini ve milli bayramlarda sembolik ifadeler üzerinden hatırlattığı veya kendisine hatırlattırılarak sürdürdüğü, Kıbrıs Adası örneğinde müşahede edilmiştir. Kıbrıs adasındaki nüfuzunun psikolojik katmanlarını bayramlar vesilesiyle gönderilen telgraflar üzerinden katmerleştiren yeni rejimin aynı usule muhatap kıldığı bir diğer bölge ise hem nüfus hem de coğrafi derinliği ile ön plana çıkan Mısır'dır. 1910 tarihli bir vesikada ülkenin ileri gelenlerinin gönderdikleri telgrafın saltanat-ı seniyyede memnuniyet yarattığını cevabı olarak yazılması talep edilen mesaj şu içeriktedir. “Iyd-ı milli vesile-i mübecceleesiyle tebrik telgrafnamesi keşide iden mütehayyizan-ı Mısıryeye tebliğ-i mahzuziyet-i seniyye olunmasına müsaade-i sami-i sadaret-penahilerine müsteda'dır. (İ.MBH. 12-96).

İngiliz nüfuzu varlığını saydamlaştırarak “tabi'-i Londradan metbu-ı İstanbula” fikrini besleyen cemiyetlerin milli bayram münasebetiyle payitahta gönderdikleri telgrafların da memnuniyet yarattığı şüphesizdir. Darb-ı Vatani reis vekili ve Cemiyetü'l-İhlasü'l-Vataniye azası ve Mafil-i Sadıkü'l-Osmani Reisi'nin “10 Temmuz yevm-i milli münasebetiyle atabe-i seniyye-i cenab-ı mülukaneye arz-ı tebrikatını havi vürud iden dört kıt'a telgrafname leffen huzur-ı sami cenab-ı vekalet-penahiye takdim kılındı” (A. MTZ. 20-70) mesajı zikredilen telgraflardan biridir. Iyd-ı milli vasıtasıyla İstanbul ve Kahire arasında vuku bulan bu tür tebrikat teatileri, zımni bir şekilde merkeze tarihi mesuliyetini canlı tutmasını telkin ederken, Mısırın da “teba-ı şahane-i Osmaniye'nin” bir parçası olduğunun unutulmamasını tembihlemiş gibidir.

Sonuç

1908 yılında Osmanlı siyasi hayatının handikaplarını halledeceği inancıyla ilan edilmiş meşruti yönetim, anasır-ı Osmaninin cüzlerini teşkil eden fertlerin hukukunu, dini, milli, vicdani ve fikri müştereklerin mecmuasından müteşekkil toplulukların menfaatini ve bu toplulukların toplamından vücuda gelen toplumun da maslahatını muhafaza ve müdafaa iddiasını dillendirmiştir. Bu iddianın üst başlığını ise Meclis-i Mebusan üzerinden yeniden tanımlandırılan “tabi'-i milletten metbu'-ı millet” telakkisine geçiş teşkil etmiştir. Mevzunun merkezine yerleştirilen mezkûr anlayış, merkezden uzaklaştırılmış millet-i hâkimeye terakkiyi,

Arap yarımadasındaki ayrılıkçı zihinlere ittihadı aynı şekilde bağımsızlık sevdasına kapılmış Gayrimüslim tebaaya da “eskinin hatırasını yeniden canlandıralım” teklifini sunduğu aşikârdır.

Meşrutî rejimin müessisi olması dolayısıyla “münci-i millet” olarak tesmiye edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti, mezkûr teklifinin propagandasını çok çeşitli temsillerle muhatap kitlesinin dikkat-i nazarına sunmuştur. Bahse konu temsillerden birisi Meşrutîyet ilanının sene-i devriyesine denk gelen *10 Temmuz tarihini ayad-ı resmîye-i Osmaniyeden adden* bir yasal düzenlemeyle bu günün tüm ülkede bayram havası içinde kutlamasına ilişkin koşullandırması olmuştur. Siyasi hayatın pazarını teşkil eden sokağın sakinlerine, meşrutî rejimin semerelerini belli söylem, sembol ve seremoniler üzerinden pazarlayan 10 Temmuz milli bayramı ve törenlerin coşkusu merkeze bildiren tebrikler hem dönem muktedirlerin iktidarını pekiştirmiş hem de bu otoritenin halk nezdindeki tutarlılığının termometresi olmuştur.

Kaynakça

- Ahmet Refik (1328). *Lale Devri*. İstanbul: Kütübhane-i Askeri.
- Aksoy, H.(1995). “Fetihname”, *Diyanet İşleri İslam Ansiklopedisi*. C.XII, İstanbul: TDV. Yayınları, 470-471.
- And, M. (1959). *Kırk Gün Kırk Gece*. İstanbul: Taç Yayınları.
- Aynur, H. (1998). *Sultan II. Mahmud'un Kızı Saliha Sultan İle Tophane Müşîrî Halîl Rıfat Paşa'nın Düğün Törenini Anlatan Surnameler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Bozdoğan, S. (1997). *Ayinden Törene / Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Buzpınar, Ş.T. (2009). “Surre”, *Diyanet İşleri İslam Ansiklopedisi*. C.XXVII, İstanbul: TDV. Yayınları, 567-570.
- Çolak, F. (2006). II. Meşrutîyetin Bayram İlan Edilmesi-Osmanlı Başkentinde Hürriyet Bayramı Kutlamaları, *Toplumsal Tarih*, 151, 62-69.
- Danişmend, H. İ. (1986). *31 Mart Vak'ası*. İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- Deringil, S. (2007). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji-II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ersoy, M. A. (1990), *Mehmet Akif Külliyyatı*, (İ.H. Şengüler, Haz.), İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- İleri, İ. (2005). “ Batı Gözüyle Meşrutîyet Kutlamaları Ve Genel Af”, *OTAM*, 17 (17), 1-10.
- İpşirli, M. (1993). “Cuma Selamlığı”, *Diyanet İşleri İslam Ansiklopedisi*. C.VIII, İstanbul: TDV. Yayınları, 90-92.
- Karal, E. Z. (2003), *Osmanlı Tarihi- Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Ankara: TTK. Yayınları.
- Özcan, A. (2002). “Kılıç Alayı”, *Diyanet İşleri İslam Ansiklopedisi*. C.XXV, İstanbul: TDV. Yayınları, 408-410.
- Şemseddin Sami (1352). *Kamus-ı Türki*. Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- Tuncer, Ş. (2011). *The Ottoman festival of 1675: An attempt at historical contextualization*. (Yayımlanmamış Master Tezi). İstanbul, Fatih Üniversitesi SosyalBilimler Enstitüsü.
- Yamak, S. (2008). “Meşrutîyetin Bayramı: “10 Temmuz İyd-i Millisi”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 38, 322-340.

Arşiv Kaynakları

A. MTZ. 20-70

A.MTZ.KB 3/73

BEO. 3595/269552

BEO. 3608/270528

BEO. 3793/284406

DH.EUM.MH.249 – 91

DH. MKT. 2886/14

DH.MKT. 2914/53

DH.MUİ. 137/28

DH.MUİ. 137/31

İ.DUİT. 15/62

İ.MBH. 9/43

İ.MBH. 12-96

İ.MBH. 16-26

İ. MBH. 16-28

KB.MAA.FE. 7-49

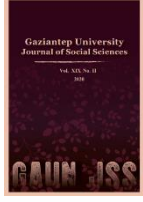
TFR.I.KV. 205/20489

Sürelî Yayınlar

Tanin

İkdam

Silah

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Suriye Maarif Müdürü Halil Kemal Bey Layihasının Osmanlı Diplomatîği Bakımından Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu

Transcription of Syrian Maarif -Education- Director Halil Kemal Bey and its Evaluation in regard to Ottoman Diplomats

Murat ÇELİKDEMİR^a *

^a Dr.Öğr.Üyesi Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7556-1043

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Şubat 2020

Kabul tarihi: 6 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Layiha,
Transkripsiyon,
Halil Kemal Bey,
Maarif,
Nusayri

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 28, 2020

Accepted April 6, 2020

Keywords:

Layiha,
Transcription,
Halil Kemal Bey,
Maarif,
Nusayri

ÖZ

II. Abdulhamit Dönemi maarif müdürlerinden Halil Kemal Bey, 1886-1889 tarihleri arasında üç yıl Halep Maarif Müdürlüğü yaptıktan sonra, Suriye Maarif Müdürlüğüne tayin olmuştur. Buradan 1891 tarihinde Beyrut'a ve 1892 tarihinde de ikinci defa Suriye'ye atanmıştır. Halil Kemal Bey, bu layihayı ikinci Suriye Maarif Müdürlüğü sırasında 1892 tarihinde kaleme almıştır. Layihasında, Hatay'daki Sünni ve Nusayri toplumunun karşılıklı hataları dolayısıyla meydana gelen problemlere çözüm önerileri sunmuştur. Bu sorunların asıl kaynağının inançsal olmayıp bölge zenginlerinin ve ileri gelenlerin ekonomik kaygıları olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bu layiha, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi kısmında, Yıldız Perakende Evrakı tasnifi içinde, Maarif Nezâreti Maruzatı bölümünde yer almaktadır. Defter şeklinde 6 sayfa olarak hazırlanan layiha için 1 sayfa da takdim yazısı kaleme alınmıştır. Halil Kemal Bey ve Layihası hakkında ayrı bir çalışma yapılmış olup bu çalışmada ise Layihanın Transkripsiyonu ve Osmanlı Diplomatîği bakımından değerlendirilmesi yapılmıştır.

ABSTRACT

Halil Kemal Bey, one of the Maarif-Education-Directors of Abdulhamid II, after working as the Maarif-Education-Director of Aleppo for three years between 1886-1889 was appointed to Syria Maarif-Education-Directorate. He, from there, was appointed to Beirut in 1891 and to Syria for the second time in 1892. Halil Kemal Bey wrote this layiha during his second Syrian Maarif-Education-Directorate in 1892. In his Layiha he offered solutions for the problems that occurred due to mutual faults of Sunni and Nusayri community in Hatay. He has tried to prove that the real source of these problems is not the religious beliefs but the economic concerns of the riches and prominent in the region. This layiha is included in the Ottoman Archives section of the Presidency State Archives, within the scope of the Maarif Nezâreti-Education Ministry-Maruzatı section within the Yıldız Perakende Document classification. One page presentation letter was written for layiha, which was prepared as 6 pages in notebook form. A separate study was conducted about Halil Kemal Bey and his Layiha. In this study the transcription of Layiha was made and evaluated in terms of Ottoman Diplomats.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: celikdemir@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Layiha, which is a word of Arabic origin, is used in the meaning of “what is to be remembered”. In the Ottoman diplomatic language, this word was used for two types of documents: report and draft. In the Ottoman Empire, most of the layihās are report-like layihās which were *Islahat layihās*, layihās prepared after inspection and civil servants, layihās that express opinions and layihās of *esbâb-ı mûcibe*. The subject of the study, the layiha of Halil Kemal Bey is also a report which gives an opinion.

Abdulhamid II (1876-1909) asked all senior government officials to prepare reports on their region's problems, their solutions and recommendations. Upon this request, the layihās were sent to the headquarters of the government from all over the country. This layiha is one that prepared by Halil Kemal Bey, one of the education principals of the period of Abdulhamid II.

Halil Kemal Bey served as the education principals of Aleppo for three years (1886-1889). During this duty, he was involved with the problems of the Nusayris in Antakya, Aleppo. He wrote Layiha in 1892 during the Syrian Directorship of Education. Layiha is concerned with the problems of Antakya Nusayris and the solution of these problems. The main problems were the fact that the members of the Antakya Nusayris were not elected to the courts, their witnesses were not accepted in the courts and the Nusayris were not allowed to enter mosques. The real source of these problems is the rich Christian and Muslim garden owners who run Nusayris as slaves. The Nusayris, who were employed by the wealthy garden owners for almost nothing, were evading tax and hiding their children in order not to send them to the military. The solution of education director Halil Kemal Bey was education. Nusayri schools would be opened to educate girls and boys. The teachers working in these schools, along with the neighbourhood imams and muhtars, officers and civil servants would help the attendance and counting. For these arrangements to succeed, the influence of rich and well-established families in Antakya had to be broken.

A separate and detailed study of the biography of Halil Kemal Bey, the author of Layiha, and the content of Layiha had been done before. Therefore, this issue has been summarized and in this study, the evaluation of the layiha concerning Ottoman diplomatic is discussed and the transcription of the layiha is done.

Layiha consists of the presentment part and the main text. Presentment text is one page and the main text consists of 6 pages in the form of notebooks. Those doing the classification study numbered the leaves not the pages. First leaf formed the outer cover of the notebook. The second leaf is page 1-2, the third leaf is 3-4 and the fourth leaf is 5-6, and the 6th page is empty. The text type used in Layiha is rik'a. The Ottomans developed the rik'a script, which the Arabs underestimated as barbaric. Since the letters in this type of writing are suitable for unification in many ways, everyone, small officials and authorities in the Ottoman country started to write with this article. This type of writing became more widespread in the last periods of the Ottoman Empire and the teachers of *hüsn-i hat* taught this type of writing in schools. The presentment begins with the words of prayer praising the sultan and ending with *âmin*. The reason and the purpose of writing layiha are stated afterwards. The original part of the text also begins with praise and prayer. Subsequently, the subject discussed was written in paragraphs. Both rumi and hijri date were used together in layiha. Halil Kemal Bey's stamp existed at the end of both the presentment and the original text. There was a great improvement in shape, text and content of official and personal seals in the Ottoman Empire. The personal seals were smaller in size than the official ones, and they could be round, oval, square and octagonal. There were even seals that had serrated round, as well as moon-shaped seals. Everyone had a personal seal, whether he or she was a state official or an ordinary people literate or illiterate in the Ottomans. Because the use of seals in official correspondence was necessary to prove the accuracy of the document. Official seals continued until the Revolution of the Letter and then the stamp and signature began to be used in place of seals. Signature also replaced personal seals, but these seals were used for a while, albeit limited, among the people. The seal used at the end of the manuscript and in the presentment in the form of oval and was a personal seal. The name "Halil Kemal" is engraved on the seal and it is printed under the text "The Kuls of Syrian Education Director “

This layiha is important in terms of its content and is also very valuable in terms of Ottoman Diplomatics. The fact that the author of Layiha is an educator, especially the roles as teacher of Turkish (*Lisân-ı Osmânî*) and French, makes this report even more valuable. These qualities of the author are positively reflected in the composition, writing, language and style of layiha.

Giriş

Layiha (lâiha) kelimesi, Arapça asıllı olup, Arapça levh kökünden gelmektedir. Sözlük anlamı hatırlanacak şey, hatıra gelen demektir. Osmanlı Diplomatik dilinde ise Lâyiha, rapor ve taslak olmak üzere iki ayrı belge cinsi için kullanılmıştır. Rapor mahiyetindeki layihalar; ıslahat layihaları, teftiş ve memuriyet sonrası hazırlanan layihalar, görüş bildiren layihalar ve esbâb-ı mûcibe layihası olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. Halil Kemal Bey'in Lâyihası, rapor mahiyetinde görüş bildiren bir lâyihadır (Kütükoğlu, 1988, s. 335-337; Kütükoğlu, 2003, s. 116).

II. Abdülhamit, saltanatının ilk yıllarından itibaren vali ve üst düzey devlet memurlarından; buldukları bölgenin genel durumu, sorunları ve çözüm önerilerine dair raporlar hazırlamalarını istemiştir. Bu talep sonrasında, ülkenin dört bir yanından hükümet merkezine layihalar gönderilmeye başlanmıştır (Çadircı, 1991, s. 414). Merkeze gönderilen bu layihalarla ilgili birçok makale veya hazırlanan lisansüstü tez yazılmıştır¹.

Layihanın müellifi Halil Kemal Bey, 30 Temmuz 1860 tarihinde Tarsus'ta dünyaya gelmiştir. Babası Tarsuslu Hacı Musa Ağa'dır (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Bel.Mtf. 54553). İlk öğrenimini tamamladıktan sonra, İstanbul'a gelerek Mekteb-i Sultani'ye müracaat etmiş ve Maarif Nezaretince bu okula 1880 tarihinde, ücretsiz olarak (meccanen) kaydı uygun görülmüştür (BOA, *Y.EE.d.*, 438/29, s. 46; B.O.A. *MF.MKT.* 65/14). İlk memuriyeti, 13 Ocak 1886 tarihi olup, bu tarihte öğrencisi olduğu Mekteb-i Sultani'ye öğretmen (lisân-ı Osmanî muallimi) olarak atanmıştır. Buradaki öğretmenlik görevine ilaveten önce Ayvansaray sonra Zeyrek Rüştüyesinde Fransızca öğretmenliği yapmıştır. Memuriyetinin daha on birinci ayında dikkat çekici bir terfi alarak Halep Maarif Müdürü olarak atanmıştır (6 Aralık 1886). Üç yıllık Halep Maarif Müdürlüğü görevinden sonra 1889 tarihinde Suriye'ye ve 1891 tarihinde ise Beyrut'a Maarif Müdürü olarak tayin edilmiştir. 1892 tarihinde ikinci defa Suriye Maarif Müdürü olarak görevlendirilen Halil Kemal Bey, buradan 1896 tarihinde Kosova'ya gönderilmiştir (B.O.A. *MF.MKT.* 609/50 s.2; BOA, *Y.EE.d.*, 438/29, s. 46). 1899 tarihinde Kosova Maarif Müdürlüğü görevinden azledilmiş, 1900 tarihinde ise Ankara Maarif Müdürü olarak görevine iade edilmiştir (B.O.A., *BEO*, 1358/101818; B.O.A. *MF.MKT.* 609/50, s.2; B.O.A., *İ. MF.* 10/20) 1904 tarihinde atandığı Meclis-i Maarif Azalığı, 1914 tarihinde lağvolunca kendisi kadro harici kalmıştır (Akyıldız, 2003, s. 274). Açıkta kalınca, Maarif Nezaretine başvurarak eski memuriyetine uygun bir görev talep etmiştir (B.O.A. *MF.MKT.*, 1208/76) . Halil Kemal Bey yeni bir görev beklerken, 14 Eylül 1915 tarihinde 55 yaşında vefat etmiştir. Geride eşi Hatice Kamile Hanım ile Münir, Ahmet Burhaneddin, Musa Celal ve Ali Bedii isimlerinde dört çocuk bırakmıştır (B.O.A. *MF.MKT.*, 1212/39, s. 1).

Layihada, Antakya Nusayrilerinin yaşadıkları problem ve sıkıntılardan bahsedilerek bu sorunların çözümü için öneriler sunulmuştur. Antakya Nusayrilerinden mahkemelere üye seçilmemesi, şer'i mahkemelerde şahitliklerinin kabul edilmemesi ve Nusayrilerin camilere sokulmaması temel problemler olarak tespit edilmiştir. Bu sorunların asıl kaynağı olarak da Nusayrileri köle gibi çalıştıran zengin Hıristiyan ve Müslüman bahçe sahipleri gösterilmiştir. Zengin bahçe sahipleri tarafından adeta karın tokluğuna çalıştırılan Nusayriler ise vergi

¹ Bu çalışmalardan bazıları: Yunus Gökgöz, *II. Abdülhamit'e Sunulan Layihalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007; Mustafa Oğuz, *II. Abdülhamit'e Sunulan Layihalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007; Kürşat Çelik, "II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha: 1880 Tarihli Beyrut Layihası", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), ss. 345-362; Kemal Saylan, "II. Abdülhamid Döneminde Mahkemelerin Islahına Dair Hazırlanan Layihalar ve İsimsiz Bir Layiha Örneği", *Karadeniz*, Ankara 2016, (31), ss. 265-278; Hüseyin Muşmal, "Konya Vilayetinin İmarı ve Islahı Hakkında 9 Eylül 1880 Tarihli Bir Layiha", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, (17) Konya 2007, ss. 119-134.

kaçırıyor, çocuklarını askere göndermemek için saklıyorlardı. Maarif Müdürü Halil Kemal Beyin çözüm önerisi eğitimdi. Nusayrı kız ve erkek çocuklarını eğitmek için okullar açılacaktı. Bu okullarda görev yapan öğretmenler, mahalle imamı ve muhtarıyla birlikte zabıtlar ile nüfus memurlarının yoklama ve sayım işlerine yardım edeceklerdi. Bu düzenlemelerin başarılı olması için de Antakya'daki zengin ve köklü ailelerin nüfuzlarının kırılması gerekiyordu (B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-2, s. 1-6). Layihanın müellifi Halil Kemal Bey'in biyografisi ve layihanın muhtevasıyla ilgili ayrı ve tafsilatlı bir çalışma yapılmıştır (Çelikdemir, 2019, s. 261-283). Bundan dolayı bu husus özetlenerek verilmiş ve bu çalışmada layihanın, Osmanlı diplomatlığı bakımından değerlendirilmesi ile transkripsiyonu konusu ele alınmıştır.

Layihanın Osmanlı Diplomatiği Bakımından Değerlendirilmesi

Halil Kemal Bey'in Layihası, Rapor mahiyetindeki layiha türlerinden görüş bildiren layihalarlardır. Bu türden layihalar, ilgili ve söz sahibi bir vazifelinin herhangi bir mesele hakkındaki görüşlerini içeren raporlardır (Kütükoğlu 1988, s. 336). Halep Maarif Müdürü olarak üç yıl (1886-1889) görev yapan Halil Kemal Bey, "bu görevim sırasında edindiğim bilgi ve tecrübeleri bu layihayla arz ve takdim ediyorum" diyerek görüşlerini bildirmiştir (B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-2, s. 1).

Layihada kullanılan yazı türü Rik`adır. Arapların barbar yazısı olarak küçümsedikleri rik`a yazısını Osmanlılar çok geliştirmişlerdir. Bu yazı türünde harfler, birçok şekilde birleşmeğe müsait olduğu için Osmanlı memleketinde herkes, küçük daire ve makamlar bu yazı ile yazmaya başlamışlardır. Osmanlı'nın son devirlerinde bu yazı türü iyice yaygınlaşmış ve okullarda hüsn-i hat öğretmenleri, bu yazı türünü öğretmişlerdir (Gökbilgin, 1992, s. 46) Rik`a yazı türü, hattatlar arasında "icâze yazısı" diye de şöhret bulmuştur. Bunun sebebi, hattat hocaların eğitimlerini tamamlayan talebelerinin icazetnamelerini rik`a hattıyla yazmalarındır (Aktan, 1995, s. 40).

Rapor mahiyetindeki layihalarda kullanılan kâğıt, layihanın içeriğine göre farklılıklar göstermektedir. Bu türden layihalar, uzun veya kısa oluşlarına göre değişik boyutlardaki kâğıtlara yazılmışlardır. Bir sahifeye sığabilecek olanlarda tek, daha uzun olanlarda ise çift taraflı kâğıtlar kullanılmıştır. Hatta bazen bunlar bir defter şeklinde birkaç yapraktan meydana gelmiştir (Kütükoğlu, 1988, s. 337; Kütükoğlu, 2003, s. 117). Halil Kemal Bey'in layihası, takdim yazısı ve asıl metinden oluşmaktadır. Takdim yazısı tek sayfaya sığdırılmış, asıl metin ise uzun olduğundan defter şeklinde 6 sayfa olarak hazırlanmıştır. Tasnif çalışmasını yapanlar, sayfaları değil varakları (yaprakları) numaralandırmışlardır. Birinci varak defterin dış kapağını oluşturmuştur. İkinci varak sayfa 1-2, üçüncü varak sayfa 3-4 ve dördüncü varak sayfa 5-6 olup 6.sayfa boştur (B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-2, s. 1-6)

Osmanlı Diplomatik ilminin ilgi alanına giren Osmanlı vesikaları, kabaca Dibâçe (başlangıç, giriş), Nakil ve İbلاغ (asıl metin, gelime) ile Hatime (sonuç) kısımlarından meydana gelmektedir (Aktan, 1995, s. 77, 119, 133). Halil Kemal Bey Layihasının tek sayfalık takdim yazısı, padişaha övgü ve âmin ile bitirilen dua sözleriyle² başlamaktadır. Bu birkaç satırlık övgü ve duadan sonra, layihanın yazılış gerekçesi ve yazılış amacı belirtilmiştir³. Takdim yazısının

² "Cenâb-ı mennân hâfız-ı ahkâm-ı şerî'at hâmi-i mülk-i devlet şehriyâr-i ma`âli-i menkıbet zill-i zalil-i ilah emirü'l-mü'minin halife-i kâffe-i müslimin mehâbetlü velî-ni`met bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerini dünya durdukça kemâl-i izz ü `âfiyet ve şükre ve şân ve satvetle erike-pirâ-yı makâm-ı hilâfet-`uzmâ ve câlis-i serîr-i saltanat-ı `ulyâ buyura amin." B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-1.

³ "...Kulları makeddemâ üç sene Halep vilâyeti ma`ârif müdiriyetinde bulunmuş olduğum cihetle o havâli hakkında hasil eylediğim vukûf ve ittilâ üzerine... Binâen-`aleyh Nusyirilerin Cevâmî-i şerifeye duhûlleri ve ta`lim ve terbiyeleri mes`elesine dair min gayr-i haddin ma`lûmât-ı sâbika-i çâkerâneme ve cümle-i sermâyesi `acden `ibâret olan mütâla`ât-ı kemterâneme nazaran tanzîmine mütecâsir olduğum bir kıt`a lâyihayı..." B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-1.

hatime (sonuç) kısmında ise müellif, çok mühim bulduğu bu gerekçelerden dolayı yazmaya cesaret ettiği layihayı padişaha arz ve takdim ettiğini vurgulamaktadır.

Layihanın asıl metin kısmı da tıpkı takdim yazısı gibi padişahı öven ve amin ile bitirilen dua sözleriyle⁴ başlar. Bu kısım dibaçenin (başlangıç ve girişin) hemen ardından nakil ve iblağ (asıl metin, gelişme) kısmı gelir (*B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-2*, s. 1). Osmanlı vesikalarında nakil ve iblağ bölümünde, belgenin yazılmasına sebep olan gerekçeler muhataba izah edilmeğe çalışılır (Aktan, 1995, s. 119). Osmanlı belgelerinde, nakil ve iblağ bölümüne geçmeden önce hitap edilen muhatabın elkabı yazılırdı. Ancak padişahlık makamına sunulan layihalar, hangi gruba girse girsinler elkap ihtiva etmezlerdi. Layiha metinleri ise bent bent veya madde madde kaleme alınmaktaydı. Birinci gruptaki layihaların hatime yani sonuç kısımları, genellikle “Emr ü ferman...” formülüyle tamamlanmaktadır (Kütükoğlu, 1988, s. 335). Değerlendirilen bu layihanın asıl metin (nakil ve iblağ) kısmı, bent bent yani paragraflar halinde kaleme alınmıştır. Hatime kısmında da “Emr ü ferman...” formülü kullanılarak⁵ layihaya son verilmiştir. Layihanın gerek takdim yazısı gerekse asıl metin kısmının bitiminde tarih yazılmıştır. Hem rumi hem de hicri tarih kullanılmıştır. Her iki tarih de son cümlelerin hemen sonrasında “fi” rumuzuyla başlayıp, “ve” bağlacıyla birbirine bağlanmıştır (*B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-1; B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-1*, s. 6).

Layihanın hem takdim yazısı hem de asıl metnin sonunda mühür kullanılmıştır. Mühür Farsça bir kelime olup, Arapça karşılığı Hatemdir. Osmanlı Devletinde resmi ve şahsi mühürler; şekil, yazı ve içerik olarak büyük bir gelişme göstermiştir (Uzunçarşılı, 1940, s. 496). Şahsi mühürler, resmi olanlara göre daha küçük boyutlarda olup yuvarlak, beyzi (oval), kare ve sekizgen biçimlerinde olabilirlerdi. Hatta etrafı tırtıllı mühürler olduğu gibi, ay şeklindeki mühürlere de rastlanılmaktadır. Osmanlılarda devlet memuru veya halktan okuma yazması olsun olmasın herkesin bir şahsi mührü bulunurdu. Çünkü resmi yazışmalarda mühür kullanmak, belgenin doğruluğunu ispat bakımından gerekli idi (Kütükoğlu, 1988, s. 93; Kütükoğlu, 2006, s. 530). Resmi mühürler, Harf inkılabına kadar devam etmiş, daha sonra damga ve imza mührün yerine kullanılmaya başlanmıştır. Şahsi mühürlerin yerini de imza almış, ancak bu mühürler, halk arasında sınırlı da olsa bir süre daha kullanılmıştır (Uzunçarşılı, 1940, s. 496). Layihanın takdim yazısı ve asıl metnin sonunda kullanılan mühür, beyzî (oval) şeklinde olup şahsi bir mührdür. Mührün üzerinde “Halil Kemal” ismi kazılı olup “Suriye Maarif Müdürü Kulları” yazısının altına basılmıştır (*B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-1; B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-2*, s. 6).

Layihanın Transkripsiyonu

Layihanın Transkripsiyonunda Takip Edilen Yöntem

Layihanın transkripsiyonu (çeviri yazısı) yapılırken, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdeki uzun sesliler “â, û ve î” şeklinde gösterilmiştir. Ayın (ع) Harfi için üstten sağa doğru virgül (‘) kullanılırken, Hemze (ء) için ise üstten sola doğru virgül (‘) kullanılmıştır. Bazı, güya, yani, cami, padişah ve benzeri gibi günümüz Türkçesinde yaygın olarak kullanılan Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır. Cemâziyelevvel ve Teşrinisânî gibi çok kullanıldığı için adeta birleşmiş olan Arapça ve Farsça nitelikli terkiplerde (tamlamalarda), apostrof (kesme işareti) ve tire (çizgi) işaretleri kaldırılmıştır. Ötedenberü (öteden beri), iderek (ederek), her dürlü (her türlü), ilerü (ileri), yigirmi (yirmi), kilisa (kilise), içün (için), oldığı (olduğu) gibi günümüz Türkçesindeki karşılığı

⁴ “Cenâb-ı rabbi kibriyâ vekîl- resûl-hüdâ tâcdâr-ı `azîmü'l-âsâr şehri-yâr-i `âlî-tebâr velî-nî met-i bî-minnet-i `âlem ser-tâc-ı akvâm ve ümem şevket-me`âb fârukî-şiyem efendimiz hazretlerinin `ömr ü şevket ve iclâl-i mülükânelerini ilâ-yevmi`-t-tenâd efzûn ve müzedâd buyura Âmin.” *B.O.A., Y.PRK.MF., 2/57-2*, s. 1.

⁵ “...Her halde ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân şevketlü mehâbetlü kudretlü velî-nî met bî-minnetimiz tâcdâr-ı bî-medâ-yı zıllullah-ı fi`l-`âlem efendimiz hazretlerindir.” *Y.PRK.MF., 2/57-2*, s. 6.

kolayca anlaşılabilir bu kelimelerin orijinal yazım ve telaffuzlarının kullanımı tercih edilmiştir.

Layihanın Takdim Yazısının Transkripsiyonu

Cenâb-ı mennân hâfız-ı ahkâm-ı şerî`at hâmî-i mülk-i devlet şehriyâr-i ma`âlî-i menkıbet zıll-i zalîl-i ilah emirü`l-mü`minîn halife-i kâffe-i müslimin mehâbetlü velî-ni`met bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerini dünya durdukça kemâl-i izz ü `âfiyet ve şükre ve şân ve satvetle erîke-pirâ-yı makâm-ı hilâfet-`uzmâ ve câlis-i serîr-i saltanat-ı `ulyâ buyura âmin.

Kulları makeddemâ üç sene Haleb vilâyeti ma`ârif müdiriyetinde bulunmuş olduğum cihetle o havâlî hakkında hâsıl eylediğim vukûf ve ıtılâ üzerine vilâyet-i müşârün-ileyh dâhilinde Antakya kazasında (ehl-i İslâm ile Nusayri tâ`ifesi beyninde ötedenberü devam idegelen Nusayriilerin Cevâmi-i şerîfeye duhûlden men` olunmaları mes`elesi) geçenlerde yine teceddüd iderek birtakım şemâtet ve kıl u kâle meydan açmasıyla vâlî-i vilâyetin Antakyaya kadar huzuruna lüzûm göstermiş idiysede mes`elenin dilhâh-ı `âlî ve rızâ-yı meyâmin irtizâ-yı hazret-i padişâhaneleri vechle henüz fasl olunmadığı rehîn-i tahkîktir. Binâen-`aleyh Nusayriilerin Cevâmi`-i şerîfeye duhûlleri ve ta`lîm ve terbiyeleri mes`elesine dair min gayr-i haddin ma`lûmât-ı sâbika-i çâkerâneme ve cümle-i sermâyesi `aczdin `ibâret olan mütâla`ât-ı kemterâneme nazaran tanzîmine mütecâsir olduğum bir kıt`a lâyihayı `atabe-i `ulyâ-yı velî-ni`met-i a`zam hazret-i mülkdârîlerine `arz ve takdîme ictisâr eylediğim muhatt-ı ilm-i mu`âlâ-yı cenâb-ı gîfî-sitânîleri buyurulduktaki ol-bâbda ve katıbe-i ahvâlde emr ü fermân ve lütf u ihsân velî-ni`met bî-ni`metimiz velî-ni`met-i `âlem ve tacdâr-ı akdes ve a`zam efendimiz hazretlerindedir.

Fî 7 Cemâziyelevvel sene 1310 ve 14 Teşrînisânî sene 1308.

Suriye Ma`ârif Müdîri kulları.

(Mühür)

Halil Kemal

Layihanın Asıl Metninin Transkripsiyonu

(Sayfa 1) Cenâb-ı rabbi kibriyâ vekîl- resûl-hüdâ tâcdâr-ı `azîmü`l-âsâr şehri-yâr-i `âlî-tebâr velî-ni`met-i bî-minnet-i `âlem ser-tâc-ı akvâm ve ümem şevket-me`âb fârukî-şiyem efendimiz hazretlerinin `ömr ü şevket ve iclâl-i mülükânelerini ilâ-yevmi`tenâd efzûn ve müzedâd buyura âmin.

Haleb Vilâyeti dâhilinde kâ`in Antakya kasabasında ve bu kasaba civârındaki bazı köylerde meskûn bulunan Nusayri tâ`ifesi ezmine-i kadîmden-berü her nasılsa ehl-i İslâm tarafından cevâmi`-i şerîfeye kabul olunmadıklarından dolayı bazı seneler ilka`at ve tahrîkât-ı ecnebiyye semeresiyle tâ`ife-i merkûma cevâmi`-i mevcûdeye duhûlleri musirren taleb ve istid`â iderek ve ehl-i İslâm dahi güya `akâ`id-i bâtılalarını ortaya sürerek sîdâ`ı müstelzem olan her iki tarafın mücâdele ve münâkaşasını tevlîd etmekte olmağla bunu men` idecek tedâbir-i esâsiyye ittihâz buyurulması ve bâb-ı `âlî kuyûdatıyla emr-i gayr-i mübhem olan ahz-ı `asker mu`âmelât-ı nizâmiyesinin icrâsı sırada tâ`ife-i merkûmenin ahvâl-i mezkûreden tevellüd iden şemâtet ve hareketleri vâlî-i vilâyetin Antakyaya huzûruna kadar lüzûm göstermektedir. Kulları makeddemâ Haleb Vilâyetinde üç sene ma`ârif müdiriyetinde bulunmuş olmağım hasebiyle ahvâl-i mahalliyyeye hâsıl eylediğim vukûf ve ma`lûmât üzerine bir kıt`a lâyiha tanzîm ve takdîmine hasbe`s-sadâka mütecâsir oldum.

Çâker-i kadîmleri Haleb Vilâyetinde bulunduğum sırada ahâlî-i İslâmiyye ile Tâ`ife-i merkûme beyninde kendilerinden yani Nusayri tâ`ifesinden mahâkim a`zâsı intihâb

edilmediğinden dolayı böyle bir münâkaşa ve mücâdele vukû`bulmuş ve ol-vakt Nusayriler Alevi tâ`ifesi imzasıyla şikâyetlerde bulunmuşlar idi. Şimdi bunun esbâb-ı mücbiresine gelince Antakya kasabasının İslâm ve Hıristiyan ahalisinin hemân kısm-ı ekseri civâr-ı kasabada ve Antakya`ya dört beş saat mesâfede vâki` Süveydiye nahiyesinde ipek ve her dürlü meyve yetiştirmek için birtakım bağçelere mâlik olduklarından İslâm ve Hıristiyan bağçelerin umûr-ı idaresini hâsılatdan sülûs almak ve tohumluk mesârifin sülûsü dahi hisse-i hâsılatdan ifrâz olunmak ve fakat bilâ-fâ`iz bir iki bin guruş ahz itmek şartıyla tâ`ife-i merkûmeye tevdi` ve ihaleye alışdıkları ve böyle bir irtibâtın neticesinden tâ`ife-i merkûme karlılarıyla çocuklarıyla gice ve gündüz çalışmalarına mukâbil ölmeyecek kadar kefâf-ı nefis idebilüb her kangı sene hisâb görölse evvelce aldıkları kut parasını ödemek için sıfru`l-yed kaldıkları (*Sayfa 2*) cihetle bağçe sâhibleri Nusayrileri bu yolda esir gibi kullanmağa ve tazyîk itdikçe hâsılatı tamam göstermemek için Nusayriler de hırsızlığa mecbûr oluyorlar Nusayrilerin bu mecbûriyetleri ise zarûrî vukû`bulduğunu bağçe sahipleri takdîr itmediklerinden o yolda sirkatı vukû`bulan bağçeci Nusayrilerden, bağçe sahipleri kut paralarını isteyüb bağçeden tard itmek veyahud hükûmete teslim ile `aleyhlerine da`vâya kıyâm eylemek veyahud asker mu`âmelâtında ketm-i nüfûs iden Nusayrileri zaten bildikleri halde menfa`at-i zâtiyeleri yolunda sükûtu ihtiyâr idegelmişken bu sırada hükûmet-i mahalliyeye ihbâr-ı keyfiyet etmek veyahud bu dakıkaya vukûfu olan Nusayri bağçeci mal sahibi ile hâh nâ-hâh uyuşmağa ve borcunu kapatmağa mecbûr idilmek şekâlarından birine tevessül için menfa`at-i şahsiyelerini hangi cihette görürse ona göre davranmak ashâb-ı mülkûn yed-i iktidârlarında olmağla bu iktidârlarının sûret-i isti`mâli ashâb-ı emlâkin insâfı varsa insâfına merbûttur.

Nusayrileri bunlara bend ve esîr iden esbâbdan biri de işbu tâ`ifenin mahkeme-i şer`iyye ve nizâmiyede öteden beri şehâdetleri istimâ` itdirilmediğinden bağçe sahiblerinin tahakkümlerine serfûrû olmakdan ğayrı yegâne çare-i selâmetleri olmadığı cihetle tâ`ife-i merkûme bu girdâb-ı esâret hakâretden tahlîs-i giribân itmelerini duhûlden men` olundukları cevâmî`-i şerîfeye duhûllerini serbest görmekte hâsıl idecekleri fikrine zâhib oluyorlar Ekseriyeti ehl-i İslâmda olan bahçe sahiplerinden ibâret kalan ahâlî ise bu hukûka Nusayriler nâ`il oldukça hukûkda müsâvî olacaklarından mahkeme-i şer`iyye ve nizâmiyede şehâdetleri istimâ`a yol açılmış ve Nusayrileri diledikleri gibi bahçelerinde kullanmağa imkân kalmamış olacağını takdîr eylediklerine binâen öteden beri Ehl-i İslâmın mahallince mütemevvil ve müteneffizi bulunan Bereket ev Halefzâdelere ahâlî-i sâ`ire meclûb ve bu iki hânedânın tahrikâtıyla İslâm nâmına Nusayrilerin Cevâmî`-i şerîfeye `adem-i duhûlleri hakkındaki müsted`ayât ve münâkaşât esbâb ve ahvâl-i ma`rûzadan nâşî tasnî` olunub ortaya konulmuş şeylerdir.

Bir taraftan Bereket ve Halefzâdeler, merkez kazaca kaimakam ve nâ`ibi ve vilâyete varıncaya kadar vâlî-i vilâyette erkân-ı vilâyeti isti`dâda göre her ne suretle olursa bi`l-istihsâl vesâ`it-i `unât-ı icrâ`iyyeyi taraflarına çekmek ve kendilerine sahib olup menâfi`-i devlet ve memleketi takdîr eden memûrlar onların dâ`ire-i nüfûzlarına girmeyüb fakat dürlü dürlü fırıldaklar ve entrikalar ile aleyhlerine açılan da`vâya veyahud sûret-i mahremânede vukû`bulan ihbâra kurban olub, (*Sayfa 3*) münfasılan gidiyor. Bu halleri gören ve bilen kazanın küçük me`mûrları bi`l-mecbûriyye bu iki hânedânın `adetâ emirleri tahtında harekete mecbûr bulduklarına göre Nusayrilerin Cevâmî`-i şerîfeye duhûllerini men` için vukû`a gelen teşebbüsât ve müsted`ayâtdaki kuvvet, `arz idilen fesâdın mahsûlü olmakdan ibarettir.

Adana ve Tarsusdaki Nusayriler Antakya kazasında meskûn olan Nusayrilerden pek ziyâde olduğu halde oralarda Nusayriler ehl-i İslâmın Hukûk-ı Şer`iyesinden tamamıyla hissedar olarak sâye-i ma`âlî-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde diledikleri Câmî-i şerîfe gidüb edâ-yı salât iderler. Antakya ehl-i İslâmı nâmına sûret-i zâhirede gösterilen ta`assubun asl u mâhiyeti berminvâl-i ma`rûz tagallübân te`mîn edilen menfa`at-ı şahsiyyenin bu vechle te`mîn-i devâm ve vikâyesi kayd ve mülâhazasıyla dâ`im ve kâ`im oluyor. Halbûki bu tezebzübâtın ilerüde def`i

müşkül ve belki nâ-kâbil mazarrât-ı vahîme tevlidine hâdim olacağı umûr-ı bedihiyyedendir. Çünkü Amerikalı misyonerler her yerde mekteb ve kilisa ihdâsına çalıştıkları gibi Antakya civâr olan nefsi Lazkiyede nasılsa bundan on sekiz yigirmi sene evvel te'sîs itmiş oldukları leyli ve vâsi` bir mektebe mukaddemâ ta'lim ve terbiye nâmıyla zükûr ve inâs Nusayri çocuklarını velilerine para ve yiyecek virinceye kadar fedâkârlık ihtiyârıyla celb itmekte ve Lazkiye Sancağına merbût Cebel-i Nusayride ve Sahyun kazası dâhilinde dürlü dürlü hiyel ve desâyisle mektebler ihdâsına başlamış oldukları halde el-yevm mezbûr livâ mutasarrıfı bulunan Ziya Bey kullarının gayret ve sadâkatle kâr-aşnâlığı semerâtı olarak Amerika misyonerlerinin ehl-i İslâmı ve Nusayrileri iğfâl ve ızlâl için köy köy dolaşan `aveneleri nizâm ve evâmire tevfiân oralardan çıkarılmıştır. İşbu misyonerlerin çokdan beri Antakya Kazasında dahi mükemmel bir şû'be ihdâsı teşebbüsünde buldukları rehîn-i tahkîk olup bu ise mazarrât-ı melhûzaya mebd'e` olabileceğine nazaran Antakya ehl-i İslâmı nâmına vukû`-bulan agraât ve ihtilâfât-ı husûsiyyeye hem-civâr olan Adana ve Tarsus Nusayrileri, emsâl gösterilerek Cevâmi-i Şerifeye duhûlleri serbest bırakılmak nasıl zarûrî ise yukarıda 'arz ve ifâde olunduğu vechle tâ'ife-i merkûmenin sâkin buldukları karye ve mahallelerde hâne ve nüfûs tespitine göre mekâtib-i ibtidâ'iyeye te'sîs ve teşkil olunarak işbu mahallerde câmi` ve mescid dahi yapıdırılması ve etfâlin nizâmı mücebince mekâtib-i mezbûreye devâma mecbûr tutulması ve bu bâbda tekâsül ve terâhi idenlerden cezâ-yı nakdî alınmak sûretinin kesb-i kat'iyet itdirilmesi ve bir de çünkü bu Nusayri tâ'ifesi cehâletleri hasebiyle, meziyet-i `askeriyeyi ve hukûk-ı devlet ve muhabbet-i memleketi takdirden `âciz oldukları cihetle 'asker olmamak için nüfûslarını ketm eylemek ve bunun zımnında hukûk-ı miriyyeden olan (Sayfa 4) temettü'ât virgüsünden dahi mürettebât-ı hazine-i celîleye hâle irâs itdirmek 'âdet-i kadîmelerinden olmağla `alâ-kile't-takdireyn hâlâ ve mülken ve maddeten ve ma'nen rû-nümâ olan mazarrat ve müşkülât-ı ma'rûza refte refte ortadan kaldırılmak üzere intihâb ve ta'yîn buyurulacak muallimler me'mûr bulunacakları mahalle ve karye mektepleri dâ'iresinde tevellüdât ve vefâyatın ve mektebe kabulleri meşrût olan asitân-ı 'askeriyeye mâdûnundaki çocukların jurnalini her üç ayda bir kere mahalle imâmı ve muhtarlarıyla müştereken hükûmet-i mahalliyyeye i'tâ etmeğe mu'allimlerin mecbûr tutularak redif zâbitlerinin ve nüfûs me'mûrlarının devir esnâsında idecekleri tedkîk ve tahkîk mu'allimler delâletiyile yapılması ve yukarıda 'arz olunduğu üzere Nusayri köylerinde yapılacak mekteplerden mâ'adâ te'sîsi cidden muktezî olan cevâmi` ve mesâcid-i şerîfe imâmet ve hitâbetlerinin bu mu'allimlere tevcih buyurulması ve mekâtibe devâmları nizâmen meşrût olan çocukların devamlarını kat'iyen taht-ı te'mine aldırmağa hükûmet-i mahalliyyenin de cehd-i tam eylemesi mukteziyât-ı umûrdandır. Bu sûret-i icrâ'at hükûmet-i seniyyenin maddi ve ma'nevî menâfi` ve fevâid-i hâliye ve âtiyesini te'min ideceği muhtâc-ı berâhîn olmayan umûr-ı müslimedan bulunduğundan bir an evvel mevkî-i icrâyâ vaz'ı menûr-ı re'y-i âlîdir. Bu bâbdaki masârifâtın hazine-i celîleye bâr olmaması-çün şimdiki halde hisse-i ma'ârif müraca'attan gayri imkân yoktur zann û tahmin olunur.

İcrâ'at-ı vakı`aya vehleten ta'arruz iden bulunamaz ve sızıldıyı müceb olamazsa da ashâb-ı emlâkin salîfû'l-'arz ol-bâbdaki menfa'at-i tagallüb-kârâneleri mahdûd kalacağından icrâ'at-ı vak`adan cüz'î bir müddet sonra mu'tâdları vechle menâfi`-i husûsiyyeleri-çün her dürlü müfteriyât ve tahrikâta kıyâmları ve sâ'ili şimdiden sedd edilmiş bulunmak üzere muharrikiyet-i mahalliye serfirâzı sayılan Bereketzâde Rifat ve Halefzâde Vahid Ağaların ve bunların vesâit-i icrâ'iyeleri olan yerliden nüfûs me'mûru Şevket ve Kâtibzâde Ziver ve Ömer Efendilerin ve Nusayrilerden tahrikât-ı kavmiyye riyâsetinde bulunan eşirradan Kasap Haydar Efendinin ıslahat-ı ma'rûza sûret-i kat'iyeye ve sâlimede takarrür edinceye kadar oraca nüfûslarının kesri her ne esbâba mütevakkıf ise haklarında mu'âmele-i mukteziyenin icrâsı emrinde hâlen ve istikbâlen ve mülken ve maslahaten dilhâh-ı `alâ vechle fevâ'id ve inzibat-ı idâre ve menâfi`-i hükûmet kat'iyen ve hacmen taht-ı te'mine alınmış olur. Kalb-i lâmi`ü'n-nûr-i hümayûnları mehbit-ı ilhâm-ı Rabb-i Celîl ve vücûd-ı kerâmet-nümûd-ı hilâfetpenâhileri

mevhibe-i Yezdân-ı kadîr olan emirü'l-mü'minin kurretü'l-`ayn-i müslimîn tâcdâr-ı `avâtıf-karîn efendimizin tevfikân şâmiletü'l-âfâk-ı hüsvâneleriyle burc-ı hilâfet-i `uzmâdan tulû` iden şems-i tâbân-ı hakikat bugünkü günde şark ve garba vâsıl olduğu gibi ezmîne-i kadîmden-berü (*Sayfa 5*) vâdî-i cehl ve nâdânide ve hâl-i halâletde pûyân iken bunun neticesi veyl-i nâyâb ve beyhûde `azâb-ı bi-hesâb olduğunu zaman-ı ma`delet-nişân hazret-i hilâfetpenâhîlerinde idrâk ile Musul Vilâyeti havâlisinde yetmiş bin Yezidi birden halka-i nâciye-i İslâma duhûl ve şeref-i îmân ile nâ`il-i fevz ü sürûr olmaları gibi kâinâtı engüşt-i ber-dehân-ı hayret iden cümle-i asâr-ı seniyye ve muvaffakiyât-ı celîle-i mülükânelerine bir bârika-i izâfet daha olmak üzere Antakyada Cevâmî`-i şerîfeye duhûl için şitâb iden Nusayri tâ`ifesi kullarını bu arzû-yı hidâyet ve sevâbdan men` ile envâ`-i ta`rizât ve müşkülât ihdâs iden ve neticesi hükûmet-i seniyyeyi işgâl demek olan esbâb-ı mucîbe yukarıda isimleri `arz idilen birkaç mütegalibin ifsâdat ve tahrikâtı yekûnundan ibâret bulunduğu nazaran icrâ-yı iktizâsı re`y-i rezîn keramet-karîn-i `âlîye mütevakkıf olmasıyla bunun sadâkat ve `ubûdiyyet-i meziyetleriyle ittisâf itmiş bir yed-i ikdidâra tevdi` ve ihâle buyurulması vâbeste-i emr ü fermân kerâmet-beyân hazret-i mülkdârileridir. Her halde ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân şevketlü mehâbetlü kudretlü velî-ni`met bî-minnetimiz tâcdâr-ı bî-medâ-yı zillullah-ı fi'l-`âlem efendimiz hazretlerindedir. Fî 5 Cemâziyelevvel sene 1310 ve Fî 12 Teşrîn-i sâni sene (1)308.

Suriye Ma`ârif Müdüri kulları. (Mühür) Halil Kemal

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde rapor mahiyetindeki layihalar; devletin sosyal, kültürel, iktisadi ve askeri yapısıyla ilgili problemler ve çözüm önerileri formatında hazırlanmaktaydı. Bu raporlarda ya mevcut durumun ıslahı veya daha da geliştirilmesi için yapılması gerekenler arz edilirdi. III. Selim ve II. Abdülhamit dönemlerinde bir layiha yoğunluğu söz konusudur.

Sultan II. Abdülhamit, hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren tüm idareci kadronun layihalar hazırlayabileceğini bildirmiştir. Buna binaen vali ve üst düzey devlet memurlarından buldukları bölgenin genel durumu, sorunları ve çözüm önerilerini kapsayan layihalar hazırlanması istenmiştir.

II. Abdülhamit Dönemi maarif müdürlerinden Halil Kemal Bey, layihasını ikinci kez atandığı Suriye maarif müdürlüğü sırasında 24-25 Kasım 1892 tarihinde kaleme almıştır. Kendisi üç yıl Halep Maarif Müdürlüğü yapmış ve bu sırada tespit ettiği problem ve çözüm önerilerini rapor olarak hükümete sunmuştur. Layiha, Antakya (Hatay) Nusayriyelerinin yaşadığı sorunlar ve bu sorunların hâline dairdir. Bir eğitimci olarak sorunun çözümü için sunduğu : “ Bölgede yeni okullar açılarak Nusayri çocuklarının eğitilmesi” önerisi layihada teferruatlı bir şekilde ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Hristiyan ve Müslüman bahçe sahipleriyle, toprak ağalarının kendi çıkarları için Nusayrieleri nasıl sömürdükleri ve bunun engellenmesi için yapılması gerekenler de anlatılmıştır. Antakya Nusayriyelerinin camilere sokulmaması ve mahkemelerde şahitliklerinin kabul edilmemesi gibi problemlerin de bu zengin toprak sahipleri yüzünden olduğu vurgulanmıştır. Layiha muhtevası itibarı ile önemli olduğu gibi Osmanlı Diplomatlığı bakımından da oldukça kıymetlidir. Layihanın müellifinin eğitimci olması, özellikle de Türkçe (Lisân-ı Osmânî) ve Fransızca Öğretmenliği sıfatları, bu raporu daha da değerli kılmaktadır. Zira müellifin bu vasıfları, layihanın kompozisyon, yazı, dil ve üslubuna olumlu olarak yansımıştır.

Kaynakça

- Aktan, A. (1995). *Osmanlı paleografyası ve siyasi yazışmalar*. İstanbul: Osmanlılar İlim İrfan Vakfı.
- Akyıldız, A. (2003). Maârif-i umûmiyye nezâreti. *İslam ansiklopedisi*. (cilt 27, s. 273-274), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

- Çadırcı, M. (1991). Abdülhamit'e sunulan bir lâyiha heyet-i teftişiye'nin geşt ü güzâr eylemiş olduğu mahallerin ahvâliyle heyet-i mezkûrun harekâtı. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2, 413-485.
- Çelik, K. (2018). II. Abdülhamit'e sunulan bir layiha: 1880 tarihli Beyrut layihası, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), 345-362.
- Çelikdemir, M. (2019). Maarif müdürü Halil Kemal Bey ve Antakya Nusayrileri hakkındaki layihası. *Hatay (Anavatana katılışının 80. Yıl armağanı)*, (s. 261-283). İstanbul: Hiper Yayın.
- Erdoğan, A. T. (1995). *Maarif-i umumiye nezareti teşkilatı, idari teşkilat açısından*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Dalı, İstanbul.
- Gökbilgin, M. T. (1992). *Osmanlı paleografya ve diplomatik İlmî*. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Gökgöz, Y. (2007). *II. Abdülhamit'e sunulan layihalar*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Kütükoğlu, M. S. (1988) *Osmanlı belgelerinin dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Kütükoğlu, M. S. (2003). Layiha. *İslam ansiklopedisi*. (Cilt 27, s. 116-117). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kütükoğlu, M. S. (2006). Mühür. *İslam ansiklopedisi*. (Cilt 31, s. 528-530). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Muşmal, H. (2007). Konya vilayetinin imarı ve Islahı hakkında 9 Eylül 1880 tarihli bir layiha. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 17, s. 119-134.
- Oğuz, M. (2007). *II. Abdülhamit'e Sunulan Layihalar*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Saylan, K. (2016). II. Abdülhamid döneminde mahkemelerin ıslahına dair hazırlanan layihalar ve isimsiz bir layiha örneği. *Karadeniz*, 31, 265-278.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1940). Osmanlı Devleti zamanında kullanılmış olan bazı mühürler hakkında bir tetkik. *Belleten*, IV (16), 495-544.

Arşiv Belgeleri

- B.O.A., *BEO*, 1358/101818
- B.O.A., İ. MF. 10/20.
- B.O.A. *MF.MKT.* 65/14.
- B.O.A. *MF.MKT.* 609/50 s. 2
- B.O.A. *MF.MKT.* , 1208/76.
- B.O.A. *MF.MKT.*, 1212/39, s. 1.
- BOA, *Y.EE.d.*, 438/29, s. 46.
- B.O.A. , *Y.PRK.MF.*, 2/57-1.
- B.O.A. , *Y.PRK.MF.*, 2/57-2, ss. 1-6.
- İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Evraklar Kısmı, Demirbaş: Bel.Mtf. 54553.

Ekler

Ek A: Layihanın müellifi Halil Kemal Bey.

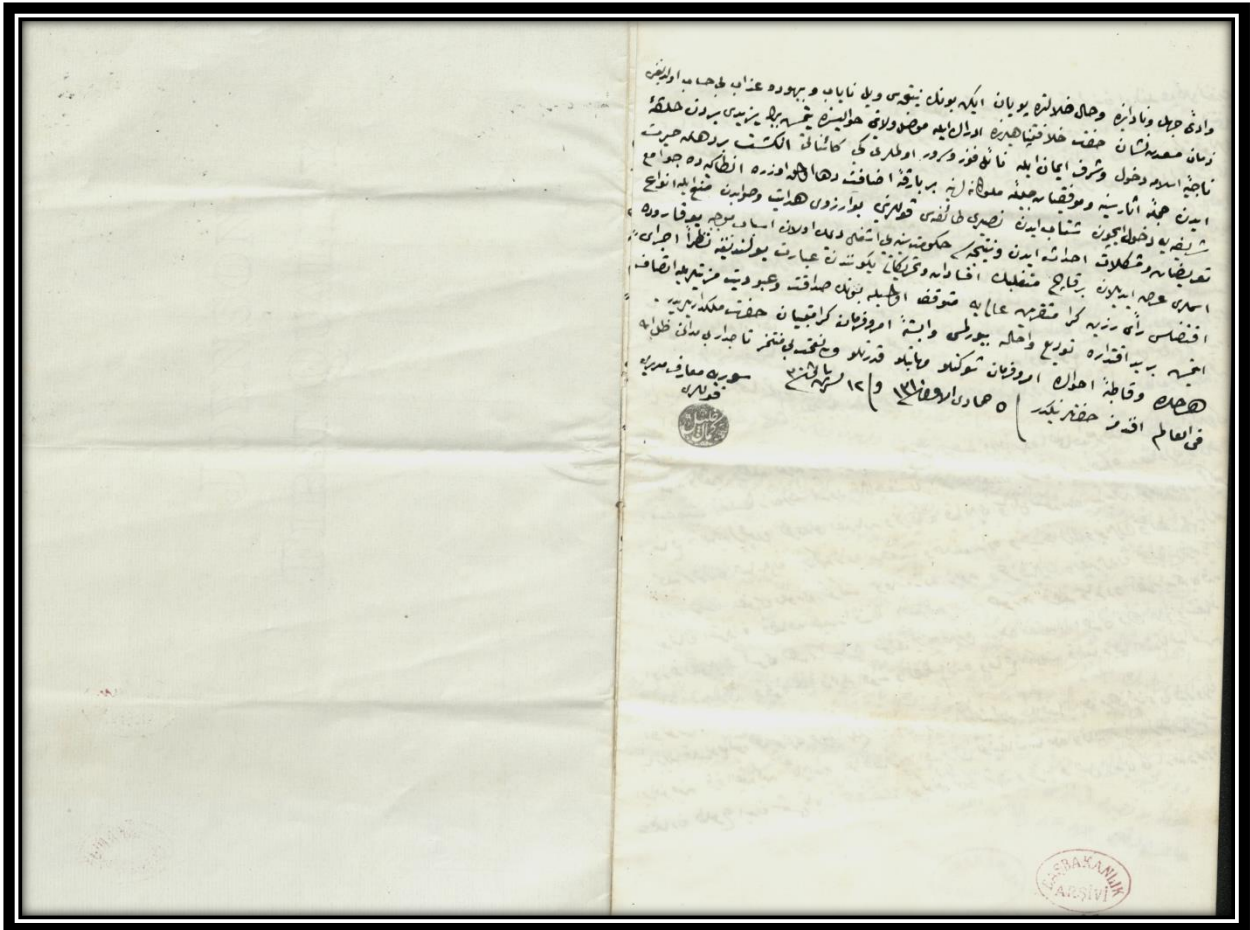
Ek B: Layihanın takdim yazısı.

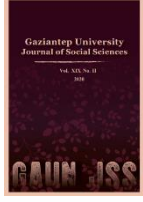
جناب رب مان حاظر اعظم شريفه حضرت سلطان و دولت شرياه معالي منقب تاجدار توكيناؤ خدا ليد اله
 ابراهيميه خليفه كافه صلبه و يابند و نعمه بنيز ياد هم افروز حضرتي ربا طور رجه كمال عذ و عافيه و شوه
 و شان و طوله اريكه يري نظم خلد فقطما و باس بر سلطنت عبا جود آيه .

قولده مقيا اوج نه حلب ولايي معارف ميرتيز بولمسه اولديم جنده او حوالى حضرت حصل ابدكم وقوف و اطواع اوزر نه
 ولايه ارا راعن اطباكه قضاسك (اهل سولم يوز صبري طائفه سي بنيز اونه ريزو درام ابع كلون نصيرين جدمع شريفه به
 و خلدن منع اولمري مشه سي) كخوده به تجه دايرك بره قلم شمانت و قبل و قاله ميدان ارحميه والى ولايه اطباكه به
 قد حضور نه لزوم كوترمه ايريد مشه نك دلواه علا و رضاي بيده ارتضاه حفت يار هم ري و جدمع هونر فصل اولنه ديني
 رجه تحفيقه بنا و عليه نصيرين جدمع شريفه به دخلدري و تبايم و تربيه ايك مشه نك دره مع خيدجه معالما سابقه حيا كانه
 و حجه يابس عجزون عباره اولان مطالعاه كندانه نظر تحفيقه معيار اولديم بر قطعه لاجبي عثبه عباي و نعمه اعظم حفت
 ملكه ايريه عرصه و تقدير اجناس ابدكم معاطر عالم معقوي جناب كيني شايه بيور رفته اولم و بجه احوال اوزر نه و حجه
 و نمن بي شغري و لي نون عالم و تاجدار اقدس و اعظم افروز حضرتي ربا عمارى اولون ايلال و ايله ايله

سوره معارف
 قولده

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Ethnogenezi Meselesinde Neolitik- Tunç ve Demir Çağları'ndaki Kültürler Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on Cultures in Neolithic-Bronze and Iron Ages Relations in the Perspective of Turkic Ethnogenesis

Elvin YILDIRIM^a *

^a Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7529-1875

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 4 Eylül 2019

Kabul tarihi: 23 Mart 2020

Anahtar Kelimeler:

Yenisey,
Sibirya,
Türkler,
Kültür,
Etnogenez

ARTICLE INFO

Article History:

Received September 4, 2019

Accepted March 23, 2020

Keywords:

Yenisei,
Siberia,
Turks,
Culture,
Ethnogenesis

ÖZ

Güney Sibirya bölgesi tarihin en erken devirlerinden itibaren insanlık için bir cazibe merkezi olmuştur. Geniş orman dokusuna sahip olan bölge aynı zamanda bozkır bitki örtüsü ve iklimine sahiptir. Bölgenin en önemli özelliklerinden birisi de akarsu ve ırmak bakımından çok zengin olmasıdır. Avcı-balıkçı-toplayıcı dönemden ziraat ve hayvancılığın gelişimine müteakip bölge farklı kültür dönemlerine ev sahipliği yapmıştır. Söz konusu bölge aynı zamanda Türklerin binlerce yıl yurt tuttuğu bir mekân olmuştur. Güney Sibirya'da görülen kültür çağlarının batı ile ilişkili olduğu ilim adamlarınca pek çok çalışmaya konu olmuştur. Avrupa-Asya kıta coğrafyasında üretimin başlangıcı diyebileceğimiz Neolitik döneme ait çok fazla kültür dönemi mevcuttur ve bu kültür dönemleri birbirleri ile ilişkilidir. Bu ilişkiler Ukrayna'dan Ural'a, oradan Sibirya istikametinde doğuya doğru Altay Sayan'a, Yenisey-Angara ve Baykal'a, güney istikametinde de Kazakistan'a ve Tanrı Dağları'na kadar takip edilmektedir. Bu izler Neolitik Çağ, Bakır Çağ, Tunç ve Demir Çağı boyunca tüm bu geniş coğrafyada arkeolojik, antropolojik ve etnografya bakımından incelenmektedir. Bu bakımdan biz Ukrayna'dan doğuya doğru Türklerin tarih sahnesinde ortaya çıktıkları ilk döneme kadar bu kültür çağlarının birbirleri ile ilişkilerini ortaya koymaya çalışacağız.

ABSTRACT

The southern Siberian region has been a center of attraction for humanity since the earliest eras of history. The region which has a wide forest texture also has steppe flora and climate. One of the most important characteristics of the region is that it has many rivers. Following the development of agriculture and animal husbandry from the hunter-fisherman-gatherer period, the region hosted different cultural periods. At the same time, this region has been place where Turks have been living for thousands of years. It has been the subject of many studies of scientists. The cultural ages seen in southern Siberia were thought to be related to the west. There are many cultural periods of the Neolithic period, which can be called the beginning of production in the European-Asian content, and these cultural periods are related to each other. These relations can be traced from Ukraine to Ural, from there to Kazakhstan, Tanrı Mountains and Altay-Sayan, Yenisey-Angara and Baikal. These traces are examined throughout Neolithic Age, Copper Age, Bronze Age and Iron Age in all this wide geography in terms of archaeological, anthropological and ethnographical. From this point of view, we will try to reveal the relations of these cultural ages with each other until the first period of the Turks from the Ukraine to the east.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: elvinyildirim@aydin.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

We can learn our knowledge of Turkic ethnogenesis or ethnic formation from the first cultures attributed to Turks to the birth of written culture through archaeological and anthropological remains. According to some researchers, Afanasyevo Culture, which is widespread in Khakassia, and Andronovo Cultures, which extend eastward from Ural River and where we see the last phase in the Khakassia area, are considered as the first Turkish culture environments. First of all, we do not have a written source, and therefore no clear description. In this respect, we may not be able to classify some data very easily. Afanasyevo Culture and Andronovo Culture should evaluate the relations with previous and contemporary cultures; since both cultures are related to their relations with cultures in the western part of Central Asia, apart from their areas of development. Western researchers have seen these two cultures as Indo-European cultures. The theory of Indo-European Culture, which is said to refer to language theories and Vedic Texts, should also be approached with caution. Reconstructing words for the past and classifying cultures and referring them to nations is a completely different endeavor and may not produce very healthy results. The aim of this article is to briefly discuss the historical roles of these cultures in shaping Turkish culture, starting from specific and accepted examples. We believe that the cultures discussed in this article have a direct link with the so-called Turkish culture in the following period. If these ties can also be established with cultures attributed to Indo-European communities, Indo-European theory may have justified aspects; but if it cannot be established and there are fundamental differences between the cultures attributed to Turks and Indo-Europeans, it is natural that the cultures we consider are the first stages of Turkish culture. The material culture of settlers and nomads found in the east of Europe in the Neolithic Age and the nomad material in Central Asia are similar in many ways. Thus, a very complicated situation arises in determining the ethnic origin of the Turks; because both Afanasyevo and Andronovo Culture have other cultural periods that are thought to be related. In this case, it is necessary to identify the differences and similarities between Neolithic cultures that spread on a very large land from both Europe and the east of Europe to the middle of Caucasus and Asia. It is necessary to concentrate on the elements that make national cultures different and differentiate them from other national cultures. In this respect, Keltaminar, Afanasyevo and Andronovo culture should be emphasized. Migration paths and settlements of people can be determined by the studies on pottery. There are dominant cultures linked to Central Asia starting from the present day Ukrainian steppes, one of the sprawling areas of Turkic history; they have ties with Andronovo Culture. There is continuity and connection in the west-east direction. One of the starting points is the territory of Ukraine. In the Dnieper and Donetsk region pottery decorated with pit-combs began to be seen. Trough-scalloped pottery is spread over a large area to Central Asia. Scalloped pottery is found in a very wide area from the Urals to the Yenisei neighborhood along with the Neolithic Age. It can be said that it continues from the Ural Mountains to the Pacific Ocean to the east. In our opinion, the intersection point of this connection is the Celtaminar Culture identified in Khwarezm; this is one of the phases of Turkic ethnogenesis in the Neolithic Age. It is clear that the Celtaminar Culture has spread to Kazakhstan. It is also possible for this spread to reach the Yenisei region. For example, he says that there are connections between material culture elements discovered in the lower layer of the Kuyum Kurgans belonging to the Afanasyevo Culture period, which flows around the Katun River in the present-day Mountainous Altai region of Yenisei Basin, and the Celtaminar Culture. In the Bronze Age, it is stated that pottery or materials made from the Murgab Delta and Amuderya fields are the clearest evidence of the cultural interaction of the settled and steppe tribes and the basis of this interaction process took place during the Afanasyevo Culture in Southern Siberia. However, the issue that Afanasyevo Culture is the pioneer of Andronovo Culture is controversial. Because there is controversy that the culture of Afanasyevo is a completely original steppe culture, or that anthropology research could refer to the transition from the Afanasyevo type to the Andronovo type. The culture of Afanasyevo is anthropologically Europoid. Okladnikov states that the Afanasyevo Culture in Siberia is related to the anthropological Europoid Neolithic tribes in the west and is related to the Yamnatacomb and Celtaminar Cultures. Whether the spread of culture originates from the west or from the east can be evaluated by the AMS method. According to the resulting chronological table human bones obtained from the Altai region dated to 3800-2500 BC, they are years earlier than the Yamna Culture. Andronovo Culture has a population of Europoid like Afanasyevo Culture. From the Urals to the steppe of Kazakhstan, from there to the Andronovo Culture along the mountains of God and the Altai-Sayan; As a dominant culture in this area since the 2nd century B.C., it dominates the region with its ethnographic material and anthropological type. The earliest residues of Andronovo Culture can be seen in the Ural area. The connections of Andronovo Culture to Srubna Culture and Sintashta Culture were determined in the Ural region, and the earliest pottery products were identified during the Koptyak phase. In the area where Andronovo Culture is spread, steppe lifestyle started to emerge. Mongoloid characteristics and the people of the Okunevo Culture in the region Tuva and North West Mongolia in the formation of the Scythian community was stated. From Yenisei region to Kazakhstan, the culture of Okunevo and Andronovo followed by Karasuk Culture. Traces of Andronovo Culture continued to be traced in the material culture elements of this period, and these traces were observed especially in anthropological materials and grave products during the Tagar- and early Turkic culture. Tingling to Chinese Resources in the Tagar Age are in the region. It is stated that they interfere with the Kyrgyzs depicted with Europoid properties in the sources. Kaoche and Töles are the followers of the Tingling who have little information about them. In Eastern Siberia, IV.-III. In the millennium, in the region around Baykal, the Isakov, Serov and Kitoy Cultures followed the Bronze Age Glazkov Culture since the first millennium BC. The Kurumchi culture, flat stone burial culture, Huns, Kurikans, Tunguzlar, Buriats and other local tribes can be seen. In the period of Kurumchi culture, Kurkans of Turkic tribes lived in Baykal region, speaking Turkic and having Runic letters of Orhon-Yenisey type. It is seen that the Kurikans settled in and around Baykal, and the group that broke away from this family and went to Saha / Yakut region was the ancestors of today's Yakuts. Throughout our article, it can be seen that the cultural periods mentioned are connected with each other like the chains of a ring and finally extend to the Tingling, the ancestors of the Toles.

Giriş

Türlere atfedilen ilk kültürlerden yazılı kültürün doğuşuna kadar olan dönemde Türk etnogenezi veya etnik oluşumuna dair bilgilerimizi, arkeolojik ve antropolojik kalıntılar sayesinde öğrenebiliyoruz. Bu bilgilerimiz çerçevesinde Hakasya’da yaygın görülen Afanasyevo Kültürü ile Ural Irmağı çevresinden doğuya doğru yayılan ve yine Hakasya sahasında son safhasını gördüğümüz Andronovo Kültürleri karşımıza çıkmaktadır. Bazı araştırmacılara göre bu iki kültür, ilk Türk kültür çevreleri olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber bazı verileri çok rahat bir şekilde tasnif edemeyebiliriz. Her şeyden önce, elimizde yazılı bir kaynak, dolayısıyla açık bir tasvir yoktur. Tarih geriye gittikçe karanlıklaşmakta, kültürler arasındaki ilişkileri ve farkları ayırt etmek bazen çok zor olmaktadır. Afanasyevo Kültürü ve Andronovo Kültürü’nün kendilerinden önceki ve çağdaşı kültürlerle ilişkileri iyi değerlendirmelidir; zira her iki kültürün de gelişme alanları dışında Orta Asya’nın batısındaki kültürlerle ilişkilerinden söz edilmektedir. Bundan dolayıdır ki, Batılı araştırmacılar bu iki kültürü Hint-Avrupa menşeli kültürler olarak görmüşlerdir. Bununla beraber çoğunlukla dil teorilerini ve Veda Metinlerini referans aldığı söylenen Hint-Avrupa Kültürü teorisine de ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

Burada önemli olan, Türlere atfedilen ilk kültürlerden başlamak üzere, Neolitik, Tunç ve Demir çağlarında, Orta Asya olarak adlandırılan ve konar-göçer hayat tarzının geçerli olduğu bir coğrafyada, Türk etnogenesinde rol oynamış kültürleri, bunların sahalalarını, temel özelliklerini ve diğer kültürlerle ilişkilerini ortaya koymaktır. Elbette ki bir makale boyutunda tüm ayrıntıların ele alınması imkânsızdır. Maksadımız, belirli ve kabul edilmiş örneklerden yola çıkarak bu kültürlerin, Türk kültürünün şekillenmesindeki tarihi rollerini kısaca tartışmaktır. Bu noktada Hint-Avrupa teorileri veya diğer görüşlerin ele alınması, başka bir çalışma konusudur.

Maddi Kültür Unsurları ve İlk Kültürler

Neolitik Çağ’da konar-göçer hayat tarzını benimsemiş olan toplulukların maddi kültür unsurları bakımından benzer ve ortak yanlarının tespit edilmesi önemlidir. Bu bakımdan bilhassa Hint-Avrupa teorilerinin dayandığı dil analizleri konumuz dışındadır; kaldı ki, kelimeleri geçmişe yönelik yeniden inşa ederek kültürlerin tasnifini ve milletlere atfı bambaşka bir uğraştır ve kanaatimize göre çok sağlıklı sonuçlar vermeyebilir. Önemli olan maddi kültür varlıklarının, çeşitli kültürlerle karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmesidir. Dolayısıyla ele aldığımız kültürlerin daha sonraki dönemde Türk Kültürü olarak adlandırılan kültürlerle doğrudan bağı açıktır kanaatindeyiz. Eğer bu bağlar Hint-Avrupalı topluluklara atfedilen kültürlerle de kurulabiliyorsa Hint-Avrupa teorisinin haklı yönleri olabilir; ama eğer kurulamıyorsa ve Türlere atfedilen kültürler ile Hint-Avrupalılara atfedilen kültürler arasında temel farklılıklar varsa ele aldığımız kültürlerin Türk Kültürü’nün ilk evreleri olarak değerlendirilmesi gayet tabiidir.

Söz konusu maddi kültür unsurları üzerine çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bunlardan öne çıkan bazılarına makalemizde yer vererek, Türk etnogenesinin oluşum safhasında rol oynayan kültürlere parça parça temas etmeye ve böylece genel bir çerçeve çizmeye çalışacağız. Bu konu üzerine araştırmaları bulunan S. A. Teploukhov’a göre, “ilk Türklerin (proto-Türkler) de ortaya çıktığı ve yurt tuttuğu Orta Asya’da, köken meselesinin anlaşılması için, Avrupa’nın da Avrasya’nın bir parçası olduğu hususu göz önünde bulundurulmalıdır” (Teploukhov, 1929, s. 41). Yazar bu tespitinde haklıdır; çünkü Neolitik Çağ’da Avrupa’nın doğusunda tespit edilen yerleşiklerin ve konar-göçerlerin maddi kültürü ile daha doğuda, Orta Asya’daki konar-göçer maddi kültür unsurları birçok bakımdan birbirine benzemektedir. Böylece Türklerin etnik kökenlerinin tespitinde oldukça karmaşık bir durum ortaya çıkmaktadır; çünkü hem Afanasyevo hem de Andronovo Kültürü’nün ilişki kurabileceği ve akraba olabileceği

düşünülen başka kültür dönemleri de vardır. Bu durumda hem Avrupa'daki hem de Avrupa'nın doğusundan Kafkasya ve Asya'nın ortalarına doğru çok geniş topraklarda yayılmış Neolitik Çağ kültürleri arasındaki farklılık ve benzerlikleri tespit etmek lazımdır. Dolayısıyla bazı durumlarda bu iki kültür içerisinde Hint-Avrupa unsurlarının bulunması da gayet mümkündür. Bununla beraber ele aldığımız etnogenezi konusunda Türklerin atalarına atfedilecek bir kültürden bahsetmek gerekmektedir. Nihayetinde bugün olduğu gibi eski dünyada da kültür alışverişleri vardı, ancak temel olan milli kültürün esasını teşkil eden maddi kültür unsurlarıdır. Milli kültürleri tebarüz ettiren ve diğer milli kültürlerden ayıran unsurlar üzerine yoğunlaşmak lazımdır. Bu bakımdan Kelteminar, Afanasyevo ve Andronovo kültürü üzerine durulmalıdır.

Türkler çok erken devirlerde, çok geniş coğrafyalara yayılmışlardır. Bu bakımdan coğrafyanın hemen her köşesinde maddi kültür unsurları arasında benzerlik ve ilişkiler görülebilir. Bunu tespit edebilmek için bazı buluntulara bakmak lazımdır. Bu bakımdan eski dünyada maddi kültürün en önemli numunelerinden birisi mesela keramiklerdir ve kültürlerin farklılıklarını tespit etmede bunlar bize çok yardımcı olmaktadır. Keramikler üzerinde yapılan çalışmalarla insanların göç yolları ve yerleşim alanları tespit edilebilmektedir. Türk tarihinin yayılma alanlarından biri olan bugünkü Ukrayna bozkırlarından başlamak üzere Orta Asya ile bağlantılı baskın kültürler vardır; bunların Andronovo Kültürü ile bağlantıları bulunmaktadır (Berezanskaya-Gerşkoviç, 1983, s. 100-109). Böylece batı-doğu istikametinde bir devamlılık ve bağlantı gözlenebilmektedir, bunun başlangıç noktalarından birisi Ukrayna topraklarıdır. Keramik tipleri Ukrayna'nın batısında doğrusal şerit desenli, Karpat ardı bölgesinde boyalı keramik şeklindedir; buna karşılık doğuya doğru Dinyeper ve Donetsk bölgesinde çukur-tarak bezeli keramikler görülmeye başlanır. Çukur-tarak işlemeli keramikler çok geniş bir sahada Orta Asya'ya doğru yayılır. Tarak desenli çömleklere Neolitik Çağ ile birlikte Urallar'dan Yenisey havalisine kadar olan çok geniş bir sahada rastlanır. Bunlar aynı zamanda Rusçasını literatüre sokmaktan çekindiğimiz kültür adlarının Türkçe karşılığıdır. Bu bakımdan çömleklerin üzerinde bulunan desenlerden hareket ederek, kültürlerin dönemlerini ve birbirleri ile bağlantılarını tespit edebiliriz, kültürlerin birbirleri ile olan bağlantılarını tespit edebiliriz.

Kelteminar Kültürü (M.Ö. VI. Bin Yıl)

Sibirya'da Neolitik dönem insanından kalan maddi kültür unsurları, avcılık ve balıkçılıkla uğraşılan tayga ve tundra bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Çok az olan ve birbirine benzemeyen bu buluntulara (Albova, 1968, s. 94), Angara ve Lena boyunca, Baykal çevresinde, Çit bölgesinde, Amur Havzası'nda ve Primorye'de dağınık olarak tesadüf edilmektedir. Asya boyunca, farklı noktalarda görülen Neolitik dönem kültürlerinin, Ukrayna'nın çevresindeki kültürler ile ilişkili olduğu ve bu dağılımın Ural Dağları'ndan doğuya doğru Pasifik Okyanusu'na kadar devam ettiği söylenebilir. Kanaatimizce bu bağlantının kesişim noktası ise Harezmi'de tespit edilen Kelteminar Kültürü'dür; bu ise Türk etnogenezinin Neolitik Çağ'daki evrelerinden birisidir.

Kelteminar Kültürü üzerine yapılan saha araştırmaları sonucunda çizilen yayılım haritasına göre, Uzboy, aşağı kesimi hariç Amuderya Havzası, Sırderya, Aral'ın kuzeyi ve Batı Kazakistan, Turgay Irmağı'nın kuzeyi orta ve aşağı akımına doğru İrgiz Irmağı, Oyul/Uy Rayonu, Sagız ve Embi'ye kadar olan bölgelerde görülmektedir (Vinogradov, 1968, s. 153). Neolitik Çağ'da Asya'nın ortalarında, geniş topraklara yayılan Kelteminar Kültürü farklı nüfus gruplarına karşılık gelebilecek yerel varyantlara dağılmıştır ve söz konusu kültürün Ural ve Batı Sibirya tarım toplulukları ile temasları vardır (Masson-Sarianıdı, 1972, s. 73). Bu temaslar keramikler üzerindeki bezemelerde kendisini göstermektedir. Bununla birlikte Aral Gölü çevresinde görülen Kelteminar Kültürü dönemi tipindeki ok ucu, Ural ardı ve Orta Ural bölgesinde de tespit edilmiştir (Kosarev, 1996, s. 254). Her iki bölge arasındaki benzerlikler Derevyanko ve Dorj tarafından da belirtilmektedir (Derevyanko.-Dorj, 1992, s. 184). Söz

konusu kültür dönemine ait en erken abidelere Tolstov'un kazdığı Djanbas 4 yerleşimi yakınlarındaki Djebel dördüncü tabakasında ulaşılmış ve son çalışmalar VI. bin yılın sonlarına ait olduklarını göstermiştir (Korobkova, 1996, s. 101). Keltamınar Kültürü'nün Kazakistan'a doğru yayıldığı açıktır. Bu yayılımın Yenisey bölgesine kadar ulaşması da söz konusudur. Mesela, Yenisey Havzası'ndaki bugünkü Dağlık Altay bölgesinde akan Katun Irmağı çevresinde bulunan Afanasyevo Kültürü dönemine ait Kuyum Kurganlarının aşağı tabakasında keşfedilen ve Afanasyevo özelliği taşımayan maddi kültür unsurları ile Keltamınar Kültürü arasında bağlantılar olduğunu söylemektedir (Kiselev, 1951, s. 21).

Afanasyevo Kültürü (M.Ö. IV. Bin Yılın Sonu)

Tunç Çağı'nda ise Murgab Deltası ve Amuderya sahasında elde edilen keramiklerin ya da topraktan yapılmış malzemelerin, yerleşik ve bozkır kabilelerinin kültür etkileşiminin en net kanıtı olduğu ve bu etkileşim sürecinin temellerinin Güney Sibiry'a da Afanasyevo Kültürü döneminde gerçekleştiği belirtilmektedir (Masson, 1992, s. 345). Kanaatimize göre bu bir kültürel karışım ve etkileşimdir; çünkü bahsi geçen sahadaki gelişmelerde antropolojik olarak Evropoid toplulukların teması söz konusudur. Bununla beraber ilerleyen dönemlerde farklı ırksal özellikler taşıyan grupların karıştığı söylenebilir. Mesela Neolitik Çağ'da Baykal bölgesinde Mongoloidler ve Evropoidler karışmışlardır fakat bu karışımın doruk noktası Yenisey ve çevresindeki Taştık Kültürü döneminde yaşanmıştır (Levin, 1964, s. 99). Batı Sibiry'a Neolitik kabilelerinin sanatlarında Ural sakinleri ve Ugorlar ile çok yakın oldukları ve bunların Ugorların ve Doğu Avrupa'daki Finlerin ve güneyde Hint-Avrupalıların ataları olmalarının ihtimali ifade edilmekte ve bu kültür topluluğunun temelinde, Afanasyevo Kültürü döneminde geliştiği dile getirilmektedir (Albova, 1968, s. 103). Bu iddiaya göre batı ve doğu kültürleri arasında bir temas olduğu sonucu çıkmaktadır.

Günümüzdeki Hakasya sahasında, Sibiry'a bölgesi için oldukça önemli görülen, Neolitik veya Eneolitik döneme ait olduğu tartışılan Afanasyevo Kültürü dönemini görmekteyiz. Afanasyevo Kültürü'nün Neolitik dönem ile karıştırılmasının en başlıca sebebi keramiklerinin konik tabanlı olmasıdır (Okladnikov, 2003, s. 118). Okladnikov, Taş Çağı ile doğrudan bağlantılarının bulunduğunu belirttiği Afanasyevo dönemini, M.Ö. III. bin yılın sonu ve II. bin yılın başına tarihlendirmekte, onlara ilk metal işleyiciler değil ama ilk çobanlar demektedir (Okladnikov, 1964, s. 43). Bununla birlikte Yenisey Havzası'nda insan yaşamına dair erken izlerin Neolitik Çağ'da başladığını belirtilmektedir (Kiselev, 1951, s. 16); fakat Yenisey Havzası için bölgede Neolitik Çağ'ın Afanasyevo Kültürü ile başladığını belirtmenin doğru olmayacağını, çünkü Afanasyevo öncesi bölgede karmaşık bir sürecin bulunduğunu ifade etmektedir. Burada dikkat çekici husus Baykal Bölgesi Neolitik Çağı için karakterize görülen balık heykellerinin Yenisey Havzası'nda da (Lepeşkına, Ust Sisima'da) bulunmuş ve Afanasyevo Kültürü'nden daha da erken bir döneme tarihlendirilmiş olmasıdır. O hâlde Baykal ve Yenisey havhalisindeki Neolitik veya Eneolitik dönem kabileleri arasındaki ilişkiler tam olarak ortaya konulmalıdır.

Bu durumda ortaya şu tablo çıkmaktadır: Yenisey bölgesinde görülen en erken üretim çağı Afanasyevo Kültürü dönemi değildir. Bir diğer husus ise Kafesoğlu (Kafesoğlu, 2005, s. 50) ve Ögel'in belirttiği gibi, Afanasyevo Kültürü'nün, Andronovo Kültürü'nün öncülü olduğu meselesi tartışmalıdır¹. Okladnikov, Afanasyevo Kültürü'nün tamamen *orijinal bir bozkır*

¹ Kafesoğlu ve Ögel, Andronovo Kültürü'nün Yenisey ve çevresinden doğduklarını ve batıya doğru yayıldıklarını belirttikleri de bugünkü araştırmalar sonucunda Srubna-Andronovo kabilelerinin Urallar'dan doğuya doğru hareket ettiklerini göstermektedir. Yerel olarak değerlendirilmiş kültürlere ait kalıntılar üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda onların Andronovo Kültürü ile olan bağlantıları ortaya konulmuş ve en erken numuneler Koptyakov Keramikleri (M.Ö. 2150), Federovo (M.Ö. 1980), Erken Srubna (M.Ö. 1940), Alakul (M.Ö. 1900), Petrovka (M.Ö. 1880) olarak tarihlendirilmişlerdir. Bkz. Elvin Yıldırım, *Andronovo Kültürü*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2017, s. 17.

kültürü olduğunu belirterek, onun herhangi bir halefi veya selefi bulunmadığını belirtmektedir (Okladnikov, 1941, s. 13). Buna karşılık Ginzburg-Trofimova, yaptığı antropoloji araştırmalarında Afanasyevo tipinden Andronovo tipine geçişten bahsedebileceğini kaydetmektedir (Ginzburg-Trofimova, s. 47). G. F. Debets, Afanasyevo Kültürü insanının Evropoid ırk tipinde, burnu çıkıntılı, düzleşmemiş, nispeten kısa alın, uzun yüzlü olduğunu ve yüzün geniş, alnın güçlü bir eğimi, kaş sırtlarının gelişmiş olduğunu ve batı Avrupa Üst paleolitik dönemde başlayan bu tipin artık günümüz Avrupa tipinde bulunmadığını belirtmektedir (s. 15). Türk ırk tipinin beyaz ırk mensubu olduğu ortaya koyulmuştur ve Türklerin “Europid” beyaz ırk grubunda “Turanid” tipindeki brakisefal özelliklerle diğer ırklardan ayrıldığı belirtilmiştir (Kafesoğlu, 2005, s. 47). László Rásonyi de bu konuda Türklerin üç büyük ırk ailesi (Europid, Mongolid ve Negrid) içinde Europid ırkına bağlı olduğunu ve bu grupta coğrafyaya göre kendi içerisinde dağılımı olduğunu belirtmektedir (Rásonyi, 1971, s. 7). Gumilev, Afanasyevo toplumunun devamı olarak Tinglingleri işaret etmektedir (Gumilev, 2005, s. 40). Gryaznov, Afanasyevo Kültürü döneminin kökeni meselesinin halledilmesi için öncelikle yayıldığı sahada kültürel-tarihi ve antropolojik olarak eş zamanlı diğer kültürlerin tespit edilmesi gerektiğini, fakat Altay-Sayan bölgesinde ve onun yakın çevresinde onların çağdaşı bilinen bir topluluğun mevcut olmadığını, bu durumda bunların kökeni meselesinin halledilmesi konusunda Altay-Sayan bölgesinin kuzey ve doğusunda yaşayan komşu toplulukların Afanasyevo etnogenizinde ne kadar etkili olduklarının tespit edilmesi gerektiğini, bunların birbirleri ile bağlantıları olabileceği gibi, hiçbir bağlantılarının bulunamaya bilineceğini de belirtmektedir (Gryaznov, 1999, s. 51). Gryaznov’a göre antropolojik olarak Afanasyevo insanı, Okladnikov’un da işaret ettiği gibi, Orta Asya’nın batısından gelme ve tıpkı Yamna, Fatyanov ve Srubna kültürleri insanları gibi paleo-Evropoid (kromagnon) tipe olabilir (s. 52). Bölgede Afanasyevo Kültürü öncesi Neolitik Çağ’a ait ve Afanasyevo’dan daha eski olduğu düşünülen mezarlar keşfedilmişti. Bu mezarlardaki insan iskeletleri üzerinde çalışmalar G. F. Debets tarafından yapıldı. Buradaki erkek iskeletlerinin sonraki dönem Afanasyevo erkeklerine benzemediği, kadın iskeletlerinde ise çok fazla çeşitlilik olduğu belirtilmektedir. Kiselev, Debets’in raporuna göre bu mezarda Mongoloid ve Evropoid karışımı söz konusudur diye belirtmektedir (Debets, 1941, s. 17).

Kızlasov, Afanasyevo Kültürü’nü, M.Ö. III. bin yılı sonu Afanasyevo, M.Ö. II. bin yılın başı Okunevo Kültürü olmak üzere iki bölüme ayırmış (Kızlasov, 1971, s. 67), Kiselev ise genel bir kronolojik aralık vermeden Afanasyevo toplumunun Eneolitik Çağ’dan itibaren doğuda Baykal ve batıda Urallar olmak üzere bağlantılarını tespit etmeye çalışmıştır. Okladnikov ise Sibiry etnogenezinde rolü bulunan Afanasyevo Kültürü’nün batı ile bağlantıları üzerinde durmuş ve Aral Gölü’ne has Corbicula Fluminalis su kabuğunun, Yamno-Katakomb mezar tipinin ve Kiselev’in işaret ettiği Tesin mezarları ile ilişkilerin kayda değer olduğunu belirtmiştir (Okladnikov, 1941, s. 13). Bununla birlikte Okladnikov, Sibiry’da Afanasyevo Kültürü’nün batıdaki antropolojik Evropoid Neolitik kabilelerle bağlantılı olduğunu ve bunların Yamna-katakomb ve Keltaminar Kültürleri ile ilişkili olduklarını ifade etmektedir (Okladnikov, 1941, s. 14)².

Kültürler arası ilişkiler göz önünde bulundurularak, yayılımın batıdan mı yoksa doğudan mı kaynaklandığı veya diğer bir deyişle Afanasyevo’dan batıya doğru mu yoksa batıdaki Neolitik kültürlerden doğuya doğru mu gittiği sorusunun cevabı; döneme ait

² Formozov da Okladnikov gibi elde edilen maddi kültür unsurları ve çömleklerdeki desenler üzerinde Keltaminar-Afanasyevo ve Andronovo Kültürü bağlantılarına değinmiştir. Bkz. O. O. Formozov “Keltaminarskaya Kultura v Zapadnom Kazahstana”, *KSIA XXV*, Edit., A. D. Udaltsov, Moskva-Leningrad, 1949, s. 49-58. Ginzburg-Trofimova da Proto-Avrupa tipine yakın dolikosefal tiplerin Yenisey ve Altay’daki Afanasyevo insanının Aşağı Volga havalisindeki Yamna ve Srubna Kültürü ile eski bağlantılarının mümkün olabileceğini belirtmektedir. Bkz. Ginzburg-Trofimova, *Paleoantropolgiya Sredney Azii*, Moskva, 1972, s. 93.

mezarlardan elde edilen hayvan ve insan kemikleri, ağaç parçaları vb. malzemeler üzerinde, günümüz teknolojisindeki yöntemlerinden biri olan hızlandırıcı kütle spektrometresi AMS yönteminin uygulanmasıyla verilebilir. Altay bölgesinde yapılan son çalışmalara göre mezarlardan elde edilen insan kemikleri M.Ö. 3800-2500 aralığına tarihlendirilmiştir ve bu duruma göre Yamna Kültürü, Afanasyevo Kültürü'nden daha sonra ortaya çıkmıştır yorumu yapılmıştır (Polyakov-Svyatko-Stepanova, 2017, s. 63).

Andronovo Kültürü'nden (M.Ö. 2150) Türk Topluluklarına

Urallar'dan Kazakistan bozkırına, oradan Tanrı Dağları ve Altay-Sayan boyunca görülen Andronovo Kültürü; M.Ö. II. bin yıldan itibaren tüm bu sahada baskın bir kültür olarak hem etnografik malzemesiyle hem de antropolojik tipiyle bölgeye hâkim konumdadır. Yenisey civarında bu kültürün yayıldığı dönemde, Kızlasov'un Afanasyevo Kültürü'nün bir safhası olarak değerlendirdiği Okunevo Kültürü de ortaya çıkmıştır. Türklerin yaygın olarak yurt tuttıkları bu coğrafyada en erken devirlerden Türklerin ortaya çıktıkları döneme kadar tüm kültür dönemleri birbirine intisap etmiş görünmektedir. Andronovo Kültürü'nün en erken bakiyeleri Ural sahasında M.Ö. 2150 yıllarında görülürken, Yenisey bölgesi Federovo safhası M.Ö. 1900-1500, Rusya Altayları ve Üst Obi bölgesi ise Federovo safhası M.Ö. 2000-1700 yılları arasına yerleştirilmiştir (Molodin-Epimohov-Marçenko, 2014, s. 145). Ural çevresinde Andronovo Kültürü'nün hem Srubna Kültürü ile hem de Sintaşa Kültürü ile bağlantıları tespit edilmiş, en erken keramik ürünler ise Koptyak safhasında tespit edilmişlerdir (Molodin-Epimohov-Marçenko, s. 145). Andronovo Kültürü'nün yayıldığı sahada Bozkır yaşam tarzı ortaya çıkmaya başlamıştır. Konargöçer yaşam tarzını benimseyen ve hayvancılıkla uğraşan halk hem usta madencilerdir hem de savaşçılardır. Döktükleri tunç ürünler (bıçak, hançer, balta, ok uçları) çok geniş sahalarda yayılmıştır.

Okunevo Kültürü de M.Ö. II. bin yılda Yenisey ve çevresinde görülen bir kültür dönemidir ve bölgede Andronovo Kültürü ile eş zamanlı olarak yaşandığı ortadadır. Kamorov tarafından başta erken Andronovo Kültürü olarak ifade edilse de daha sonra bu kültürün kendine has bir kültür olduğu ve insan tipinin Mongoloid özellikler de taşıdığı anlaşılmıştır (Albova, 1968, s. 165). D. G. Savinov, Andronovo halkının bölgeye gelmesinden sonra her iki toplumun anlaşamadığını ve yaşanan çatışmalar sonrası Okunevo toplumunun bölgeyi terk ederek güneye gittiğini, bir kısmının da Tuva ve Kuzey Batı Moğolistan'da İskit toplumunun oluşumunda bulduklarını belirtmektedir (Savinov, 2004, s. 115). Okunevo Kültürü toplumu, proto-Samoyed ve Tibetlilerle ilişkili olarak da düşünülmektedir (Leontiyev-Karelko-Esin, 2006, s. 76). Proto-Samoyedlerin Ural kökenli oldukları ve M.Ö. VI.-IV. bin yıllar arasındaki Ural birliğinin Samoyedleri oluşturacak ögelerin ayrılması ve uzaklaşması ile sona erdiği belirtilmektedir (Golden, 2003, s. 314). M.Ö. II. bin yılda Okunevo Kültürü'nün Samoyedler olacağı fikri kronolojiye ters düşmektedir; çünkü Ugorların Obi üzerinden, Samoyedlerin Yenisey üzerinden kuzeye gidişleri M.Ö. III. Yüzyıldır (Gumilev, 2005, s. 560). Yenisey havasından Kazakistan'a doğru, Okunevo ve Andronovo Kültürü ardından Karasuk Kültürü hâkim olmuştur. Bu döneme ait maddi kültür unsurlarında Andronovo Kültürü izleri takip edilmeye devam edilmiş ve daha sonra bölgeye hâkim olan Tagar- ve erken Türk kültürü zamanında bu izler özellikle antropolojik malzemelerde ve mezar ürünlerinde gözlemlenmiştir (Çlenova, 1983, s. 23). Gumilev, Afanasyevo toplumunun devamı olarak gördüğü Tagar dönemini Tinglinglere bağlamakta (s. 41), benzer şekilde Savinov da Tagar dönemi Tinglingleri'nin eski Türklerin etnik ve sosyal tarihinde belirleyici bir rolünün olduğunu ifade etmektedir (Savinov, 1984, s. 10). Bahaeddin Ögel de Kırgızlarla Tinglinglerin komşu olduklarını ve T'ang-shu'da Kırgızların Tinglinglerle karıştıklarının ifade edildiğini belirtmektedir (Ögel 1948, s. 796). Yenisey Kırgızları kaynaklarda yeşil gözleri, beyaz ten ve kırmızı saçları ile evropoid bir tip olarak tasvir edilmektedir. Tarihi kaynaklarda Tinglingler hakkında çok az malumat vardır, Kaoche ve Töles boyları Tinglinglerin bir devamıdır (Taşağıl,

2004, s. 7). Masao Mori, Kao-ch'elerin Ch'ih Ti'lerin torunları olduklarını, kuzeydeki kavimlerin onları Ch'ih-le olarak, Çinlilerin Kao-ch'e Ting-ling olarak adlandırıldıklarını ifade etmiş ve "yüksek araba veya yüksek tekerlek" anlamına geldiğini, Kao-ch'e'lerden daha erken (M.Ö. 5-3 yy) döneme tarihlendirilen ve Hermitage'da sergilenen Pazırık kurganından çıkarılmış yüksek tekerlekli arabaya benzemesinin muhtemel olduğunu belirterek Pazırık Kültürü ile ilişkilendirmiştir (Mori, 1978, s. I-XV).

Tagar Kültürü Kiselev tarafından iki evreye ayrılmıştır. İlk evre Tagar döneminin Karasuk Kültürü ile beraber M.Ö. 1. bin yıl- VII. yy. arasını kapsadığını, ilk Tagar mezarının M.Ö. VIII-VII. yy arasına tarihlendiğini ve VI. yy İskit kurganlarında Tagar öğelerinin kullanıldığını belirtmektedir (Kiselev, 1951, s. 251). Buna göre Karasuk Kültürü zamanında filizlenmeye başlayan Tagar Kültürü İskitler döneminde kendine has özellikler ortaya çıkarmış ve Taştık dönemine kadar gelmiştir. Tagar-Taştık Kültürü arasında geçiş ise M.Ö. II. yy. ile I. yy. arasında yaşanmıştır (Davlet, 1976, s. 16).

Doğu Sibirya'da ise IV.-III. bin yılda Baykal ve çevresindeki Neolitik Çağı, Tunç Çağı takip etmektedir. Baykal ötesi ve Baykal çevresi olarak ayrılan bölgede İsakov, Serov ve Kitoy Kültürleri'nin³ ardından Tunç Çağı Glazkov Kültürü⁴ ve ardından M.Ö. I. bin yıldan itibaren Kurumçi Kültürü, Yassı Taş Mezar Kültürü, Hunlar, Kurikanlar, Tunguzlar, Buryatlar ve diğer yerel kabilelerin yerleştikleri görülmektedir. Okladnikov tarafından bu adla anılmaya başlanan Kurumçi Kültürü döneminde Baykal bölgesinde Türkçe konuşan ve Orhon-Yenisey tipinde Runik harfleri olan Türk boylarından Kurikanlar yaşamaktaydı (Okladnikov, 1976, s. 44)⁵. Yine bölgede çok geniş bir sahada yayılmış olan Yassı Taş Mezar Kültürü dikkat çekmektedir. Yayılım sahasının Ti'lerin sınırına kadar dayandığı (Esin, 1978, s. 30), bu kültür içerisinde Karasuk Kültürü özellikleri taşıyan ürünlerin elde edildiği (Sosnovskii, 1940, s. 40), böylece en erken İskit dönemine kadar tarihlendirilebileceği de iddialar arasındadır. Hunların bölgeye geldikten sonra bu âdeti benimseyip uygulamaya devam ettikleri de belirtilmektedir (Jettmar, 1972, s. 16). Erken Türk mezarlarından Arısı yakınlarındaki Şignak-Say'daki VI.-VII. Yüzyıl Kengeres mezarlarındaki yetişkin erkeğin Evropoid Andronovo tipinde, kadının ise Andronovo'ya yakın brakisefal tipte olduğu görülmektedir (Ginzburg, 1954, s. 384). Gök-Türkler döneminde Yassı Taş Mezar üslubunun korunduğu da ifade edilmektedir (Dikov, 1958, s. 71). Özellikle Yassı Taş Mezar Kültürü'ne ait maddi kültür unsurlarının ve kaya resimlerinin Orhun Yazıtları'nda Türk boyları arasında zikredilen Kurikanlar'a ait oldukları Okladnikov ve Dikov tarafından ifade edilmiştir. Böylece Türk etnogenezinde Andronovo Kültürü'nden Türk topluluklarının edebi kültür devirlerine kadar olan dönemi açık bir şekilde izlememiz mümkün olmaktadır.

Sonuç

Neolitik Çağ'dan itibaren Ural havalisinden daha doğuya doğru Evropoid tip insanın yolculuğu arkeolojik çalışmalar sonucu doğrulanmaktadır. Özellikle Altay-Sayan boyunca Evropoid tipte insan nüfusu, Neolitik dönemde bölgede bulundu ve Baykal bölgesine göç etti.

³ Kitoy Kültürü M.Ö V. bin yılın ortaları ve IV. bin yıla, Serov Kültürü M.Ö. V. IV, Glazkov Kültürü'nün ise M.Ö. III. Bin yıl ile II. Bin yıl aralığına ait olduğu belirtilmektedir. Bkz. Yu. A. Emelyanova, "Ranniy Bronzoviy Vek Pribaykalya", *Drevniye Kulturi Mongolii i Baykalskoy Sibiri*, Edit. D. Tumen-M. Erdene- E. Mijjidorj, Ulanbatar, 2012, s. 166. Ayrıca bkz. A. D. Tsibiktarov, *Buryatiya v Drevnosti İstoriya (S Drevneyşih Vremen do XVII Veka)*, Edit. Yu. P. Shagdurov, Ulan-Ude, 1999, s. 84.

⁴ Bu Kültür dönemini daha erken dönemlere tarihlendiren uzmanlar da mevcut olup Baykal bölgesi Neolitik dönemden Türklerin bölgede görülüşüne kadar görülen Kültür dönemleri hakkında bilgi için bkz. Elvin Yıldırım, "Neolitik Çağdan İtibaren Baykal Gölü Çevresindeki Kültürlerin Türklerle Olan Bağlantılar", *TDA*, (231), Kasım-Aralık, 2017, s. 183-192.

⁵ Ayrıca Bkz. *İstoriya Sibiri s Drevneyşih vremen do naših dnei*, T. 1, Edit. A. P. Okladnikov, Leningrad, 1968, s. 291.

Tunç Çağı'nda özellikle söz konusu sahada yine kökenleri Ural olarak görülen Andronovo insanı doğuya, güneye ve kuzeye doğru yayıldı. Evropoid tipteki Andronovo insanı, M.Ö. 2150 yıllarından M.Ö. 1000'lere kadar bu geniş coğrafyada varlığını sürdürdü, bozkır kültürünün temelini oluşturdu; bu, Demir Çağı Karasuk Kültürü'ne doğru evrildi. Burada daha önce bulunan Mongoloid tipte insanlarla yapılan evlilikler sonucu yeni bir tip olan Mongoloid-Evropoid tip, Kazakistan bozkırına doğru geri yayıldı. Demir Çağı Taştık Kültürü döneminde ise Mongoloid tip daha da doruğa çıktı. Taştık Kültürü'nden önce Yenisey ve çevresinde hâkim olan ve Karasuk Kültürü dönemi ile ilişkili olan Tagar Kültürü döneminde hala Evropoid insan tipi görülmekteydi, bunlar Yenisey Kırgızlarının ataları olarak düşünülen Türk boylarından Tingling'lerle ilişkili olmalıdır. Tarihi kaynaklarda Tinglingler hakkında çok az malumat vardır, Kaoche ve Töles boylarının Tinglinglerin bir devamı oldukları bilinmekte, hatta pazırık kurganlarında çıkan yüksek tekerlekli arabalar sebebiyle de Altay-Pazırık Kültürü ile ilişkilendirilmektedirler.

Hint-Avrupa teorisi, yukarıda zikredilen kültürleri, Türkleri ve Türklüğü yok sayarak çoğunu Hint-Avrupalı, İndo-Germen veya İran dilli topluluklara atfetmektedir. Oysaki erken Türk mezarlarında yapılan kazı çalışmaları ve antropoloji verileri erken Türklere de Evropoid tipin varlığını göstermektedir. Andronovo tipi Evropoid'dir. Rus antropologların çalışmalarına göre erken Türk mezarlarında Evropoid Andronovo insanı tipi mevcuttur.

Yenisey'in doğusunda Baykal bölgesinde yerli Mongoloid tipte insan kalıntıları elde edilmiş, ardından bölgenin Evropoidlerin istilasına uğradığı görülmüştür. Tunç Çağı Glazkov Kültürü dönemi ardından bölgede Yassı Taş Mezar Kültürü görülmeye başlanmıştır. Bu kültür döneminde Hunların bölgeye geldikleri ve Yassı Taş Mezar Kültürü toplumu ile karıştıkları ve o dönemde Hunların Mongoloid tipte oldukları iddia edilmektedir. Bazı arkeolog ve antropologlara göre Hun kurganlarından çıkan insan iskeletlerinin bir kısmı Mongoloid ve bir kısmı ise Evropoid'dir. Bazı araştırmacılara göre ise çıkarılan kafatasları, uzun kafa ve yassı yüzlü Mongoloid Baykal tipidir ve bu tipler Hun insanına ait değildir. 25 no'lu Noin Ula Kurganı'nda çıkan iskeletlerin tipi ve ata binen Hun heykelinin Mongoloid ya da Evropoid olduğuna dair görüşler bulunmaktadır (Chi Linzhen, 1984, s. 7). Erken Türklere atfedilen mezarlarda Andronovo ve Mongoloid tipte insan iskeletleri tespit edilmiştir. Gök-Türkler çağında da Hunlarda olduğu gibi yaygın olarak Yassı Taş Mezar üslubunun uygulandığı, Kurumçi Kültürü'nü yaratan Kurikanların da Yassı Taş Mezar üslubunu uyguladıkları bilinmektedir. Kurikanların Baykal ve çevresinde yerleştikleri, bu aileden kopan ve Saha/Yakut bölgesine giden grubun da bugünkü Yakutların ataları oldukları görülmektedir.

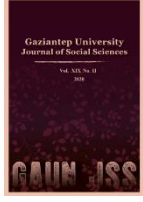
Bölgenin etnogenez süreci oldukça karmaşıktır. Bu bakımdan Türk etnogenezinde veya etnik oluşumunda Neolitik Çağ, Tunç Çağı ve Demir Çağı'nda kültürlerin iyi anlaşılması gerekmektedir. Evropoid'lerin bölgeye gelişleri, burada yerel gruplara karışmaları veya onlarla karışmadan komşu olarak yaşamaları gibi süreçler de mevcuttur. Bu bakımdan batıda Urallar'dan Hakasya'ya ve oradan Baykal'a doğru yayılan kültür dönemlerinin analizleri tafsilatlı olarak yapılmalıdır. Türkiye'deki yaygın kabulün aksine Afanasyevo, Andronovo ve diğer kültür dönemlerinin Türklerle ilişkileri ve konunun aydınlatılması ve bu bölgedeki etnik hareketlilik her bakımdan batıdan Urallar'dan, Çin'in kuzeyinden, Amur sahasından ve Moğolistan'ın içlerinden olmak üzere hem antropolojik hem de etnografik açılarından yapılacak daha detaylı çalışmalara ihtiyaç duymaktadır. Çünkü Türkiye'deki görüş Türklerin erken atalarını Altay-Sayan çevresi ile sınırlandırmaktadır. Makalemiz boyunca zikredilen kültür dönemlerinin bir halkanın zincirleri gibi birbirleri ile bağlantılı olduğu, son olarak Töleslerin ataları olan Tinglinglere kadar uzandığı görülmektedir.

Kaynakça

- Albova, G. A. (1968). *İstoriya Sibiri. Tom I*, Leningrad: İzdatelstva Nauka.
- Artamanov, M. İ. (1949). K voprosu ob etnogeneze v sovetskoy arheologii. *KSİA*, (XXIX). 3-17.
- Artemenko, İ. İ. (1985). *Arheologiya Ukrainskoy SSR. Tom I*. Kiev: Naukova Dumka.
- Berezanskaya, S. S. ve Gerşkoviç, Y. A. (1983). Andronovskie Elementi v Srubnoy Kulture na Ukraine. M. D. Maşın (Ed.) *Bronzoviy vek stepnoy polosı Uralo İrtişskogo Mejdureçya*, 100-109: Çelyabinsk: Başkirskogo un-ta.
- Chi Linzhen. (1984). Zhongguo beifang minzuyu menggu zu zuyuan, *Menggu Shilun Wenxuan Ji: C. I*, 1-26.
- Çlenova, N. L. (1983). Osnovı hronologii Andronovskih pamyatnikov federovskogo tipa. M. D. Maşın (Ed.) *Bronzoviy vek stepnoy polosı Uralo-İrtişskogo Mejdureçya*, 22-34. Çelyabinsk: Başkirskogo un-ta.
- Davlet, M. (1976). *Rock engravings in the Middle Yenisei Basin*. Moskow: Nauka.
- Debets, G. F. (1941). Problema zaseleniya severo-zapadnoy Sibiri Po dannım paleoantropologii, *KSİA*, (IX), 14-18.
- Derevyanko A. P.-Dorj, D. (1992). Neolithic tribes in northern parts of Central Asia. *History of civilizations of Central Asia*. Vol. 1, France: Unesco, 169-191.
- Dikov, N. N. (1958). *Bronzoviy vek Zabaykalya*. (A. P. Okladnikov, ed.) Ulan-Ude: Akademiya Nauk.
- Emelyanova, Y. A. (2012). Ranniy bronzoviy vek Pribaykalya. *Drevniye kulturnı Mongolii i Baykalskoy Sibiri*, Mejdunar. nauç. konf. 5-9 Sentyabr 2012 g. Ulanbator. 164-170. Mong. Gos. Un-ta.
- Esin, E. (1978). *İslamiyet'ten önceki Türk kültür tarihi ve İslam'a giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Formozov, O. O. (1949). Keltaminarskaya kultura v zapadnom Kazahstana, *KSİA*, (XXV). 49-59.
- Ginzburg, V. V. (1954). Materialı k antropologii drevnego naseleniya yujnogo Kazahstana. *SA*, (XXI), 379-396.
- Ginzburg, V. V. ve Trofimova, T. A. (1972). *Paleoantropolgiya Sredney Azii*. Moskva: Nauka.
- Golden, P. (2003). Rusya'nın orman kuşağı halkları. *Erken iç Asya tarihi*. D. Sinor (Der.), 312-314, İstanbul: İletişim Yay.
- Gryaznov, M. P. (1999). *Afanayevskaya kultura na Yeniseya*. Petersburg: Rossiskoy Akademiya Nauk.
- Gumilev, L. N. (2005). *Hunlar*. (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge.
- Jettmar, K. (1972). İlk Türklerin paleo-antropolojisi hakkında. *Türk kültürü el-kitabı, C. II./ I/a*. İstanbul: Milli Eğitim Yay.
- Kafesoğlu, İ. (2005). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötüken.
- Kızlasov, L. P. (1971). Afanasevskaya epoha v istorii Hakasii, *Vestnik Moskovskogo Universitete. Seri:9*, (No:2). 66-75.
- Kiselev, S. V. (1951). *Drevnyaya istoriya yujnoy Sibiri*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR.

- Korobkova, G. F. (1996). Srednyaya Aziya i Kazahstan, *Neolit severnoy Evrazii*. 87-126. Moskva: Nauka.
- Kosorev, M. F. (1996). Neolit Vostoçnogo Zauralya i Zapadnoy Sibiri, *Neolit severnoy Evrazii*. 253-270. Moskva: Nauka.
- Leontiyev, N. V. & Kapelko, V. F. & Esin, Yu. N. (2006). *İzvayaniya i steli Okunevskoy kulturi*. Abakan: Hakaskoe knijnoe izdatelstvo.
- Levin, M. G. (1964). The antropological types of Siberia. *The Peoples of Siberia*, 99-104. Chicago-London: The university of Chicago press.
- Masson, V. M. & Sarianıdı, V. I. (1972). *Central Asia*. London: Thames and Hudson.
- Masson, V. M. (1992). The decline of the bronze age civilization and movements of the tribes. A.N. Dani-V. M. Masson (Ed.), *History of civilizations of Central Asia*. (Vol. 1), 337-357. France: Unesco.
- Molodin, V. İ., Epimohov, A. V. ve Marçenko, J. V. (2014). Radiouglerodnaya hronologiya kultur epohi bronzı Urala i yuga zapadnoy Sibiri: Printsipi i podhodi, Dostijeniya i problemi, *Vestnik Novosibirskogo Gosuderstvennogo Universiteta. seriya istoriya, filologiya. T. 13*. (Vıp.:3), 136-167.
- Mori, M. (1978). Çin kaynaklarındaki Türk veya Türük adları. *Türk kültürü el-kitabı*, Seri II. Cild I/b. I- XV. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Okladnikov, A. P. (1941). Neolitiçeski pamyatniki Kak istoçniki po etnografii Sibiri i dalnego vostoka. *KSİA*, (IX). 5-14.
- Okladnikov, A. P. (1964). Ancient population of Siberia and its culture. *The Peoples of Siberia*. 13-105. Chicago-London: The university of Chicago press.
- Okladnikov, A. P. (1976). *İstoriya i kulturi Buryatii*. (V. E. Lariçev, Ed.) Ulan-Ude: Buryatskoe Knijnoe İzd.
- Okladnikov, A. P. (2003). Tarihin şafağında İç Asya. *Erken İç Asya Tarihi*. D. Sinor (Der.), 61-140. İstanbul: İletişim Yay.
- Ögel, B. (1948 Ekim). İlk Töles boyları Ugur Ting-ling ve Kao-ch'e'ler. *Belleten*, XII (47), 796-831.
- Polyakov, A. V. ve Svyatko, S. V. & Stepanova, N. F. (2017). Hoviye dannie po radiouglerodnoy hronologii pamyatnikov Afanasevskoy kulturi Altaya. *Trudi V (XXI) Vserossiyskogo arkheologicheskogo syezda v Barnaule-Belokurihe (1-8 Oktyabir 2017. T. 3*. 62-66. Barnaul:İzd. Bo. Alt. un-ta.
- Rásonyi, L. (1971). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Savinov, D. G. (1984). *Narodni yujnoy Sibiri v drevnetyurskuyu epohu*. Leningrad: İzdatelstvo Leningradskogo Universiteta.
- Savinov, D. G. (2004). Naseleniya srednego Yeniseya v epohu slojeniya skotovodçeskih obşetv (III. tıs. do. n.e.-seredina I tıs. n.e.). *Journal of Turkic Civilization Studies*, (sayı 62), 107-133.
- Sosnovskii, G. P. (1940). Rannie koçevniki Zabaykalya. *Kratkie Soobşeniya*, (VIII), 36-42.
- Taşığıl, A. (2004). *Çin kaynaklarına göre eski Türk boyları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Teploukhov, S. A. (1929). Opıt klassifikatsii drevnih metalliçeskih kultur Minusinskogo Kraya (v kratkom izlozhenii). *Materialı Po Etnografii, T. IV*, 41-62.

- Tsıbiktarov, A. D. (1999). *Buryatiya v drevnosti İstoriya (S drevneysih vremen do XVII Veka)*, Ulan-Ude: İzd. Buryatskogo Gos.
- Vinogradov, A. V. (1968). *Neolitiçeskiye pamyatniki Xorezma*. Moskva: İzd. Nauka.
- Yıldırım, E. (2017 Kasım-Aralık). Neolitik çağdan itibaren Baykal Gölü çevresindeki kültürlerin Türklerle olan bağlantıları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (231), 183-192.
- Yıldırım, E. (2017). *Andronovo kültürü*. Yayınlanmamış doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Kamu Yönetiminde Liyakatin Önemi: Adalet Temelinde Bir Değerlendirme

The Importance of Merit in Public Administration: An Evaluation Based on Justice

Ömer ÇAMUR^a *

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Bingöl / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6447-1475

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21 Mart 2019

Kabul tarihi: 10 Şubat 2020

Anahtar Kelimeler:

Kamu Yönetimi,

Liyakat,

Adalet

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 21, 2019

Accepted February 10, 2020

Keywords:

Public Administration,

Merit,

Justice

ÖZ

Kamu yönetimi, yapısı ve işleyişi itibarıyla geniş bir olgudur. Kamusal nitelikteki hizmetlerin sunulmasında devletin en büyük ve en önemli örgütsel yapısını oluşturan kamu yönetiminin etkin ve verimli bir şekilde işlemesi hem vatandaş ihtiyaçlarının giderilmesinde hem de genel manada devletin sunmuş olduğu hizmetlerde başarı oranının yükselmesinde oldukça etkilidir. Kamu yönetiminin, varlık nedeni doğrultusunda faaliyet göstermesi ve kendisinden beklenen amaçlara ulaşabilmesi gerekmektedir. Kamu yönetiminin amacı doğrultusunda faaliyet göstermesi onun mümkün mertebe sorunsuz bir şekilde işlemesi ile yakından ilişkilidir. Sorunsuz ve başarılı bir yönetim için ise adalet ve liyakat kavramları önem kazanmaktadır. Genel anlamda her insana hak ettiğinin verilmesini ifade eden adalet, herkesin yeteneklerine uygun olan işle meşgul olmasını ifade eden liyakati gerekli kılmaktadır. Adaletin en güzel tezahürlerinden biri olan liyakatin kamu yönetiminde uygulanması, kamu yönetiminin en önemli unsuru olan 'insan' unsurundan verim elde edilmesini ve yönetimin başarılı olmasını sağlamaktadır. Liyakat ve adalet ile ilgili tarihi ve güncel fikir ve düşünceler üzerine oluşturulan bu çalışmada öncelikle 'liyakat' kavramı açıklanmıştır. Çalışmanın devamında ise liyakat kavramı adalet temelinde değerlendirilerek kamu yönetimi açısından önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada bir yandan liyakatin adalet ile sağlanabileceği ortaya konmaya çalışılırken, diğer yandan liyakatin kamu yönetimi için vazgeçilmez bir kavram olduğu üzerinde durulmuştur.

ABSTRACT

Public administration is an extensive phenomenon due to its structure and functioning. The efficient and productive functioning of public administration which constitutes the biggest and the most important organizational structure of a government in presenting public services are quite effective both in satisfying the needs of citizens and in increasing the success rate in the services that are presented by the government. It is required from public administration to operate in accordance with the reason of state and to fulfill the expected objectives. The purpose-oriented operation of public administration is closely related to its operation with minimum problems. The concepts of justice and merit come into prominence for a smooth and successful administration. Justice which generally means each person should get what they deserve requires merit which states that everyone should be occupied with a profession that is appropriate to their skills. The application of merit in public administration which is one of the best manifestations of justice provides public administration to obtain efficiency from the element of "human" which is one of the most important elements of public administration and the administration to be successful. In this research which was based on the historical and contemporary ideas and opinions on merit and justice, first, the concepts of 'merit' were explained. Then, the importance of merit in terms of public administration was tried to be revealed by evaluating it on the basis of justice. On the one hand, it was tried to reveal that merit can be provided with justice and on the other hand it was emphasized that merit is an irreplaceable concept for public administration.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ocamur@bingol.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Public administration is a wide phenomenon in terms of its structure and functioning. The efficient and productive functioning of public administration, which constitutes the largest and most important organizational structure of the state in the provision of public services, is very effective in terms of both meeting the needs of citizens and increasing the success rate in the services provided by the state in a general sense. Public administration is required to function in line with its reason for existence and achieve the goals expected from it. Public administration operating in accordance with its purpose is closely related to its smooth functioning. The concepts of merit and justice come into prominence in terms of an unproblematic and successful administration.

Merit is one of the concepts that have been emphasized in all periods of history and acknowledged as necessary to be dominant in administration. Conceptually, merit has the meaning of being deserving, suitable and competent. In terms of public administration, it stands for assigning the duty of providing public service to competent individuals. In other words, merit refers to basing the processes of entry into public service, progressing and advancing in the service and all types of assignment and conferment on the principle of competence.

Justice is a fundamental administrative value that is difficult to be defined as a wide concept by nature. Justice, which refers to giving people what they deserve in its most general sense, is defined as sometimes equality, sometimes legality and sometimes the consideration of common interest.

The relationship between justice and merit emerges on the basis of the concept of "right". The definition of justice stating that every individual is given what they deserve involves the idea that every person is required to engage in occupations that suit their abilities and required regarding merit on the basis of justice. Therefore, merit cannot be present in an administration where justice is not pursued. This situation also indicates the existence of the relationship between merit and justice.

Public administration is expected to meet the needs of citizens in a rapid and qualified manner with a sense of efficiency and productivity. The fact that the merit system is frequently overlooked in public administration and favoritism is preferred over it due to various reasons harms the sense of efficiency and productivity in public services. The efficient and productive functioning of public administration is directly related to the administrative sense of merit and justice.

In administrations where merit and justice are not adopted as fundamental principles, the "human" element is not sufficiently benefited from and the needs of citizens are either met in an unproductive manner or remain unfulfilled. However, the "human" element directly affects the success of public administration as an important factor among the elements of public administration. In cases where the human element fails, disruptions occur in public services and therefore it is not possible to meet the needs of the public. This situation necessitates the formation of a competent and qualified workforce that possesses the criteria required by their duty. Merit and justice are necessary for the realization of this idea.

It is not possible to achieve success in an administration where merit is absent or overlooked. Although the Turkish public administration adopts merit as the main principle in legal texts, the fact that this principle is rarely implemented in practice leads to serious problems in public administration such as being unable to benefit from the human element, promotion of individuals who do not possess the qualifications required by their duty to the upper administrative levels, failures in the execution of public duties, inability to perform public services in an efficient and productive manner and the inability to meet the needs of citizens. Failure of public administration may lead to the disruption of state activities and the devastation of social life devoid of service. This situation emphasizes the importance of merit.

In today's world where the state has an increased presence in social life and provides critical tasks, the appropriate implementation of state, which is one of the fundamental principles of the Turkish public administration, has become even more important. The effects of individual non-functionality on administrative failure should certainly be eliminated. For this, assignments and promotions should be based on merit instead of trust and loyalty, which is a case that is frequently observed in the Turkish public administration, seniority promotions should be based on merit, a select number of competent individuals should be employed instead of engaging in overemployment in order to eliminate problems and ensure efficiency in services, and merit-based protection should be generalized instead of protecting personnel to the extent of privilege.

In conclusion, it should be noted that thinkers such as Plato, Koçi Bey, Farabi, Nizam al-Mulk, Ibn Khaldun and many others examined justice on the basis of the concept of "right" and considered merit as a requirement of justice. They attributed the establishment of merit to the implementation of justice. In their world of thought, public service is a commitment and only the most competent individuals can be trusted with this commitment. In order to ensure trust and achieve success in public administration in this way, merit should be implemented in a comprehensive manner. This can be achieved through justice as it is a requirement of justice to be worthy of trust.

Giriş

Kamu yönetimi, vatandaşların ortak ihtiyaçlarını gidermek amacıyla bir araya geldikleri, örgütlenip iş birliği yaptıkları ve bu uğurda faaliyetler yürüttükleri ilk çağlardan beri var olan ve devletin en önemli organını oluşturan temel bir olgudur. Kamu yönetimi tarihin her döneminde devletin vatandaşlara yansıyan yüzü olarak, kamusal nitelikteki ihtiyaçların giderilmesi için faaliyet göstermiştir. Kamu yönetiminin başarısı veya başarısızlığı sunmuş olduğu hizmetlerin niteliğinde kendisini göstermektedir. Başarılı bir kamu yönetimi ise sorunsuz ve kaliteli hizmet sunumu ile doğrudan ilişkilidir.

Yönetimsel süreçlerdeki krizlerin veya başarısızlıkların temel nedeni, sistem içerisinde benimsenmiş olan kriterlerin veya ölçütlerin kaybedilmesi, esnetilmesi veya uygulanmamasıdır. Liyakat, bu ölçütler içerisinde en önemli olandır. Türk kamu yönetiminde liyakat kavramı temel kriter olarak benimsenmesine rağmen uygulamada yaşanan aksaklıklardan dolayı bu ilkenin yeterince uygulanmadığı görülmektedir (Gökdeniz vd., 2017, s. 212; Aydın, 2017, s. 306). Bu durum yönetsel anlamda yetmezliğe neden olmakta ve yönetsel sorunların varlığını tetiklemektedir.

Kamu yönetiminden, vatandaşların isteklerinin hızlı ve kaliteli bir şekilde etkinlik ve verimlilik anlayışı ile yerine getirmesi beklenmektedir. Liyakat sisteminin kamu yönetiminde çoğu zaman göz ardı edilmesi ve yerine çeşitli nedenlerle kayırmacılık sisteminin tercih edilmesi, kamusal hizmetlerin etkinlik ve verimlilik anlayışına zarar vermektedir. Kamu yönetiminin etkin ve verimli bir şekilde faaliyet göstermesi, yönetimin liyakat ve adalet anlayışı ile doğrudan ilişkilidir. Liyakatin veya adaletin temel ilkeler olarak uygulanmadığı yönetimlerde ‘insan’ unsurundan yeterince yararlanılamamakta ve vatandaş ihtiyaçları verimsiz bir şekilde giderilmekte veya giderilememektedir.

Bu bilgiler ışığında yapılan bu çalışmada öncelikle ‘liyakat’ kavramı açıklanacaktır. Çalışmanın devamında ise liyakat kavramı adalet açısından incelenecek ve liyakatin kamu yönetimi açısından önemi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Liyakat

Liyakat kavramı, tüm tarihsel dönemlerde üzerinde durulan ve yönetime egemen kılınması gereği konusunda fikir birliği sağlanan kavramlardan biridir. Platon’un ideal bir devlet yapısının nasıl olması gerektiği üzerine kaleme almış olduğu Devlet isimli eserinden, Maverdi’nin devlet yönetimini sistematik bir şekilde incelediği El-Ahkamü’s Sultaniye eserine, Max Weber’in Bürokrasi Kuramından günümüzde devlet yönetimi ile ilgili yazılmış birçok esere kadar liyakat kavramına ayrı bir önem verilmiş ve devlet yönetimi açısından mutlaka dikkate alınması gereken hayati bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Zira Platon (2016, s. 14), emanetlerin ehline verilmesi gerektiğini söylemiştir. Maverdi (2017, s. 31), devlet idarecilerinin görevleri ile ilgili gerekli bilgilere sahip olmalarını ifade ederek liyakati ön plana çıkarmıştır. Weber, oluşturmuş olduğu bürokrasi teorisinin temel ilkelerinden birini liyakat olarak belirtmiştir (Aydın, 2012, s. 52). Dolayısıyla hemen hemen tüm coğrafyalarda ve tüm zamanlarda liyakate ulaşmak arzu edilmiştir ve daha iyi bir sistem için ilk akla gelen liyakat olmuştur. Bu noktada liyakat kavramının açıklanmasında fayda bulunmaktadır (Yıldız, 2016, s. 141).

Liyakat ile ilgili yazın literatüründe birçok tanıma ulaşmak mümkündür. “Ehliyet”, “elverişlilik”, “yeterlilik” ve “merit” gibi kavramlarla ifade edilen liyakat, kelime olarak layık, uygun, yeterli olma gibi anlamlara gelmektedir. Kavram olarak ise, “bir şeyi hak etme, bir şeye değer olma, ehil olma ve layık olma” gibi anlamları ihtiva etmektedir (Gönülaçar, 2014, s. 6; Bozkurt vd., 2008, s. 158).

Liyakat, kamu hizmetlerini sunma görevinin ehil olanlara teslim edilmesini ifade etmektedir (Akgüner, 2014, s. 31). Liyakat, kamu yönetiminin çeşitli kademelerine yapılan atama ve yükselmeye, siyasal sadakat yerine yeteneğin ve bilginin temel ölçüt olarak kullanılması anlamına gelmektedir. Yine liyakat, etkin, verimli ve rasyonel bir personel yönetimi sisteminin oluşturulmasına olanak tanıyan kural ve uygulamaların bütünüdür (Aydm, 2017, s. 303-304; Eryılmaz, 2015, s. 230).

Liyakat ilkesi hem dar hem de geniş anlamda tanımlanabilen çok boyutlu bir kavramdır. Dar anlamda kamu yönetiminde görev alacak personel arasında yetenek ölçütünün esas alınması anlamına gelen liyakat kavramı, geniş anlamda, sadece kamu yönetimine personel alımında değil, kamu yönetiminin tüm kademelerinde yeterliliğin temel ölçüt olarak kabul edilmesi gerekliliğini ifade etmektedir. Liyakat kavramından bahsedildiği zaman kavramın geniş anlamının dikkate alınması gerekmektedir. Aksi bir tutum kamu yönetiminin işe alımlar dışında kalan tüm alanlarında birçok sorunun yaşanmasına neden olacaktır (Aykaç, 1990, s. 96-99; Şen, 1995, s. 78).

Yapılan açıklamalar ışığında liyakat, kamu hizmetine girmenin, hizmet içerisinde ilerleme ve yükselmenin ve her türlü görevlendirme ve ödüllendirmenin yalnızca yeterlilik ve başarı ölçütüne dayandırılması anlamına gelmektedir. Bu anlamda liyakat, kamu yönetiminin temel direğidir. Kamusal hizmetlerin gereklilikleriyle uyuşmayan her türlü ayrımcılık ve kayırmacılığın karşıtıdır (Bozkurt vd., 2008, s. 158).

Liyakat kavramı kamu yönetimi açısından kayırmacılığın yönetimde varlığı ile önem kazanan bir kavramdır (Şen, 1995, s. 79). Esasen günümüz modern kamu yönetimlerinde personel ile ilgili işlemlerde iki temel sistem bulunmaktadır. Bunlardan biri liyakat sistemi, diğeri ise kayırmacılık sistemidir. Güler'e (2013, s. 143) göre tarihin tüm dönemlerinde bahsedilen liyakat ve kayırmacılık kavramlarının bir kavram olmaktan çıkıp sisteme dönüşmeleri ve yönetsel yaşamda sistematik olarak uygulanmaları modern çağa dayanmaktadır. Bu durum liyakatin modern çağdan önce var olmadığı anlamına gelmemektedir. Sadece kavramların birer sistem halini almaları modern çağa dayanmaktadır. Zira modern devletlerin ortaya çıkması ile birlikte vatandaş kavramı önem kazanmış, kamu hizmetleri bütün vatandaşların yerine getirebileceği bir nitelik almış ve kamu görevinde bulunma, gerekli koşulları sağlayan tüm vatandaşlar için anayasal bir hak olarak tanınmıştır (Acar, 2012, s. 33).

Liyakat sisteminin (Meritokrasi) tam zıddı olan kayırmacılık sistemi (Spoils System), en uygun şekli ile ABD tarafından uzun bir dönem uygulanmış fakat yaşanan yönetsel ve toplumsal olumsuzluklardan dolayı kaldırılmıştır. Bu sistem, kamu yönetiminde görev alan tüm personelin siyasal iktidar değişimi ile değiştirilmesi ve yönetime iktidar yandaşlarının atanmasını içermektedir (Aykaç, 1990, s. 100-101). Liyakat sisteminde ise, kamu yönetiminde yapılacak tüm atamalar ve yükselmelerde güvenilir ve geçerli bir yarışma sınavının varlığını veya önceden belirlenmiş objektif kriterlere uygun olarak, ilgili hizmetlere uygun niteliklerin esas alınmasını gerektirmektedir (Uz, 2011, s. 59).

Liyakat ve kayırma sistemleri günlük yaşamda birbirinden genellikle “bir işe uygun adamı getirme” kıstasına göre ayrılmaktadır. Kayırmacı sistemin bunu yapamadığı ve “adama iş” mantığı ile hareket ettiği; karşıt olarak liyakat sisteminin ise nesnel hareket edip “işe adam” bulmak için oluşturulduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla kayırmanın bir çürüme, bozulma veya sapma olduğu düşünülmektedir (Güler, 2013, s. 143).

Yönetimde liyakat meselesi, yönetim olgusunun bulunduğu her yerde temel önceliklerden, kaygılardan ve sorunlardan biri olmuştur. Neredeyse tüm klasik metinlerde liyakat kavramının önemi üzerinde durularak “emaneti, ehline verme” düsturu benimsenmiştir. Çünkü liyakat, tüm iyi yönetimlerin özüdür (Bülbül, 2018, s. 33). Bu

anlamda daha iyi bir yönetim için gerekli olan ilkeler düşünüldüğünde akla ilk gelen kavram liyakat olmuştur. Teoride keyfi takdire ve ayrıcalığa yer vermeyen liyakat ilkesi, günümüz hukuk devleti anlayışının temel ilkesi, sosyal ve siyasal haklar düzeninin bir sonucu olarak kabul edilmiştir (Gökdeniz vd., 2017, s. 200).

Liyakat ilkesinin sahip olduğu özellikler kamu yönetiminin karakterini belirlemektedir. Geçmişte de rasyonel bir şekilde işleyen bir bürokrasinin varlığı liyakat ilkesinin tavizsiz bir şekilde uygulanmasına bağlı kılınmıştır. Bu açıdan kamu yönetimi için liyakat ilkesinin varlığı yeterli değildir. Çünkü başarı, aynı zamanda liyakat ilkesinin ne derece uygulandığına bağlıdır. Liyakat ilkesinin objektif bir şekilde uygulanabilmesi ise günümüz kamu yönetimleri açısından başta gelen problemlerden biridir (Öztürk ve Coşkun, 2003, s. 92).

Liyakat ile ilgili problemler temelde adalet konusunda yaşanan sorunlardan dolayı ortaya çıkmaktadır. Yani kamu yönetiminde liyakatin etkin bir şekilde gerçekleştirilememesinin en önemli nedenlerinden biri adaletin kamu yönetimine hakim kılınamamasıdır. Bu açıdan bakıldığında, liyakat ile adalet arasında yakın bir ilişkinin varlığı kaçınılmaz olmaktadır. Dolayısı ile liyakat ve adalet arasındaki ilişkinin nasıl olduğunun ortaya konması gerekmektedir.

Liyakat ve Adalet Arasındaki İlişki

Adalet, ne olduğu ve nasıl sağlanabileceği tarih boyunca tartışılan ancak bir sonuca varılmayan ve asla eskimeyen sorulardan biridir (Akay, 2017, s. 39). Dolayısıyla adaletin ne olduğu ile ilgili birçok soruya ve cevaba ulaşmak mümkündür. Bu açıdan adalet, haksızlığa uğradığını düşünen bireyin incinen duygularının onarımından başlayıp, bireysel ve toplumsal ilişkilere, daha da öte birey ile devlet arasındaki ilişkilere ve en nihayetinde devletlerarası ilişkilere kadar tüm insanlığı kavrayan değişik görünümlere sahip bir tezahürdür (Kılıç, 2014, s. 5).

Bu denli geniş ve kapsayıcı bir kavram olan adalet, birçok düşünür tarafından farklı açılardan değerlendirilmiştir. Şöyle ki adalet, Aristoteles için “eşitlik” ve “yasaya uygun davranış”, Hobbes için “sözleşmeye uymak”, Rousseau için “ortak yararın gözetilmesi”, gibi anlamlara gelmektedir (Aristoteles, 2017, s. 92; Güriz, 2013, s. 9; Kocaoğlu, 2014, s. 13).

Şüphesiz adaletin farklı tanımlarını arttırmak mümkündür. Lakin liyakat kavramının adalet ile olan ilişkisi “hak” kavramı ile somutlaşmaktadır. Her şeyden önce hak kavramı, toplumsal yaşam içerisinde doğru ilişkileri belirleyen ve olması gerekeni ortaya koyan ahlaki bir kavramdır (Gökpinar, 2015, s. 21). Hak, bireysel ahlaki sosyal açıdan koruyan, muhafaza eden ve bir toplumun hukuk kuralları ile ahlaki düsturları arasındaki bağı oluşturan temel unsurdur (Rand, 1999, s. 317).

Tarihsel süreç içerisinde adalet ile ilgili düşüncelerin büyük bir kısmının hak açısından değerlendirilmesi, hakkın adaletin en önemli görünümlerinden biri halini almasını sağlamıştır. Örneğin Platon (2016, s. 14) adaleti, “her insana hak ettiği şeyi vermek” şeklinde tanımlamıştır. Groitius içine adalet, “hakkı saygı ve başkasına ait olanın verilmesi”dir. Locke’a göre adalet, “her insanın özgür ve eşittir; bir insanın diğer bir insana zarar verme hakkı yoktur; insan neyi hak ediyorsa teslim etmek”tir. Mill’e göre adalet, “kanuni ve ahlaki haklara riayet ile herkesin hak ettiğini alması”dır. Farabi adaleti, devletin halka haklardan herkesin layık olduğu oranda eşit olarak vermesi şeklinde tanımlamıştır. Tursun Bey adalet konusunda “her hak sahibine hakkını ver” demiştir. İbn Miskeveyh adaleti, “hakkaniyet ölçülerine göre her şeyin hakkını vermek” olarak tanımlamıştır (Öktem ve Türkbağ, 2009, s. 68; Kabadayı, 2013, s. 51; Gürler, 2007, s. 80; Tursun Bey, 1977, s. 18; Altıntaş, 1998, s. 247; Farabi, 1987, s. 54). Yapılan tanımlardan hareketle ifade edilebilir ki, adalet hak temeli

üzerinde yükselmekte ve hak kavramının beraberinde getirdiği gerekliliklerin yerine getirilmesi ile somutlaşmaktadır.

Yüce Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'in Nisa Suresi'nin 58. Ayetinde, emanetlerin mutlaka ehline verilmesini ve insanlar arasında hüküm verildiği zaman adaletle hükmedilmesini emretmiştir. Burada emanetlerin ehline verilmesi ile adaletle hüküm vermenin yan yana zikredilmesi önemli bir husus olarak, adalet ile liyakat arasında yakın bir ilişkiyi göstermektedir. Zira hakim, hükmederken, hak sahibine emaneti ehline veren kimse gibidir. Ayrıca bu ayeti adaletin gerçekleşebilmesi için işlerin ehil olan insanlara verilmesi gerektiği şeklinde okumak da mümkündür (Aslan, 2016, s. 12).

Her insana hak ettiğinin verilmesi şeklindeki bir adalet tarifi, herkesin kendi yeteneklerine uygun işle meşgul olmasını ve bu anlamda adaletin insanların kendi yeteneklerine uygun görevleri icra etmesi ile gerçekleşebileceği anlamına gelmektedir (Torun, 2012, s. 54). Zira hakkaniyete dayalı adalet, bireyin somut özellikleri ile spesifik olaylar göz önünde tutularak gerçekleştirilebilmektedir (Öktem ve Türkbağ, 2009, s. 71).

Görüldüğü üzere bir şeyi hak etme, bir şeye ehil olma anlamlarına gelen liyakatin adalet ile ilişkisi adaletin tanımında gizlidir. Kim neyi hak ediyorsa kendisine onun verilmesi gerektiğini ifade eden adalet, kim hangi mevkii, konumu, yeri hak ediyorsa oraya getirilmesini içermektedir. Bu açıdan adalet, kişisel özelliklere göre şekillenen ve devlet yönetimindeki uygulamalarla somutlaşan bir kavramdır. Dolayısıyla liyakatin kamu yönetiminde sağlanması adaletin gereğidir ve adaletin olmadığı yerde liyakatten bahsetmek mümkün değildir.

Bu bilgiler ışığında çalışmanın bir sonraki başlığında kamu yönetiminde insan unsuru, liyakat ve adalet olgularına dikkat çekilecek ve kamu yönetimi açısından liyakatin ne derece önemli olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Kamu Yönetiminde Liyakatin Önemi: Adalet Temelinde Bir Değerlendirme

Bir ülkede kamu yönetiminin hizmet sunumunda başarılı veya başarısız olması oldukça önemli bir konudur. Kamu yönetimi devletin kamusal nitelikteki hizmetlerini sunan en önemli organıdır. Özellikle yürütme gücünün eli-ayağı olan kamu yönetimi, sunmuş olduğu hizmetlerde halkın gereksinimlerine uygun davranıp davranmadığı oranında başarılı veya başarısız kabul edilmektedir. Türk kamu yönetimi kendi içerisinde barındırdığı birçok problemten dolayı istenen başarıyı gösterememektedir. Başarının sağlanmamasında toplumsal ve ekonomik gelişmişlik düzeyi, yönetim kültürü, yapısal bozukluklar gibi birçok sorun bulunmakla birlikte temel sorunu 'insan' unsurunun oluşturduğu söylenebilir. Zira personele tevdi edilen görevlerin yerine getirilip getirilmemesi kamu yönetiminin başarısını ve verimliliğini etkileyen temel unsurdur ve kamu yönetiminde uygun insanın olmadığı durumlarda kamu yönetimi sistemi ne kadar mükemmel olursa olsun düzgün çalışmayacaktır (Çevik, 2004, s. 44; Emre, 2003, s. 220; Koçberber, 2008, s. 65).

Kamu yönetiminde etkinliğin ve verimliliğin sağlanabilmesi için sadece sonuçlara odaklanarak başarı ve başarısızlığı değerlendirmek yerine, nedenler üzerinde yoğunlaşarak sorunları kaynağından çözmek gerekmektedir. Kamu yönetiminde yaşanan başarısızlığın temelinde liyakat ilkesinin etkin bir şekilde uygulanmaması olduğu söylenebilir. Diğer bir ifade ile kamu yönetiminde personelden gerekli verimin alınabilmesinin temel yolu liyakatten geçmektedir. Yüce Allah (c.c.), yukarıda da zikredildiği üzere emanetlerin ehline verilmesini emretmiştir. Peygamber Efendimizin (s.a.v.), "işler ehil olanlara verilmeyince kıyameti bekle" sözleri, liyakat konusunun yönetim açısından önemini ortaya koymaktadır. Öyle ki liyakat ile dünyanın sonunun gelmesi bir arada kullanılmıştır. Emanet ehline verilmediği zaman

insanların ve devletin kıyameti kopmuştur. Devlet ve vatandaşların geleceği çalınmış, terakkisi engellenmiştir. Devlet ve millete zülüm reva görülmüştür (Sağlam, 2017, s. 47-48).

Devlet yönetimi için oldukça önemli olan liyakatin uygulanması konusunda dünyada farklı uygulamalar bulunmaktadır. Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) liyakat ilkesi kamu yönetimi açısından oldukça önemli bir ilkedir. Modern dünyada liyakat sistemini ilk kez kamu yönetiminde bir sistem olarak uygulayan ülkelerin başında ABD gelmektedir. 1883 yılında Pendleton Kanunu ile oluşturulan personel sisteminin temel ayaklarından birini liyakat ilkesi oluşturmaktadır. ABD personel sisteminde kayırmacılığın engellenebilmesi ve liyakatin kamu yönetimine hakim kılınması amacıyla 1978 yılında “Liyakat İlkesi Koruma Kurulu” oluşturulmuştur. Kurul, liyakat ilkesinin ve hukuk kurallarının yönetim tarafından uygulanıp uygulanmadığını denetlemektedir. Bu durum ABD kamu yönetimi sisteminde liyakatin etkin bir şekilde uygulanması hususunda oldukça önemlidir (Yıldırım, 2013, s. 365).

İngiltere’de nitelikli personel alımının sağlanması amacıyla liyakat ilkesi uygulanmaktadır. İngiliz kamu personel sistemini yönlendiren bir yasal metin bulunmamaktadır. Lakin kamu yönetiminde personel ile ilgili işlemlerde “Kabine Ofisi” tarafından hazırlanmış bulunan en iyi uygulamalar metinleri kamu yönetimi için yol gösterici olmaktadır. İngiltere kamu personel sisteminde, liyakat ilkesi açıklık ve eşitlik ile birlikte benimsenmiştir. Ayrıca İngiltere’de oluşturulan liyakat koruma kurulu tarafından kamu kurumlarında liyakatin uygulanıp uygulanmadığı ile ilgili denetimler yapılmaktadır (Karatepe ve Kurnaz, 2019, s. 95-96).

Almanya personel sistemi konusunda Avrupa’nın önde gelen ülkelerinden biri konumundadır. Oluşturmuş olduğu liyakat sisteminde yarışma ve staj uygulamaları bulunmakta ve göreve başlanmadan önce kamu personeline birkaç yıl staj zorunluluğu bulunmaktadır. Bu süreç memurların seçiminde ve yetiştirilmesinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca kamu personeline hizmet içi eğitim verilmekte ve verilen eğitim sürekli bir eğitim şeklinde olarak memuriyet hayatı boyunca devam etmektedir (Yıldırım, 2013, s. 368).

ABD, İngiltere ve Almanya’da liyakat ilkesi yasal metinlerde bulunduğu ve liyakat ilkesinin uygulanabilmesi için farklı tedbirlerin alındığı görülmektedir. Türkiye’de de liyakat ilkesi ile ilgili yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Liyakat ilkesi Türkiye’de yasal metinlerde adı geçen ve kesinlikle uygulanması gerektiği ifade edilen temel ilkelere biridir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 70. maddesinde “Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez.” şeklinde ifade edilmiştir. Yine 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 3. maddesinde kamu personelinin göreve girme ve görevde yükselmesinde liyakatin esas alınması sınıflandırma ve kariyer ile birlikte temel ilke olarak benimsenmiştir.

Türkiye’de liyakat ilkesi ile ilgili düzenlemeler bulunmasına rağmen uygulanmada bazı sorunların yaşandığı görülmektedir. Bu sorunlar kamu yönetiminin verimli bir şekilde işlemlerini doğrudan etkileyen önemli sorunlardır. Bu sorunlar genel bir bakış açısı ile incelendiğinde, liyakat ilkesinin pratikte tam anlamı ile uygulanamaması, mülakatın var olduğu sınavlarda liyakat ilkesinin esnetilmesi, mesleki ilerlemede kıdemli liyakate tercih edilmesi, kamu yönetimine yapılan kimi atamalarda sadakatin liyakatten önce tutulması gibi sorunların varlığı görülmektedir (Yıldız, 2016, s. 140; Eryılmaz, 2015, s. 306; Yılmazöz, 2009, s. 296).

Türk kamu yönetiminde liyakat konusunda yaşanan sorunlar henüz işe alım aşamasında başlamakta ve mesleki kariyer içerisinde varlığını devam ettirmektedir. Türkiye’de kayırmacılığın engellenmesi ve liyakatin sağlanabilmesi için 1999 yılından itibaren merkezi sınav sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Eryılmaz’a göre Türkiye’de 1999

yılından itibaren uygulanan merkezi sınavlar ile bilgisayar ortamında yapılan atamaların kayırmacılık sorununa önemli katkıların olduğu söylenebilir. Yine de kayırmacılığın hakim olduğu alanlarda yapılan sınavların çoğu bir formalite olmaktan öteye geçmemektedir. Özellikle yazılı sınavların objektif bağlandığı durumlarda, ikinci aşamada sözlü sınavlar varsa, bu aşamada kayırmacılık yapılabilmektedir (2015, s. 306). Yani bu sistem bile kayırmacılığı tam olarak engelleyebilmiş değildir. Özellikle taşra yönetiminin ya da yerel yönetim birimlerinin aradıkları iş gücü niteliği ile merkezi yönetim tarafından gönderilen iş gücü niteliğinin uyuşmaması sorucu sistem bekleneni karşılayamamaktadır. Dolayısıyla Türk kamu yönetiminde nitelikli personel sayısının az olduğu görülmektedir (Öke ve Say, 2002, s. 107).

Türkiye’de liyakat ilkesi kariyer ilkesi ile birlikte kabul edilmiştir. Yani kurum içi yükselmeler liyakat ilkesine bağlı kılınmıştır. Mevzuatta bu ilkelerin kabulüne rağmen, uygulamada genellikle liyakate bakılmaksızın üst basamaklara yükselmelere denk gelinebilmektedir (Şaylan, 2000, s. 134). Dolayısıyla atama, yer değiştirme, tayin ve terfi gibi işlemlerde yöneticilerin keyfi davranışları etkili olmakta ve liyakat ilkesi uygulanmamaktadır. Ayrıca görevde yükselmede uygulama birliğinin bulunmamasından dolayı her bakanlığın farklı davranması, üst basamakla yükselme kriterlerinin net olmaması, kurum içi pozisyonlar için belirlenmiş kriterlere önem verilmemesi ve yönetime geniş bir takdir yetkisinin verilmiş olması, bu sorunun temel nedenleri arasında sayılabilir (DPB, 2013, s. 16; Eroğlu, 2007, s. 364).

Türk kamu yönetiminde kurum içi yükselmelerin yeterlilikten çok kıdeme dayandığını ifade edilebilir (Yılmazöz, 2009, s. 296). Bu durum yetenekli ve genç personelin yöneticilik görevini üstlenmesini geciktirmekte veya engelleyebilmektedir (Güler, 2013, s. 198). Koçi Bey’in risalesinde, “Bir cahilin sırf eskidir diye bir alimin önüne geçirilmesi, incelemeler sonucunda, haksızlıktır” sözleri, kıdemin her zaman liyakati sağlayamayacağını ve liyakatin gözetilmeden kıdeme göre yükselmenin adaletsizlik olduğu ifade edilmektedir. Yine Koçi Bey’in “Yaşlı ile genç, bilgi ve marifette eşit olunca yaşlının öne geçirilmesi daha doğrudur. Ama bilgi ve marifetten payını almamış ise bin yaşında bile olsa Allah’ın kullarına faydası olmaz ve doğruyu yalandan ayırmaya kadir olmaz” sözleri kıdeme göre yükselmenin nasıl sonuçlara neden olabileceğini özetlemektedir (2008, s. 49). Koçi Bey’in ifadeleri kamu yönetiminde yükselmelerde kıdemin değil, liyakatin mutlaka işletilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Aslında Türk kamu yönetiminde ne tam olarak liyakat ilkesi uygulanabilmekte ne de açıkça kayırmacılık tercih edilebilmektedir. Yani Türk kamu yönetimi liyakat ile kayırmacılık arasında bir yerde bulunmaktadır. Bu durum kayırmacılığa da yer veren liyakat sistemi olarak da adlandırılmaktadır (Uz, 2011, s. 86). Böylesi bir anlayışın gerek kurumsal gerekse toplumsal yansımaları ise tamamen olumsuz olmaktadır.

İbn Haldun, devlet yönetiminde hem liyakat sahibi hem de güvenilir olan kimselerin bulunması gerektiğini vurgulamıştır. Hem liyakatli hem de güven vasıflarının ikisini aynı anda kendisinde bulundurmayan bir bireyin bulunmadığı durumda ise yine liyakatin işletilmesi gerektiğini belirtmiştir. Şöyle ki, bir kimse liyakatli ama güvensiz veya liyakatsiz ama güvenilir olabilir. Böyle bir durumda liyakatli ama güvenilir olmayanın görevlendirilmesinin doğru olacağını söylemiştir. Çünkü İbn Haldun’a (2009, s. 700) göre becerikli olanın görevi nedeniyle hizmete zeval vermeyeceği; ancak, güvenilir ve liyakatsiz olanın ise ortaya çıkaracağı zararın faydasından daha fazla olacağı kesindir. Bu durum günümüz kamu yönetimi anlayışında özellikle kayırmacılık konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. İbn Haldun’un anlayışı ile ifade edilebilir ki, kamu yönetiminde sadakatın ve güvenin liyakatten önce tutulması, kamusal işlemlerde zararın faydadan büyük olmasına ve

yönetimin başarısız bir hizmet sunmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla hangi durumda olunursa olursun, liyakatin güven ve sadakatten önce tutulması gerekmektedir.

Kamu yönetiminde sorunlardan arındırılmış mükemmel bir sistemin oluşturulması ve yönetimin ideal duruma getirilmesi elbette zordur. Gerek devletin en büyük hizmet sunma aracı, gerekse hizmet ve tür çeşitliliği itibarıyla kamu yönetimi birçok açıdan birçok soruna sahip olabilmektedir. Yani kamu yönetimi eksileri ve artılarıyla birlikte faaliyet göstermektedir. Karakoç'un (1999, s. 179) ifadeleriyle, "Mesele, eksiklik-fazlalık, kusurluluk-mükemmellik meselesi değil, layık olma, ehil olma meselesidir. [...] Bir misyon da ancak onu ideal olarak benimsemiş olanlara yakışır."

Türk kamu yönetiminde verimliliğin sağlanabilmesi için genellikle daha fazla personel istihdamına gidilmekte ve bu durumun var olan sorunları giderebileceği düşünülmektedir. Oysa liyakat, personel sayısına bağlı olarak şekillenen bir olgu değildir. Daha açık bir ifade ile personel konusunda var olan politikaların daha sağlıklı bir sisteme bağlanması sağlanarak verimsiz ve sayıca kabarık olan bir memur kadrosunun yerine, yeteri kadar nitelikli ve liyakatli bir personel yapısının varlığının kamu yönetiminin işleyişini kolaylaştıracağı dikkate alınmalıdır (Bulut ve Kahraman, 2009, s. 343). Belirtmek gerekir ki bu durum, birçok işin bir personele tevdi edilmesi anlamına gelmemektedir. Nizamülmülk, devlet işlerinde personelin verimliliği için, bir personele iki iş, iki personele bir işin verilmemesi gerektiğini belirtmiştir (2017, s. 92). Bu kıstas liyakatin bir gereği olarak, işe ve işin nitelik ve miktarına göre personel istihdamına gidilmesini ifade etmektedir. Zira her insan her görevi yerine getirebilecek yeteneğe sahip değildir. Bu hususta İbn Rüşd (2005, s. 46), insanın doğasının bir sanattan fazlasını icra etmeye müsait olmadığını, bu nedenle her insanın kent içerisinde doğasına uygun olan işi yapması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Türk kamu yönetiminde personelden gerekli verimliliğin sağlanabilmesi için fazla veya eksik personel istihdamı değil, işin doğasına uygun nitelikte yeteri kadar personel istihdam edilmesi gerekmektedir.

Çeçen'e (1993, s. 130) göre, nerede bir hak varsa bu adaletin sorunudur. Liyakat, adaletin gereği olarak, kamu yönetiminde dikkate alınması gereken en önemli haktır. Bir işin liyakatli kimselere tevdi edilmesi haksızlıkların giderilmesini sağlamakla birlikte görevin önemini ve göreve verilen ehemmiyeti de göstermektedir. Bir görevin veya mevkiinin bireyin bilgi, beceri ve yetenekleri ile uyumlu olması her zaman istenen ideal bir durumdur. Yönetim sistemi içerisinde seçilen veya atanan bireyler buldukları konumun ehliyet ve liyakatine yeterince sahip olmadıklarında, yetenek ve sorumluluklarını kullanamamakta ve dolayısıyla sorun çözme kapasitelerini de ortaya koyamamaktadırlar. Bu durum zincirleme bir şekilde bir görevle bağlantılı olan diğer görevlerin de yerine getirilmesini engelleyerek etkinliğe ulaşmayı zorlaştırmakla birlikte, hem o görev tevdi edilen kişiye, hem göreve, hem de o görevden etkilenen kişilere zulümdür. Yapılmak istenen işte başarısız olunur. Zira işi yapan görevinde isteksiz ve gönülsüz olacaktır (Eroğlu, 2016, s. 61; www.gençbirikim.net, 15.08.2018).

Kamu görevleri emanet görevlerdir. Bu görevlerde işlerin ehil olmayanlara verilmesi hem devlet hem de vatandaşlar için çiledir (Sağlam, 2017, s. 48). Defterdar Sarı Mehmet Paşa (1969, s. 42-44), kamuya personel seçimi hususunda özellikle "emanetleri ehline veriniz" düsturu ile görevlerin kim hak ediyorsa ona verilmesi gerektiği üzerinde çokça durmuştur. O makamların kayırmacılık, rica veya rüşvet ile değil, tanınmış, işin üstesinden gelebilecek kişilere verilmesini istemiştir. İş bilen fakat beyzade olmayan insanların konumunda dolayı köşeye atılmaları gerektiği ve bunlara devlet içerisinde görev verilmesinin birçok faydasının bulunduğunu ifade eden Defterdar Sarı Mehmet Paşa, aksi halde emanetlerin ehline verilmemesinin vatana, millete zarar vereceğini ve birçok bozukluğa neden olacağını belirtmiştir. Ona göre bu durumun engellenmesi için zulüm ve adaletsizliğe sapanların

görevlerinden alınması ve rütbelerin layık olana verilmesi gerekmektedir. Genelde toplumsal, özelde ise kurumsal süreçteki yönetim sistemi içerisinde yer alan yöneticilerin veya çalışanların kendilerine tevdi edilen emanete karşılık görevlerine sadakat ve ahde vefa duygusu ile bağlı olmaları gerekmektedir. Böylesi bir yükümlülüğün gerektirdiklerini yerine getirme imkân ve şartlarını kaybetmiş olanlardan, emaneti sahiplerine iade etmeleri beklenmektedir. 'İstifa' olarak adlandırılan bu durum, çok önemli bir yönetim erdemidir (Eroğlu, 2016, s. 62).

Liyakat, en küçük yönetsel basamaktan, devletin varlığına kadar etkili olan hem devletin kurumlarını hem de toplumu şekillendiren temel bir ilkedir. Liyakat, tıpkı adalet gibi düzenin sağlanmasını ve tüm kurumsal ve toplumsal işlemlerin kesintisiz ve verimli bir şekilde yürütülmesini sağlamaktadır. Günümüzde devletin sunmuş olduğu hizmetlerin sayısı ve nitelik olarak artması, kamu yönetiminin yapısını da teknik bir hale getirmiştir. Geline seviyede artık kamu yönetimi, kamu hizmetleri ve memurlar eskiden olduğu gibi yöneticilerin ve siyasi iktidarların yeteneksiz, taraflı, yetersiz ve gelecek seçimleri garantilemek hesabıyla hareket eden, yandaşlarıyla yerine getirilebilecek kadar basit bir olgu değildir. Kamu yönetimi bu gelişmelere bağlı olarak daha fazla nitelikli elemana ihtiyaç duymaktadır. Bunun sağlanabilmesinin yegâne yolu ise liyakattir (Öztürk, 2002, s. 130; Güran, 1980, s. 129).

Mihçioğlu'na (1958, s. 109) göre kamu yönetiminde liyakat ilkesine gereken önemin verilmemesi, kamu personeli maneviyatı üzerinde kötü etkiler oluşturmaktadır. Kamu yönetimi içerisinde liyakati doğrultusunda istihdam edilmeyen bireyler, işlerini yapmak istememekte ve başarısızlığa neden olmaktadır. Yine yönetimde yaşanan adaletsizliklerden dolayı layık olanın hak ettiği yere getirilmemesi, personelin yönetime karşı cephe almasına, işten soğumasına, iş yapmayarak veya görevin gerektirdiklerinin tersini yaparak yönetimin başarısız olması için faaliyet göstermesine neden olabilmektedir. Bu durum aynı zamanda personelin yönetime olan güvenini de zedelemekte ve yönetimle olan ilişkisinin zayıflamasını da beraberinde getirmektedir.

Kamu yönetiminde liyakatin göz ardı edilmesi personelin yönetime olan güveninin zedelenmesine neden olmakla birlikte vatandaşların kamu yönetimine duyduğu güveni de olumsuz etkilemektedir. Esasen Türkiye'de vatandaşların kamu yönetimine karşı güven problemi bulunmaktadır. Kamu yönetimine karşı güvensizliğin iki temel nedeni vardır. Bunlardan ilki, vatandaşların talep ve beklentilerinin karşılanmamasından kaynaklanan hoşnutsuzluğun, zaman içerisinde güvensizliğe neden olmasıdır. İkincisi ise, yönetimde yaşanan haksızlıklar ve adaletsizliklerin neden olduğu güvensizliktir (Gökçe, 2013: 577-578). Kamu yönetiminde yaşanan liyakatsizlik temelde adaletsizlik olarak vatandaşların yönetime olan güvenini bahsedilen her iki durum için de olumsuz etkilemektedir.

Türk kamu yönetimi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın temel ilkelerinden birini oluşturan hukuk devleti ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Kamu yönetiminde liyakat ilkesinin zedelenmesi veya liyakatin dışında başka ilkelerin aranması, hukukun ihlal edilmesi anlamına gelmektedir. Yani hukuk devleti ilkesinin ihlal edilmesi ile liyakatin ihlali arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Hukukun kamu görevlileri veya kamu yönetimi tarafından ihlal edilmesi kamu düzeninin bozulmasına neden olabilecek tehlikede ve boyutta bir olaydır. Dolayısıyla kamu personeli istihdam etmede ve yükselmelerde imtiyaza yer verebilecek uygulamalara son verilmesi ve vatandaşlar ve çalışanlar arasında herhangi bir ayrımcılık hissine mahal verilmemesi gerekmektedir. Vatandaşların ve çalışanların gerek kamu hizmetine girmede gerekse kurum içinde yükselmeye hatanın yönetimde değil kendisinde olduğundan şüphe duymamaları gerekmektedir (Öztürk, 2002, s. 131).

Farabi, liyakat ve adaletten gelen her şeyin iyi olduğunu ifade etmiş ve varlığın ancak liyakat ile birlikte iyi olabileceğini söylemiştir (1987, s. 60). Kamu yönetimi de liyakatin

varlığı ile anlamlı hale gelebilmektedir. Kamu görevlileri toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla faaliyet göstermektedirler. Adaletin ve liyakatin gözetilmediği yönetimlerde bu amacın sağlanması mümkün değildir. İnsan ihtiyaçlarının karşılanmadığı yönetimlerde devlete güvensizlik başlar. Zira devletin vatandaşa ve vatandaşların da devlete ne kadar güvendiği veya vatandaşların devlete güven duyması için gerekli faktörlerin neler olduğu, genellikle kamu yönetiminin işleyişi ile kendisini göstermektedir (Bulut ve Kahraman, 2009, s. 341). Hiç kimse vatandaşların devlete olan güvenlerini zedeleme hakkına sahip değildir. Özellikle kamu görevlilerinin bu konuda liyakat üzere olmaları ve titizlikle davranmaları gerekmektedir (Öztürk, 2002, s. 131).

Kamu yönetiminin verimli olması, devlet ile vatandaşlar arasındaki ilişkiler açısından oldukça önemlidir. Türk kamu yönetiminde personel sayısı ve sağlanan ödenekler sürekli artmasına rağmen hizmette gereken düzeyde verimlilik ve etkinlik sağlanamamaktadır (Aydın, 2017, s. 291). Bu durumun en önemli nedenlerinde biri kamu personelinin yetenekleri ve bilgisinin gerektirdiği işleri yapmamasıdır. Kamu yönetiminde genellikle işe alımlar sonrasında, hangi kademe boşluk varsa personel oraya yerleştirilmekte ve görevini icra etmesi beklenmektedir. Bu durum liyakate ve dolayısıyla adalete aykırı bir davranış olarak değerlendirilebilir. Zira Platon adaleti, her insanın doğasına uygun olan iş ile meşgul olması olarak tanımlamıştır (2016, s. 193). Bu doğrultuda denilebilir ki, kamu yönetiminde görevlerin en iyi şekilde icra edilebilmesi ve verimliliğin sağlanabilmesi için işe alımlarda ve görevlerin dağılımında, görevin gerektirdiği kriterlerin dikkate alınması gerekmektedir. Böylesi bir durum kamu yönetiminin verimliliğinin artırılarak devlet ile vatandaşlar arasında olumlu ilişkilerin tesisini sağlayacaktır.

Geleneksel yönetim anlayışında kamu personeli imtiyaza varacak ölçüde korunmaktadır. Lakin kamu yönetimi alanında yaşanan değişimler ve reform anlayışları çerçevesinde bir taraftan personelin uzmanlığı ve eğitimi için daha fazla yatırım yapılmakta, diğer taraftan verimsiz olan personelin sistem içerisinde tutulmama eğilimi bulunmaktadır. Dolayısıyla kamu yönetiminde uzun süreli istihdam yerine, birikime ve uzmanlığa dayalı, sözleşmeli kamu personeli istihdam etme tutumu yaygınlaşmaktadır (Coşkun, 2013, s. 56). Kamu personelinin aşırı bir şekilde korunması çoğu zaman personel tarafından kötüye kullanılmakta ve bu durum personelin verimli olmasını, kendisini sürekli geliştirmesini ve yaratıcılığını ön plana çıkarmasını engellemektedir. Çünkü güvence sistemi ile personelin başarısızlığı durumunda ciddi bir yaptırım uygulanmamaktadır (Öke ve Say, 2002, s. 109). Oysa liyakat, güvence karşısında kesinlikle esnetilebilecek veya uygulanmayacak bir ilke değildir. Liyakatin alternatifi yine liyakattir. Dolayısıyla güvence sistemi ile liyakat sistemi arasındaki ilişkinin Türk kamu yönetiminde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Türk kamu yönetimi özellikle bireysel işlevsizlikten etkilenmektedir. Çünkü Türkiye’de bazı meslek alanları haricinde sunulan hizmetler ile görülen eğitim arasında doğrudan bir ilişkinin olmaması, hizmet içi eğitim mekanizmalarının yetersiz olması, yönetimin siyasallaşması sonucu görev değişikliklerinin belirli eğitim ve uzmanlık kriterlerine dayanmaması, kamu yönetiminde personel işlevsizliğinin ortaya çıkmasına neden olan başlıca unsurlardır (Tortop vd., 2010, s. 406). Bu durum hizmet içi eğitimin önemini artırmaktadır. Lakin Türkiye’de hizmet içi eğitime yeteri kadar önem verilmediği, sonuçlarının rasyonel bir şekilde değerlendirilmediği ve usulen yapılmaktan öteye geçmediği söylenebilir. Özellikle günümüzde bürosuna kapanan ve yalnızca prosedürlere uyarak zamanını geçiren yöneticiler yerine, yönetimde etkinliği ve verimliliği ön planda tutan yönetici tiplerinin kamu yönetiminde bulunması önem arz etmektedir. Dolayısıyla görevin gerektirdiği niteliklerin sağlanabilmesi için bir taraftan kamu yönetiminde görev alacak bireylerin eğitim düzeylerinin artırılması diğer taraftan mevcut kamu personelinin hizmet içi eğitim ile daha nitelikli hale getirilmesi gerekmektedir (Bulut ve Kahraman, 2009, s. 343-344). Ayrıca ifade etmek gerekir

ki, yükselmenin bilgiye ve iyi vasıflara dayandırıldığı personel sistemlerinde veya kamu yönetimlerinde eğitim ve gelişme önem kazanmaktadır. Liyakatin dikkate alınmadığı durumlarda personelin gelişme ve yetişme istekleri azalmaktadır (Yuluğ, 1971, s. 48).

Daha önce değinildiği üzere Almanya personel sisteminde personel stajı ve hizmet içi eğitimler oldukça önemlidir. Türkiye’de kamu personelinin staj süresi Devlet Memurları Kanunu’nun 54. Maddesinde “bir yıldan az iki yıldan çok olamaz” şeklinde düzenlenmiştir. Bu süre günümüzde kamu yönetiminin gelişmişliği ve hizmet çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda yetersizdir. Türkiye’de de tıpkı Almanya’da olduğu gibi stajyerlik süresinin uzatılarak daha verimli hale getirilmesi liyakatin sağlanabilmesi için memuriyet öncesi bir çözüm olabilir. Ayrıca hizmet içi eğitimlere gereken önemin verilerek bu eğitimlerin yaşam boyu öğrenme ve gelişme temelinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla görevin gerektirdiği bilgiyi sahip liyakatli personelin sağlanabilmesi amacıyla hizmet içi eğitimlere gerekli özenin gösterilmesi gerekmektedir.

Unutmamak gerekir ki liyakat, kamusal yaşamda verimliliğin ve adaletin sağlanabilmesinin yegâne yoludur. Liyakatin önemsenmediği yönetimlerin vatandaşların ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değildir. Liyakatin temel bir yönetsel değer olarak devletin tüm kademelerinde korunması ve titizlikle uygulanması gerekmektedir. Türk kamu yönetiminde liyakat ilkesinin uygulanıp uygulanmadığı ile ilgili olarak tıpkı ABD ve İngiltere’de olduğu gibi bir denetim komisyonunun oluşturulması ve yapılan atamaların ve kurum içi yükselmelerin denetlenmesi önem arz etmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kamu yönetimi, devletin en büyük ve önemli hizmet sunma aracı olarak toplumsal ihtiyaçların karşılanmasını sağlamak amacıyla faaliyet göstermektedir. Kamu yönetiminin kendisinden beklenen görevleri yerine getirebilmesi ve amacına ulaşabilmesi için sorunsuz bir şekilde çalışması gerekmektedir. Bu durum kamu yönetiminin elemanlarının etkin ve verimli bir şekilde işletilmesi ile yakından ilişkilidir.

Kamu yönetiminin elemanları arasında yer alan ‘insan’ unsuru, başarıyı doğrudan etkileyen çok önemli bir öğedir. İnsan unsurunun başarısız olduğu durumlarda kamu hizmetlerinde aksamalar yaşanmakta ve toplumsal ihtiyaçların karşılanması mümkün olamamaktadır. Bu durum nitelikli, kaliteli ve görevin gerektirdiği kriterlere sahip bir çalışan kitlesinin oluşturulmasını gerektirmektedir. Bunun sağlanabilmesi ise liyakati ve adaleti gerekli kılmaktadır.

Genel bir ifade ile işin niteliklerine uygun personel istihdamını veya kim hangi konumu veya görevi hak ediyorsa kendisine verilmesini ifade eden liyakat, adaletin sağlanmasını da barındıran geniş bir kavramdır. Yani adaletli davranmak liyakati sağlarken, liyakatli davranmak da adaleti sağlamaktadır. Bu anlayış Platon’un liyakat ve adalet arasındaki ilişkiyi doğrulamaktadır. Zira Platon, liyakatli bir yönetimde adaletin sağlanabileceğini ifade etmiştir.

Liyakatin bulunmadığı veya dikkate alınmadığı bir yönetimde başarının elde edilmesi mümkün değildir. Türk kamu yönetimi liyakat ilkesini yasal metinlerde temel ilke olarak benimsemesine rağmen uygulamada bu ilkeye nadiren denk gelinmesi, kamu yönetiminde başta insan unsurundan verim elde edilememesi, görevin gerektirdiği niteliklere sahip olmayanların yönetim kademesinde üst basamaklara kadar çıkmasına, kamusal görevlerin icra edilmesinde başarısızlıkların yaşanması, kamu hizmetlerinin etkili ve verimli bir şekilde gerçekleştirilememesi ve vatandaşların ihtiyaçlarının giderilememesi gibi ciddi problemlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Kamu yönetiminin başarısız olması, devletin faaliyetlerinin

aksamasına ve toplumsal yaşamın hizmetten yoksun bir şekilde harap olmasına neden olabilmektedir. Bu durum liyakatin önemini ortaya koymaktadır.

Devletin toplumsal yaşamda varlığının arttığı ve çok önemli görevlerin devlet tarafından sunulduğu günümüz dünyasında, Türk kamu yönetiminin temel ilkelerinden biri olan liyakatin esnetilmeden uygulanması daha da önemli bir hal almıştır. Bireysel işlevsizliğin yönetsel başarısızlığa olan etkileri artık kesinlikle giderilmelidir. Bunun sağlanabilmesinin için Türk kamu yönetiminde öncelikle çokça karşılaşılan bir durum olan güven ve sadakate dayalı atamalar ve yükselmeler yerine liyakatin esas alınması, kıdeme bağlı yükselmelerin liyakate dayalı hale getirilmesi, sorunların giderilmesi veya hizmetlerde verimliliğin sağlanabilmesi için fazla personel istihdamı yerine ehil kimselerin istihdamının sağlanması, personelin imtiyaza varacak ölçüde korunması yerine, liyakate dayalı korumanın yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde devlet yönetimi ile ilgili önemli eserler veren Platon, Koçi Bey, Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Kınalızade Eli Çelebi, Farabi, Nizamülmülk, İbn Haldun ve diğer birçok düşünür adaleti hak temelinde incelemiş ve liyakati adaletin bir gereği olarak görmüşlerdir. Liyakatin sağlanabilmesini adaletin icrasına bağlamışlardır. Onların düşünce dünyasında kamu görevi bir emanettir ve emanete ise en güzel ehil olanlar sahip çıkabilir. Emanetin zayi edilmemesi ve bu yolla kamu yönetiminde başarının sağlanabilmesi için liyakatin tüm yönleriyle uygulanması gerekmektedir. Bunun yolu ise adaletten geçmektedir. Zira emanete sahip çıkmak adaletin gereğidir.

Kaynakça

- Acar, A. (2012). “Devlet-piyasa sarmalında memuriyet statüsünün konumu: ‘performans’a karşı ‘liyakat’ ile sorunu anlayabilmek”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4 (2), 31-40.
- Akay, H. B. (2017). “Tarihin tozlu sayfalarında adaleti arayışı”, *Hukuk Gündemi Dergisi*, (1), 39-41.
- Akgüner, T. (2014). *Kamu personel yönetimi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Altıntaş, R. (1998). “İbn Miskeveyh’in Adalet Anlayışı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 237-249.
- Aristoteles (2017). “*Nikomakhos’a Etik*”, (S. Babür, çev.), Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Aslan, N. (2016). “Adalet medeniyeti üzerine”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, (28), 9-27.
- Aydın, A. H. (2017). *Türk kamu yönetimi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aydın, N. (2012). “Weberyen Bürokraside Liyakat ve Türk Kamu Bürokrasisinden Bir Kesit: Siyasetin Bürokrasi İronisi”, *Sayıştay Dergisi*, (85), 51-67.
- Aykaç, B. (1990). “Personel yönetiminde yeterlik ilkesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, 24 (4), 91-109.
- Bozkurt, Ö., Ergun, T., Sezen, S. (2008). *Kamu yönetimi sözlüğü*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Bulut, Y., Kahraman, M. (2009). “Kamu yönetiminin işleyişinde vatandaş-yönetim ilişkileri”, Aydın, A. H. ve Taş, İ. E. (ed.). 2010. *Kamu yönetiminde eğitim ve araştırma*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını.
- Bülbül, K. (2018). *Bürokrasiname*, Ankara: Liberte Yayınları.

- Coşkun, B. (2013). “Kamu yönetiminde yeniden yapılanma üzerine bir değerlendirme”, Balcı, A. Nohutçu, A. Öztürk, N. K. ve Coşkun, B. (Ed.). *Kamu yönetiminde çağdaş yaklaşımlar*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çeçen, A. (1993). *Adalet kavramı*, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Çevik, H. H. (2004). “Türkiye’de kamu yönetimi başarısızlığına teorik bir yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 59 (3), 43-78.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa (1969). “*Nesayih’ül Vüzera V’el Ümera*”, (H. R. Uğural, çev.), Devlet adamına öğütler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Devlet Personel Başkanlığı (2013). *Kamu personel sisteminin sorunları, çözüm önerileri ve 2023 vizyonu Çalıştayı*, Ankara: Beyda Ofset.
- Emre, C. (2003). *Yönetim bilimi yazıları*, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Eroğlu, F. (2016). “Kur’andaki İslamiyetin yönetim düşüncesi”, *Yenifikir Dergisi*, (17), 49-71.
- Eroğlu, H. T. (2007). “Türk kamu personel yönetiminin evrimi: sorunlar ve reform çalışmaları”, Çukurçayır, M. A. ve Gökçe, G. (ed.). *Kamu yönetiminin yapısal ve işlevsel sorunları*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu yönetimi*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Farabi (1987). “*Fusulü’l-Medeni*”, (H. Özcan, çev.), Siyaset felsefesine dair görüşler, İzmir: İstiklal Matbaası.
- Gökçe, G., (2013). “Türkiye’de Vatandaşların Kamu Yöneticileri ve Kamu Kurumlarına Güveni”, Ed.: İspir, E. G., *Kamu Yönetiminde Değişim ve Güncel Sorunlar*, TODAİE Yayını, Ankara, 575-602.
- Gökdeniz, K., Aydemir, V., Çağan, S. (2017). “Cumhuriyet sonrası Türk kamu yönetiminde liyakat sistemi uygulamaları”, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 200-215.
- Gökpınar, M. (2015). “Bir kavram olarak insan hakları ve çeşitli açılardan sınıflandırılması”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (120), 11-71.
- Gönülaçar, Ş. (2014). “İnsan kaynakları yönetiminde kayırmacılık kuşatması ve liyakatsizlik çıkmazı”, https://www.academia.edu/9687458/%C4%B0nsan_Kaynaklar%C4%B1_Y%C3%B6netiminde_Kay%C4%B1rmac%C4%B1l%C4%B1k_Ku%C5%9Fatmas%C4%B1_ve_Liyakatsizlik_%C3%87%C4%B1kmaz%C4%B1
- Güler, B. A. (2013). “Karşılaştırmalı kamu yönetimi nedir?”, Karasu, K. (ed.). *Kamu yönetimi ülke incelemeleri*, Ankara: İmge Kitabevi, Ankara.
- Güran, S. (1980). *Memur hukukunda kayırma ve liyakat sistemleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Güriz, A. (2013). “Adalet kavramının belirsizliği”, Güriz, A. (ed.). *Adalet kavramı*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayını.
- Gürler, S. (2007). *Ahlak ve Adalet*, İstanbul: Legal Yayıncılık.
- <http://www.gencbirikim.net/liyakat-ehliyet/>
- İbn Haldun (2009). “*Mukaddime I-II*”, (S. Uludağ Çev.), İstanbul: Dergah Yayınları.

- İbn Rüşd (2005). *“Telhisü's-Siyase li Eflatun”*, (M. H. Özev Çev.), Siyasete dair temel bilgiler: Kurtubalı İbn Rüşd'ün Platon'un Devletine düştüğü şerh, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Kabadayı, T. (2013). *““Hakkaniyet” Adaletin Temelidir”*, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 49-57.
- Karakoç, S. (1999). *Günlük yazılar IV (gün saati)*, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karatepe, S., Kurnaz, S. (2019). *“Kamu Yönetiminde Liyakat İlkesi: İngiltere Örneği Üzerinden Türkiye İçin Bir Değerlendirme”*, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46 (1), 77-104.
- Kılıç, H. (2014). *Adalet: güç savaşında denge noktası*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kocaoğlu, M. (2014). *Robert Nozick: adalet teorisi ve temel kavramları*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Koçberber, S. (2008). *“Dünyada ve Türkiye’de denetim etiği”*, *Sayıştay Dergisi*, (68), 65-89.
- Koçi Bey (2008). *“Koçi Bey Risaleleri”*, (Z. Danışman Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Maverdi, (2017). *“El-Ahkamü's-Sultaniye”*, (A. Şafak, çev.), İstanbul: Bedir Yayınları.
- Mihçioğlu, C. (1958). *“Türkiye’de memuriyete girişte liyakat prensibi”*, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 109-116.
- Nizamülmülk (2017). *“Siyasetname”*, (M. Kanar ve O. G. Özgüdenli, Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Öke, M. K., Say, S. (2002). *“Türk kamu yönetiminde yeniden yapılanma gereksinimi”*, *Mülkiye Dergisi*, 26 (235), 97-117.
- Öktem, N., Türkbağ, A. U. (2009). *Felsefe, sosyoloji, hukuk ve devlet*, İstanbul: Der Yayınları.
- Öztürk, N. K. (2002). *“Liyakat sistemini korumanın farklı bir yolu: liyakat ilkesi koruma kurulu”*, *Türk İdare Dergisi*, (435),129-143.
- Öztürk, N. K., Coşkun, B. (2003). *“Yeni devlet anlayışı ve Türkiye’de devletin kalite ve etkinlik ile buluşması”*, *Türk İdare Dergisi*, (439), 71-103.
- Platon (2016). *“Devlet”*, (E. Alagöz, Çev.), Ankara: Panama Yayınları.
- Rand, A. (1999). *“İnsan(ın) hakları”*, A. Yayla (Çev.-Ed.), *Sosyal ve siyasal teori*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sağlam, H. (2017). *“İslam idare hukukunda yönetim şekli”*, *Universal Journal of Theology*, 2 (1), 36-57.
- Şaylan, G. (2000). *Kamu personel yönetiminden insan kaynakları yönetimine geçiş*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Şen, M. L. (1995). *“Liyakat ilkesi ve Türk kamu personel sisteminde uygulanması”*, *Amme İdaresi Dergisi*, 28 (1), 77-92.
- Tortop, N., İspir, E. G., Aykaç, B., Yayman, H., Özer, M. A. (2010). *Yönetim bilimi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Torun, Y. (2012). *Hukuk felsefesi*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Tursun Bey, (1977). *“Tarihi Ebül Feth”*, (M. Tulum, çev.), İstanbul: Baha Matbaası.

- Uz, A. (2011). “Anayasal bir kavram olarak kamu hizmetine girme hakkı ve liyakat ilkesi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 59-94.
- Yıldırım, M. (2013). “Kamu Yönetiminin Kadim Paradoksu: Nepotizm ve Meritokrasi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 353-380.
- Yıldız, G. (2016). “Türk kamu yönetiminde liyakat ilkesi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Özel Sayısı*, 3 (8), 140-180.
- Yılmazöz, M. (2009). “Türkiye’de kamu personel yönetimi sorunu”, *Maliye Dergisi*, (157), 293-302.
- Yuluğ, M. (1971). “Kamu kesiminde istihdam sorunu ve personel rejimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, 4 (2), 46-51.
-

EXTENDED ABSTRACT

This paper argues that the the pace of technological innovation causing to new sector and jobs with the new period of fierce competition for developing countries, brought the enhanced human capital in the center of new social policy that conducted by the World Bank. IBRD is the richest and largest development lending creditor for the low income countries works with the idea that development based on national resources is not possible. By 1990, The World Bank, besides the loss of social rights of employees, implementing conditional loans reforms to help countries, to restructure of their economies. So, the Bank has undergo tremendous changes since it was established. But, The Bank, has always been concerned with economic and social issues. One of the important task of the Bank is to provide useful information to foreign investors by reporting the socio-economic data of the member states. On the one hand, the Bank ensures the security of foreign investors against political risks, and on the other hand the Bank produces social policies to ensure the economic growth of the extreme in debt very poor countries.

In 1968, Robert MacNamara became the World Bank's President and assumed obligation the "Basic needs" approach for the development of countries as a primarily factor of economic growth. By the time of 1968 was also the first year in which the World Bank began providing credits to the education sector. On the other hand, The "Basic needs" approach coincided with human development and human capital concepts for economic growth. Giving importance for human capital theory as the central paradigm for economic growth caused the education as a key sector. Human capital theory assuming on mutual benefits between state and economic performance caused the rapid expansion of The World Bank's lending in education. In order to obtain educational loans, countries, have both agreed to privatisation of education sector and local policy makers becoming recipients by leaving the centre of location to national education services. In the beginning for the World Bank, while human capital was the way of raising manufacturing efficiency rates but today's, the enhanced human capital is the way of reducing poverty and maintaining of free market economy.

Since 1990s, it has started to support the development of the private sector increasingly in the field of education through the International Finance Corporation (IFC). With the reform policies in education, it has made a new initiative to organize the education curriculum primarily according to the needs of global markets, and to support labor force participation, within the framework of employment policies. However, while the issue of gaining knowledge and skills in line with the demands of the economy and the market at all levels of education comes to the fore, the concept of national values and citizenship are being put into the background. However, the Bank could not successful to direct all nation states in the world as using the policy of decreasing state intervention in the market economy. In countries such as China that working closely with the World Bank, on the contrary education is particularly state-owned. China has contributed to its economic growth by using the loans received from the World Bank in an efficient and rational manner. China, which developed and grew rapidly with the transition of the socialist free market economy in 1978, has increased its literacy rate which was 80% in 1949 to 92% of today via radical education reform. The Chinese government has established 1 million schools, including the distant and poorest villages of the country. With the central education program, which is divided into social and physical sciences categories appropriate to the skill and intelligence level, China has achieved to raise human capital compatible with advanced technology. The World Bank's endorsement of low-interest loans between \$ 1 and \$ 1.5 billion to China prompted the US President's reaction. American president Trump reacted the World Bank and said that: "Why is the World Bank loaning money to China? Can this be possible? China has plenty of money, and if they don't, they create it. STOP. The American president's above words also prove that the Bank's management is not transparent. All that is is a reaction to the East Asian miracle. Today, China can produce more cheaper products with labor-intensive industrial production. But technological advances in production trend to the reduce of importance of labour. As this reason, a debate between Marx's Labour Theory of Value and Shumpeter's Innovation Theory of Profit, has always continued. Likewise, fast-moving technology causing the demand of workers who can undertake nonroutine cognitive tasks, such as high-skilled human capital to cope with fierce competition. The 2019 World Development Report says: The future business world is uncertain. According to the Bank, the job of the semi-skilled workforce is done by industrial robots, and there is a need for a highly skilled, competitive, dynamic and adaptive workforce in order to maintain survival of a countries.

Giriş

1944’de kurulan ve Dünya Bankası (DB) olarak bilenen, Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve Kalkınma Bankası (IBRD), 1960 yılında Uluslararası Kalkınma Birliği (International Development Association – IDA)’nin kurulması ile Dünya Bankası adını alır. Ana faaliyet alanı, üye hükümetlere kalkınma projeleri için finans, garanti ve teknik yardımda bulunmak şeklinde borç dağıtımıdır. Dünya Bankası Grubu (WBG) ise beş kurumu içerir. Bunlar; Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve Kalkınma Bankası (IBRD), Uluslararası Finans Kurumu (International Finance Corporation–IFC), Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözüm Merkezi (The International Centre for Settlement of Investment Disputes–ICSID) ve Çok taraflı Yatırım Garanti Ajansı (The Multilateral Investment Guarantee Agency–MIGA) olmak üzere beş ayrı kurumu ifade etmektedir (Kaya, 2002, s.4; Annisette, 2004, s.304-305).

Yapılandırma çalışmaları, 2. Dünya Savaşı bitimine doğru başlayan ve 1946’da devletlerarasında bir tür kredi birliği olarak kurulan IBRD, başlangıçta Avrupa’nın yeniden imarı ve kalkınması üzerine odaklanmış ancak Marshall Planı sonrası, bu durum değişmiştir. ABD yönetimi, artan muhalefet ve komünizm tehlikesi nedeniyle, 1940-1950 yılları arasında ülkede sıkı tedbirler alırken, öte yandan ABD’nin ekonomik gelişiminin devamlılığını korumak için benimsediği açık Pazar ekonomisini tüm dünyaya yaymaya çalışmaktadır. Zira ABD için, Marshall Yardımı, 2. Dünya Savaşı sonrası komünizm iyiden iyiye yayıldığı Avrupa’nın kurtuluş reçetesi gibidir. Nitekim Marshall Yardımı (1948-1953), Batı Avrupa’nın, zirai ve sanayi üretimini savaş öncesi dönemden daha yukarı çıkarırken GSMH oranlarını da yükseltmiştir. Böylece, Marshall Planı ile ABD sermayesi Batı Avrupa’da inanılmaz oranda artış göstermiş, Avrupa, ABD sermayesi için neredeyse “Uzak Batı” haline gelmiştir (Erhan,1996, s. 284; CNN Türk, 2014). En nihayetinde, Batı Avrupa’da serbest piyasa düzenin temelleri atılırken, komünizmin yayılmasının önüne de geçilmek istenmiştir. Öte yandan, yeni siyasal bağımsızlığına kavuşan uluslar için ise yüksek imtiyazlı kredi imkânları sağlamak üzere 1960’da IDA kurulmuştur (Mundy ve Verger, 2014, s.2-3).

Robert McNamara başkanlığında (1968-1981) Dünya Bankası, erken dönemde tekeline aldığı ‘yoksulluğu azaltma projesi’ çerçevesinde sosyal politika yönlendirici konuma gelir. Banka yönetimleri arasındaki politika devamlılığı, Banka’nın sosyal politika aktörü haline gelmesinde etkilidir. Geçen altmış yıl boyunca Dünya Bankası’nın gündemini ağırlıklı oy hakkına sahip sanayileşmiş ülkeler belirlemektedir. Banka’nın tarihi geçmişine bakıldığında, ABD tarafından atanan Dünya Bankası Başkanları ve veto yetkisi, Banka’nın ABD’nin politika tercihlerinden fazlasıyla etkilendiğini göstermektedir. 1960’larda ABD ve müttefiklerinin sömürge sonrası yeni bağımsızlığını kazanmış uluslararası komünizmin ilerlemesini engellemek üzere, IBRD’ye, düşük gelirli ülkeler için yüksek imtiyazlı finansman programı uygulayıcısı olarak Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA) eklenmiştir. Çok başarılı bir politika yorumcusu olan Başkan McNamara, Dünya Bankası’nın rolünü, istikrarının sürdürülmesi için temel ihtiyaçlar ve yoksulluğu azaltmak üzerine konumlandırarak, geniş bir kesime hitap etmeyi başarır. Aynı zamanda, McNamara yönetiminde Dünya Bankası sermayesini dört kat artırmıştır. McNamara başkanlığında, yoksul toplumların üretken kapasitelerini artırmak üzere yapılan yatırım projelerinin hedefi, ekonomik büyüme ve gelirlerin yeniden dağıtımını sağlayarak yoksullukla mücadeledir. Nitekim, dönemin yoksullukla mücadele gündeminde, küçük çiftçiler için entegre kırsal kalkınma projeleri ile alt yapı yatırımları vardır. Böylece, Dünya Bankası, 1960 ve 70’lerde kalkınma ekonomisi alanında dünyanın en büyük işvereni ve danışmanı konumuna yükselir (Mundy ve Verger, 2014, s. 2-3).

Stiglitz’e göre “Önce sömürgeciliğin ardından komünizmin sona ermesi, IMF ve Dünya Bankası için başlangıçta belirlenmiş görevlerini fazlasıyla genişletme ve yetkilerini muazzam

artırma fırsatı sağlamıştır.” Günümüzde, Dünya Bankası ve IMF, sadece dış kaynak arayan ülkeler için değil aynı zamanda uluslararası finans piyasalarına daha rahat ulaşmak isteyen ülkeler içinde bir “onay mührü” olarak kabul edilmektedir ve bu ülkeler, bu iki kuruluşun, serbest piyasa ideolojilerini ve teorilerini yansıtan tüm reçetelere uymak durumundadır (akt. Stanford, 2011, s.269). Benzer şekilde Ollman’a göre, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların temel felsefelerini anlamak için ulus devletlerin yükselme çağına bakmak gerekmektedir. Bu kuruluşlar, küresel kapitalist sistemin başlangıcı iken Amerikan kapitalist sınıfı artan şekilde uluslararası hale gelince, dünya ölçeğinde bu kurumların ABD’nin ekonomik gelişiminin devamına işlerlik kazandırmak üzere siyasi yardım amacıyla hareket ettikleri gözlenmektedir (Ollman, 2008, s. 49).

Nitekim dünyanın en büyük ve en zengin kalkınma kurumu olan Dünya Bankası, hem mali hem de entelektüel hegemonyadır (Annisette, 2004, s.305). Banka’nın 2017 yılı, Yıllık Raporu’nda, 2030 yılına kadar dünyada aşırı yoksulluğu sona erdirmek ve mülkiyetin adil paylaşımını sağlamak üzere iki hedef belirlenmiştir. İlgili hedeflere ulaşmanın yolu ise Banka’ya göre, beşeri sermayenin güçlendirilmesi, esneklik ve ekonomik büyümenin hızlandırılmasıdır. Esnekliği artırmak noktasında Ürdün ve Lübnan’a giden Suriyeli mülteciler için Banka’nın sağladığı yenilikçi krediler örnek gösterilirken, ekonomik büyüme konusunda ise Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nin doğu ve güney komşuları ile sınır ticaretinin geliştirilmesi noktasında Banka’nın aktif bir rol oynadığının altı çizilir. Beşeri sermayenin oluşturulması hususunda ise, Banka’nın, Bangladeş’te, uzaktaki kırsal alanlardaki yaklaşık 690.000 çocuğa eğitimde ikinci bir şans sağladığı vurgulanmaktadır (World Bank, 2017, s.2).

20. yüzyılda, ekonomik ve sosyal gelişimin anahtarı, kişi başına düşen GSYH ile sınırlı bir kaygının ötesine geçen, topluma verimli bir katkıda bulunmak üzere, insanların kendi kurumlarını kullanmalarını ve geliştirmelerine izin veren ve devletin içinde bulunduğu bir kalkınma anlayışı hâkim olmuştur (Dostal, 2010, s.167). Ancak, 1990’lı yıllarda DB tarafından ortaya atılan yönetim kavramı ile devlet yapısı ve fonksiyonları tamamen bir değişim söz konusu olmuştur. Böylece, kamu politikaları ve kararların piyasa öncülüğünde yapılması ile devletin emek piyasalarına yönelik, düzenleyici, müdahale edici ve geliri yeniden dağıtıcı rolü sınırlandırılmıştır (Bayramoğlu, 2004, s.28).

Son elli yıldır sürdürülebilir ekonomik büyümenin nasıl gerçekleşebileceği hususunda çeşitli yaklaşımlar öne sürülmektedir. 1950’lerde ve 1960’larda, yoksulluktan kurtulmak ve gelişmiş ülkelere yetişmenin yolu sanayileşme olarak görülmüştür. Zira uzun vadeli ekonomik performansın gerçekleşmesi için her alanda ani ve planlı sermaye yatırımları ekonomide “büyük bir itiş” (big-push) sağlayacak ve yaratılan tasarruf ile ülkelerin, kendi kendini sürdüren ekonomik büyümeye ya da ekonomide “kalkış” (take-off) durumuna gelebileceği görüşü hâkim olmuştur. Ancak, 1980’lerde, gümrük tarifelerinin azaltılması, uygun döviz kurları ve düşük enflasyon ile karakterize edilen “Washington Konsensüsü” sonrası iyi bir ekonomik politika ortamının önemi vurgulanmaya başlanmıştır. Ardından, 1990’larda, Dünya Bankası, iyi bir ekonomik ortamın sağlanması için devletlerin daha temel kurumsal reformlar yapması gereğini vurgulamaya başlamıştır (Cage, 2009, s.2; Tunalı ve Yılmaz, 2016, s.305).

1980’lerde Latin Amerika ülkelerinin girdiği siyasi bunalım ve ekonomik kriz, iki farklı yaklaşımın uygulanması hususunu gündeme getirmiştir. Bunlardan ilki sosyal demokrat yaklaşım diğeri ise neoliberal yaklaşımdır. Washington Konsensüsü olarak dünyaya tanıtılan yaklaşım, krizin nedeni olarak, devletin kamu alanındaki yatırımları, korumacılık ve aşırı düzenlemeleri işaret ederken, serbest piyasa yanlısı reçeteler önermiştir. Williamson, kavramı Latin Amerika ülkelerinin krizden çıkmasını sağlamak üzere, Washington temelli kurumlar tarafından uygulanacak düşük yoğunluklu politikalar olarak ifade etmiştir (Karakurt, 2011, s.31-32). Nitekim neoliberalizm 1980’lerde, Dünya Bankası’na giriş yapmıştır. ABD’nin DB

üzerindeki etkisi, 1987 Dünya Kalkınma Raporu temel hedeflerinin, Washington Mutabakatı ilkeleri ile birebir uyuşması ile açıklanabilir. 90'ların başındaki 'Washington Mutabakatı' (Williamson, 1999) paradigması çerçevesinde Milenyum Kalkınma Hedefleri, başta Dünya Bankası olmak üzere kalkınma kuruluşlarını, yaygın olarak kabul gören yoksulluğu azaltma hususunu kredi kullanımında öncelikli koşul olarak sunmak üzere birleştirmiştir (Hawkins ve Mann, 2007, s.353; Adhikary, 2015, s.193).

Dünya Bankası 1990'lardan bu yana piyasa odaklı reformlarla dünyadaki aşırı yoksulluğu azalttığını iddia etmektedir. Ancak, DB verileri kabul edilse dahi, yoksulluğun azaltılmasındaki ilerlemenin esas olarak Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki yüksek büyüme oranı ve Hindistan'ın nispeten daha az büyüme oranı ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki ülke denklemden çıkarsa, 1990'dan beri dünyadaki yoksulluk düzeyinde belirgin bir düşüş kaydedilemediği anlaşılır. Bu nedenle, Dünya Bankası dışında çalışan ve IMF'nin ana akımda onayladığı alternatif kalkınma teorisyenleri, devlet kurumunun ve devlet kabiliyetlerinin kalkınma sürecinde önemini vurgulamaktadırlar. Nitekim bu teorisyenler, piyasaların varlığını sürdürdürebilmesi için ihtiyaç duydukları, endüstri ve bilgi tabanlı bir ekonomiye geçişte devletin liderlik yapması gerektiğini savunmaktadırlar (Dostal, 2010, s.148).

Tam da bu noktada, endüstri ve bilgi tabanlı bir ekonomiye geçişin mümkün kılınabilmesi için çalışan nüfusun beceri ve yeteneklerinin eğitimle geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Dünya Bankası'nın 2019 Dünya Kalkınma Raporu'nun ismi: *Çalışmanın Değişen Doğasıdır*. Raporun başında şöyle der, insanlık tarihinde buluş (innovasyon) yeteneğinin sınırlarından korkulmadığı böyle bir dönem daha önce hiç yaşanmadı. Raporu Karl Marx'dan bir alıntı vardır. "Makineler, çalışanlara karşı üstün bir rakip ve aynı zamanda onları daima boşa çıkarabilecek durumdadır. Bu ise makinelerin grevleri bastırmak için en güçlü silah olmasını sağlamaktadır." Marx gibi John Maynard Keynes de, 1930 yılında teknolojiden kaynaklanan yaygın işsizlik konusunda uyarıda bulunmaktadır. Yine de innovasyon, beklenen yaşam sürelerinin artışına, temel sağlık hizmetleri ve eğitimin yaygınlaşmasına, çoğu insanın gelirlerinin yükselmesine neden olarak, yaşam standartlarını yükseltmektedir (World Development Report, 2019, s.2).

Ancak, bu iyimserliğe rağmen, gelecekle ilgili endişeler artmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde yaşayan insanlar, teknolojinin istihdama etkisi konusunda daha fazla endişe duymaktadırlar. Bilhassa esnek ekonominin (gig economy: kuruluşların belirsiz süreli sözleşmeler yerine bağımsız işçilerle kısa süre için gerçekleştirdikleri sözleşmeler ile sosyal güvencesiz, esnek çalışma biçimi) çalışma koşullarında en alt seviyeye kadar bir yarıyı teşvik ettiğinden dolayı eşitsizliğin daha da artacağını düşünmektedirler. Bir işveren için çalışmak yerine, her biri ayrı olarak ödenen, geçici işleri olan veya ayrı iş parçaları yapan çalışanlara dayalı bir çalışma yöntemi olan esnek ekonominin, geleneksel çalışma ilişkilerini yok ettiği ve sosyal güvencesiz ve belirsiz bir çalışma durumunun ise çalışanların ruh ve beden sağlığını olumsuz etkilediği de iddialar arasındadır. Bu görüş, gerek gelişmiş gerekse orta gelirli ülkelerde imalat sanayi istihdamında yaşanan daralmaya bağlanmaktadır. Dünya Bankası'na göre, gelişen teknoloji, yeni işler üretme, üretkenliği artırma ve etkili kamu hizmetleri sunma fırsatları sağlarken, "Kodlanabilir" rutin görevler üstlenen işçiler için tehdit oluşturarak yer değiştirmelerine neden olmaktadır (Dünya Haber, 2018 ; World Development Report, 2019, s.2 ; Cambridge Dictionary, 2019).

Dünya Bankası, hiçbir zaman klasik sosyal politika taraftarı olmadı. Zira devlet tekelinde kamu müdahalesine dayalı sosyal politikara değil özel sektörün gelişimine ve ekonomik büyümeye yönelik piyasa taraftarı politikalara yön vermiştir. Nitekim 1990'lı yıllarda ortaya attığı "yönetişim" kavramı ile devletin emek piyasasını regüle ettiği sistem yerine piyasanın devleti düzenlediği sisteme geçişte öncülük yapmıştır. Böylelikle, Dünya

Bankası sosyal politika kavramını ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğine ve krizler karşısında kırılabilirliği önlemek hususunda olumlu etkisine göre yeniden şekillendirmektedir. Örneğin tüketici hakları hususunda hukuksal ve kamusal alanın gelişmesi (e-devlet kanalıyla tüketici şikâyeti başvurusu alınabilmektedir). Nitekim aynı işe farklı ücret uygulamasının, cinsiyet eşitsizliği konusunda toplumsal bir bütüncül değerlendirmeden bağımsız olarak DB tarafından sadece ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisi göz önünde bulundurulmaktadır (Küçük, 2019, s. 225-230).

En nihayetinde bugün, kalkınma konusunda tek bir tarifin olmadığı ve her ülkenin ekonomik ve sosyal gelişme aşamasını değerlendirirken ülke özelliklerini dikkate almamız gerektiği hususunda fikir birliği oluşmuştur (Cage, 2009, s.2). Ancak, kabarık dış borcu olan ülkelerin kılavuzu hala büyük oranda Dünya Bankası'dır.

Tarihsel Süreçte Sosyal Politikanın Kurumsallaşması

1933 yılında Almanya'dan Türkiye'ye iltica eden ve Türkiye'de de sosyal politikanın bilimsel öncülerinden olan Gerhard Kessler (1945, s.12), sosyal politikayı, "sosyal sınıfların hareketleri, tezaları ve mücadeleleri karşısında devleti ve hukuk düzenini ayakta tutmaya ve idame etmeğe matuf bir siyaset" olarak tanımlamıştır. Kessler'in bu tanımından sosyal politikanın devletin ve hukuk düzeninin varlığının sürdürülebilmesi için gerekli olduğu anlaşılmaktadır. En nihayetinde sosyal politika sanayi devrimi sonrası oluşan yeni çalışma ilişkileri beraberinde sefaletle sürüklenen işçilerin isyanı ve örgütlü mücadelelerinin sonucudur.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) de kurulduğu tarih olan 1919'da İngiltere Başkanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau'ya yazdığı mektupta, "Tüm Avrupa devrimci bir ruhla doludur. İşçiler arasında hoşnutsuzluk derin bir öfke ve isyan duygusuna ulaşmıştır. Var olan düzen tüm dünya tarafından sorgulanmaktadır" demektedir (Sengenberger, b.t., s.15). 1848'de yayımlanan Marx ve Engels'in Komünist Manifesto ile sınıfsız ve sömürsüz bir dünya düzeni kurmaya yönelik örgütlü işçi hareketi, tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde büyük etki yaratmıştır. Filizlenen ilk işçi mücadeleleri, beraberinde sendikal faaliyetleri getirmiştir. Tüm Avrupa hatta İngiliz sendikacılığı ve işçi hareketleri de Marksizm'den etkilenmiştir. Bu etki bir devrim şeklinde değil de, sosyal eşitsizliklere dikkat çekme noktasında olmuştur. İngilizler, tabakalar arasındaki sosyal gerilimi azalttığına, uzlaşmaya varılmıştır. Sınıflar arası sosyal gerilimi azaltmakta başarılı olan İngiltere için, 2. Dünya Savaşı sonrasında kıta Avrupa'sı devletlerinden belki de en büyük farkı, içeriden yükselen güçlü bir komünist akımının olmamasıdır (Kaymak, 2010, s.167-168; Tütüncü, 2015, s.493.).

Avrupa'da sosyal devlet anayasal alanda yerini alırken, 1940'ların ortalarında ABD'de Cumhuriyetçi kanattan Wisconsin Eyaleti senatörü Joseph Raymond McCarthy, ABD içinde komünizme yol açabilecek unsurları FBI başkanı J.E.Hoover ile birlikte temizlemektedir. 1950'lerin sonuna kadar süren komünizmle mücadele dönemi, devlet kurumlarının tekrar yeni bir anlayışla örgütlenmesini ve halkın komünizme karşı teyakkuz halinde olmasını sağlamıştır (Yıldırım, 2016, s.185). ABD'de anti-komünizm hareketi, Demokrat partiden Başkan seçilen Roosevelt'in ölümünden sonra hızlanır. Roosevelt yerine geçen yeni Başkan Truman'ın, farklı bir dış siyaset uyguladığı söylenebilir. Truman, Roosevelt'in ne dört özgürlük ne de dört polis idealine uygun hareket etmez. Oysaki Roosevelt, 06 Ocak 1941 tarihli kongrede yaptığı ünlü söylevinde dünya genelinde sosyal ve politik hedeflerin bir formülü olarak dört özgürlük idealini açıklamıştır. Konuşma özgürlüğü, ibadet özgürlüğü, korkmadan yaşama özgürlüğü ve yoksulluktan kurtulma özgürlüğü, esasen, genel silahsızlanma, kalıcı barış ile bir devletin diğerine saldırmasının engellendiği bir dünyada tüm bu özgürlüklerin mümkün kılınacağını ifade edilmiştir (Britannica, <https://www.britannica.com/event/Four-Freedoms>). Dört özgürlük kavramını uluslararası topluma beyan ettikten kısa bir süre sonra 14 Ağustos 1941 de Atlantik

Demeci ile insan hakları düşüncesi İngiliz ve Amerikan başkanları tarafından ilk defa uluslararası hukuka yansıtılmıştır (Dönmez, 1985, s.223-285).

Roosevelt, aynı zamanda ABD’de sosyal güvenlik sisteminin kurulmasını sağlayan kişidir. Roosevelt, 1913 yılında ABD Başkanı seçilen Wilson’dan etkilenmiş, Wilson’ın başkanlığı döneminde Birinci Dünya Savaşı yıllarında donanmada sivil olarak çalışmıştır. Roosevelt tıpkı Wilson gibi 1920’li yıllarda yaygın olan çocuk felcine yakalanmıştır (Yalçın, 2009, s.23).

Roosevelt’in ABD’de yaşanan ekonomik krizlerle başa çıkmada gerek tam istihdam politikası gerekse sosyal güvenliğin kurumsallaşmasında önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Nitekim 1929 ekonomik krizi ile ortaya çıkan olumsuz ekonomik koşulları aşamayan ABD’de, 1932 yılında Başkan Franklin D. Roosevelt tarafından “Yeni Düzen” (New Deal) ismi altında bir ekonomik program uygulanmaya başlanır. ABD Sosyal Güvenlik (SG) sisteminin fiili kuruluş süreci, 1934 yılında ABD Başkanı F.D.R’nin Kongre’de yaptığı bir konuşma ve aynı yıl aralarında 5 hükümet temsilcisinin de yer aldığı “Ekonomik Güvenlik Komitesi’nin” (The Committee on Economic Security) oluşturulması ile başlar. Böylece, Ocak 1935 tarihinde Kongre’ye Ekonomik Güvenlik Kanunu (The Economic Security Act) olarak sunulan teklif, 14 Ağustos 1935 de “Sosyal Güvenlik Kanunu” (The Social Security Act) adı altında yasalaşır. Demokratların hâkim olduğu Senato ve Mecliste, muhalefetin (Cumhuriyetçilerin) yasalaşma sürecinde yasanın sosyalist anlayışın bir ürünü olduğu şeklindeki eleştirilerine rağmen, ağırlıklı olarak evet çıkmıştır. Sosyal Güvenlik Yasası ismine karşın, Avrupa ülkelerdekini aksine, yalnızca emeklilik aylığı bağlanmasını öngören bir Federal yaşlılık sigortası beraberinde sınırlı bir işsizlik sigortasını ihtiva eden dar kapsamlı bir sosyal sigorta kanunudur (Alper, 2008, s.1-28). Bu gelişmede, İngiliz iktisatçı Keynes, F.D.R’in bir dönem danışmanlığını yapması etkilidir. Keynes’in ekonomi konusundaki görüşlerini aktardığı mektup, "Başkan Roosevelt'e Açık Bir Mektup" adı altında 31 Aralık 1933'te, New York Times’da yayınlanmıştır (The Guardian, 2008). Belki ki, Keynes, Roosevelt’in “Sosyal Güvenlik” yasası çıkarmasında ve “Yeni Düzen” programı kapsamında devletin istihdam yaratıcı rolünü etkinleştirmesinde rol oynayan isimlerden birisi olmuştur. Öyle ki Roosevelt, ABD, 2.Dünya Savaşı’na katıldığında, silah altına alınan askerlerin eşlerinin onların yerine istihdam edilmesini sağlayarak çok ilerici bir sosyal politika uygulamasına da imza atmıştır (Boyras ve Cantürk, 2014).

Dünya Bankası İçin Sosyal Politika

Temmuz, 1944’de 45 ulusal hükümet temsilcisi, hem Dünya Bankası’nın (IBRD) hem de Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) uluslararası hukukta tüzel kişiliklerini oluşturmak ve Ana Sözleşmelerini müzakere etmek üzere bir araya gelir. Ortaya çıkan, Banka, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde benzersiz bir kamu kurumu olarak hükümetler arası işbirliğine yönelik kurulan ilk çok taraflı kalkınma bankasıdır. 31 Aralık 1945’e kadar, 29 hükümet temsilcisi Bankanın Ana Sözleşmesini onaylamıştır. Mart 1946’da, Dünya Bankası ve IMF yönetim kurulu Savannah’da resmi açılışını yapmıştır. Bankanın ilk başkanı Eugene Meyer, 18 Haziran’da göreve başlamıştır. Banka 25 Haziran 1946’da 1818H Street, NW, Washington, DC’de, dünya genel merkezini açmıştır. Banka’nın onuncu yıldönümü sayısında, Başkan Meyer deftere şunu not etmiştir: “Uluslararası işbirliğinde bu yeni deneme için uygun yolu bulmak kolay değil. Bize rehberlik edecek tek şey eksik şekilde ana hatları çizilmiş Banka’nın ana sözleşmesi” (akt. Ruger, 2005, s.62). Meyer, göreve başladıktan 6 ay sonra istifa etmiş, yerine gelen ve iki yıl süreyle Dünya Bankası başkanı olan John McClay, Dünya Bankası’nın çalışmalarında ve coğrafi yöneliminde hızlı bir değişim başlatan bir dönemi başarıyla yönetmiştir (Ruger, 2005, s. 62-63).

ABD Başkanı Harry Truman ve Dünya Bankası ikinci başkanı John McClay, arasında yapılan 1947 tarihli bir anlaşmanın sonucu olarak, çoğunluğu ABD tarafından atanan

Banka'nın üst düzey yönetimi, kurum üzerinde önemli bir denetime sahip olmuştur. Dünya Bankası Başkanı, kredileri müzakere etme, personel alımı ve işten çıkarılması hususunda tam yetki sahibidir. Aynı zamanda, her hafta, kredileri onaylamak için bir araya gelen üye devletlerin hükümet temsilcilerinden oluşan İcra Kurulu'nu da denetler. Banka, benzersiz fon yaratma sistemiyle bir dereceye kadar özerklik sağlamıştır. Çoğu hükümetler arası organizasyonun aksine, Banka, özel sermaye piyasalarına tahvil satışından elde edilen fonlar ile toplam sermayesini çoğaltmıştır. Ancak, zengin ülkelerinden gelen bağışlarla finanse edilen IDA'nın 1960'ta kurulması ile bu dinamik değişmiştir (Sharma, 2013, s.575). Zira Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelerin yapısal reformlar aracılığı ile eğitim politikasını 1960'lardan bu yana önemli ölçüde yönlendirmeyi başarmıştır. Başlangıçta eğitim konusunda çalışma yetkisi olmayan Banka, günümüzde kalkınma eğitimi alanında faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlar arasında en güçlüsüdür. Zira küresel olarak, Banka, eğitim faaliyetleri için harcadığı milyarlarca dolarlık bir bütçeyle en büyük uluslararası eğitim finansmanı kaynağıdır. 1956 kurulan ve Banka'nın özel sektöre borç vermekle yükümlü yan kuruluşu IFC, bilhassa 2000'li yıllarda giderek artan oranda özel eğitimin desteklenmesi hususundaki üye ülkelerin kalkınma projelerine borç vermektedir (Mundy ve Verger, 2015, s.9-18).

Klasik Sosyal Politika Yaklaşımı ve Dünya Bankası

Uluslararası kalkınmayı teşvik etme hususundaki öncü rolüne rağmen, Dünya Bankası genel olarak, sosyal politikanın önde gelen açık destekçisi olarak kabul edilmez. Nitekim klasik anlamda, sosyal politika, toplum içindeki farklı çıkar gruplarını bir arada tutacak bir sosyal entegrasyonun oluşumunda ve sosyal sorunların çözümünde kamu müdahalesini destekler. Bilakis, sosyal politika, "Laissez Faire, Laissez Passer" (Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler) düşüncesini desteklemez (Küçük, 2019, s.1-2).

Clemens and Kremer (2016, s.53), Dünya Bankası'nın uluslararası sermaye piyasalarındaki başarısızlıkları düzeltmek için kurulduğunu ancak rolünün zaman içinde değiştiğini ifade ederler. Zira 1960 yılında kurulan ve düşük gelirli ve aşırı yoksul ülkelerin kalkınması için Banka'nın zengin üye devletlerden topladığı bağışların dağıtılmasında önemli bir görev üstlenen IDA, aynı zamanda Dünya Bankası'nın merkezine yoksullukla mücadelenin girmesini de sağlamıştır. Esas olarak, bağımsızlığını yeni kazanan ve dış kredi ihtiyacı olan ülkelerin komünizme kaymasını engellemek üzere kurulan ve yüksek imtiyazlı kredi sağlayabilen IDA yönetimi için yoksullukla mücadele politik söylemi, iyi bir kurgudur. Böylece, sosyal politikanın çekirdek merkezinde yer alan işçi, yerini yavaş yavaş yoksula bırakmaya başlamıştır (Mundy ve Verger, 2014).

Polanyi, kendi kendine işlemeyen ve belli sistematik müdahale sistemi ile oluşturulmuş serbest piyasa sistemi ile ilgili olarak şunları kaydeder:

Ancak bu önemli farklılıkların ardında temel bir ortak nokta var: bireylere ve firmalara ekonomik çıkarlarını korumak için azami özgürlük verilirse, küresel pazarın herkesi daha iyi hale getireceği inancı. Bu temel inanç ise, neoliberallerin ticaret ve sermaye akışları üzerindeki kısıtlamaları ortadan kaldırmak ve ekonomik hayatın örgütlenmesinde devlet müdahalesini azaltmak için sistematik çabalarının ardında yatmaktadır" (Polanyi, 2001, s.33).

Nitekim küresel sistemin yönetiminde önemli rol oynayan IMF ve Dünya Bankası gibi güçlü uluslararası finansal kurumlar neoliberal kuralların güçlendirilmesini teşvik ettiler (Polanyi, 2001, s.33-34).

Polanyi'ye göre, Batı Avrupa'daki iç ticaret aslında devletin müdahalesiyle kurulmuştur. Zira ticari kapitalizme kadar, ulusal ticaret ulusal değil tam tersine yereldir. Esasen devlet müdahalesi, kentin tekel ve rekabet gibi iki birbirine bağlı tehlikeye başa çıkmasını sağlamak üzere ortaya çıkmaktadır (Polanyi, 2001, s. 60-69). Rekabetin, eninde sonunda tekele yol açacağı ve tekelinde toplumun varlığını tehlikeye sokacağı gerçeği ile

ekonomik yaşamın her yönüyle düzenlenmesi gereği devlet müdahalesine yol açmıştır. Bu durumun en iyi örneklerinden birisi tarihte ilk tröst Standart Oil firması ile gözlemlenebilir. ABD Başkanlarından Wilson ve bir önceki başkan Roosevelt tröstlere karşı bazı tedbirler uygulamaya koymuşlardır. Ancak, hukuk yoluyla tröstleri engellemeyi tercih eden Wilson için tröstler, fırsat eşitliğini engelleyerek, orta sınıf üzerinde olumsuz etkiler göstermiş ve sosyalizm tehlikesini artırmıştır (Hatipoğlu, 2015, s.160; Oğuz, 2017, s.25).

Colombato (b.t., s.12), Stiglitz'in "Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı" kitabı üzerine yazdığı makalesinde, Stiglitz'in komünizmle mücadele ederken demokrasiyi bir tarafa atan, açgözlü Amerikan şirketlerinin esasen gelişmekte olan ülkelere zarar verdiğini söylediğini ifade eder. Ener ve Demircan (2016, s.211) başta Dünya Bankası olmak üzere, uluslararası serbest kısıtsız ticaret ve serbest piyasa ekonomisinin bu kuruluşlar tarafından desteklendiğini söylemektedir. Hatırı sayılır bir kısım araştırmacı yazar beraberinde şahsi kanaatime göre, Bretton Woods, ABD'nin büyük bir dikkatle oluşturduğu "uluslararası tarihsel blok" yoluyla yeni bir hegemonik düzen inşasıdır. Bu kurumsal güç sisteminin ideolojisi serbest girişim (ticari engellerin kaldırılması) ve liberal demokrasidir. Lenin ve Wilson ile başlayan komünizm-kapitalizm savaşı, Stalin-Truman döneminde ayyuka çıkar ve ABD, hem ekonomik hem de siyasal olarak Sovyetler Birliği çevreler. Uluslararası kurumlar aracılığı ile sağlanan ucuz borçlanma ve pazar olanakları yolu ile sınıf ve halklar için sosyal refah devleti, kalkınma vaadi ve ulusal egemenliğe saygı gibi ortak çıkar öğeleri ile meşrulaştırılan yeni ekonomik sistem, Sovyet tehdidinin birleştirdiği bir uluslararası tarihsel blok tarafından inşa edilir. Bu hegemonik düzen inşasında ABD'nin entelektüel ve moral üstünlüğü sağlayan en önemli öğelerden arasında, kolonyalist bir geçmişe sahip olmayışı, Wilson'dan bu yana uluslarının kendi kaderini tayin hakkı ilkesine sadık kalması ve en önemlisi Wilson'ın pragmatik idealizminin taşıyıcılığını yapan A.B.D. üniversitelerinin sunduğu entelektüel sermayedir. Böylelikle, IMF ve DB gibi kuruluşlar uzun dönemde ABD liderliğinde hegemonik dünya düzeninin genişlemesine ve yeniden üretilmesine yönelik kuralları somutlaştıran bir rol oynamışlardır (Bozdağlıoğlu ve Özen, 2004, s.60).

Anwaruddin (2014, s.143), ifade ettiği üzere, 2. Dünya Savaşı sonrası, sömürgeciliğin sona ermesi ile siyasal olarak egemenliğine kavuşmuş devletler üzerinde yeni sömürgecilik (neocolonialism) akımı ortaya çıkmıştır. Pek çok koloninin bağımsızlığa ve özerkliğe henüz tam hazır olmadığı bir ortamda, koloni güçleri yeni bağımsızlığına sahip olan bu ülkelere "yardım" teklifinde bulunmuşlardır. Nitekim, pek çok ülke, küresel sisteme entegre olacak "ilerleme" ve "kalkınma"yı gerçekleştirebilmek için bu teklifi kabul etmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda, yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler, eski sömürgeci güçlere ve yenilerine bağımlılığını günümüzde dahi sürdürmektedirler. Böylece, eski sömürge güçleri yerini yeni süper güç A.B.D ve onun kurduğu Dünya Bankası ile IMF'ye bırakmıştır (Anwaruddin, 2014, s. 143-144). Nitekim Dünya Bankası, 2. Dünya Savaşı'ndan büyük bir zaferle çıkan ABD tarafından kurulan yeni sömürgeci düzenin ürünüdür. Uluslararası kredilere ulaşmada bir "vize" işlevi gören Banka, kalkınma kredileri konusunda dünyadaki en zengin kurumdur. Aynı zamanda 1980'li yıllarda uygulama alanı bulan koşullu krediler ile serbest ticaret önündeki engellerin kaldırılması ve serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaştırılması noktasında önemli bir kilit örgüttür (Yılmaz, 2008, s.21).

Mundy ve Verger (2015)'in adım adım Dünya Bankası'nın küresel sosyal politika aktörü haline gelişini anlattığı makalelerinde; kuruluşundan buyana Banka'da en yüksek sermaye oranına sahip olan ABD'nin günümüzde de Banka üzerindeki hegemonyasının devam ettiğini ifade ederler. Dünya Bankası üzerinde ABD hegemonyası dünden bugüne süregelmiştir. Hem, Dünya Bankası başkanının ABD yönetimi tarafından seçimi, hem de kredi kullanımına ait veto yetkisinin başkanın tasarrufunda olması, üye devletlere şeffaflık öneren Banka için tezatlık taşımaktadır. Aynı zamanda Stiglitz (2018), Dünya Bankası'nın üye

devletlere hemen hemen her raporunda şeffaflık hususunu önerse de, gerek Banka Başkanı ve yönetiminin atanması gerekse kredi dağıtımını hususunda şeffaflık ilkesinin dikkate alınmadığını ifade etmektedir (Mundy ve Verger, 2015, s.9-18; Stiglitz, 2018, s.371).

1970’li yıllara kadar, Dünya Bankası, sanayileşme ve hızlı sermaye birikimine dayalı yerli üretim odaklı kalkınma programlarından, 1980’lerde temel ihtiyaçlar yaklaşımı ve ekonomik büyümeye yönelik yeni bir anlayışa geçiş yapmıştır (Şenses, 2009, s. 39). Sharma (2013, s.572) Dünya Bankası’nda yaşanan bu değişimi şöyle özetlemiştir.

23 Eylül 1973’de Robert McNamara Amerikalı Eski Savunma Bakanı, IMF ve DB’sının yıllık toplantısı için Kenya Nairobi’ye henüz vamiştir. Pentagon’u 1968 yılının Şubat başlarında terk ettikten kısa bir süre sonra, Dünya Bankası Başkanı olan McNamara, Banka’nın dünyanın en fakir ülkelere düşük faizli kredi sağlayan şubesi Uluslararası Kalkınma Örgütü (IDA)’nın payına 4.5 milyar dolar, “yenileme” kredisi verilmesine ABD’nin karar vermekte zorlanmasına çok üzülmemektedir. McNamara, yaklaşık bir yıldır Nixon Yönetimini IDA’ya 1.5 milyar dolar yardım etmesi konusunda ikna etmeye çalışmaktadır. Ancak, yönetim ayak dır ve işler kırılğan bir noktaya gelir: diğer bağışçılar fonlarını serbest bırakmadan önce, iflasın eşliğindeki IDA için ABD’nin harekete geçmesini beklemektedir. McNamara yargılama arifesinde yardımcılara Amerikan tutarsızlığının “IDA’nın varlığı için ciddi bir tehlike” oluşturduğunu şikâyet eder. Yenileme kredisi temininde başarısızlık, sadece Banka’nın faaliyet yeteneğini tehdit etmekle kalmayacak, aynı zamanda uluslararası kalkınmaya ilişkin Batı’nın taahhütleriyle ilgili çeşitli soruları da gündeme getirecektir. Dört, dört buçuk yıldır Bankanın kredisini artırmak için olan gücüyle çalışmış olan McNamara, çok sinirlidir ve üst düzey personeline, Birleşik Devletlerin sözüne gelmemesi durumunda görevinden istifa edeceğini söylemiştir. Ancak, bir süre, McNamara endişelerini yok saymıştır. Ertesi gün, Banka’nın gelişmekte olan ülkelerdeki “mutlak yoksulluk” konusu üzerinde atağa geçtiğini anons eden dünya çapında beğeni toplayan bir konuşmasını yapmıştır. Böylece, Banka yetkilileri, IDA’nın yenilenmesi üzerine ABD ile anlaşmaya varmışlardır (Sharma, 2013, s.572-573).

Böylece, 1970’lerin sonlarında Banka “Washington Mutabakatı” ilkeleri ve neoliberal politikalar çerçevesinde IMF ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Nitekim 1980’li yıllarda, içinde Türkiye’de olan gelişmekte olan ülkelerle yapısal uyum anlaşmaları dönemi, uluslararası kuruluşlar aracılığı ile uygulamaya konulmuştur. Zira İngiltere ve ABD başta olmak üzere, gelişmiş ülkelerde neoliberal ekonomi politikaların başlaması ile işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, sendikaların güç kaybetmesinin yanı sıra, Sovyetler Birliği’nin çöküşü beraberinde artan yoksulluk sorununun çözüm odağında da Dünya Bankası getirilmiştir (Şenses, 2009, s.40).

Gelişmekte olan ülkelerle Dünya Bankası arasındaki kredi politikaları bakımından Çin farklılık göstermiştir. Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)’nde ilk adımı 1978 yılında atılan ve derinleşerek devam eden reformlar birçok açıdan diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanan yeni liberal politikalarla benzerlik taşımaktadır. Ancak, üniter yönetim ve sıkı denetimle yönetilen Çin, az gelişmiş ülkelerin Dünya Bankası deneyimlerinden ders çıkararak planlı ve kontrollü şekilde sosyalist serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. Sürdürülebilir ekonomik büyümeyi yakalayan ve az gelişmiş ülkelerin yaşadığı ekonomik krizlere girmeyen Çin ile DB ilişkileri “dayatmalara” bağlı değildir (Sezen, 2007, s. 27-56). Nitekim Çin, Washington Uzlaşısı şeklinde ifade edilen, hızlı özelleştirme, deregülasyon, yapısal uyum politikaları şeklinde üçüncü dünya ülkelerine dayatılan reformlardan çok ayrı bir yol izlemiştir. Çin’deki ekonomik reformlarda, yetkililer, reform programının aşamaları, zamanlaması ve içeriği üzerinde tam bir kontrol sağlayarak, farklı bir yapı ortaya çıkarmışlardır. Bu yaklaşım Jashua Cooper Ramo tarafından “Beijing Uzlaşması” olarak isimlendirilmiştir. Nitekim Çin’in

pek çok açıdan serbest piyasa ekonomisine geçişte daha kontrollü ve biliçli bir yol izlediği söylenebilir (Öztürk, Sözdemir ve Gövdere, 2006, s.67).

Öte yandan Dünya Bankası ile Afrika ülkeleri arasındaki borçlanma ilişkileri, Çin'in tersine başarısızlıklarla doludur. Dünya Bankası'nın Gerçek Doğası isimli makalesinde M. Annisette (2004), Banka'nın yoksulluğu azaltma amaçlı projelerinin başarısızlıklarını anlatmaktadır. Mozambik de, kendi ülkelerinde yetişen kaju fıstığını işleyen işçilerin, nasıl işlerinden olduğunu şöyle ifade etmektedir. Gelişen fındık işleme endüstrisini korumak üzere hükümet ham, tam işlenmemiş kaju ihracına vergi uygulamaya başlamıştır. Ticari kısıtlamaları bertaraf etmek adına, Dünya Bankası ve IMF ihracat vergisinin kaldırılmasını emreder. Böylece, Mozambik'te 10.000 yetişkin (çoğu kadın) çalışan kaju fabrikasındaki işlerini kaybetmiştir. Benzer şekilde, Haiti'de ise IMF ve Dünya Bankası, hükümetin asgari ücreti yükseltmesini engellemiştir. Daha sonra bu iki kuruluş umutsuzca ihtiyaç duyulan temel hizmetler üreten kârlı kamu şirketlerinin özelleştirilmesini istemişlerdir. Üstüne üstlük, Haiti'nin ortalama yaşam süresi erkeklerde 49, kadınlarda 53 yıl, okuryazarlık % 45, bebek ölümlerinde yaşam beklentisi% 10 civarında iken IMF, sağlık bakım çalışanları ve öğretmen sayısında ulusal kıtlık sıkıntısı çeken ülkede, devlet hizmetlerinin yarıya indirmesi gerektiği konusunda ısrar etmiştir (Annisette, 2004, s.311).

Bir başka örneği ise Stiglitz (2018, s.278) ifade etmektedir. Stiglitz, Dünya Bankası ve bazı sivil toplum örgütlerince Fas'ın bazı köylerinde yürütülen projelerin, insanların yaşamları üzerindeki etkilerini araştırmaya gittiği 1998 gezisinden bazı anılarını kaleme almıştır. Bir sivil toplum örgütünün tavuk yetiştirme konusunda ustaca eğittiği kadın köylüler devletten temin ettikleri 7 günlük civcivleri büyüterek ticaret yaptıkları projede, IMF'nin talimatıyla devletin civciv dağıtmayı bırakması sonrası, civciv dağıtma işinin özel sektör eliyle sağlıklı yapılamaması nedeniyle fakir köylülerin hayatında fark yaratabilecek bir projenin maalesef son bulduğunu aktarmıştır.

Esasen, tüm bu başarısız uygulamaların ardında kısıtsız serbest ticaret ideali ve yabancı sermayenin güvenliğini sağlamak vardır. Dünya Bankası Ana Sözleşmesi Madde 1 de kuruluş amaçlarından ikisi şöyledir. Özel dış yatırımları ve diğer özel girişimcileri, teminatlar veya kredilere katılım yoluyla teşvik etmek, özel sermaye makul şartlarda mevcut değilse, uygun koşullarda kendi sermayesi dışında üretken amaçlar için finansman sağlayarak ve diğer kaynakları tarafından sağlanan fonları dağıtarak özel yatırımları desteklemek (World Bank, Article I Purposes ii). Gelişmiş ülkelerin DB'na üye olma nedenleri arasında Banka'nın gelişmekte olan ülkelerde yürüttüğü projelerde kendi şirketlerinin iş almasını sağlamak da vardır. Zira Banka'ya üye olmayan bir ülkenin şirketi Banka'nın projelerinde yer alamaz. Dünyadaki bilhassa enerji üzerine yüksek maliyetli projeleri yürüten Banka, en büyük kalkınma işverenidir (ResearchGate, 2018).

Aynı zamanda “the True Nature of the World Bank” makalesinde Annisette, Dünya Bankası ile Çad hükümeti arasındaki ilişkiden bahseder ve öngöründe bulunur. Çad, hükümet yetkililerinin ellerinde korkunç insan hakları ihlallerine ilişkin kanıtları olan siyasi açıdan dengesiz bir ülkedir. Yine de Dünya Bankası Çad'ın güneyinde petrol sahalarının gelişimine destek vermek üzere, Exxonmobil ve ortakları Chevron ve Petronass'a Çad'dan Kamerun'a kadar 600 kilometrelik bir boru hattı geliştirmek üzere (dört milyar dolar) fon aktarmıştır. Annisette, yoksulluğu azaltacağı ve kalkınmayı sağlayacağı düşünülen projenin gelirlerin, petrol şirketlerinin kasasına ve yozlaşmış Çad ve Kamerun yetkililerinin ceplerine herhangi bir yerel topluluktan daha fazla ulaşacağını öngörmüştür. Boru hattı, çevreye duyarlı ormanların, su havzalarının ve Kamerun kıyı bölgelerinin yakınında veya yakınında bulunacak ve burada yaşayan Baka ve Bakola'yı (genellikle yanlış şekilde ortalama insan boyundan daha kısa oldukları için “Pigmeler” olarak adlandırılır) yerlileri, şempanzeleri, gorilleri ve orman filleri

de dâhil olmak üzere nesli tükenmekte olan türleri de tehdit etmektedir (Annisette, 2004, s.312). Dünya Bankası Çad-Kamerun boru hattının finansmanı karşılığında, Çad hükümetine elde edilen petrol gelirinin ülkenin gelişmesinde öncelikli sektör olarak belirlenen eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve kırsal alanların gelişimine yönelik kullanılması şartını öne sürmüştür. Dünya Bankası ve Çad hükümeti arasında imzalanan anlaşma sonrası, Çad yönetimi Petrol Gelirlerini Düzenleme Yasası'nı (PGDY) çıkarır. Bir süre sonra PGDY üzerinde değişiklik yapan Çad hükümeti, savunma ve güvenlik alanlarında da elde edilen petrol gelirini kullanmaya başlayınca, Dünya Bankası ile büyük bir gerilimin fitilini ateşlenir (Öztürk, 2006, s.12).

Haber7 (06.09.2017)'nin, ekonomi haberlerinde yer alan “petrol zengini ülke açlıkla savaşıyor” başlıklı haber Çad'ın petrol kaynaklarının dünya piyasasına ulaşması sonrası hala sefalet içinde olmasını ifade etmektedir. Çad, yıllık olarak çıkarılan petrolün yalnızca %15'lik kısmını alabilirken, %25'lik kısım petrol boru hattının geçtiği Kamerun'a bırakılmış kalan %60'lık en büyük pay ise Fransız ve ABD petrol şirketleri paylaşmışlardır. İlâveten, daha da ilginç petrol zengini ülkede, petrol rafineri şirketinin olmaması ve motorin ve benzin ithatının Nijer'den yapılmasıdır. Az sayıda benzin istasyonu olan ülkede ise akaryakıt ihtiyacı, cam şişede benzin ve mazot şeklinde seyyar istasyonlar tarafından sağlanmaktadır (ekonomi haber7.com, 06.09.2017). Anlaşılan o ki, Çad'da petrol bulunması ve çıkarılması, Dünya Bankası ile öteden beri yakın ilişkileri olan ve birçok petrol boru hattı projesinden iş alan Exxonmobil'e yaramıştır.

Öte yandan, uluslararası sosyal politika yönetim üssü haline gelen Dünya Bankası'nın, sağlık, beslenme ve nüfus faaliyetleri için yıllık taahhüdü ve portföyü, yıllık 1 milyar ABD dolarından fazla oranda artmaktadır. Bu nedenle küresel topluluğun, Dünya Bankası politikalarının ve yatırımlarının istenmeyen sosyal ve çevresel etkilerine karşı korunması için önerilen kararları dikkatlice incelemesi ve tartışmaya açması hayati önem taşımaktadır. 1980'lerde, paydaşlar, Dünya Bankası yatırımlarının, nüfusun yerinden edilmesi veya bina projeleri sırasında habitatların zarar görmesi gibi yaşam ve geçim kaynakları üzerindeki istenmeyen sonuçları ile ilgilenmeye başlamışlardır. Planlayıcıların bu endişeleri göz önünde bulundurmasına ve planlama sürecinde riskleri yönetmelerine yardımcı olmak için bir dizi koruma politikası geliştirilmiştir. Buna cevap olarak, Dünya Bankası çok aşamalı bir inceleme ve danışma sürecinin düğmesine basmıştır. Nitekim yeni güvenlik önlemleri standardı olacak olan ve önerilen yeni Çevresel ve Sosyal Çerçeve, dünya çapındaki paydaşlar tarafından incelenmesi öngörülmüştür (Seifman vd, 2015, s.186).

Küresel Sosyal Politika Yönetişim Merkez Üssü Olarak Dünya Bankası

Devletin rolündeki ve içinde bulunduğu yönetim süreçlerinin niteliğindeki değişikliklerin en büyük itici güçlerinden biri, tartışmanın odağındaki küreselleşmedir. Küresel yönetim gerçekleşirse, ısrarla egemenliğini koruyan devletler için büyük bir engel teşkil edebilecektir. Bu, “iyi yönetim” kılıfı altında Dünya Bankası gibi güçlü uluslararası kuruluşlar tarafından teşvik edilen ve dayatılan bir tür neo-liberal politika fikri üzerinde tedirgin olmayan devletler için dahi potansiyel zorluklar üretebilecektir. Siyasi, ekonomik ve güvenlik ilişkileri küreselleştikçe, kullandığımız kavramlar ile yönetim hakkında düşünme biçimimiz birbiriyle uyum göstermeye zorlanmaktadır (Beeson, 2019, s. 31-32). Dünya Bankası'nın East Asian Miracle (1993) raporunda ifade ettiği üzere “devlet” piyasa karşıtlığı rolünden piyasa dostu devlet rolüne bürünmektedir. Böylece, devlet ekonominin dış dünya ile koordinasyonu sağlarken, işlem maliyetini azaltarak sivil toplumun gelişiminin önündeki engelleri azaltacaktır (Eryiğit ve Sarıca, 2018, s. 66). Ancak, diğer taraftan Dünya Bankası (1997) “doğu Asya mucizesinde” devletin rolü olduğu hususunu ise onaylamaktadır. 2002 yılında Ha-Joon Shang, ABD ve diğer gelişmiş ülkeler karşısında büyük bir tartışma ortaya atmıştır. Gelişmiş ülkeler, endüstrileşme döneminde kendilerinin bizzat uyguladıkları sanayi politikaları ile korumacılığı

bilakis gelişmekte olan ülkelerin benimsemeleri hususunda bile isteye cesaretlerini kırmışlardır (Beeson, 2019, s.79).

1960'lı yıllardan günümüze Banka, gelişmekte olan ekonomiler ve düşük gelirli toplumlarda sosyal politikanın küresel yönetişimi için merkez üssü haline gelir. Nitekim Banka, üye devletlerin hükümetlerine en yüksek oranda kalkınma finansmanı sağlayıcısıdır. Hem uluslararası kredi kaynakları hem de personel sayısı diğer uluslararası kuruluşlarından çok daha fazla olan Banka, diğer uluslararası kalkınma yardımı sağlayıcıları tarafından, kanıta dayalı politika yapıcısı ve önericisi olarak kabul edilmektedir (Mundy ve Verger, 2014, s. 9).

Nitekim Dünya Bankası'nın da desteklediği, yeni kapitalizm (örgütsüz/disorganize kapitalizm), eski kapitalizmin yeni bir evresi olup, yeni koşullar altında tekrar yapılandırılmasıdır. Kapitalizmi yeniden yapılandırmaya götüren koşullar, işçi-işveren ve devlet arasında düzenlenen çalışma ilişkileri başta olmak üzere toplumsal yapının radikal dönüşümüne karşılık gelmektedir. Kapitalist yapılanmanın yeni şekli, esnekliktir. Esneklik sadece çalışma ilişkilerinde değil, çalışma ahlakında, bireyin bedeni üzerinde ve toplumsal ilişkilerde de kendini gösterir. Esneklik, aynı zamanda yeni kapitalizmin ürettiği bireysel/toplumsal hezeyanın baş sorumlusudur. Aşırı rekabet, çalışanların riske açık olmaları, onların sürekli kendilerini yenilemelerini, hızlı hareket etmelerini, dinamik olmalarını, “esnek atılğan” bir karaktere sahip olmalarını gerektirir. Zira yeni yâda esnek kapitalizm, içinde hiçbir kararlı, kalıcı unsurun yer almadığı değişken bir toplumsal evren inşa etmektedir. Bu evren içinde geleneksel çalışma ilişkilerinden, insan karakterlerine ve tüketim anlayışına doğru her şeyin anlık değişimi söz konusudur. Bu anlık değişim, insanların uzun vadeli ilişkiler kuramaması, aşırı bireycilik, parçalanma, kaygı, tedirginlik, gerginlik, huzursuzluk, stres ve bireysel -toplumsal şizofreni ile değer kayması ve sosyal endişe olarak her yere nüfus etmektedir (Şimşek, 2014, s.135-140).

Artan teknolojiler çalışanları “elektronik göz” hapsine alırken, artan işsizlik ve sosyal güvenceden yoksunluk ile ekonomik krizler kitleleri korunaksız hale getirmektedir. Artık toplumun sahipsiz dertlerini sahiplenecek bir sosyal devlet de bulunmamaktadır. İlâveten, doğal sermayenin aşırı kullanımı ve artan nüfus, ekosistemin yaşam alanlarını yok etmekte ve toplum gerçek anlamda risk toplumuna dönüşmektedir. Yeni üretim anlayışına paralel olarak tüketim biçimi ve statü algısı da değişmektedir. Böylece, bireyin toplumun neresinde yer alacağı, konumunun ne olacağı ve nasıl bir kimlikle tanımlanacağını işi/mesleği belirlemektedir (İlhan, 2007, s.283-306; Aytaç ve İlhan, 2008, s.182-210). Nitekim ekonomilerin dışa açılması ve gösterdiği gelişme ile bireyin bilhassa, tüketici, üretici ve vergi mükellefi olarak önemi artmıştır. Zira iyi bir vatandaş, günümüzde, vergi kaçırmayan yâda vergisini ödeyebilen, yasa ve yönetmeliklere uyan, hükümetin icraatlarını yakından takip edip izleyen ve oy veren birey olarak tanımlanmaktadır (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2014, s.1-3). Peki, bu aşamada vergisini ödeyemeyen yâda bir işi olmayan mutlak yoksulluk sınırı altında kalan kimseler için devletin imdadına koşan Dünya Bankası sosyal politikanın ana merkezindeki çalışanı, yoksula doğru ittiği yeni bir sosyal politika anlayışına yönelir. Artık, sosyal politikanın merkezinde işçi yâda çalışan yoktur, yoksul vardır ve bu yoksul işi olmayan yâda güvencesi olmayan krizler karşısında kırılğan durumda olan kimsedir. Nitekim, çalışan yoksullar sosyal politikadan dışlanmakla beraber, emeğin yerini ekonomik bir değer olan beşeri sermaye doldurmaktadır (Buğra, 2018, s.215).

Zira Dünya Bankası başta olmak üzere küresel ekonomik sistem yürütücüleri sosyal devletin farklılaşmasının önünü açmaktadır. DB (1993) “Dünya Kalkınma Raporu: Sağlıkta Yatırım” ile sağlık hizmetlerinin sunumunda kamunun yanında özel sektörün yer almasını sağlayacak teşviklerin sübvânse edilmesi önemle tavsiye etmektedir. Raporla, aynı zamanda, kamu sağlık hizmetlerinin merkezden yerele geçilmesinin yönetimde etkinlik ve verimliliği

artıracak bir politika değişikliği olacağı hususunu şiddetle tavsiye edilmiştir. Lancet dergisinin ifadesiyle, bu rapor, uluslararası sağlığın liderliğini Dünya Sağlık Örgütü'nden (DSÖ), Dünya Bankası'na geçirildiğinin bir kanıtıdır. Böylelikle, DSÖ'nün halk sağlığı perspektifinden DB piyasa odaklı sağlık bakışına doğru bir geçiş söz konusudur. Devlet ve aygıtlarının örgütsel ve işlevsel olarak reformize edilerek yeniden yapılandırma sürecine tabi tutulması DB yapısal uyum kredilerini serbest bırakma şartlarından en önemlisidir (Küçük, 2017, s.257). Nitekim Mayıs 1993'te, DYP-SHP koalisyon hükümeti tarafından DB politikaları doğrultusunda, "Sağlık Reformu Proje Genel Koordinatörlüğü"nin kurulması ile "Sağlık Bakanlığı'nın dönüşüm sürecini başlatılmıştır. Ardından, RP-DYP koalisyon hükümeti, Kasım 1996 tarihinde, "Sağlık Finansman Kurumu Kuruluş ve İşleyiş Kanunu", "Birinci Basamak Sağlık Hizmetleri ve Aile Hekimliği Kanunu" ile "Hastane ve Sağlık İşletmeleri Temel Kanunu" tasarı taslaklarını oluşturmuşlardır. Ancak sosyal güvenlik sisteminde ilk büyük dönüşüm DSP-MHP-ANAP koalisyonu döneminde gerçekleşmiştir. Nitekim 4447 Sayılı Sosyal Güvenlik Yasası, kadın ve erkek çalışanda emeklilik yaşları konusunda radikal bir değişiklik getirdiğinden "Mezarda Emeklilik Yasası" olarak isimlendirilmiştir (Balta, 2013, s. 160-165).

2004 yılında ise DB ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasında imzalanan 60 milyon dolarlık kredi anlaşması ile "Sağlıkta Dönüşüm Programı" başlamıştır. Sağlıkta Dönüşüm Programı çerçevesinde Sağlık Bakanlığı'nın konumu, planlayıcı ve denetleyici bir kurum olarak dikeyden yatay örgütlenme biçimini alır. Programın temel dayanakları; aile hekimliği uygulaması, genel sağlık sigortası, kamu sağlık birimlerinin tek çatı altında toplanması ve yerinden yönetimin güçlendirilmesidir. Böylelikle sağlık hizmetlerinde merkezi planlama ve doğrudan yönetim yerine yönetim ile yerel karar alıcıların toplumun ihtiyaçlarına daha iyi cevap verecekleri yönünde bir desantralizasyon uygulamasına geçiş sağlanmıştır. Aynı zamanda, 3 Kasım 2011 de 663 sayılı KHK çıkartılarak, Sağlık Bakanlığı ve bağlı teşkilatlarının yapısı tamamen değiştirilerek, Bakanlığın merkez teşkilatının dağıtılması, belirli kadrolarının sözleşmeli pozisyona geçirilmesi, çeşitli iş ve işlemlerin kurullar yoluyla yürütülmesi, özel bütçeli Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu ile birlikte Bakanlığa bağlı Kamu Hastaneleri Kurumu ve Türkiye Halk Sağlık Kurumu'nun kurulması hükme bağlanarak, yönetim çerçevesi netleştirilmiştir (Balta, 2013, s.147-166).

Diğer taraftan, keyfi iktidar karşısında bireyi ve bireysel hak ve hürriyetleri güvence altına alan hukuk devletinin tarihsel gelişimine ters bir şekilde, Dünya Bankası yapısal uyum reformları çerçevesinde hukuk alanı ekonomikleştirilmektedir. 1990'lı yıllardan günümüze Banka, 113 ülkede 500'den fazla hukuk alanında proje yürütmektedir. Hangi projenin destekleneceği konusunda icra direktörleri kurulunda yer alan beş gelişmiş, sermaye oranı en yüksek ülkenin temsilcileri karar vermektedir. Ticaret engellerinin kaldırıldığı ve devletin piyasa ekonomisini desteklediği bu yeni yönetim (yönetişim) sisteminde öncelikli olan iktisadi sistemde ulus ötesi sermayenin önceliklerini korumak ve kollamaktır (Özenç, 2016, s.143). Dolayısıyla, küresel sosyal politikanın yönetim üssü konumuna gelen Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelerde hayata geçirdiği yapısal reformlar ile eğitim, sağlık, hukuk başta olmak üzere birçok alanı etkilemektedir (Mundy ve Verger, 2014, s. 9).

Sosyal Hakların Hak Öznesi İşçiden, Beşeri Sermaye Yönelimli Yeni Sosyal Politika Alanı

Milletler Cemiyeti'nin hayata geçtiği 20.yüzyılın çalışma hayatına kazandırdığı bir diğer önemli alan ise olan sosyal hakların hak özneleri "sanayi işçileri" ile sınırlı olmak üzere, ILO ile uluslararası konuma taşınmasıdır. 1919 yılında Versailles Antlaşması ile kurulan ILO, 1946 yılında Birleşmiş Milletler ilk uzmanlık kuruluşu olarak, esasen sosyal hakların korunması çabaları sonucu uluslararasılaşır. 1944 yılı ILO Philadelphia Deklarasyonu ile Uluslararası Çalışma Örgütü'nün dayandığı temel ilkeleri tekrar eder ve prensipleri açıklar.

Nitekim Deklarasyonun ilk maddesi *emek meta değildir*, şeklindedir. Tüm bu gelişmeler ışığında, sosyal hakların ve sosyal politika kavramının uluslararası topluma taşındığı ve uluslararası hukuk ile taşındığı dönem, Birleşmiş Milletler Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin düzenlenmesi ile olur. Ancak, sosyal haklar açısından henüz bireysel başvuru yolu işlerlik kazanmış değildir. Zira “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi”nde sosyal haklar net ve açık bir biçimde tanımlı değildir (Gülmez, 2009, s.12; Ulusoy, 2011, s.245; ILO, 2015, s.1).

Gülmez'e göre (2009, s.12), sosyal hakların hak öznesi sanayi işçileri ile uluslararasılaştığı birinci dönem 1919-1944 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu dönem, klasik liberalizmin doğasından kaynaklanan sömürü nedeniyle oluşan örgütlü dayanışma ve mücadeleler sonrası esasta sanayi işçileri ile sınırlı bireysel çalışma ilişkilerinin asgari ve esnek normlarının belirlendiği yıllardır. İkinci dönem ise ILO'nun Philadelphia Deklarasyonu ile başlar ve 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri ile gün yüzüne çıkan küresel sermaye birikim rejiminin yeniden düzenlenmesi ile sonlanır. Gülmez, ikinci dönemin temelinde insan hakları yaklaşımının olduğunu ifade etmiştir. Keza, Atlantik Demeci ile ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başkanı Churchill bilhassa Roosevelt'in dört özgürlük yaklaşımı çerçevesinde gerçekleştirilen yeni düzenin temelini oluşturan Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kuruluş belgesini imzalamışlardır. Böylece Roosevelt'in yoksulluktan kurtulma, korkudan kurtulma özgürlükleri ile ibadet ve konuşma özgürlükleri kavramları çerçevesinde uluslararası insan hakları kavramının temelleri atılmıştır. Ancak, sosyal devletin kurumsallaştığı ve sosyal hakların genişlediği bu dönemde sosyal haklar insan hakları içerisinde değerlendirilirken, neoliberal politikaların dünya genelinde yaygınlık kazanmaya başladığı 1980'li yıllar ve sonrasında sosyal haklar ile insan haklarının birbirinden ayrı olduğu görüşü yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Dönmez, 1985, 223 ; Gülmez, 2009, s.12-13).

Emeğin Metalaşması ve Beşeri Sermaye

Esping-Anderson, kapitalist bir toplumda metalaşma eğilimlerini sınırlayarak bireye sosyo-ekonomik güvence sağlayan mekanizmaların ancak devlet, aile ve piyasa üçlemesinin birbirleriyle etkileşim içinde oynadıkları role bakarak anlaşılacaklarını öne sürer. Bu doğrultuda sosyal refah devletinin emeğin metalaşmasını büyük ölçüde engellediği bilinmektedir. Ancak, neo-liberalizm olarak adlandırılan dönemde, devletin çalışma hayatına müdahalesi sınırlandırılmış, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi alanlar özel sektöre açılarak, yeniden yapılandırma ve reform gerekçesiyle emeğin metalaşması hızlandırılmıştır (Bakır, 2018, s.344-345).

Sosyal devlet, eşitsizliği önlemek ve sosyal adaleti gerçekleştirmek üzere gelirin yeniden dağıtımı için piyasaya müdahale eden devlettir. Ancak, neo-liberal ekonomi savunucuları, gelir dağılımındaki değişimlere müdahaleyi istemez bilakis eğitim ve yetenek bakımından farklı olan bireylerin bir dereceye kadar farklı işlerde çalışması ve farklı ücret almasını normal görmektedirler. Dünya Bankası neo-liberal ekonomi taraftarıdır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde eğitim, sağlık, sosyal güvenlik alanında yürüttüğü yapısal reformları piyasa yönelik düzenler. Bilhassa hem kamu hem de sosyal adalet temelinde insani değer ve karşılığı, bireye özel yatırım faktörü haline getirilen insan sermayesi, makul olmayan alternatif iktisadi yeniden dağıtım biçimi haline getirilmektedir. Böylece özel yatırım faktörü haline gelen insan sermayesi ile Dünya Bankası, ekonomik kaynakların yeniden dağıtımını düzenlemektedir. Bu nedenle, kaynak dağılımının verimli şekilde gerçekleşmemesi, beşeri sermaye alanında düzenleme geriliği Banka'ya göre Türkiye açısından riskli bir durumdur. Zira Banka gelir dağılımı değil, kaynak dağılımının düzenlenmesi gerektiğini söyler (Peterson, 2015, s.188; İncekara ve Mutlugün, 2016, s.360).

Bu doğrultuda, Banka “Akıllı Ekonomi Olarak Toplumsal Cinsiyet Eşitliği” sloganı ile kadınların emek piyasasına daha çok katılmasını desteklenmesinin arkasında ekonomik büyüme üzerindeki ciddi olumlu etkisi ile aynı zamanda cinsiyet eşitsizliği hususuna da katkıda bulunacağı düşüncesi bulunmaktadır. Dünya Bankası, sık sık serbest kısıtsız ticaretin, hem GSMH oranında hem de ekonomik büyümede önemli pozitif etkilerinin olduğunu söylemektedir (Akgöz, 2016, s.88). Dünya Bankası için cinsiyet gibi bir konunun Banka’nın ana politikalarına dahil edilmesi uygun değildir. Bankanın ekonomik büyüme, verimlilik ve karlılık konusundaki örgütsel hedefleri kadınlara ve kalkınma sorunlarına aykırıdır. Banka’nın kurumsal kültürü ve ekonomistler tarafından hazırlanan ekonomik yıllıklikleri felsefesi kadın söylemine ve kadının ekonomik rolüne ilişkin toplumsal hususlara yabancıdır (Ege, 2011, s.434).

Eğitim ve Beşeri Sermaye

Henüz, 1960’lı yılların ortalarında fakir ülkelerdeki eğitim politikaları yapanlar, eğitim fırsatlarının sürekli genişlemesi ve okullaşmanın sosyal ve ekonomik kalkınmaya katkısı konusunda iyimser bir ruh haline sahiptiler. Gelişmiş kapitalist ülkelerin eğitim tarihçelerinin benzer şekilde kopya etmek umuduyla, birçok yeni bağımsızlığına kavuşan ülkenin hükümetleri, evrensel ilköğretimi orta vadeli veya hatta kısa vadeli bir amaç olarak benimsemişlerdir. Çoğunluğun görüşüne göre, yaygınlaştırılmış okul eğitimi, kalkınma sürecinde “insan kaynakları darboğazlarını” kırabilecek ve sağlam bir imtiyaz sağlayabilecektir. Ancak, 1965 yılında, okula kaydolma kayıtlarının büyüme oranında düşüş başlamıştır. Komünist olmayan fakir ülkelerde bir bütün olarak ilköğretim okulu kayıtları nüfus artışına ayak uyduramaz, bu da okuma yazma bilmeyenlerin sayısındaki artışa katkıda bulunmuştur. Son on yılda, okul yapısının yalnızca ekonomik büyümeyi engellemekle kalmayıp aynı zamanda ekonomik eşitsizliğe de katkıda bulunduğunu gösteren kanıtlar birikmeye başlamıştır. Dünyadaki eğitim bakanlıkları ve devletler, eğitilmiş çalışanlar arasında işsizliğin büyümesi karşısında, şiddetli mali sıkıntılar altında kalmaktadırlar. Böylece, eğitime daha geniş erişim için devam eden popüler talepler ile- kırsal, mesleki yönelimli, terminal (taşınabilir) ve (en önemlisi) ucuz alternatif bir evrensel ilköğretim şeklindeki resmi olmayan temel eğitime doğru politik bir eğilim baş göstermiştir (Bowles, 1978, s.783).

Diğer yandan, 1960’ların ortalarına gelindiğinde iktisadî düşünce alanındaki insan sermayesine yatırım devrinin en yoğun dönemidir. Bu nedenle Banka, Londra Üniversitesi Profesörü Mark Blaug’u Banka politikalarının eğitim ekonomisinin mesajlarını nasıl dikkate alabileceği üzerine bir makale yazmak üzere davet etmiştir. Profesör Blaug, 1967’de, eğitim üzerine yeni bir Banka politikası olarak hizmet edecek bir makale yazar. Bununla birlikte, bu makale Banka tarafından asla yayınlanmaz ve 1972’de Banka politikasını oluşturmada tamamen göz ardı edilmiştir. Aslında, bu iç yazı tarihteki en güçlü feragatnamelerden birini ifade etmektedir. Zira Dünya Bankası, “Bu rapor yayınlanamaz ve Banka’nın görüşünü temsil ettiği şeklinde alıntı yapılamaz” mesajını yayınlamıştır. Nihayet, Profesör Blaug’un makalesinin bir versiyonu Ekonomi Dergisi’nde yayınlanır ve bu alanda çok alıntı yapılan bir çalışma olur (Psacharopoulos, 2006, s.331). Peki, Banka, neden Prof.Blaug’ın makalesini şiddetle reddetmiştir. Zira Banka’ya yazdığı ve bir versiyonunu 'Economics and Educational Planning in Developing Countries' ismi ile yayımlanan makalesinde Prof.Blaug, eğitim planlamasında işgücü yaklaşımını reddetmiştir. Çünkü yazar, doğru işgücü tahmininin, eğitim döngüsü süresinin gerektirdiği beş ila on yıl arasında mümkün olmadığını iddia etmektedir. Zira işgücü tahmini, okuldan ayrılanların istihdam içinde eritilmesi üzerine ekonomik sistemin kapasitesinin katı bir görünümünü ifade etmektedir. Bu nedenle Profesör Blaug, eğitim sistemlerinin uzun vadeli işgücü gereksinimlerine göre, piyasaya uyarlanarak planlanması fikrini analitik analizlere dayalı olarak gerçek dışı bulmuştur (Sanyal, 1973, s.451).

İlk olarak 1960'lı yıllarda Theodore W. Schultz tarafından ortaya atılan beşeri sermaye; gelir artışına bağlı olarak kazanılmış insani özellikleri içeren geniş bir kavramdır. Beşeri sermaye, genellikle insanların bilgilerini, becerilerini, yeteneklerini ve eğitimleri boyunca elde ettikleri kazanımları içermekle birlikte, aynı zamanda, onların sağlık ve beslenmelerine bağlı olarak elde ettikleri güç ve canlılığı da kapsamaktadır (Özyakışır, 2011, s.52). Beşeri sermayenin oluşturulması ve geliştirilmesi; okuma yazma ile çocuk ölüm oranları, ortalama yaşam uzunluğu, beslenme, çeşitli sağlık göstergeleri gibi konular bağlamında incelen bir olgudur. Nitekim nitelikli beşeri sermayenin oluşmasında rol oynayan kaynakları (eğitim, sağlık, beslenme) özel sektörün mü yoksa kamu sektörünün mü sağladığı hususu önemlidir. Eğer yatırım harcamaları özel sektör tarafından yapılıyorsa, bu hizmetleri talep eden bireylerin, gelir dağılımından yeterli pay alıp almadıkları incelenir. Yatırım harcamaları devlet tarafından yapılıyor ise, bu hizmetleri karşılayacak bütçe gelirlerinin artırılması gerekmektedir. Bu nedenle Dünya Bankası'nın "Ülkelerin Değişen Serveti" başlıklı 2018 raporunda, beşeri sermaye alanında zengin ülkeler, eğitim ve sağlık yatırımlarının genellikle kamu tarafından sağlandığı Kuzey Avrupa ülkeleridir. Zira, bir ülkenin beşeri sermaye yönünden zenginliği, iş gücünün verimliliğini artıracak eğitim ve yetenek düzeyleri ile sağlık ve beslenme gibi etkenlere bağlıdır (Özyakışır, 2011, s.55 ; World Bank Basın Bülteni, 2018).

1980'lerde, Dünya Bankası eğitimi geliştirmek üzere en büyük uluslararası finansman kaynağı ve özellikle gelişmekte olan ülkeler için eğitimde en güçlü küresel düşünce lideri olarak ortaya çıkmıştır. ABD'den şiddetle etkilenen Banka, eğitimsel gelişmeyi ekonomik büyüme amaçlı insan sermayesinde bir dizi stratejik yatırım olarak belirler ve eğitim verimliliğini sağlamak için piyasa benzeri mekanizmaların ve rekabetin kullanımını teşvik eder. 1980'lerde ve 1990'larda Banka, ucuz uluslararası kredi kaybına bağlı borç krizleri yaşayan ülkeler için bir reform gündemi tasarlamada etkilidir. Nitekim dünyadaki hükümetlere yükseköğretim düzeyindeki eğitime sübvansiyonlarını düşürerek eğitim sektörlerini yeniden yapılandırmalarını tavsiye eder. Böylece, bu seviyede kullanıcı ücretlerinin getirilmesi, sözleşmeli öğretmenlerin kullanımı, tekrarlama oranlarının düşürülmesi ve okul düzeyinde maliyetlere ebeveyn ve toplumun "katılımı" yoluyla verimlilik odaklı reformlar yapılmasını teşvik etmektedir (Mundy, Green, Lingard ve Verger, 2016, s.12).

Gelişmekte olan ülkelerdeki beşeri sermaye politikaları için ilginin nedeni, bu ülkelerdeki gelir düzeylerini artıracak ekonomik büyüme sağlama olasılığıdır. Gelişmekte olan ülkelerde, gelirleri ve kaynakları yeniden dağıtmanın yoksulluğa uzun vadeli çözümler getirmeyeceği düşüncesinden dolayı, yoksulluğun azaltılmasına odaklanmanın tek yolu doğrudan ekonomik büyümeyle çözülebilir düşüncesi hâkim olmuştur. Zira 1980 sonrası sermaye lehine yeniden düzenlenen politikalar, sosyal devletin müdahaleci, düzenleyici ve geliri yeniden dağıtıcı rolünde büyük değişim meydana getirir. Ülkeler arasındaki ekonomik büyümedeki farklılıklar, uluslararası matematik ve fen değerlendirmelerinde elde edilen başarı ile ölçülen bilişsel becerilerle yakından ilgilidir. Aslında bilişsel beceriler ampirik büyüme modellerine dahil edildiğinde, okula ulaşmanın büyüme üzerinde bağımsız bir etkisi yoktur (Hanushek, 2016, s.92). Bu çerçevede, eğitimin niteliği önem kazanır.

2004 yılından günümüze Dünya Bankası Grubu'nun özel sektör finansman kolu olan IFC, eğitim alanındaki çalışmalarını kademeli olarak genişletmektedir. Her ne kadar mütevazı olsa da, IFC eğitim sektörü faaliyetleri, 1990'ların ortasındaki birkaç küçük başlangıç projesinden, 2004'teki beş "stratejik klavuzdan" biri olarak kabul edilmesine kadar geçen sürede önemli ölçüde zenginleştirir. Bugün IFC kendisini, gelişmekte olan ülkelerde özel eğitim ve sağlık hizmetlerinde dünyanın en büyük çok taraflı yatırımcısı olarak tanımlar. Ayrıca, Dünya Bankası'nın son eğitim stratejisi belgesine göre, IFC, Banka'nın eğitimsel gelişimi destekleme planlarının merkezindedir. Dünya Bankası grubu içinde Dünya Bankası (IBRD) ve IFC, özel sektörün eğitimdeki rolü ve ülkelerin özel sektörün çabalarını ulusal eğitim

hedefleriyle uyumlu hale getiren politika ortamları ile düzenleyici yapılar oluşturmalarına yardımcı olmak üzere birlikte çalışırlar (Mundy ve Menashy, 2014, s.16).

Dünya Bankası, ülkelerin neden beşeri sermayeye yatırım yapmaları gerektiğini 2019 Dünya Kalkınma Raporunda açıklamaktadır. Banka'ya göre, dijital platform pazarlarının yükselişinde görüldüğü gibi firmaların sınırları bulanıklaşmaktadır. Dijital teknolojiler kullanarak girişimciler, bir ucunda girdilerin sağlandığı ve diğer yandan çıktıların alındığı geleneksel üretim sürecinden farklı küresel platform tabanlı işletmeler üretmektedirler. Platform şirketleri, müşterileri, üreticileri ve tedarikçileri birbirine bağlayan ve çok taraflı bir modelde etkileşimleri kolaylaştıran bir ağ etkisi yaratarak genellikle değer üretirler. Geleneksel şirketlerle karşılaştırıldığında, dijital platformlar daha hızlı ve daha düşük maliyetle ölçeklenir. 1943 yılında kurulan İsveç firması IKEA, Avrupa'da genişlemeye başlamasından önce hemen hemen 30 yıl bekler. IKEA, 70 yıldan uzun bir süreden sonra, yıllık 42 milyar ABD doları küresel satış geliri elde etmektedir. Çinli holding Alibaba ise dijital teknoloji kullanarak, iki yılda 1 milyon kullanıcıya ulaşır ve 9 milyondan fazla çevrimiçi satıcı ile 15 yılda 700 milyar dolarlık yıllık satış sağlar. Bu arada, platform tabanlı işletmeler Hindistan'da Flipkart ve Nijerya'da Jumia gibi her ülkede artmaktadır. Diğer yandan Banka, teknolojinin, iş için gereken becerileri yeniden şekillendirdiğini ifade etmektedir. Teknoloji nedeniyle yeri doldurulabilir daha az ileri düzey beceri talebi azalmaktadır. Aynı zamanda ileri bilişsel ve sosyo-davranışsal beceriler ile daha fazla ve hızlı adaptasyon yeteneğine bağlı beceri talebi artmaktadır. Nitekim Bolivya'da, yüksek vasıflı mesleklerde istihdamın payı 2000'den 2014'e kadar 8 puan artmıştır. Bu artış, Etiyopya'da yüzde 13'tür. Bu değişiklikler sadece eski işlerin yerini alan yeni işlerle değil, aynı zamanda mevcut işlerin değişen beceri taleplerinden de ortaya çıkmaktadır (World Development Report, 2019, s.6).

Dünya Bankası, beşeri sermayeyi sosyal politikanın çekirdeğine koyma nedenini ise, şöyle açıklar: Diğer gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayi istihdamı sabit kalırken, Doğu Asya'da ise aksine artmaktadır. Nitekim "Bu ülkeler, yüksek vasıflı genç işçileri işgücü piyasalarına kazandırarak, yeni teknolojiyle birlikte imalat sanayi üretimini ve beşeri sermayeyi artırmıştır (World Development Report, 2019, s.7). Nitekim 1978 yılında sosyalist serbest piyasa ekonomisi geçişi beraberinde hızla gelişen ve büyüyen Çin, okuma yazma oranında 1949 yılında da %80 gibi yüksek bir orana sahip olsa da, köklü eğitim reformu ile günümüzde öğrenci sayısını %800 artırmıştır. Çin de öğrenciler, aşırı rekabet ile uyumlu bir şekilde yetiştirilirken, diğer yandan geleneksel işler arka plana atılmamıştır. Devlet tarafından 1 milyondan fazla okul yapılarak okuryazar olmayanların oranı %8'e çekilirken aynı zamanda, beceri ve zekâ düzeyine uygun sosyal ve fen bilimleri kategorilerine ayrıştırılan merkezi eğitim programı ile ileri teknoloji ile uyumlu beşeri sermaye yetiştirilmiştir (Milliyet, 17.10.2017). Bu nedenle Dünya Bankası'nın Policy Research Working Paper 8533 ifade edildiği üzere Doğu Asya, uzun zamandır ticarete başarının kusursuzluk örneği olmuştur. Bu başarıda kuşkusuz, Çinli çalışanların iş disiplini ve sözlerini yerine getirme konusundaki usta tutumları da katkı sağlamıştır. Ancak, 8533 raporunda, Çin'in emek yoğun sanayileşme modelini tehdit edebilecek, teknolojik yenilikleri ve yeni pazarları dikkate alması gereği vurgulanmaktadır (World Bank, Policy Research Working Paper 8533, s.2).

Benzer bir görüş Dünya Kalkınma Raporu (2019) da belirtilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin geleceğin ekonomisinde rekabet edebilmek için hızlı hareket etmesi gereğininin altı çizilirken, Rapor, bilhassa ülkelerin sağlık ve eğitim alanlarında yapacakları yeni düzenlemeler ile geleceğin ekonomisinde çalışabilecek nitelikte beşeri sermayeyi çoğaltmaları gereğinin altını çizmektedir. Zira, rekabete uyum sağlayamayan ülkeler kör bir şekilde çöküşe gidecektir. Bu acımasız rekabete uyum sağlayabilmek için empati, işbirliği, sebat gibi erdem gerektiren beceriler ile problem çözme ve eleştirel düşünce becerileri beraberinde teknolojik know-how bilgisi olan beşeri sermayenin öncelenmesi gerekmektedir.

Brown (2018, s.205) göre, beşeri sermaye kendi eğitimine, sağlığına, bilgisine, görünüşüne, kariyerine yatırım yapan insan sermayesidir. Beşeri sermayenin itici gücü, klasik liberalizmdeki kendi çıkarı için hareket eden rasyonel birey olması değil, değerinin artması en azından düşmemesi için geleceğine sürekli yatırım yapan kişi olmasıdır. Bir bakıma beşeri sermaye bir robot gibi hareket eden teknik bilgi ve beceri için sürekli öğrenen bireydir.

Sennett (2008, s.125) göre, günümüzde başarı para ile eşleştirilmektedir. Bilimin gelişmesi, insanların yeteneklerini daha iyi kullanabilecekleri daha güçlü bir kariyer öyküsü oluşturabilecekleri yönünde yeni umutları beraberinde getirir. Günümüzde, ABD’de kariyeri için sürekli şehir değiştiren, yeteneklerini sürekli geliştirmek durumunda olan ve esnek çalışma düzenine uyabilmek için ömrünü biteren çoğunluk vardır.

Sonuç

Dünya Bankası, dünyadaki en büyük ve en zengin çok taraflı uluslararası kalkınma finansmanı işverenidir. Bu nedenle devletlerin kalkınma politikalarını etkileme gücüne sahiptir. Banka, ABD liderliğinde 1944 yılında ABD’nin New Hampshire eyaleti Bretton Woods’da toplanan ülkelerin çoklu mutabakat sistemi ile kurduğu yeni ekonomik sistemin bir parçasıdır. Günümüzde dahi, başkanı ABD tarafından atanan Dünya Bankası, baştan beri serbest ticaret ve yabancı sermayeye dayalı kalkınmayı teşvik etmektedir. 1978’den itibaren her yıl düzenli olarak yayımladığı Dünya Kalkınma Raporları ile tüm ülkelerin ekonomik ve sosyal politikalarını yönlendirme gücüne sahip olmuştur. Banka, üye ülkelerde serbest ticaret politikalarını, borç verirken kredi şartı olarak teminat altına almaktadır. Bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler anlayışının aksine gelirin yeniden dağıtımını ve bölüşümü üzerine emek piyasasına müdahaleyi öngören sosyal politikayı, 1980’lerden bu yana uyguladığı yapısal reform kredileri ile yeniden şekillendiren Banka, gelir dağılımı yerine kaynak dağılımında verimliliği, ekonomik kalkınma yerine ekonomik büyümeyi desteklemektedir. 2000’li yıllarda sağlık alanında Dünya Sağlık Örgütü’nü geçerek bu alanda en büyük kredi kullandırıcısı konumuna yükselmiştir. Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerde sağlık alanındaki reformları destekleyerek, sağlık alanının merkezi yönetimden yerele geçmesini ve kısmı olarak özelleştirilmesi ile özel hastanelerin kurulmasını teşvik etmektedir. 1990’lı yıllardan itibaren Uluslararası Finans Kurumu (IFC) aracılığı ile eğitim alanında özel sektörün gelişimini artan şekilde desteklemeye başlamıştır. Eğitimde reform politikaları ile öncelikle olarak eğitim müfredatının küresel piyasaların ihtiyacına göre düzenlenmesi ve istihdam politikaları çerçevesinde işgücüne katılımı desteklenmesi yönünde yeni bir açılım yapmıştır. Nitekim eğitimin her düzeyinde ekonominin ve piyasanın talepleri doğrultusunda bilgi ve beceri kazandırılması hususu ön plana çıkarken, ulusal değerler ve vatandaşlık kavramı arka plana atılmaktadır. Zira Banka, gelişmekte olan ülkelerde ulus devletlerin üzerinde bir eğitim programlayıcı konumuna yükselerek, küresel sosyal politika yönetişiminin merkez üssü haline gelmektedir. Ancak, Banka, dünyadaki tüm ulus devletleri istediği gibi yönlendirememiştir. Bunların içinde Banka’nın müşteri portföyün de ilk sıralarda yer almayan İskandinav ülkeleri ile Kuzey Avrupa ülkeleri ve Çin, kısmen Banka’nın tesiri altında olmamıştır. Sözü edilen ülkelerde bilhassa eğitim devlet tekelindedir.

Dünya Bankası, sürekli “gelişen”, “değişen” bir canlı organizma gibidir. Dünya’da başka hiçbir örgüt, yeryüzündeki herhangi bir ülke ile ilgili bu kadar ayrıntılı bilgi sahibi değildir. Ancak, Banka’nın edindiği bilgileri kullanım şekli sosyal hakların gelişimine olumlu etki yapacak şekilde değil de, daha çok özel yabancı sermaye lehine bir işleyişi incelemektedir. 1990’lı yıllarda gelişen teknoloji beraberinde artan elektrik ihtiyacını analiz eden Banka, gelişmekte olan ülkelerde kamu yönetiminde olan elektrik piyasasını özel girişime açılmasına yapısal uyum politikaları ve kredileri ile destek vermiştir. Aynı şekilde, hızlı ilerleyen teknoloji beraberinde, gelişmekte olan ülkelerde üniversite mezunlarının işgücüne katılım oranının

kademeli olarak düşmesi sonrası beşeri sermaye yatırımın ile yüksek vasıflı işgücünün ekonomik büyümeyi artıracığı yönünde bir düşünceyi gündeme getirmiştir. Çalışmanın değişen dünyası ve geleceğini incelediği en son Dünya Kalkınma Raporu'nda ise, Banka, gelecekteki iş dünyası belirsizdir demektedir. Zira İnnovasyon, otomasyonu geride bırakabilir, hızla ilerleyen küreselleşme Afrika'nın sanayileşmesini, büyümesini ve refahının artmasını sağlayabilir. Ancak, hükümetlerin gelecekte istihdamın belirsizliğini göz önünde bulundurarak, istihdamı caydırıcı politikalarından vazgeçmeleri (kaynakların doğru ve verimli kullanmaları) ve istihdamı teşvik etmelerini önerir. Diğer taraftan, savunmasız kişileri asgari müşterekte koruması ile Doğu Asya'da olduğu gibi yüksek vasıflı gençlerin yetiştirildiği bir insan sermayesi sisteminin geliştirilmesinin altını çizer. Ancak, Doğu Asya mucizesinin aksine, gelişmekte olan ülkelerde her kademedede eğitimin özel sektöre açılması ile bireyin sürekli olarak eğitimine yatırım yapan ekonomik bir birim haline gelmesine ise göz yumar.

Kaynakça

- ABD'de kızıl panik, kara faşizm yılları: McCarthizm. *CNN Türk* (17.04.2014). Erişim tarihi: 31.12.2020, <https://www.cnnturk.com/fotogaleri/yasam/diger/abdde-kizil-panik-kara-fasizm-yillari-mccarthizm?page=1>
- Adhikary, R. W. (2015). The World Bank's shift away from neoliberal ideology: real or rhetoric? *Policy Futures in Education*, 10, 191-200.
- Akgöz, G. (2016). Mutsuz evlilikten tehlikeli flörte: feminizm, neoliberalizm ve toplumsal hareketler, *Fe Dergisi*, 2, 86-100.
- Alper, Y. (2008). ABD sosyal güvenlik sistemi bir model olabilir mi? *Çimento İşveren*, 22, 1-28.
- Annisette, M. (2004). The True Nature of the World Bank, *Critical Perspectives on Accounting*, 15, 303-323.
- Anwaruddin, S. M. (2014). Educational neocolonialism and the world bank: a ranciéean reading. *Journal for Critical Education Policy Studies*, 143-174.
- Aytaç, Ö. ve İlhan, S. (2008). Yeni kapitalizmin kaotik evreni: belirsizlik, sömürü ve ahlâki kriz. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 182-210.
- Bakır, H. (2018). Esneklik ve emek: emeğin metalaşması ve meta-dışlaştırılması bağlamında bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, 73, 343-366
- Balta, E. (2013). Herkes için sağlıktan paran kadar sağlığa: Türkiye'de sağlık politikalarının neoliberal dönüşümü. *Praksis*, 31, 147-166.
- Bayramoğlu, S. (2004). *Yönetişim ve demokrasi ilişkisinde siyasal iktidar sorunu: Türkiye'de bağımsız düzenleyici kurumlar*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Beeson, M. (2019). Asia's competing multilateral initiatives: quality versus quantity. *Pacific Review*, 32, 30-80.
- Boyras, B. ve Cantürk, A. (2014). Amerika Birleşik Devletleri örneğinde İkinci Dünya Savaşı dönemi askeri propaganda posterleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7, 497-503.
- Bowles, S. (1978). Capitalist Development and Educational Structure, *World Development*, 6, 783-796.
- Bozdağlıoğlu, Y., Özen, Ç. (2004). Liberalizmeden neoliberalizme güç olgusu ve sistemik bağımlılık. *Uluslararası İlişkiler*, 1, 59-79.

- Brown, W. (2018). *Halkın çözülüşü, neoliberalizmin sinsî devrimi*. (B. E. Aksoy, Çev.) İstanbul: Metis yayıncılık.
- Buğra, A. (2018). *Kapitalizm, yoksulluk ve Türkiye’de sosyal politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cage, J. (2009). Growth, poverty, reduction and governance in developing countries: a survey. *Centre pour la Recherche Economique et ses Applications*, Accessed: 9th. September 2019, <http://www.cepremap.ens.fr/depot/docweb/docweb0904.pdf> .
- Clemens, M.A and Kremer, M. (2016). The New Role of the World Bank, Accessed dated: 02.03.2020, *The Journal of Economic Perspectives*, 30, 53-76.
- Colombato, E.(b.t.). Küreselleşme: büyük hayal kırıklığı mı? Kitap Değerlendirmesi Erişim tarihi, 10.05.2019, <http://www.libertedownload.com/Piyasa/12/05-enrico-colombato-kuresellesme-buyuk-hayal-kirikligimi-mi.pdf>.
- Çalışma hayatının geleceği: 'Gig Economy' olacak. *Dünya Haber* (15.10. 2018), Erişim tarihi: 27.02.2020, <https://www.dunya.com/tekn-trend/calisma-hayatinin-gelecegi-gig-economy-olacak-haberi-429980>
- Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2014). Türkiye’de ve dünya’da vatandaşlık. *İstanbul Politika Merkezi Yayını*, Erişim tarihi: 18.03.2020, <https://bilimakademisi.org/wp-content/uploads/2015/12/T%C3%BCrkiyede-ve-Dunyada-Vatandaslik-2014-1.pdf> .
- Dostal, J, M. (2010). The Developmental welfare state and social policy: shifting from basic to universal social protection. *The Korean Journal of Policy Studies*, 25, 147-172.
- Dönmez, O. (1985). İnsan Haklarının Milletlerarası Alanda Korunması. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3, 223-285.
- Dünya Bankası: Türkiye’de kaynaklar verimsiz sektörlere gitti, büyüme için yapısal reformlar şart. *t24 Bağımsız İnternet Gazetesi* (19.08.2019), Erişim tarihi: 19.12. 2019, <https://t24.com.tr/haber/dunya-bankasi-turkiye-de-kaynaklar-verimsiz-sektorlere-gitti-buyume-icin-yapisal-reformlar-sart,835575>
- Dünya Bankası Raporuna Göre Küresel Servet Artıyor Ancak Eşitsizlikler Devam Ediyor. *The World Bank Basın Bülteni* (30.01.2018), Erişim tarihi: 05.03.2020, <https://www.worldbank.org/tr/news/press-release/2018/01/30/world-bank-report-finds-rise-in-global-wealth-but-inequality-persists>
- Eğitim reformu Çin’i uçurdu. *Milliyet* (17.10.2017), Erişim tarihi: 05.03.2020, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/egitim-reformu-cin-i-ucurdu-2538229>
- Ege, A. (2011). Possibilities and Limits of Incorporating Gender in Economic Adjustment Policies: The Case of the World Bank, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 30, 417-442.
- Ener, M. ve Demirçan, E. (2016). Küreselleşme sürecinde yeni devlet anlayışı ve Türkiye. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4, 197-218.
- Erhan, Ç. (1996). Ortaya çıkışı ve uygulanışıyla Marshall Planı. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 51, 1-13.
- Eryiğit, B.H. ve Sarıca, A. (2018). IMF, Dünya Bankası, OECD’nin yönetim yaklaşımı ve küyerelleşme. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6, 61-73.
- Four Freedoms, *Britannica* (2019). Accessed dated: 06.12.2019, <https://www.britannica.com/event/Four-Freedoms> .

- Gülmez, M. (2009). İnsan hakları olarak sosyal haklar ve haksızlıklar, *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 22-23 Ekim.
- Hanushek, E. (2016). Economic growth in developing countries: The role of human capital. in *The Handbook of the Global Education Policy Book*. (Karen Mundy, Andy Green, Bob Lingard, and Antoni Verger, Ed), (p.50-102), Oxford: UK.
- Hatipoğlu, O.G. (2015). *Amerikan yönetim düşüncesinin doğuşu 1776-1929*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Hawkins, D.E. ve Mann, S. (2007). The World Bank's role in tourism development. *Annals of Tourism Research*, 34, 348–363.
- İlhan, S. (2007). Yeni kapitalizmin karanlık yüzü: insanlık ve ahlakilik söylemlerinin sahiciliği üzerine. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 283-306.
- İncekara, A. ve Mutlugün, C.B. (2016). Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikaları Sürecinde Gelir Bölüşümü ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Analizi. *International Conference on Eurasian Economies*, 358-367.
- Karakurt, B. (2011) Washington Konsensüsü’nden küresel mali krize mali disiplin ve Türkiye’deki gelişmeler,” *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25, 31-53.
- Kessler, G. (1945). *İçtimai Siyaset*. (O. Tuna, Çev), İstanbul: Gençlik Kitapevi Neşriyatı
- Mundy, K., & Menashy, F. (2014). Investing in private education for poverty alleviation: the case of the World Bank's International Finance Corporation. *International Journal of Educational Development*, 35, 16-24.
- Mundy, K.ve Verger, A. (2015). The World Bank and the global governance of education in changing world order. *International Journal of Educational Development*, 1, 9-18.
- Mundy, K., Green, A., Lingard, R. and Verger, A. (2016). *Introduction: The Globalization of Education Policy – Key Approaches and Debates*. in *The Handbook of the Global Education Policy Book*. (K. Mundy, A. Green, B. Lingard, and A. Verger, Ed.), (p.1-18), Oxford: UK.
- Kaya, Safiye (2003). Dünya Bankası ve Dünya Bankası Kredilerinin Denetimi. *Sayıştay Dergisi*, 3, 46-47.
- Kaymak, Muammer (2010). 1873-1896 krizi: mit mi gerçeklik mi? *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 65, 165-194.
- Küçük, Aziz (2017). *Kapitalist devlette sağlık hizmetlerin örgütlenmesindeki dönüşüm: Türkiye Üzerine Bir Analiz*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Küçük, Özlem (2019). *Dünya Bankası'nın Türkiye'deki İktisadi Kalkınma Anlayışına Etkisi ve Sosyal Politikaya Yansımaları*. Doktora Tezi. Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Mr President: spend, spend, spend. *The Guardian* (25.11.2008). Accessed dated: 12.12.2019, <https://www.theguardian.com/commentisfree/cifamerica/2008/nov/25/john-maynard-keynes-us-advice>
- Oğuz, M.C. (2017). ABD’de ‘progressivism’ hareketi ve Woodrow Wilson’ın kurucu babalara itirazı” *Amme İdaresi Dergisi*, 50, 1-25.
- Ollman, B. (2008), *Diyalektik Soruşturmalar*. İstanbul: Yordam Kitap

- Özenç, B. (2016). *Hukuk devleti kökenleri ve küreselleşme çağında işlevi*. İstanbul: İletişim Yayınları. Dijital Kitap: ISBN: 978-975-05-2061-7.
- Öztürk, H. (2006). Çad-Dünya Bankası gerilimi ve yeni sömürgecilik. Erişim tarihi: 15.12.2020, www.tasam.org/TR/Icerik/342/caddunya_bankasi_gerilimi_ve_yeni_somurgecilik
- Öztürk, S., Sözdemir, A. ve Gövdere, B. (2006). Çin: Washington uzlaşmasından sonra Beijing uzlaşmasına. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7, 61-73.
- Özyakışır, D. (2011). Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6, 46-71.
- Peterson, J. G. (2015). The value of the future: the child as human capital and the neoliberal labor of race. *The Feminist Press at the City University of New York*, Accessed date: 19.12.2019, <https://www.jstor.org/stable/pdf/43958484.pdf>
- Petrol Zengini Ülke, Açlıkla Savaşıyor. *Haber7* (06.09.2017), Erişim tarihi: 25.02.2020, <http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/2417133-petrol-zengini-ulke-aclikla-savasiyor/>
- Philadelphia Bildirgesi. *ILO* (07.0.2015), Erişim tarihi: 18.12.2019, https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412361/lang--tr/index.htm
- Polanyi, K. (2001). *Great Transformation*. (Second Edition). Usa: Beacon Press Boston.
- Psacharopoulos, G. (2006) World Bank policy on education: a personal account, *International Journal of Educational Development*, 26, 329–338.
- Ruger, J. P. (2005). The changing role of the World Bank in global health. *Am.J. Public Health*, 95, 60–70.
- Sanyal, B. C. (1973). Two approaches to educational planning: conflict and complementarity. *Prospects*, 3, 451-462.
- Seifman R, Kornblet S, Standley C, Sorrell E, Fischer J, Katz R. (2015). Think big, World Bank: time for a public health safeguard. *Lancet Glob Health*, 3, e186–7. doi: 10.1016/S2214-109X(15)70012-4 PMID: 25678307
- Sağlıkta Dönüşüm Sürecinde Dünya Bankası'nın Ulusal Sağlık Mevzuatımıza Etkisi. ResearchGate. (2018), Erişim tarihi: 02.03.2020, www.researchgate.net/profile/nazan_savas/publication/234102447_dunya_bankasi_ve_turkiye'de_saglikta_donusum_kongre_sunum_metni/links/0912f50f1ed8a75293000000/dunya-bankasi-veturkiyede-saglikta-donusum-kongre-sunum-metni
- Sengenberger, W. (b.t.). Uluslararası Çalışma Örgütü amaçları, işlevleri ve politik etkileri. Erişim tarihi: 20.02.2020, <https://library.fes.de/pdf-files/tez/10695.pdf>.
- Sennett, R. (2008). *Karakter Aşınması*, (B. Yıldırım Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sezen, S. (2007). Çin Halk Cumhuriyeti'nde sosyalist piyasa ekonomisinde dönüşüm. *Amme İdaresi Dergisi*, 40, 27-56.
- Sharma P. (2013). The United States, the World Bank, and the challenges of international development in the 1970s. *Diplomatic History*, 37, 572-604.
- Stanford, J. (2011). *Herkes İçin İktisat*. (T. Öncel, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

- Stiglitz, J. E. (2018). *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*. (A. Taşçıoğlu ve D. Vural, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Şenses, Fikret (2009). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şimşek, M.E. (2014). *Moderniteden Postmoderniteye Uzanan Bir Köprü: Zygmunt Bauman, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum*.
- The meaning of Gig Economy. *Cambridge Dictionary*, Accessed dated: 19 th January, 2019, <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/gig-economy>
- Tunalı, N.H. ve Yılmaz, A. (2016). Büyüme, beşeri sermaye ve kalkınma ilişkisi: oecd ülkeleri'nin ekonometrik bir incelemesi. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 298-318.
- Tütüncü, G. (2015). İngiltere ve Türkiye'de erken dönem sendikacılık üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. *Tarih Okulu Dergisi*, 8, 493-539.
- Yılmaz, A. (2008). Dünya Bankası ve su politikası. *Toplum ve Hekim*, 23, 20-30.
- World Bank, (2017). Annual Report. Erişim tarihi: 12.12.2019, (<http://pubdocs.worldbank.org/en/908481507403754670/Annual-Report-2017-WBG.pdf>)
- World Bank, (2018). Trade in Developing East Asia How It Has Changed and Why It Matters. World Bank Group, *Policy Research Working Paper 8533*, Erişim tarihi: 05.03.2020, <http://documents.worldbank.org/curated/en/612321531499830843/pdf/WPS8533.pdf>
- World Bank, (2019). Articles of Agreement. Erişim tarihi: 06.03.2020, <http://siteresources.worldbank.org/EXTABOUTUS/Resources/ibrd-articlesofagreement.pdf>
- World Development Report, (2019). The Changing Nature of Work. *World Bank World Development Report*, Accessed dated: 05.03.2020. <http://documents.worldbank.org/curated/en/816281518818814423/2019-WDR-Report.pdf>
- Ulusoy, Ü.H. (2011). Sosyal Hakların korunması'nda Birleşmiş Milletler'in Rolü. *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Konferansı kitabı*, İstanbul: Petrol-İş Yayını.
- Yalçın, S. (2009). Mesih Wilson Kimdir. *Hürriyet* (12.04. 2009), Erişim tarihi: 12.12. 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/mesih-wilson-kimdir-11415252>.
- Yıldırım, S. (2016). *Nefretin ve korkunun rengi: kızıl*, içinde türk sağı, mitler, fetişler, düşman imgeleri. (İ. Ö. Kerestecioğlu, G. G. Öztan, Der.) İstanbul: İletişim Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Gaziantep'teki Suriyeli Ailelerin Baş Etme Stratejileri¹

Coping Strategies of the Syrian Families in Gaziantep

Nur İNCETAHTACI^{a,*}

^a Dr., Gaziantep Üniversitesi, Göç Enstitüsü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: : 0000-0003-1437-8154

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Şubat 2020

Kabul tarihi: 25 Şubat 2020

Anahtar Kelimeler:

Mülteciler,

Göç,

Gaziantep,

Etkileşim,

Baş Etme Stratejileri

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 12, 2020

Accepted February 25, 2020

Keywords:

Refugees,

Migration,

Gaziantep,

Interaction,

Coping Strategies

ÖZ

Bu çalışma, Gaziantep'teki Suriyeli birey ve ailelerin yaşadıkları sorunlarla nasıl baş etmeye çalıştıklarını anlama çabasıdır. Baş etme stratejilerini ortaya çıkarmak için Gaziantep'te 2018 Kasım ile 2019 Mart arasında kent merkezindeki yirmi dört aile ve altmış dört kişiyle yarı yapılandırılmış soru formlarıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Saha görüşmelerinden elde edilen bulgular Suriyelilerin sorunlarla baş etmek adına yeni ve farklı stratejiler geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Çalışma çok genel hatlarıyla Ortadoğu'daki ayaklanmaların sonuçlarına değinmekte ve onun ardından gelişen çatışma, savaş ve şiddetin yarattığı mülteci krizlerini ele almaktadır. Çalışmada Türkiye ve Gaziantep'teki Suriyeli nüfusun demografik görünümüne vurgu yapılmakta ve en son bölümde Gaziantep'te yaşayan mülteci ailelerin genel profili verilmektedir. Mültecilerin sahip oldukları kaynak, imkân ve sermaye türlerinin sorunlarla baş etme stratejileri üzerindeki etkileri tartışılmaktadır.

ABSTRACT

This study tries to understand how the Syrian families and individuals cope with the problems they have had. In order to understand and reveal the coping strategies of the refugees, a field research has been conducted in Gaziantep between November 2018 and March 2019, interviewing more than twenty-four families, and sixty-three individuals. The results of the survey showed us that the Syrians improve and develop new and different coping strategies with all the instruments they have. From a general perspective, this study will firstly mention the results of uprisings and then the refugee crisis in the Middle East that occurred after the wars, conflicts, and violence escalation. The study will emphasize the demographic situation of the refugee families who live in Turkey and Gaziantep, and a general refugee profile will be depicted through the survey. At the final stage, the study aims to debate the impacts of sources, capitals, and capabilities on the coping strategies refugees have.

¹ Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı'nda sunduğum *Türkiye'de Bulunan Suriyeli Ailelerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Bu Sorunlarla Baş Etme Yöntemleri: Gaziantep Örneği* başlıklı Doktora Tezine dayanmaktadır.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: incetahaci@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The Syrian refugee case has been one of the core topics in recent years in every public life sphere. Social studies and political debates are occurring all over the world and Turkey as well for a few years due to the harsh conditions which the Syrians live in and the images of miserable and suffering people. The speed of modern life and its technology that humankind reached affects and defines the reflections of the reality of everyday life events such as celebrities, events, wars, crimes, brutalities, disasters and so on. The refugee case of our times has also a digitalized social perception that can be manipulated by many and unknown sources from indefinable places. Against all odds, the fact of a digitalized world, Internet and social media can also evoke huge, positive and unexpected reactions against the dictators, states, political parties, companies, monopolies, and humanitarian crisis that have been witnessed since nine-year uprisings in the Arab world, the Middle East, South Asia and in Africa or Latin America. Admittedly, the Syrian refugee crisis, uprisings in the Middle East and other huge and massive social movements of our times are, at the same time, something of the production of social media technology and its speed of circulation, and its power on the production of consent or opinion throughout the barriers, ideologies, nation-state borders and so on. The world saw and witnessed the power and the real and quick impacts of media after the 2010s. The awareness of the Syrian refugees is a kind of production of consent by using photograph and its global speed. Children, women, rains, muds, seas, waves, primitive vessels filled people, borders, dead bodies of babies, abandoned tents, life vests, and the visible misery of humanity have been spread out through all media and finally, the world began to open up her eyes to the refugees. But the process and waves of refugees are going on as getting bigger and massive. After ten years, the Syrian refugee case is one of the most studied and researched cases in the field of social sciences for recent years. Academics and researchers from all around the world focus on the uprisings in the Middle East and refugees as a result of it.

The Turkish public opinion and ordinary people began to hear the news more on refugees, Syrians, and war after 2011. The country and the southern border cities have had hundreds of thousands of refugees within a few years. The social structure and daily life have been affected suddenly. The open gate policy and the rescuing of people who were living in brutal conditions were the most important points at that time. But the time of emergency has gone and now the reality of social life conditions is occurring. How do the Syrians live and survive in Turkey? What are they doing and how are they coping with various difficulties now in the daily life of Turkey? Which changes have been occurred? Or what are the unchanged things in their life? Many questions can be asked here in order to explain and understand the real life of the refugees. Gaziantep is the correct place and the city where all these questions can be asked and the answers are obtained. This article, based on a doctoral thesis, in which data has been collected and the field survey conducted in Gaziantep downtown is providing very important hints about the daily life strategies of the Syrian refugees. According to the outputs of the field survey, Syrian families, as well as the individuals, have developed new and different strategies in order to survive, maintain family unit together, and cope with problems that they face in the everyday life in Gaziantep. But all families do not have similar implementations, technics, instruments, capitals, and opportunities to apply these strategies. Each family unit has its own strategy and implementation. According to the social environment where they live with other people or residents of the city, they have different ways of manners, behaviors, attitudes or interactions that have been used to build up, carry on and conduct the family strategy. The capitals that the family has are a vital instrument in the improvement and maintaining of the coping strategy. Most of the Syrian middle-class members have lost their capabilities and the use of their capabilities, education, social circle, and the impact and capability of them that they had in Syria. Their previous qualifications do not work in Gaziantep and most of the middle-class members are declassified from their positions. Despite all obstacles, belonging to different classes, backgrounds, and socio-economic conditions, the Syrian families and individuals we have interviewed with have showed us that each family and its members can set up new ways of coping in their everyday life interactions and can try to maintain their family relations that are the biggest and most important subjects of refugees in the new society. This study determines a few coping strategies such as marriage, avoiding or hiding from external/foreign daily social interactions, diminishing or reducing all costs, redefining the internal family patterns. The interviews and surveys indicated us that families and individuals can construct and activate new ways of relationship and reshape their social interactions thanks to the capitals they have.

Giriş

Türkiye'deki Suriyeli mültecilere dair araştırmalarda son yıllarda ciddi bir artışın söz konusu olduğu görülmektedir. Göç ve mültecilik, demografik yapıdan uyum, çatışma, iş ve ekonomiye, vatandaşlık prosedürlerinden geri göndermeye dair pek çok konunun literatürde yer almaya başladığı olgular olsa da bu çalışmaların önemli bir kısmının hâlâ kriz durumlarındaki sığınma, kayıt, barınma, beslenme, temel yaşam becerileri geliştirme üzerinde durduğu görülmektedir (Deniz *vd.*, 2016; Dizman, 2012; Şimşek, 2018; Topal, 2016). 2011'i takip eden ilk birkaç yıl içerisinde, göç ve mülteci krizinin yarattığı acil öncelikler açısından konuya yönelik bu yoğunlaşma ve odaklanma anlaşılabilir bir durumdur. Fakat 2020 yılının başı itibarıyla savaşın üzerinden neredeyse dokuz yıl gibi önemli bir süre geçmiş olması sebebiyle, Türkiye dahil Ürdün, Lübnan, Irak, Almanya gibi pek çok farklı ülkede hayatlarını sürdüren Suriyeli ailelerin ve bireylerin ortaya geliştirdikleri toplumsal ilişkilerin, aile, iş, çalışma ve kültürel etkileşim örüntülerinin ve hayatlarını yeni dahil olunan toplumsal sistemlerde nasıl sürdürdüklerinin anlaşılması önem arz etmeye başlamıştır ve çalışmaların da bu yönde gelişmeye başladığı gözlemlenmektedir (Çetin, 2016; Harunoğulları ve Cengiz, 2016; Kaygısız, 2017; Mutlu *vd.*, 2018; Sirkeci ve Bardakçı, 2016). Suriyeli mülteci aile ve bireylerin hızlı ve köklü şekilde değişen hayat koşullarında hangi dinamikler ve koşullar altında yaşamlarını sürdürdükleri ya da hangi araçlarla yeni sosyal sistemlerde yer edinmeye çalıştıklarının ortaya çıkarılması ve anlaşılması; göç ve mültecilik sürecinin devamında tartışmaya başlanacak olan, birlikte yaşamın muhtemel dinamiklerini kavramada hayati öneme sahip olacağı aşikârdır (Baban *vd.*, 2017a, 2017b; Rygiel *vd.*, 2016). Dolayısıyla mülteci ya da göçmen aile ve bireylerin bu sarsıcı ve dönüştürücü kısa süreli zaman zarfında karşılaştıkları çok boyutlu ve çok katmanlı sorunlarla baş etme biçimlerini ortaya koymanın aynı zamanda, çok değişkenin işlediği bir süreci anlamayla eşdeğer olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu çalışmada, Gaziantep özelinde Suriyelilerin, hayatlarını sürdürmenin yanı sıra kente ve yerli/yerleşik topluma uyum sağlama veya mevcut toplumsal sisteme dâhil olma biçimleriyle deneyimledikleri değişimlerin ve dönüşümlerin, geliştirdikleri toplumsal örüntüler ile yeni ailesel ve bireysel davranışların özgünlük ve benzerlikleri ele alınmakta, dolayısıyla karşılaştıkları sorunlarla baş etme stratejileri ön plana çıkarılarak analiz edilmektedir.

Dünyayı Sarsan On Yılda Ortadoğu

Dünya tarihinde her dönemin kendine özgü koşulları olduğu kadar, bu koşulları oluşturan, inşa eden veya sürdüren nedenler de bulunur. Devrimler, savaşlar, doğal afetler, göçler, salgınlar ya da bilimsel ve teknolojik ilerlemelere eşlik eden, bu süreçleri hızlandıran, devindiren ya da köktenci biçimde şekillendiren olgular da her zaman söz konusu olmuştur (Wallerstein, 2004, 2005). Üstelik toplumsal olguların birbirini tetikleyen, şekillendiren özellikleri tarihteki önemli varyantlarda her zaman kendini var etmiştir (Castells, 2013d; Lacerenza, 2018; Maiocchi, 2018; Wallerstein, 2004). Gerek coğrafi gerekse toplumsal bütün mesafe ve zaman farklılıklarına rağmen, değişik hız ve yayılım süreçlerindeki özgünlükleri saklı kalmak koşuluyla, dünyanın herhangi bir yerindeki gelişmenin geri kalan diğer alanları er ya da geç etkileyeceği hem sosyal/beşerî bilimlerin hem de doğal bilimlerin üzerinde uzlaştığı temel konuların başında gelmektedir. Tarihsel kayıtlar, ilk çağlardan günümüze kadar gerçekleşen her türlü olayın küresel boyutta etkileri ve sonuçları olduğunu ve bunların da yine mutlaka çoklu nedenleri olduğunu ortaya koymaktadır (Lacerenza, 2018; Maiocchi, 2018; Wallerstein, 2004, 2005). Sosyal ve beşerî bilimlerin temel konusu olan insani eylemlerin biricikliği ve tekerrür etmeme ilkesine rağmen, her toplumsal gelişmenin bütün dünyayı saran ve gücü oranında gerçekleşen etkileri olduğu muhakkaktır. Çünkü uygarlığın ayak izleri Mezopotamya'dan Mısır ve Antik Yunan'a, Roma'dan Osmanlı'ya, Coğrafi keşiflerden yirmi birinci yüzyıldaki teknolojik ve bilimsel devrimlere kadar her olgunun birbiriyle bağlantılı

olduğunu göstermektedir. Bu, hem bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde gerçekleşen bir zorunluluktan hem de toplumsal her eylemin tartışmaya yer bırakmayacak şekilde küresel etkilere sahip olmasından kaynaklanır. Örneğin, toplumsal tarih bizlere, Mezopotamya'daki toplumsal ve bilimsel ilerlemenin Mısır'dan Antik Yunan'dan ayrı ele alınamayacağını göstermektedir (Lacerenza, 2018; Maiocchi, 2018). Buna benzer küresel gelişmeleri Wallerstein (2004, 2005), kapitalizmin dünya üzerinde inşa edilmeye başlayan egemenliğinden yola çıkarak *dünya sistemi* olarak kavramsallaştırmaktadır. Kapitalizm, modernleşme ve beraberinde ilerleyen bilimsel ve teknik dönüşüm günümüzde de bütün dünyayı daha güçlü dalgalar halinde şekillendirmeye devam etmektedir. Bundan dolayı, dünyanın herhangi bir bölgesindeki toplumsal ve siyasal gelişmelerin küresel sebepleri olduğu kadar yine sonuçları itibarıyla küresel yansımaları da kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır.

Ortadoğu da bütün tartışmalı sınır ve tanımlarına rağmen, dünyadaki bütün gelişmelerden etkilenen ve yine bütün dünyayı etkileyen olgulara sahne olmuştur ya da olmaktadır. Üstelik Ortadoğu olarak addedilen müphem coğrafi ve beşerî olgunun tarihsel geçmişi, kültürel kodlarının ağırlığı (dinler, devletler, kentler, yazı vs.) ve iktisadi kaynaklar üzerine yükselen politik mücadelelerinin gücü, dünyanın pek çok bölgesinden daha çok küresel gelişmeleri etkileme kapasitesine sahiptir (Bozarslan, 2010, 2012; Lewis, 2011; Pappé, 2011); zira son yüz elli yıllık periyot bile tek başına bu iddiaları desteklemek için yeterlidir. Dolayısıyla Ortadoğu'dan etkilenen bir dünya olduğu kadar, dünyayı etkileyen bir Ortadoğu olgusu bulunmaktadır. Ve son on yıllık toplumsal gelişmelerin bu doğrultuda olduğunu ileri sürmek mümkündür.

2010'un son günlerinde tüm Ortadoğu hatta dünyayı sarsacak halk ayaklanmaları başladığında sonuçlarının bu denli sarsıcı ve dönüştürücü olacağını kimse beklemiyordu (Achcar, 2014; Dabaşı, 2015). Tunus'ta bir kişinin mazur kaldığı uygulamaları protesto etmek için giriştiği bireysel bir eylemin muazzam bir arka planı olduğu, kısa sürede yükselen itiraz ve protestoların Tunus'tan Mısır'a, oradan zincirleme bir reaksiyon halinde Libya, Yemen, Irak, Bahreyn ve Suriye gibi ülkelere yayılmasıyla bir kez daha ortaya çıktı (Prashad, 2012). İşsiz bir üniversite mezunu gencin eyleminin tekil olmadığı, pek çok sebebin gömülü olduğu toplumsal olgular silsilesinin ürünü olduğu, yaygınlık gösteren protesto ve ayaklanma çağrılarının kısa sürede geniş kitlelerde yankı bulmasıyla bir kez daha anlaşıldı (Hanieh, 2012, 2015).

Tunus ve Mısır'da güçlü toplumsal muhalefetin etkili protestolarıyla siyasal rejimler üzerinde etkili olan başkaldırıların aynı etkiyi geri kalan sürelerde yayıldığı ülkelerde gösteremediği ortaya çıktı. İlk başlarda 'Arap Baharı' sonrasında *halk isyanları* ya da *başkaldırı* şeklinde tanımlanan hızlı olaylar silsilesi giderek savaş ve şiddetin daha baskın olduğu bir biçime evrildi. Tunus ve Mısır'da geniş kitlelerin katılımıyla on yıllardır iktidarda olan çürümüş liderler ya da partiler yerinden edilirken Libya, Suriye veya Yemen gibi ülkelerde hala devam eden kaos, savaş ve şiddet sarmalı meydana gelmiştir (Prashad, 2012). 2019'da Sudan'da patlak veren protestolar ve ardından gelen gelişmeler, halk isyanlarının yakın zamanda durulacağına dair işaretler taşımadığını ve her an sürpriz bölge ve toplumlarda yeniden ortaya çıkma ihtimalini güçlü bir şekilde taşıdığını göstermiştir. Pek çok araştırmacının ve kuramcının küreselleşmeden kültürel değişmeye ya da neoliberal politikalarından siyasal rejimlerin sosyolojisine kadar çoklu nedenlerle açıklamaya çalıştığı Arap isyanları Suriye'de çok farklı sonuçlar ortaya çıkardı (Castells, 2013d). Bu Suriye'nin coğrafi, tarihsel, kültürel, stratejik ve toplumsal özgünlüğünden kaynaklandığı gibi, Ortadoğu denilen geniş beşerî coğrafyadaki toplumsal olayların farklı sebep ve sonuçlarının olduğunu da göstermiştir (Bozarslan, 2012; Dam, 2000).

2011'in ilk aylarında başkent Şam'ın yani egemen siyasi otoritenin gözünden 'uzak' Dera kentinde bir grup gencin duvarlara rejim karşıtı sloganlar yazmasıyla tetiklenen

Suriye'deki protestolar, farklı saik ve dinamiklerle de beslenerek çok kısa sürede hem kitlelerin niteliği hem de aktörler bakımından farklılaştı ve bir iç savaşa dönüştü (Taştekin, 2016; Topal, 2016). Pek çok araştırmacı ve analisti şaşırta, isyan ve başkaldırıların savaşa dönüştüğü Suriye'deki sonuçların görülmesinin çok uzun sürmesi ve diğer ülkelere benzer rejim değişikliğinin gerçekleşmemiş olmasıdır. Bu beklentilerin boşa çıkmasının en büyük nedenlerinden birisi, hiç kuşkusuz, Suriye'deki siyasal ve toplumsal yapıya dair bilgi eksikliğiyle malul bir perspektif olduğu kadar, Suriye'nin kendi özgünlüğü ve Ortadoğu'nun jeo-stratejisindeki konumundan da kaynaklandığı ileri sürülebilir. Çoklu sebeplerin etkili olmasıyla, Suriye'deki savaş, kısa süre içinde 22 milyon nüfuslu ülkenin ciddi insani krizlerle yüz yüze kalmasını beraberinde getirdi. 2011'den 2020'nin Ocak ayına kadar ortaya çıkan en temel sonuçlardan birisi; ülke nüfusunun yarısından fazlasının yerinden olması, ülke içinde göç etmesi ya da Türkiye, Ürdün, Lübnan, Irak gibi komşu ülkeler başta olmak üzere tüm dünya sathına yayılmış halde mülteci durumuna düşmesi, ülkenin toplumsal, ekonomik, kültürel ve fiziki alt yapısının çökmesi, dünyadaki neredeyse bütün güçlerin sahadaki fiili savaşa doğrudan ya da dolaylı olarak dahil olmasıdır. Bu karmaşa ve çetrefilli siyasi, askeri ve toplumsal mücadele alanının en tartışmasız ve somut sonucu, Suriyelilerin 'kronikleşen' savaş ve mülteciliği deneyimlemesi olmuştur. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) en güncel verilerine göre, yaklaşık 7 milyon Suriyeli, 2011'den sonra kendi ülkelerinin dışında mülteci konumuna düşmüştür.¹ Ürdün, Lübnan ve Irak'taki Suriyeli mültecilerin koşulları farklılıklar arz etse de bir toplumun yarısına yakın nüfusunun kısa sürede yer değiştirmek zorunda kalmış olmasının ortak ve özgün sonuçları da mutlaka olacaktır. Türkiye ve Gaziantep'te Suriyelilerin göç ve mültecilik sürecindeki durumları da benzerlik ve özgünlükler barındırdığı muhakkaktır.

Türkiye ve Gaziantep'te Suriyeliler

2011'de başlayan iç savaş ve şiddet döneminden çok önce de Suriye'ye dair hemen her başlık ve konunun Türkiye'de, farklı saiklerle son derece önemli addedilerek dikkatle takip edildiği bilinmektedir. Bu süreci izleme ve merakın tarihsel, siyasi, ekonomik, güvenlik ve stratejik pek çok amacının da olduğu söylenebilir (Cengiz, 2015; Erdoğan ve Ünver, 2015; Erdoğan, 2015; Kaya ve Eren, 2015; Koç vd., 2015). Suriye ve Türkiye'nin oldukça uzun kara sınırına sahip olmasının beraberinde getirdiği güvenlik, ticaret, kültür, doğal kaynaklar ve en önemlisi insani ilişkiler gibi meselelerin her zaman Türkiye'deki kamuoyunda ve akademi dünyasında, önem derecesi günün koşullarına göre değişkenlik göstermekle birlikte güncel olduğunu söylemek mümkündür. Fakat bu ilginin, rasyonel bilgiye erişme ve bilgi üretme boyutunda çeşitli sorunlar ve eksiklikler barındırdığı da muhakkaktır. Özellikle akademik dünyanın bu bölgeye olan ilgi ve bilgisinin yeterli düzeylerde olmadığı ve bunun da Ortadoğu'ya dair perspektif oluşturmada kapsamlı bir bakış açısı sağlamadığı belirtilebilir (Dam, 2000; Demirtaş, 2014). Her ne sebeplerle olursa olsun, bu akademik ilgisizlik *Arap Baharı* ya da *Ortadoğu'daki başkaldırıları* olarak çeşitli adlar altında ele alınmaya çalışılan olayların sonucunda değişmek zorunda kalmıştır. Öyle ki, 2011 sonrası Suriye ve Ortadoğu, Türkiye'deki sıradan kamuoyunun, siyaset ve akademi dünyasının gündemine mülteciler, savaş ve göçmenler aracılığıyla oldukça hızlı ve çok yoğun bir giriş yapmıştır. 2019 yılının sonları ve 2020'nin başlarına doğru artık Suriye, mülteciler, göçmenler veya Ortadoğu konularının bir şekilde bütün siyaset ve sosyal bilim çalışmalarına ve tartışmalarına dahil olduğu görülmektedir. Pek tabii, bunun en büyük nedenlerinden birisi, 2020'nin Ocak ayı itibarıyla Türkiye'de resmi kayıtlardaki Suriyeli sayısının dünyadaki en büyük rakam olması kadar, bütün bu demografik, ekonomik ve sosyal değişimlerin dokuz yıl gibi çok kısa sayılabilecek bir süre içerisinde gerçekleşmiş olmasının da etkisi olduğu bir gerçektir. Göç, Ortadoğu veya Suriyeliler meselesinin toplumun bütün hayat nüvelerinde her açıdan hissedilmesi, yaşanılması ve

¹ <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> Erişim Tarihi: 30.01.2020

deneyimlenmesinin bu hızlı değişimdeki payı tartışılmazdır. Bu durumlar bir bütün olarak dikkate alındığında; en azında Türkiye’de (de), ekonomiden gündelik hayata, iç ve dış siyasetten toplumsal ve kültürel hayata değin hemen her başlıkta artık göç, mülteciler, Suriyeliler ya da Ortadoğu olgularına, bir şekilde, değinilmeden geçilemeyeceği net olarak ortaya çıkmıştır.

Suriyelilerin Genel Demografik Görünümü

Türkiye’de yaşayan Suriyeliler hususunda en büyük tartışmaların nüfus, doğurganlık ve coğrafi dağılım üzerinden yürümekte olduğu bilinmektedir. Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin yaş, cinsiyet ve yerleşim açısından dağılımları Türkiye’deki pek çok güncel tartışmanın temel başlıklardan birini oluşturmaktadır. Fakat bütün tartışma ve iddiaların ötesinde, Türkiye’nin 2011’den 2020’nin başlarında değin çok değişken ve sürekli artan bir kayıtlı nüfus olayı söz konusudur. Bu artışın en büyük sebebi, sıklıkla dile getirildiği gibi, göç ve mülteci akınının başladığı ve devam ettiği dönemlerde sağlıklı kayıtların türlü nedenlerden dolayı yapılmamış olmasıdır. İlerleyen yıllarda resmi kayıtların daha sağlıklı olmasıyla, her yayınlanan istatistikte Türkiye’deki Suriyeli nüfusun sürekli artmasının en büyük nedeni budur. Kayıt sisteminin ve ikamet koşullarının, alınan çeşitli önlemlerle istikrar kazanmasından sonra Suriyelilerin sayısına dair daha net ve güvenilir bilgiler de ortaya çıkmaya başlamıştır (Adar, 2018; Özipek, 2018; Sarıteke *vd.*, 2018; Şimşek, 2018; Tümtaş, 2018). İçişleri Bakanlığı ve bağlı birimlerin en son Aralık 2019 ve Ocak 2020 rakamları, Türkiye’de kayıt altına alınan Suriyeli nüfusunda bir istikrarın olduğunu gösteriyor. Fakat burada, her zaman akılda tutulması gereken en temel hususlardan birisi, son derece dinamik, henüz yeni kayıt altına alınan ve değişken bir nüfustan söz edildiğidir (Gültekin *vd.*, 2018; Sönmez ve Adıgüzel, 2017). Dolayısıyla yıllara, dönemlere, iç ve dış toplumsal ve politik gelişmelere göre ‘görünürlüğü’ değişebilen bir kitleden söz edilmektedir. Her ne sebeple olursa olsun, Ocak 2020 itibariyle yayınlanan istatistikler, halihazırda Türkiye’de kayıtlı 3 milyon 571 bin Suriyelinin olduğunu göstermektedir.² Burada hemen değinilmesi gereken bir diğer nokta ise, üç buçuk milyon nüfusun son derece değişken, farklı sınıf ve kültürel özelliklere sahip, farklılıklarının benzerliklerinden çok olduğudur. Burada ortak ama diğer bütün ayırıştırıcı özellikleri dışta bırakan eksenin, sadece *Suriyeli olmak* olduğunu belirtmekte yarar vardır. Göstergeler açısından, Türkiye’de Geçici Koruma Kapsamında bulunan Suriyeli nüfusun yaklaşık %46’sının on sekiz yaşın altında, kadın ve çocuk oranının ise, söz konusu genel toplamda %70 civarında olduğunu belirtmek, karşı karşıya olunan demografi hakkında daha iyi fikir verecektir.

Suriyelilerin Türkiye sathına dağılımları da farklılık arz etmektedir (Sönmez, 2016; Sönmez ve Adıgüzel, 2017). Güney sınır bölgelerindeki kentler başta olmak üzere büyük kentlerde bir yoğunlaşmanın olduğu görülmektedir. Bu, hem Suriye’ye olan coğrafi-fiziksel yakınlık hem de kültürel ve tarihsel arka planı olan aksların (Osmanlı ve öncesine dayanan) ortaya çıkardığı bir durumdur (Marcus, 2013). Çünkü yirminci yüzyıldaki ulus-devlet sınırlarının somut belirleyiciliği, ayırt ediciliği ve somut yansımalarından çok gerilere giden bir tarihsel kültürel geçmişin de bu kümelenmede etkili olduğu ileri sürülebilir. Buradaki sebepleri bir tarafa bıraktığımızda, Gaziantep ve Türkiye’nin Güney kentleri başta olmak üzere, oldukça geniş ve karmaşık bir Suriyeli dağılımı görmekteyiz. Dolayısıyla bu geniş çeşitlilik ve dağılımda çok farklı Suriyeli sığınmacı, göçmen veya mülteci örüntülerinin ve profillerinin ortaya çıktığını söylemek gerekiyor (Çınar, 2018; İnce, 2019; Mutlu *vd.*, 2018; Özipek, 2018; Tümtaş, 2018). Türkiye’ye geldikten sonra kalan, yerleşen, çalışma veya diğer izinler yanında vatandaşlık alan on binlerce Suriyeli de mevcuttur. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün sağladığı verilerin yanında göçmen ve mültecilere yönelik çalışan sivil toplum kuruluşlarının ortaya

² <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> Erişim Tarihi: 01.02.2020

koyduğu verilerden elde edilen bilgiler, mevcut durum ve Türkiye’deki Suriyeli mültecilerin toplumsal örüntüsü hakkında daha net tablolar çıkarmaktadır.

Yukarıda değinildiği gibi, kayıtlı Suriyeli nüfus içinde genç nüfus olarak addedilen 15-24 yaş aralığı %21,6’lık orana sahip. Aynı yaş aralığı Türkiye nüfusu içinde %16’ya yakındır. Benzer şekilde, yaş ortalamasının oldukça genç olduğu bir demografi karşımızda bulunmaktadır. Türkiye’deki Suriyelilerin yaş ortalaması 21,6 iken Türkiye genelinde bu yaş 31,7’dir. 2011’de başlayan mülteci krizine çare olarak düşünülen ve ciddi manada kriz durumunda işlevsel olan geçici barınma merkezleri başka bir ifadeyle, kamplarda üç buçuk milyon Suriyelinin sadece 63 bini yaşamaktadır. Türkiye’deki toplam Suriyeli nüfus dikkate alındığında, kayıt altındaki Suriyelilerin %2’den daha azının kamplarda yaşadığı anlamına geliyor. Bu nüfus içinde Türkiye’de 450 bine yakın bebek doğumunun gerçekleştiğini ve bu sayının dahi tek başına pek çok ülkedeki Suriyeli sığınmacıdan fazla olduğunu akılda tutmak gerekiyor.

Türkiye’nin hemen her tarafında gündelik gündelik hayatlarını bir şekilde sürdürmeye çalışan Suriyelilerin genel nüfusun %4,3’üne denk gelecek bir yoğunluğu bulunmaktadır. Bazı büyük kentler ve Güney illerinde bu oranlar dikkate değerdir. Örneğin Şanlıurfa’da Suriyelilerin genel il nüfusa oranı %20,8 iken bu değer, Hatay’da %27, Adana’da %11, Kilis’te %81, Kahramanmaraş’ta %8, Mardin’de %10,5 civarındadır. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alınan Gaziantep’te Suriyelilerin il nüfusuna oranı %22,3’tür.³ Benzer şekilde Göç İdaresi verilerine göre, 2011’den 2019 Kasım ayına kadar, Türkiye’ye değişik zamanlarda gelmiş yaklaşık 370 kişi ülkelerine geri dönmüştür. Yine kayıtlar, bu süre içinde yaklaşık 30 bin kişinin çalışma izni aldığını ve ortakları ya da sahipleri Suriyeli olan 15 bin civarında şirket/işyeri kurulduğunu göstermektedir. Hem Gaziantep hem de tüm Türkiye’deki bu oranların ve demografik değişimin son yedi-sekiz yıllık periyotta ortaya çıktığı düşünüldüğünde bu, yeni ve radikal dönüşümün aynı sosyal hayatı paylaşan her bireyin dahil olduğu yeni toplumsal ilişkiler veya etkileşimler örüntüsü ortaya çıkardığı görülür. 2011 sonrasında Türkiye’nin tarımdan sanayi ve ticarete kadar özellikle ekonomiye yön veren bütün alan ve sektörlerde Suriyeli göçmen ve mültecilerin varlığının kendini her bakımdan bir olgu olarak hissettirdiği yapılan bütün araştırmalarda karşımıza çıkmaktadır. Suriyelilerin bütün emek ve üretim süreçlerinin yanında ticaret ve sanayide de ciddi kaynak girdileri sağladıkları çeşitli çalışmalarla da ortaya konulmaktadır (Adar, 2018; Çınar, 2018; Mutlu vd., 2018; Şimşek, 2018; Tümtaş, 2018).

Gaziantep’te mevcut durum

Türkiye’deki Suriyelilerin yaşadıkları koşullar ve diğer mevcut sosyal durum-Gaziantep özelinde ele alındığında, kentin coğrafi yakınlıktan dolayı özgünlükler de barındırdığı görülür. Burada, Gaziantep genelinde Suriyelilerin oluşturduğu fiziki ve sosyal örüntüye bakmakta fayda vardır. Göç İdaresi’nin son açıkladığı rakamlara göre, Gaziantep il genelinde 452 bin 533 kayıtlı Suriyeli yaşamaktadır. Metropol kent merkezinde ağırlıklı olmak üzere, ilin bütün ilçelerinde ve hatta kasaba ya da belde olarak sayılabilecek her yerleşim yerinde Suriyelilerin yaşadıkları bilinmektedir. İldeki toplam nüfusun %22,3’ünü teşkil eden Suriyeli nüfus, ilin bütün ilçelerinde de ciddi bir nüfusu oluşturmaktadır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün Gaziantep’i de içeren son bülteninde (Ocak 2020), il genelindeki kayıtlı Suriyeli sayısı toplamı 452 bin 533 kişi olarak belirtilmektedir. Öte yandan Gaziantep İl Göç İdaresi’nin Kasım 2019 verileri, Ocak 2020’de yayınlanan verilere yakındır. Kasım 2019’daki verilere göre Gaziantep il bazındaki toplam Suriyeli sayısı (*Geçici Koruma Kapsamında*) 451 bin 466’dır.⁴ Gaziantep

³ <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> Erişim Tarihi: 01.02.2020

⁴ Kasım 2019’da Gaziantep İl Göç İdaresi’yle yapılan görüşmelerden elde edilen sayılardır. (y.n.)

gibi önemli bir sanayi ve ticaret kentinin merkez iki ilçesinde daha çok Suriyelinin kayıtlı olması şaşırtıcı değil.

Tablo 1: Gaziantep'teki Suriyelilerin Dağılımı

İlçe	Suriyeli Sayısı
Araban	2.024
İslâhiye	17.186
Karkamış	4.612
Nizip	50.983
Nurdağı	5.732
Oğuzeli	4.943
Şahinbey	260.338
Şehitkamil	104.168
Yavuzeli	554
Bilinmeyen	929
Genel Toplam	451.466

Kaynak: Gaziantep İl Göç İdaresi (Kasım 2019)

Tablo 1'de görüldüğü üzere, Gaziantep'in bütün ilçelerinde değişik yoğunlukta Suriyeliler yaşamaktadır. Burada en dikkat çekici noktalardan birisi, merkez iki metropol ilçede, Suriyeli nüfusun yaklaşık 365 bininin yaşıyor olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, Gaziantep'teki bütün kayıt altındaki Suriyelilerin yaklaşık %82'si kent merkezindeki Şehitkamil ve Şahinbey ilçelerinde bulunmaktadır. Kent merkezindeki ilçeler arasında da (tıpkı merkez dışındakiler gibi) dengesiz bir dağılım söz konusu. Kuşkusuz bunun en büyük nedenlerinin başında Şahinbey ilçesinin hem coğrafi açıdan hem nüfus açısından daha büyük olmasıdır. Fakat asıl sebeplerden birisinin, Gaziantep özelinde, Şahinbey'de alt sosyo-ekonomik kesimlere ait (gecekondu) mahallelerin sayısının fazlalığı ve göçmen ve mültecilerin bu tür yerleşim yerlerini tercih etmesi olduğu söylenebilir. Yoksul mahallelerde görece daha az sosyal dışlanmanın yanı sıra enformel toplumsal ağlara dahil olmanın kolaylığı ve bu türden ağların bu mahallelerde daha aktif olmasının somut getirilerinin dikkate alındığı görülmektedir. Şehitkamil'in (Şahinbey'e nazaran) daha çok orta ve üst kesimlerin yerleştiği mahallelere sahip olması, benzer sosyo-ekonomik kesimlerdeki Suriyelilerin buralara yerleşmeyi tercih ettiğini göstermektedir. Fakat Şehitkamil ilçesi Gaziantep'in Karşıyaka, Hacıbaşa, Cindersi, Çıksorut gibi önemli gecekondu bölgelerini de içerdiğini akılda tutmak gerekiyor. Dolayısıyla Şehitkamil ilçesinin İbrahimli, Osmangazi, Güvenevler, Değirmişem, Sarıgüllük ve Pancarlı gibi birkaç mahallesinde orta ve üst sınıfların yaşadığını söyleyebiliriz (Sönmez, 2016; Sönmez ve Adıgüzel, 2017). Bu mahallelerdeki Suriyeli sayısı, Şehitkamil'de kayıtlı bütün Suriyelileri içermemektedir. Dolayısıyla Şehitkamil ilçesinde kayıtlı yaklaşık 104 bin Suriyelinin büyük bir bölümünün yine yoksul mahallelerde yaşadıklarını ön görmek zor değildir. Nizip ve İslahiye'deki yoğunlaşmanın en temel sebebi, buralarda önceleri var olan geçici barınma merkezleridir. Diğer önemli etken hem Nizip hem İslahiye'nin daha hareketli bir ekonomiye, özellikle tarımsal işgücüne ihtiyaç duymasındır. Suriyelilerin bu iki ilçenin tarımsal üretimindeki görünürlükleri ve ağırlıkları çok barizdir.

Gaziantep, sahip olduğu ticaret ve sanayisinin potansiyeliyle ile Suriyelilere, yasalar çerçevesinde, nispeten daha geniş olanaklar sunabilmektedir. Tarihsel, coğrafi ve kültürel geçmişin izleri en çok ekonomik ilişkilerde kendini göstermiştir. Suriye'de, özellikle Halep, Şam, Hama ve Humus'ta tarihsel olarak güçlü olan ve kültürden siyasete bütün toplumsal ilişkilere gücü sirayet etmiş bir ticaret burjuvazisinden (Bozarlan, 2012) söz etmek mümkündür. Gaziantep ve Türkiye ile bu kesimlerin 2011 öncesinde kurdukları ticari ağların, savaş sonrasındaki insani kriz dönemlerinde de işlediğini işlediği görülebilir. 2019 itibarıyla Suriyelilerin Gaziantep'teki sanayi ve ticaret alanında Türkiye'nin diğer bütün illerinden daha

fazla yer aldıkları belirtilebilir. Gaziantep Sanayi ve Ticaret Odası kayıtlarında Suriyeli firmaların toplam sayısı 2.500'ü geçmektedir. Suriyeli bu firma ve işyerlerinin yaklaşık 2000'i Ticaret Odası'na, 400'e yakın Esnaf ve Sanatkarlar Odası'na ve 100 civarındaki firma da Gaziantep Sanayi Odası'na kayıt yaptırmıştır. Bütün bu rakamlara istihdamdaki enformel çalışma, iş, üretim ve ticaret dahil değildir. Gündelik toplumsal hayatta bu rakamların çok üzerinde bir değerin olması beklenen bir durumdur.

Gaziantep'teki Suriyelilerin genel profilleri hakkında son olarak şunları eklemekte yarar vardır. Bu, aynı zamanda, ailelerin karşılaştıkları sorunlarla baş etmelerinde içinde buldukları koşulların nasıl etkili ve belirleyici olduğunu göstermek bakımından önem arz etmektedir. Gaziantep'teki Suriyelilerin %90'ı Halep ve yakın çevresinden gelmektedir. 2012 ile 2016 arası, en yoğun yerinden edilmeler veya mülteci olmaya zorlanmanın yaşandığı yıllar olmuştur. Suriyelilerin yarıya yakını en az altı yıldır Gaziantep'te yaşıyor. Haneleri temsil eden ya da hane/aile adına görüşülen kişilerin yaş ortalaması 36 gibi oldukça genç bir ortalamaya sahiptir. Aile ya da hane başına düşen çocuk sayısı 4,2. Yine ailelerin yaklaşık %90'ında Türkiye'de doğan çocuklar yaşamaktadır. Zor kent ve mültecilik koşullarına bir ara formül olarak Suriyeli ailelerin yaklaşık %30'u birden fazla ailenin bir arada yaşadığı haneler şeklinde yaşamlarını sürdürmeye çalışmakta ve hane/aile başına ortalama 6,6 kişi gibi yüksek bir rakam düşmektedir. Neredeyse her ailenin mutlaka en az bir akrabası Gaziantep'te yaşıyor. Ailelerde ya da hanelerde engelli bireylerin bulunma oranı %23. Yine Suriyelilerin neredeyse tamamı (%98) kirada yaşamakta ve hane yapısının büyüklüğünden dolayı çoğu gecekondü mahallelerde ikamet etmektedir. Aileye ya da haneye giren gelirin yaklaşık %70'i sadece kira, temel ihtiyaç faturaları ve beslenmeye harcanmaktadır. Hanelerin %60'a yakınında en az iki kişi çalışarak gelir sağlamaya çalışmaktadır. Neredeyse %90'nın hiçbir aracı yok ve çoğunlukla toplu taşıma kullanılmaktadır. Suriyeli mülteciler konusunda belirtilmesi gereken diğer bir husus, iş bulup çalışabilenlerin neredeyse %90'ının hiçbir sosyal güvence olmadan, düşük ücretle ya da en fazla asgari ücretle çalışıyor olmalarıdır. Hem iş arayan hem de iş bulabilenlerin bulanların hem de Gaziantep'liyle değişik ilişkiler kurmak isteyenlerin yaklaşık %60'ı dil bariyerinin çok önemli bir sorun olduğunu dile getirmektedirler. Bu veriler, yoksulluk, dil ve iletişim engelleri, işsizlik, kalabalık hane yapıları ve belirsizliğin, Gaziantep'teki Suriyelileri betimleyen temel etmenler olduğunu göstermektedir (Gültekin *vd.*, 2018; Sandal *vd.*, 2016).

Gaziantep'te yaşayan Suriyelilerin ortaya çıkmasına vesile olduğu en önemli sonuçlardan birisi, sağlıklı, kapsayıcı, içerici kurumsal sosyal hizmetlerin eksikliği ya da yokluğudur. Neoliberal politikaların gereği olarak, devletin kurumsal varlığıyla eksik bıraktığı ya maliyetleri nedeniyle kamunun geri çekildiği engelliler, yaşlılar, çocuklar, kadınlar, göçmenler ve mülteciler gibi kırılgan nüfus kesimlerine yönelik sosyal hizmetlerin yokluğunun oluşturduğu boşluğun farklı şekil ve araçlarla kapatılmaya çalışıldığının altını çizmekte yarar vardır (Atasü Topçuoğlu, 2016; Aydın ve Çakmak, 2017; Bulut, 2003; Kahya ve Sallangül, 2013; Kara, 2013; Koray, 2011; Sallan Gül, 2006). Gaziantep'teki Suriyeli ailelerin karşılaştıkları çok çeşitli ve çetrefilli sorunlarla baş etmelerini zorlaştıran unsurlardan birisi, kamunun bilinçli şekilde yürüttüğü sosyal hizmetlerin kapsayıcılığının ve müdahalesinin yokluğu ya da yetersizliği olduğu söylenebilir.

Alan ve Yöntem

Suriyeli mülteci ailelerin (yasal ya da mevcut hukuki statülerine dair tartışmalara girmeden) sorunlarla baş etme süreçleri ve stratejileri, Gaziantep kent merkezinde yer alan Şahinbey ve Şehitkamil ilçelerinin 2018 Kasım ile 2019 Mart ayları arasında gerçekleştirilen saha görüşmelerinden elde edilmiştir. Bu çerçevede değişik mahalle ve kesimlerden gelen toplam 24 aileyle yarı yapılandırılmış soru formlarıyla görüşmeler yapılmıştır. Her aile en az üç kez ziyaret edilmiş, görüşmeler Arapça yapılmış ve sonrasında ses kayıtları deşifre edilmiştir. Alandaki notlarla daha sonra birleştirilen görüşmeler, çeşitli temalar şeklinde

kategorize edilerek, farklı başlıklar altında Suriyeli ailelerin karşılaştıkları sorunlarla baş etme stratejileri anlaşılmasına çalışılmıştır. Söz konusu 24 aileden toplam 63 kişiyle diğer bir ifadeyle her aileden en az iki kişiyle görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde ailelerin Gaziantep'teki sınıfsal kompozisyonlarına ve bunların mahallelere dağılımına mümkün mertebe dikkat edilmeye çalışılmıştır. Alt sosyo-ekonomik mahallelerde yaşayan 14, orta gelir grubundaki mahallelerden 7 ve üst veya üst-orta sosyo-ekonomik kesimlerin yaşadığı mahallelere yerleşmiş toplam 3 aileyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşülen ailelerin yarısından fazlası yoksul ya da alt sosyo-ekonomik kesimlerden gelen ailelerden oluşmaktadır.

Bu çalışmada da nitel bir araştırmanın metodolojik kaygılarına, sınırlılıklarına ve imkanlarına mümkün mertebe dikkat edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla niteliksel bir araştırmanın nesnellikten daha çok meseleyi anlama ve verili görünürlüğün altındaki gerçekliğe ulaşmayı temel gaye edinmiş perspektif sağlayıcı yönü (Kümbetoğlu, 2016; Neuman, 2012, 2013) bu çalışma açısından önemli görülmüştür. Gaziantep'teki Suriyeli ailelerin, somut gündelik hayatlarında deneyimledikleri, eyledikleri, ortaya koydukları pratiklerin neden ve hangi anlam dünyası çerçevesinde gerçekleştiğini ve bunların mülteci, yoksul, kadın, engelli, göçmen ya da yabancı olmanın beraberinde getirdiği sorunlarla baş etmede nasıl kullanıldığını anlamak için yarı yapılandırılmış görüşme formları eşliğinde, Kasım 2018 ile Mart 2019 tarihleri arasında saha görüşmelerinden veriler elde edilmiştir. Mülteciliğin zor koşullarında, sosyal hizmetler gibi en temel ve hayati bir kurumsal desteğin olmadığı ya da eksik olduğu hallerde ailelerin yaşamlarını sürdürmeye çalışırken sorunları nasıl deneyimleyip anlamlandırdıklarını ve bunlarla nasıl baş etmeye çalıştıklarını betimlemek araştırmanın temel izleğini inşa etmiştir. Fenomenlerin (burada Suriyeli mültecilerin gündelik hayatlarındaki sorunlar) dışarıdan gözlemcinin 'nesnel' araçlarıyla öğrenilmesinin zorluğu ve imkansızlığı akıldaki tutularak, gündelik hayatı deneyimleyen ve eyleyen aktörlerin (Gaziantep'teki Suriyeli ailelerin ve bireylerin) bunları anlamlandırmalarını ve kurmalarını aktörlerin perspektifinden öğrenmenin (Miles *vd.*, 2012, 2013; Öktem, 2005; Thyer, 2000) temel metodolojik kaygı olarak alındığı söylenebilir. Daha önceden değinildiği gibi, Suriyeli mülteci ailelerin sorunları ele alma, onları değerlendirip anlamlandırma ve çözüm getirme çabalarının, sadece gözlemin sağlayacağı görünümle değil, aktörlerin söz konusu toplumsal eylemleri anlamlandırma süreçlerinin anlaşılmasını da gerektirdiği muhakkaktır. Norlyk ve Harder'in de dile getirdiği gibi (2010), yorumsamacı yöntem ve çaba, ayanı zamanda sübjektif, öznel deneyim ve anlatıların içindeki objektif özleri ortaya çıkarma çabasını da kendinde barındırmaktadır.

“Baş Etme”

Sosyal bilimler literatürüne ilk olarak 1940'lı yılların sonunda girmeye başlayan *baş etme (coping)*, zaman içinde kullanıldığı alanlar kadar anlamaları da dönüşümlere uğrayan bir kavramdır. İlk çıktığı dönemlerde daha çok bireysel ya da psikolojik sorunların çözülmesi veya davranışın iyileştirilmesi anlamları içeren baş etme, ilerleyen zamanlarda bireysel/psikolojik sorunlar kadar, aile, aile içi ya da aileler arası ilişkilerini, grup veya toplulukların eylemlerini de kapsar hale gelmiştir (Dyk ve Schvaneveldt, 1987). Literatürde baş etmenin psikolojik perspektifin yanı sıra daha çok sosyoloji ya da sosyal hizmetlerin kast ettiği aile içi ve dış toplumsal ilişkiler sürecini içermesi, 1980'lerden itibaren netleşmeye başlamıştır. Fakat baş etme kavramının en başında net bir anlamının olmadığı, her disiplinin kendi meşrebine göre anlamlar verdiğini ve bu yüzden baş etmeyle tam manasıyla neyin kast edildiği hususunda bir kavram kargaşası da mevcuttur (Dyk ve Schvaneveldt, 1987: 23). Bunlara rağmen, baş etmenin bireysel (psikolojik) ve toplumsal veya aileler içi/aileler arası (sosyolojik) iki düzeyi içerdiği artık genel bir kabuldür. Baş etme daha çok, bireyin ya da grubun (ailenin) karşılaştıkları sorunu veya engeli ortadan kaldırıcı araçlar bulma çabası, sahip olduğu imkân ve kaynakları seferber etmesi olarak tanımlanmaya başlanmıştır; zira bu çalışmada Suriyeli aileler özelinde kullanılan *baş etme* de benzer süreçleri ve anlamları içermektedir.

Lazarus ve Folkman (1984), baş etmenin bireysel psikolojik kökenlerini kabul etmekle birlikte, sorunların çözümünde bunun tek başına değil, aile içi ve aile dışı grupsal ya da toplumsal ilişkilerin de işlediği daha karmaşık bir süreç olarak ele alırlar. Yine Kessler ve diğerleri de baş etmeyi, 'bireyin kendi koşulları içinde çevresel ve içsel kaynakları yönetmesi ve bunlar aracılığıyla karşılaştığı sorunları azaltması veya yönetmesi' şeklinde ele almaktadırlar (Kessler *vd.*, 1985). Baş etmenin bireysel/ruhsal süreçlerden daha çok karmaşık toplumsal ilişkiler sisteminde var olabileceğini, diğer bir ifadeyle, her türlü sorunla baş etmenin aslında diğer grup ve bireylerle ilişkilerle mümkün olabileceğini ilk defa Hill (1949) ve Burr (1973) gibi araştırmacılar olmuştur. Daha sonra McCubbin ve diğerleri (1982), baş etmede sorunun (bireysel de olsa) nasıl oluştuğundan daha çok, aile ve grup içinde nasıl çözümlendiğinin daha önemli olduğunu söylemektedirler. Grup ve aileyi baş etmede merkeze koyan bütün perspektifler aynı zamanda sorunlarla baş etmede, tek bir nedenin olmaması gibi, tek bir stratejinin de olmadığını dile getirmişlerdir. Ailelerin baş etmelerinde etkili olan en önemli hususlardan birisi, ailenin ve bireylerin, karşılaştıkları sorunlar kadar, buldukları ya da dahil oldukları sosyal sistemde sahip oldukları kaynakların (sermaye türleri) ve bunları yönetebilme becerilerinin derecesidir. Bourdieu'nun (1990; Bourdieu ve Passeron'un 1990), aktörlerin buldukları toplumsal sistemde, her daim, kendilerine alan açarak kendilerini çeşitli şekillerde var etmeye çalıştıkları tezi, aile ve bireylerin karşılaştıkları sorunlarla baş etme stratejisini şekillendirmede, diğer bir deyişle sorunlarla baş etmelerinde işlevsel olmaktadır. Öte yandan McCubbin ve Patterson (1983), baş etmenin belli başlı süreçlerden oluştuğunu ve bu süreçlerin aynı zamanda *strateji* olarak da ele alınabileceğini ileri sürmektedirler. Onlara göre, birey ya da aileler, düzey ve sorun ne olursa olsun, karşılaşılan zorluğu tahmin veya beklenti (*anticipation*), etki (*impact*) ve etki sonrası (*post-impact*) gibi üç aşamada ele almaktadır ve bu üç varyant bütün baş etme çeşitlerinde kendini göstermektedir.

Gaziantep'teki Suriyeli ailelerin gündelik hayatlarında deneyimledikleri çok çeşitli ve çok katmanlı sorunlarla baş etme stratejileri sadece ailelerin kendileriyle ilgili değildir. Bulgulara geçmeden önce, bütün göçmen ve mültecilerin dahil olmaya çalıştıkları toplumsal hayatın sorunlarıyla karşı karşıya kalmaları kadar, beraberlerinde önceki yaşamlarından miras sorunlar ve her türlü donanımla da var olmaya çalıştıklarını hatırlamakta yarar vardır. Dolayısıyla her Suriyeli ailenin ya da bireyin, mülteci olmaktan öte, kadın, yoksul, yoksullaşmış, engelli, dışlanmış, genç, yaşlı, eğitimsiz, çocuk işçi, erken evlendirilmiş olmaktan kaynaklanan hem daha önceki sosyal koşullardan miras olarak taşıdıkları hem de dahil olmaya çalıştıkları toplumsal sistemle etkileşimde ortaya çıkan ya da nükseden sorunlarla baş etme gibi karmaşık bir ağ üzerinde tutunmaya çalıştıklarını ifade edebiliriz.

Bulgular: Suriyeli Ailelerin Baş Etme Stratejileri

Gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden de anlaşılacağı üzere, Gaziantep'teki Suriyeli aileler ve bireyler, gündelik hayat pratiklerinde, çok çeşitli ve çok katmanlı sorunlarla karşılaşmakta ve bunlarla baş etmek için kendi, imkân, kapasite, kaynak ve sermayelerine göre çözüm stratejileri geliştirmektedirler. Ailelerin kendi özgül koşullarında uyguladıkları ve amaç edindikleri baş etme stratejilerini belirli temalara ayırarak sınıflandırmak mümkündür.

Bir baş etme stratejisi olarak evlilik

Göç ve mültecilik süreçleri her yaş ve cinsiyetten bireyi etkileyen sarsıcı bir etkilere sahiptir. Bireylerin önceden sahip oldukları bütün toplumsal değerler sistemini sarstığı gibi, mevcut kurumsal davranışları ve değerleri de yeniden belirler ya da yeniden şekillendirir (Jabbar ve Zaza, 2014; Kaya ve Eren, 2015; Kaya, 2017). Fakat göç ve mültecilik en çok da kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelli bireylerin katmerli olarak etkilendiği, devlet, aile, akraba, din, mezhep, kültür gibi ataerkil değerler sisteminin taşıyıcısı ve yeniden üreticisi yapılarla karşı karşıya geldiği bir süreci de barındırmaktadır. Dolayısıyla bilinen kurumsal davranışların

daha çok ön plana çıkarılması, daha güçlü hale gelmesi ya da yaşanan zorluklara, karşılaşılan sorunların aşılmasında bir çözüm olarak görülmesi ve bu yönde davranışlar sergilenmesi çok bilindik bir durumdur (Kandiyoti, 1977; Solinas, 1995). Göç ve mülteciliğin olağanüstü koşulları olmadan da evlilik, toplumların pek çok soruna çözüm olarak ileri sürdüğü ya da gerçekleştirdiği bir toplumsal eylemdir. Pek tabii, ataerkil değerler sisteminin evliliği değerlendirme perspektifi kadının eylemleri üzerindeki iktidarının devamıyla ilgilidir. Fakat mültecilik gibi son derece ağır ve karmaşık bir olgunun içinde evlilik, bazı durumlarda yaşanan sorunlarla baş etmenin bir aracına dönüşebilmektedir. Bilindiği gibi, evlilikler yeni dahil olunan toplumsal sistemle yeni bağlar kurmanın aracına dönüşebildiği gibi göçmenlerin, mültecilerin, azınlıkların, sınıfların veya dışlanmışların kendi konumların ve ilişki ağlarını izole ederek yeniden üretildiği şekillerde de gerçekleşebilmektedir. Nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin evlilik, grup bağlarının ve ilişkilerinin yeniden şekillendirdiği bir kurumdur. Bundan dolayı, göçmenlik veya mültecilik koşullarında sadece grubun kendini yeniden üretimi ve varlığını sürdürmesi imkanını sağlamaz, bunlarla birlikte yaşanan koşullarda sahip olunan imkân, sermaye, kaynak ve güçlerin birleşimini de sağlayarak zor durumdaki grubun dayanışma ve hayatta kalma sürecince bir stratejiye dönüşmektedir (Dedeoğlu ve Gökmen, 2011). Aynı zor koşulları deneyimleyen ailelerin güçlerini birleştirmesi şeklinde gerçekleştiği gibi daha güçlü, daha fazla imkân, sermaye ve kaynağa sahip olanlarla bunlara daha az sahip olanların ilişkisi şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Ama hangi saiklerle olursa olsun evlilik, özellikle mültecilik koşullarında, ailelerin, bireylerin ve grupların sorunlarla baş etmelerindeki en etkili ve en önemli enstrümanlardan birisidir. Hem evliliğin getirdiği toplumsal, kültürel ve yasal meşruiyet hem de sebep olduğu sorunlarla baş etmede daha fazla güç imkânı sağlama potansiyeli, evliliği mülteciler (özellikle kadınlar) için de cazip bir yöneme dönüştürmektedir. Gaziantep'teki saha görüşmelerinde konuştuğumuz Aliye'nin⁵ evliliği zoraki bir yol olarak seçmesi, ailesinin ve kendisinin karşılaştıkları zorlukları minimize edebilmesi için bir baş etme stratejisi olarak kullanması buna örnek olarak gösterilebilir. Aliye'yle benzer şekilde, görüştüğümüz ailelerin bir kısmında evlilik hem erkek çocuklar için hem de kız çocukları için, aile ilişkilerinin devamlılığı, mülteciliğin zor koşullarında ayakta kalabilmenin dayanaklarından birisi olarak değerlendirilmektedir.

Baş Etme ve Dışlanma

Göçmen ve mültecilerin yeni geldikleri ya da dahil olmaya çalıştıkları toplumlarda dışlanma ve ayrımcılıklara maruz kaldıkları bilinen bir durumdur. Kuşkusuz, her farklı coğrafya ve toplumda değişik dışlanma türleri bulunur. En net şekliyle dışlanma, bir insanın ya da kesimin çeşitli neden ve gerekçelerle daha büyük ve etkili toplumsal ilişkiler sistemine dahil edilmemesi, uzak tutulması, yok sayılması ya da çeşitli engel veya fiziki araçlarla uzak tutulmaya çalışılmasıdır (Adaman ve Keyder, 2006; Dedeoğlu ve Gökmen, 2011; Özmete, 2011). Uzat tutulmada diğer bireyler, kültür, devlet gibi araçlar kullanılır. Ve dışlanma, bir kesimin genelde zayıf ve farklı olarak addedilen birey veya insan grubunun egemen ve güçlü olan sisteme dahil olmasının önüne geçmek, onların (ya da onun) birer toplumsal, hukuki aktör ve toplumsal/politik özne olarak kimlik kazanmalarının önüne geçmek için, onların egemen merkezden uzak tutulması için yasa, kültür, milliyetçilik, ahlak, değerler, yabancılık, sınırlar gibi pek çok enstrümanın kullanılarak bir kılıf ve meşruiyetin arandığı karmaşık bir olgular silsilesidir. Bu dışlanmanın pek çok türü ve nedenleri bulunmaktadır. Bireysel ya da grupsal olarak, ırkî, dinsel, sınıfsal, kültürel, iktisadi pek çok sebep ve şekilde dışlanma ve ayrıştırma pratikleri kendini inşa eder ve köklerinin kültür ve toplumsal hafızadaki yerinden dolayı oldukça geniş bir zaman diliminde kendini var eder, çeşitli araç ve şekillerle yeniden üretir ve çoğu zaman kuşaklar boyu süren şekillerde varlığını sürdürür. Dolayısıyla göçmen ve mültecileri dahil olmaya çalıştıkları toplumsal sistemlerde, daha önce de dikkat çekildiği gibi,

⁵ Görüşmecilerin isimleri araştırmacı tarafında yeniden kodlanmıştır (y.n.).

bütün bunları ön görüp daha kurumsal ve hak temelli şekilde ele alıp değerlendirecek etkili sosyal hizmet mekanizmalarının ya olmaması ya da bu alanlarda zayıf kalmasıyla, dışlanma ve ayrımcılığı daha şiddetli, somut ve yakıcı biçimde deneyimlemektedirler.

Dışlanmayı içselleştirmek ya da ‘ev sahibinin gözünden kendini görmek’

Dışlanmanın, Gaziantep’teki Suriyeli aileler arasında farklı biçim ve araçlarla deneyimlendiği saha araştırmasındaki bulgularda da orta çıkmıştır. Görüşmelerde, Suriyeli ya da yabancı olmaktan kaynaklanan açık veya dolaylı dışlanmanın okul, gündelik hayat, iş, çalışma, ulaşım, yerleşme gibi çeşitli yerlerde deneyimlendiği ortaya çıktı. Fakat burada dışlanmanın bir sorun olarak görülmesinin yanında, Suriyelilerin bazılarının, maruz kaldıkları dışlanmayı mantığa büründürerek deneyimlediğini ve gündelik hayatlarını dışlanmayı içselleştirerek sürdürmeye çalıştıklarını ve bu içselleştirmeyi, mülteci olmak, ülkesinden ayrılmış olmak, sonradan gelmiş olmak gibi çeşitli argümanlar ileri sürerek bu sorunla değişik şekilde baş etmeye çalıştıklarını görmek ilginçtir. Bu durum aynı zamanda, Suriyeli birey veya ailelerin dışlanma sorunuyla yüzleşmelerine rağmen bir tür mantığa bürünme ve ikincil statüye rıza göstererek bununla baş etmeye çalıştıklarını göstermektedir. Sahada görüştüğümüz bazı Suriyelilerin, toplu taşımada ilk başlarda tramvay veya otobüste boş koltuklar olsa dahi geçip oturmadıklarını, kendilerinde bu hakkı görmediklerini dile getirmelerinin yanında, maruz kaldıkları dışlanmayı haklı gösterecek (öğrenilmiş çaresizlik ya da mantığa bürüne) görüşler dile getirmişlerdir.

Lazarus ve Folkman (1984), baş etme sürecinde, insanların ya da ailelerin sorunlarla baş etmelerinde mantıksal ve duygusal açıklamalar ortaya koyduklarını ve bu açıklamaların (anlamlandırma ya da çözme çabası) sonuçları dikkate alınarak bakıldığında *duygu odaklı* mı yoksa *mantık odaklı gerçekçi çözüm çabası* mı olduğunun anlaşılabilirliğini dile getirir. Bu durum aynı zamanda, Coser’in ve diğer çatışmacı kuramcıların dile getirdiği ya da açıklamaya çalıştığı olgularla da ilgilidir (Coser, 1990, 2001). Coser, Rex, Dahrendorf gibi çatışmacı perspektife sahip olan kuramcılar, bütün toplumsal ilişkilerin her düzey, zaman ve şekilde aslında açık ya da gizli bir çatışmadan ibaret olduğunu dile getirmektedirler (Coser, 2001; Dahrendorf, 1959; Rex, 1996). Bu çatışma ve gerilimler, temelde her toplumsal aktörün, rolü ve statüsü ne olursa olsun, dahil olduğu toplumsal ilişkilerden maksimum fayda elde etme isteğine sahip olmasından kaynaklanır. Her toplumsal aktörün çeşitli nedenlerden dolayı çıkarının başkalarının çıkarları ve ilişkileriyle sınırlandırıldığı ve engellendiği düşünüldüğünde çatışma da kaçınılmaz hale gelmektedir. Dolayısıyla, çatışmacı yaklaşım, Marx’ın dile getirdiği ve daha şiddetli ve yıkıcı sınıf savaşımı şeklindeki çatışma ve gerilimleri, yirminci yüzyılda ortaya çıkan yeni toplumsal kesim, sınıf, aktör ve ilişkilerden dolayı, toplumsal ilişkiler sisteminin her düzeyine yayarak daha genel, sürekli ve çeşitli bir şekilde ele almışlardır. Dışlanma da bu gerilim ve çatışmaların yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir. Fakat Coser, çatışmanın değerlendirilmesinde iki hayati ayrıma gider ki, bu ayrımı biz baş etme süreçlerindeki stratejilerde farklı isimler altında kavramsallaştırıldığını görüyoruz (Coser, 1990; 2001). *Gerçekçi ve gerçekçi olmayan çatışma*, aynı zamanda toplumsal aktör olarak bireylerin ya da grupların gündelik hayat ilişkilerindeki rol ve statülerinin onlara sağladığı yararların kaynaklarını doğru tespit edip ona göre davranma ya da yanlış algılama üzerine kurulu, sonuçlar üzerinde somut etkisi olmadan sadece psikolojik/ideolojik rahatlama sağlayan anlamlandırma süreçlerini kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle, gerçekçi çatışma, gerilimi yaratan veya çatışmayı arttıran doğru sebep, teşhis ve buna göre davranış geliştirme iken, gerçekçi olmayan çatışma, çatışma ve gerilimin doğru olmayan kaynak üzerinden, etkisiz ve sonuçsuz kalacağı aşikâr açıklamalar üzerinden işler. Coser’in (1990; 2001) gerçekçi olmayan çatışma dediği gerilim, Lazarus ve Folkman’ın ileri sürdüğü, ruhsal rahatlama sağlayan, bir tür mantığa bürüne şeklinde işleyen *duygu odaklı çözüm çabalarına* karşılık gelmektedir. Örneğin sahada görüştüğümüz Suriyeliler, maruz kaldıkları özellikle dışlanmayla ilgili hususlarda ilginç

anlamlandırmalarda bulunmuşlardır. Yasin gibi, mevcut Suriyeli profilinden oldukça farklı, orta-üst sınıflara mensup bir sanayicinin, (diğer) Suriyelilerin iş ve çalışma hayatında yaşadıkları zorlukları, bakış açısını değiştirerek, yaşanan sorunları sadece mülteci olmaktan kaynaklanmadığını, daha yapısal iş ve üretim sorunları olduğunu ileri sürerek görmemezlikten gelebilmektedir. Yasin, somut, ağır, güvencesiz, düşük ücretli ve daha uzun süreli çalıştırmayı, Suriyelilerin deneyimlemekte olduğu mültecilik ve göçmenliği yok sayarak, sınıfsal konumunun gereklerinin yanı sıra çok uzun süreden beri Gaziantep'te üretim yapan bir iş insanı yaklaşımıyla ele almaktadır.

Dışlanmayla baş etmede kimlik değiştirme veya görünmezlik

Az önce değinildiği gibi dışlanma ve ayrımcılık, farklı şekillerde ve araçlarda kendini gösteren süreçlerdir ve her aşamada deneyimlenebilecek durumlardır. Türkiye ve Gaziantep'te yaşayan Suriyelilerin son sekiz-dokuz yıllık süreç içinde kayıttan, eğitime, sağlıktan, ikamet almaya, vatandaşlıktan istihdama kadar sayısız şekilde gündelik hayatta, sıradan bireyler ve resmî kurumlarla karşılaşmalar yaşadıklarını söylemek mümkündür. Ve bu karşılaşmaların her zaman gerilimsiz olduğunu iddia etmek doğru değildir. Toplumsal ilişkilerin toplumsal aktörlerin kim olduğuna bakmadan, doğasından kaynaklanan gerilim ve çatışma potansiyelleri en çok mevcut toplumsal sisteme sonradan dahil olmaya çalışan göçmenler, mülteciler, kadınlar, çocuklar, engelliler, yoksullar, azınlıklar gibi daha kırılgan kesimlerin deneyimlediği muhakkaktır. Dışlanma ve ayrımcılık, fiili eylemleri içeren uygulamaları içerebileceği gibi, doğrudan temas ve ilişkiler olmadan, dışlanana hissettirilen *söylemsel (discursive)* şekillerde de gerçekleşebilmektedir (Adaman ve Keyder, 2006; Dedeoğlu ve Gökmen, 2011; Küçükşen, 2017). Gaziantep'teki Suriyeli ailelerle yaptığımız görüşmelerde, karşılaşılan dışlanmayla baş etmenin bilinen bir başka stratejisini ortaya çıkarmıştır. Bireyin gerçekte olduğundan, kendini öncesinde tanımladığından farklı olarak gündelik hayat içinde var etmesi Goffman'ın 'benliğin sunumu' (Goffman, 2009) dediği rol ve eylemlerle yani toplumun beklentilerine karşılık gelen daha makbul edimlerle kendini var etmeye çalıştığı söylenebilir. Toplumsal değerler ve ilişkiler sisteminin beklentilerine uygun davranmak, bireylerin veya grupların gündelik hayatlarında potansiyel olarak mümkün çatışma ve gerilimleri (Cosser, 1990; 2001) en aza indirmek için de beklenen bir durumdur. Fakat göçmen ve mültecilerin de dahil olduğu kırılgan kesimlerin, toplumsal sistemin beklentilerini karşılayacak niteliklere yeterince sahip olmaması her zaman açık ve zımni bir dışlanmayı da beraberinde taşımaktadır (dışlanma kaynakları). Fakat sahadaki görüşmelerden de anlaşılacağı üzere, bireyler edilgen toplumsal aktörler değildir ve sahip oldukları bütün kaynak ve sermayeleri (Bourdieu ve Passeron, 1990) kullanarak karşılaştıkları, gerilim ve çatışmaya sebebiyet veren koşulları idare etmeye çalışmaktadırlar. Sahip olunan ekonomik, kültürel, sembolik bütün sermayeler toplumsal ilişkiler sisteminde mülteciler tarafından kendilerine yaşayabilecekleri bir alan açmak için kullanılmaktadır. Bunlardan en ilginç olanlarından bir tanesi, bazı Suriyelilerin, Gaziantep'teki gündelik hayatlarını sürdürürken daha az dışlanmaya maruz kalmak ya da karşılaştıkları dışlanmayı başka noktalara yöneltmek için kimlik değiştirmeye çalıştıklarını dile getirmeleridir. Fakat hemen burada belirtilmesi gereken husus, bu türden dışlanmayı azaltıcı imkân ve sermayelere bütün Suriyelilerin sahip olmadığıdır. Burada kendini yani Suriyeli kimliğini gizlemeye çalışan İsmail'in, gizlenmede kullanabileceği ve mevcut toplumsal ideolojik değerler sisteminde geçerli kabul edilen etnik aidiyetinin (Türkmen olması) olduğunu vurgulamak gerekiyor. Yani İsmail'in Suriyeli olduğunu gizlemesine yardımcı olacak geçerli ve makbul bir sermayesi bulunmaktadır. Ama İsmail'in bu tutumu, onun kimlik değiştirmeye çalıştığı gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Suriyelileri hiçbir yerde çalıştırmayız" dediler. Ondan sonra çok sordum bana hep "nerelisin" dediler. Suriyeliyim dediğimde "çalıştırmayız" dediler. Türkçem iyi, Urfalılardan daha iyi! Sonra dedim, Türkmen'im yalan söylesem...aç kalmaktansa yalan söylerim. Sonra anlasınlar Suriyeli olduğumu ben

onlara bir zarar vermedim ki! Türk olarak işe girdim lokantada çalıştım bir buçuk sene (İsmail’le görüşme).

İsmail’in söylediklerinde açığa çıkan bir diğer husus, kimlik değiştirmeye ya da gizlenmeye çalışılırken kırılğan ve dezavantajlı aktörlerin, egemen, dahil olunmaya çalışılan toplumsal sistemin makbul gördüğü (Türkmen olmak) ya da ayrıştırmada kullandığı (Urfalı olmak) kültürel ve söylemsel/dilsel kodların farkında olarak davrandıkları ve o kodları ya da kimlikleri bir tür sütne (*örtü*) şeklinde kullanmaya çalışarak dışlanmayla baş etmeye çalıştıklarıdır. Bu durum aynı zamanda kırılğan kesimler arasındaki rekabetin de göstergesidir.

Suriyeli mültecilerin uzun yasal prosedürlerden sonra vatandaşlık almaları Türkiye’de en çok tartışılan hususlardan biridir. Bununla ilgili tartışmalara girmeden, vatandaşlık hakkı elde ettikten sonra bazı Suriyelilerin kimliklerini nasıl değiştirmek istediklerine en iyi örneklerden birisi Rüya ile yaptığımız görüşme olsa gerek:

Çocuklar zaten çok iyi Türkçe konuşuyorlar, büyüdüleri zaman artık anlaşılmayacak, bunlar Suriyeli mi, Türk mü, diye. Eğer adı belli olmazsa kimse Suriyeli olduklarını anlamaz. Kim pasaportunu alıp bakacak bunlar Halepli mi, diye. Kimse bilmeyecek. Dediler bana bir soyadı seç; ben de dedim ki onlara “Öztürk”. Adımı da “Rüya” yaptım. (Rüya’yla görüşme).

Saha görüşmelerinden elde edilen ve dışlanmayı minimuma indirmek için Suriyelilerin başvurduğu yol, sadece etnik aidiyet ya da akıcı dil kullanımı değildir. Suriye’de yaşarken son derece seküler bir yaşam süren ve ibadet ya da cami gibi olgulara uzak olan bazı Suriyelilerin, camilerin bir araya getirici, farklılıkları geçici de olsa azaltıcı rolünü kullanarak Gaziantep’te camiye gitmeye başladıklarını dile getirmişlerdir. Bu da bir tür kimlik değiştirme olarak addedilebilir.

Dışlanma, ayrımcılık, sözlü, fiziksel veya psikolojik şiddetten kaçınma stratejisi olarak görünmezliğin en çok gerilim ve şiddet olayları esnasında ya da sonrasında yaşandığı yapılan saha görüşmelerinden elde edilmiştir. Kamusal hayatın herkesi içerici özelliği, Gaziantep’te (de) bireyler arasında başlayan tartışmaların kısa süre içinde grupsal veya cemaatsel bir nitelik kazanmasıyla birdenbire nitelik değiştirerek kuralsızlığın mekânı haline gelebilmektedir. Bu tür gerilim dönemlerinde Suriyeli ailelerin genellikle çocuklarını okula veya sokağa göndermedikleri tespit edilmiştir. Suriyelilere yönelik ayrımcı dil ve dışlanma pratiklerine kolayca ve fütursuzca başvurulması Suriyeli ailelerin protesto dönemlerinde çocuklarını sokağa göndermemesiyle sonuçlanmaktadır. Bu da görünmezliğin bir baş etme stratejisi olarak kullanıldığını göstermektedir.

Dışlanma, baş etme ve sermaye ilişkisi

Bireyler ve aileler, gündelik toplumsal ilişkilere kendi imkân ve güçleri oranında dahil olurlar ve yukarıda değinilen toplumsal çatışma ve gerilim süreçlerinde yine sahip olduklarıyla yaşamlarını sürdürmeye çalışırlar. Bourdieu (1990), her toplumsal aktörün ya da bireyin, toplumsal ilişkiler içinde var olduğunu ve var olmayı sağlayan temel belirleyicilerin bireyin kendi başına başarabildikleri kadar, ait olduğu sınıf ve grubun habitusları ya da alışkanlıkları olduğunu da söylemektedir. Bireyler gerek sınıflarından getirdikleri ve gerekse yine onların eşliğiyle ve yardımıyla elde ettiği sermayelerle toplumsal hayatta yeni statüler elde ettikleri gibi mevcut olanları da yine bunların sağladığı imkanlarla korumaya veya ilerletmeye çalışırlar. Temel mücadele Bourdieu’ya göre (1990), toplumsal ilişkiler sisteminde daha fazla alan açmak ve kendini gerçekleştirmektir. Bireyler ve aileler ancak sahip oldukları imkanlar, kaynaklar ve sermayeler ölçüsünde dahil oldukları toplumda alan elde ederler. Dolayısıyla sahip olunan sermayeler, alanın niteliğini, ağırlığını ve gücünü belirleyen temel etkenlere dönüşürler. Ekonomik, kültürel, sembolik ya da sosyal sermayenin her birisi ya da hepsi birlikte işleyerek bireyin ya da ailenin sınıfsal kompozisyonundan toplumsal hayatta sahip olduğu alana, gücüne ve karşılaştığı sorunlarla baş etmesini kadar bütün toplumsal konumunu kökten etkilerler.

Gaziantep'teki Suriyeli mültecilerin sadece 'Suriyeli olmak' dışında çok az ortak noktaları olduğunu yukarıda dile getirmiştik. Dolayısıyla Türkiye'deki çalışmaların pek çoğunda sıklıkla yapılageldiği gibi yekpare bir Suriyeli profilini iddiadan ısrarla uzak durmak gerekmektedir. Gaziantep'te (de) yaşayan Suriyelilerin büyük bir kısmının çok zor koşullarda yaşadığı, farklı yoksullukları deneyimledikleri muhakkaktır. Fakat bu, bütün Suriyelilerin aynı durumda oldukları anlamını zorunlu kılmamaktadır. Kaldı ki, Suriyeli mülteciler arasında, Bourdieu'nun kavramsallaştırdığı çerçevelerde, ciddi anlamda sınıf farklılıklarının mevcut olduğunu, hatta bu farkların göç ve mültecilik süreçlerinin çözücü (*solvent*) ya da ortaya çıkarıcı özelliklerinden dolayı çok daha sert bir biçimde görünür olduğunu belirtmek gerekmektedir. Suriyeliler için de sermaye, karşılaşılan zorluklarla baş etmede, dahil olunan sosyal ilişkiler sistemine uyum ve var olma hususunda alan açıcı, statü koruyucu ya da kaybettirici bir olguya dönüşmüştür. Bireylerin ve ailelerin sahip oldukları sermayenin dahil olunan (Gaziantep veya Türkiye'deki) toplumsal sistemdeki karşılığı ve etkisi aynı zamanda mültecilerin zorluklarla baş etme stratejilerinin temel belirleyicisinden birisine dönüşmektedir. Burada hemen şuna değinmek, baş etmedeki sınıfsal etkiyi görmek açısından hayatiyet arz etmektedir: Savaş öncesindeki Suriye'de sınıflar arası keskin hatlar kendini, iş, çalışma, eğitim ve her türlü sermayede göstermektedir. Diğer bir deyişle, savaş öncesi Suriye'deki toplumsal hayatta bunun karşılığı bu kadar yakıcı şekilde anlaşılmayabilirdi. Ama savaş, göç ve mültecilik koşulları, sınıfsal kompozisyonlar kadar sahip olunan sermayelerin sınırdığı bir sürece dönüşmüştür. İyi eğitilmiş, dünyanın uzak köşeleriyle ilişkileri olan, yabancı dillere hâkim, profesyonel meslek sahibi orta sınıf mensubu Suriyelilerin büyük bir kısmının Suriye'de bu özelliklerin sağladığı yaşam standartlarını korumada tamamıyla başarılı olamadıklarını görüyoruz. Bu sınıflar açısından konum kaybetmede bir tür sınıf düşmanının olduğu aşıkardır. Kültürel ve sembolik sermayenin Gaziantep'te de gündelik hayattaki zorluklarla baş etmede her zaman işe yaramadığını saha görüşmelerinde tespit ettik. Fakat sınıfsal habitusların kolay değişmek bir yana, en zor koşullarda bile kendine bir mecra bulmaya çalıştığını da gözlemledik. Fakat hem kültürel ve sembolik sermayenin hem de habituslarının mülteciliğin yakıcı ve zor hayat koşullarında işlemediği pek çok örnekle de karşılaştığımız belirtmek gerekir.

Öte yandan, ekonomik sermaye ve bunun sağladığı güç ve kapasitenin Suriye'deki sınıfsal kompozisyonun Gaziantep'te sürdürülmesini sağladığı gibi, mülteci olmaktan kaynaklı sorunlarla baş etmede daha kullanışlı ve direngen araçlar sunduğu alan görüşmelerinde ortaya çıkmıştır. Mülteci, yabancı, göçmen, kadın veya diğer farklı kimlikleri basamak yaparak yükselen dışlanma piramidinde, ekonomik sermaye sahiplerinin farklı konumlar elde edebildiklerini görüyoruz. Bunun en büyük sebebi, sınıfların sahip oldukları sermayelerin yeni dahil olunan toplumsal sistemdeki geçerliliği yani tedavülüdür. Kültürel ve sembolik sermaye sahibi sınıfların ekonomik sermayeyle sağlanmayan ve buna mukabil güçlü sosyal sermaye ağları inşa edemeyen veya bu ağlara dahil olamayan özellikleri Gaziantep'te gündelik hayattaki sorunlarla baş etmelerinde işlevsel olamamaktadır. Buna karşın, benzer süreçleri yaşayıp benzer dışlanma deneyimleri yaşayan ama ekonomik sermayesi ve bunun eksenindeki sosyal sermayesi güçlü olan birey ve ailelerin dışlanmayı aşabilmelerinde stratejik bir üstünlük ve başarı elde ettikleri muhakkaktır. Ekonomik sermayenin Gaziantep'teki toplumsal hayatta sahip olduğu tedavül gücü, dışlanmadan mülteci olmaya değin geniş bir sorunlar silsilesinin çözümünde işlevsel baş etme imkanları sunduğu net biçimde ortaya çıkmaktadır.

Diğer bir katılımcı olan Naime, orta-üst sınıfa mensup ve ekonomik sermaye anlamında Suriyelilerin büyük çoğunluğundan farklı bir statüye sahip kadın olarak, değişik zamanlarda dışlanma deneyimleri yaşadığını belirtmiştir. Fakat Naime'nin dışlanmayla baş etmede, diğerlerinden farkı, ekonomik sermayesinin sağladığı imkanlarla bu dışlanmayı bertaraf etme biçimidir:

Ben spor yapmayı seviyorum. Buraya geldiğimde stres atmak için spor yapmak istedim ama buradaki tüm spor merkezleri farklı, ben kapalıyım ve benim için burada durum zor. Daha alışmadım bu duruma. Sanko Salonu'na (...) Bir kere de Regnum'a⁶ gittim arkadaşlarımla; bizi almadılar, Suriyeli olduğum için. Para kazanacaktı bizden ama kabul etmediler. Bir yıl sonra Suriyeli bir spor merkezi açıldı oraya gittik ama oralar karışık⁷ salonlar olduğu için rahat edemiyorum. Belediyelerin özel spor merkezleri olduğunu öğrendik ama bizi almadılar. Sonra bunun iyi bir fikir olduğunu düşündüm ve (spor merkezi) açmaya karar verdim (Naime'yle görüşme).

Dışlanma ve ayrımcılığa karşılık verebilme kapasite ve imkânı ya da sahip olduğu sermayenin (para) türünün geçerliliği, Naime'yi baş etme stratejilerinde de ayrıcalıkla bir konuma yerleştirmektedir. Biraz önce değinildiği gibi, sermayenin yeni dahil olunan sistemdeki tedavül gücü, etkisi ve tahvil edilebilirliği ya da dönüştürülebilirliği yaşanan zorluklarla mücadelede ve baş etmede Suriyelilere farklı strateji alternatifleri sunabilmektedir. Ama bu durumun, Suriyelilerin büyük bir kısmının bu sermayeye sahip olmamasından dolayı, istisnai olduğunun altını özellikle çizmek gerekmektedir.

Baş Etme Stratejisi Olarak Kadın ve Çocuk Emegi

Etkili, bireyin güçlendirilmesini esas alan, hak temelli ve kurumsal anlamda devletin, sosyal varlık olmasının gereği bir gereği olarak, sürekliliği olan ve olması gereken yerde, zamanda ve noktada sunulan sosyal hizmetin yokluğunun yarattığı etki veya boşluk, kendini en çok da kırılğan nüfus kesimlerinin kronikleşen zor koşulları ortaya çıktığında hissettirmektedir. Göçmen ve mültecilerin devletin bizatihi görev olarak addettiği ve gerçekleştirdiği sosyal hizmete olan ihtiyaçlarının yansımalarını ve sonuçlarını kadınlar, çocuklar, engelliler, yaşlılar ve diğer kırılğan nüfus üzerinden izlemek mümkündür (Alcock, 1997; Atasü Topçuoğlu, 2016). Toplumdaki, göçmen ve mülteciler dahil yoksullukla baş etmede bu türden bir sosyal hizmetin hayati rolü, özellikle kadın ve çocuk emeğinin sömürülmesinin önünde bir bariyer olduğunu söyleyebiliriz. Kamunun ya da diğer kurumların yoksulluğu azaltmaya yönelik yardımlarına erişmede kadın sayısının çokluğu, aynı zamanda, yoksulluğun kadınlaşmasının (Bora, 2008; Kahya ve Sallangül, 2013; Sallan Gül, 2006) bir sonucu olduğu gibi, ataerkil değerler sisteminin sembolik güç ilişkilerinde (para) öne çıkıp, doğrudan yardım isteme veya aynı yardım talebini güçsüzlük ve bir tür aşağılama olarak addedip kadınları ön planda tutma riyakarlığının yansımaları olduğunu söylemek de mümkündür. Onun içindir ki, Gaziantep'te (de) kırılğan nüfus kesimlerine yardımlar dağıtılırken en çok kadınların ve çocukların sırada bekleyenler olması, ataerkilliğin değişik bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Kendisi ve çocukları engelli bireyler olmasına rağmen Suriyeli Ümran'ın anlattıkları da bunu destekler mahiyettedir:

- Size destek olmak için gönderilen paraları kim alıyor?
- Ebubekir!
- Arada sen alıyor musun?
- Hayır! Hatta pazarda bir şey satarsam da parasını Ebubekir alıyor.
- Peki, giyecek desteğini kim alıyor?
- Ben çocuklarla gidiyorum! (Ümran'la görüşme)."

Fakat Gaziantep'teki alan görüşmelerinde de karşımıza çıkan olgu, ailelerin bir baş etme stratejisi olarak, ataerkil değerler sisteminin mubah görmesiyle, kadın ve çocuk emeğine bir çözüm olarak yönelmenin, ciddi anlamda mağduriyet, hak gaspı ve mevcut ikincil konumların ve yoksulluğun yeniden üretimini sağlamasına rağmen, Suriyeliler arasında da günü kurtarmak için bir baş etme stratejisine dönüşmüş olmasıdır. Neoliberal politikaların 'yapısal uyum' adı

⁶ "Sanko ve Regnum"la Gaziantep'te orta-üst sınıfların gittiği spor merkezi ve yüzme havuzları kast edilmektedir. (y.n.)

⁷ Kadın ve erkeklerin birlikte devam ettiği yere işaret etmektedir. (y.n.)

altında, kamunun, özellikle kırılğan nüfus kesimlerine yönelik desteklerinin maliyet ya da masraf kalemine indirgenerek, ardındaki toplumsal etki ve sonuçların göz ardı edilerek azaltılması ya da tamamıyla kesilmesi ciddi sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Bulut, 2003; Kara, 2013; Koray, 2011; Sallan Gül, 2006).

Ailelerin, mülteciliğin getirdiği ağır ve zor hayatta kalma koşullarında sahip olduğu bütün imkân ve araçları kullanarak varlığını sürdürme çabası ve eğilimi, kadınların ve çocukların, en temel hakları göz ardı edilerek, gelir getirmek için zorlanmalarına, eğitim hayatlarını yarıda bırakmalarına, daha net bir ifadeyle emek istismarına ve hak kayıplarına uğradıklarını söylemek mümkündür. Bu durum aynı zamanda mültecilerin, ailedeki her bireyin geçime ya da gelire katkı sağlamalarını mecbur bırakarak, kadın ve çocuk emeğine başvurmayı bir baş etme stratejisi olarak seçtiğini de göstermektedir. Fakat kadın ve çocuk emeğinin kullanımının (özellikle kadınların) ya da ev dışında çalışmanın, ataerkil değerlerin her zaman cevaz verdiği ve tasvip ettiği durumlar olmadığı altını çizmekte yarar vardır.

Büyük oğlum bize yardımcı olmak zorunda kaldı. Bizim yüzümüzden okulu terk etti. Bu sokakta bir bakkalda çalıştı. Haftada 50 lira veriyordu. Ancak idare ediyorduk. Burada babası iş bulmakta zorlandı çünkü. Tüm belgelerini aldım burada eğitime devam eder diye düşündüm ama edemedi (Melek'le görüşme).

Mültecilik gibi ağır hayatta kalma koşullarında, ataerkil değerlerin kadın ve çocuklar üzerindeki egemenlik arzusu ve pratikleri baki kalması koşuluyla, ev dışında gelir getirici işlerde çalıştırılmasına razı olmak zorunda kalmaktadır. Saha görüşmelerinde Melek'in söyledikleri kadın ve çocuk emeğinin işleyişini ve sonuçlarını göstermesi bakımından önemlidir.

Yetinme ve İdare Etme

Suriyeli ailelerin Gaziantep'te hayatlarını sürdürmeye çalışırken en sık ve çoğunlukla da en kolay başvurdukları baş etme stratejilerinden bir tanesi, ailenin ya da hanenin giderlerini mümkün mertebe aza indirerek ya da kısarak idare etmeye çalışmadır. Malum olduğu üzere, daha çok alt yoksul kesimlerin gelirlerindeki düşüklüğün mültecilik ve göçmenlik koşullarında daha da ağırlaşması bu stratejiye daha çok baş vurulmasını ortaya çıkarmaktadır. Ve idare etmenin ilk ve en kolay uygulanabilir adımı, ailenin hayatta kalabilmesi ve günlük zaruri/temel beslenme ve barınmasını sağlayacak kalemler dışında diğer bütün giderleri ya tamamıyla ortadan kaldırmak ya da mevcut olanlardan mümkün mertebe kesintiler yapmaktır. Beslenme ve barınma kalemlerinde de ailelerin ya mevcut erişebildiklerinin fiyatını (kalitesini) azaltmaya çalışarak ya da fiziki olarak yer değiştirerek ve temel beslenme kalemlerini düşürerek idare etmeye çalıştıkları bilinmektedir. Örneğin, daha önce Gaziantep'teki alt-orta sınıfların yaşadığı Binevler mahallesinde yaşayan bir Suriyeli ailenin bu idare etme ve yetinme stratejisinin bir gereği olarak Güneş ya da Yavuzlar gibi gecekondu mahallesine taşınması barınmadaki giderlerin azaltılmasının bir sonucudur. Gaziantep kent merkezindeki Suriyelilerin çok sık mahalle ya da ev değiştirmelerinin en büyük nedenlerinden birisinin yetinme ve idare etme stratejisi olduğu muhakkaktır. Bir diğer yetinme ve idare etme stratejisi, eğitim başta olmak üzere kültür, sağlık ve giyim gibi başlıklarda ortaya çıkmaktadır. Eğitime ve temel sağlık hizmetlerine Suriyeli ailelerin çok az bütçe ayırabilmelerinin en büyük nedenlerinden birisi, her şeye rağmen kamunun/devletin bu hizmetleri herkese ulaştırmadaki başarısıdır. 2011'den beri bütün eksikliklerine rağmen sağlık ve eğitim hizmetlerinin başarılı şekilde sağlanması, Suriyeli mülteci ailelerin bu alanlara harcaması gereken gelirlerini başka yaşamsal kalemlere aktarmalarına yaramaktadır ki, bu, mülteciliğin zor koşullarını hafifletmede azımsanmayacak bir husustur.

Saha görüşmelerinden elde ettiğimiz veriler, ailelerin ya da bireylerin mevcut bütün sermaye, kaynak ve imkanları dahilinde bir idare etme ya da yetinme stratejisi geliştirmeye

çalıştıklarını bir kez daha ortaya koymaktadır. Örneğin, 2011 öncesinde Suriye'deki gündelik hayatlarında ayrı evlerde yaşayan yakın akraba iki ya da üç ailenin kira giderlerini kısmak adına, Gaziantep'e geldikten sonra aynı evde yaşamaya başlamaları buna örnek olarak gösterilebilir. Yine 2018'de Gaziantep'te yapılan geniş çaplı saha araştırmasındaki oranlar da birkaç ailenin bir arada yaşadığı hane sayısının azımsanmayacak derecede olduğunu gösteriyor (Gültekin, *vd.*, 2018).

Aidiyet ve Ağların Baş Etme Stratejilerine Dönüşmesi

On dokuzuncu yüzyılda başlayan göç olgusunu açıklama ve anlamaya yönelik çabaların neredeyse tümü, insanların bireysel ya da kitlesel biçimde yer değiştirmelerinin ardında tek bir nedenin bulunmadığı iddiası üzerinde uzlaşırlar. Ravenstein'le başlayan (Ravenstein, 1889) göç sosyolojisi tartışmalarında sanayileşmenin, doğal afetlerin, savaşların, kentlerin çekiciliğinin, insan ilişkilerinin genişlemesinin ve çeşitlenmesinin, ekonomik değişimin, piyasanın ve diğer pek çok olgunun göçe neden olduğundan söz edilir. Zira kuramsal tartışmalar ilerledikçe, hem geçmişteki beşerî olguların yeniden anlamlandırılması yapılırken hem de mevcut çağdaki olgulara yeni bir perspektifler getirilmiştir. Wallerstein (2004; 2005), on altıncı yüzyıldan itibaren başlattığı modernleşme ve kapitalizmin dünya sathında güç kazanması olgusunun, söz konusu dönemden itibaren bütün beşerî olguların temel belirleyicisi olduğunu dile getirirken, gerçekleşenin *dünya sistemi* olduğunu belirtir. Dünya sisteminde göç ve mültecilik de diğer bütün beşerî olgular gibi birbiriyle bağlantılı süreçlerin sonunda gerçekleşip başka olguları tetikleyen bir süreç halinde ilerlemektedir. Zira günümüz dünyasında herkesin her şeyden bir biçimde haberdar olduğu ve diğerini etkilediği ağ ilişkileri (Castells, 2013a, 2013b, 2013c) şeklinde işlemektedir. Göç ve mülteciliği ortaya çıkaran koşullar da bu ağ ilişkilerinden azade değildir. Castells'in sözünü ettiği 'ağ toplumu' bütün dünyadaki her beşerî olguyu sayısız diğer beşerî olgularla kopmaz bir şekilde birbirine bağlarken, coğrafi, zamansal, kültürel ve sınıfsal pek çok engeli aşarak zaman ve mekânı yeniden şekillendirmektedir (Castells, 2013a, 2013b, 2013c). Böylece dünyadaki beşerî ilişkiler ağı genişledikçe ve çeşitlendikçe, insanların bireysel ya da grupsal fiziksel hareket kapasiteleri de artmakta ve insanların coğrafya üzerinde hareketleri yani göçleri ve zor koşullardaki mülteci olma davranışları da şekillenmektedir. Fakat göç ve mültecilikteki ağ ilişkileri çok daha çarpıcı ve hızlı işlemektedir. Ağ kuramcılarını, göçlerin (zor dönemlerde mülteciliğin de) önceden kurulmuş olan ilişkiler ve kesilmeyen modern ya da geleneksel iletişim kanallarını kullanarak ya da *öncü göçmenlerin*/mültecilerin açtığı patikalardan (Massey *vd.*, 1987; Massey, 2015; Massey ve Taylor, 2004) ilerleyerek gerçekleştiğini dile getirirler. Ağ kuramcılarını, önceden veya sonradan kurulan ilişkilerin, anlatıların, akrabalıkların bütün göç sürecini şekillendirdiğini dile getirmişlerdir. Bu durum Türkiye'nin yirminci yüzyıldaki iç göç sürecinde görüldüğü gibi 1960'larda başlayan dış göçlerde de bütün açıklığıyla göstermiştir. Belli özellik ya da kültürdeki insanların belirli göç ve yerleşme örüntülerinde toplanması ağ ilişkileriyle açıklanabilir bir olgudur.

Ağ kuramcılarının vurguladığı diğer bir önemli husus da *öncü göçmenlerin* ya da oluşmuş ağların, göçmen ve mülteci gibi toplumların en kırılgan kesimleri için göçe karar vermeden, yola çıkmaya, hedef noktaya varmadan, yerleşmeye, iş ve çalışma ilişkilerine dahil olmadan göçmenler/yabancılar veya mülteciler için oldukça karmaşık bürokratik prosedürlerle uğraşmaya değin sayısız engellerle baş etmede hayati rollere sahip olmasıdır (Massey *vd.*, 1987).

Bu türden bir ağın Gaziantep'e gelmeden önce Suriyeliler için var olduğu saha görüşmelerinde ortaya çıkmıştır. Gaziantep ve Halep arasındaki tarihsel aksların şekillendirdiği kültürel, ticari ve geleneksel ilişkilerin bir ağ oluşturduğunu Suriyelilerin kente yerleşmelerinde bu ağların etkili olduğunu tespit ettik. Görüştüğümüz neredeyse bütün Suriyeli ailelerin 2011 öncesinden de mutlaka Gaziantep ve yakın çevresiyle akrabalık, ticari ve kültürel ilişkilerinin

olduğu ortaya çıkmıştır. Bu ağların mültecilik gibi hızlı ve ani göç süreçlerinde de işliyor olması son derece hayati rollere sahip olduğunu göstermektedir. Ağ kuramının da işaret ettiği gibi, insanların öncesinde sahip olduğu ya da kurduğu ilişkiler, hem insanların hareket yönünü ve rotasını belirlemekte hem de yerleşmeye karar vermelerinde belirleyici olmaktadır (Massey *vd.*, 1987; Massey, 1988). Massey'in *birikimsel sebepler (cumulative causations)* dediği etkenler göçü şekillendirirken, göçmen ve mültecilere yeni dahil olmaya çalıştıkları toplumsal sistemde dayanışma ve esneklik kazandırır.

Yukarıda değinilen ağların kurulması ve işletilmesinde ya da yeni ağların inşasında Suriyeli mültecilerin geleneksel ilişki ve akrabalıktan etnik aidiyete değin, ailenin/bireyin Gaziantep'teki hayatını kolaylaştıracak her imkân ve aracı bir tür sermaye olarak kullanarak işlevselleştirdiklerini görmek mümkündür. Saha görüşmelerimizden elde ettiğimiz bilgiler, göçe (mülteci olmaya) henüz karar vermeden araştırılan, hatırlanan ağların Türkiye ve Suriye arasındaki binlerce yıllık geçmişin içinde bulunması pek zor olmamakta ve aileler öncesinde bir üyesini bu ağların tamiri veya yeniden kurulması için göndermekte, akabinde, bütün aile ve akrabalar olarak hareket etmektedirler. Burada söz konusu etnik aidiyet, özellikle evlilikle kurulan bağlar, ticari bağlantılar gibi pek çok etken, söz konusu inşa edilmiş ağlar olarak, Gaziantep'teki Suriyelilerin önemli bir kısmı için baş etme stratejisine dönüşmektedir ve mültecilerin kentteki zor hayat koşullarında bir esneklik ve dayanıklılık anlamına gelmektedir. Görüştüğümüz Suriyeliler içinde Kürtler ve Çerkezlerin bu tür ağları kullanarak baş etmede önemli bir avantaj elde ettikleri tespit edilmiştir. Fakat etnik aidiyet kadar diğer etkili ağlardan birisi evlilik ve kandaşlığa dayanan ilişkilerdir. Bunlar da Gaziantep'te Suriyeli aileler için bir baş etme mekanizması olarak kullanılmasına rastlanmıştır. Benzer şekilde, özellikle Halep ve Gaziantep arasındaki geçmişi yüzlerce yıl gerilere giden ticari bağlantılar sonucunda inşa edilen ağların mültecilikte de işlevsel olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ticari ortaklıkların, uzun yılların birikimsel sonucu olarak, sadece ekonomik semboller üzerinden yürümediği, aile, akrabalık, arkadaşlık, dostluk gibi sosyal sermaye durumları da yarattığı ve bu ilişkilerin ve ağların mülteciliğin zor dönemlerinde birer baş etme mekanizmasına dönüştüğü tespit edilmiştir.

Gaziantep'te yaşayan Suriyeli aile ve bireylerin sahip oldukları her türlü sermaye, imkân ve kapasite mülteciliğin ağır ve zor koşullarında farklı zaman ve şekillerde işlevsel olabilmektedir. Özellikle dil (Arapça, İngilizce ya da Türkçe) bilen ve iyi eğitim almış Suriyeli orta sınıftan birey ve ailelerin mültecilik koşullarında bunu bir baş etme stratejisi olarak kullanabildikleri tespit edilmiştir. Suriye'deki sıradan gündelik hayatlarında tek başına fazlaca işlevsel olmayan Arapça, mülteciliğin ilk dönemlerindeki sadece yardım dağıtımına odaklı hizmet sunan kurumlarda geçici istihdam edilmelerini sağlamıştır. Fakat Arapça yanında İngilizce gibi başka bir yabancı dili konuşan Suriyelilerin özellikle ulusal ve uluslararası kuruluşların yardım faaliyetlerinde görev alarak kendileri ve ailelerinin yaşadığı travmayı hafifletmede (ekonomik anlamda para kazanarak) bir baş etme mekanizması olarak kullandıkları kaydedilmiştir. Fakat burada daha ilginç olan ve baş etme stratejileri içinde daha fazla dikkati hak eden bir olgu ve sonucu daha göze çarpmaktadır. Yukarıda da kısmen değinildiği üzere, çeşitli küresel ve ulusal nedenlerin bir yansıması olarak, etkili, sürekli ve hak temelli bir sosyal hizmetin yokluğu, özellikle göçmen ve mülteciler gibi kırılgan nüfusun gündelik hayatlarında çok büyük açıklıklar ve zorluklar ortaya çıkmaktadır. Bu kırılgan kesimlerin sosyal hizmet yokluğunu bazı ara formüllerle aşmaya çalıştığı da gözlemlenmektedir. Gaziantep'teki sivil toplum kuruluşlarının büyük bir kısmının, normal zamanlarda olması gereken ve sosyal hizmetlerin sağlanması gereken rol ve işlevleri yerine getirmeye girişmeleri buna örnek olarak gösterilebilir. Diğer bir ifadeyle, kurumsal ve kamunun yürüttüğü, hak temelli, istikrarlı ve hedefi doğru saptanmış sosyal hizmetlerin neoliberal saiklerle lağvedilmesinin yarattığı boşluğu, çoğunlukla çok parçalı ve çeşitli eksikliklerle malul olarak sivil toplum kuruluşları ya da hayırseverliğin doldurmaya çalıştığı saptanmıştır. Bu

kuruluşlar bir tür tampon mekanizma (Kıray, 1984) ya da toplumsal supap (Coser, 1990; 2001) işlevi görürken, bu kuruluşlarda çalışıp para kazanmak ve mülteciliğin getirdiği yükleri hafifletmek Suriyeli birey ve ailelerin kullandığı bir baş etme strateji haline dönüşmüştür.

Ailedeki Rol ve İlişkilerin Yeniden Şekillenmesi

Göç ve mültecilik süreçlerinin kendini en çok hissettirdiği noktalardan birisi aile içindeki ilişkilerin kompozisyonudur. Kadın, erkek, anne, baba ya da çocuk rollerinin yeni anlamlar kazandığı, deneyimlenmekte olan mülteciliğin yol açtığı dönüştürücü süreçleriyle aile bireylerinin de yüzleştiği bir durum söz konusu olmaktadır. Ortadoğu'nun pek çok yerinde olduğu üzere, Suriye'deki aile yapısının temel belirleyicisi de ataerkil değerler ve ona eşlik eden kültürel işleyişler (Mernissi, 1977). Önemli bir bölümü geleneksel köylü toplumun özelliklerini de barındıran Gaziantep'teki Suriyelilerin (Gültekin vd., 2018) büyük bir çoğunluğu mülteciliğin neden olduğu zor hayat koşullarıyla karşılaşmanın sonucu olarak ailedeki rol ve statü örüntülerinin değiştiğini deneyimlemektedirler. Kadın mutlak anlamda evin içinde, erkeğin dış toplumsal dünyayla sınırları kesin çizilmiş yaşamları göç ve mülteciliğin koşullarıyla ters yüz olmaktadır. Mülteciliğin öğretici yanlarından birisi, belki de bütün olumsuz koşullara, güvencesiz ve ucuz çalışma koşullarına rağmen, kadınların ve ailedeki genç bireylerin yeni toplumsal dünyayla (Gaziantep) temas etmeleri sonucunda sahip olmaya başladıkları yeni bilinçtir. Dolayısıyla her şeye rağmen elde edilen bilinç, kadınların ve genç bireylerin bazen ailenin egemen ataerkil değerlerini sorgulamayla sonuçlanabilmektedir. Burada temel mesele, ailenin temel bir birim olarak, yeni hayat koşulları karşısında alışlagelen rol ve statü örüntüsünü değiştirerek bir baş etme stratejisi olarak belirlenmesidir. Aile içindeki örüntülerin değişmesi, bütün zorluklara rağmen kadınlara bilinç kazandırarak süregiden işleyişe dair ailedeki ataerkilliğin sürdürücüsü ve sembolü erkeklerle (baba, ağabey vs.) kadınların Kandiyoti'nin (1988) *ataerkil pazarlık* dediği pozisyonu sağlayabilmektedir. Mülteciliğin zorlu koşulları, bütün erkek egemen değerler ve sınırlandırmalar rağmen, ailede kadınların, çocukların ve hatta baba ve ağabey olarak erkeklerin konumunu yeniden değişim ve şekillenmeye zorlamaktadır. Aile içindeki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi, mültecilerin baş etme stratejisinden birisi olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmak beni zorlamıyor ama kocam çok üzülüyor, psikolojik olarak etkilendi. Ama söylemiyor. Ben ona 'bu normal herkes çalışıyor' diyorum, çok şükür durumumuz iyi sen de ben de çalışıyoruz' diyorum. 'Birbirimize yardım ediyoruz' böyle diyorum ama zorlanıyor. Hatta ilk çalıştığım zamanlarda kavga ettik kabul etmedi. 'Senin çalışman olmaz' dedi. Kocam köylü olduğu için böyle düşünüyor. Ama bizde, Halep'te bu durum normaldi. Annem de çalışıyordu, babam da. Annem benim gibi temizlik yapıyordu ama kocamın ailesinde kadınlar çalışmıyor. Yani onların köyünde kadınlar tarlada çalışırlardı. Türkiye'ye geldikten sonra çalışmak zorundayız. Yavaş yavaş bunu kabul etti.

-Kocan ve çocuklar arasındaki ilişkide bir değişiklik oldu mu?

- Çocukların okuluna gitmeye başladı, çocuklara ödevlerde yardım ediyor (Yaprak'la görüşme).

Yukarıdaki katılımcının ifadelerinden de görüleceği üzere, erkek egemen değerler sistemi mülteciliğin ağır koşulları karşısında sözel olarak bir direnç gösterse de pratikte mevcut aile içi ilişkilerdeki değişmeyi bir baş etme stratejisi olarak anlamlandırıp değişimi içselleştirmek zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla aile içindeki bütün roller ve statü işleyişleri mültecilik koşullarının yakıcı dönüştürücü tazyikine maruz kalmaktadır. Görüştüğümüz bazı ailelerde baba, mültecilik öncesi statüsünden çok uzakta, bütünüyle bu yeni toplumsal dünyada kendi denetimi ve kontrolü dışındaki hayatın içine akan çocukları üzerinde kaybettiği otoritesini sağlayamayacağına bilincinde olarak yeni argümanlarla tutunmaya çalıştığı gözlemlenmiştir. Fakat özellikle geleneksel baba otoritesinin ısrarlı bir önceki statüyü koruma isteğine rağmen Suriyeli mülteci ailelerin önünde yeni ilişkileri yavaş da olsa içselleştirmeye başlama, değişimi kabul etme ve ailedeki rol ve statü örüntüsünü değiştirmek bir baş etme stratejisi olarak çıkmaktadır. Ve bizim görüştüğümüz ailelerde rol ve statü örüntüsünün yeni

koşullara adapte edilmeye başlanmasıyla bir tür baş etme stratejisi geliştirildiği tespit edilmiştir. Tekrar etmek gerekirse bu durum, sembolik bir figür olarak babayı yerinde tutsa da bir patriyark olarak babanın, ona olmazsa olmaz gücü sağlayan vatan, toprak, devlet, başkan (baba) olmadan ne kadar savunmasız kalabildiğini göstermiş olmaktadır. Dolayısıyla ailenin bu yeni baş etme stratejisi, temelde patriyarkın (babanın, erkeklerin) ona o gücü veren hem sembolik hem fiziki güçlerin yokluğunda yani patriyarkaya o gücü sağlayan toprak, vatan, ülke, devlet ve başkanın yokluğundaki çatlaklardan sızmaktadır.

Sonuç

Ortadoğu’da son on yıl içerisinde meydana gelen ve halen etkisini kaybetse de Suriye gibi ülkelerde varlığını güçlü şekilde hissettiren halk ayaklanmalarının politik ve ekonomik taleplerinin bütün bölgeyi şekillendirdiği görülmektedir. Bunun sonucu olarak Türkiye ve Gaziantep’in karşılaştığı mülteci sorunu toplumsal hayatın her alanının her nüvesine kendini hissettirmiştir. Oldukça genç bir demografik görünüme sahip olan Suriyelilerin Gaziantep’teki bütün ekonomik, toplumsal, ticari, emek ve kültürel süreçlerde var oldukları görülebilmektedir. Bu var olma aynı zamanda toplumsal ilişkiler ve gündelik hayatta Gaziantep’te önceden yaşayanlarla Suriyelilerin mütemediyen karşılaşmaları anlamı taşımaktadır. Gündelik hayattaki her karşılaşmanın aynı zamanda zorluk, gerilim ve çatışma süreçlerine içkin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Gaziantep’teki 24 Suriyeli ailenin toplam 63 bireyi ile değişik zamanlarda yapılan derinlemesine görüşmelerle ortaya konan en net sonuçlardan birisi, kent merkezindeki nüfusları yaklaşın dört yüz bine ulaşan Suriyelilerin yaşadıkları zorluklara rağmen bir baş etme stratejisi geliştirmeleridir. Bu stratejileri anlamak için farklı sınıf ve katmanlardan gelen Suriyelilerle derinlemesine mülakatlar yapılmış ve tematik başlıklar elde edilmiştir. Saha bulgularının diğer en ilginç yanlarından birisi de her koşul ve kesime rağmen, her ailenin kendine özgü, sahip olduğu kaynaklar ve imkanlar ölçüsünde yaşadıkları zorlukları alt etme ya da onlarla baş etme stratejileri geliştirdiğini öğrenmek olmuştur. Sözü edilen zor mültecilik ve göçmenlik koşullarında aileler ve bireylerin bazı baş etme stratejileri ön plana çıkmıştır. İlk stratejik baş etme mekanizması evliliklerdir. Kadınlar evlenerek ailesinin yüz yüze kaldığı sorunları bir nebze azaltma gayesi taşımaktadır.

Saha bulgularında kaşımıza çıkan bir diğer sonuç da dışlanmanın pek çok düzlemde yaşanması ve ailelerin ve bireylerin dışlanmayla baş etmek için farklı stratejiler geliştirmesidir. Maruz kaldığı ayrımcılık ve dışlanmayı haklı görmek ya da olduğundan farklı bir kimliğe bürünmek başvurulan diğer baş etme stratejisidir. Fakat ekonomik sermayesi güçlü ailelerin (nominal anlamda varlıklı ailelerin) dışlanmayla baş etme araçlarının daha güçlü olduğu da ortaya çıkmıştır.

Öte yandan, Suriyeli ailelerin yaşadıkları zor koşulların etkilerini azaltmak adına okul çağındaki çocukların çalıştırılmasından kadınların iş bulup çalışmalarına kadar farklı baş etme mekanizmaları geliştirirken en fazla başvurulan yöntemin gider ve masrafları kısmak ve bu şekilde temel ve acil kalemlere kaynak aktarılması için çaba sarf etmek olduğu ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde, Suriyeli ailelerin Gaziantep’te deneyimledikleri mültecilik, yoksulluk ve dışlanma gibi koşulların aile içi ilişkileri üzerinde dönüştürücü etkisinin olduğu saha görüşmelerinde tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Achcar, G. (2014). *Halk İstiyor - Arap İsyanı Üzerine Radikal Bir İnceleme* (S. Öztürk, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Adaman, F., ve Keyder, Ç. (2006). *Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*. İstanbul:AB Forumu.

- Adar, A. Ş. (2018). Türkiye’de Yeni Prekarya Suriyeli İşgücü mü? *Çalışma ve Toplum*, 1, 13-36.
- Alcock, P. (1997). Defining Poverty. İçinde J. Campling (Ed.), *Understanding Poverty* (ss. 67-84). London: Palgrave.
- Atasü Topçuoğlu, R. (2016). Feminizmin Refah Devleti ve Sosyal Politika Alanına Elestiri ve Katkılar. *Amme İdaresi Dergisi*, 49(4), 37-64.
- Aydın, M. K., ve Çakmak, E. E. (2017). Sosyal Devletin Temelleri. *Bilgi*, 34, 1-19.
- Baban, F., Ilcan, S., ve Rygiel, K. (2017a). Playing Border Politics with Urban Syrian Refugees - Legal Ambiguities, Insecurities, and Humanitarian Assistance in Turkey. *Movements*, 3(2), 81-102.
- Baban, F., Ilcan, S., ve Rygiel, K. (2017b). Syrian Refugees in Turkey: Pathways to Precarity, Differential Inclusion, and Negotiated Citizenship Rights. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(1), 41-57.
- Bora, A. (2008). *Kadınların Sınıfı - Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice* (R. Nice, Çev.). Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P., ve Passeron, J.-C. (1990). *Reproduction in Education, Society and Culture* (R. Nice, Çev. 2. Baskı). London: Sage.
- Bozarslan, H. (2010). *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi - Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, H. (2012). *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi - Arap İsyanlarından Önce ve Sonra* (M. I. Durmaz, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, N. (2003). Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu? *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(52).
- Burr, W. R. (1973). *Theory Construction and the Sociology of the Family*. New York Wiley.
- Castells, M. (2013a). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür - Ağ Toplumunun Yükselişi* (E. Kılıç, Çev. 3. Baskı Cilt 1). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2013b). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür - Binyılın Sonu* (E. Kılıç, Çev. 2. Baskı Cilt 3). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2013c). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür - Kimliğin Gücü* (E. Kılıç, Çev. 3. Baskı Cilt 2). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2013d). *İsyan ve Umut Ağları - İnternet Çağında Toplumsal Hareketler* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Cengiz, D. (2015). Zorunlu Göçün Mekânsal Etkileri ve Yerel Halkın Algısı; Kilis Örneği. *Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(2), 101-122.
- Çetin, İ. (2016). Suriyeli Mültecilerin İşgücüne Katılımları ve Entegrasyon: Adana-Mersin Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(4), 1000-1106.
- Çınar, S. (2018). İnşaat İşgücü Piyasasında Yeni Aktörler ve Yeni Çatışmalar: Türkiyeli İşçilerin Gözünden Suriyeli İnşaat İşçileri. *Çalışma ve Toplum*, 1, 121-138.
- Coser, L. A. (1990). Amerikan Eğilimleri (A. Şenel, Çev.). İçinde T. Bottomore ve R. Nisbet (Eds.), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (ss. 299-335). Ankara V Yayınları.

- Coser, L. A. (2001). *The Functions of Social Conflict* (4. Baskı). New York: Routledge.
- Dabaşı, H. (2015). *Arap Baharı - Post Kolonyalizmin Sonu* (A. T. Esen, Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Dahrendorf, R. (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford: Stanford University Press.
- Dam, N. v. (2000). *Suriye'de İktidar Mücadelesi - Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum* (S. İdiz ve A. F. Çalkıvık, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dedeoğlu, S., ve Gökmen, Ç. E. (2011). *Göç ve Sosyal Dışlanma Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar*. İstanbul: Hiperlink.
- Demirtaş, E. (2014). *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Deniz, A. Ç., Ekinci, Y., ve Hülür, A. B. (2016). *"Bizim Müstakbel Hep Harap Oldu" - Suriyeli Sığınmacıların Gündelik Hayatı Antep - Kilis Çevresi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dizman, A. O. (2012). *Geçici Koruma Politikası ve Türkiye'ye Sığınan Suriyeliler*. İstanbul: Türkiye Ekonomi Politikası Araştırma Vakfı (TEPAV).
- Dyk, P. A. H., ve Schvaneveldt, J. D. (1987). Coping as a Concept in Family Theory. *Family Science Review*, 23-40.
- Erdoğan, M., ve Ünver, C. (2015). *Türk İş Dünyasının Türkiye'deki Suriyeliler Konusundaki Görüş, Beklenti ve Önerileri TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) Raporu*. Ankara: TİSK.
- Erdoğan, M. M. (2015). Türkiye'ye Kitleli Göçlerde son ve Dev Dalga: Suriyeliler. İçinde M. M. Erdoğan ve A. Kaya (Ed.), *Türkiye'nin Göç Tarihi - 14. Yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye'ye Göçler* (ss. 315-347). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gültekin, M. N., Giritlioğlu, İ., Karadaş, Y., Soyudoğan, M., Leyla Kuzu, Ş., Gülhan, S. T., . . . İncetahtacı, N. (2018). *Gaziantep'teki Suriyeliler: Uyum, Beklentiler ve Zorluklar (Özet Rapor)*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yayınları.
- Hanieh, A. (2012). *Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf* (B. Ahıska ve S. Doğa, Çev.). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Hanieh, A. (2015). *İsyanın Kökenleri Kapitalizmin Ortadoğu'daki Sorunları* (A. Toprak, Çev.). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Harunoğulları, M., ve Cengiz, D. (2016). *Suriyeli Göçmenlerin Mekânsal Analizi: Hatay (Antakya) Örneği / Spatial analysis of Syrian immigrants: Case of Hatay (Antakya)*. Bilidiri, TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu / International Geography Symposium 13-14 Ekim 2016 /13-14 October 2016, Ankara.
- Hill, R. (1949). *Families under Stress*. New York: Harper ve Row.
- İnce, C. (2019). Göç Kuramları ve Suriye Göçü Üzerine Bir Değerlendirme. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches*, 11(18), 2579-2615.

- Jabbar, S. A., ve Zaza, H. I. (2014). Impact of conflict in Syria on Syrian children at the Zaatarı refugee camp in Jordan. *Early Child Development and Care*, 184(9), 1507-1530.
- Kahya, Ö., ve Sallangül, S. (2013). *Bir Uydu Kent Örneği Olarak Isparta'dan Sığınmacılık Sorununun Görünümleri*. Bilidiri. Uluslararası Katılımlı VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Yeni Toplumsal Yapılanmalar: Geçişler, Kesişmeler, Sapmalar, Muğla.
- Kandiyoti, D. (1977). Sex Roles and Social Change: A Comparative Appraisal of Turkey's Women. *Signs*, 3(1), 57-73.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with Patriarchy. *Gender and Society*, 2(3), 274-290.
- Kara, U. (2013). *Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Kaya, I., ve Yılmaz Eren, E. (2015). *Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Durumu Arada Kalanların Hakları ve Yükümlülükleri*. İstanbul: SETA.
- Kaya, M. (2017). *Türkiye'deki Suriyeliler - İç İç Geçişler ve Karşılaşmalar*. İstanbul: Hiperayın.
- Kaygısız, İ. (2017). *Suriyeli Mültecilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri*. İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung.
- Kessler, R., R., P., ve Wortman, C. (1985). Social Factors in Psychopathology: Stress, Social Support and Coping Process. *Annual Review of Psychology*, 36(1), 531-572.
- Kıray, M. (1984). *Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koç, M., Görücü, İ., ve Akbıyık, N. (2015). Suriyeli Sığınmacılar ve İstihdam Problemleri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 63-93.
- Koray, M. (2011). Sosyal devlet yok da Sosyal Hizmet var mı? <https://www.birgun.net/haber-detay/sosyal-devlet-yok-da-sosyal-hizmet-var-mi-15518.html>.
- Küçükşen, K. b. (2017). Suriyeli Sığınmacı Kadınlarda Sosyal Dışlanma Algısı Üzerine Nitel Bir Çalışma. *İnsan ve Toplum ve Bilimleri Araştırma Dergisi*, 6(5), 2399-2413.
- Kümbetoğlu, B. (2016). Göç Çalışmalarında "Nasıl" Sorusu. İçinde S. G. Öner-Ihlamur ve N. A. Ş. Öner (Eds.), *Küreselleşme Çağında Göç* (ss. 49-89). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lacerenza, G. (2018). Arap Yarımadası ve Ticaret Yolları (L. T. Basmacı, Çev.). İçinde U. Eco (Ed.), *Antik Yakındoğu* (ss. 219-223). İstanbul: Alfa Kitap.
- Lazarus, R. S., ve Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer.
- Lewis, B. (2011). *Ortadoğu* (S. Y. Kölay, Çev. 8. Baskı). Ankara: Arkadaş Kitabevi.
- Maiocchi, M. (2018). Yakındoğu'nun Geri Kalanında Şehirler ve Devlet Oluşumları (L. T. Basmacı, Çev.). İçinde U. Eco (Ed.), *Antik Yakındoğu* (ss. 96-102). İstanbul: Alfa Kitap.
- Marcus, A. (2013). *Halep - Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri* (M. E. Baş, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Massey, D., Alarcon, R., Durand, J., ve Gonzales, H. (1987). *Return to Aztlan*. Los Angeles: University of California Press.
- Massey, D. S. (1988). Economic Development and International Migration in Comperative Perspective. *Population and Development Review*(14), 383-413.
- Massey, D. S. (2015). A Missing Element in Migration Theories. *Migration Letters*, 12(3), 279-299.

- Massey, D. S., ve Taylor, J. E. (Eds.). (2004). *International Migration - Prospect and Policies in a Global Market*. New York: Oxford University Press.
- McCubbin, H. I., Larsen, A. S., ve Olson, D. H. (1982). Family Coping Strategies. İçinde H. I. McCubbin, A. S. Larsen, ve D. H. Olson (Eds.), *Family Inventories* (ss. 101-120). St. Paul: University of Minnesota Press.
- McCubbin, H. I., ve Patterson, J. M. (1983). The Family Stress Process: The Double ABCX Model of Adjustment and Adaptation. İçinde H. I. McCubbin, B. Sussman, ve J. M. Patterson (Eds.), *Social Stress and the Family* (ss. 7-38). New York: The Hayworth Press.
- Mernissi, F. (1977). Women Saints and Sanctuaries. *Signs*, 3(1), 101-112.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., ve Saldana, J. *Qualitative Data Analysis A Method Sourcebook* (3 ed.). Thousand Oaks: Sage.
- Mutlu, P., Mısırlı, K. Y., Kahveci, M., Akyol, A. E., Erol, E., Gümüşcan, İ., . . . Salman, C. (2018). Suriyeli Göçmen İşçilerin İstanbul Ölçeğinde Tekstil Sektörü Emek Piyasasına Eklemlenmeleri ve Etkileri. *Çalışma ve Toplum*(1), 69-82.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar I - II. Cilt* (S. Özge, Çev. 5. Baskı). İstanbul: Yayın Odası.
- Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar I-II. Cilt*. (S. İnce, Çev.). İstanbul: Yayın Odası Yayınları.
- Norlyk, A., ve Harder, I. (2010). What Makes a Phenomenological Study Phenomenological? An Analysis of Peer-Reviewed Empirical Nursing Studies. *Qual Health Res OnlineFirst*, 20(10), 1-12.
- Öktem, Ü. (2005). Fenomenoloji ve Edmund Husserl'de Apaçıklık (Evidenz) Problemi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 45(1), 27-55.
- Özipek, B. B. (2018). *Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye Ekonomisi - Evrensel Tecrübe Işığında Bir Etkiyi Konuşmak*. İstanbul: UTESAV -Uluslararası Teknoloji Ekonomi ve Sosyal Araştırma Vakfı.
- Özmete, E. (2011). Yoksul Ailelerde Sosyal Dışlanmaya Karşı Güçlendirme Yaklaşımı. İçinde Y. Özkan (Ed.), *Sosyal Dışlanma ve Aile: Sosyal Hizmet Müdahalelerinde Güçlendirme* (2011 ed., ss. 71). Ankara: Maya Akademi.
- Pappé, I. (2011). *Ortadoğu'yu Anlamak* (G. Atmaca, Çev. 2. Baskı). İstanbul: NTV Yayınları.
- Prashad, V. (2012). *Arab Spring, Libyan Winter*. Oakland Baltimore Edinburg: AK Press Publishing.
- Ravenstein, E. G. (1889). The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2), 241-305.
- Rex, J. (1996). *Ethnic Minorities in the Modern Nation State Working Papers in the Theory of Multiculturalism and Political Integration*. London: Macmillan Press.
- Rygiel, K., Baban, F., ve Ilcan, S. (2016). The Syrian refugee crisis: The EU-Turkey 'deal' and Temporary Protection. *Global Social Policy*, 16(3), 315-320.
- Sallan Gül, S. (2006). *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa - Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kıskaçında Refah Devleti*. İstanbul: Ebabil

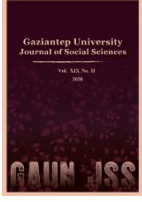
- Sandal, E. K., Hançerkıran, M., ve Tıraş, M. (2016). Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler ve Gaziantep İlindeki Yansımaları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(2), 461-483.
- Sarıteke, İ., Kahraman, Ö. F., ve Aydın, A. (2018). Türkiye'deki Suriyeli Nüfusun Hukuki Statüsü ile İlgili Bir Analiz. *Turkish Studies*, 13(7), 383-396.
- Şimşek, D. (2018). Mülteci Entegrasyonu, Göç Politikaları ve Sosyal Sınıf: Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(40), 367-392.
- Sirkeci, İ., ve Bardakçı, S. (2016). Suriye'den Gelenler Misafir Değil Bir Göç Kültürünün Öncüleri. *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 531-544.
- Solinas, P. (1995). Aile (A. Derman, Çev.). İçinde F. Braudel (Ed.), *Akdeniz* (ss. 60- 81). İstanbul: Melis Yayınları.
- Sönmez, M. E. (2016). *Suriyeli Sığınmacıların Gaziantep Şehrindeki Mekânsal Dağılışı ve Geleceği*. Bilidiri. TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu.
- Sönmez, M. E., ve Adıgüzel, F. (2017). Türkiye'de Suriyeli Sığınmacı Algısı: Gaziantep Şehri Örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 797-807.
- Taştekin, F. (2016). *Suriye Yıkıl Git, Diren Kal - Alacakaranlıkta Ortadoğu* (5 ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Thyer, B. A. (Ed.) (2000). *The Handbook of Social Work Research Methods*.
- Topal, Ö. F. (2016). Beşşar Esad Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş İçinde M. A. Okur ve N. Salık (Ed.), *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye İç ve Dış Politika* (ss. 67-98). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tümtaş, M. S. (2018). *Sosyal Ayrışmaların Mekânsal İzdüşümü: Suriyeli Kent Mültecileri Üzerine Bir Tartışma*. Bildiri. TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu International Geography Symposium on the 30th Anniversary of TUCAUM, Ankara.
- Wallerstein, I. (2004). *Modern Dünya Sistemi - Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl'da Avrupa Dünya Ekonomisinin Temelleri* (L. Boyacı, Çev. Cilt 1). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Wallerstein, I. (2005). *Modern Dünya Sistemi - Avrupa Dünya Ekonomisinin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm 1600-1750* (L. Boyacı, Çev. Cilt 2). İstanbul: Bakış Yayınevi.

İnternet Kaynakları

<https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> Erişim Tarihi: 30.01.2020

<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> Erişim Tarihi: 01.02.2020

<https://mülteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> Erişim Tarihi: 01.02.2020

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İhsan Oktay Anar'ın Romanlarında Erkekler ve Erkekliklerⁱ

Men and Masculinities in İhsan Oktay Anar's Novels

Ayşen UTANIR^{a*}

^a Araştırma Görevlisi Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6473-7621

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Kasım 2019

Kabul tarihi: 06 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Edebiyat sosyolojisi,

Toplumsal cinsiyet,

Erkeklik

ARTICLE INFO

Article History:

Received November 13, 2019

Accepted April 06, 2020

Keywords:

Sociology of literature,

Gender,

Masculinity

ÖZ

Edebiyat sosyolojisi disiplini merkezine alan bu çalışmada İhsan Oktay Anar'ın romanlarındaki erkekler ve erkeklikler sosyolojik bir bakış açısıyla incelenmiştir. Edebi eserler toplumsal ürünlerdir ve edebiyat sosyolojisi adına yapılan çalışmalarda edebi bir türe odaklanarak sosyolojik çıkarımlar yapmak esastır. Edebi metinler bilgi taşıyıcı değil anlam taşıyıcı araçlardır. Çalışma için roman türünün seçilmesinin başlıca nedeni, bu türün toplumsal hayata yüklenen anlamların önemli bir taşıyıcısı olmasıdır. Romanlar insanların iç dünyasını anlamak adına önemli kaynaklardır. İnşa edilen erkeklik imgelerini incelemek için romanlar, erkek dünyasının anlatılmayan ve çok fazla dillendirilmeyen bir dünya olması bakımından elverişlidir. İhsan Oktay Anar'ın kurguladığı roman dünyası erkek dünyasıdır. Anlatılarında kadın karakterlerin yer almaması, yer alırsa bile çok sili rollerinin olması bu dünyayı erkek dünyası olarak adlandırmamıza yol açar. Yazarın romanlarında yer alan erkek karakterlerin ne tür özellikler etrafında kurgulandığını anlamak ve çözümlmek, toplumda inşa edilen erkeklik kimliği adına fikir vermesi açısından değerlidir. Bu makalede, İhsan Oktay Anar'ın 1995-2007 yılları arasında yayınlanan dört romanı; Puslu Kıtalar Atlası, Kitab-ül Hiyele, Amat ve Suskunlar, erkeklerin iç dünyasını anlamak adına bir araç niteliğinde ele alınmaktadır. Makalede bir inşa süreci olarak erkeklik kimliği feminist eleştirel söylem analizi aracılığıyla ortaya konmaktadır. Erkeklerin "erkek" olma, olabilme kaygısıyla yaşamlarındaki çelişkiyi gizlemeleri ve dillendirilmeyen bir dünya yaratmaları, kazanılan erkeklik durumunun her an kaybedilebilecek kaygan bir zeminde yer almasından kaynaklanmaktadır. Bu kaygıyla kişisel duygular çoğu erkek tarafından gizlenebilmekte ve böylece hegemonik erkekliğin kimlik inşasındaki etkisi artmaktadır. İşte bütün bunlar dolayısıyla romanlar, erkeklerin dünyasına ışık tutması bakımından erkeklik incelemelerine elverişli kaynaklar sunar. Yazarın romanlarında kurguladığı ana karakterlerin hepsinin erkek olması metinlerini erkek dünyalarını anlatan metinler haline getirmiştir.

ABSTRACT

In this study, which focuses on the discipline of literary sociology, men and masculinities in the novels of İhsan Oktay Anar were examined from a sociological perspective. Literary works are social products and it is essential to make sociological inferences by focusing on a literary genre in the studies carried out in the name of literature sociology. Literary texts are meant to convey meaning, not information. The main reason for choosing the novel genre for the study is that this genre is an important carrier of the meanings imposed on social life. Roma are important sources for understanding people's inner world. Novels for studying the images of masculinity built are favorable in that the men's world is a world that is not described and is not spoken too much. The world of the novel, designed by İhsan Oktay Anar, is the world of men. The absence of female characters in their narratives, the fact that they have very faint roles even if they lead us to call this world men's world. Understanding and analyzing what kind of features the male characters in the novels of the author are constructed is valuable in terms of giving an idea for the identity of masculinity built in society. In this article, four novels of İhsan Oktay Anar, published between 1995-2007; Puslu Kıtalar Atlası, Kitab-ül Hiyele, Amat and Suskunlar are considered as a tool to understand men's inner world. In the article, the identity of masculinity as a building process is revealed through feminist critical discourse analysis. The fact that men hide the contradiction in their lives with the anxiety of being "men", and creating a world that is not spoken, is due to the fact that the acquired masculinity is on a slippery ground that can be lost at any time. With this concern, personal feelings can be hidden by most men, thus increasing the impact of hegemonic masculinity on identity building. Thus, the novels provide convenient sources for masculinity studies in order to shed light on the world of men. The fact that all of the main characters the author has edited in his novels have turned his texts into texts describing men's worlds.

ⁱ Bu makale yazarın 2012 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim dalında tamamladığı İhsan Oktay Anar'ın Romanlarında Erkekler ve Erkeklik İmgesi başlıklı tezinden üretilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Gender, in its most general definition, is all of the gender role attitudes that are expected to develop depending on the biological gender of the individual. Gender is a phenomenon that is permanent and is always valid by reproducing. Taking into account the male and masculinity in gender studies is relatively new. Taking into account and examining the phenomenon of masculinity in gender studies has the opportunity to offer different perspectives on gender studies. It is important to understand what kind of internal and external discourses of masculinity building is created. The main purpose of this study is to perform a gender analysis through the images of men created by using the combination of literature and sociology. Novels give very important information about society and individuals. Novels emerge as an important source for observing the phenomenon of masculinity. In terms of being a world that is not spoken too much, novels can be evaluated frequently in masculinity studies. As it mentioned before, this article explores the world of men to analyze gender. For this purpose, four novels of İhsan Oktay Anar published between 1995-2007; *Puslu Kıtalar Atlası*, *Kitab-ül Hiyel*, *Amat* and *Suskunlar* have been handled as a tool to understand men's inner world. To make such a study, it is felicitous that the chosen author was İhsan Oktay Anar. The main reason for this is that the novels of the author are male novels based on male characters. Those who read the author's books find that narratives and characters are mostly limited to men and the world of men. Understanding the building of these characters provides data on how traditional patriarchal masculinity building has a place in society. In the article, the identity of masculinity as a building process is revealed through feminist critical discourse analysis. As an important social category; identity is essentially concerned with how the individual defines himself. Also, identity is constantly reproduced through social relationships. Addressing the identity issue with a social constructivist approach is meaningful in terms of revealing that identity is part of the continuous reproduction process. Understanding the nature of masculinity, which is the main subject of this article, is constantly reproduced under the influence of social processes, does not change with a non-critical gender perception attributed to gender identities, and it is very clear that the features that are thought to be the same for all are produced about social processes and become valid through power. In the author's narratives, the passion for the concept of "power" appears to a significant extent. The writer chooses men while forming his main characters, but these choices also include an irony that contradicts gender patterns. For example, *Büyük Efendi Ebrehe*, one of the main characters of *Puslu Kıtalar Atlası*, was designed as a character who has authority in the male society in which he is located and takes his place in the highest level in a hierarchical sense. However, in a similar way to other novels, *Ebrehe* is not equipped with the expected gender patterns in the name of a man, although he has a hierarchically privileged place. It is seen that concepts such as "searching" and "passion" have an important place in the novels of the author. For example, in *Kitab-ül Hiyel*, fiction is shaped around the passion for the science of *hiyel*. The search, symbolized as the secret of the circulation in the book, aims to be the foundation of the secret of the world. The desire of power arising from the ambition of money mentioned by the author in his first novel has also preserved its place in this novel and science has been used as a means of attaining power. İhsan Oktay Anar destroys all of his characters that he has shaped around the image of the "strong" male by incapacitating them through the power they are passionate at the end of the novels. Moreover, even if the men we encounter in the novels acquire a strong power position or have the features expected for power, just like in the patriarchal social structure, these positions can be destroyed within the framework of fiction. This situation is not different from today's non-fiction world. Realizing that masculinity is a social building process is useful when generating strategies to cope with this structure, which is hegemonic and remains valid through reproduction.

Giriş

Bu yazının amacı, İhsan Oktay Anar'ın romanlarındaki anlatılara dayanarak sosyolojik açıdan bir toplumsal cinsiyet analizi gerçekleştirmektir. Toplumsal cinsiyet, kişinin sahip olduğu cinsiyete bağlı olarak toplum tarafından hazırlanan ve uygulanması beklenen rol tutumlarının tümüdür. Toplum içerisinde kişinin cinsiyetine göre belli birtakım davranışları kazanması ve uygulaması beklenir. Kazanılan ve uygulanan bu davranışların tüm kadın ve erkeklerde aynı şekilde ortaya çıkması cinsiyetler adına toplumca beklenen en önemli tutumdur. Erkek ve kadının rollerinin geçmişten günümüze aynı olduğu yönündeki algının gereği olarak, erkek ve kadının beklenen rol tutumları dışında hareket etmeleri, toplumsal bir tepkiye maruz kalmaları anlamını taşıyabilir. Ancak, toplumsal cinsiyet toplum içerisinde bir kere inşa edilip, stabil hale getirilen ve sonrasında da her dönemde ona göre hareket edilen bir süreç değildir. Toplumsal cinsiyet, sürekli olan ve yeniden üretilen bir olgudur.

Toplumsal cinsiyet çalışmalarında erkeklik olgusunun hesaba katılması ve incelenmesi, cinsiyet çalışmalarına farklı perspektifler sunma imkanına sahiptir. Bu amaçla, bu çalışmada erkeklik inşasının ne tür dahili ve harici söylemlerle oluşturulduğunu anlamak önemlidir.

Erkeklik imgelerini incelemek için romanlar, erkek dünyasının anlatılmayan ve çok fazla dillendirilmeyen bir dünya olduğu düşünüldüğünde önemli kaynaklardır. Erkeklerin “erkek” olma, olabilme kaygısıyla yaşamlarındaki çelişkiyi gizlemeleri ve dillendirilmeyen bir dünya yaratmaları, kazanılan erkeklik durumunun kaybedilebilecek kaygan bir zeminde yer almasından kaynaklanmaktadır. Bu kaygıyla kişisel duygular çoğu erkek tarafından gizlenebilmektedir. İşte bu açıdan romanlar, erkeklerin dünyasının kapılarını açması bakımından erkeklik incelemelerine elverişli kaynaklar sunar.

Yazarın kitaplarını okuyanlar, anlatıların ve karakterlerin çoğunlukla erkeklerle ve erkek dünyasıyla sınırlanmış olduğunu fark ederler. Bu karakterlerin inşasını anlamak, özellikle geleneksel patriarkal erkeklik inşasının toplumda nasıl bir yerinin olduğuna dair veriler sunar. Bu makalede, yazarın kurguladığı dünyadaki erkek karakterlerin nasıl inşa edildiği eleştirel söylem analizi çerçevesinde çözümlenmiştir.

Yeniden Üretilen Erkeklik ve Feminist Eleştirel Söylem Analizi

Kimlik önemli bir sosyolojik kategori olarak temelde bireyin kendini nasıl tanımladığı ile ilgilidir. Kimlik, sosyal ilişkiler aracılığıyla sürekli yeniden üretilir. Berger ve Luckmann kimliği birey ve toplum arasındaki diyalektik ilişkinin bir ürünü olarak değerlendirir (2008, s.250). Bununla beraber, bireyin kendine yönelik bu tanımını etkileyen birçok toplumsal süreç ve etmen vardır. Sınıf, cinsiyet, etnisite gibi unsurlar kimlik inşasında özellikle fark ve benzerliğin üretilmesinde rol alan önemli unsurlar olarak karşımıza çıkar. Kimlik inşasında anlam atfedilen farklılıklar “öteki”ni yaratırken işlevsel olarak kullanılır.

Sosyal inşacılık toplumsal gerçekliğin esasında toplumda sosyal olarak inşa edildiğini ve kimlik kategorilerinin de birer sosyal inşadan ibaret olduğunu savunan yaklaşımdır (Berger ve Luckmann 2008; Burr, 1995; Weinberg 2014). Kimlik meselesini sosyal inşacı bir yaklaşımla ele almak, kimliğin sürekli yeniden üretim sürecinin bir parçası olduğunu ortaya koymak açısından anlamlıdır. Bu yazının temel konusu olan erkeklik kimliğinin toplumsal süreçlerin etkisiyle sürekli yeniden üretilen doğasını anlamak ise cinsiyet kimliklerine atfedilen, eleştirel olmayan bir toplumsal cinsiyet algısıyla birlikte değişmez ve herkes için aynı olması gerektiği düşünülen özelliklerin sosyal süreçlerle ilişkili olarak üretildiğini ve iktidar sayesinde geçerlilik kazandığını çok net bir şekilde ortaya çıkarır. Kimlik, birey ve toplum arasındaki diyalektik sürecin doğurduğu bir fenomen iken kimlik tipleri sosyal ürünlerdir (Berger ve Luckmann, 2008, s. 251).

Feminist çalışmaların gelişimi yıllar içerisinde pek çok farklı alana ilgi gösterge de bu çalışmaların öncelikli tartışma alanı toplumsal cinsiyet rolleri, beklentileri ve ataerkil sistem olmuştur (Stone, 2015, s.15-46). Eleştirel erkeklik çalışmaları ise son zamanlarda artan ilgiyle birlikte feminizm tartışmalarının görece yeni bir alanıdır. Eleştirel erkeklik çalışmaları, ataerkil yapıyı dikkate alarak inşa edilen erkekliklerin sorgulandığı önemli bir alandır. Sosyal inşacı bir yaklaşımla söylenecek olursa bir kimlik olarak erkeklik, ataerkil toplum yapısının bir ürünüdür ve erkeklikle ilişkilendirilerek beklenen rol ve tutumların yeniden üretilmesiyle ortaya çıkar.

Eleştirel erkeklik çalışmalarının değindiği önemli noktalardan birisi tek tip bir erkekliğin söz konusu olamayacağıdır. Buna göre farklı erkeklik biçimlerinden ve güç, iktidar gibi kavramların ise çoklu anlam ve pratiklerinden bahsedebiliriz (Akca ve Tönel, 2011, s. 25). Bu vurgu, romanlarda kurgulanan erkeklikleri anlamak için de önemlidir.

Connell, farklılaşma olasılığı geniş çapta olan kadınlık ve erkeklikleri betimlemek için hegemonik erkeklik kavramını kullanır. Hegemonik erkeklik kadınlarla ilgili olduğu kadar ikincil konuma itilen erkeklerle de ilgilidir. Bu kavramda bahsi geçen hegemonya toplumsal bir üstünlüğü anlatmak için kullanılır. Burada bir ötekileştirme, ikincilleştirme ve üstünlük kurma söz konusudur (1998, ss.246, 247). Kimlik inşa sürecinin en önemli unsuru olan ötekileştirme aracılığıyla ataerkil toplum değerlerine göre yaygın kabul gören bir erkeklik temsili ile karşılaşırız. Bu erkeklik temsili tek tipleştiricidir. Buna göre “Erkek dediğin güçlüdür, cesurdur, dayanıklıdır...” gibi cümlelerle kendini var eden erkeklik inşasıyla birlikte hegemonik erkeklik de sürekli yeniden üretilir.

Bu çalışma kapsamında yazarın romanlarındaki erkek karakterlerin kimlik inşaları feminist eleştirel söylem analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Söylem, gerek medyanın yazılı ve sözlü araçlarıyla, gerek bu makalenin de konusunu oluşturan edebiyat eserleriyle, filmlerle üretilir ve gündelik hayatın birçok alanını etkisi altına alır. Eleştirel söylem analizi ise söylemin iktidarla yani hâkim olanla ilişkisini açığa çıkararak, konuşma ve metinlerdeki örtük anlamı ortaya koyma çabası taşır. Foucault (2014) öznenin inşasında söylemlerin etkisinin anlaşılması gerektiğine vurgu yapar. Feminist eleştirel söylem analizi ise incelediği metin ya da görsellerdeki eşitsiz toplumsal cinsiyet rollerini ortaya koymaya çalışır. Burada sosyal inşacı yaklaşımların kimliklerin yeniden üretimine yaptığı vurgu önemlidir. (Lazar, 2005). Eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkileri bu yöntemle görünür kılmak ise bu eşitsizliklerin altını çizerek yeniden üretim sürecine bir farkındalık kazandırabilir. Foucault’dan da yardım alarak, romanlarda karşımıza çıkan hegemonik erkekliğin iktidarın bir söylemi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Makalenin bundan sonraki kısmında yazarın ve romanların kısa bir tanıtımından sonra romanlarda inşa edilen erkekliklere, erkekler arasındaki hegemonik ilişkilere eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılarak dikkat çekilecektir.

İhsan Oktay Anar ve Romanları

Çağdaş yazarlar arasında İhsan Oktay Anar’ın önemli bir yeri vardır. Yazarın özgünlük kazandığı en önemli nokta anlatısında, karakterlerinin inşasında tarihsel vurgulara sıklıkla yer vermesidir. Yazar romanlarında kahramanlarına bugünün penceresinden bakmakta, yeni olan anlatısını geçmişten yola çıkarak yaratmaktadır. Başka bir deyişle günümüzden geçmişe hayali bir yolculuk yaparak kahramanlarını kurgulamaktadır. Anar, yazılarının bir yolu ve yöntemi olmadığını dolayısıyla metodik olmadığını ifade etmiştir (Gümüş, 2011, s. 19). Yazar, özellikle bu yönüyle romanlarında tüm özgünlüğünü ortaya koymuş ve her eserinde de bunu koruyarak yoluna devam etmiştir. Yazarın özgünlüğünü kazandığı bir diğer nokta ise romanlarında kullandığı dilde yatar. Romanlarında Türkçeyi, Osmanlıca kelimelerle yoğurarak zenginleştirmektedir. Gündelik hayatta çok sık karşılaşılmayan kelimeler kullanmasına rağmen, yazarın romanları akıcılığından bir şey

kaybetmemekte, aksine şiirsel bir nitelik kazanmaktadır. Yazar, kullandığı bu özel dili, içinde yetiştiği çevre sayesinde kazandığını belirtmiştir.

(...) Kelimelerin anlamları yanında etkileri de olduğunu, kime “eşek” kime “merkep” denileceğini biliyorlardı. Disipline verilen öğrencisinden, hapse atılan kabadayısına kadar baskı altındaydılar ve hepsi ayaklarını yere sağlam basmak zorundaydı. Ağzlarından çıkacak bir tek söz bile onların kaderi olurdu. Bu yüzden yakın tarih dersinde kopya çekmek veya bıçak kullanmakta olduğu kadar, dilde de usta oldular. Hepsisi dili “öttüren” adamlardı. Bir ölçüde onlar içinde yetiştim. Anlattığı dini hikayeler dinleyenleri ağılatınca keyiflenen babam, dayım Kocamustafapaşalı Arap İhsan’dan (İhsan Kömeç), İzmir-Basmane doğumlu eniştem Caner Savtur’dan, Huzur Santraç Kahvesi müdavimlerinden, Sivas Temeltepe Er Eğitim Tugayı Bando Takımı’nın sabık er trompetçisi, kolordu marşını üflemeyle övünen, boş arsalarda futbol oynarken âni hareketlerinden dolayı Âni lakabıyla mukallab Kurtuluş Özlü’den öğrendiğim şeyler az değildir. (Gümüş, 2011, s. 21)

Romanlarına aşına olan okuyucuların da anlayabileceği gibi, İhsan Oktay Anar’ın kendi hayatıyla ilgili anlattıkları romanlarından bir kesit, bahsettiği kişiler de roman kahramanları gibidir. Yazar, kurgusunu oluşturarak meydana getirdiği eserlerin en önemli çatısını yani dilini, içinde yetiştiği çevreden etkilenecek şekilde kullanmaktadır.

İhsan Oktay, sadece kullandığı dil ile değil, karakterleri ve romanlarında kurguladığı dünyayla da sıra dışı bir romancıdır. Yazar cinler, periler, padişahlar, paşalar gibi çoğu zaman masalın dünyasında karşılaşmaya alışık olduğumuz karakterleri roman dünyasına taşıyarak okurun karşısına çıkarır. Eserlerinde özellikle felsefe, müzik ve matematiğe göndermeler vardır. Aynı zamanda bir felsefe profesörü olan yazarın bu kimliğe bağlı olarak felsefeye yaptığı göndermeler doğaldır; ancak müziğe yapılan ustaca göndermeler de yazarın ilgisine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Anar’ın romanlarındaki karakterler ise çoğu zaman sıra dışı yetenek ve becerilere sahip kişilerden oluşmaktadır. Yazar, edebi alandaki özgünlüğünü burada da korumaktadır. Romanlarında okurunun kendisiyle özdeşleştirmeye alıştığı iç dünyaların uzun uzun anlatımı yoktur. Okur, karakterin aslında ne düşündüğünü çoğu zaman bilmez, karakterin yapıp ettikleriyle beraber onu tanır ve onun düşünce dünyasını da kendi çabasıyla oluşturur. Dolayısıyla karakterin iç dünyasının uzun uzun anlatıldığı romanların aksine Anar’ın romanlarında, okur onu anlamak uğruna aktif bir yapıya bürünür.

Bu yazıyla birlikte Anar’ın romanlarında hayat bulan karakterlerin dünyasına girerek; yazarın tüm özgünlüğünü koruyarak yarattığı roman karakterlerinin sınıfsal yapısı, kadınlara ve birbirlerine olan davranışları ve kimlik inşaları irdelenecektir. Karakterlerin erkeklik kurguları sosyal inşacı kimlik yaklaşımından yardım alarak anlaşılabilir. Bu amaçla yazarın aşağıda ayrıntılandırılan 1995-2007 yılları arasında yayınlanan dört romanı; Puslu Kıtalar Atlası, Kitab-ül Hiyel, Amat ve Suskunlar incelenmiş ve bu romanlardaki erkeklik inşaları dikkate alınmıştır. Makalenin devamında öncelikle, romanları tanıtan kısa bir girişe sonrasında da bu romanlardaki erkeklik inşasını anlamak üzere kullanılan sosyal inşacı kimlik yaklaşıma ve bunun erkeklik kimliği ile ilişkisine yer verilecektir.

İhsan Oktay Anar’ın ilk romanı 1995 yılında yayımlanan *Puslu Kıtalar Atlası*’dır. Okuyucular, diğer romanlarda da karşılaştıkları *Uzun İhsan* karakteriyle ilk olarak *Puslu Kıtalar Atlası*’nda tanışır. Bu romanda *Uzun İhsan* bir düş görücüdür. Yaşanan olaylar onun düşlerinden damlamaktadır. Karakter, yaşanan dünya ve roman arası bir gerçekliğin içinde düşler görmektedir. Belki romanın gerçekliğinde, belki de romanın kendi düşsel ortamında yaratılan *Bünyamin* karakteri, *Uzun İhsan*’ın oğludur. Romanın ana konusu, onun yaşadığı olaylar üzerinden kurgulanmaktadır. *Bünyamin*, aslında *Puslu Kıtalar Atlası* olduğu anlaşılan *Dünya kitabını* okumakta ve dünyanın iyilik ve kötülük çerçevesinde gelişen hallerine tanıklık etmekte ve metin sıradan bir kişilik olarak resmedilen *Bünyamin*’in benlik sorunu etrafında şekillenmektedir. Roman aynı zamanda, yazarın insanlardaki para hırsını gözler önüne

sermesinin de romanıdır. *Puslu Kıtalar Atlası*, *Uzun İhsan Efendi*'nin yani kendi babasının bile düş mü yoksa gerçek mi olduğunu ayırt edemeyen *Bünyamin*'in *Dünya kitabıyla* her şeyden önce kendini keşfetme yolculuğudur. Kitaptaki felsefi temele dayanarak anlatılan *Bünyamin*'in bu kendini keşfetme serüveni aslında tüm insanların yolculuğudur.

Yazarın romanlarında “arayış”, “tutku” gibi kavramların önemli bir yer tuttuğu görülür. Mesela *Kitâb-ül Hiyel*'de kurgu, *hiyel ilmine* olan tutku etrafında şekillenir. Kitapta *devirdaimin* sırrı olarak simgeleştirilen arayış, dünyanın sırrına vakıf olma amacı taşımaktadır. Yazarın ilk romanında değindiği para hırsından doğan iktidar arzusu, bu romanında da yine yerini korumuş ve bilim iktidara ulaşmanın bir aracı olarak kullanılmıştır.

Amat romanı ise, 247 yeniçerinin bulunduğu bir kalyonun uğursuz yolculuğunun hikâyesinden oluşmaktadır. Amat'ın rotası uğursuz bir rotadır. Bu rotanın oluşturucusu aslında şeytani özelliklere sahip olan Diyavol Paşa isimli karakterdir. Diyavol Paşa'nın çoğu zaman gemide kendi dışında alınmış kararlar gibi görülen ve tüm gemiyi felakete sürükleyen kararları organize eden bir rolü vardır. Kurgulanan bu karakter bunu yaparken gemideki tüm insanları olduğu gibi ana karakterlerden birisi olan Süleyman Reis'i yani Kırbaç Süleyman'ı da yok etme amacındadır. Bu uğurda kurguda Kırbaç Süleyman'ın zaaflarından faydalanılmaktadır. Kırbaç Süleyman, içinde ölüm korkusunu şiddetle taşıyan ve aynı şiddetle ölümsüzlüğün ve özünde sonsuzluğun sırrına hâkim olmak isteyen kişidir. Sonsuzlukla şekillenen ve aslında içinde iktidar arzusundan başka bir şeye yer olmayan bu istek, Kırbaç Süleyman'ın ölümle daha çabuk karşı karşıya gelmesinde rol oynamaktadır. Üç direkli, iki güverteli bu gemi, içinde bulunan gemicilerin canlı olarak girdikleri ancak sonunda tabutları haline gelen bir mekandır. Yaşanan türlü olaylar ve günahlar çerçevesinde gelişen geminin rotası sonucunda tüm roman karakterleri ölümle karşı karşıya kalır.

Susunlar'da da benzer bir şekilde “*Hayat Nefesi*”ne kavuşabilme arzusu etrafında metin şekillenmektedir. Kurguda bahsedilen “*Hayat Nefesi*”ni dinleyen kişi aynı zamanda ölümsüz de olabilmektedir. Romanda art arda işlenen cinayetlerden bahsedilmektedir. Bu cinayetleri işleyen ve musikinin yedi üstadından biri olan *Cüce* isimli karakterin tüm çabası “*Hayat Nefesi*”ne sahip olabilmektir.

İhsan Oktay Anar'ın Romanlarındaki Erkeklik İnşaları

Puslu Kıtalar Atlası: Düş İçindeki Erkeklik

Yazarın anlatılarında “güç” kavramına olan tutku önemli oranda karşımıza çıkmaktadır. *Puslu Kıtalar Atlası* isimli roman karakterlerinden *Kubelik*'in insan vücudunu tanımak, keşfedebilmek ve bir teşrih yani anatomi atlası oluşturabilmek gibi bir amacı vardır. Bu amaçla saraydan denize atılan cesetlerin takibini yaparak, eğer şansı yaver gider de bulabilirse kadvraları inceler. Kadavrayı incelerken kemik ve kaslara verdiği isimler *Kubelik*'in güç kavramını nasıl algıladığına ve şekillendirdiğine örnek olması açısından anlamlıdır: “Kemiklere kabadayıların, kaslara meyhanecilerin adlarını veriyor, güllamlar ve köçeklere ise damarlar ve bağdokular kalıyordu. Büyük bir vefakârlık örneği göstererek, kulağın içinde bulunduğu ve üzeniği andıran kemiğe kendisini özgürlüğe kavuşturan Venedik balyosunun adını verdi.” (Anar, 2009a, s. 27)

Bu anlatıda, bedenin hiyerarşileştirilmesi açıkça gözlenebilir. Görüldüğü gibi kemiklere kabadayıların isimleri, kaslara onlardan daha alt bir toplumsal konuma sahip meyhanecilerin isimleri, damar ve bağdokulara ise güllam ve köçeklerin ismini verilmektedir. Buradaki algıya göre kabadayı, en az bir kemik kadar serttir ya da sert olmalıdır; o bakımdan kemiklere kabadayıların isimlerinin verilmesi uygun görülmüştür. Kaslara ise yine toplumsal manada, özellikle erkeklerin kullanım mekanlarının sahibi olması sebebiyle faydalı bir konumda olan meyhanecilerin isimleri verilmektedir. Damar ve bağdokular ise toplumsal algı

çerçevesinde hiyerarşi sıralamasının daha alt konumlarında yer alan gülam ve köçeklerin isimlerini almaktadır. Gülam ve köçekler aynı zamanda kadınsılığın da sembolüdür. Yazar, kurgusundaki “kadın”ı “zayıf” ya da daha alttaki erkeklerden türetmiştir. Metinde, erkeklerin sahip olabildiği hiyerarşi temelinde bir algı ve sıralama mevcuttur.

Yazarın romanlarında kullandığı mekanlar da oldukça dikkat çekicidir. Mekanlar en ince ayrıntıları barındırarak ve kurgulanan zamanın ruhu göz ardı edilmeden oluşturulmuştur. Mekanlar, anlatılar itibariyle daha çok erkek mekanları olma özelliği taşımaktadır. Bu mekanlarda kadınlara rastlamak zordur, kadınlardan ziyade anlatılarda kadınsılaştırmış erkeklerle karşılaşmak mümkündür. *Puslu Kıtalar Atlası*’nda tacirlerin, katiplerin, çelebilerin, yeniçerilerin ve ayak takımının doldurduğu meyhane tasviri ve burada hizmet eden miçolar ve *paluze tenli gülamlar* bu mekanlara ve kadınsılaştıran erkeklerle örnektir. Anlatıda, hiyerarşik düzen bakımından alt grupta yer alan gülamların diğer erkekler tarafından kadınlaştırılarak tacize uğramalarına şahit oluruz.

Yazar, ana karakterlerini oluştururken erkekleri seçmektedir ancak bu seçimleri toplumsal cinsiyet kalıplarıyla çelişen bir ironi de barındırmaktadır. *Puslu Kıtalar Atlası*’nın ana karakterlerinden *Büyük Efendi Ebrehe*, içinde bulunduğu erkek toplumu içerisinde otoritesi olan ve hiyerarşik anlamda da en üst seviyede yerini alan bir karakter olarak kurgulanmıştır. Ancak diğer romanlara benzer bir şekilde *Ebrehe* de hiyerarşik anlamda ayrıcalıklı bir yere sahip olmasına rağmen bir erkek adına beklenen toplumsal cinsiyet kalıplarıyla donatılmaz. Mesela *Ebrehe*’nin romanda bahsedildiği şekliyle çenesi küçüktür, “bir kadınınkini andıran teni o kadar saydamdır ki şakaklarında, alında ve ellerinin üstünde mavi damarları görülebilir”, ayrıca *Ebrehe* köse ve ses tonu incecik ve çatlaktır. Romanda ses tonu “kadın sesiyle sübyan sesi arası bir şey” olarak tarif edilmektedir.¹

Ebrehe beklenen otoriter erkek görüntüsünden uzakta kurgulanmıştır. Bir kadınınkini andıran saydam teni, köse olması, sesinin bir kadın ve bir sübyan sesi karışımı olması, karakteri beklenen erkek tiplemesinden uzak kılar. Bunun nedeni İnci’nin de bahsettiği üzere *Ebrehe*’nin sahip olduğu gücün çirkinleştirici etkisidir. “Anar’ın romanlarında kadın veya erkek, peşine kim düşerse düşsün güç ve iktidar çirkinleştiricidir” (İnci, 2011, s. 32).

Ebrehe’nin cinsel kimliği romanın sonunda *Bünyamin* karakteri tarafından öğrenilene kadar *Ebrehe*, sahip olduğu iktidarla birlikte erkek ifadeleri çerçevesinde kurgulanmıştır. Ancak, diğer karakterlerin de hiçbir zaman bilemeyeceği bu yüzden de erkek olarak düşündükleri *Ebrehe* karakteri beklenen erkek imgesinden uzaktadır. Burada ilginç olan bütün bunlara rağmen *Ebrehe*’nin otoritesinin sarsılmaması, aksine bu özellikleriyle diğer erkekler üzerinde daha da korkutucu bir etkiye sahip olmasıdır. Bu özelliklerinin diğer erkekler üzerindeki etkisinin otoritesini artırır nitelikte olmasının nedeni, *Ebrehe*’nin toplum içerisinde sahip olduğu konumdur. Zira, hiyerarşi sıralamasında daha alt konumlarda olan bir erkek bu tip özelliklere sahip olduğu zaman kolaylıkla alay konusu haline gelmektedir.

Bu açıdan bakıldığında erkekler ve kadınlar üzerine atfedilen ve toplumsal cinsiyet algıları temelinde oluşturulan özelliklerin ne kadar değişken olduğunu rahatlıkla gözlemleyebiliriz. Bu değişkenlik Butler’ın toplumsal cinsiyetin performatif olduğuna yönelik vurgusunu akıllara getirir. Butler bireylerden beklenen toplumsal cinsiyet rollerinin, edimlerinin, bedensel hareket ve icralarının genellikle performatif olduğunu söyler (2008, s. 224). Burada dışa vurulan erkeklik kimliği aslında söylemsel yolla üretilen hegemonik erkeklikten başka bir şey değildir.

Kitab-ül Hiyel: İktidar Tutkunu Erkekler

¹ Bkz. Anar, 2009a, s. 101, 102.

Kitab-ül Hiyel romanı ise erkeklerin hayatlarında “hırs” faktörünün ne derece önemli olabileceğini gördüğümüz bir anlatıya dayanır. Romanda üç kuşak erkekliği görebiliriz. Bu erkeklerin dünyası yine bir amaç etrafında birleşmektedir. Bu amaç, hiyel ilmi karşısındaki heyecanlarıyla birlikte, hakimiyetlerini dünyaya ispatlayacak araçlar yapabilmektir. Roman, zaman olarak Osmanlı döneminde III. Selim’in hanedanlığı sırasında başlamaktadır. O dönemdeki toplumsal olaylar da, erkek karakterlerin dünyasına yansıtılmaktadır. Ele alınan metin, her şeyden önce bir roman olduğu için gerçekliği tam olarak yansıtması beklenemez elbette ama özellikle İhsan Oktay Anar’ın romanları üzerine düşünecek olursak, romanlar zaman açısından kaygan bir zeminde hareket etmektedir. Yazar romanlarda genellikle tarihin kurguya gerçekliğiyle okuyucuyu baş başa bırakmaktadır. Zamanın gerçekliğini romanında kurgulayarak harmanlar ve okura sunar.

İktidar tutkunu olmak romanda bahsi geçen üç erkeğin de temel özelliğidir. Son karakter olarak imgelenen *Üzeyir Bey*’de biraz değişik bir hal olsa da; iktidar, her üç erkeğin de hayatını derinden etkilemektedir. İktidarın önemli bileşenlerinden biri güçtür. “Örgütlü şiddet araçlarının -silahlar ve savaş tekniği bilgisi- (...) neredeyse tamamen erkeklerin elinde olması rastlantısal değildir” (Connell, 1998, s. 151). Romanın ana karakterlerinden *Yâfes Çelebi*’nin de arzusu, icat ettiği silah türü araçlarla Dünya’ya hükmedebilmektir. Karakterin bu arzusu ölümle burun buruna geldiğinde başkalaşır. İktidarın, ölümün ta kendisi olduğunu anlayan *Yâfes Çelebi* için artık değerli olan tek şey, birazdan elinden gideceğini düşündüğü hayattır.

Yâfes Çelebi’nin sonunu hazırlayan iktidar tutkusuyula icat ettiği araçlar, kölesi *Calûd* için de iktidar ve hükmetme tutkusunun ilk basamağını oluşturur.

Calûd’un fiziksel kurgusu, sahip olduğu cinsel iktidarla da birleşince erkeklik konumu açısından onu güçlü bir yere koymaktadır.

“Erkekliğin fiziksel anlamı, basit bir şey değildir. Boy, pos ve şekli, tavır ve hareket alışkanlıklarını, belirli fiziksel becerilere sahip olmayı ve belirli becerilerin eksik kalmasını, kişinin kendi beden imajını, bunun öteki insanlara sunuluş biçimini ve bu insanların buna karşılık verme biçimlerini, kişinin bedeninin çalışma ve cinsel ilişkilerdeki işleyiş biçimini içerir. Bunların hiçbiri, hiçbir anlamda XY kromozomlarının sonucu değildir” (Connell, 1998, s. 122).

Connell’ın da bahsettiği üzere erkekliğin fiziksel anlamı basit bir şey değildir. Fiziksel anlamın belirli fiziksel becerilere ve cinsel ilişkilerdeki becerilere de referans olduğu düşünülür.

Calûd, *Yâfes Çelebi* kadar zeki değildir ancak fiziksel ve cinsel özellikleri beklenen erkeklik konumu açısından *Yâfes Çelebi*’den daha üst bir konumda kurgulanmıştır. Yazarın birçok kitabında yer alan karakterler gibi *Calûd*’un da iktidar tutkusu çok belirgindir. *Calûd*’un iktidarını kurma ve onu yayma durumu sahip olduğu güçlü cinsel kimliğiyle bağdaştırılmıştır. Karakter, erkekliğin en önemli gereklerinden birine, cinsel iktidara fazlasıyla sahip olduğunu düşünmektedir. Bu açıdan romanın bir bölümünde cinsel iktidarını iktidar tutkusuyula birleştirerek daha da güçlenmek arzusu içerisinde olan *Calûd*, bu amaçla bir erkeğin cinsel iktidarını topluma en açık şekilde kanıtlama yolu olan babalığı seçmiştir. *Calûd*’un, iktidarının bu şekilde güçlenip ölümsüz olabileceğine inanması, toplumsal tek tanrılı inançlarda beliren Tanrı algısıyla da alakalıdır. Bu inanç sisteminde Tanrı, kuşkusuz en güçlü ve en üstündür. Tanrı’nın gücünün yeryüzündeki temsilcileri olduğu düşünülen erkekler, baba olabilmeleriyle de yaratıcı olma özelliğini kazanmaktadırlar. Baba olmak bir çeşit Tanrı’ya yaklaşma olduğundan, erkeklerin babalık konumuyla tutkunu oldukları iktidar konumları da artmakta ve katlanmaktadır. Bu anlamda mutlak iktidara yaklaşabilmek ve

iktidarının bu yolla güçlenmesini sağlamak, bu denli iktidar tutkunu bir erkek olarak kurgulanan *Calûd* için elbette ki önemlidir.

Calûd'un baba olma algısı erkek evlatlara sahip olabilmekle şekillenmektedir. Amacı, erkek evlat babası olmaktır. Bu durum *Calûd* karakteri için elbette ki şaşırtıcı değildir. Yukarıda da değindiğimiz gibi baba olarak yaratıcının bir parçası haline gelmek, dünya üzerindeki temsilcisi olmak ve iktidarını katlama tutkusu bu inanişe göre ancak erkek çocuklarla gerçekleşebilir. Anlatıda, erkek iktidarının kesin kanıtı olarak ortaya çıkan babalık durumu, erkek çocukla da pekiştirilmekte, tamamlanmakta ve bahsedilen hayat kıvılcımının ebediliği gerçekleşmektedir. *Calûd*'un iktidarını tüm evrene yayma isteğinde babalık, araç olarak görülebilmektedir.

Ancak *Calûd* karakteri için iktidarının öncelikli kanıtı gerçekleşmez. Çocukları ölü doğmakta, *Calûd* bir türlü baba olamamaktadır. *Calûd*'un iktidarının temsili olan çocuklarına kavuşamaması iktidar tutkusunun daha şiddetli bir şekilde tezahür etmesine yol açmaktadır. *Calûd*, çok güvendiği cinsel iktidarının işlevsizliğini kabullenmekte zorlanmakta ve toplumda erkeğin iktidarının somut bir temsili olan çocuklara kavuşamamaktadır. Bunun sonucunda ise karakterin iktidarı sarsılmakta ve güç kaybetmektedir.

Yazarın, tüm romanlarında kurguladığı ana karakterler gibi *Calûd* da güçlü fiziksel ve cinsel özellikleri çerçevesinde oluşturulan iktidarını kaybetmeye mahkumdur. Romanın bir bölümünde *Calûd*'un iktidarını bir başka kadına, arzuladığı kadına gösterme isteği Dünya'yı ele geçirme arzusunu yok etmiş gibidir. İktidarını arzuladığı, kendisi için anlam ifade eden bir kadına gösterebilme tutkusu iktidarını her şeyden ve herkesten önce kendine ispat etmesini gerektirir. Karakter, diğer kadınların ölü bebekler dünyaya getirmesi sebebiyle sarsılan iktidarını böylece geri kazanabileceği düşüncesi içerisinde. *Esmeralda*'nın *Calûd*'u bu kadar etkilemesinin sebebi ise gizemidir. Karakter için ona ulaşabilmek anlatının başlarında belli belirsizdir.

Anlatıda, *Calûd*'un *Esmeralda*'nın kızıl yakutunu düşünmesi, kadının vajinasına yapılan bir vurgudur. Burada "kızıl" terimi bakireliği çağrıştırmaktadır. Karakter için her anlamda tüm gizemini koruyan bu kadının bakire olarak hayal edilmesi önemlidir. Bunun iki nedeni olabilir: Birincisi bakireliğin erotik özelliği, bir diğeri ise erkeğin cinsel arzular eşliğinde düşündüğü bir kadını başka türlü hayal edememesi ve bunun tersini ise kabul etmek istememesidir.

Bakirelerden çoğu zaman "el değmemiş" olarak söz edildiğini düşündüğümüzde, bekâreti neyin seksî yaptığını anlamaya biraz daha yaklaşıyoruz. Bakireler hakkında seksî olan şey, gerçek anlamda bilinmez olmalarıdır. (...) Bir bakire, kişinin cinsellik ve bekâret fantezilerini üzerine yansıtabileceği boş bir ekrandır. (Blank, 2008, s. 288-289)

Anlatıda *Esmeralda* İstanbul'a gelmekte ve *Calûd* ona ulaşabilmektedir. Belli bir ücret karşılığında gerçekleşecek buluşmaları için karakterin cinsel iktidarına güvenmediği aslında daha da doğrusu bu iktidarıyla yetinmediği görülmektedir:

Kalbi şehvetten attığı halde, gücünü israf etmemek için karlılarıyla ve aşiftelerle yatmayı kesti. Altınlarından iki kese alıp bir sarrafta Franka çevirdi ve parayı Portekizliye ödedi. Son gün, Mısır Çarşısı'nı dolaşıp gergedan boynuzu, zührevi macunlar, uykudaki çocukları taştan kuleler haline getirecek tiryaklar aradı ve o meşum ilacı gördü. Satıcı yeminler ederek, kapkara cam bir şişedeki ilacın ejderha menisi olduğunu ve sadece iki damlasını içen bir ihtiyarın apışarasında taşıdığı ölü serçesinin ansızın kanatlanıp kartal kesileceğini, derin ve karanlık uçurumlara dalıp sivri pençelerini kınalı keklıklere kolayca geçirebileceğini anlatıyordu. Bu sözleri dinleyen *Calûd*, hayatını alt üst edecek bir şey yaptı: Tam on altın saydığı bu ejderha menisini bir dikişte içip bitirdi. Çünkü *Esmeralda*'yla birlikte olmasına sekiz saatten az bir zaman kalmıştı. (...) Elini pantolon cebine sokup, ejderha menisinin etkisiyle taş kesilen maslahatını yokladı. Her şey yolundaydı ama ikinci bir zekeri olmaması, onda hâlâ bir eksiklik duygusu yaratıyordu. İki başlı yılan fikri de işte o anda aklına geldi. Kızıl ve kara yakutların ışıladığı iki mağarayı aynı anda koruyan ikiz yılanlar zihnini usul usul kemirmeye başladığında Parodi

Tiyatrosu'nun kapısından girdi ve kalabalığın arasına karışıp salondaki yerini buldu. Paşanın tam on sıra arkasındaydı. Oyun başlayıp Esmeralda sahneye çıktığında, yılanının ağzından o şehvet yağı çoktan sızmaya başlamıştı. Fakat o, bütün gece bağırtıp inleteceği kadını düşünürken, az sonra çıkacak bir aksilikle hayatının altüst olacağını farkında bile değildi. (Anar, 2009b, s. 102-103)

Calûd karakterinin iktidar tutkusu yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi dilin erilleşmesiyle birlikte oldukça yükseltilmiştir. Kendisi gibi, kendisine bağlı başka erkler yaratma arzusunun boşa çıkmasından sonra *Calûd*, iktidarını *Esmeralda* üzerinden kanıtlama peşindedir. Sembolik bir şekilde ifade edilen bu hırs, *ölü şerçenin şahlanıp canlanmasıyla kartal kesilerek, kınalı keklilere sivri ve güçlü pençelerini geçirmesiyle* ifade edilmektedir. Bu betimlemede erkeğin kadına karşı antagonist duygular beslediği görülebilir. Erkek, içinde beslediği ve doğuştan getirdiğine inandığı fethetme duygusunu cinsellik aracılığıyla ilk önce kadın üzerinde gerçekleştirir.

Romanda büyük bir erotizmle anlatılan *Calûd*'un bu tutkusu *Esmeralda*'nın tiyatrodan çıkan bir aksilik yüzünden bayılmasıyla ertelenmiştir. Ancak, aslında *Esmeralda* için değil de, ona kanıtlayacağı iktidar tutkusuyla yanıp tutuşan *Calûd*'u, kadının bayılmasından da öte bir felaket beklemektedir. Karakter yüksek dozda aldığı ilaç yüzünden erkeklik organını kaybetmektedir. Daha önce de bahsedildiği üzere tıpkı diğer roman karakterleri gibi *Calûd* da sonsuz iktidar sahipliğine erişememiş, elinde bulundurduğu iktidarı da bu uğurda kaybetmiştir.

Calûd'un iktidar tutkusu ve doyumsuzluğu, bütün arzularını yüklediği erkeklik organını kaybetmesinin temel nedenidir. Bu ayrıcalıklı konumunu ve üstünlüğünü kaybetmesi diğer erkekler tarafından alay konusu haline gelmesini elbette ki geciktirmemiştir. *Calûd* kaybettiği erkeklik organının yerine kemerine *otuzsekizlik bir Horzenhayger* sıkıştırılmıştır. *Calûd*'un kaybettiği erkeklik organının yerine bir silah taşınması anlamlıdır. Metinde, erkeğin zaten kırılmalı olan erkeklik halini ancak bu şekilde koruyabildiğine şahit oluruz.

Yazar anlatılarında tek tanrılı dinlere ve ayetlere de yer vermektedir. *Kitab-ül Hiyel*'de diğer romanlarında olduğu gibi tek tanrılı dinlerden ayetlere yer verilmiştir. Kitabın başında Kuran'dan ve İncil'den ayetler verilmiş olması bunu desteklemektedir. Hatta iki ayetin de (Kuran ve İncil ayetleri) kitapta anlatılanlara referans olacak şekilde seçilmiş olması daha bir ilgi çekicidir.

“And olsun ki biz, Davud’a katımızda bir imtiyaz verdik, ‘Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin’ dedik. Kuşlara da bunu buyurduk. Ona demiri yumuşak kıldık” (Kur’an, xxxiv, 10).

“Ve Saul kendi esvabını Davud’a giydirdi ve başına tunç başlık koydu ve ona zırh giydirdi. Ve Davud esvabı üzerine kılıç kuşandı ve yürümeye çalıştı, çünkü alışmamıştı. Ve Davud Saul’a dedi: Bunlarla yürüyemem; çünkü alışmadım. Ve Davud onları üzerinden çıkardı.” I.Samuel, 37-39 (Anar, 2009b, s. 8).

Kuran'daki ayette "...kuşlara da bunu buyurduk", "...demiri Davud'a yumuşak kıldık" ibaresi ile kitaptaki *Davud* karakterinin demiri hamur gibi yoğurup yumuşak şeyler yapması bu ilişkiyi kuvvetlendiriyor. İncil'de geçen kısmında ise *Davud*'un kılıç kuşandığını ancak buna alışamayıp üzerinden çıkardığını anlatıyor. Kitaptaki *Davud* karakterinin de silah vb. şeylerden uzak durması bu bağlamda dikkat çekici gözüküyor.

Bununla birlikte Kuran'da ve Tevrat'ta geçtiği üzere Hz. Davut, zalim komutan *Calûd*'u savaş meydanında sapanla attığı taş ile alınının ortasından vurarak öldürmektedir. Kitapta da yine *Davud* karakterinin, *Calûd*'u "iktidar taşı" ile alınının ortasından vurarak öldürmesinden yola çıkarak bir analogi kurulabilir.

Romanda, *Calûd*'un yanına aldığı *Üzeyir* karakteriyle de yine din temelli bir söylem kurulmaktadır. Burada, *Üzeyir* Peygamber'e göndermede bulunduğu düşünülür. Zira, *Üzeyir* Peygamber'in kabilesi, söylediklerine itibar etmeyince yaratıcı tarafından Tevrat zihninden silinerek, kitap halindeki Tevrat da ortadan kayboluyor. Bu duruma çok üzülen

Üzeyir Peygamber için Allah zihnine yeniden Tevrat'ı hatırlatıyor. Romandaki *Üzeyir* karakterinin hiyel ilmine dair ne var ne yoksa hepsini unutması ve sonra bunları kendiliğinden bir kitaba yazması ve sonrasında da olayları hatırlaması bu noktada Üzeyir Peygamber'e gönderme yapıldığı izlenimini uyandırmaktadır. Görüldüğü gibi romanda dini motifler oldukça sağlam işlenmiştir. Romanda, iyiyle kötünün birbiri ile olan mücadelesi, insan zihnindeki açlık (iktidar olma, her şeye hükmetme ve elde etme isteği) hissini sınırının olmadığını gözler önüne sermektedir.

Karakterlerden *Calûd* ve *Yâfes Çelebi* anlatılırken, bu karakterlerin iktidar tutkusu sebebiyle yoldan çıktıkları görülmektedir. Diğer karakterler ise Kuran'da geçen Davut-Üzeyir kurgusundan hareket ettikleri için "kadın" olgusundan uzakta olup, ondan öte "ben" olgusunu evcilleştirme, nefis dediğimiz şeyi muhafaza ederek, ideal insan hatta ve hatta "insan olma" düzlemine erişme derdinde olan karakterler olarak şekillenmektedir.

Amat: Ölümlü Erkeklik

Yazarın 2005'te yayımlanan *Amat* romanında da roman örgüsünün büyük bir kısmı Osmanlı zamanında, denizde seyir halinde olan *Amat* isimli bir gemide yaşananlar etrafında şekillenir. Metin, ana karakterin arayışının etrafında şekillenmektedir. Karakter, bilgiyi istemektedir, bu bilgiyle temel arayışı olan ölümsüzlüğe ulaşmak ana amacıdır. Roman, uzun bir yer ve zaman betimlemesinden sonra karakterlerden *Deli Marangoz*'un *Ohannes* isimli tellak tarafından nasıl yıkandığının anlatılmasıyla devam eder. *Ohannes* bir gayrimüslimdir. Bahsi geçen *Ohannes*'in hamamda çingiraklı peştamal giymesi erkekler arasındaki sınıf farklarının somut bir tezahürüdür: "Sen Piyer Kilisesi'nin sabık zangocu, Peygamber Efendimizin ümmetinden olmadığından, hamamda bir gayrimüslimin bulunduğu dikkat çekilmesi için, fermân gereği beline en küçük hareketiyle bile çın çın çınlayan çingiraklı bir peştamal dolamıştı." (Anar, 2009c, s. 15).

Osmanlı toplumunda bu tip sınıfsal ayrımlar mevcuttur ve roman kurgusu için bu normaldir. Gayrimüslimlere yönelik uygulamalarda İslam hukuk sisteminin esasları etkili olmuştur. Bu esaslar zaman içerisinde netleşmiş ve istikrarlı bir statüye kavuşmuştur. Pratikte de "gayrimüslimlere ilişkin esaslar İslam dininin tebliğine başlanılmasından bir müddet sonra yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır" (Kenanoğlu, 2004, s. 4). Kenanoğlu'nun çalışmasında ilerleyen kısımlarda toplum içerisindeki bu ayrımın şer'î değil örfî nitelikte olduğundan bahsedilmektedir. Buna göre bizim için önemli olan bu sınıfsal ayrımların erkek dünyasında nereye işaret ettiği. Temel gösterge erkeklerin kendi sınıfları içerisinde etkin olabildikleridir. Burada bir iç içelik söz konusudur. Toplum içerisinde insanlar, öncelikle toplumsal cinsiyet algıları çerçevesinde kadın ve erkek diye ayrılmakta, sonrasında kadınlar ve erkekler kendi hemcinsleri içerisinde sınıfsal ayrılığa tabi tutulmaktadır. Bu durum günümüz toplumunda da bundan çok farklı değildir; ancak o zamanki toplum yapısını düşündüğümüzde bu durum somut göstergelerle daha da açık şekillerde tezahür edebilmektedir. Toplum içerisinde özellikle giyim kuşam etrafında şekillenen bu tezahürlerin temel amacı kişilerin toplum içerisindeki yerinin belirlenmesidir. Tıpkı kadın ve erkeklerin kendi toplumsal cinsiyetlerince belirlenmiş farklı kıyafetler giymesi gibi romanda anlatılan toplum zamanında da sınıfsal konumlar bu şekilde belirlenmektedir. *Ergun*'un ifadesiyle 'roman geçtiği zaman itibariyle ataerki toplumların ve sömürgeci imparatorlukların en güçlü olduğu dönemlerden biridir' (2009, s. 180). Bu açıdan bakıldığında erkek olması sebebiyle ayrıcalıklı bir konum elde eden roman karakteri bu konumunu, gayrimüslim olması sebebiyle tam anlamıyla koruyamamaktadır.

Rekabet, çoğu erkeğin ilişkilerindeki temel nokta olabilmektedir. Toplum hayatında güçlü olmak ve zor kazandığı erkekliğini güçlülere karşı koruyabilmek bir rekabet çerçevesinde gerçekleşir. Erkek, toplum içerisindeki ayrıcalıklı konumunu kaybetmemek

uğruna bazen kadınlarla ancak çoğunlukla kendi hemcinsleriyle bir rekabet ilişkisi yürütmektedir. *Amat* romanındaki karakterlerden *Süleyman* ve *Ali Reis*'in ilişkisini belirleyen temel etken de rekabet eksenidir. *Ali Reis*, ilişkilerinin en başından itibaren *Süleyman Reis*'in tehlikeli konumunun farkındadır ve karakter, roman boyunca buna göre kurgulanmaktadır. Bu ilişkiye nefret kavramı daha en başında sokulmaktadır. Bu anlamda erkeklerin savaşçı kimliğiyle bağdaştırılacak olan nefret, bu rekabet ortamında galip gelebilmek için en gerekli duygu şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bu iki erkeğin rekabet hali roman boyunca sıkça karşılaşılan durumlardandır. Ancak bu ilişkideki galipler sürekli değişmektedir. Bu açıdan bakıldığında da, sürekli devingen bir anlatı halinde seyreden romanda bir sabitlik bulabilmek mümkün görünmemektedir. Erkekler en temel ihtiyacı olan güç ve iktidar zaman zaman verilmekte ve sonra beklenmedik bir şekilde bu sahiplikleri ellerinden alınmaktadır. Kurgulanan *Süleyman Reis* ve *Ali Reis* karakterleri güç simgesi olarak farklı şeylere sahiptir. *Süleyman Reis*, denizcilik adına biriktirdiği bilgilerle söz sahibi olabileceğine inanırken, *Ali Reis* din konusunda kendine göre bilgedir.

Romanda bahsi geçen geminin yola çıkması da sorunlu bir şekilde gerçekleşir. Güçlü bir ataerki simgesi olan yeniçerilerin yola çıkmadan önce gülbank çekmek ve cenk duası okumak gibi birtakım kuralları ve ritüelleri vardır. Ancak bu kurallar yerine getirilmeden yolculuk başlamakta ve bu açıdan da gemide bir memnuniyetsizlik oluşmaktadır. Erkeklikle ritüel arasındaki güçlü bağlılık burada da ortaya çıkmaktadır. Toplum hayatı içerisinde erkekliğin katlanarak kanıtlandığı bir merasimler silsilesi vardır. Erkek çocuğunun sünnet olması, sonrasında ilk cinsel ilişkiyle erkekliğini kanıtlaması, askere gitmesi gibi erkekliği katlayarak kanıtlayan birçok kutlama merasimi vardır. Bütün bunlar erkekliğin ritüelle ne kadar sıkı bağlarının olduğunu bize göstermektedir. Gemideki yeniçeriler için de, yola çıkmadan önce gülbank çekmek ve cenk duası okumak bu merasimlere karşılık gelir. Yolculuğa çıkmadan önce bunların yapılmaması gelecek uğursuzluğun dışında “eksik” erkeklik ritüeli olması bakımından da huzursuzluk yaratmaktadır.

Bilindiği gibi ataerkilliğin ana eksenini kadını kontrol etme, bununla beraber namus kavramını koruma ve herhangi bir şekilde “kirlenme”sine engel olma çerçevesinde oluşmaktadır. Erkek, toplumda bir tür namus bekçiliği görevine soyunmakta ve bunu da ancak ve ancak kadın üzerindeki erkini kullanarak, onu kontrol ederek gerçekleştirebilmektedir. *Amat*'ta da namus kavramı ataerkillik etrafında şekillenmektedir: “Kıç taraftaki o devasa fener, yani geminin namusu, onuru demek olan fanus dışında güvertedeki diğer fenerlerin hepsi dümencinin ileriye görebilmesi için söndürüldü.” (Anar, 2009c, s. 39-40).

Geminin içindekilerin hepsinin erkek olması sebebiyle yine bir ataerki amacı olarak karşımıza çıkan namusu koruma görevi gerçekleştirilmektedir. Gemi bu sebeple kadın olarak değerlendirilebilir. Gemi, içindeki erkekler tarafından namusu korunan bir kadın şeklinde imgenlenmektedir. Gemicilerin dünyasında geminin kıç tarafında yer alan o devasa fenerin simgesel bir yönü bulunmaktadır.

Erkeklerin her fırsatta kadınlara tehdidiyle baş etmek zorunda kaldıkları bu tedirgin mekânda, geminin namusunun kıç tarafında konumlanması bastırılan homoerotik duyguların dışavurumu olarak da değerlendirilebilir. Erkek dünyası bakımından böyle değerlendirilen geminin namusunun kıç tarafında konumlanması beklenen erkeklik kalıpları çerçevesinde bir başka alana işaret eder. Geminin kadın olarak düşünülmesi bakımından bir namus çerçevesinde betimlenmesi manidardır. Ataerki toplum yapısında kadının namusunu (bekaretini) korumakla yükümlü olan erkek, gemide ise geminin namusunu korumakla yükümlüdür. (Ergun, 2009, s. 252).

Romanda kurgulanan erkeklerin başına gelen tüm felaketler bir anlamda denizden ve gemiden, temelde de gemiyle çıkılan o yolculuktan kaynaklanır. Namusun *tehlikeli* bir

simgesi olan kadın, erkek tarafından kontrol edilmektedir. Kurgulanan namusun yine kurgulanan çerçeveye ters gelecek bir şekilde kirlenmesi, erkek açısından felaketle eş değerdir. Metinde de erkeklerin başına gelen tüm felaketler aslında kadın olan gemi vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Romanın ilerleyen kısımlarında erkek karakterlerin geminin namusunu koruyamadığı ortaya çıkmıştır. Güçlü bir ataerki simgesi olan namus kavramı ve bu simge etrafında şekillenen erkek olma/olabilme durumu, anlatının bu bölümünde geçersiz hale gelmiştir:

Rıza Baba brandasından doğrularak, “Fener geminin namusudur,” dedi. “Gemiler dışıdır. Namuslu bir geminin feneri ne olursa olsun gece boyunca yanar. Hatta değil üç, beş kalyon takip etse bile yanar. Fener yanmadığı için Malta şövalyelerinin kalyonları bizi karanlıkta kaybettiler. Ah keşke bulsalardı da namuslu birer denizci olarak öleydik. Artık o feneri ha yakmışız ha yakmamışız fark etmez! (Anar, 2009c, s. 161).

Özünde kadın olan gemi, kış tarafındaki ışığın bir erkek tarafından yakılmamasıyla namusunu kaybetmiş ve erkek diliyle namussuz kadın olarak nitelendirilen “kötü kadın” durumuna düşmüştür. Burada ataerkillikle beraber şekillenen namus kavramının kayganlığı da ortaya çıkmıştır. Ataerki dizge çerçevesinde üretilen bu kavram, yine bu dizge çerçevesinde yok edilmektedir.

Amat’ın anlatısı, gemideki erk savaşı etrafında şekillenmektedir. Buna göre *Diyavol Paşa*’dan sonra erk hiyerarşisinin ikinci basamağında yer almak, gemideki her erkeğin hayali dahilindedir. Ancak bu ayrıcalığı kazanabilecek erkekler ancak *Ali Reis* ve *Süleyman Reis*’tir. Bu ikili arasındaki ilişkide rekabet ana eksenidir. Anlatıda *Süleyman Reis*’in erk sahibi konumuna yükselmesi *Ali Reis*’i isyana sevk etmiştir. *Ali Reis*’in isyanı, şeytanın Adem’in yaratılışından sonra Allah’a isyan etmesine benzemektedir. Şeytan da aynı haset duygularıyla isyan etmiş ve Adem’in kendisinden farklı bir konuma yerleştirilmesini hazmedememiştir. Burada *Süleyman Reis* Ademleştirilmiştir.

Romandaki erk konumlarının kaygan bir zemini vardır. Buna göre reis olarak saygı gören *Ali Reis*’in, artık herhangi bir erk sahipliğinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Bu sahiplik, bir anda daha güçlü bir erk sahibi tarafından yerle bir edilmiştir. Romanın ilerleyen bölümlerinde okuyucu *Süleyman Reis*’in de elinde bulundurduğu erkini nasıl kaybettiğine şahit olmaktadır:

Gemi hekimi İbrahim Bey, ‘sinir buhranı geçirdiği’ için kamaradan çıkması yasaklanan Kırbaç Süleyman’ı *Diyavol Paşa* Hazretlerinden aldığı emir gereği muayene ediyordu. Mürettebat böyle bir hastalığı hiç de hoş karşılamazdı. Onlara göre en ‘erdemli’ illet ‘kurşun ya da kılıncı yarası’, en rezili ise sinir zayıflığıydı. Süleyman’ın yüzü öfkeden kıpkırmızı kesilmişti. (Anar, 2009c, s. 173). Süleyman kış güvertede görününce, mürettebatın acıma ve alay dolu bakışlarını üzerinde hissetti. Hayatlarını ölmek ve öldürmek üzerine kuran bu adamlar, bir sinir zaafını asla affetmezlerdi. (Anar, 2009c, s. 186)

Burada *Süleyman Reis* kadınsılaştırılarak erk sahipliği elinden alınmıştır. Ataerki algı çerçevesinde genelde kadınlara atfedilen sinir zayıflığının neden olduğu buhran hali, söz konusu *Süleyman Reis* olduğunda gemideki erkekler tarafından hoş karşılanmamaktadır. Kimi zaman *Diyavol Paşa* dışındaki bütün gemi erkekleri üzerinde söz sahibi olan *Süleyman Reis*’in de gücü yok edilmiş, kadınsılaştırılarak elinden alınmıştır.

Erkek olarak varlık bulan *Süleyman Reis* karakteri, yaşamını yitirme korkusuyla baş edememekte ve anlatı boyunca ölümsüzlük iksirini aramaktadır. Dünya üzerinde erkekliğin kendisine tanıdığı hakimiyeti ölüm karşısında kaybetmek bu karaktere ağır gelmektedir. Bu duygu iki duruma işaret eder: Birincisi karakter erkeklik çerçevesinde kazandığı hakimiyeti kaybetmek istememekte bunu kendisine yedirememektedir, ikincisi ise erkeklik özellikleri baskın olarak betimlenen bu karakter aynı zamanda erkeklikle bağdaşmayan bir duyguyla yani korkuyla ölümü karşılamaktadır.

Süleyman Reis ölümsüzlük bilgisini edinebilmek adına *Diyavol Paşa*'nın kamarasındaki yasakla yüzleşmek zorundadır:

Mademki ölümün ve ölümsüzlüğün bilgisine erişmek istiyorsun, kamarama istediğin zaman girebilir, arzu ettiğin her kitabı okuyabilirsin. Ama şu kitap hariç!" (...)“Her ne olursa olsun, yerle gök bir araya gelse bile, zinhâr bu kitaba dokunmayasın! Diğer kitapları istediğin gibi aç, karıştır, oku. Ama yerle gök bir araya gelse dâhi bu kitaba katiyen dokunma! Sakın! (Anar, 2009c, s. 94).

Yukarıda bahsedildiği gibi *Ali Reis*'in isyanı karşısında Ademleştirilen *Süleyman Reis*, burada da Adem'in yasak elma karşısında düştüğü durumla karşı karşıya kalmaktadır. Yaygın söyleme göre şeytanın aklını çeldiği Havva'nın Adem'i kandırmasıyla cennetin yasak ağacından elma yiyen Adem'le, *Diyavol Paşa*'nın söylediği kitaba dokunmaması gereken *Süleyman Reis* aynı konumdadır. Ancak Adem'den farklı olarak *Süleyman Reis* aklını çelen Havva faktörüne sahip değildir. *Süleyman Reis*, ölümsüzlük bilgisine ulaşma arzusu ve bu bilginin merakıyla yasağa yönelmektedir. *Agamben*'in de bahsettiği üzere, “yasaklama bir ilişki biçimidir” (2001, s. 44). Yasak bir tabudur ve bu tabuyu ihlal etmenin sonucunda gelecek olan tehlike ve cezalar bulaşıcıdır. *Süleyman Reis* için de önüne konulan yasak, ölümsüzlüğe ulaşabilme ihtimali taşıması açısından kendi içinde bir isyan içeriği taşır. Tıpkı Adem'in yasağı delmesinin sonucunda lanetlenen insanlık gibi *Süleyman Reis*'in de isyan sonucu yasağı delmesi, *Amat*'ın lanetlenmesine yol açmakta ve bu çerçevede de *Süleyman Reis* de dahil tüm insanlar bu uğursuzluğa mahkûm olmakta ve tamamen yok olmaktadır.

Anlatılarda tamamıyla erkek mekânı olarak kurgulanan meyhanelerde kadına rastlamak güçtür. *Amat* romanında kurgulanan meyhanede kızıl dudaklı, zülüfleri göğsüne kadar inen afet gibi bir delikanlı köçeklik yapmaktadır². Aslında, köçeği betimleyen ifadeler, toplumsal cinsiyet konumlanışında o kadar kadınlara aittir ki, yazarın köçeğin bir “delikanlı” olduğunu belirtmesi farz olmuştur. Osmanlı toplumunda gerek sarayda gerekse bu tip mekanlarda, delikanlı köçeklerle karşılaşmak mümkündür. Bu ilişkiler yine erkek mekanlarında erkekleri eğlendirmek adına gerçekleşmektedir. Köçeğin kendisi de bir erkek olan bu eğlence şeklinde temel amaç, daha üst sınıfta konumlanan erkeklerin eğlenmesidir.

Yazarın anlatılarında betimlenen meyhane ve sokakların dışında *Amat* romanında geçen iç mekân tasviri de dikkat çekicidir. Ana karakterlerden *Süleyman Reis*'in kaptanla görüşmek üzere girdiği, kaptana ait olan kamaranın betimlenmesinde mekânın erkeğe ait olduğunu belirten göstergeler vardır. Oda, her şeyden önce ıvır zıvırla doludur ve içeride sabit olan hiçbir şey yok gibidir. Bunun dışında odanın dağınıklığı ve bulunan silahlar erkek mekânı olduğuna dair göstergeler olarak karşımıza çıkar. Ancak erkek mekânı olarak nitelendirdiğimiz bu odada kadına ait sayabileceğimiz göstergeler de mevcuttur. Başlangıçta erkek dizgesi olarak tanımlanan oda, kadına ait simgelerin girmesiyle bir anda sarsılmıştır. Toplum hayatında erkek mekanlarına dalan kadın ya da kadına ait göstergeler de aynı yıkıma yol açabilmektedir. Ataerkilliğin tüm kabuğuyla kaplanan bu mekanlar, kadın ve kadınla ilgili her şey tarafından bir anda kırılabilir.

Tıpkı Puslu Kıtalar Atlası'nda olduğu gibi *Amat* isimli romanın anlatısında da hiyerarşik bakımdan üst konumda kurgulanan erkeğin erkekliği bu kalıplarca sorgulanabilmektedir. Metnin ana karakterlerinden *Diyavol Paşa* da otoritesinden beklenen aksine kısık bir ses tonuna sahiptir. *Diyavol Paşa* aynı zamanda köse ve seyrek bıyıklı olması itibarıyla beklenen güçlü erkek görünümünden uzaktır. Ancak bu karakterin erk sahibi olması diğer karakterler tarafından erkekliğinin sorgulanmamasına yol açmaktadır. Bir erk etrafında şekillenen, “beklenen erkek olma” özellikleri, eksik kalsa ve tamamlanmasa bile sahip olunan güç bunu kapatmakta ve görünmez kılabilir.

² Bkz. Anar, 2009d, s. 17

Suskunlar

Yazarın beşinci romanı 2007 yılında yayımlanan *Suskunlar*'dır. *Suskunlar*, hakikate ulaşmanın yolunu bu kez de musiki de arayan insanların hikayesinden oluşmaktadır. *Suskunlar* yazarın musiki konusundaki yetkinliğini sunduğu güçlü kurgusuyla karşımıza çıkmaktadır. Bu romanda da anlatıda düş ile gerçeklik arasında bir karmaşa yaratılmakta ve metin bu anlamda gizemini korumaktadır. Bu anlatıda da niceliksel olarak hayli fazla erkek karakterle karşılaşırız. Bu anlatıda erkeklerin yanı sıra belki de ilk kez metne gömülmemiş bir kadın karakterle *Nevâ* karakteriyle karşılaşırız.

Suskunlar romanında da yazarın diğer romanlarında özellikle *Kitab-ül Hiyel*'de olduğu gibi din temeline dayanan vurgular vardır. Din, yaşanan toplum tipinde en çok saygı duyulan alana işaret etmektedir. Romanın başında bir din alimi olduğu düşündürülen *Hacı İskender*'e duyulan saygı da din çerçevesinde sunulmaktadır:

Hacı İskender yahut Pereveli İskender Efendi, nasıl söylemeli, hem cüce denilecek kadar kısa boyluydu. Ayrıca, ölü birer ahtapotu andıran elleri tâ dizlerine kadar sarkardı. Çok kısa boylu olduğu için, bazı haddini bilmez gafiller ondan bahsederlerken “Cüce Efendi” gibi çirkin bir tâbir kullanır, diğer bazı densizler de bu efendinin boyunun yedi karış olduğunu söylerlerdi. Ama iddiaları galiba gerçektir. Doğrusunu söylemek gerekirse, abartıldığı kadar değil ama, Hacı İskender'in boyu yedi karıştan az buçuk fazla gibiydi. Fakat dizlerine kadar inen kolları bir pehlivanınki kadar uzundu. Hele, tekrar etmek gerekirse, çok uzun parmaklarından dolayı örümceğe benzeyen, kocaman elleri vardı. Evet! Hacı İskender Efendi'nin ölü ahtapot misâli koskoca elleri altı parmaklıydı. Sağ elinin işaret parmağına geçirilmiş görünen demir kılıfı, herhâlde ona ya bir hekim ya da bir büyücü tavsiye etmişti. Ancak mahalle sâkinleri onun bu kusurunu bir uğursuzluk belirtisi olarak görmekten ziyâde, Allah vergisi bir meziyetin nişânı olarak yorumladılar. Çünkü Allah'ın her işinde olduğu gibi, bunda da bir hayır olsa gerekti. Besbelli ki, cüceliğinde de ders, ibret alınacak esrârengiz bir husus olmalıydı. Öyleyse, sırf bu özellikleri nedeniyle onu Yeni Saray'da, Padişah Efendimiz'i eğlendiren cücelere benzetmek insâfsızlık olurdu. Çünkü Hacı İskender asık suratlı, vakûr, gözlerinde imân ışıklarının oynadığı bir din âlimiydi. (Anar, 2009d, s. 47).

Kurgulanan *Hacı İskender* karakteri yine yazarın diğer anlatılarında karşılaştığımız gibi ataerkil sistemin fiziksel anlamda kurguladığı “erkek” tipine benzememektedir. Aksine *Hacı İskender* bu anlamda bir üstünlükten çok eksiklikleri olan bir erkektir. Bu açıdan bakıldığında beklenen erkek tipini taşıyaması nedeniyle *Hacı İskender*'in diğer erkekler tarafından alay konusu olabilmesi bu toplum tipi için çok olağandır ancak söz konusu *Hacı İskender* olunca durum böyle cereyan etmemektedir. Evet, *Hacı İskender* beklenen fiziksel özelliklerden uzaktır ancak bunu din alimi olmasıyla kapatmaktadır. Fiziksel görünüş gibi beklenen ataerkil gerekliliğin yerini, din alimi olmak gibi bir diğeri almaktadır. Böylelikle, Tanrı'nın simgesel olarak dünyadaki varlığını sürdürdüğüne inanan erkek, her şeyden önce bu inanış temelinde *Hacı İskender*'e saygı duymaktadır.

Suskunlar'da aşk ve kadın temalı bir konu işlenmiş ve romanın sonu da bu temayla şekillenerek bitmiştir. *Nevâ*, bahsedilen aşk duygusunun ana karakteridir çünkü hem *Cüce Efendi* (*Hacı İskender*) hem de *Davut Nevâ*'ya aşıktır. Ancak fiziksel özelliklerinden dolayı hiçbir zaman *Nevâ*'yla olamayacağını bilen *Cüce* bu aşk duygusunun yerini ölümsüzlükle kaplamak zorunda kalmıştır. Yazarın diğer romanlarında olduğu gibi güç ve iktidar tutkusu bu kitapta da belirgindir. Bu tutku *Cüce Efendi* etrafında şekillendirilmiştir. *Cüce* karakteri de yazarın kurguladığı tüm diğer ana karakterlerle benzer olarak mutlak bir iktidarın peşindedir. Bu mutlak iktidarın yolu da tıpkı *Amat*'taki *Süleyman Reis*'in arzuladığı gibi ölümsüz olmaktan geçmektedir.

Sonuç

İhsan Oktay Anar, “güçlü” erkek imgesi etrafında şekillendirdiği tüm karakterlerini, romanların sonunda tutkunu oldukları iktidar vasıtasıyla acizleştirerek yok etmektedir. Ayrıca romanlarda karşımıza çıkan erkekler, tıpkı ataerkil toplum yapısında olduğu gibi güçlü bir

iktidar konumu elde etseler ya da iktidar için beklenen özelliklere sahip olsalar bile, bu konumları kurgu çerçevesinde bir anda yerle bir olabilmektedir.

Romanlarda karşımıza çıkan erkek karakterlerinin en önemli özelliklerinden bir diğeri de kadınlarla kurdukları temasın bir şiddet çerçevesinde gelişmesidir. Bu ilişki, *Amat* romanında *Süleyman Reis*'in karısının ölümü esnasında acı çekmesini engellemek amacıyla onu vurması şeklinde karşımıza çıkarırken, *Kitab-ül Hiyel*'de de cinsellik çerçevesinde gelişen kadın erkek ilişkisi yine bir tahakkümü içermektedir. Bilindiği gibi *Calûd* karakterinin *Esmeralda* ile olmasını arzuladığı ilişkisi *kınalı kekliklere pençelerin geçirilerek kanatılması* şeklinde simgelenmektedir.

Amat'ta düşman gemiyi atlatmak amacıyla söndürülen fener ile bozulan mertlik bir diğeri romanda yani *Kitab-ül Hiyel*'de *Yâfes Çelebi*'nin alışılmış tarzın dışında bir silah üretmesiyle bozulabilmektedir. Erkek dünyasının ritüellerine ters olarak ortaya çıkan bu olaylar karşısında sorumlu olan erkek karakterler, içinde buldukları topluluk tarafından cezalandırılmaktadır. Kendi erkeklik konumlarına sahip olamayan bu erkeklerin cezalandırılmasının esas amacı, diğeri erkeklerin de sahip oldukları erkeklik konumlarına bir tehlike oluşturmalarıdır. Mertlik ve yiğitlik ritüelini ihlal eden her iki karakter de bunun sonucunda içinde buldukları topluluk tarafından dışlanmaktadır.

Yazarın tüm kitaplarında tek tanrılı dinlerin etkisi açıkça görülmektedir. Bu durum sonucunda genelde yaratıcının erkek olduğuna dair geliştirilen inanış, otoritenin doğası ve iktidarın yapısı açısından karakterleri etkilemektedir. Roman karakterlerinin hemen hepsinin erkek olmasının altında yatan sebep bu iktidarın ancak erkeklerde konumlanabilmesidir. Romanlardaki erkek karakterlerin kadınlara oranla neden bu kadar fazla olduğunu anlayabilmek adına *Saraçgil*'e başvurmak anlamlıdır.

Müslüman cemaatin toplumsal cinsellik açısından en belirleyici özelliği kadın ve erkeğin yaşam mekânları, devingenlikleri ve üstlendikleri roller açısından birbirlerinden net bir biçimde ayrı tutulmalarıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Müslüman toplumu iki ayrı alt evrene bölünmüştür: Askerî, dinî ve iktidar ilişkilerinin hakîm olduğu, erkekler için *dış* evren ile aile, cinsellik ve ev içi yaşamı kapsayan *iç* dünya. Bu bölünme, toplumsal alanı özel alandan net bir biçimde ayıran en önemli faktör olduğu gibi, Müslüman toplum içerisindeki en önemli (...) ikilemlerinden biridir. (Saraçgil, 2005, s. 36).

Dinsel inanışlara bağlı olarak, kadının *iç* dünyaya erkeğinse *dış* dünyaya ait olması romanlardaki erkeklerin kadınlara oranla fazla olmasının bir diğeri nedenidir. Romanlarda anlatılan dünya *dış* dünyadır. Erkeklerin eviyle ilgili tahayyüllerle çok sık karşılaşmamakta, karşılaşıldığında ise ya o *iç* dünyada bir kadın olmamakta (*Suskunlar*'daki Kalın Musa ve oğullarının evi gibi) ya da kadınlar ataerkil motiflerle örülerek karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan kurgulanan zaman ve mekân açısından romanlardaki erkek karakterlerin çoğunlukta olması anlaşılabilir.

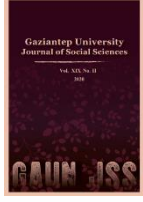
Yazarın romanlarında kurguladığı karakterler toplumsal yaşamda *dış* dünyaya ait karakterlerdir. Ancak karakterlerin *iç* dünyalarına yönelik olarak romanlarda ayrıntılı betimlemelere rastlanmaz. İlgi çekici durum şudur ki, karakterlerin *iç* dünyası ayrıntılı yansıtılmamasına rağmen erkeklerin erkeklikle olan ilişkisi gayet açıktır. Yazar roman kurgusunu oluştururken, karakterlerin *iç* dünyalarıyla değil de erkeklikle olan ilişkilerine değinmekte ve kurgusunu da o yönde geliştirmektedir.

Karakterlere ait bahsedilmesi gereken bir diğeri önemli husus, hepsinin bir amaç etrafında ve bir arayış içerisinde olmasıdır. Tüm romanlarda gerçek ve mutlak olana ulaşma çabası, arama ve bulmaya düşkün, teknik icatlara meraklı, buluş düşkünü karakterler çerçevesinde hayat bulmaktadır. Romanlardaki bu arayış çabası iyi niyetlerle beslenmemektedir. Tek tanrılı dinler çerçevesinde gelişen bu romanlardaki karakterler

Tanrı'nın iktidarının yeryüzündeki bir temsili olmakla yetinmemekte ve daha fazlasını istemektedir. Bu amaçla ölümsüzlük ve mutlak iktidar karakterler açısından elde edilmesi gereken çok önemli özelliklerdir. Ancak tüm romanlarda bu amaç etrafında ilerleyen erkekler sahip oldukları verili iktidarı da kaybederek tamamen yok olmaktadır.

Kaynakça

- Agamben, G. (2001). *Kutsal insan*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Anar, İ. O. (2009a). *Puslu kıtalar atlası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anar, İ. O. (2009b). *Kitab-ül hiyel*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anar, İ. O. (2009c). *Amat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anar, İ. O. (2009d). *Suskunlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baştürk Akca, E., Tönel, E. (2011). Erkek(lik) çalışmalarına teorik bir çerçeve: feminist çalışmalardan hegemonik erkeklığe. İçinde İ.Erdoğan (Ed.), *Medyada hegemonik erkek(lik) ve temsil* (ss.11-39). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Blank, H. (2008). *Bekâretin "el değmemiş" tarihi*. (E.Ergün, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berger P., Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası* (V.Öğütte, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Burr, V. (1995). *An introduction to social constructionism*. Londra: Routledge.
- Butler, J. (2008). *Cinsiyet belası* (B.Ertür, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ergun, Z. (2009). *Erkeğin yittiği yerde*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve iktidar* (I.Ergüden, O.Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gümüş, S. (2011). İhsan Oktay Anar: sözün, sözcüklerin, tarihin büyücüsü... *Notos*, (30), 19-21.
- İnci, H. (2011). Anar'ın romanlarında Bengal kaplanları. *Notos*, (30) (İhsan Oktay Anar Özel Sayısı), 31-34.
- Kenanoğlu, M. M. (2004). *Osmanlı millet sistemi: mit ve gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Lazar, M. (2005). *Feminist critical discourse analysis*. New York: Palgrave Macmillan.
- Saraçgil, A. (2005). *Bukalemun erkek*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stone, A. (2016). *Feminist felsefeye giriş* (Y. Cingöz, B.Tanrısever, Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Weinberg, D. (2014). *Contemporary social constructionism*. Philadelphia: Temple University.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Festival Kalitesinin Davranışsal Niyete Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma

A Research to Determine the Effect of Festival Quality on Behavioral Intention

Metin SÜRME^a *

^a Öğr.Gör.Dr., Gaziantep Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu, Seyahat- Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9810-7073

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Aralık 2019

Kabul tarihi: 13 Mart 2020

Anahtar Kelimeler:

Festival kalitesi,

Davranışsal niyet,

GastroAntep

ARTICLE INFO

Article History:

Received December 27, 2019

Accepted March 13, 2020

Keywords:

Festival quality,

Behavioral intent,

GastroAntep

ÖZ

Gerçekleştirilen bu araştırmada, festival kalitesinin davranışsal niyete etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Gaziantep'te düzenlenen Uluslararası Gaziantep Gastronomi Festivali'ne katılan 355 katılımcıya anket uygulanmıştır. Söz konusu anket formu festival çıkışında katılımcılara dağıtılmış ve anketi doldurmaları istenmiştir. Araştırma sonucunda personel kalitesi, yiyecek-içecek kalitesi, bilgilendirme, davranışsal niyet ve subjektif norm olmak üzere 5 faktör ortaya konmuştur. Davranışsal niyet değişkeninin en yüksek ortalamaya sahip olduğu, bilgilendirme değişkeninin ise en düşük ortalamaya sahip olduğu görülmüştür. Bağımsız değişkenler ele alındığında "personel kalitesi, subjektif norm, yiyecek-içecek kalitesi ve bilgilendirme" değişkenlerinin davranışsal niyeti etkilediği görülmüştür. Bununla beraber katılımcıların bir gastronomi festivalinde en çok yiyecek-içecek kalitesine önem vermesi ise araştırmada dikkat çeken önemli bir sonuç olmuştur.

ABSTRACT

In this study, it was aimed to determine the effect of festival quality on behavioral intent. In this context, a questionnaire was applied to the participants of the International Gaziantep Gastronomy Festival in Gaziantep. In this context, a questionnaire was applied to 350 participants who participated in the International Gaziantep Gastronomy Festival held in Gaziantep. As a result of the research, 5 factors such as personnel quality, food and beverage quality, information, behavioral intention and subjective norm were determined. It was seen that the behavioral intention variable had the highest mean and the information variable had the lowest mean. When the independent variables are considered, it was seen that the variables of "personnel quality, subjective norm, food-beverage quality and information" affect the behavioral intention. On the other hand, the importance of food and beverage quality at a gastronomic festival was an important result of the research.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: surmetin@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Festivals, one of the fastest growing types of events, have been increasing in number, variety and popularity since the 1980s (Getz, 2008; Yang, Gu, and Cen, 2011). Festivals are accepted as an effective strategy to obtain economic, social and cultural benefits for destinations (Grappi and Montanari, 2011). Festivals; it is seen as a way of ensuring economic development, creating a positive image, increasing the demand for tourism, spreading tourism in four seasons, and increasing the life and pride of the local people. (Getz, 2008; Grappi and Montanari, 2011; Lee, 2014; Akhoondnejad, 2016). Festivals are defined as activities organized in formal periods, programs organized for entertainment purposes, and activities to celebrate a certain idea or event publicly. In another definition, festivals; It is a series of shows and events whose time, place and theme are specified beforehand (Bilgili et al., 2012, s. 118). However, festivals are also known as a good way to increase sustainable tourism by providing information about unique cultural heritages, ethnicities and local traditions-traditions (Lee, Lee ve Choi, 2011; Yoon, Lee and Lee, 2010; Akhoondnejad, 2016). Festivals play an important role in the tourism industry for two major reasons. First, people are always looking for meaning in their lives. For this reason, individuals travel to be a part of a festival. Festivals create memories and experience for the participants. Secondly, festivals are economic gains for the local community in a destination. Visitors of a festival; participates in touristic activities such as accommodation, food and beverage and purchases souvenirs. Festivals are considered as cultural and social phenomena and often serve as destination marketing tools (Andersson et al., 2013). In the last two decades, festival research has been more involved in the field of activity tourism literature (Vesci and Botti, 2019). As a result, the studies dealing with the "tourism and festival" facts are gaining importance day by day. The research of the festival quality in the international arena started with Crompton and Love (1995). Boyacıoğlu and Elmas, (2019) on the research they have done and have studied tourism festivals in Turkey and stated that they had published 108 issues of work at the national level between 2019 and 2005 about it. It was observed that these studies consisted of 64 articles, 31 papers, 10 theses and 3 books. It was observed that the first study on this subject was carried out in 2005 and has gained speed since 2013.

Festivals is an alternative tourism type that creates demand for destinations that want to get a share from tourism, contributes to regional development and repeats over time (Albayrak, 2013, s. 79). Festivals are part of contemporary life that appeals to different tastes and age groups (Wood, 2019, s. 323). Successful festivals contribute to the local economy and create new business opportunities. The return of hosting festivals can reach neighboring regions and the whole country (Kim, Han and Chon, s. 2008). More specifically, festivals provide a range of off-market benefits, including positive images of the host community and improving the quality of life of the community (Kim, Choe, Petrick, 2018). Festivals also help protect local heritage resources with the income they generate. The success of a festival covers a wide range of activities, such as cooking and serving, building tents and other facilities (Blichfeldt and Halkier, 2014; Jaeger and Mykletun, 2009; Giritlioğlu, Olcay and Özekici, 2015).

The research focuses on the GastroAntep festival held in Gaziantep. Gaziantep, in 2015, UNESCO (UNESCO Creative Cities Network) is the first city involved in the field of gastronomy from Turkey. Gaziantep, which is on the way to become a brand city with gastronomic tourism in the societal years, maintains this feature of the GastroAntep festival in the province (<http://gastroantepfest.com/tr>). In the light of this information, the aim of this study was to evaluate the service quality of the GastroAntep festival held in Gaziantep. In addition, the study reveals whether the quality of the festival service affects behavioral intent.

In this study, it was aimed to determine the effect of festival quality on behavioral intent. In order to realize this aim, the research questions of Vesci and Botti (2019) were used. The research was carried out with 355 participants attending the GastroAntep festival held in Gaziantep. The research data were obtained by interviewing the exhibitors face-to-face. As a result of the factor analysis carried out, 5 factors were revealed, namely personnel quality, food and beverage quality, information, behavioral intent and subjective norm. In Vesci and Botti's (2019) research, it was observed that 7 factors emerged. However, the culture of the selected sample and the characteristics of the festival are thought to cause this situation.

In the study, it was seen that the quality of the staff positively affected the behavioral intention. In other words, as the quality of staff increases, behavioral intention increases. This result coincides with the results of the research conducted by Vesci and Botti (2019). In this context, it is recommended to train the personnel in the festival area with the support of universities.

In the study, it was seen that food-beverage quality positively affected the behavioral intention. Because the sample of the research consists of individuals participating in the food and beverage festival, this result is an expected result. The main motivation factor in participating in this festival is to recognize different food and beverage cultures. Therefore, food and beverage quality also has an impact on behavioral intent.

Another variable that positively affects behavioral intent is information. Therefore, it is possible to say that informing is also effective on behavioral intent. In this research, the factors affecting the quality of the festival were revealed. The findings of the research will guide the festival organizers and tourism sector representatives. However, the fact that the participants attached great importance to the quality of food and beverage at a gastronomic festival was an important result in the research. At this point, it is recommended to give more importance to food and beverage quality.

Giriş

En hızlı büyüyen etkinlik türlerinden biri olan festivaller, 1980'lerden bu yana sayı, çeşitlilik ve popülerlik bakımından artış göstermektedir (Getz, 2008; Yang, Gu ve Cen, 2011). Festivaller destinasyonlar için ekonomik, sosyal ve kültürel faydalar elde etmek için etkili bir strateji olarak kabul edilmektedir (Grappi ve Montanari, 2011). Festivaller; ekonomik gelişmeyi sağlama, olumlu imaj oluşturma, turizm talebini artırma, turizmi dört mevsime yayma, yerel halkın yaşamını ve gururunu artırmamın bir yolu olarak görülmektedir. (Getz, 2008; Grappi ve Montanari, 2011; Lee, 2014; Akhoondnejad, 2016). Festivaller, resmi olarak belirlenen dönemlerde yapılan etkinlikler, eğlence amacıyla düzenlenen programlar, halka açık bir şekilde belirli bir fikir veya olayı kutlama faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır (Quinn, 2009, s. 5). Diğer bir tanımda ise festivaller; gerçekleştirileceği zamanı, yeri ve teması önceden belirtilen gösteri ve etkinlikler dizisidir (Bilgili vd., 2012, s. 118). Bununla beraber festivaller, eşsiz kültürel miraslar, etnik kökenler ve yerel gelenek-görenekler hakkında bilgi edinmeyi sağlayarak sürdürülebilir turizmi artırmanın da iyi bir yolu olarak bilinmektedir (Lee, Lee ve Choi, 2011; Yoon, Lee ve Lee, 2010; Akhoondnejad, 2016).

Festivaller, iki büyük nedenden dolayı turizm sektöründe önemli bir rol oynamaktadır. Birincisi, insanlar her zaman hayatlarında anlam aramaktadır. Bu nedenle bireyler bir festivalin bir parçası olmak için seyahat etmektedirler. Festivaller, katılımcılar için anılar oluşturmada ve tecrübe edinmektedir. İkincisi ise, festivaller bir destinasyondaki yerel topluluk için ekonomik kazanç oluşturmaktadır. Bir festivalin ziyaretçileri; konaklama, yeme-içme, gibi turistik etkinliklere katılmakta ve hediyelik eşya satın almaktadır. Festivaller, kültürel ve sosyal fenomenler olarak değerlendirilmekte ve sıklıkla destinasyon pazarlaması araçları olarak hizmet vermektedir (Andersson vd., 2013).

Son yirmi yılda, festival araştırmaları, etkinlik turizmi alan-yazınında daha fazla yer almaktadır (Vesci ve Botti, 2019, s. 5). Bu neticede "turizm ve festival" olgularının bir arada ele alındığı çalışmalar gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Uluslararası alanda festival kalitesinin araştırılması Crompton ve Love (1995) ile başlamıştır. Boyacıoğlu ve Elmas (2019) yapmış oldukları araştırmada Türkiye'de turizm ve festival konularını incelemiş ve bu konuda 2005 ile 2019 yılları arasında ulusal ölçekte yayınlanmış 108 eser olduğunu belirtmişlerdir. Bu çalışmalardan 64 makale, 31 bildiri, 10 tez ve 3 kitaptan oluştuğu görülmüştür. Bu konuda yapılan ilk çalışmanın 2005 yılında gerçekleştirildiği, 2013 yılından itibaren hız kazandığı görülmüştür.

Araştırma, Gaziantep ilinde düzenlenen GastroAntep festivaline odaklanmaktadır. Gaziantep, 2015 yılında UNESCO'nun (Unesco Creative Cities Network) Türkiye'den gastronomi alanında dahil olan ilk şehirdir. Son yıllarda Gastronomi turizmi ile bir marka kent olma yolunda ilerleyen Gaziantep bu özelliğini düzenlenen GastroAntep festivali ile de sürdürmektedir (<http://gastroantepfest.com/tr>). Bu bilgiler ışığında, gerçekleştirilen çalışmada Gaziantep'te düzenlenen GastroAntep festivalinin hizmet kalitesinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bununla beraber çalışmada festival hizmet kalitesinin davranışsal niyete etki edip etmediği de ortaya konmuştur.

Yiyecek-İçecek Festivallerinde Davranışsal Niyeti Etkileyen Faktörler

Festivaller turizmden pay almak isteyen destinasyonlar için talep oluşturan, bölgesel kalkınmaya katkı sağlayan ve zaman içinde tekrarlanan alternatif turizm türüdür (Albayrak, 2013, s. 79). Festivaller, farklı zevklere ve yaş gruplarına hitap eden çağdaş yaşamın bir parçasıdır (Wood, 2019, s. 323).

Başarılı festivaller yerel ekonomiye katkıda bulunmakta ve yeni iş fırsatları oluşturmaktadır. Festivallere ev sahipliği yapmanın getirisi, komşu bölgelere ve tüm ülke

geneline ulaşabilmektedir (Kim, Han ve Chon, 2008). Daha spesifik olarak, festivaller, ev sahibi topluluğun olumlu imajları ve topluluğun yaşam kalitesinin artırılması dahil olmak üzere bir dizi pazar dışı faydalar sağlamaktadır (Kim, Choe, Petrick, (2018). Festivaller aynı zamanda yerel miras kaynaklarını, elde ettikleri gelirle korumaya yardımcı olmaktadır.

Bir festivalin başarısı, yemek pişirmek ve servis yapmak, çadırlar ve diğer tesisler kurmak gibi çok çeşitli faaliyetleri kapsamaktadır (Blichfeldt ve Halkier, 2014; Jaeger ve Mykletun, 2009; Giritlioğlu, Olcay ve Özekici, 2015). Bu nedenle, personelin niteliği yiyecek-içecek kalitesi, manzara, festival atmosferi ve düzenlenen eğlenceler müşteri davranışları ve davranışsal niyet üzerindeki etkisi bakımından analiz edilmesi gereken konular arasında yer almaktadır. Çalışmanın bu kısmında festival turizm olgusunu alan çalışmalar incelenmiş ve özetleri gösterilmiştir.

Kim, Choi, Agrusa, Wang ve Kim (2010), aile karar vericilerin festivale katılımı üzerine bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda erkeklerin seyahat rotalarına karar verme ve benzin doldurma dâhil ulaşım ile ilgili faaliyetlere daha aktif şekilde katıldığı ortaya konmuştur. Bununla beraber kadının bir festival yerinde hediyelik eşya alımında en aktif karar verici olduğu görülmüştür. Aynı zamanda bir mekâna ya da eve doğru giderken bir restoran ya da menü seçerken, kadının güçlü bir karar verici olduğu da ortaya konmuştur.

Gannon, Taheri ve Olya, (2019), festivallerde deneyimsel satın almayı etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla Kapadokya bölgesinde 32 kişi ile bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda ilk kez ve tekrar eden ziyaretçilerin festival tüketimine ilişkin farklı algılara sahip oldukları görülmüştür.

Jepson, Stadler ve Spencer, (2019), festivallerin aile bağları üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığını ortaya koymak amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda festivallere katılım ve ailevi bağ arasında çok güçlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Bir festivalde oluşturulan olumlu anılar, ailenin üyeleri arasında daha güçlü bir bağın geliştirilmesine yardımcı olduğu görülmüştür.

Payini, Ramaprasad, Mallya, Sanil ve Patwardhan, (2019), gıda festivali bağlamında yeniden ziyaret etme niyetini değerlendirmek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda yer, uygun fiyat, gıda kalitesi, altyapı, mekan ambiyansı, hizmet kalitesi, zamanlama ve festivalin süresi ve büyüklüğü tekrar ziyaret etme eğilimlerinin öncüleri olduğu görülmüştür.

Lee, Sung, Suh ve Zhao, (2017), yemek festivaline katılmanın, deneysel tüketim değerini, genel memnuniyetini ve bir destinasyona olan sadakati nasıl etkilediğini ortaya koymak amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda olumlu bir destinasyon imajı oluşturmada festivallerin önemli olduğu görülmüştür. Bu nedenle, festival katılımcılarına çeşitli yiyecek seçenekleri, sosyalleşme fırsatları, mükemmel atmosfer ve sorunsuz lojistik seçenekleri sunulmasının önemli olduğu ortaya konmuştur.

López-Guzmán, Uribe Lotero, Perez Galvez ve Rios Rivera, (2017), gastronomi festivalini ziyaret etme nedenlerini ortaya koymak amacıyla, Ekvador Guayaquil şehrinde bir gastronomi festivalini ziyaret eden turistler ile bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda festivallerin, turistik yerlerin kültürü hakkında daha fazla bilgi edinmek ve arkadaşlar ve/veya aile üyeleri ile kişilerarası ihtiyaçları karşılamak için bir araç olarak kullandığı görülmüştür.

Choo, Ahn ve Petrick, (2016), mevcut festival katılımcılarının festivali yeniden ziyaret etme nedenlerini ortaya koymak amacıyla Güney Kore'nin Nonsan şehrinde düzenlenen Nonsan Çilek Festivali katılımcıları ile bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda arkadaş çevresinin festivali tekrar ziyaret etme niyetleri üzerinde etkisi olduğu görülmüştür.

Yöntem

Gerçekleştirilen bu çalışmada festival kalitesinin davranışsal niyete etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için Vesci ve Botti'nin (2019) araştırma sorularından faydalanılmıştır. Araştırma Gaziantep'te düzenlenen GastroAntep festivaline katılan 355 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri katılımcılarla festival çıkışı yüz yüze görüşülerek elde edilmiştir.

Araştırma hipotezlerini test etmeden önce Faktör analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir. Elde edilen yeni değişkenler sırasıyla personel kalitesi, subjektif norm, davranışsal niyet, yiyecek-içecek kalitesi ve bilgilendirme olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 1: Faktör Analizi

İfadeler	Faktörler				
	1	2	3	4	5
Personel isteklere hızlı cevap verdi.	,842				
Personel, festival hakkında iyi bilgiye sahipti.	,803				
Personel nazik ve kibardı.	,796				
Bu festivalden genel olarak memnunuz.	,551				
Bu festival genel olarak eğlenceliydi.	,484				
Görüşlerine değer verdiğim insanlar bu festivali ziyaret etmem konusunda hemfikirdi.		,835			
Ailem bu festivali ziyaret etmem gerektiği konusunda hemfikirdi.		,784			
Benim için önemli olan çoğu insan bu festivali ziyaret etmemi tavsiye ediyor.		,773			
Bu festivali bir dahaki sefere kesinlikle tekrar ziyaret edeceğim.		,571			
Hiçbir şey bu festivali ziyaret etmemi engelleyemez			,737		
Bu festivali bir dahaki sefere tekrar ziyaret etmeye yönelik planım var.			,678		
Gelecek yıl bir yemek festivaline katılmayı seçersem, muhtemelen bu etkinliği seçeceğim.			,677		
Bu festivali ziyaret etmek tamamen benim isteğimdi.			,624		
Bu festival genel olarak iyiydi.			,543		
Bu festival kaliteli yiyecek-içecek sundu.				,877	
Bu festival yüksek kalitede yerel ürünler sundu.				,827	
Festivalde yön levhaları yeterliydi.					,842
Festival alanı içindeki bilgi yeterliydi.					,818
Hazırlanan broşürler iyi kalitedeydi.					,635
Cronbach's Alpha Katsayısı	,903	,853	,842	,908	,759

Bulgular

Araştırmanın bu başlığında verilerden elde edilen bulgular gösterilmiştir. Buna göre katılımcıların tanıtıcı özelliklerine ilişkin bulgular, değişkenlerin aritmetik ortalama ve standart sapmalarına yönelik bulgular, korelasyon analizine yönelik bulgular ve regresyon analizi yer almaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların tanıtıcı özelliklerine ilişkin bulgular

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Gelir	Frekans	Yüzde
Kadın	150	42,3	2000 TL ve altı	177	49,9
Erkek	205	57,7	2001-3500	43	12,1
Yaş	Frekans	Yüzde	3501-5000 TL	89	25,1
18-29	135	38,0	5000 TL ve üzeri	46	13,0
30-39	61	17,2			
40-49	122	34,4			
50 ve üzeri	37	10,4			

Tablo 2'ye göre katılımcıların 205'i (%42,3) kadın ve 150'si (%57,7) ise erkektir. Katılımcıların yaş aralığına bakıldığında 135'i (%38) 18-29, 122'si (%34,4) 40-49, 61'i

(%17,2) 30-39 ve 37'si (%10,4) ise 50 ve üzeri yaş aralığındadır. Katılımcıların gelir düzeyine bakıldığında 177'si (%49,9) 2000 TL ve altı, 89'u (%25,1) 3501-5000 TL, 46'sı (%13,0) ve 43'ü (%12,1) ise 2001-3500 TL gelire sahiptir.

Tablo 3: Değişkenlerin aritmetik ortalama ve standart sapmalarına yönelik bulgular

	Personel kalitesi	Subjektif norm	Davranışsal niyet	Yiyecek-içecek kalitesi	Bilgilendirme
Ortalama	3,7570	3,6937	3,8507	3,8380	3,4554
Standart Sapma	,77702	,80407	,73085	,92736	,80066

Tablo 3'te davranışsal niyet değişkeninin ($x=3,85$) en yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla yiyecek-içecek kalitesi ($x=3,83$), personel kalitesi ($x=3,75$) ve subjektif norm ($x=3,69$) izlemektedir. Bilgilendirme değişkeninin ise ($x=3,45$) en düşük ortalamaya sahip olduğu görülmüştür.

Araştırmada davranışsal niyet, personel kalitesi, subjektif norm, yiyecek-içecek kalitesi ve bilgilendirme değişkenleri aralarında ilişki olup olmadığını ve ilişkinin yönünü araştırmak için korelasyon analizi gerçekleştirilmiş sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Korelasyon analizine yönelik bulgular

	Personel kalitesi	Subjektif norm	Davranışsal niyet	Yiyecek_ içecek kalitesi	Bilgilendirme
Davranışsal niyet	Pearson Korelasyon Sig. ,662**	,699**	1	,533**	,400**
		Sig. ,000	,000	,000	,000

Tablo 4'te davranışsal niyet ile personel kalitesi, subjektif norm, yiyecek-içecek kalitesi ve bilgilendirme arasında bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu ilişkinin pozitif yönde olduğu görülmektedir.

Araştırmadaki davranışsal niyet değişkeninin bağımlı personel kalitesi, yiyecek-içecek kalitesi, subjektif norm ve bilgilendirme değişkenlerinin ise bağımsız değişken olarak alındığı bir regresyon analizi yapılmıştır. Analize geçmeden önce regresyon için gerekli varsayımların karşılanıp karşılanmadığına bakılmıştır. Bunun için verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Aynı zamanda Durbin-Watson değeri hesap edilmiş ve bu değer 1,527 olarak bulunmuştur. Hata terimleri arasında otokorelasyon olmadığı anlaşılmıştır.

Tablo 5: Regresyon Analizi

Bağımlı değişken: Davranışsal niyet $R^2:0,617$, $F: 141,130$, $p<0,005$					
	B	Std. hata	Beta	t	sig
(Sabit)	,575	,146		3,943	,000
Personel kalitesi	,249	,044	,264	5,615	,000
Subjektif norm	,414	,037	,455	11,081	,000
Yiyecek-içecek kalitesi	,109	,033	,138	3,323	,001
Bilgilendirme	,115	,034	,126	3,392	,001

Regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir. Tablodan görüleceği üzere model bir bütün olarak anlamlı çıkmıştır. Belirlilik katsayısı değeri $R^2 =0,617$ olarak hesap edilmiştir. Bağımsız değişkenler bağımlı değişkenin %61'inin açıklamaktadır. Bağımsız değişkenler ele alındığında "personel kalitesi, subjektif norm, yiyecek-içecek kalitesi ve bilgilendirme" değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür.

Sonuç

Festivaller, turizm talebini artırabilmek ve rekabette öne çıkabilmek için kullanılan önemli araçlardan biridir. Festivaller genellikle kültür sanat, gelenek görenek ve dinsel nedenler gibi çeşitli nedenlerle belirli bir bölgede ve belirli bir zamanda toplumun katılımı ile gerçekleştirilen kutlamalardır. Festivaller bir toplumun üyeleri tarafından o toplumun kendisi için gerçekleştirilmektedir. Festivaller, hem yerel halkı bölgede tutması hem de turistik çekicilik oluşturması bakımından önem taşımaktadır (Albayrak, 2013, s. 77-78). Bu kapsamda gerçekleştirilen bu çalışmada festival kalitesinin davranışsal niyete etkisi ortaya konmuştur. Araştırmada elde edilen sonuçlar ise aşağıda gösterilmiştir.

Araştırma, 2019 yılı Eylül ayında Gaziantep’de gerçekleştirilen Uluslararası Gaziantep Gastronomi festivaline gelen 150 kadın 205 erkek olmak üzere toplam 355 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda personel kalitesi, yiyecek-içecek kalitesi, bilgilendirme, davranışsal niyet ve sübjektif norm olmak üzere 5 faktör ortaya konmuştur. Vesci ve Botti’nin (2019) araştırmasında ise 7 faktör ortaya çıktığı görülmüştür. Ancak seçilen örneklemin sahip olduğu kültürün ve festivalin özelliklerinin bu duruma sebep olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada personel kalitesinin davranışsal niyeti pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Başka bir ifadeyle personel kalitesi arttıkça davranışsal niyette artmaktadır. Bu sonuç Vesci ve Botti’nin (2019) gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Bu kapsamda festival alanında bulunan personellerin üniversitelerden de destek alınarak eğitilmesi önerilmektedir.

Araştırmada sübjektif normun davranışsal niyeti pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Dolayısıyla bireyin yakınları tarafından oluşturulan baskının davranışsal niyeti artırdığını söylemek mümkündür. Bu sonuç daha önce gerçekleştirilen araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Planlanmış davranış teorisine göre bireyin önemli olarak kabul ettiği kişilerin, herhangi bir davranışa karşı tutumu olumlu ise bu tutum bireyi o davranışı gerçekleştirmeye itecektir (Baker ve White, 2010; Mercan, 2015). Bu noktada özellikle insanların festival giderken aileleriyle veya arkadaşlarıyla beraber hareket ettiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla birey için önemli olan bireylerin veya grupların (eşi, ailesi, arkadaşları, öğretmeni ve iş arkadaşları gibi), festival gitme davranışına niyet etmesinin belirleyicilerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmada yiyecek-içecek kalitesinin davranışsal niyeti pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Çünkü araştırmanın örneklemini yiyecek-içecek festivaline katılan bireylerden oluşması bu sonucun beklenen bir sonuç olarak ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu festivale katılımdaki temel motivasyon unsuru farklı yiyecek-içecek kültürünü tanımaktır. Dolayısıyla yiyecek-içecek kalitesi de davranışsal niyet üzerinde etkili olmaktadır.

Davranışsal niyeti pozitif yönde etkileyen bir diğer değişkende bilgilendirme değildir. Dolayısıyla bilgilendirmenin de davranışsal niyet üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

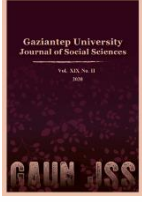
Gerçekleştirilen bu çalışmada festival kalitesini etkileyen faktörler ortaya konmuştur. Araştırma elde edilen bulgular festival düzenleyicilerine ve turizm sektör temsilcilerine yol gösterecektir. Bununla beraber katılımcıların bir gastronomi festivalinde en çok yiyecek-içecek kalitesine önem vermesi ise çalışmada dikkat çeken önemli bir sonuç olmuştur. Bu noktada yiyecek-içecek kalitesine daha fazla önem verilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Akhoondnejad, A. (2016). Tourist loyalty to a local cultural event: The case of Turkmen handicrafts festival. *Tourism Management*, 52, 468-477.
- Albayrak, A. (2013). *Alternatif turizm*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Andersson, T. D., Getz, D., & Mykletun, R. (2013). The “festival size pyramid” in three Norwegian festival populations. In *Journal of Convention & Event Tourism*, 14(2), 2, pp. 81-103.
- Baker, R. K. ve White, K. M. (2010). Predicting adolescents’ use of social networking sites from an extended theory of planned behaviour perspective. *Computers in Human Behavior*, 26(6), 1591-1597.
- Bilgili, B., Yağmur, Ö., & Yazarkan, H. (2012). A Research on the Efficiency and Productivity of Festivals as a Tourist Product (Sample of Erzurum-Oltu Kırdag Festival). *International Journal of Social and Economic Sciences*, 2(2), 117-124.
- Blichfeldt, B. S. ve Halkier, H. (2014). Mussels, tourism and community development: a case study of place branding through food festivals in rural North Jutland, Denmark. *European Planning Studies*, 22(8), 1587-1603.
- Boyacıoğlu, E. Z. ve Elmas Ç. (2019). “Turizm ve Festival” Olgusunun Bibliyometrik Analizi. 20. Ulusal Turizm Kongresi, Eskişehir.
- Choo, H., Ahn, K. ve F. Petrick, J. (2016). An integrated model of festival revisit intentions: Theory of planned behavior and festival quality/satisfaction. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(4), 818-838.
- Crompton, J. L. ve Love, L. L. (1995). The predictive validity of alternative approaches to evaluating quality of a festival. *Journal of travel research*, 34(1), 11-24.
- Gannon, M., Taheri, B. ve Olya, H. (2019). Festival quality, self-connection, and bragging. *Annals of Tourism Research*, 76, 239-252.
- Getz, D. (2008). Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism management*, 29(3), 403-428.
- Giritlioğlu, İ., Olcay, A. ve Özekici, Y. K. (2015). Bir turizm çeşitliliği olarak festival etkinliklerinin sınıflandırılması: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 5(13), 306-323.
- Grappi, S. ve Montanari, F. (2011). The role of social identification and hedonism in affecting tourist re-patronizing behaviours: The case of an Italian festival. *Tourism management*, 32(5), 1128-1140.
- Jaeger, K. ve Mykletun, R. J. (2009). The festivalscape of Finnmark. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 9(2-3), 327-348.
- Jepson, A., Stadler, R. ve Spencer, N. (2019). Making positive family memories together and improving quality-of-life through thick sociality and bonding at local community festivals and events. *Tourism Management*, 75, 34-50.
- Kim, S. S., Han, H. ve Chon, K. (2008). Estimation of the determinants of expenditures by festival visitors. *Tourism Analysis*, 13(4), 387-400.
- Kim, S. S., Choi, S., Agrusa, J., Wang, K. C. ve Kim, Y. (2010). The role of family decision makers in festival tourism. *International Journal of Hospitality Management*, 29(2), 308-318.

- Kim, S. S., Choe, J. Y. J. ve Petrick, J. F. (2018). The effect of celebrity on brand awareness, perceived quality, brand image, brand loyalty, and destination attachment to a literary festival. *Journal of Destination Marketing & Management*, 9, 320-329.
- Lee, J. (2014). Visitors emotional responses to the festival environment. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 31(1), 114-131.
- Lee, W., Sung, H., Suh, E., ve Zhao, J. (2017). The effects of festival attendees' experiential values and satisfaction on re-visit intention to the destination: The case of a food and wine festival. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 29(3), 1005-1027.
- Lee, J. S., Lee, C. K. ve Choi, Y. (2011). Examining the role of emotional and functional values in festival evaluation. *Journal of Travel Research*, 50(6), 685-696.
- López-Guzmán, T., Uribe Lotero, C. P., Perez Galvez, J. C. ve Rios Rivera, I. (2017). Gastronomic festivals: Attitude, motivation and satisfaction of the tourist. *British Food Journal*, 119(2), 267-283.
- Mercan, N. (2015). Ajzen'in planlanmış davranış teorisi bağlamında whistleblowing (bilgi ifşası). *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 7(2), 1-14.
- Payini, V., Ramaprasad, B. S., Mallya, J., Sanil, M. ve Patwardhan, V. (2019). *The relationship between food neophobia, domain-specific innovativeness, and food festival revisit intentions*. British Food Journal.
- Vesci, M. ve Botti, A. (2019). Festival quality, theory of planned behavior and revisiting intention: Evidence from local and small Italian culinary festivals. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 38, 5-15.
- Yang, J., Gu, Y. ve Cen, J. (2011). Festival tourists' emotion, perceived value, and behavioral intentions: A test of the moderating effect of festivalscape. In *Journal of Convention & Event Tourism* (Vol. 12, No. 1, pp. 25-44).
- Yoon, Y. S., Lee, J. S. ve Lee, C. K. (2010). Measuring festival quality and value affecting visitors' satisfaction and loyalty using a structural approach. *International Journal of Hospitality Management*, 29(2), 335-342.
- Wood, C. (2019). *Festival visiting, voluntary risk and positive health*. *Annals of Tourism Research*, 76, 323-325.

“Erişim tarihi: 15.10.2019 <http://gastroantepfest.com/tr>”

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin İyimserlik ve Kötümserlik Kişilik Özelliklerinin Yıllar İtibarıyla Kıyaslanması

Comparison of Optimistic and Pessimistic Personality Traits of Students Receiving Tourism Education By Years

Atınç OLCAY^a, Gül DOĞAN^{b*}

^a Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0407-5467

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6034-8549

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Mart 2020

Kabul tarihi: 6 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Turizm,
İyimserlik,
Kötümserlik

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 12, 2020

Accepted April 6, 2020

Keywords:

Tourism,
Optimism,
Pessimism

ÖZ

Bu çalışmada, turizm eğitimi alan öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerini belirlemek ve çeşitli değişkenler açısından incelemek amaçlanmıştır. Veri toplama yöntemi anket olan bu çalışma, 2018-2019 Akademik Yılı güz döneminde Gaziantep Üniversitesi Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu'nda eğitim alan 304 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Aynı çalışmayı gerçekleştirmek üzere 2014-2015 Akademik Yılı güz döneminde 383 öğrenciye anket uygulanmış fakat çeşitli sebeplerden dolayı çalışma tamamlanamamıştır. Elde edilen sonuçlarda yıllar itibarıyla bir kıyaslama yapılabilmesi için söz konusu 383 anket çalışmada ayrıca analiz edilmiştir. Her iki dönem verilerinin normal dağılım gösterip göstermediği göz önünde bulundurularak, standart sapma ve aritmetik ortalama değerleri hesaplanmış, frekans ve yüzde analizleri gerçekleştirilmiş, "Mann-Whitney U" ve "Kruskal-Wallis H" testleri uygulanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri ile annenin eğitim seviyesi arasında yalnızca 2014-2015 Akademik Yılında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklığın bulunduğu saptanmıştır.

ABSTRACT

In this research, it is aimed to determine the optimistic and pessimistic personality traits of the students receiving tourism education and examine them in terms of various variables. Based on the quantitative methods, this research was fulfilled over 304 students who were being educating at Gaziantep University Tourism and Hotel Management Vocational School in the fall semester of 2018-2019 Academic Year. In order to replicate the aforementioned research, same questionnaire was conducted this time on 383 students in the fall semester of 2014-2015 Academic Year, but the research could not be completed for various reasons. In order to be able to make a comparison by years, these 383 questionnaires were also analyzed. Standard deviation and arithmetic mean values were calculated considering the normal distribution of both data sets belonging different timelines. Thenafter, frequency, percentage, "Mann-Whitney U Test", "Kruskal-Wallis H Test" analysis were applied. According to the results of the research, for the mother's education level only, it was found that there was a statistically significant difference toward 2014-2015 session.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: gdagci27@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Personality is one of the topics that have been researched and interesting from the past to the present. Personality; it is a concept that makes the person himself, includes all the features that are unique to the person or noticed when viewed from the outside. All the talents, interests, attitudes, behaviors exhibited, external appearance and communication with the environment that distinguish people from others are unique features of the personality. All these features provide more or less ideas about people (Yanbaşı, 1990, p. 9-10).

Personality characteristics of people; it is expressed in various adjectives such as patient, excited, self-confident, nervous, fussy, polite, optimistic or pessimistic. It is possible to use many adjectives like these when describing personality traits. While there are so many personality traits, it is quite difficult to determine the general valid personality traits that are agreed upon (Özsoy and Yıldız, 2013, p. 3). Cüceloğlu (2005) states that 10-15 thousand adjectives are used in Turkish as "personality trait" (İmre, 2018, p. 13). Just as all people are physically different from each other, they are not similar in terms of behavior and structural features. Some people are extroverted, some are neurotic, some are optimistic or pessimistic, and feelings that are not alike. It is precisely for this reason that every profession, every department or role is unlikely to be suitable for all people. It is very important that people are aware of their own personality traits and prefer a profession that appeals to them, which suits their personality traits and temperaments (Koca, 2009, p. 61).

With the complex living conditions and technology that changes almost everyday, people have difficulty in adapting to these confusions and innovations. Incidents such as suicide, depression and closure are increasing and people have started to become more lonely, spend almost all their days using devices such as telephones and internet and not go out unless they need it. Changing and developing technological innovations have enabled people to speak and solve longings in seconds within seconds in a voice and visual way and on the other hand, people have not recognized their neighbors and relatives in the same neighborhood or even in the same building (Örücü and Kıvrak, 2013, p. 16). In such an environment, people with optimistic personality traits in terms of expectations for the future, while hoping that good things will happen in the future and behaving positively and positively, people with pessimistic personality do not think that they will encounter negative situations in the future and do not change whatever they do (Avcı, 2009, p. 3). Pessimistic people find the cause of failure in themselves under any circumstances, think that negative situations will never improve and they are driven into depression and even suicide in this confusion (Çalık, 2008, p. 5).

Each department in the tourism sector requires having different personality traits and skills. For example; in a department that is effective in creating the first impression about the business like the front office, it is not a good choice to serve people with introverted, pessimistic feelings, who do not even value people because they are only human, are not hospitable, lack the ability to listen and solve problems, but different departments have different personalities. it may require having features.

In this study, it is aimed to determine the optimism and pessimism personality traits of students studying tourism and examine them in terms of various variables. This research is important in terms of determining the optimism and pessimism personality traits of students studying tourism. In addition, this study is important because the results of this research are compared with the results obtained from the 2014-2015 Academic Year data and compare the changes by years. When the relevant literature is examined, it is also important in terms of contributing to the literature since there is a limited number of researches related to optimism and especially pessimism as a personality trait.

Questionnaire method was used to collect the data of this research. This research was carried out with 304 students studying at Gaziantep University Tourism and Hotel Management Vocational School in the fall term of 2018-2019 Academic Year. 383 questionnaires, which were obtained in the fall term of 2014-2015 Academic Year, but could not be completed due to various reasons, were included in the research and analyzed separately in order to be able to make a comparison in the results over the years. Since both 2014-2015 and 2018-2019 Academic Year fall semester data will be used in the analysis part of the research, individual analysis methods are applied for each semester considering the normality distributions and the results are compared. Considering whether the data of both periods show normal distribution, standard deviation and arithmetic mean values were calculated, frequency and percentage analyzes were performed, "Mann-Whitney U" and "Kruskal-Wallis H" tests were applied. Findings obtained as a result of the analysis were evaluated in 95% confidence interval and 5% significance level. SPSS 21.0 statistics package program was used to evaluate the survey data.

According to the results of the research, it was determined that in both academic years, the students were neither completely optimistic nor pessimistic and remained "undecided" while participating in the statements. It was seen that the students' optimism and pessimism personality traits did not show a statistically significant difference in both periods according to gender and mother and father association. It was found that the optimism and pessimism personality traits of the students did not show a statistically significant difference in the 2018-2019 Academic Year according to the education level of the mother, but only a statistically significant difference in the 2014-2015 Academic Year. It has been determined that the source of this significant difference in the 2014-2015 Academic Year is the students whose mother's education level is primary education and those who are secondary education.

Giriş

Her insanın yüzü, göz rengi, boyu, kilosunu, yürüyüşü, konuşması birbirinden nasıl farklıysa olaylar karşısında sergiledikleri davranışlar da birbirlerinden farklı olmaktadır. Kişilik, insanların parmak izi gibidir ve her insan için özeldir. Kişiliğin, insanların davranışlarını belirleyen ve yön veren bir rolü vardır (Hazar, 2006, s. 126-139).

Carver (1994), insanların gelecekte karşılaştıkları olaylara yönelik, pozitif ve olumlu bir beklenti içine girmelerini “iyimser kişilik özelliği”, gelecekte ya da bugünden daha az beklentileri olmalarını ve çoğunlukla da bu beklentilerin olumsuz ve negatif olduğu durumları ise “kötümser kişilik özelliği” olarak ifade etmektedir (Akt: Avcı, 2009, s. 10). Carver ve Scheier (2005)’e göre iyimserliğin karşıtı olan kötümserlik, insanların gelecek hakkındaki, her türlü olumsuz ve umutsuz beklentileridir (Akt: Karagöz, 2011, s. 6).

Kötümser kişiler, her olaya olumsuz tarafından bakmayı seçen ve kendi hayatlarında olumlu şeylerin olmasını pek de mümkün görmeyen kişilerdir. Bu kişilere olumsuz olaylardan sonra gelecek olan güzelliklerin ve zorlukların başarılabilecek, aşılabilecek olduğunu iyimser; fakat gerçekçi bir şekilde ifade etmek gereklidir (Diceli ve Serra, 2000, s. 132).

İyimser öğrenciler, mezuniyet sonrası başladıkları meslek yaşamlarında ortama daha kolay uyum sağlayan, kolay güdülenen, motivasyonu yüksek, daha gayretli, hırslı ama yetinmeyi bilen, pes etmeyen, kendilerini iyi ifade edebilen ve sosyal becerileri gelişmiş pozitif kişiler olduklarından hem kendileri hem de işletmenin çıkarları için daha faydalı olmaktadır.

Kötümser, negatif, umutsuz ya da yeterince güdülenmeyen bir personel iş gereklilerini tam anlamıyla yerine getiremeyecek ve ortaya çıkan olumsuz durum hizmeti alan müşterilere de aksedecektir (Çıkmaz, 2013, s. 9). Dolayısıyla geleceğin turizmcileri olan öğrencilerin iyimser, umutlu ve pozitif olmaları öncelikle kendi mutluluklarını ve akabinde meslek yaşamlarını olumlu yönde etkileyecektir.

İlgili alanyazın incelendiğinde iyimserlik ve kötümserliğin birlikte araştırıldığı çok az araştırma olduğu ve özellikle kötümserlikle ilgili yerli araştırmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu araştırmada, iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri ile ilgili alanyazın bilgilerine yer verilmiş, her iki akademik dönemin verileri ayrı ayrı analiz edilerek yıllar itibarıyla bir kıyaslama yapılmıştır. Ayrıca elde edilen bulguların sonuçları yorumlanarak alanyazına katkıda bulunmak amaçlanmış ve buna bağlı olarak çeşitli öneriler sunulmuştur.

Alanyazın

Scheier ve Carver (1992)’e göre iyimserlik, “kişinin içinde bulunduğu durum ve şartlardan bağımsız olarak, meydana gelen olaylarda sürekli ve tutarlı bir şekilde olumsuz sonuçlar beklemek yerine daima olumlu sonuçlarla karşılaşacağına inanması ve olumlu sonuçlar beklemesi eğilimidir” (Akt: Bacanlı ve Ercan, 1999, s. 9).

Gelişen sanayi ile birlikte teknolojik imkânlar artmakta, insanlar hayat standartlarını yükseltmek istemekte fakat tüm bunlarla beraber yaşamda meydana gelen birtakım olumsuzluklarla, bireyler kötümser düşünce tarzına doğru itilmekte, insanlar yalnızlaşmakta ve depresyona girme eğiliminde artış görülmektedir (Oda, 2014, s. 2).

Kötümser bireyler, karşılarına çıkan bir takım problem ya da olumsuzluklardan dolayı bu hayatta yaptıkları tüm eylemlerin boş ve anlamsız olduğunu, hayatta iyiliklerden çok kötülüklerin olduğunu düşünmektedirler. Oysaki bu düşünce, insanlığın varoluş nedenine dahi ters düşmektedir ve bireylerin kendilerini mutsuz hissetmelerine sebep olmaktadır (Kiriş, 2008, s.18). Peterson (1991) ve Seligman (2006)’a göre kötümser bireyler, karşılaştıkları problemleri kişisel olarak değerlendirmekte ve sorunların kalıcı olduğunu düşünmektedirler

(Akt: Sapmaz ve Doğan, 2012, s. 63).

İnsanların geleceği hakkında düşünceleri ve bazı kaygılar hissetmeleri elbette normal bir durumdur. Her insanın geleceği yorumlama şekli kendi düşündükleri ve hissettikleri ile şekil aldığı için bazı insanlar gelecek adına umutlu ve iyimser düşünceler beslerken, bazı insanlar hissettikleri gelecek kaygısından ve olumsuz deneyimlerinden dolayı kötümser duygulara kapılmaktadır (Burant, 2006, s. 88; Okutan, 2016, s. 54). En genel ifade ile iyimserlik, ileriye yönelik tüm güzel düşünceler ve beklentiler; kötümserlik ileriye yönelik tüm karamsar, olumsuz düşünceler ve beklentilerdir (Avşaroğlu ve Akçeşme, 2018, s. 2).

İyimser ve kötümser kişilik özelliğine sahip kişiler, hayatta karşılarına çıkan sorunlarla farklı şekillerde mücadele etmekte ve stresli dönemleri yönetirken farklı başa çıkma yöntemleri kullanmaktadırlar. Kötümser kişiler, hayata genel olarak umutsuz ve güvensiz olarak baktıkları ve gelecek kaygısını oldukça fazla yaşadıkları için sorunları görmezden gelmeyi, inkâr etmeyi, olmamış gibi davranmayı tercih etmekte ve genel olarak sorunlardan kaçma eğilimine girmektedirler. Oysa iyimser kişiler, olumsuz olaylardan bile alınacak olumlu sonuçlar olduğu, olumsuz olayların da kendilerine mutlaka çeşitli faydalar sağlayacağı düşüncesindedirler. İyimserler, başarısızlığı kesinlikle bir son olarak görmezler ve daha iyi sonuçlar elde edebilmek için çaba göstermeyi asla bırakmazlar. Sonuç olarak iyimser kişiler, “sorunlardan kaçma” değil “sorunların üzerine gitme” stratejisini kullanmaktadırlar (Wrosch ve Scheier, 2003, s. 59-72).

Yöntem

Turizm eğitimi alan öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerinin belirlenmesi ve yıllar itibarıyla kıyaslanması açısından önem arz eden bu araştırmanın problem cümlesi “Turizm eğitimi alan öğrenciler iyimserler midir?” olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın amaçları doğrultusunda hazırlanan hipotezler ise şunlardır:

H1: Turizm eğitimi alan öğrenciler her iki akademik dönemde de iyimserdir.

H2: Turizm eğitimi alan öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerinde cinsiyetin her iki akademik dönemde de etkisi vardır.

H3: Turizm eğitimi alan öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerinde anne ve baba birlikteliğinin her iki akademik dönemde de etkisi vardır.

H4: Turizm eğitimi alan öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerinde annenin eğitim seviyesinin her iki akademik dönemde de etkisi vardır.

Bu araştırmanın evrenini, Gaziantep Üniversitesi Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu’nda 2018-2019 Akademik Yılında öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, Gaziantep Üniversitesi Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu’nda 2018-2019 Akademik Yılında öğrenim gören 304 öğrenci oluşturmaktadır. Bununla birlikte, öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerinin iletişim becerilerine olan etkisi konulu çalışmaya ilişkin aynı anketler, 2014-2015 Akademik Yılında da uygulanmış ancak çeşitli sebeplerden dolayı araştırma yarım bırakılmıştır. 2014-2015 Akademik Yılı güz döneminde elde edilen net anket sayısı ise 383’tür. Araştırmaya ilişkin sağlıklı ve daha temiz sonuçlar elde edilmesi amacıyla 2018-2019 Akademik Yılında anket uygulaması yeniden gerçekleştirilmiş ve net 304 anket elde edilmiştir. Araştırmaya ilişkin elde edilen sonuçların yıllar itibarıyla değişiminin ortaya konulması ve karşılaştırılması amacıyla, 2014-2015 Akademik Yılı güz döneminde elde edilen 383 anket de araştırmaya dâhil edilmiştir.

Bu çalışmada kullanılan anket formu, toplam iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, öğrencilerin demografik ve tanıtıcı özelliklerini belirlemeye yönelik üç soru bulunmaktadır. Bu bölümde öğrencilerin cinsiyet, anne ve baba birlikteliği ve anne eğitim seviyesi ile ilgili verilere

ulaşmak amaçlanmıştır. İkinci bölümde Abdel-Khalek ve David Lester tarafından 2006 yılında hazırlanan ve 30 ifadeden oluşan “İyimserlik ve Kötümserlik Ölçeği (The Arabic Scale of Optimism and Pessimism-ASOP)” yer almaktadır. Bu ölçek, araştırmacılar tarafından bir okutman desteği alınarak Türkçeye uyarlanmıştır. Söz konusu ölçek 5’li Likert tipi biçimindedir ve “Tamamen Katılıyorum, Katılıyorum, Orta Düzeyde Katılıyorum, Katılmıyorum ve Hiç Katılmıyorum” biçiminde derecelendirilmiştir.

Ankette yer alan soruların daha anlaşılır olabilmesi adına Tablo 1’de yer alan katılım ifadeleri; “Tamamen Katılıyorum” seçeneğinden başlanarak 5’ten 1’e doğru puanlama yapılmış ve aritmetik ortalamaların değişim aralığı hesaplanmıştır.

$$\text{Değişim Aralığı (Range)}= 5-1=4$$

$$\text{Değişim Aralığı (Range)}= 4/5=0.80$$

Tablo 1: Ankette Yer Alan İfadelerin Aritmetik Ortalamalarının İsabet Ettiği Seçeneklerin Aralık Değerlerine Göre Dağılımı

	Seçenekler		Aritmetik Ortalamaların Aralık Değerleri
5	Tamamen Katılıyorum	Her Zaman	4.20-5.00
4	Katılıyorum	Sıklıkla	3.40-4.19
3	Orta Düzeyde Katılıyorum	Bazen	2.60-3.39
2	Katılmıyorum	Nadiren	1.80-2.59
1	Hiç Katılmıyorum	Hiçbir Zaman	1.00-1.79

Ölçümün güvenilirliğini belirlemek amacıyla iyimserlik ve kötümserlik ölçeğinde yer alan 30 ifade ikiye bölünmüş ve ilk 15 ifade için “Cronbach’s Alpha=.901” olarak bulunmuştur. Kalan 15 ifade için “Cronbach’s Alpha=.867” olarak hesaplanmıştır. Aynı işlemler, 2014-2015 Akademik Yılı güz dönemi için de gerçekleştirilmiş ve ilk 15 ifade için “Cronbach’s Alpha=.906” olarak bulunmuştur. Kalan 15 ifade için ise “Cronbach’s Alpha=.913” olarak hesaplanmıştır. Tablo 2 incelendiğinde, elde edilen tüm Cronbach’s Alpha katsayılarının, “yüksek derecede güvenilir” olduğu görülmüştür.

Tablo 2: Cronbach’s Alpha (α) Katsayı Aralık Değerleri (Akgül ve Çevik, 2003, s. 435-436; Altunışık vd., 2005, s. 115-116)

$0.00 \leq (\alpha) \leq 0.40$	Güvenilir Değil
$0.40 \leq (\alpha) \leq 0.60$	Düşük Güvenilir
$0.60 \leq (\alpha) \leq 0.80$	Oldukça Güvenilir
$0.80 \leq (\alpha) \leq 1.00$	Yüksek Derecede Güvenilir

Daha sonra bu araştırmada, her iki dönem için hangi analiz yöntemlerinin kullanılacağını belirlemek için $n > 30$ olması sebebiyle Kolmogorov-Smirnov normallik testi uygulanmış ve çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır. Bu doğrultuda, iyimserlik ve kötümserlik ölçeğinin her iki akademik dönemde de ortalaması alınmıştır. Gerçekleştirilen normallik testi sonucu aşağıda Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Normallik Testi Sonuçları

2018-2019 Akademik Yılına Ait Veriler			
İyimserlik ve Kötümserlik Ölçeği Ortalaması	Kolmogorov-Smirnov	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)
	.011	-.067	794
2014-2015 Akademik Yılına Ait Veriler			
İyimserlik ve Kötümserlik Ölçeği Ortalaması	Kolmogorov-Smirnov	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)
	.000	.353	1.721

Tablo 3 incelendiğinde, hem 2018-2019 hem de 2014-2015 Akademik yılı için iyimserlik ve kötümserlik ölçeğinin normal dağılım sayıtlarına uygun olmadığı görülmüş ve bu araştırmada non-parametrik analiz yöntemlerinden Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır. Bununla birlikte frekans ve yüzde analizi gerçekleştirilmiş, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır.

Analiz sonucunda elde edilen bulgular, %95 güven aralığında ve %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir. Anket verilerinin değerlendirilmesinde ise SPSS 21.0 istatistik paket programından yararlanılmıştır.

Bulgular

Bu bölüm, öğrencilerin demografik ve tanıtıcı özelliklerine ilişkin bulgular ve öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerine ilişkin bulgular olmak üzere 2 başlık altında incelenmiştir.

Öğrencilerin Demografik ve Tanıtıcı Özelliklerine İlişkin Bulgular

Öğrencilerin, demografik ve tanıtıcı özelliklerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen frekans ve yüzde analizinden elde edilen bulgular aşağıda Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Demografik ve Tanıtıcı Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Analizi

2018-2019 Akademik Yılına Ait Veriler					
Cinsiyet	Frekans (N)	Yüzde (%)	Anne ve Baba Birlikteliği	Frekans (N)	Yüzde (%)
Erkek	123	40.5	Evet	257	84.5
Kız	181	59.5	Hayır	47	15.5
TOPLAM	304	100.0	TOPLAM	304	100.0
Anne Eğitim Seviyesi		Frekans (N)		Yüzde (%)	
Okuryazarlığı yok		49		16.1	
İlköğretim		134		44.1	
Ortaöğretim		101		33.2	
Lisans ve üstü		20		6.6	
TOPLAM		304		100.0	
2014-2015 Akademik Yılına Ait Veriler					
Cinsiyet	Frekans (N)	Yüzde (%)	Anne ve Baba Birlikteliği	Frekans (N)	Yüzde (%)
Erkek	181	47.3	Evet	295	77.0
Kız	202	52.7	Hayır	88	23.0
TOPLAM	383	100.0	TOPLAM	383	100.0
Anne Eğitim Seviyesi		Frekans (N)		Yüzde (%)	
Okuryazarlığı yok		73		19.1	
İlköğretim		172		44.9	
Ortaöğretim		105		27.4	
Lisans ve üstü		33		8.6	
TOPLAM		383		100.0	

Tablo 4’e göre öğrencilerin % 40.5’i (n=123) erkek, %59.5’i (n=181) kızdır. Öğrencilerin %84.5’inin (n=257) anne ve babası birlikte yaşamakta, %15.5’inin (n=47) anne ve babası ayrıdır. Öğrencilerinin %16.1’inin (n=49) annesi okuryazar değildir. %44.1’inin (n=134) annesi ilköğretim, %33.2’sinin (n=101) annesi ortaöğretim, %6.6’sının (n=20) annesi lisans ve üstü eğitim seviyesine sahiptir.

2014-2015 Akademik Yılına ait verilere göre ise; öğrencilerin % 47.3’ü (n=181) erkek, %52.7’si (n=202) kızdır. Öğrencilerin %77.0’sinin (n=295) anne ve babası birlikte yaşamakta, %23.0’ünün (n=88) anne ve babası ayrıdır. Öğrencilerinin %19.1’inin (n=79) annesi okuryazar değildir. %44.9’unun (n=172) annesi ilköğretim, %27.4’ünün (n=105) annesi ortaöğretim, %8.6’sının (n=33) annesi lisans ve üstü eğitim seviyesine sahiptir.

Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin İyimserlik ve Kötümserlik Kişilik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri ile çeşitli değişkenler arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemeye yönelik gerçekleştirilen analiz sonuçlarından elde edilen bulgular sunulmuştur. Ayrıca öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerini belirlemeye yönelik olan ölçekte yer alan ifadelere verdikleri yanıtlar analiz edilmiş; bu yanıtlar frekans ve yüzde olarak belirtilmiş, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmış ve son olarak aritmetik ortalamaların aralık değerleri ile karşılık geldiği sonuçlar ortaya konulmuştur.

2018-2019 Akademik yılından elde edilen bulgulara göre 30 ifadeden oluşan iyimserlik ve kötümserlik ölçeğinin genel ortalaması 3.10 olarak hesaplanmıştır. Ölçekte yer alan ifadeler verilen yanıtların genel ağırlıklı ortalamasının “Orta Düzeyde Katılıyorum” olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin en yüksek ortalama ile katıldıkları ifade “Umutsuz bir hayat da yoktur, hayatsız bir umutta” ifadesi ($\bar{X}=3.94$, $SS=1.08$, $n=112$, %36.8), en düşük ortalama ile katıldıkları ifade ise “Benim geleceğim karanlık olacaktır” ($\bar{X}=2.08$, $SS=1.15$, $n=80$, %26.3) ifadesi olmuştur.

Öğrenciler kendilerine yöneltilen 30 maddelik iyimserlik ve kötümserlik ölçeğinin 24 ifadesine iyimser görüş bildirmiş, 6 ifadeye ise orta düzeyde katılmışlardır. Öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerine ilişkin orta düzeyde katıldıkları 6 ifade aşağıda gösterilmiştir:

- Deneyimlerim bana hayatın gece kadar karanlık olduğunu söyler ($\bar{X}=3.17$, $SS=1.34$, $n=71$, %23.4).
- Bu hayatta biraz şansım var ($\bar{X}=3.11$, $SS=1.30$, $n=73$, %24.0).
- Talihsizlik beni yakından takip eder ($\bar{X}=2.61$, $SS=1.30$, $n=69$, %22.7).
- Talihsizlik ve şanssızlık hep beni bulur ($\bar{X}=2.70$, $SS=1.31$, $n=81$, %26.6).
- Gelecekte başıma talihsiz olayların gelmesi ihtimali beni korkutuyor ($\bar{X}=2.73$, $SS=1.36$, $n=64$, %21.1).
- Bana öyle geliyor ki şanssız insan ne yaparsa yapsın şanssız kalır ($\bar{X}=2.63$, $SS=1.44$, $n=60$, %19.7).

2014-2015 Akademik Yılına ait veriler incelendiğinde, 30 ifadeden oluşan iyimserlik ve kötümserlik ölçeğinin genel aritmetik ortalaması 3.19 olarak hesaplanmıştır. Ölçekte yer alan ifadeler verilen yanıtların genel ağırlıklı ortalamasının “Orta Düzeyde Katılıyorum” olduğu saptanmıştır. Elde edilen bu bulgu, her iki akademik yıl için de aynıdır. Buna göre, “Turizm eğitimi alan öğrenciler her iki akademik dönemde de iyimserdir” (H_1) hipotezi reddedilmiştir.

Öğrencilerin en yüksek ortalama ile katıldıkları ifade “Hayata sevgi ve iyimserlikle yaklaşırım” ifadesi ($\bar{X}=3.89$, $SS=1.07$, $n=150$, %39.2), en düşük ortalama ile katıldıkları ifade ise “Gelecekte sefil, perişan bir hayat yaşayacağımı düşünüyorum” ($\bar{X}=2.37$, $SS=1.28$, $n=137$, %35.8) ifadesi olmuştur. Öğrenciler, kendilerine yöneltilen 30 maddelik iyimserlik ve kötümserlik ölçeğinin 20 ifadesine iyimser görüş bildirmiş, 2 ifade için kötümser görüş bildirmiş ve 8 ifadeye orta düzeyde katılmışlardır. Öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerine ilişkin kötümser görüş bildirdikleri 2 ifade ve orta düzeyde katıldıkları 8 ifade aşağıda gösterilmiştir:

- İnsanlar arasında en zor durumda olanın ben olduğumu düşünüyorum ($\bar{X}=3.74$, $SS=1.34$, $n=78$, %20.4) ve
- Talihsizlik ve şanssızlık hep beni bulur ($\bar{X}=3.67$, $SS=1.33$, $n=85$, %22.2) ifadelerine kötümser görüş bildirilmişken;
- Deneyimlerim bana hayatın gece kadar karanlık olduğunu söyler ($\bar{X}=3.21$, $SS=1.33$, $n=78$, %20.4).

- Bu hayatta biraz şansım var ($\bar{X} = 3.13$, $SS=1.33$, $n=81$, %21.1).
- Talihsizlik beni yakından takip eder ($\bar{X} = 2.72$, $SS=1.33$, $n=96$, %25.1).
- En kötü olayların hep beni bulacağını beklerim ($\bar{X} = 2.66$, $SS=1.40$, $n=80$, %20.9).
- Gelecekte başıma talihsiz olayların gelmesi ihtimali beni korkutuyor ($\bar{X} = 2.71$, $SS=1.35$, $n=92$, %24.0).”
- Yakında sevdiğilerimden ayrılacağıma dair olumsuz duygularım var ($\bar{X} = 2.71$, $SS=1.35$, $n=68$, %17.8).
- Güzel olaylar beni korkutur. Çünkü onları acı olanları takip edecektir ($\bar{X} = 2.71$, $SS=1.35$, $n=66$, %17.2).
- Bana öyle geliyor ki şanssız insan ne yaparsa yapsın şanssız kalır ($\bar{X} = 2.64$, $SS=1.40$, $n=57$, %14.9)” ifadelerinde ise orta düzeyde katılma görülmüştür.

Sonuç itibarıyla öğrencilerin genel anlamda ifadelerle orta düzeyde katıldıkları görülmüştür. Ancak genel anlamda iyimser oldukları ifade edilebilir.

Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bulgular

Öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerinin cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediğini anlamak amacı ile uygulanan Mann-Whitney U Testinden elde edilen bulgular Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin İyimserlik ve Kötümserlik Kişilik Özelliklerinin Cinsiyete Göre Mann-Whitney U Testi İle Karşılaştırılması

2018-2019 Akademik Yılına Ait Veriler					
İyimserlik ve Kötümserlik Ölçeği Ortalaması	Grup Sıra Ortalama		Mann-Whitney U Testi	z	p
	Erkek	Kız			
	157.27	145.48			
2014-2015 Akademik Yılına Ait Veriler					
İyimserlik ve Kötümserlik Ölçeği Ortalaması	Grup Sıra Ortalama		Mann-Whitney U Testi	z	p
	Erkek	Kız			
	200.60	182.40			

Tablo 5’e göre 2018-2019 Akademik Yılında, öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri ölçeğinin genel aritmetik ortalamasının cinsiyet değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma göstermediği görülmüştür ($p=.251>.05$). Buna göre “Turizm eğitimi alan öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri cinsiyete göre her iki akademik dönemde de istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma göstermektedir” (H_2) hipotezi reddedilmiştir.

2014-2015 Akademik Yılına ait veriler incelendiğinde de öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri ölçeğinin genel aritmetik ortalamasının cinsiyet değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma göstermediği saptanmıştır ($p=.108>.05$). Buna göre araştırmanın H_2 hipotezi bu dönem için de reddedilmiştir.

Elde edilen bu bulgularla yetinilmeyip, iyimserlik ve kötümserlik ölçeğinde yer alan 30 ifadenin cinsiyet değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediği de incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin İyimserlik ve Kötümserlik Kişilik Özelliklerinin Cinsiyete Göre Mann-Whitney U Testi İle Karşılaştırılması (Tüm İfadeler İçin)

2018-2019 Akademik Yılına Ait Veriler				
İfadeler	Grup Sıra Ortalama	Mann-Whitney U Testi	z	p

	Erkek	Kız			
11. Hayata iyi tarafından bakarım.	162.95	137.13	9240.500	-2.646	.008
14. Gelecek hakkında çok pozitif düşünürüm.	160.45	140.80	9692.000	-1.995	.046
2014-2015 Akademik Yılına Ait Veriler					
İfadeler	Grup Sıra Ortalama		Mann-Whitney U Testi	z	p
	Erkek	Kız			
14. Gelecek hakkında çok pozitif düşünürüm.	206.92	175.35	21.294.500	2.910	.004
20. Talihsizlik beni yakından takip eder.	207.46	174.75	21.403.500	2.962	.003
28. Güzel olaylar beni korkutur. Çünkü onları acı olanları takip edecektir.	205.05	177.44	20.917.000	2.498	.012

Tablo 6 incelendiğinde, cinsiyet değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşmanın görüldüğü ifadeler aşağıda gösterilmiştir:

- Ölçeğin 11. ifadesi olan “Hayata iyi tarafından bakarım” ifadesinin öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği görülmektedir ($p=.008<.05$). Bu farkın hangi gruptan kaynaklandığını görmek adına grupların ortalamalarına bakıldığında ise bu ifadeye erkek öğrencilerin daha yüksek bir ortalama ile katıldıkları görülmektedir.
- Ölçeğin 14. ifadesi olan “Gelecek hakkında çok pozitif düşünürüm” ifadesinin öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği görülmektedir ($p=.046<.05$). Bu farkın hangi gruptan kaynaklandığını görmek adına grupların ortalamalarına bakıldığında ise bu ifadeye erkek öğrencilerin daha yüksek bir ortalama ile katıldıkları görülmektedir.

2014-2015 Akademik Yılına ait veriler incelendiğinde;

- Ölçeğin 14. ifadesi olan “Gelecek hakkında çok pozitif düşünürüm” ifadesinin öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği görülmektedir ($p=.004<.05$). Bu farkın hangi gruptan kaynaklandığını görmek adına grupların ortalamalarına bakıldığında ise bu ifadeye erkek öğrencilerin daha yüksek bir ortalama ile katıldıkları görülmektedir. Elde edilen bu bulgu, 2018-2019 Akademik Yılı güz döneminden elde edilen bulgu ile paralellik göstermektedir.
- Ölçeğin 20. ifadesi olan “Talihsizlik beni yakından takip eder” ifadesinin öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği görülmektedir ($p=.003<.05$). Bu farkın hangi gruptan kaynaklandığını görmek adına grupların ortalamalarına bakıldığında ise bu ifadeye erkek öğrencilerin daha yüksek bir ortalama ile katıldıkları görülmektedir.
- Ölçeğin 28. ifadesi olan “Güzel olaylar beni korkutur. Çünkü onları acı olanları takip edecektir” ifadesinin öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği görülmektedir ($p=.012<.05$). Bu farkın hangi gruptan kaynaklandığını görmek adına grupların ortalamalarına bakıldığında ise bu ifadeye erkek öğrencilerin daha yüksek bir ortalama ile katıldıkları görülmektedir.

İlgili ifadelere, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde ne kadar etkili olduğunu gösteren etki büyüklüğü (η^2 /eta kare) analizi de gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin

cinsiyetlerinin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri üzerinde ne derece etkili olduğunu görmek amacıyla eta (η) ve eta kare (η^2) değerleri hesaplanmış ve elde edilen bulgular Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: İlgili İfadelerin Öğrencilerin Cinsiyetleriyle Ne Derece İlişkili Olduğunu Gösteren Etki Büyüklüğü Analizi Sonuçları

2018-2019 Akademik Yılına Ait Veriler		
İfadeler	Eta (η)	Eta Kare (η^2)
11.Hayata iyi tarafından bakırım - Cinsiyet	.172	.030
14.Gelecek hakkında çok pozitif düşünürüm- Cinsiyet	.114	.013
2014-2015 Akademik Yılına Ait Veriler		
İfadeler	Eta (η)	Eta Kare (η^2)
14.Gelecek hakkında çok pozitif düşünürüm- Cinsiyet	.128	.016
20.Talihsizlik beni yakından takip eder- Cinsiyet	.154	.024
28.Güzel olaylar beni korkutur. Çünkü onları acı olanları takip edecektir – Cinsiyet	.127	.016

Cohen (1988)’e göre etki büyüklüğünün aldığı değer $0.01 < \eta^2 < 0.06$ arasında ise küçük, $0.06 < \eta^2 < 0.14$ arasında ise orta, $0.14 < \eta^2 < +$ arasında ise geniş etki anlamındadır (Akt: Akbulut, 2010, s. 114). Bu durumda, “Hayata iyi tarafından bakırım” ifadesi için eta kare (η^2) 0.030 ve “Gelecek hakkında çok pozitif düşünürüm” ifadesi için eta kare (η^2) 0.013 değerlerini aldığı için etki büyüklüğü küçük seviyededir.

2014-2015 Akademik Yılı verilerine göre ise “Gelecek hakkında çok pozitif düşünürüm” ifadesi için eta kare (η^2) 0.016, “Talihsizlik beni yakından takip eder” ifadesi için eta kare (η^2) 0.024 ve “Güzel olaylar beni korkutur. Çünkü onları acı olanları takip edecektir” ifadesi için eta kare (η^2) 0.016 değerlerini aldığı için etki büyüklüğü küçük seviyededir.

Anne ve Baba Birlikteliğine İlişkin Bulgular

Öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerinin anne ve baba birlikteliğine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediğini anlamak amacı ile uygulanan Mann-Whitney U Testinden elde edilen bulgular aşağıda Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin İyimserlik ve Kötümserlik Kişilik Özelliklerinin Anne ve Baba Birlikteliğine Göre Mann-Whitney U Testi İle Karşılaştırılması

2018-2019 Akademik Yılına Ait Veriler					
İyimserlik ve Kötümserlik Ölçeği Ortalaması	Grup Sıra Ortalama		Mann-Whitney U Testi	z	p
	Evet	Hayır			
	152.20	154.15			
2014-2015 Akademik Yılına Ait Veriler					
İyimserlik ve Kötümserlik Ölçeği Ortalaması	Grup Sıra Ortalama		Mann-Whitney U Testi	z	p
	Evet	Hayır			
	188.49	203.75			

Tablo 8’e göre öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri ölçeğinin genel aritmetik ortalamasının anne ve baba birlikteliğine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma göstermediği saptanmıştır ($p=.889 > .05$). Buna göre “Turizm eğitimi alan öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri anne ve baba birlikteliğine göre her iki akademik dönemde de istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma göstermektedir” (H_3) hipotezi reddedilmiştir.

2014-2015 Akademik Yılı verileri incelendiğinde de öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri ölçeğinin genel aritmetik ortalamasının anne ve baba birlikteliğine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma göstermediği saptanmıştır ($p=.256>.05$). Buna göre H_3 hipotezi reddedilmiştir.

Söz konusu ölçekte yer alan 30 ifadenin anne ve baba birlikteliğine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediği de incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Turizm Eğitimi Alan İyimserlik ve Kötümserlik Kişilik Özelliklerinin Anne ve Baba Birlikteliğine Göre Mann-Whitney U Testi İle Karşılaştırılması (İfadelerin Tamamı İçin)

2018-2019 Akademik Yılına Ait Veriler					
Ölçekte yer alan 30 ifade ile gerçekleştirilen Mann-Whitney U Testi sonucunda anlamlı farklılığın olduğu bir ifadeye rastlanılmamıştır ($p>.05$).					
2014-2015 Akademik Yılına Ait Veriler					
İfadeler	Grup Sıra Ortalama		Mann-Whitney U Testi	z	p
	Evet	Hayır			
5.Hayata sevgi ve iyimserlikle yaklaşırım.	201.14	161.36	10.283.500	-3.120	.002
21.Talihsizlik ve şanssızlık hep beni bulur.	184.22	218.10	15.276.500	2.582	.010

Tablo 9’a göre 2018-2019 Akademik Yılı için gerçekleştirilen Mann-Whitney U testi sonucunda anlamlı bir farklılaşmanın olduğu bir ifadeye rastlanılmamıştır ($p>.05$).

2014-2015 Akademik Yılı için ise anne ve baba birlikteliğine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşmanın görüldüğü ifadeler aşağıda gösterilmiştir:

- Ölçeğin 5. ifadesi olan “Hayata sevgi ve iyimserlikle yaklaşırım” ifadesinin anne ve baba birlikteliği değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma gösterdiği görülmektedir ($p=.002<.05$). Bu farkın hangi gruptan kaynaklandığını görmek adına grupların ortalamalarına bakıldığında ise bu ifadeye anne ve babası birlikte yaşayan öğrencilerin daha yüksek bir ortalama ile katıldıkları görülmektedir.
- Ölçeğin 21. ifadesi olan “Talihsizlik ve şanssızlık hep beni bulur” ifadesinin öğrencilerin anne ve baba birlikteliğine göre istatistiksel açıdan arasında anlamlı bir farklılaşma gösterdiği görülmektedir ($p=.010<.05$). Bu farkın hangi gruptan kaynaklandığını görmek adına grupların ortalamalarına bakıldığında ise bu ifadeye anne ve babası ayrı olan öğrencilerin daha yüksek bir ortalama ile katıldıkları görülmektedir.

Öğrencilerin anne ve baba birlikteliğinin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri üzerinde ne derece etkili olduğunu görmek amacıyla eta (η) ve eta kare (η^2) değerleri hesaplanmış ve elde edilen bulgular Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10: 2014-2015 Akademik Yılına Ait Veriler İçin Anlamlı Farklılık Bulunan İfadelerin Öğrencilerin Anne ve Baba Birlikteliği ile Ne Derece İlişkili Olduğunu Gösteren Etki Büyüklüğü Analizi Sonuçları

İfadeler	Eta (η)	Eta Kare (η^2)
5.Hayata sevgi ve iyimserlikle yaklaşırım - Anne ve Baba birlikteliği	.169	.029
21.Talihsizlik ve şanssızlık hep beni bulur - Anne ve Baba birlikteliği	.134	.018

Tablo 10'a göre "Hayata sevgi ve iyimserlikle yaklaşırım" ifadesi için eta kare (η^2) 0.029 ve "Talihsizlik ve şanssızlık hep beni bulur" ifadesi için eta kare (η^2) 0.018 değerlerini aldığı için etki büyüklüğü küçük seviyededir.

Annenin Eğitim Seviyesine İlişkin Bulgular

Öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerinin annenin eğitim seviyesine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediğini anlamak amacı ile uygulanan Kruskal-Wallis H testi sonucu Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin İyimserlik ve Kötümserlik Kişilik Özelliklerinin Anne Eğitim Seviyesine Göre Kruskal-Wallis H Testi İle Karşılaştırılması

2018-2019 Akademik Yılına Ait Veriler							
	Annenin Eğitim Seviyesi	N	Sıra Ortalama	Ki Kare	Serbestlik Derecesi	P	
İyimserlik ve Kötümserlik Ölçeği Ortalaması	Okuryazarlığı yok	49	141.78	1.283	3	.733	
	İlköğretim	134	151.81				
	Ortaöğretim	101	156.30				
	Lisans ve üstü	20	164.23				
	Toplam	304					
2014-2015 Akademik Yılına Ait Veriler							
	Annenin Eğitim Seviyesi	N	Sıra Ortalama	Ki Kare	Serbestlik Derecesi	P	Fark (MWU)
İyimserlik ve Kötümserlik Ölçeği Ortalaması	Okuryazarlığı yok	73	191.62	9.541	3	.023	İlköğretim-Ortaöğretim
	İlköğretim	172	177.13				
	Ortaöğretim	105	219.05				
	Lisans ve üstü	33	184.27				
	Toplam	383					

Tablo 11'e göre öğrencilerin İyimserlik ve Kötümserlik Kişilik Özellikleri Ölçeğinin genel aritmetik ortalamasının annenin eğitim seviyesine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma göstermediği görülmüştür ($p=.733>.05$). Buna göre "Turizm eğitimi alan öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri annenin eğitim seviyesine göre her iki akademik dönemde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma göstermektedir" (H_4) hipotezi reddedilmiştir.

2014-2015 Akademik Yılı verileri incelendiğinde ise Öğrencilerin İyimserlik ve Kötümserlik Kişilik Özellikleri Ölçeğinin genel aritmetik ortalamasının annenin eğitim seviyesine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma gösterdiği saptanmıştır ($p=.023<.05$). Bulunan bu anlamlı farklılığın kaynağının hangi gruplar olduğunu belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Mann-Whitney U testi incelendiğinde ise sonuç annesi ortaöğretim mezunu öğrencilerin lehine çıkmıştır. Annesi ortaöğretim mezunu öğrencilerin ortalaması, annesi ilköğretim mezunu öğrencilerin ortalamasından anlamlı derecede yüksektir. Buna göre 2014-2015 Akademik Yılı için H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

Ölçekte yer alan 30 ifadenin annenin eğitim seviyesine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediği incelenmiş ve elde edilen sonuçlar aşağıda Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12: Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin İyimserlik ve Kötümserlik Kişilik Özelliklerinin Annenin Eğitim Seviyesine Göre Kruskal-Wallis H Testi İle Karşılaştırılması (Tüm İfadeler İçin)

2018-2019 Akademik Yılına Ait Veriler
Ölçekte yer alan 30 ifadenin annenin eğitim seviyesine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediğini anlamak amacıyla Kruskal-Wallis H Testi gerçekleştirilmiş; ancak anlamlı farklılık bulunan bir ifadeye rastlanılmamıştır ($p>.05$).
2014-2015 Akademik Yılına Ait Veriler

	Anne Eğitim Seviyesi	N	Sıraların Ortalaması	Ki Kare	Serbestlik Derecesi	p	Fark (Mann Whitney U)
1.Hayat benim açımdan güzeldir.	Okuryazarlığı yok	73	165.21	12.549	3	.006	Okuryazarlığı yok-Lisans ve üstü
	İlköğretim	172	191.40				
	Ortaöğretim	105	196.02				
	Lisans ve üstü	33	241.62				
	Toplam	383					
9.Yakında ferahlığın, rahatlamamın geleceğini hissediyorum.	Okuryazarlığı yok	73	207.30	13.482	3	.004	İlköğretim-Lisans ve üstü
	İlköğretim	172	171.84				
	Ortaöğretim	105	201.80				
	Lisans ve üstü	33	232.06				
	Toplam	383					
10.Ben hayattan en iyisini bekliyorum.	Okuryazarlığı yok	73	193.62	13.039	3	.005	İlköğretim-Ortaöğretim İlköğretim-Lisans ve üstü
	İlköğretim	172	173.25				
	Ortaöğretim	105	209.51				
	Lisans ve üstü	33	230.41				
	Toplam	383					
12.Neşeli ve hoş şeyler düşünürüm.	Okuryazarlığı yok	73	172.90	9.425	3	.024	Okuryazarlığı yok-Ortaöğretim
	İlköğretim	172	182.93				
	Ortaöğretim	105	213.96				
	Lisans ve üstü	33	211.65				
	Toplam	383					
13.Bugün başarılmamış olan umutlar ya da hayaller yarın gerçekleşecektir.	Okuryazarlığı yok	73	186.75	10.293	3	.016	İlköğretim-Ortaöğretim
	İlköğretim	172	176.56				
	Ortaöğretim	105	217.73				
	Lisans ve üstü	33	202.24				
	Toplam	383					
21.Talihsizlik ve şanssızlık hep beni bulur.	Okuryazarlığı yok	73	171.21	9.502	3	.023	Okuryazarlığı yok-Ortaöğretim
	İlköğretim	172	189.36				
	Ortaöğretim	105	216.96				
	Lisans ve üstü	33	172.35				
	Toplam	383					
27.Yakında sevdiğilerimden ayrılacağıma dair olumsuz duygularım var.	Okuryazarlığı yok	73	177.01	15.406	3	.002	Lisans ve üstü-Ortaöğretim Okuryazarlığı yok-Ortaöğretim İlköğretim-Ortaöğretim
	İlköğretim	172	181.52				
	Ortaöğretim	105	226.80				
	Lisans ve üstü	33	169.08				
	Toplam	383					
30.Felaketler sanki benim için yaratılmış gibi hissederim.	Okuryazarlığı yok	73	171.37	11.430	3	.010	Lisans ve üstü-Ortaöğretim
	İlköğretim	172	195.95				
	Ortaöğretim	105	212.57				
	Lisans ve üstü	33	151.59				
	Toplam	383					

Tablo 12’ye göre 2014-2015 Akademik Yılında öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerinin annenin eğitim seviyesine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma gösterdiği ifadeler aşağıda gösterilmiştir:

- Ölçeğin 1. ifadesi olan “Hayat benim açımdan güzeldir” ifadesinin annenin eğitim seviyesine göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği saptanmıştır ($p=.006<.05$). Bu farkın

hangi gruplardan kaynaklandığını görmek için gerçekleştirilen Mann-Whitney U Testine bakıldığında ise annesi lisans ve üstü eğitim seviyesine sahip olan öğrencilerin ortalamasının, annesi okuryazar olmayan öğrencilerin ortalamasından anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir.

- Ölçeğin 9. ifadesi olan “Yakında ferahlığın, rahatlamamanın geleceğini hissediyorum” ifadesinin annenin eğitim seviyesine göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği saptanmıştır ($p=.004<.05$). Bu farkın hangi gruplardan kaynaklandığına bakıldığında ise annesi lisans ve üstü eğitim seviyesine sahip olan öğrencilerin ortalamasının, annesi ilköğretim eğitim seviyesine öğrencilerin ortalamasından anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir.
- Ölçeğin 10. ifadesi olan “Ben hayattan en iyisini bekliyorum” ifadesinin annenin eğitim seviyesine göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği saptanmıştır ($p=.005<.05$). Bu farkın hangi gruplardan kaynaklandığına bakıldığında ise annesi ortaöğretim eğitim seviyesine sahip olan öğrencilerin ortalamasının, annesi ilköğretim eğitim seviyesine sahip öğrencilerin ortalamasından, annesi lisans ve üstü eğitim seviyesine sahip olan öğrencilerin ortalamasının da annesi ilköğretim eğitim seviyesine sahip öğrencilerin ortalamasından anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir.
- Ölçeğin 12. ifadesi olan “Neşeli ve hoş şeyler düşünürüm” ifadesinin annenin eğitim seviyesine göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği saptanmıştır ($p=.024<.05$). Bu farkın hangi gruplardan kaynaklandığına bakıldığında, annesi ortaöğretim eğitim seviyesine sahip olan öğrencilerin ortalamasının, annesi okuryazar olmayan öğrencilerin ortalamasından anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir.
- Ölçeğin 13. ifadesi olan “Bugün başarılmamış olan umutlar ya da hayaller yarın gerçekleşecektir” ifadesinin annenin eğitim seviyesine göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği saptanmıştır ($p=.016<.05$). Bu farkın hangi gruplardan kaynaklandığına bakıldığında, annesi ortaöğretim eğitim seviyesine sahip olan öğrencilerin ortalamasının, annesi ilköğretim eğitim seviyesine sahip öğrencilerin ortalamasından anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir.
- Ölçeğin 21. ifadesi olan “Talihsizlik ve şanssızlık hep beni bulur” ifadesinin annenin eğitim seviyesine göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği saptanmıştır ($p=.023<.05$). Bu farkın hangi gruplardan kaynaklandığına bakıldığında annesi ortaöğretim eğitim seviyesine sahip olan öğrencilerin ortalamasının, annesi okur-yazar olmayan öğrencilerin ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmektedir.
- Ölçeğin 27. ifadesi olan “Yakında sevdiğilerimden ayrılacağıma dair olumsuz duygularım var” ifadesinin annenin eğitim seviyesine göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği görülmektedir ($p=.002<.05$). Bu farkın hangi gruplardan kaynaklandığına bakıldığında annesi ortaöğretim eğitim seviyesine sahip olan öğrencilerin ortalamasının, annesi okuryazar olmayanlardan, lisans ve üstü eğitim seviyesine sahip öğrencilerle annesi ilköğretim eğitim seviyesine sahip öğrencilerin ortalamasından anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir.
- Ölçeğin 30. ifadesi olan “Felaketler sanki benim için yaratılmış gibi hissedirim” ifadesinin annenin eğitim seviyesine göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği görülmektedir ($p=.010<.05$). Bu farkın hangi gruplardan kaynaklandığına bakıldığında ise annesi ortaöğretim eğitim seviyesine sahip olan öğrencilerin ortalamasının, annesi lisans ve üstü eğitim seviyesine sahip öğrencilerin ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmektedir.

Annenin eğitim seviyesinin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri üzerinde ne derece etkili olduğunu görmek amacıyla eta (η) ve eta kare (η^2) değerleri hesaplanmış ve elde edilen bulgular Tablo 13’te gösterilmiştir.

Tablo 13: Anlamlı Farklılık Bulunan İfadelerin Öğrencilerin Anne Eğitim Seviyesi ile Ne Derece İlişkili Olduğunu Gösteren Etki Büyüklüğü Analizi Sonuçları

2014-2015 Akademik Yılına Ait Veriler		
İfadeler	Eta (η)	Eta Kare (η^2)
1.Hayat benim açımdan güzeldir-Annenin eğitim seviyesi	.162	.026
9.Yakında ferahlığın, rahatlamanın geleceğini hissediyorum - Annenin eğitim seviyesi	.155	.024
10.Ben hayattan en iyisini bekliyorum - Annenin eğitim seviyesi	.155	.024
12.Neşeli ve hoş şeyler düşünürüm - Annenin eğitim seviyesi	.104	.011
13.Bugün başarılı olmuş olan umutlar ya da hayaller yarın gerçekleşecektir-Annenin eğitim seviyesi	.140	.020
21.Talihsizlik ve şanssızlık hep beni bulur - Annenin eğitim seviyesi	.155	.024
27.Yakında sevdiğilerimden ayrılacağıma dair olumsuz duygularım var - Annenin eğitim seviyesi	.202	.041
30.Felaketler sanki benim için yaratılmış gibi hissedirim - Annenin eğitim seviyesi	.180	.032

Tablo 13'e göre "Hayat benim açımdan güzeldir" ifadesi için eta kare (η^2) 0.026, "Yakında ferahlığın, rahatlamanın geleceğini hissediyorum" ifadesi için eta kare (η^2) 0.024, "Ben hayattan en iyisini bekliyorum" ifadesi için eta kare (η^2) 0.024, "Neşeli ve hoş şeyler düşünürüm" ifadesi için eta kare (η^2) 0.011, "Bugün başarılı olmuş olan umutlar ya da hayaller yarın gerçekleşecektir" ifadesi için eta kare (η^2) 0.020, "Talihsizlik ve şanssızlık hep beni bulur" ifadesi için eta kare (η^2) 0.024, "Yakında sevdiğilerimden ayrılacağıma dair olumsuz duygularım var" ifadesi için eta kare (η^2) 0.041 ve "Felaketler sanki benim için yaratılmış gibi hissedirim" ifadesi için eta kare (η^2) 0.032 değerlerini aldığı için etki büyüklüğü küçük seviyededir.

Sonuç

Bu bölümde araştırma bulgularından elde edilen sonuçlara, bu sonuçların 2014-2015 Akademik Yılı bulgularından elde edilen sonuçlarla ve alan yazındaki benzer araştırmalar ile karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

Öğrencilerin Demografik ve Tanıtıcı Özelliklerine İlişkin Sonuçlar

Araştırmaya katılan öğrencilerin 2018-2019 Akademik Yılında % 40.5'inin erkek, %59.5'inin kız olduğu, %84.5'inin anne ve babasının birlikte yaşadığı ve %44.1'inin annesinin eğitim seviyesinin ilköğretim olduğu tespit edilmiştir.

2014-2015 Akademik Yılında ise öğrencilerin % 47.3'ünün erkek, %52.7'sinin kız olduğu, %77.0'sinin anne ve babasının birlikte yaşadığı ve %44.9'unun annesinin eğitim seviyesinin ilköğretim olduğu tespit edilmiştir.

Her iki akademik yılda eğitim alan öğrencilerin demografik ve tanıtıcı özelliklerine ilişkin veriler incelendiğinde kız öğrencilerin, anne ve babası birlikte yaşayanların ve annesi ilköğretim mezunu olanların çoğunlukta olduğu ve tanıtıcı özelliklerin yıllar itibarıyla bir değişikliğe uğramadığı tespit edilmiştir.

Öğrencilerin İyimserlik ve Kötümserlik Kişilik Özelliklerine İlişkin Sonuçlar

Bu bölümde öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerinin çeşitli demografik değişkenlere göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemeye yönelik gerçekleştirilen analiz bulgularından elde edilen sonuçlar ve bu sonuçların 2014-2015 Akademik Yılı bulgularından elde edilen sonuçlarla karşılaştırılması yer almaktadır. Ayrıca öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerini belirlemek için gerçekleştirilen anket çalışmasına verilen yanıtların frekans ve

yüzde analizleri gerçekleştirilmiş, aritmetik ortalama, standart sapma ve aritmetik ortalamaların aralık değerleri ile karşılık geldiği sonuçlar incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

2018-2019 Akademik Yılında öğrencilerin kendilerine yöneltile 30 maddelik iyimserlik ve kötümserlik ölçeğinin 24 ifadesine “iyimser” görüş bildirdikleri ve 6 ifade için ise “orta düzeyde katıldıkları” görülmüştür. Ölçekte yer alan ifadelere verilen yanıtların genel ağırlıklı ortalamasının “Orta Düzeyde Katılıyorum” seçeneğine isabet ettiği saptanmıştır.

2014-2015 Akademik Yılında ise öğrencilerin 20 ifade için “iyimser”, 2 ifade için “kötümser” görüş bildirdikleri ve 8 ifade için ise orta düzeyde katılma görülmüştür. Ölçekte yer alan ifadelere verilen yanıtların genel ağırlıklı ortalamasının ise “Orta Düzeyde Katılıyorum” seçeneğine isabet ettiği saptanmıştır. Dolayısıyla her iki akademik yılda da, öğrencilerin ne tamamen iyimser ne de kötümser oldukları, ifadelere orta düzeyde katıldıkları belirlenmiştir. Bu doğrultuda “Turizm eğitimi alan öğrenciler her iki akademik dönemde de iyimserdir” (H₁) hipotezi her iki dönem için reddedilmiştir.

2018-2019 Akademik Yılında öğrencilerin, ölçekteki “Umutsuz bir hayat da yoktur, hayatsız bir umutta” ifadesine en yüksek ortalama ile katılım gösterdikleri, dolayısıyla öğrencilerin yaşamak için umut etmenin çok önemli olduğunu düşüncesini benimsedikleri saptanmıştır. “Benim geleceğim karanlık olacaktır” ifadesine ise en düşük ortalama ile katılım gösterdikleri, dolayısıyla öğrencilerin geleceklelerinden son derece umutlu oldukları ve geleceklerinin parlak olacağı düşüncesini benimsedikleri saptanmıştır.

2014-2015 Akademik Yılında ise öğrencilerin, “Hayata sevgi ve iyimserlikle yaklaşırım” ifadesine en yüksek ortalama ile “Gelecekte sefil, perişan bir hayat yaşayacağımı düşünüyorum” ifadesine ise en düşük ortalama katılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla öğrencilerin geleceğe iyimser bir şekilde baktıkları ve umutlu oldukları saptanmıştır.

Sonuç olarak her iki akademik dönemde de ölçekte verilen yanıtların ağırlıklı ortalamasının “Orta Düzeyde Katılıyorum” olduğu görüldüğü de öğrencilerin “iyimser” görüş bildirdikleri ifadelerin ağırlıkta olduğu görülmüştür.

Öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerinin cinsiyet değişkenine göre her iki dönemde de istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma göstermediği görülmüştür (P>0.05). Bu doğrultuda “Turizm eğitimi alan öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri cinsiyete göre her iki akademik dönemde de istatistiksel açıdan farklılaşma göstermektedir” (H₂) hipotezi her iki dönem için reddedilmiştir.

İyimserlik ve kötümserlik ölçeğinde yer alan 30 ifadenin cinsiyet değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediği incelendiğinde ise her iki dönemde de istatistiksel açıdan anlamlı farklılaşmaların olduğu ifadeler görülmüştür. Buna göre 2018-2019 Akademik Yılında erkek öğrencilerin, kız öğrencilere göre hayata daha çok iyi tarafından baktıkları ve gelecek hakkında daha pozitif düşündükleri saptanmıştır. 2014-2015 Akademik Yılında ise yine erkek öğrencilerin gelecek hakkında daha pozitif düşündükleri saptanmış ve bu sonucun 2018-2019 Akademik Yılında elde edilen sonuçla paralellik gösterdiği belirlenmiştir. Elde edilen diğer sonuçlara göre ise erkek öğrencilerin kendilerini daha talihsiz olarak gördükleri ve güzel olayların arkasından mutlaka üzücü olayların geleceğini daha fazla düşündükleri görülmüştür.

Açıkgöz (2011) ve Çalık (2008) araştırmalarında iyimserliğin cinsiyete göre farklılık gösterdiğini belirtse de bu araştırmanın sonuçları Lipowski (2012), Bacanlı ve Ercan (2006), Puskar vd. (1999)’nin araştırmalarından elde ettikleri sonuçla paralellik göstermektedir.

Öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerinin anne ve baba birlikteliğine göre her iki dönemde de istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma göstermediği görülmüştür

($P>0.05$). Bu doğrultuda “Turizm eğitimi alan öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri anne ve baba birlikteliğine göre her iki akademik dönemde de istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma göstermektedir” (H_3) hipotezi reddedilmiştir. Ölçekte yer alan tüm ifadelerin anne ve baba birlikteliğine göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediği incelendiğinde ise 2014-2015 Akademik Yılında anne ve babası birlikte yaşayan öğrencilerin hayata daha çok sevgi ve iyimserlikle yaklaştıkları, anne ve babası ayrı olan öğrencilerin ise kendilerini talihsiz olarak gördükleri saptanmıştır. Dolayısıyla anne ve babanın birlikte olduğu, mutlu bir aile ortamında yetişen öğrencilerin daha iyimser oldukları görülmüştür.

Bilici (2014), anne ve baba ayrılıklarında en çok etkilenen tarafın çocuklar olduğunu, çocukların bağlanma ve güven duygularının zarar gördüğünü, kişilik gelişimlerinin ve psikolojilerinin ise olumsuz etkilendiğini belirtmiştir. Bu çalışmada ise iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerinin anne ve baba birlikteliği ile istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkisinin bulunmadığı saptanmıştır.

Öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özelliklerinin annenin eğitim seviyesine göre 2018-2019 Akademik Yılında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma göstermediği ($P>0.05$), 2014-2015 Akademik Yılında ise istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma gösterdiği saptanmıştır ($P<0.05$). Bu doğrultuda, 2018-2019 Akademik Yılı için “Turizm eğitimi alan öğrencilerin iyimserlik ve kötümserlik kişilik özellikleri annenin eğitim seviyesine göre her iki akademik dönemde de istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma göstermektedir” (H_4) hipotezi reddedilirken, 2014-2015 Akademik Yılı için H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

2014-2015 Akademik Yılında görülen istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmanın kaynağının, annesinin eğitim seviyesi ilköğretim olan öğrenciler ile ortaöğretim olan öğrenciler olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle annesi ilköğretim mezunu olan öğrencilerin ortalamasının, annesi ortaöğretim mezunu olanların ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu saptanmıştır. 2014-2015 Akademik Yılından elde edilen bu sonuca paralel şekilde Öztürk (2013) de çalışmasında annenin eğitim seviyesi ile iyimserlik arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ölçekte yer alan tüm ifadelerin annenin eğitim seviyesine göre anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediği incelendiğinde ise 2014-2015 Akademik Yılında annesi lisans ve üstü mezunu olan öğrencilerin, annesi okuryazar olmayanlara göre hayatı daha güzel gördükleri fakat sevdiklerinden ayrılacakları duygusunu daha yoğun hissettikleri; annesi ilköğretim mezunu olanlara göre yakın bir zamanda ferahlığın, rahatlamının geleceğini düşüncesini daha çok benimsedikleri ve hayattan beklentilerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Annenin eğitim seviyesi yükseldikçe, öğrencilerin hayatı daha güzel olarak gördükleri, gelecek adına daha umutlu oldukları ve gelecekte beklentilerinin yükseldiği düşünülmektedir.

Annesi ortaöğretim mezunu olan öğrencilerin, annesi ilköğretim mezunu olanlara göre hayattan beklentilerinin daha yüksek olduğu, hayallerinin gerçekleşeceğine daha çok inandıkları fakat sevdiklerinden ayrılma korkusunu daha çok hissettikleri; annesi okuryazar olmayanlara göre daha neşeli oldukları fakat kendilerini daha şanssız olarak gördükleri; annesi lisans ve üstü mezunu olanlara göre felaketlerin kendilerini bulacağı düşüncesini daha çok benimsedikleri saptanmıştır. Annenin eğitim seviyesi yükseldikçe, öğrenciler kurdukları hayallere daha çok inanmaktadırlar ve sevdiklerini kaybetme duygusunu daha az hissetmektedirler.

Öneriler

Bu araştırma, Gaziantep Üniversitesi Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksek Okulu’nda eğitim alan öğrencilerle gerçekleştirilmiştir. Yeni yapılacak olan çalışmalara turizm liselerinde eğitim alan öğrenciler de eklenerek örneklem sayısı daha geniş olan bir çalışma

gerçekleştirilebilir. Kişi sayısı artırılarak gerçekleştirilen araştırmalarda geniş kapsamlı ve daha teferruatlı sonuçlar elde edilebilir.

İlgili alan yazın incelendiğinde, iyimserliği bir kişilik özelliği olarak ele alan ve özellikle kötümserlik ile ilgili yapılan yerli araştırmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Yeni yapılacak olan araştırmalarda, bir kişilik özelliği olan iyimserlik ve kötümserliğin farklı değişkenlerle olan ilişkisi araştırılabilir.

Ayrıca benzer konuda bir çalışma yapacak olan araştırmacılara, anket formuna iyimserlik ve kötümserlikle ilişkisi olduğu düşünülen katılımcıların gelir seviyesini ve ebeveyn tutumlarını belirlemeye yönelik sorular eklemeleri önerilmektedir.

Ayrıca katılımcıların, anket formunu daha istekli ve samimi doldurmaları için araştırmacıların soru sayısı çok fazla olmayan ve daha sade bir dil kullanılarak oluşturulmuş anket formları hazırlamaları önerilebilir.

Hayata genel anlamda karamsar olarak bakan, yaşadığı her olayın sonucunun olumsuz olacağını düşünen öğrenciler fark edildiği zaman, onları kötümser düşüncelerden uzaklaştırmak ve hayata iyimser bir şekilde bakmalarını sağlamak amacıyla öğrencilerin bu olumsuz duygularının sebebini anlamaya çalışmanın (aile hayatı, hastalık, maddi imkânsızlık, eğitim aldığı bölüme isteksiz olarak gelmek), gerekli destekleri vermenin ve sonrasında da bu durumun takibini yapmanın ve öğrencinin gelişimini izlemenin yararlı olacağı düşünülmektedir. Bunun için rehberlik hizmeti birimlerinin duyarlı olmasına yönelik bilgiler paylaşılması önerilmektedir.

Bireylerin, kendi kişilik özelliklerinin farkında olmaları ve kişiliklerine uygun olan mesleklerde çalışmak üzere uygun bölümlerde eğitim almaları oldukça önemlidir. İşverenlerin ve genellikle bu görevi üstlenmiş olan insan kaynakları departmanının, iş için en uygun kişiyi bulmak adına görüşmeler yaparken, adayların kişilik özelliklerini de dikkate alarak karar vermeleri iş tatmini ve verimi açısından önem arz etmektedir. Kendi kişilik özelliklerine uygun görevlerde çalışan bireylerin, öncelikle kendilerinin mutlu olacağı ve bu durumun iş performanslarını olumlu yönde etkileyeceği unutulmamalıdır.

Geçmişte ve bugün öğrencilerin eğitim alacağı bölümlere, şehirlere, okullara ve sonrasında yapacakları meslek seçimlerine kadar birçok kişisel alınması gereken kararları öğrencilerin ailelerinin, tanıdık yönlendirmelerinin ve toplumsal baskının şekillendirdiği görülmektedir. Bu durum öğrencilerin eğitim sonrasında başladıkları meslek yaşamlarına, görev aldıkları birime, departmana ya da verilen role uyum sağlayamama, beraberinde hissettikleri özgüven eksikliği, genel anlamda başarısızlık ve mutsuzluk duygusu, anlaşılama, kendilerinin ve fikirlerinin önemsiz olduğu ve sürekli işten atılma korkusu yaşama gibi pek çok olumsuz sonuca neden olmaktadır. İnsanlar tarafından doğru bir şekilde anlaşılmadığını ve değersiz olduklarını hisseden kişiler içe kapanıklık, iletişim kurmama isteği, hiçbir konuda fikir beyan etmeme, her fikri kabullenme ya da sürekli karşıt görüş bildirme, insanlara ve kendisine güvenmeme gibi pek çok sorunu beraberinde getirebilmektedir. Bu konuda özetle, öğrencilerin kendi kişiliklerine uygun bölümlerde eğitim almaya karar vermeleri ve ebeveynlerin doğru yönlendirmeleri, gerek eğitim döneminde gerekse meslek yaşamında mutluluk olarak geri dönecektir.

Öğrencilerin iyimser ve olumlu duygularını artırmak ve gelecek kaygılarını azaltmak adına danışmanlık uygulamalarının geliştirilmesi önerilebilir. Alanında uzman kişilerin ve eğitimcilerin katkısıyla, öğrencilerin kişilik özelliklerinin farkına varmalarını ve kendilerini tanımalarını sağlamak amacıyla okullarda çeşitli programlar gerçekleştirilebilir.

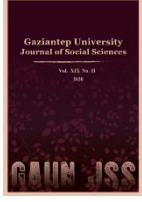
Bir ülkenin geleceği olan üniversite öğrencilerinin, iyimser bir bakış açısına sahip olmalarının ve karamsar duygulara kapılmamalarının, yaşam memnuniyetlerinin artmasını,

sorunlarla daha kolay başa çıkmalarını, beden ve psikolojik olarak daha sağlıklı olmalarını, sosyal hayatta aktif bireyler olmalarını ve insani ilişkilerinde daha başarılı olmalarını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akgül, A. ve Çevik, O. (2003). *İstatistiksel analiz teknikleri: Spss'te işletme yönetimi uygulamaları*, Emek Ofset:Ankara.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 4. Baskı, Sakarya Kitabevi:Sakarya.
- Avcı, D. (2009). *Öğrenilmiş iyimserlik eğitim programının 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin iyimserlik düzeylerine etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Avşaroğlu, S. ve Akçeşme, F (2018). Özel gereksinimli çocuğu olan anne babaların iyimserlik ve stresle başa çıkma tutumları, *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 2(1), 1-11.
- Bacanlı, F. ve Ercan, L. (2006). Deprem stresiyle başa çıkmanın iyimserlik ve cinsiyete göre incelenmesi, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(25), 7-16.
- Bilici, A. B. (2014). Boşanma sürecinin çocuklar üzerindeki psiko-sosyal etkileri, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 79-110.
- Burant, C. J. (2006). *Optimism/pessimism as a mediator of social structural disparities effects on physical health and psychological well-being: a longitudinal study of hospitalized elders*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Case Western Reserve University, Cleveland.
- Çalık, E. (2008). *İlköğretim öğrencilerinin iyimserlik düzeylerinin ve okula ilişkin algularının incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çıkmaz, E. (2013). *Otel işletmelerinde çalışan personelin sahip olduğu iletişim becerilerinin yükseköğretim mezunu müşteriler tarafından değerlendirilmesine yönelik Gaziantep'te bir uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Dicleli, A. B. ve Akkaya, S. (2000). *Konuşa Konuşa*, Bzd Yayıncılık:İstanbul.
- Hazar, M. Ç. (2006). Kişilik ve iletişim tipleri, *Selçuk Üniversitesi Akademik İletişim Dergisi*, 4(2), 125-140.
- İmre, C. (2018). *Orta düzey yöneticilerin beş faktör kişilik özelliklerinin iş sağlığı ve güvenliği açısından belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gedik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karagöz, Y. (2011). *Olumlu düşünme eğitim programının ergenlerin geleceğe yönelik iyimserlik, depresyon ve bilişsel çarpıtma düzeylerine etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Khalek, A. M. and Lester, D. (2006). Optimism and pessimism in Kuwaiti and American College students. *International Journal of Social Psychiatry*, 52, 110-126.
- Kiriş, N. (2008). *Arthur Schopenhauer'de Kötülük Problemi ve Kötümserlik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

- Lipowski, M. (2012). Level of optimism and healthy behavior in athletes, *Medical Science Monitor: International Medical Journal of Experimental and Clinical Research*, 18(1), 39:43.
- Oda, B. (2014). *11–13 yaş grubundaki spor yapan ve yapmayan öğrencilerin iyimserlik ile saldırganlık düzeylerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Okutan, H. (2016). *Zihin engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam doyumlarının iyimserlik ve psikolojik belirti düzeyleri açısından incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Örücü, E. ve Kıvrak, O. (2013). Telekomünikasyon sektöründe çalışan personelin iletişim becerileri düzeylerinin incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (1) , 15-29.
- Örücü, E. ve Kıvrak, O. (2013). Telekomünikasyon sektöründe çalışan personelin iletişim becerileri düzeylerinin incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (1) , 15-29.
- Öztürk, E. E. (2013). *İyimserlik ve dindarlık*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Puskar, K. R., Sereika, S. M., Lamb, J., Tusaie Mumford, K. and McGuinness, T. (1999). Optimism and its relationship to depression. Coping, anger and life events in rural adolescents, *Issues in Mental Health Nursing*, 20, 115-130.
- Sapmaz, F. ve Doğan, T. (2012). Mutluluk ve yaşam doyumunun yordayıcısı olarak iyimserlik, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3), 63-69.
- Yanbastı, A.G. (1990). *Kişilik kuramları ders kitapları*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İzmir.
- Wrosh, C. and Scheier, M. F. (2003). Personality and quality of life: the importance of optimism and goal adjustment. *Quality of Life Research*, 12(1), 59–72.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Rekreasyon Bilim Alanının Geçmişten Günümüze Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Recreation Field from Past to Today

Ebru GÖZEN^a *

^a Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Turizm Fakültesi, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, Antalya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3476-5023

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Ekim 2019

Kabul tarihi: 18 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Rekreasyon,

Sosyal ağ analizi,

Bibliyometri

ÖZ

Araştırmanın temel amacı, rekreasyon alanında 1980-2019 periyodunda yayımlanan araştırmaları bibliyometrik bakış açısıyla incelemek ve bu alanda son 39 yıldaki eğilimleri belirlemektir. Bu bağlamda, Web of Science veri tabanında "recreation" konu başlığında 'hospitality, leisure and tourism' kapsamında tarama gerçekleştirilmiştir. Araştırmalar; yıllara göre yayın sayıları, yayın türleri, yayın dilleri, ülke işbirliklikleri, atıf analizleri, ortak atıf ağları ile kelime-konu eğilimleri kapsamında irdelenmiştir. Ortak atıf ağları ile kavram-konu yönelimlerinin belirlenmesinde sosyal ağ analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, rekreasyon yayınları bağlamında alana olan ilginin 2010 yılından itibaren önemli bir derecede arttığı söylenebilir. Yayınların büyük çoğunluğu makale türündedir. Yayınların, %96 ile en çok yazıldığı dil İngilizcedir. Türkçe dilinde hazırlanmış herhangi bir yayına rastlanmamıştır. Amerika'nın ülke işbirlikliklerinde önemli bir role sahip olduğu bulunmuştur. Rekreasyon alanındaki yayınların yayın başına ortalama atıf sayısı 7,99 iken, yıllık ortalama atıf sayısı ise 519'dur. Aktif eğlence ve rekreasyonda uzmanlaşma alanında en çok çalışılan konulardır. Çalışmalarda en çok kullanılan kelimelerin rekreasyon, eğlence ve açık alan rekreasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Merkezilik derecesi yüksek olan kelimeler ise deneyim, kaynak ve katılımıdır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received October 20, 2019

Accepted April 18, 2020

Keywords:

Recreation,

Social network analysis,

Bibliometrics

ABSTRACT

The main purpose of study is to examine the researches published in the field of recreation in the period 1980-2019 with bibliometric perspective and to determine the trends in this field in the last 39 years. In this context, the Web of Science database was searched out under the title of recreation within the scope of 'hospitality, leisure and tourism'. In the research, number of publications, types of publications, publication languages, country collaborations, citation analysis, common citation networks and word-subject trends were analyzed. Social network analysis was used to reveal the situation within the extant literature confined through research purpose. According to the results, it can be said that interest in the field in the context of recreation publications has increased significantly since 2010. The majority of publications type is article. The language in which the publications are written mostly is English (96%). There is no publication in Turkish language. It has been found that America plays an important role in the country's collaborations. While the average number of citations per publication in the field of recreation is 7.99, the average number of citations per year is 519. Recreation and specialization in active recreation is the most studied subjects in the field. It has been concluded that the most used words in the studies are recreation, entertainment and outdoor recreation. The words with high centrality are experience, resources and participation.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ebrugozen@akdeniz.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Tourism has been discussed for many years on the way of being a science. After tourism recognized as science, tourism schools, which provide higher education at the level of education in our country, have quickly entered the process of being faculty. In this process, the branches of fields that should naturally be included under the tourism faculty have been discussed. In the tourism faculties, education is carried out under the departments of gastronomy and culinary arts, tourism guidance, tourism management and recreation. One of the newest among these field is the recreation. Since the study subjects related to the recreation area are new in our country, there may be information confusion in the reearches related to the recreation area. Therefore, it can be seen as a necessity to clarify the confusion about the research subjects of recreation. In this context, it shows the importance of conducting bibliometric research in the field of recreation in the tourism science. As a result of the literature review, it can be said that bibliometric analysis in the recreation area is limited. Therefore, the aim of this study is to examine published researches related to recreation in the WoS database bibliometrically. One of the analyzes applied to examine academic collaboration and common citation relationships in bibliometric research is social network analysis. Social network analysis is one of the first methods used in the visualization of collaboration and citation networks and in determining the information networks that are effective in the development of the research area (Karagöz and Yüncü, 2013). Bibliometric researches make it possible to determine the trends in the field by quantitatively examining the literature in a particular area (Kasemodel et al., 2016). The data were obtained by scanning the publications related to recreation published in the field of recreation between 1980-2019 and in the Web of Science (WoS) database on 16.09.2019. Search filtering has been done in the sub-theme of “Hospitality, Leiusure and Tourism” in the word title “recreation” in the Web of Science Core Collection database. As a result of the scanning, 2536 studies were revealed. The publication years, publication languages, types of publications, author names, titles, countries of the authors, , abstracts, keywords, how many sources they cited, and how many sources cited in WoS were accessed and downloaded. Social network analysis was used to identify collaborations between countries co-joint studies in the field of recreation, and to identify the journal-author-publishing joint-citation-network and word-subject trends. When the distribution of publications by years is analyzed, it has been determined that there is a regular increase in the number of publications by years, especially since 2011, studies in the field of recreation have increased rapidly. According to the results, 2458 publications in the field of recreation were written in English. English is followed by Spanish with 23 publications and Czech with 18 publications. There is no publication in Turkish language. According to the results of the country’s cooperation, it is determined that America is the country that cooperates most with other countries. According to modularity and average silhouette values, the country has a weak clustering of the cooperation network. Journal of Leisure Research is the most frequently cited journal in the field of recreation. According to modularity and average silhouette values, there are clusters in the common citation network, which are determined by precise lines, but these clusters have a weak cluster structure. The common journal citation network created is mostly from several centers to other journals rather than being centralized, because the current research in the field of recreation is generally referred to research from 2006. Current research topics in this field are protected areas, future trends and community-based tourism. The most used words in recreation are recreation with 657, entertainment with 164 and outdoor recreation with 226. It was determined that the words with the highest degree of centrality were experience with 0.12, resources with 0.09 and participation with 0.08. Although studies on recreation field have increased since 2011, it is a necessity to publish more publications. Although studies on the recreation area have increased since 2011, it is a necessity to publish more publications than the recreation area that educates and develops students as departments in Tourism Faculties. However, apart from the fact that the studies to be carried out are not only quantitative, they should also be able to contribute in terms of quality for the development and advancement of the area. It is suggested that the studies to be carried out should be in the direction of future trends in the field of recreation and recreation studies focused on society.

Giriş

Turizm, anabilim dalı olma yolunda uzun yıllardır tartışılmıştır. Turizmin anabilim dalı olması sonrası ülkemizde de yükseköğretim düzeyinde eğitim veren turizm okulları hızla fakülteleşme sürecine girmiştir. Bu süreçte doğal olarak turizm anabilim dalı altında yer alması gereken bilim dalları tartışılır hale gelmiştir. Turizm fakültelerinde eğitim-öğretim gastronomi ve mutfak sanatları, turizm rehberliği, turizm işletmeciliği, rekreasyon yönetimi gibi bölümler altında yürütülmektedir. Bu alanlar arasında en yeni olanlardan biri rekreasyon yönetimi alanıdır. Üniversiteler Arası Kurul doçentlik bilim dalları ve alanlar incelendiğinde de turizmin altında en son eklenen alanlar gastronomi ve rekreasyon yönetimidir (ÜAK, 2019).

Shievers ve DeLisle (1997), rekreasyon aktivitelerini insanların boş zamanlarında iyi vakit geçirme ve yenilenmek için gönüllü olarak katıldıkları, toplumsal veya bireysel olarak olumsuz etkileri olmayan aktiviteler olarak tanımlamaktadır (s. 92). Hazar (2003)'a göre rekreasyon, insanların zorunlu olarak yerine getirmeleri gereken eylemler dışında artan boş zamanlarında, gönüllü olarak katıldıkları ve para kazanma amacı olmayan aktivitelerdir (s. 27). Hacıoğlu, Gökdeniz ve Dinç (2003)'e göre rekreasyon, zorunlu ihtiyaçlar ve çalışma için ayrılan zamanın dışında kalan boş zamanda gönüllü ve isteğe bağlı olarak grup veya bireysel, ruhu ve bedeni yenileme amacıyla yapılan aktivitelerdir (s. 30). Rekreasyon alanı ile ilgili olarak rekreasyon aktivitelerinin değerlendirilmesi (Wang, Zhao, Zhou ve Little, 2013), spor ve fiziksel rekreasyona katılım (Long ve Hylton, 2014), boş zaman ve rekreasyonda kırsal bölgeler (Edwards ve Matarrita-Cascante, 2011), park ziyaretlerine yönelik kısıtlamalar (Zanon, Doucouliagos, Hall ve Lockstone-Binney, 2013), rekreasyon fırsatları (Pierskalla, Lee, Stein, Anderson ve Nickerson, 2004), tüplü dalış kaynakları olarak yapay resifler (Stolk, Markwell ve Jenkins, 2007) gibi konularda gerçekleştirilmiş çalışmalar mevcuttur.

Merriam (2013)'ın araştırmasının sonuçlarına göre, Türkiye'deki rekreasyon eğitim-öğretimi ve buna bağlı olarak rekreasyon alanında gerçekleştirilip yayımlanan yayınların hem nitelik hem de nicelik bağlamında Amerika ve Avrupa'dan daha geridedir (s. 11). Ülkemizde rekreasyon yönetimi lisans eğitimi için müfredat geliştirme (Tütüncü, 2008), rekreasyon bölümlerinin öğrenciler tarafından tercih edilme nedenleri ve öğrencilerin beklentilerini ortaya çıkarma (Zorba, 2008), rekreasyon alanında uzmanlaşma ve kurumsallaşma (Tütüncü, Taş ve Kiremitçi, 2012) ve ülkemizdeki rekreasyon eğitimi ile ilgili genel yapının belirlenmesi (Kızanlıklılı, 2014) gibi çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Nitekim, Lapa, Köse ve Günbayı (2018) TR dizin üzerinden eriştikleri rekreasyon alanı ile ilgili 104 makaleyi sistematik olarak inceledikleri çalışmada 1996-2000 yılları arasında yayımlanan makale sayısının sınırlı olduğu ve 2011 yılından itibaren rekreasyon alanında çalışmaların artmaya başladığı sonucuna ulaşmışlardır.

Ülkemizde rekreasyon alanı ile ilgili çalışma konuları yeni olduğundan dolayı rekreasyon alanı ile ilgili çalışmalarda bilgi karmaşası yaşanabilmektedir. Bundan dolayı rekreasyon konusu ile oluşan bilgi karmaşasının açıklığa kavuşturulması gereklilik olarak görülebilir. Çünkü turizm alanında yapılan bibliyometrik araştırmalar, turizmin farklı çalışma alanlarına dair kapsamlı bir bakış açısı sağlamaktadır (Özel ve Kozak, 2012). Bu bağlamda, turizm anabilim dalında rekreasyon alanında bibliyometrik araştırmaların gerçekleştirilmesinin önemini göstermektedir. Böylelikle turizmde rekreasyon alanı ile ilgili çalışmaların eğilimleri belirlenerek gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulabilir. Bundan dolayı bu çalışmanın amacı, WoS veri tabanında rekreasyon ile ilgili yayımlanmış araştırmaların bibliyometrik olarak incelenmesidir. Bu alanda yayımlanan araştırmaların sayıları, türleri, dilleri, ülke işbirliktelikleri, atıf analizleri, ortak atıf ağları ile kelime-konu eğilimleri kapsamında incelenerek rekreasyon alanının gelişimine ve gelecek çalışmalara ışık tutmak hedeflenmiştir. Bu değerlendirmeler ile hedeflenenler ise, bu alanda WoS'da yayımlanan yayınların yıllara,

yayın dillerine, türlerine ve ülkelere göre dağılımının, yayınlarda en çok vurgulanan kelimelerin neler olduğunun, bu alanda en çok hangi yazarların atfı olarak alana katkı sağladığının ve konu eğilimlerinin neler olduğunun belirlenmesidir. Bu kapsamda WoS veri tabanı üzerinde rekreasyon ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir.

Turizm ve Rekreasyon Alanında Yapılan Bibliyometrik Araştırmalar

Bibliyometrik analizler, belli konularda gerçekleştirilmiş olan çalışmaların konu, örneklem, atfı, kelime, kapsam gibi özellikleri bağlamında incelemeye imkan vermektedir. Turizm alanında son yıllarda bibliyometrik analizlerin arttığı da görülmektedir. Literatürde yer alan bibliyometrik analizlerin genellikle dergilerde yayımlanan makaleler, konferans bildirileri ve tezleri örneklem aldığı söylenebilir. Literatür taraması sonucu rekreasyon alanında yapılan bibliyometrik analizlerin kısıtlı olduğu söylenebilir.

Yeşilyurt ve Yeşilyurt (2013), boş zaman ve rekreasyon alanında yayınlanmış olan akademik dergileri bibliyometrik açıdan incelemiştir. Sonuçlara göre en sık kullanılan anahtar kelimeler; boş zaman, ciddi boş zaman, boş zaman kısıtlamaları, engellilik, ulaşılabilirlik, gönüllü turizm, fiziksel aktivite, yaşam doyumu ve parklardır. Şahin ve Acun (2015), 1990-2015 yılları arasında gerçekleştirilen Ulusal Turizm Kongresi kitaplarında yer alan turist rehberliği alanında yapılan çalışmaları bibliyometrik analiz ile incelemiştir. Rehberlik ile ilgili bildirimlerde en çok kullanılan anahtar kelimelerin, turizm ve turist rehberi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bundan dolayı turist rehberliği ile ilgili çalışmalarda, anahtar kelimelerde, turist rehberliği ile beraber turizme de vurgu yapılmaktadır.

Buzlu (2015), rekreasyon alanının multidisipliner yapısını ortaya çıkarmak amacıyla bir tez çalışması hazırlamıştır. Proquest tez veri tabanından elde ettiği tezleri bibliyometrik bir yaklaşımla incelemiştir. Sonuç olarak, rekreasyonun insanların fiziksel olarak sağlıklı olmasını destekleyebilecek bir olgu olduğu, rekreasyon aktivitelerinin büyük çoğunluğunun açık alanlarda gerçekleştirildiği; işletme, ekonomi, psikoloji, sosyal psikoloji ve sosyoloji alanları ile yakından ilişki olduğunu belirlemiştir. Bundan dolayı rekreasyon alanının multidisipliner bir alan olduğu söylenebilir.

Temizkan, Çiçek ve Özdemir (2015), Türkçe akademik dergiler ile ISI Web of Knowledge veri tabanındaki dergilerde, 1991-2014 yılları arasında yayımlanan sağlık turizmi konulu makaleleri bibliyometrik analiz ile incelemiştir. Türkçe makalelerin daha çok coğrafya alanında çalışan akademisyenler tarafından “termal” alt başlığı, İngilizce yayımlanan makalelerin ise tıp alanında çalışan akademisyenler tarafından “tıbbi tedavi” alt başlığında yoğunlaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Bundan dolayı Türkçe makalelerde sağlık turizmi genel olarak termaller kapsamında incelenmiştir denilebilir. Bozok, Kılıç ve Özdemir (2017) kırsal turizm konusundaki ulusal ve uluslararası akademik çalışmaların özelliklerini genel bir bakış açısıyla ortaya koymak için bibliyometrik analiz gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda kırsal turizme yönelik akademik çalışmaların geçmişinin yaklaşık yirmi yıl önceye dayandığı belirlenmiştir. Yazarlara göre; başlarda az sayıda olan araştırmalar, kırsal turizm kavramının popülerleşmeye başlamasıyla artış göstermiştir.

Gökkaya, Acar ve Yıldırım (2017) tarafından, eko turizm alanında 2000-2017 yılları arasında yazılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak tezlerin, en yüksek oran olan %22’lik seviye ile peyzaj mimarlığı ana bilim dalında hazırlandığı ve bu alanı %15 oranla Turizm İşletmeciliği Anabilim dalının takip ettiği ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu sonuç, turizmin multidisipliner bir bilim dalı olduğunu göstermektedir. Güzeller ve Çeliker (2017), gastronomi alanında 1970-2017 yılları arasında yayımlanan 703 çalışmayı bibliyometrik açıdan inceleyerek, disiplinde son 48 yıldaki eğilim ve trendleri ortaya koymak amacıyla bibliyometrik çalışma gerçekleştirmiştir. Sonuçlara göre, “model oluşturma ve

uluslararası turizm” alanda en çok çalışılan konular iken, “gastronomi ve Fransız gastronomisi” en çok kullanılan kavramlardır.

Olçay, Karaçil ve Sürme (2018), ulusal ve uluslararası alanlarda yayınlanan helal turizm konusunda yapılan araştırmaları incelemek ve genel eğilimlerini ortaya çıkarmak amacıyla bibliyometrik analizden faydalanmıştır. Araştırma sonucunda çalışmalarda nicel yöntemlerde Likert tipi ölçeklerin sıklıkla kullanıldığı ve alan yazın yönteminde ise dokümanlardan yararlanıldığı görülmüştür. Bundan dolayı, helal turizm konusunun daha çok anket ile veri toplama yoluyla ölçüldüğü söylenebilir. Lapa vd. (2018) Dergipark ve TR Dizin Ulakbim’de taranan ve rekreasyon alanı ile ilgili yayınlar yapan 16 dergide yayınlanmış ve rekreasyon ile ilgili 104 makaleyi sistematik olarak incelemiştir. Çalışma sonucunda rekreasyon ile ilgili yayınların 2011 yılından itibaren arttığı belirlenmiştir. Ayrıca, çalışmada yayımlanan araştırmaların 2005 yılı sonrasında yapılan çalışmalara atıf yaptığı belirlenmiştir. Rekreasyon alanında en çok çalışılan konuların ise; boş zaman katılımı, boş zamanı değerlendirme, boş zaman tatmini ve açık alan rekreasyonu olduğu ortaya çıkmıştır.

Yukarıdaki çalışmalarda da görüldüğü üzere, bibliyometrik analizler belli konularda gerçekleştirilmiş olan çalışmaların konu, örneklem, atıf, kelime, kapsam gibi özellikleri bağlamında incelemeye imkan vermektedir. Çalışmalardan da görüleceği üzere çalışmalar genellikle seçilen spesifik konu veya alana yönelik kullanılan kavramları, ortak kullanılan anahtar kelimeleri, kullanılan yöntemleri ve seçilen örneklemi belirlemeye odaklanmıştır. Turizm alanında son yıllarda bibliyometrik analizlerin arttığı görülmektedir (Özel ve Kozak, 2012; Türktarhan ve Kozak, 2012; Çakıcı, Yıldırım ve Karacaoğlu, 2013; Karagöz ve Yüncü, 2013; Cevizkaya, Avcıkurt ve İlsay, 2014; Aydın, 2014; Kaya, 2014; Temizkan vd., 2015). Özellikle 2011 yılından itibaren bu türden çalışmalar hız kazanmıştır. Literatürde yer alan bibliyometrik analizlerin genellikle dergilerde yayımlanan makaleleri (Arslan, Arslan ve Coşkun, 2016; Yeşilyurt ve Koçak, 2018, Topsakal, Bahar ve Yüzbaşıoğlu, 2020), konferans bildirimleri (Çakıcı vd., 2013; Şahin ve Acun, 2015, Boyraz ve Sandıkçı, 2018) ve tezleri (Arıca, 2014; Turan, 2014; Aydın, 2017; Şahin, Akdağ, Çakıcı ve Onur, 2018; Aydın ve Aksöz, 2019) örneklem aldığı söylenebilir. Literatür taraması sonucu rekreasyon alanında bibliyometrik analiz ile yapılan çalışmaların (Yeşilyurt ve Yeşilyurt, 2013; Buzlu, 2015; Sever ve Buzlu, 2015; Lapa vd., 2018) kısıtlı olduğu söylenebilir.

Yöntem

Çalışmanın temel amacına ulaşmak için bibliyometrik analiz yapılmıştır. Bibliyometrik araştırmalarda akademik işbirliği ve ortak atıf ilişkilerinin irdelenmesi için başvuru alan analizlerden biri sosyal ağ analizidir. Sosyal ağ analizi, işbirliği ve ortak atıf ağlarının görselleştirilmesi ve araştırma alanının gelişmesinde etkili olan bilgi ağlarının belirlenmesinde kullanılan ilk yöntemlerden biridir (Karagöz ve Yüncü, 2013). Bibliyometrik analiz, matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin yayınlara uygulanması olarak kavramsallaştırılmaktadır (Pritchard, 196). Bibliyometrik çalışmalarda dokümanların veya yayınların belli özellikleri analizlere dahil edilerek bilimsel ağlara ilişkin bazı bulgular ortaya çıkarılmaktadır (Al ve Coştur, 2007). Bibliyometrik araştırmalar, belli bir alandaki literatürün nicel olarak incelenmesi ve keşfedilen kelimelerin irdelenmesi ile alandaki trendlerin belirlenmesini mümkün kılmaktadır (Kasemodel vd., 2016). Böylelikle, gerçekleştirilen bibliyometrik analiz ile alandaki bilimsel yayınlara yön veren yazarlar, ülkeler, kaynaklar vb. araştırmacılara yol haritası sunulabilmektedir (Aydın, 2014).

Bibliyometrik araştırmalarda en önemli veri kaynakları Science Citation Index (SCI), Social Science Citation Index (SSCI) ve Art & Humanities Citation Index (A&HCI) olmak üzere, uluslararası bilimsel atıf indeksleridir. Bu indekslere ve bu indekslerdeki yayınların tüm materyallerine Web of Science Core Collection veri tabanı aracılığıyla erişmek mümkündür. Bu

bağlamda, veriler rekreasyon alanında 1980-2019 yılları arasında yayımlanan ve Web of Science (WoS) veri tabanında yer alan rekreasyon ile ilgili yayınlar 16.09.2019 tarihinde taranma ile elde edilmiştir. Web of Science Core Collection veri tabanında “recreation” kelime başlığında “Hospitality, Leisure and Tourism” alt temasında arama filtrelemesi yapılmıştır. Gerçekleştirilen taramada sonucunda 2536 çalışma olduğu ortaya çıkmıştır. Rekreasyon alanında yayımlanan bu 2536 yayının; yayın yılları, yayın dilleri, yayın türleri, yazar adları, başlıkları, yazarların ülkeleri, kaç kaynağa atıfta bulunduğu ve WoS’da taranan kaç kaynaktan atıf aldığı, özet, anahtar kelimeler ve kaynakça bilgilerine erişilmiş ve indirilmiştir.

Elde edilen veriler kapsamında öncelikle 2536 çalışmanın (“recreation” kelimesi başlığında “Hospitality, Leisure and Tourism” alt temasında arama filtrelemesi ile elde edilen yayınlardır, dışarda bırakma kriterleri konulmamıştır) özellikleri bağlamında yıllara göre dağılımı, yayın dilleri, yayının kaynak ülkesi, yayın türleri gibi konular irdelenmiştir. Atıf analizi bağlamında rekreasyon alanında gerçekleştirilen araştırmaların kaç kaynağa atıfta bulunduğu, WoS veri tabanında taranan araştırmalar tarafından aldıkları atıflar ve bu atıfların yayınlara ve yıllara göre dağılımları incelenmiştir. Rekreasyon alanında ortak çalışmalar yayımlayan ülkeler arasındaki işbirlikliliklerin belirlenmesinde, dergi-yazar-yayın ortak atıf ağının ve kelime-konu trendlerin belirlenmesinde sosyal ağ analizinden faydalanılmıştır. Sosyal ağ analizinde “CiteSpace II” uygulaması kullanılmıştır. WoS veri tabanındaki 2536 çalışmaya ait veriler “Citespace II” programına uygun formatta yüklenerek analizler uygulanmıştır. “CiteSpace II”, ortaya çıkan trendleri ve akademik literatürdeki eğilimleri görselleştirmek ve analizlere tabi tutma amacıyla kullanılan bir Java uygulamasıdır (Chen, Ibeke-SanJuan ve Hou, 2010).

Uygulanan analizler ile ağ yoğunluğu, ağın modülerlik ve ortalama siluet değerleri hesaplanmıştır. Ağ yoğunluğu, herhangi bir ağdaki potansiyel olarak kullanılacak bağlantıların ne kadarının kullanıldığını ifade etmektedir (Al ve Doğan, 2012). Modülerlik değeri ise, herhangi bir ağın bağımsız kümelerle bölünüp bölünemeyeceğini belirlemede ve 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Düşük bir modülerlik, net sınırları olan kümelerle indirgenemeyecek bir ağı ifade ederken, yüksek modülerlik değeri iyi yapılandırılmış bir ağ demektir. Ortalama siluet değeri ise, (-1) ile (1) arasında bir değer almaktadır (Chen vd., 2010) ve maksimum kümelenebilirlik sayısını belirlemek için kullanılır değerin 0.7’den büyük olması güçlü bir kümelenebilirlik işaret etmektedir (Simovici, 2007).

Araştırma ülke işbirliklilikleri, atıf kaynağı dergiler ve yayınlar ile kelimelerin ağdaki konumlanmaları merkezilik değerlerine göre incelenmiştir. Merkezilik değeri, bir düğümün birbirine bağlı olmayan diğer düğümler ile ne düzeyde bir bağlantıya sahip olduğunu göstermektedir. Bir düğümün merkezilik değerinin yüksek olması diğer düğümleri birbirine bağlayan bir köprü özelliğinde olduğunu ifade etmektedir (Ni, Sugimoto ve Robbin, 2017). Atıfta bulunulan ülkelere, yazarlara, dergilere ve yayınlara yönelik atıf patlamaları da çalışmada hesaplanmıştır. Patlama, belirli bir frekansın toplam yıl periyodu içinde kısa bir zaman aralığı süresince istatistiksel olarak önemli dalgalanmalara sahip olup olmadığını göstermektedir (Chen vd., 2010). Rekreasyon alanındaki araştırmaları konu eğilimleri kapsamında ve log olasılık oranı (LLR) algoritmasından faydalanılmıştır.

Bulgular

Yayınlara Dağılımları

Çalışma kapsamında kullanılan yayın sayılarının dağılım yüzdeleri yıllar temelinde Tablo 1’de verilmiştir. 1980-2019 yılları arasında rekreasyon alanında 3626 yayın gerçekleştirilmiştir. En çok yayın, 2736 ile 2010-2019 yılları arasında yayımlanmıştır. Yıllar temelinde incelendiğinde ise, en çok yayın 261 yayın ile 2017 yılında yayımlanmıştır.

Tablo 1: Yıllara göre yayın dağılımı

Yıllar	N	Yüzde (%)
1980-1989	131	5,18
1990-1999	291	11,47
2000-2009	478	18,85
2010-2019	1636	64,51
Toplam	2536	100

1980-2019 yılları yayınların türleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Yayın türüne göre dağılım

Yıllar	N	Yüzde (%)
Kitap	23	0,85
Kitap Bölümü	144	5,34
Kitap İncelemesi	129	4,78
Makale	1949	72,24
Konferans Bildirisi	271	10,04
Toplantı Özeti	34	1,26
İnceleme	44	1,63
Editöryal Materyal	98	3,63
Editöre Mektup	6	0,23
Toplam	2698	100

Tablo 2’den de anlaşılacağı üzere toplam 9 adet yayın türü mevcuttur. En çok yayımlanan yayın türünün 1949 ile makale olduğu belirlenmiştir. Makaleyi ise 271 ile konferans bildirisi ve 144 ile kitap bölümü takip etmektedir. Yayın türü toplamının Tablo 1’deki yıllara göre yayın dağılımından fazla olmasının nedeni bazı yayınların Web of Science veri tabanında birden fazla yayın türü olarak değerlendirilmesinden dolayıdır. Yayınlar arasında makale türü yayınlar en çok ağırlıkta olmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen yayınlar toplamda 38.419 kaynağa atıfta bulunmuştur. Bu 2536 çalışma, diğer çalışmalar tarafından toplam 20.257 atıf almıştır. Bu atıflardan 1.439’u çalışma yazarlarının kendi çalışmalarına yaptıkları atıflardan oluşmaktadır. Yayın başına ortalama atıf sayısı 7,99 iken, yıllık ortalama atıf sayısı 519’dur. H-indeks ise 87’dir. Bundan dolayı rekreasyon alanında en az 87 atıf almış 87 yayının olduğu söylenebilir.

Yayınların toplam 9 farklı dilde olduğu belirlenmiştir. Yayınların dil dağılımı Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Yayın diline göre dağılım

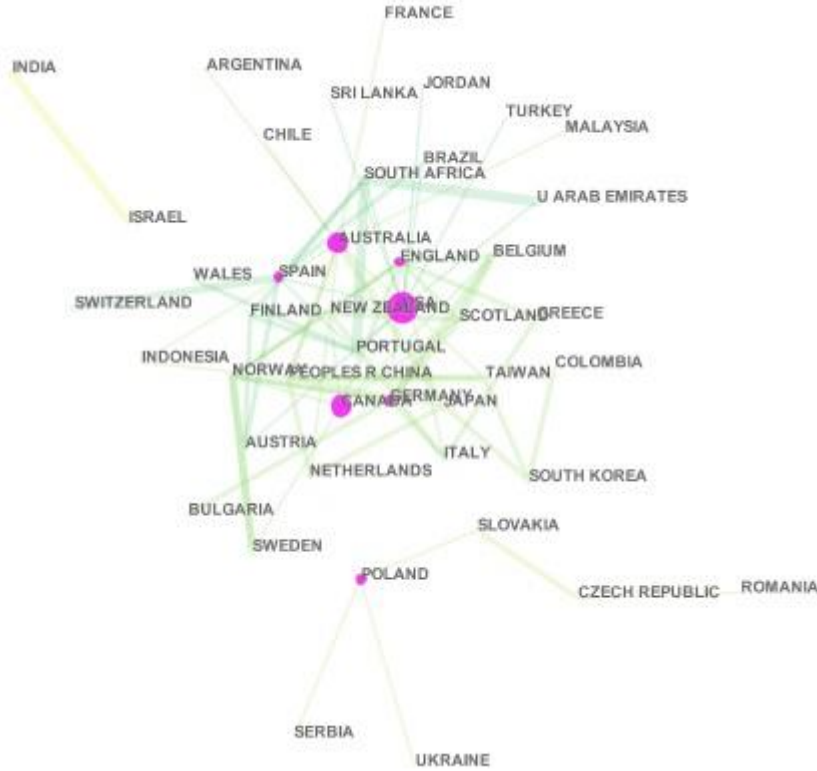
Yıllar	N	Yüzde (%)
İngilizce	2458	96,92
İspanyolca	23	0,91
Çekçe	18	0,71
Portekizce	14	0,55
Fransızca	11	0,43
Çince	5	0,20
Almanya	4	0,16
Slovakya	2	0,07
Rusça	1	0,03
Toplam	2536	100

Tablo 3’de görüldüğü üzere alandaki 2458 yayın İngilizce olarak yazılmıştır. İngilizceyi ise 23 yayın ile İspanyolca ve 18 yayınla Çekçe takip etmektedir. Türkçe dilinde hazırlanmış herhangi bir yayın mevcut değildir. Yayınların yapıldığı ülkeler incelendiğinde ise, yayınların %50,79’una denk gelen 1288 yayının Amerika kaynaklı olduğu belirlenmiştir. Amerika’yı 275 yayınla Kanada, 189 yayınla Avustralya, 98 yayınla Çek Cumhuriyeti, 96 yayınla İngiltere ve

92 yayınlı Çin takip etmektedir. Yayın dilleri ile kaynak ülkelerin neredeyse orantılı olduğu söylenebilir. Türkiye ise, 16 yayınlı 25.sırada yer almaktadır.

Ülke İşbirliklikleri

Yayınlarda farklı ülkelerdeki araştırmacıların ortak kaleme aldıkları araştırmaların ortaya çıkarılması için sosyal ağ analizinden faydalanılmıştır. Merkezilik derecelerine göre ülke isimleri Şekil 1’de verilmiştir. Sosyal ağ analizi sonucuna göre, 51 düğüm ve 126 bağlantıdan oluşan bir ülke işbirlikliği ağı olduğu belirlenmiştir. Elde edilen ağ, toplam 5 kümeden oluşmaktadır. Ağın yoğunluğu ise 0.098’dir. Ülke işbirliklikleri analiz edilirken aynı ülke kaynaklı birden fazla araştırmacının olduğu yayınlarda, kaynak ülkeler bir defa sayılmıştır. Ağda her düğüm bir kaynak ülkeyi ifade etmekteyken, her bağlantı ülkeler arası işbirlikliklerini göstermektedir. Düğümler arası bağlantıları gösteren çizgiler, bağlantı sayısı arttıkça kalınlaşmaktadır. Düğümlerin çevresindeki pembe çemberlerin boyut ve kalınlığı düğümlerin merkezilik derecelerinin diğer düğümlere kıyasla daha yüksek olduğunu ifade etmektedir (Ukşul, 2016). Elde edilen ağın modülerlik değeri $Q= 0.33$ ve ortalama siluet değeri 0.38 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, ağın zayıf bir kümelenme yapısında olduğunu göstermektedir. Başka bir ifade ile Tablo 4’de görüldüğü üzere, ülke işbirliklikleri sadece üç ülke (Amerika, Kanada, Avustralya) arasında güçlüdür.

Şekil 1: Merkezilik derecelerine göre ülke işbirliklikleri

Tablo 4’de ağda önemli bir yere sahip olan ilk 5 ülkenin ağ değerleri özetlenmiştir.

Tablo 4: Ülke işbirliklik ve merkezilik ilk 5 ülke

Ülke	F	Yıl	Küme No	Ülke	Merkezilik	Yıl	Küme No
Amerika	1137	1980	0	Amerika	0,58	1980	0
Kanada	227	1992	2	Kanada	0,30	1992	2
Avustralya	178	1999	1	Avustralya	0,29	1999	1
Çek	97	2011	3	İngiltere	0,17	1999	2
Çin	88	1999	1	İspanya	0,14	2005	0

Tablo 4’de verilen sonuçlara göre, Amerika’nın 1137 yayın ile diğer ülkeler ile en çok işbirliği içinde yer alan ülke olduğu belirlenmiştir. Amerika’yı 227 yayın ile Kanada ve 178

yayın ile Avustralya takip etmektedir. Merkezilik değerlerine göre ise, benzer şekilde ilk üç ülkenin Amerika, Kanada ve Avustralya olduğu görülmektedir. Bundan dolayı Amerika'nın diğer ülkeler arasında rekreasyon alanındaki yayın işbirlikliklerinin sağlanmasında ana ülke olduğu söylenebilir. Ülkelerin yıllara göre atıf patlama değerleri ise, Tablo 5'de verilmiştir.

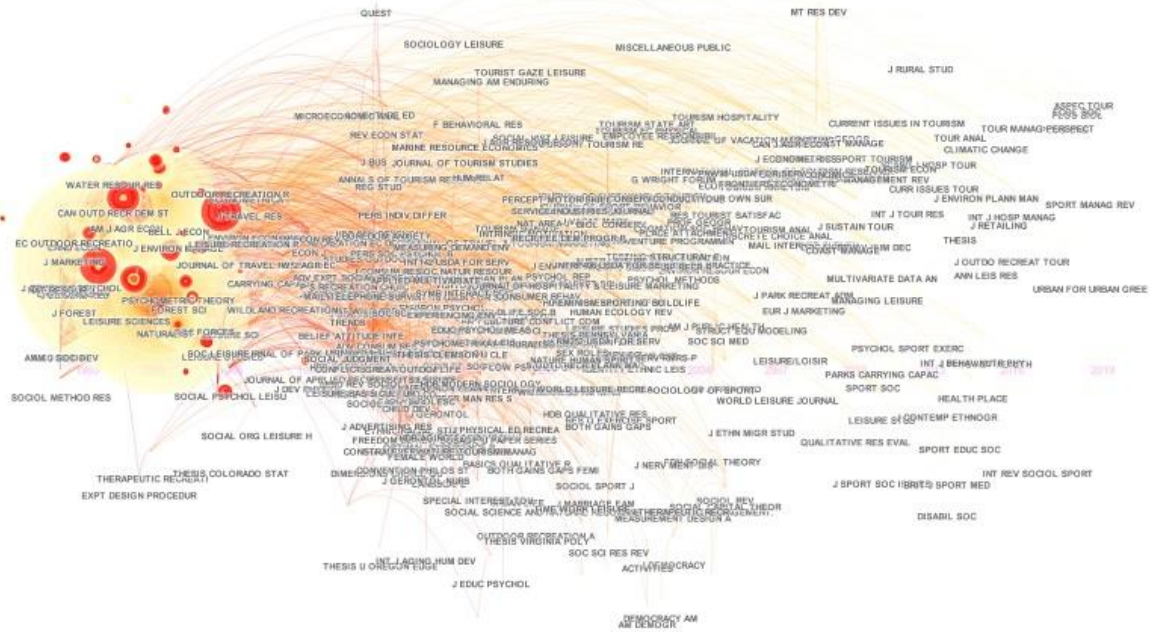
Tablo 5: Ülkelerin yıllara göre atıf patlama değerleri

Ülke	Başlangıç	Bitiş	Patlama	1980-2019
Amerika	2000	2002	12.8223	
Kanada	2004	2005	4.2745	
Yeni Zelanda	2007	2010	6.6424	
Avustralya	2009	2013	4.2451	
Çek Cumhr.	2012	2015	17.8973	
Slovakya	2013	2017	4.5373	

Tablo 5 incelendiğinde, en çok atıf patlaması olan ülkenin 2012-2015 yıllarında 17.89 ile Çek Cumhuriyeti'nin olduğu görülmektedir. Sonuçlara göre, Avustralya ve Slovakya'nın ise rekreasyon alanına yön veren yayınların gerçekleştirildiği ülkeler olduğu söylenebilir. Çek Cumhuriyeti ve Slovakya kaynaklı yayınlara, rekreasyon alanı güncel yayınların atıf olarak sıkça başvurduğu belirlenmiştir.

Dergi Ortak Atıf Ağı

Yayınlara ortak atıf gerçekleştirdiği ve rekreasyon alanında önemli yayınların yayımlandığı dergilerin belirlenmesi için gerçekleştirilen sosyal ağ analizi sonucu merkezilik derecelerine göre dergi isimleri Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2: Merkezilik derecelerine göre dergi ortak atıf ağı

Sonuçlara göre, 587 düğüm ve 3006 bağlantıdan oluşan bir dergi ortak ağı belirlenmiştir. Elde edilen ağ, toplam 10 kümeden oluşmaktadır. Ağın yoğunluğu ise, 0.098'dir. Düğümlerin çevresindeki kırmızı çemberlerin boyut ve kalınlığı, düğümlerin merkezilik derecelerinin diğer düğümlere kıyasla daha yüksek olduğunu ifade etmektedir (Ukşul, 2016). Elde edilen ağın modülerlik değeri, $Q = 0.50$ ve ortalama silüet değeri 0.19 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler ağda kesin çizgilerle belirlenmiş kümelerin var olduğu, fakat bu kümelerin zayıf bir kümelenme yapısında olduğunu göstermektedir.

Tablo 6’da ağda önemli bir yere sahip olan ilk 10 derginin ağ değerleri özetlenmiştir. Tablo 6’da verilen sonuçlara göre, 1202 atıf ile Journal of Leisure Research dergisi rekreasyon alanında yayımlanan araştırmaların en fazla atıfta bulunduğu dergidir. Bu dergiyi, 964 atıf ile Leisure SCI ve 596 atıf ile Annal of Tourism Research takip etmektedir.

Tablo 6: Ortak atıf alan ilk 10 dergi

Dergi	F	Yıl	Küme No
Journal of Leisure Research	1202	1980	1
Leisure SCI	964	1986	1
Annal of Tourism Research	596	1987	0
Tourism Management	590	1997	0
Leisure Sciences	543	1982	1
Leisure Studies	364	1986	1
Journal of Travel Research	360	1987	0
Journal of Park and Recreation Administration	346	1991	4
Enviromental Management	286	1992	3
Environment and Behavior	281	1980	2

Şekil 2’deki ağın merkezileşmek yerine, çoğunlukla birkaç merkezden diğer dergilere doğru olması, rekreasyon alanında gerçekleştirilen güncel araştırmaların genel olarak eski araştırmalara atıf yaptıklarını ifade etmektedir. Dergilerin yıllara göre atıf patlama değerleri ise, Tablo 7’de verilmiştir.

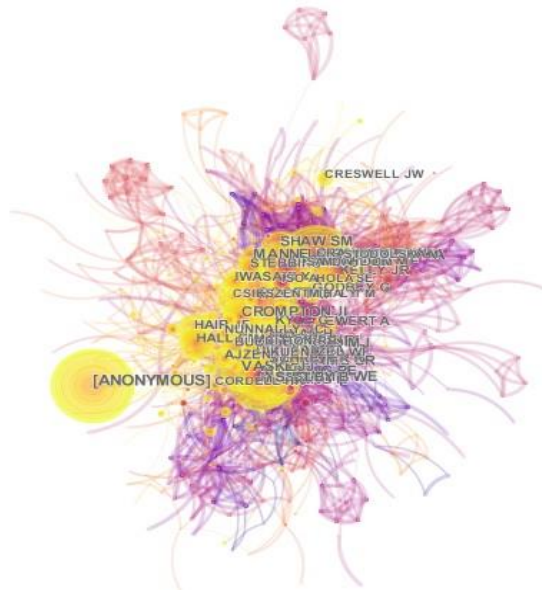
Tablo 7: Dergilerin yıllara göre atıf patlama değerleri

Dergi	Başlangıç	Bitiş	Patlama	1980-2019
Public Opinion Quartely	1980	2000	11.9069	
Sociological Methods & Research	1980	2002	4.7146	
Natural Researches Journal	1980	2004	6.4071	
Elements Outdoor Recreation	1980	2001	6.9106	
American Journal of Sociology	1980	2007	18.7297	
Journal of Leisure	1980	1990	29.0934	
American Sociological Review	1980	2004	14.9676	

Tablo 7 incelendiğinde en çok atıf patlaması olan derginin, 1980-1990 yıllarında 29.09 ile Journal of Leisure olduğu görülmektedir. Sonuçlara göre, American Journal of Sociology dergisi ise, en uzun süre atıf patlamaya sahiptir. Bulgulara göre, rekreasyon alan çalışmalarının genel olarak Tablo 7’deki dergilerde yayımlanmış geçmiş yıllardaki çalışmalara atıfta bulunduğu söylenebilir. Bunun nedenlerinde biri olarak, rekreasyon alanının yeni bir bilim olması ve bu alanda az çalışma gerçekleştirilmiş olması gösterilebilir.

Yazar Ortak Atıf Ağı

Yazar ortak atıfların belirlenmesi için gerçekleştirilen sosyal ağ analizi sonucu merkezilik derecelerine göre yazar isimleri Şekil 3’de verilmiştir.

Şekil 3: Merkezilik derecelerine göre yazar ortak atfı ağı

Sonuçlara göre, 738 düğüm ve 3873 bağlantıdan oluşan bir yazar ortak ağı olduğu belirlenmiştir. Ağın yoğunluğu ise, 0.014'dir. Elde edilen ağın modülerlik değeri $Q= 0.59$ ve ortalama siluet değeri 0.16 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, ağda kesin çizgilerle belirlenmiş kümelerin var olduğu fakat bu kümelerin zayıf bir kümelenme yapısında olduğunu göstermektedir. Tablo 8'de ağda önemli bir yere sahip olan ilk 5 yazarın ağ değerleri özetlenmiştir.

Tablo 8: Ortak atfı alan ilk 5 yazarın atfı sayısı

Yazar	F	Yıl	Küme No
Henderson KA	247	1991	1
Anonymous	237	1999	6
Scott D	234	1991	1
Driver BL	210	1980	0
Jackon EL	200	1991	1

Tablo 8'de verilen sonuçlara göre rekreasyon alanında yayımlanan 2536 çalışmada en çok atıfta bulunan ilk yazar 247 atfı ile Henderson KA iken, ikinci sırada ismi belirlenemeyen Anonymous 237 atfı ile bulunmaktadır. Yazarların yıllara göre atfı patlama değerleri ise Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Yazarların yıllara göre atfı patlama değerleri

Yazar	Başlangıç	Bitiş	Patlama	1980-2019
Lucas RC	1980	2001	5.5855	
Clawson M	1980	1993	5.7875	
Mercef D	1980	1996	4.2137	
Cesario FJ	1980	1992	6.232	
Burdge RJ	1980	2000	3.781	
Burch WR	1980	1994	5.6764	
Heberlein FA	1980	2003	14.3725	

Tablo 9 incelendiğinde en çok atfı patlaması olan araştırmacının 1980-2003 yıllarında 14.37 ile Heberlein FA olduğu görülmektedir. Sonuçlara göre, Heberlein'in 23 yıllık süreçte rekreasyon alanında çalışmalarıyla öncü olduğu söylenebilir.

Yayın Ortak Atfı Ağı

Yayın ortak atıfların belirlenmesi amacıyla, sosyal ağ analizi gerçekleştirilmiştir. Sonuçlara göre, 1615 düğüm ve 4195 bağlantıdan oluşan bir yayın ortak ağı olduğu belirlenmiştir. Toplam 6 küme mevcuttur. Ağın yoğunluğu ise 0.003'dür. Elde edilen ağın

modülerlik değeri $Q= 0.89$ ve ortalama siluet değeri 0.26 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, ağda kesin çizgilerle belirlenmiş kümelerin var olduğu, fakat bu kümelerin orta güçte bir kümelenme yapısında olduğunu göstermektedir.

Tablo 10’da ağda önemli bir yere sahip olan ilk 5 yayının ağ değerleri özetlenmiştir.

Tablo 10: Atıf kaynaklarının aldığı atıf sayısı (ilk 5 yayın)

Yayın	F	Küme No
Manning, R. (2011). Studies outdoor recreation: search and research for satisfaction (3rd edition).	59	7
Manning, R. (1999). Studies outdoor recreation: search and research for satisfaction (2nd edition).	30	5
Hair, JF. (2010). Multivariate data analysis.	24	8
Scott, D. (2011). Recreational specialization: a critical look at the construct.	21	1
Floyd, MF. (1998). Getting beyond marginality and ethnicity: The challenge for race and ethnic studies in leisure research.	19	2

Tablo 10 incelendiğinde, rekreasyon alanında en çok atıf yapılan kaynağın Manning tarafından 2011 yılında 3.baskısı yayımlanan kitap çalışması olduğu görülmektedir. Aynı zamanda yazarın aynı isimli kitabının 2.baskısı da 30 atıf ile ikinci sırada yer almaktadır. İlk beşte yer alan ve en çok atıf alan güncel çalışmalar Manning ve Scott isimli yazarların yayımlarıdır. Kaynakların yıllara göre atıf patlama değerleri incelendiğinde ise, en yüksek atıf patlama değerine sahip kaynağın 1993-1999 yıllarında 8.50 atıf patlamasına sahip olan 1991 yılında Crawford DW tarafından yayımlanan “a hierarchical model of leisure constraints” olduğu belirlenmiştir. Bundan dolayı bu çalışmanın 1993-1999 yılları arasında rekreasyon alan çalışmalarına yön verdiği söylenebilir.

Rekreasyon Alanı Konu Kümelenmeleri

Yayın ortak atıf ağından, bir bilim alanındaki eğilim konu temalarının belirlenmesi de yapılabilir. Belirli bir kaynağa belirli bir alandaki farklı araştırmaların birçok kez atıfta bulunması, o kaynakların benzer konularda çalışıldığını ifade etmektedir (Ukşul, 2016, s. 65). Bu kapsamda belirlenen rekreasyon alanı konu kümeleri Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: Rekreasyon alan konu kümeleri

Etiket	LLR p-değeri	Küme	Boyut	Siluet	Yıl
Aktif eğlence	180.82, 1.0E-4	0	109	0.809	2006
Rekreasyonda uzmanlaşma	97.8, 1.0E-4	1	104	0.811	2003
Çin lisans mezunları	107.7, 1.0E-4	2	93	0.891	1996
Korunan alanlar	129.37, 1.0E-4	3	90	0.931	2012
Gelecek trendler	99.49, 1.0E-4	4	86	0.88	2012
Kalabalık normları	152.59, 1.0E-4	5	85	0.96	1997
Eğlence sınırlamaları	307.07, 1.0E-4	6	81	0.945	1991
Kentsel park manzarası	78.79, 1.0E-4	7	62	0.923	2010
Norveç vaka analizi	155.9, 1.0E-4	8	60	0.935	2007
Sosyal sermaye literatürü	123.92, 1.0E-4	9	60	0.925	2002
Kültürel turist memnuniyeti	84.15, 1.0E-4	10	59	0.929	2013
Nehir kullanmada uzmanlaşma	26.15, 1.0E-4	11	57	0.968	1999
Toplum temelli turizm	71.23, 1.0E-4	12	53	0.944	2012
Toplumu kapsama	42.7, 1.0E-4	13	35	0.997	2011
Açık alan rekreasyon	67.04, 1.0E-4	14	27	0.907	2011
Eğlence bakış açısı	70.16, 1.0E-4	15	19	0.998	2010
Turizm yönetimi	62.2, 1.0E-4	16	17	0.995	2005
Gelişen bölgeler	85.79, 1.0E-4	17	16	0.976	1997
Doğa temelli turizm	96.68, 1.0E-4	18	14	0.99	2006
Rekreasyon değeri	113.41, 1.0E-4	19	13	0.983	2002
Kültürel aktiviteler	213.71, 1.0E-4	20	12	0.999	2008
Park kullanım ücretleri	175.81, 1.0E-4	21	11	0.976	2007
Avustralya wintersun festivali	83.1, 1.0E-4	22	4	0.997	2002

Konu kümelenmeleri içerisinde en çok kümelenmenin 109 ile aktif eğlence olduğu belirlenmiştir. Aktif eğlence konusunun olduğu kümenin Siluet değeri 0.807 olup, homojen bir yapıda olduğu söylenebilir. Kümede bulunan araştırmaların atıfta buldukları araştırmaların ortalama yılı ise, 2006 olarak hesaplanmıştır. Rekreasyon alanındaki güncel araştırma konuları ise korunan alanlar, gelecek trendler ve toplum temelli turizmdir.

Kelime Analizi

Kelimelerin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen sosyal ağ analizi sonuçlarına göre, 320 düğüm ve 1836 bağlantıdan oluşan bir kelime ağı olduğu belirlenmiştir. Toplam 8 küme mevcuttur. Ağın yoğunluğu ise 0.036'dır. Elde edilen ağın modülerlik değeri $Q= 0.39$ ve ortalama siluet değeri 0.42 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler ağda kesin çizgilerle belirlenmiş kümelerin var olduğu ve bu kümelerin iyi bir kümelenme yapısında olduğunu göstermektedir.

Tablo 12'de, yayınlarda kullanılan ilk 10 ortak kelime ve merkezilik değerleri verilmiştir.

Tablo 12: Yayınlarda kullanılan ortak kelimeler ve merkezilik değerleri

Kelime	F	Yıl	Kelime	Merkezilik	Yıl
Rekreasyon	657	1991	Deneyim	0.12	1996
Eğlence	264	1993	Kaynak	0.09	2008
Açık alan rekreasyon	226	1991	Katılım	0.08	1993
Turizm	208	1996	Memnuniyet	0.08	2006
Katılım	202	1993	Rekreasyon	0.07	1991
Deneyim	191	1996	Eğlence	0.07	1993
Yönetim	160	1996	Yönetim	0.07	1996
Model	153	1995	Motivasyon	0.06	2001
Etki	141	1996	Sağlık	0.06	2003
Motivasyon	129	2001	Rekreasyonda uzmanlaşma	0.06	1992

Tablo 12 incelendiğinde, rekreasyon alanında en çok kullanılan kelimelerin 657 ile rekreasyon, 164 ile eğlence ve 226 ile açık alan rekreasyon olduğu görülmektedir. En yüksek merkezilik derecesi olan kelimelerin ise 0.12 ile deneyim, 0.09 ile kaynak ve 0.08 ile katılım olduğu belirlenmiştir.

Sonuç

Yayınlara yıllara göre dağılımı incelendiğinde, yıllara göre yayın sayılarında düzenli artış olduğu tespit edilmiştir. Özellikle 2011 yılından itibaren rekreasyon alanında yapılan çalışmaların hızla arttığı belirlenmiştir. Bu sonuç, Lapa vd.'nin (2018) TR Dizindeki rekreasyon alanı çalışmalarını incelediği çalışması ile benzerlik göstermektedir. Nitekim Lapa vd. (2018), rekreasyon alanı ile ilgili çalışmaların 2011 yılı itibarıyla artışa geçtiği sonucuna ulaşmıştır. TR Dizindeki rekreasyon yayınları ile WoS very tabanındaki rekreasyon yayınlarının aynı yılda artmaya başlaması, rekreasyon alanına olan ilginin dünya genelinde aynı yıllarda artmaya başladığının bir göstergesi olabilir.

Araştırma sonucuna göre, rekreasyon alanındaki 2458 yayın İngilizce olarak yazılmıştır. İngilizceyi ise, 23 yayın ile İspanyolca ve 18 yayınlı Çekçe takip etmektedir. Türkçe dilinde hazırlanmış herhangi bir yayın mevcut değildir. Bu sonuç Merriam'ın (2013) araştırmasının sonuçlarına göre, Türkiye'deki rekreasyon alanında gerçekleştirilip yayımlanan yayınların hem nitelik hem de nicelik bağlamında Amerika ve Avrupa'dan daha geride olmasını destekler nitelikte olmasına rağmen, Lapa vd.'nin (2018) daha güncel ve TR Dizindeki makaleleri inceleyen çalışması, Türkiye'nin 2011 yılından itibaren rekreasyon alanı ile ilgili çalışmalar bağlamında dünyayı yakaladığını göstermektedir. Bu noktada yapılacak olan eleştiri, ülkemizdeki rekreasyon alanı ile ilgili çalışmaların Merriam'ın (2013) dediği gibi nitelik bağlamında geride kalmış olabileceği şeklindedir.

Ülke işbirliklik sonuçlarına göre, Amerika'nın diğer ülkeler ile en çok işbirliği içinde yer alan ülke olduğu belirlenmiştir. Amerika'yı, Kanada ve Avustralya izlemektedir. Modülerlik ve ortalama siluet değerlerine göre, ülke işbirliklik ağı zayıf bir kümelenme yapısındadır. Nitekim en çok atıf patlaması sonuçlarına göre, Avustralya ve Slovakya'nın rekreasyon alanına yön veren yayınların gerçekleştirildiği ülkeler olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, rekreasyon alanı ile ilgili çalışmaların Amerika'dan çıkmasına rağmen, rekreasyon alanı ile ilgili en çok atıf alan yayınların Çek Cumhuriyeti ve Slovakya kaynaklı olması şeklinde yorumlanabilir.

Journal of Leisure Research dergisi, rekreasyon alanında yayımlanan araştırmaların en fazla atıfta bulunduğu dergidir. Modülerlik ve ortalama siluet değerlerine göre, ortak atıf ağında kesin çizgilerle belirlenmiş kümeler vardır, fakat bu kümeler zayıf bir kümelenme yapısındadır. Oluşturulan ortak dergi atıf ağına merkezileşmek yerine çoğunlukla birkaç merkezden diğer dergilere doğru olması, rekreasyon alanında gerçekleştirilen güncel araştırmaların genel olarak 2006 yılından itibaren yapılan araştırmalara atıf yapılmasından dolayıdır. Benzer şekilde Lapa vd.'nin (2018) rekreasyon alanı ile ilgili TR Dizindeki makaleleri inceleyen çalışmasında da makalelerin 2005 yılından itibaren yapılan çalışmalara atıfta bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Bunun nedenlerinden biri olarak, rekreasyon alanının yeni bir alan olması ve bu alanda az çalışma gerçekleştirilmiş olması gösterilebilir.

Rekreasyon alanı konu kümelenmeleri içerisinde en çok kümelenmenin, aktif eğlence olduğu belirlenmiştir. Bu alandaki güncel araştırma konuları ise, korunan alanlar, gelecek trendler ve toplum temelli turizmdir. Rekreasyon alanında en çok kullanılan kelimelerin ; rekreasyon, eğlence ve açık alan rekreasyon olduğu ortaya çıkarılmıştır. En yüksek merkezilik derecesi olan kelimelerin ise; deneyim, kaynak ve katılım olduğu belirlenmiştir.

2011 yılından itibaren rekreasyon alanı ile ilgili çalışmalar artmış olmasına rağmen, Turizm Fakültelerinde bölüm olarak öğrenci yetiştiren ve gelişen rekreasyon alanından daha fazla yayınların yapılması bir gerekliliktir. Fakat yapılacak çalışmaların sadece nicelik yönünden fazla olmasının dışında, alanın gelişmesi ve ileri gitmesi için nitelik bağlamında da katkı verecek düzeyde olması gerekmektedir. Ayrıca Türkiye'de rekreasyon alanını konu alan yayınların WoS veri tabanındaki dergilerde yayınlanarak ülkemizin de rekreasyon alanında ülke işbirliklik ağına yer alması, alanın ülkemizdeki gelişimi için önemli adımlardan biri olabilir. Gerçekleştirilecek olan çalışmaların ise, rekreasyon alanındaki gelecek trendler ve topluma odaklanan rekreasyon çalışmaları yönünde olması önerilmektedir.

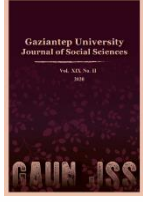
Kaynakça

- Al, U. ve Doğan, G. (2012). Hacettepe Üniversitesi bilgi ve belge yönetimi bölümü tezlerinin atıf analizi. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(2), 349-369.
- Arıca, R. (2014). Seyahat işletmeciliği literatürünün gelişim süreci: Türkiye'de hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarının bibliyometrik olarak incelenmesi. *VII Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, Kuşadası, Aydın, 4-5 Nisan*, 446-462.
- Arslan, A. S., Arslan, E. ve Coşkun, İ. O. (2016). Science direct veri tabanında taranan dergilerin bibliyometrik analizi: turizm talebi üzerine yapılan çalışmaların incelenmesi. *17. Ulusal Turizm Kongresi, Bodrum, Muğla, 20-23 Ekim 2016*, 1446-1459.
- Aydın, B. ve Aksöz, O.E. (2019). Destinasyon alanında yayınlanmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik profile. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(1), 615-636.
- Aydın, B. (2014). Yükseköğretim kurulu tez merkezinde (YÖKTEZ) yiyecek içecek işletmeciliği alanında kayıtlı bulunan tezlerin bibliyometrik analizi. *VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, Kuşadası, Aydın, 04-05 Nisan 2014*, 55-70.

- Boyras, M. ve Sandıkçı, M. (2018). Gastronomi bildirilerinin değerlendirilmesi: turizm kongreleri örneği 2013-2017. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 873-889.
- Bozok, D., Kılıç, S. N. ve Özdemir, S. S. (2017). Turizm literatüründe kırsal turizmin bibliyometrik analizi. *Journal of Human Sciences*, 14(1), 187-202.
- Buzlu, M. Ö. (2015). *Rekreasyon araştırmaları ve rekreasyon bölümleri için araştırma ve müfredat kapsamı önerisi: bilimetric bir çalışma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Mersin.
- Çakıcı, C., Yıldırım, O. ve Karacaoğlu, O. (2013). Ulusal turizm kongreleri bildirilerinin bibliyometrik profili. 14. *Ulusal Turizm Kongresi, Kayseri, 5-8 Aralık 2013*, 1429-1447.
- Cevizkaya, G., Avcıkurt, C. ve İlsay, S. (2014). Turizm alan yazınında engelliler ile ilgili çalışmaların bibliyometrik profili (2000-2013). 15. *Ulusal Turizm Kongresi, Ankara, 13-16 Kasım 2016*, 145-151.
- Chen, C., Ibekwe-SanJuan, F. ve Hou, J. (2010). The structure and dynamics of cocitation clusters: A multiple-perspective co-citation analysis. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 61(7), 1386-1409.
- Edwards, M. B. ve Matarrita-Cascante, D. (2011). Rurality in leisure research: a review of four major journals. *Journal of Leisure Research*, 43(4), 447-474.
- Gökkaya, S., Acar, A. ve Yıldırım, M. (2017). Ekoturizm konusunun lisansüstü tezlerdeki bibliyometrik profili. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 122-130.
- Güzeller, C. O. ve Çeliker, N. (2017). Geçmişten günümüze gastronomi bilimi: bibliyometrik bir analiz. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 88-102.
- Hacıoğlu, N., Gökdeniz, A. ve Dinç, Y. (2003). *Boş zaman ve rekreasyon yönetimi örnek animasyon uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Hazar, A. (2003). *Rekreasyon ve animasyon*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Karagöz, D. ve Yüncü, R. H. (2013). Sosyal ağ analizi ile turizm alanında yazılmış doktora tezlerinin araştırma konularının incelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(15), 206-232.
- Kaya, B. (2014). *Annals of Tourism Research* dergisinde 2004-2013 yılları arasında yayımlanan makalelerin bibliyometrik analizi. VII. *Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, Kuşadası, Aydın, 04-05 Nisan 2014*, 39-54.
- Kızanlıklılı, M. M. (2014). Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında rekreasyon eğitiminin yapısı. *International Journal of Science Culture and Sport*, 2(1), 46-60.
- Lapa, T. Y., Köse, E. ve Günbayı, I. (2018). Türkiye'de yapılan rekreasyon araştırmaları: sistematik bir derleme. *Spor Bilimleri Dergisi*, 29(2), 87-104.
- Long, J. ve Hylton, K. (2014). Reviewing research evidence and the case of participation in sport and physical recreation by black and minority ethnic communities. *Leisure Studies*, 33(4), 379-399.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma*. (S, Turan Çev.). Ankara: Nobel.

- Ni, C., Sugimoto, C. R. ve Robbin, A. (2017). Examining the evolution of the field of public administration through a bibliometric analysis of public administration review. *Public Administration Review*, 77(4), 496-509.
- Olçay, A., Karaçıl, G. ve Sürme, M. (2018). Helal turizm alanının bibliyometrik profili. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(Temmuz), 389-408.
- Özel, Ö. H. ve Kozak, N. (2012). Turizm pazarlaması alanının bibliyometrik profili (2000-2010) ve bir atıf analizi çalışması. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(4), 715-733.
- Pierskalla, C. D., Lee, M. E., Stein, T. V., Anderson, D. H. ve Nickerson, R. (2004). Understanding relationships among recreation opportunities: A meta-analysis of nine studies. *Leisure Sciences*, 26(2), 163-180.
- Şahin, E., Akdağ, G., Çakıcı, C. ve Onur, N. (2018). Gastronomi ve mutfak sanatları anabilim dallarında yayınlanan tezlerin bibliyometrik analizi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 30-41.
- Şahin, S. ve Acun, A. (2015). Turist rehberliği alanının bibliyometrik profili (ulusal turizm kongreleri bildirileri). *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 18(34), 213-234.
- Sever, G. N. ve Buzlu, M. Ö. (2015). Turizm fakülteleri bünyesindeki rekreasyon programları için müfredat kapsamı önerisi: bilimetric bir çalışma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 381-396.
- Shievers, J. S. ve deLisle, L. J. (1997). *The story of leisure, context, concepts and current controversy*. USA: Human Kinetics Publishers.
- Simovici, D. (2007). Data mining algorithms I: Clustering. In Amiya, N. ve Ivan, S. (Ed.), *Handbook of applied algorithms* (s. 177-218). New Jersey: Wiley-IEEE Press.
- Stolk, P., Markwell, K. ve Jenkins, J. M. (2007). Artificial reefs as recreational scuba diving resources: a critical review of research. *Journal of Sustainable Tourism*, 15(4), 331-350.
- Temizkan, S. P., Çiçek, D. ve Özdemir, C. (2015). Sağlık turizmi konusunda yayınlanan makalelerin bibliyometrik profili. *International Journal of Human Sciences*, 12(2), 394-415.
- Topsakal, Y., Bahar, M. ve Yüzbaşıoğlu, N. (2020). Review of smart tourism literature by bibliometric and visualization analysis. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 3(1), 1-15.
- Turan, A. (2014). Turizm konulu yüksek lisans tezlerinin bibliyometrik profili (1984-2013). *VII Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, Kuşadası, Aydın, 4-5 Nisan*, 3-15.
- Türktarhan, G. ve Kozak, N. (2012). Turizm Yıllığı'nın bibliyometrik profili. *VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, Kemer, Antalya*, 567-584.
- Tütüncü, Ö. (2008). Rekreasyon yönetimi'ne yönelik üniversite düzeyinde bir müfredat geliştirme önerisi. *Anatolia: Turizm Araştırma Dergisi*, 19(1), 93-103.
- Tütüncü, Ö., Taş, G. ve Kiremitçi, G. (2012). Rekreasyonda Kurumsallaşma ve Uzmanlaşma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 112-116.
- ÜAK (2019). *2019 Ekim Dönemi Başvurularına ait Bilim Alanları ve Anahtar Kelimeler*. http://www.uak.gov.tr/temelalan/2019E_BilimAlanlariAnahtarKelimeler_250919.pdf

- Ukşul, E. (2016). *Türkiye’de eğitimde ölçme ve değerlendirme alanında yapılmış bilimsel yayınların sosyal ağ analizi ile değerlendirilmesi: Bir bibliyometrik çalışma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Wang, E., Zhao, L., Zhou, Y. ve Little, B. B. (2013). Valuing outdoor recreation activities using a meta-analysis model in China: an empirical study. *Tourism Economics*, 19(2), 415-432.
- Yeşilyurt, H. ve Koçak, N. (2018). Yerel halkın turizm gelişimine yönelik desteğini inceleyen makalelerin bibliyometrik incelemesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(Sonbahar), 191-206.
- Yeşilyurt, H. ve Yeşilyurt, C. (2013). Boş zaman ve rekreasyona yönelik dergilerde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi.II. *Rekreasyon Araştırma Kongresi, Kuşadası, Aydın, 31 Ekim – 03 Kasım 2013*, 671-675.
- Zanon, D., Doucouliagos, C., Hall, J. ve Lockstone-Binney, L. (2013). Constraints to park visitation: A meta-analysis of North American studies. *Leisure Sciences*, 35(5), 475-493.
- Zorba, E. (2008, Eylül). Türkiye’de rekreasyona bakış açısı ve gelişimi. *Gazi Haber Dergisi*, 52-55.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Kilisli Divan Şairlerinin Şiirlerinde Tarihin İzleri

Traces of History in The Poems of Divan Poets Whose Grew up Kilis

Armağan ZÖHRE^a *

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kilis / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6926-9636

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 4 Ekim 2019

Kabul tarihi: 24 Mart 2020

Anahtar Kelimeler:

Tarih düşürme,

Ebced,

Kilisli Şairler,

Divan Şiiri

ARTICLE INFO

Article History:

Received November 4, 2019

Accepted March 8, 2020

Keywords:

Chronogram,

Ebced,

Poets from Kilis,

Ottoman Poetry

ÖZ

Harflerin rakamsal karşılıkları yani ebced hesabı ile tarih düşürme geleneği, önemli bir olayı tarihe kaydetmek amacıyla Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında sıklıkla kullanılan bir gelenektir. Belâgat kitaplarında her ne kadar bedî sanatlar arasında sayılsa da tarih düşürme aslında beceri ve hüner gerektiren teknik bir olaydır. Şairler, tarih düşürmeyi şairliğin bir gereği olarak görmüşler, sanatlarını, hünerlerini ve ustalıklarını gösterebilmek için bu geleneğe faydalanmışlardır. Sanatlarını ve ustalıklarını gösterirken de içinde buldukları topluma dair önemli gördükleri olayları bu gelenek vasıtası ile tarihe not olarak düşmüşlerdir. Fakrî Dede, Hâkî, Kâ'il, Rûhî, Mehmed Emin Vahid Paşa, Celal Paşa, Zihni, Bekir Vahid Efendi, Lutfullah Hâzım, Hâmî, Şeyh Abdullah Sermest gibi şairler yetiştirmiş olan Kilis, Osmanlı coğrafyasının önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur. Çalışmamızda Kilis'te yetişen şairlerden Ebubekir Vahid Efendi, Hâmî, Lutfullah Hâzım ve Zihni'nin divan ya da divançelerinde yer alan tarih manzumeleri esas alınacaktır. Bu tarih manzumeleri muhtevalarına göre vefat yahut velâdet hakkında düşürülen tarihler, inşa yahut tecdid hakkında düşürülen tarihler, doğal afetler hakkında düşürülen tarihler, zafer münasebetiyle düşürülen tarihler, padişahın tahta geçişi münasebetiyle düşürülen tarihler ve diğer konular hakkında düşürülen tarihler şeklinde tasnif edilerek çeşitli yönleriyle açıklanmaya çalışılacaktır.

ABSTRACT

Chronogram via the numerical equivalents of letters, that is, isopsephy, is a frequently used tradition to record important events in history in the Arabic Literature, Persian Literature and Turkish Literature. Although it is considered to be among the aesthetic arts in rhetoric books, chronogram, as a matter of fact, is a technical occurrence that requires skill and talent. Poets regarded chronogram as a necessity of poesy and utilized this tradition so as to show their art, talent and mastership. While doing that, they made entries of important incidents regarding the societies they lived in on history through this tradition. Kilis, in which certain poets were produced such as Fakrî Dede, Hâkî, Kâ'il, Rûhî, Mehmed Emin Vahid Paşa, Celal Paşa, Zihni, Bekir Vahid Efendi, Lutfullah Hâzım, Hâmî, Şeyh Abdullah Sermest, was one of the significant cultural centres of the Ottoman geography. Our study grounds on history poems appearing in the divan or divançe (small size of divan) of Ebubekir Vahid Efendi, Hâmî, Lutfullah Hâzım and Zihni who grew up in Kilis. These history poems will be classified as chronograms about birth or death, about construction or novation, natural disasters, victory, sultan's accession to the throne and alternate subjects and will be explained from various aspects.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: armaganzohre@kilis.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The tradition of chronogram through “ebced calculation”, which means the numerical equivalent of letters, is frequently used in Arabic, Persian and Turkish literatures so as to record an important event in history. Although it is considered to be among the aesthetic arts in rhetoric books, chronogram, as a matter of fact, is a technical occurrence that requires skill and talent. Poets regarded chronogram as a necessity of poesy and utilized this tradition so as to show their art, talent and mastership. While presenting their art and mastership, they wrote down important events into history within their society through this tradition. As in “ebced calculation” which provides easy remembering of the letters, chronogram is thought to have arisen originally for easy learning and remembering. Chronogram that is considered to be among the aesthetic arts in rhetoric books was regarded as one of the requirements of poesy later on. The province of Kilis, where poets such as Fakrî Dede, Hâkî, Kâ’il, Rûhî, Mehmed Emin Vahid Paşa, Celal Paşa, Zihnî, Bekir Vahid Efendi, Lütfullah Hâzım, Hâmî, Şeyh Abdullah Serмест were produced, became a significant cultural center in the Ottoman geography. Another, maybe the most important reason why Ottoman poetry tradition is so powerful in Kilis and Southeastern Anatolian Region is Nâbî. Nâbî had an impact on nearly all of the poets’ literary identity who were produced in the vicinity. In addition to this, the poets who were produced in Kilis and Southeastern Anatolian Region followed Fuzûlî, even if he was a little far from the vicinity, with admiration as well and replied his poems in the same style. That’s why Fuzûlî was another agent in the tradition of Ottoman poetry. Our study will ground on historical poems appearing in the divan or divanche (small size of divan) of Ebubekir Vahid Efendi, Hâmî, Lütfullah Hâzım and Zihnî who grew up in Kilis. These historical poems will be classified as chronograms about birth or death, construction or innovation, natural disaster, victory, sultan’s accession to the throne and alternate subjects that will be explained from various aspects. Most of the historical poems of the poets who constitute a source for our study largely consist of chronograms about birth or death. Sixty-one of one hundred poems of four poets are about death; ten poems are about birth. Most of these poems are chronograms about acquaintances and relatives’ births and deaths. The divanche of Kilisli Ebubekir Vahid Efendi includes eleven; the divan of Kilisli Zihnî includes fifteen; the divanche of Lütfullah Hâzım Efendi includes three; the divanche of Hâmî includes forty birth or death chronograms. In terms of chronograms about construction or innovation, the divanche of Kilisli Ebubekir Vahid Efendi includes eight; the divan of Zihnî Efendi includes four; the divanche of Lütfullah Hâzım Efendi includes five; Mecnû’â-i Hâmî includes six chronograms. Only Hâmî included the subject of natural disasters, which are among historical poems and a part of our study, into his divan. Another title included only by Hâmî is about the victories in wars and only one historical poem called “Gâzi Mustafa Kemal Paşa’nın 338 İstiklâl Harbinde Yunânlıları Mağlûb Ettîğine” can be found on this subject. In view of the historical poems of the study, it was established that only Kilisli Zihnî composed a chronogram about sultan’s accession to the throne. Zihnî, who wrote two historical poems about the accession of Sultan Abdülaziz to the throne, says that the enthronement of the sultan, with God’s help, made everybody elated; that Abdülaziz Han brought a new light and adornment to the throne; that the sultan also brought safety and security all over creation. Zihnî, who composed a chronogram at the end of the poem about the aforementioned enthronement, stated that he would write that specific date on the dome of the ninth heaven. Along with five headings of historical poems, one historical poem was written for each about haj and marriage. The example in our study is from the divanche of Ebubekir Vahid Efendi about the death of notable Necib-zâde Mahmud Efendi. Besides, a historical poem about reputable Naqshbandî sheik in Kilis and the first child of poet Abdullah Serмест Efendi was written by Kilisli Zihnî. Another example from Lütfullah Hâzım Efendi’s divanche mentions the birth of Yahya Efendi’s son, the muslim judge of Kilis of that period. The historical poem we cited from Hâmî’s divan is probably the most remarkable one. The chronogram about the death of Stalin, the secretary general of Communist Party of Soviet Union, tells us something about the poet’s political and world view. In his example historical poem, Ebubekir Vahid Efendi points out the date when a drinking fountain was built by Sâlih Ağa who was a benefactor and who received the blessings of thirsty people. The historical poem cited from Zihnî’s divan mentions the construction of Naqshbandî lodge. It is for sure that this chronogram is the result of the poet’s commitment and love for the Naqshbandî sheik and for the poet Abdullah Serмест. In fact, the poet says that he wrote the poem “with the help of the spiritual guide”. Lütfullah Hâzım Efendi composed another historical poem about the reconstruction of a mosque. He recorded that the innovation in question was conducted by Hacı-zâde Hasan Hacı Muhammed Hoca, the constructor, when the mosque was in ruins. The historical poem cited from the journal of Hâmî was written in connection with the renovation of today’s Kemaliye Primary School. A total of one hundred historical poems from the divan or divanche of poets produced in Kilis, Ebubekir Vahid, Hâmî, Lütfullah Hâzım and Zihnî, were examined in the study; they were classified with regard to their topics; and extensive explanations were made about them. In this context it can be observed that poets from Kilis composed chronograms about sultan’s accession to the throne, death, birth, construction, innovation, natural disaster, victory and haj. Among these poets, Hâmî wrote the most historical poems in terms of number and variety of subject. Kilisli Hâmî composed chronogram about the haj service of Fazlığa-zâde Osman Efendi and his family, whereas Ebubekir Vahid Efendi composed the chronogram of the marriage of Celaleddin Ali Paşa’s brother’s son, Lütfullah Efendi. The aspect that brings Zihnî Efendi to the forefront is his chronogram about the sultan’s enthronement through a traditional insight of Divan literature features. The poets who detail the social life and history of their town, even if just a bit, wrote historical poems about natural disasters and victories, which is an indicator that they were not insensitive people. It was confirmed that nearly one hundred people’s names were recorded into history through these poets who were born, bred and who died in Kilis in about 130-150 years time; that twenty-three of monuments, mosques, drinking fountains, inns, mansions, schools, prayer rooms and lodges, which had been built or reconstructed around Kilis, were recorded into history by these poets.

Giriş

Ebcet alfabesindeki her harfin bir sayıya karşılık olması özelliğinden yararlanılarak herhangi bir olaya, hesaplandığında o olayın meydana geldiği yılı verecek şekilde bir kelime, cümle, mısra veya beyit söylemeye ‘tarih düşürme’ denir (Yakıt, 2017, s. 86). Harflerin kolaylıkla akılda kalmasını sağlayan ebcet hesabında olduğu gibi tarih düşürmenin de başlangıçta öğrenme ve ezberleme kolaylığı olarak ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Belâgat kitaplarında bedî sanatlarından sayılan tarih düşürme daha sonraları şairliğin gereklerinden biri sayılmış, şairler hünerlerini gösterebilme adına bu sanattan faydalanmışlardır. XII. yüzyılda Fars edebiyatında ortaya çıktığı düşünülen tarih düşürme, İranlılardan Türklere, Türklere de Araplara geçmiştir (Karabey, 2011, s. 80). Tarih düşürme geleneğinin Türk edebiyatında ne zaman başladığına dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte ilk manzum tarih mısramı Fatih Sultan Mehmet devri ulemasından Hızır Bey’in söylediği rivayet edilmektedir (Demirel, 2008, s. 380).

Tarih düşürme geleneği ebcet sistemi ile doğrudan ilgilidir. “*Ebcet düzeninde ilk dokuz harf, birer birer olmak üzere 1’den 9’a, ikinci dokuz harf, onar onar olmak üzere 10’dan 90’a, üçüncü dokuz harf, yüzer yüzer olmak üzere 100’den 900’e kadar değerlendirilir. Ayrıca geriye kalan Gayın (ع) harfi 1000’i gösterir*” (Yakıt, 2017, s. 51).

Ebcet hesabını oluşturan *ebced, hevvez, hutî, kelemen, sa’fas, karaşet, se haz, zazağ* kelimeleri manasız ibarelerdir ve alfabenin kolay öğrenilmesi ya da kolay akılda kalması için söylenmiş olması kuvvetle muhtemeldir (Yakıt, 2017, s. 27).

Tablo 1: Ebcet hesabı¹

اضطغ		ثخذ		قرشت			سقفص				كلمن				حطى			هوز			ابجد						
غ	ظ	ض	ذ	خ	ث	ت	ش	ر	ق	ص	ف	ع	س	ن	م	ل	ك	ط	ي	ح	ز	و	ه	د	ج	ب	ا
1000	900	800	700	600	500	400	300	200	100	90	80	70	60	50	40	30	20	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Yüzler (Mi’ât)									Onlar (‘Aşrât)						Birler (‘Âhâd)												

Tarih düşürme geleneği özellikle olgun örnekleri ile karşımıza çıkan bir sanattır. Öyle ki şairler, doğum, evlenme, ölüm gibi insan hayatını ilgilendiren olayları; saray, cami, çeşme, hükümet konağı, han vs. gibi mimari unsurların inşa inşa ve onarım gibi nedenleri; padişahın tahta çıkışı, savaş, barış, yangın, deprem, sel, salgın hastalık vs. toplumu ilgilendiren mevzuları kaynak edinerek bu sistemden faydalanmışlardır (İspirli, 2000, s. 79-80).

Geçmiş dönemlerde Fakrî Dede, Hâkî, Kâ’il, Rûhî, Mehmed Emin Vahid Paşa, Celal Paşa, Zihnî, Bekir Vahîd Efendi, Lütfullah Hâzım, Şeyh Abdullah Serbest gibi şairler yetiştirmiş olan Kilis, Osmanlı coğrafyasının önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur. Kilis’te bulunan çok sayıdaki tekke, cami, mektep ve medreselerin âlim, şair ve mutasavvıfların yetişmesine büyük katkı sağladığını görülmektedir. Bununla birlikte edebî sohbetlerin yapıldığı odalar, şiir okumanın Kilisli gençler arasında bir âdet ve gelenek olması Kilis’te bu edebî ortamı hazırlayan etkenlerdir (Şener, 2014, s. 11-12). Kilis’te ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Divan şiiri geleneğinin bu denli kuvvetli olmasının bir diğer ve belki de en önemli nedeni de Nâbî faktörüdür. Nâbî’nin bu yöreden yetişmiş olan şairlerin hemen hepsinin edebî kişiliklerinin oluşmasında tesiri olmuştur. Bununla birlikte yöreye biraz uzak kalsa da Kilis’te ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yetişen şairlerin Fuzûlî’yi hayranlıkla

¹ Asıl ebcet hesabı ya da küçük ebcet hesabını gösteren çizelge İsmail Yakıt’ın *Türk İslam Kültüründe Ebcet Hesabı ve Tarih Düşürme* adlı eserinden alıntılanmıştır (bk: Yakıt, 2017, s. 51).

takip ettikleri, onun şiirlerine nazireler yazdıkları göz önünde bulundurulduğunda yöredeki Divan şiiri geleneğinde Fuzûlî'nin başka bir etken olduğunu söylemek mümkündür (Köksal, 2016, s. 11). Bu bağlamda çalışmamıza konu olan Kilisli şairlerin hayatları hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

Kilis'te yetişen şairlerden *Ebubekir Vahid Efendi* tarihinde doğmuştur. Kilis'te yetişen âlim ve şairler arasında ince zekâsı ve şakacı mizacıyla şöhret bulmuştur (Timurtaş, 1932, s. 231-232). Yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Ebubekir Vahid Efendi, ilköğrenimini mahalle mektebinde tamamlamış, sonra Hocazâde Abdullah Efendi'nin ve Hacı Sadık Efendi'nin derslerine devam etmiş ve icazetnâmesini Hacı Sadık Efendi'den almıştır. Şair, Arapça ve Farsçayı iyi derecede bilmektedir (Bahar, 2011, s. 55). Şiirleri Ahmed Selîm adlı oğlu tarafından divançe haline getirilmiştir. Oğlunun divançeye yazdığı mukaddimedede şairin ölüm tarihi 16 Ekim 1887 olarak belirtilmiştir (Şenödeyici, 2012, s. 8-9).

Hâmî mahlasını kullanan Abdulhamit Sağıroğlu, 1879 tarihinde Kilis'te doğmuş ve ilköğrenimini burada tamamlamıştır. Kilis'te medreseye başlamasına rağmen tahsilini Halep'te tamamlamıştır. İyi derece Arapça ve Farsça bilen şair, Abdunnâfi Efendi'nin oğlu ve kendisi gibi şair olan Lutfullah Hâzım Efendi'nin kardeşidir. Şairin ölüm tarihi 1957'dir (Başçılar, trsz, s. 201). Ağabeyi Lutfullah Hâzım'ın bir divan ya da divançe oluşturamamış olan dağınık şiirlerini düzenlemiş, bu şiirleri Mecnû'a-i Lutfî olarak adlandırmış ve ağabeyinin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgiler vermiştir (Köksal, 2016, s. 8-19).

1858/59'da dünyaya gelen *Lutfullah Hâzım*, 1866/67 tarihinde eğitilmek üzere Hacı Derviş Camii'nde Şeyh Abdurrahman Efendi'ye babası tarafından teslim edilmiştir. Kilis'in meşhur bilgin ve şairlerinden Hoca Bekir ve Bedrî-zâde Ahmed Hâkî Efendilerden Arapça ve Farsça dersler almıştır. Hâmî mahlası ile şiirler yazan küçük kardeşi Abdulhamid Sağıroğlu'nun bildirdiğine göre durgun, az konuşan, kimseyle çok samimi olmayan bir kişi olan Lutfullah Hâzım, memuriyete atanmadan önce zamanının çoğunu Şeyh Sa'dî, Hâfız-ı Şirâzî gibi şairlerin ve seçkin ediplerin eserlerini incelemekle geçirmiştir. Şair, çeşitli yerlerde ifa ettiği memuriyet görevlerinden sonra Kilis'e dönmüş ve 1915/16 yılında vefat etmiştir. (Köksal, 2016, s. 16-18).

Kilis'te yetişen diğer bir şair de 1835/36 yılında Kilis'te doğan *Zihnî*'dir. Asıl adı Mehmet Nadrat olan şairin babası Çermik müftüsü Abdullah Efendi'dir. Babası bir müddet mantık tahsili için Kilis'te ikamet etmiştir ve bu sırada Zihnî dünyaya gelmiştir. Babasının icazetname alarak Çermik'e dönmesiyle birlikte kendisi Kilis'te yaşamaya devam etmiştir (Timurtaş, 1932, s. 247). Kilisli Zihnî Divânı üzerine çalışma yapan Hasan Şener, Zihnî'nin edebî şahsiyeti hakkında şu bilgileri vermektedir:

Divan şiiri geleneğine uygun olarak aşktan, şaraptan, sevgiliden bahseden Zihnî'nin şiirlerinde tasavvufî bir hava görülmektedir. Ancak Zihnî'nin şiirlerine genel olarak baktığımızda özellikle gazel tarzında yazdığı şiirlerde, Fuzûlî, Nedîm, Nâbî, Şeyh Gâlip gibi kendinden önce yaşamış birçok güçlü divan şairinin izlerini görmek mümkündür (Şener, 2014, s. 19).

Baytaz-zâde Şeyh Abdullah Sermest Efendi'ye intisap eden ve ona büyük bir muhabbet besleyen Zihnî, Abdullah Sermest Efendi'nin ölümünden sonra Kilis'te kalamamış ve Birecik'e yerleşmiştir. 1891 yılında Birecik'te vefat etmiştir (Timurtaş, 1932, s. 252).

Çalışmamızda Kilis'te yetişen şairlerden Ebubekir Vahid Efendi, Hâmî, Lutfullah Hâzım ve Zihnî'nin divan ya da divançelerinde yer alan tarih manzumeleri esas alınacaktır. Bu tarih manzumeleri muhtevalarına göre *vefat yahut velâdet hakkında düşürülen tarihler*, *inşa yahut tecdid hakkında düşürülen tarihler*, *doğal afetler hakkında düşürülen tarihler*,

zafer münasebetiyle düşürülen tarihler, padişahın tahta çıkışı münasebetiyle düşürülen tarihler ve diğer konular hakkında düşürülen tarihler olmak üzere altı gruba ayrılmıştır.²

Aşağıdaki tabloda şairlerin kaleme aldıkları tarih manzumelerinin konularına göre tasnifi yapılmış ve sayıları gösterilmiştir.

Tablo 2: Tarih manzumelerinin konularına göre tasnifi

Şair	Vefat- Velâdet	İnşâ- Tecdid	Doğal âfetler	Zafer	Tahta Çıkış	Diğer	Toplam
Ebubekir Vâhid	11	8	-	-	-	2	20
Zihnî	15	4	-	-	2	-	21
Lutfullah Hâzım	3	5	-	-	-	-	8
Hâmî	40	6	2	1	-	2	51

Vefat Yahut Velâdet Hakkında Düşürülen Tarihler

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere çalışmamıza kaynaklık eden şairlerin tarih manzumeleri arasında en fazla hacmi vefat ya da velâdet münasebetiyle düşürülen tarihler oluşturmaktadır. Dört şaire ait toplam yüz adet tarih manzumesinden altmış bir tanesi vefat, on tanesi velâdet olmak üzere toplam yetmiş bir adedi bu konu etrafında şekillenmiştir. Bu tarih manzumelerinin çoğunluğunu eş, dost ve akrabaların vefatı ve velâdeti için düşürülen tarihler oluşturmaktadır.

Kilisli Ebubekir Vahid Efendi'nin divançesinde vefat yahut velâdet için düşürülen on bir adet tarih manzumesi sırasıyla, Bedri-zâde Muhammed Efendi'nin vefatına, Şerif Efendi-zâde Nutkî Efendi'nin vefatına, Zıddî-zâde Muhammed Efendi'nin velâdetine, Muhammed Necib Efendi'nin vefatına, Abdullah Ağa-zâde Ali Ağa'nın vefatına, Mühr-dâr-zâde'nin zevcesi Zebbûd Hanım'ın vefatına, Abdülmecid Efendi'nin zevcesi Hafsa Hanım'ın vefatına, Necib Efendi-zâde Mahmud Efendi'nin vefatına, Abdülmecid Efendi'nin zevcesi Fâtıma Hanım'ın vefatına, Necib Efendi-zâde Abdülmecid Efendi'nin vefatına, Kûçek Hâfız Efendi'nin zevcesi Şâkire Hanım'ın vefatına şeklindedir (Şenödeyici, 2012, s. 67-76).

Kilisli Zihnî'nin divanında vefat ya da velâdet konulu on beş adet tarih manzumesi bulunmaktadır. Bu manzumelerden yedi tanesi velâdet, sekiz tanesi vefat münasebetiyle kaleme alınmıştır. Zihnî Efendi, Kilis'ten neş'et eden ünlü şair ve Nakşibendî şeyhi Abdullah Serмест'in ilk çocuğunun, Nuri Beg'in, Halil Efendi'nin kızı Emine'nin, Sâdık Beg'in oğlunun, Mustafa Hoca Efendi'nin oğlunun, Hacı Mahmud Efendi'nin çocuğunun, Abdullah Serмест Efendi'nin oğlu Bahâü'ddin'in velâdetlerine tarih düşürmüştür. Bunlarla birlikte, Canbolad-zâde Muharrem Efendi'nin, Sâdık Efendi-zâde Hacı Mustafa Ağa'nın, Abdullah Serмест Efendi'nin oğlu Bahâü'ddin'in, Mustafa isimli bir kişinin, Derviş Beg'in oğlu Osman Beg'in, Mahmud Baba adlı bir kişinin, Sâlih Ağa'nın ve Hacı Ömer Ağa'nın vefatlarına da tarih manzumeleri yazmıştır (Şener, 2014, s. 95-107).

Divançesinde en az tarih manzumesine yer veren şair Lutfullah Hazım Efendi'dir. Toplam sekiz adet tarih manzumesi bulunan divançede Kilis kadısı Yahya Efendi'nin oğlunun doğumuna düşürülmüş bir adet; Kilisli Mazlum Bey'in ve Binbaşı Tahsin Efendi'nin vefatlarına düşürülmüş iki adet olmak üzere vefat yahut velâdet konulu yalnızca üç adet tarih bulunmaktadır (Köksal, 2016, s. 73-76).

² Sınıflandırma yapılırken çalışmamızın temelini oluşturan dört şairin divan ya da divançelerinde yer alan tarih manzumelerinde ortak ele aldıkları konuların yanı sıra kanaatimizce önemli olduğuna düşündüğümüz konular da müstakil bir başlık şeklinde sınıflandırmaya dâhil edilmiştir.

Çalışmamıza konu olan şairler arasında en fazla tarih manzumesi kaleme alan şair Hâmî'dir. Dört şairin tespit edilen yüz adet tarih manzumesinden elli bir tanesi Hâmî'ye aittir. Düşürdüğü tarih manzumeleri arasında otuz dokuz tanesini vefat, bir tanesini velâdet hakkında düşürülen tarihler oluşturmaktadır. Sağır-zâde Muharrem Hoca'nın, Küspeci-zâde Said Efendi'nin, Eczacı Abdi Efendi'nin, kendi kardeşi Sağır-zâde Bedri Efendi'nin, Tazebaylardan Şeyh Akif Efendi'nin, İffet Hanım'ın, Sovyetler Birliği Komünist Partisi genel sekreteri Stalin'in, Burhan Efendi'nin, Hasan Efendi-zâde Muhammed Efendi'nin, kendi annesinin, Topal-zâde Hikmet Efendi'nin, Topal-zâde Reşit Ağa'nın oğlunun, Fazlığa-zâde Hacı Yusuf Ağa oğlu Muhammed'in, Keçik-zâde Abdullah Efendi'nin kızının, Yarımağa-zâde Ali'nin, Fehime Hanım'ın, Zekiye Hanım'ın, Sıdika Hanım'ın, Canbolad-zâde Ali Bey'in, Kuloğlu Mustafa Bey'in, Sağır-zâde Şerif Efendi'nin oğlu Abdi'nin, Sağır-zâde Muharrem Efendi'nin, Bedesten şeyhi-zâde Hüseyin Efendi'nin, Çıraz-zâde Ata Efendi'nin, Hacı Muhiddin-zâde Hüsnü Efendi'nin, Neş'et Efendi'nin ikinci zevcesi Sabahat Hanım'ın, kendi kardeşi Sağır-zâde İzzet'in, Sâid Efendi'nin Hanımı Rukiye Hanım'ın, Hüsâmettin Efendi'nin, Hüseyin Ağa'nın zevcesi Zekiye Hanım'ın, Neci-zâde Yusuf Efendi'nin kızının, Kadriye Hanım'ın, Hacı Halil Efendi'nin, Mahmud isimli bir kişinin, Neci-zâde Hulusi Efendi'nin, Keçik-zâde Ömer Ağa oğlu Muhammed'in, Molla Musa-zâde Musa Kazım Efendi'nin hanımının, Fincan oğlu Ahmed'in, kendi kardeşi Sağır-zâde Abdi Efendi'nin vefatlarına tarih düşüren şair, Sezâi-zâde Muhtar Efendi'nin oğlunun velâdeti için de tarih manzumesi kaleme almıştır.

Aşağıda şairlerin vefat ya da velâdet hakkında düşürdükleri tarihlerden birer örnek verilmiştir. Ebubekir Vahid Efendi'nin divançesinden seçilen örnek şehrin ileri gelenlerinden biri olan Necib-zâde Mahmud Efendi'nin vefatı dolayısıyla düşürülen tarih manzumesidir. Nakşibendi şeyhi ve şair Abdullah Sermest Efendi'nin ilk çocuğunun doğumuna düşürülen tarih manzumesi ise Kilisli Zihnî tarafından kaleme alınmıştır. Lutfullah Hâzım Efendi'nin divançesinden seçilen örnekte de dönemin Kilis kadısı Yahya Efendi'nin oğlunun doğumu söz konusu edilmektedir. Hâmî'nin divanından alıntıladığımız tarih manzumesi ise belki de en dikkat çekici örnektir. Sovyetler Birliği Komünist Partisi genel sekreteri Stalin'in ölümü üzerine düşürülen tarih, şairin siyasî ve dünya görüşü hakkında az da olsa bilgi edinebilmemiz açısından önem arz etmektedir.

Ebubekir Vâhid

Târih-i Vefât-ı Mahmûd Efendi

Necib Efendi-zâde

(mef'ûlü fâ'ilâtü mef'ûlü fâ'ilün)

Mahmûd Efendi zübde-i a'yân-ı şehir iken

Şûrâbe-zâr-ı hâkte hayfâ nihân ola

Âfâk-gîr iken bu kadar şân u şöhreti

Seng-i mezâr-ı zâtına onun nişân ola

Ol gevher-i tamâm- 'ayârı yitirdi çarh

Kim haşre dek bulunmaması bî-gümân ola

Söndürdü öyle şem'-i şebistân-ı himmeti

Kim dirdi çarhı tâ bu kadar bî-emân ola

Mâtem-i künânı olsa sezâ saf-be-saf sürüş
Mersiye-hânı Sidre'deki kudsîyân ola

Ebr-i mutîr-i 'avf-ı Hudâ katre-bâr olup
Tâ haşre dek revânına rahmet revân ola

Târîh-i tâm düştü bu mısra' Vâhid'den
Cennet-makâm hem-ser ona hûriyân ola
1278 (Şenödeyici, 2012, s. 72).

Zihnî

Târih-i Velâdet³

(müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün)

Nûr-ı cihân-ı sermedî hurşîd-i feyz-i müncelî
Memdûh-ı zât-ı İzîdî aktâb-ı vaktin efdâli

Merdâne-i râh-ı fu'âd yek-dâne-imerd-i cevâd
Dürdâne-i bahr-ı reşâd pür-zîb-i silk-i kümmeli

Revnâk-dih-i bâlâ vü pest dâna-yı nâ-dânî-şikest
Mestâne-i bezm-i elest kim şâh Ser-mest-i velî

Ser-nâme-i 'ahd-i ezel 'allâme-i 'ilm ü 'amel
Eyler imâ ile hâl-i müşkil-kelâm-ı münzelî

Lutf etdi Allâh-ı celîl ol şâha bir tıfl-ı cemîl
Rûy-ı cihânda bî-mesîl sıdk-âver-i kâlû belî

Mergûb-ı cân necl-i necîb mahbûb-ı dil tıfl-ı edîb
Zât-ı hasîb [ü] hem nesîb makbûl-ı rûz-ı evvelî

İhsân-ı Hallâk-ı cihân mağbût-ı gılmân-ı cinân
Alnında nûr-ı hüsn ü ân tâbende çün mihr-i celî

Kılsun anı Rabbü'l- 'ibâd râh-ı Hüdâda ber-murâd
Olsun şeh-i mülk-i reşâd hem ehl-i Hakk'ın ekmeli

³ Hasan Şener, hazırlamış olduğu Kilisli Zihnî Divanı adlı çalışmasında söz konusu tarihin yazılı olduğu sayfa kenarında “Hazret-i Ser-mest’in ilk çocuğunun velâdet târihidir” şeklinde bir notun bulunduğunu bildirmektedir.

Zihnî be-eltâf-ı Hudâ geldi o tıfla bir sadâ
Kıldı bu târîhi nidâ yâ mazhar-ı hubb-ı ‘Alî
1276 (Şener, 2014, s. 97).

Lutfullah Hazım

Târih-i Vilâder⁴

(fâ‘ilâtün/ fâ‘ilâtün/ fâ‘ilâtün/ fâ‘ilün)

Bü'l-ümem Yahyâ Efendi Kâdî-ı Kiliz kim
‘İlm ü ‘irfânı müsellemdir anın bî-irtiyâb

Ümm-i dünyâ görmedik bir tıfl-ı firûz-ahteri
Eyledi ihsân ana Mevlâ’ya şükr-i bî-hisâb

Bârekallâh bin yaşasın böyle tıfl-ı nâzenin
Güyyâ perverde-i cevfi-i sadef dürr-i hoş-âb

Dide-i kevnî kamaşdırdı münevver tal’ati
Doğduğu dem evc-i ‘iffetden misâl-i âfitâb

Nev-demîde zülfünü sünbül görüp gül ‘ârızın
‘Ârız oldu birine haclet birine pîç [ü] tâb

Çeşm-i nâz-efzâsına hayrân olur âhû-yı Çîn
Hâl-i ‘anber-fâmının efgendesidir müşk-i nâb

Vâlideyniyle mu’ammer eylesin Mevlâ anı
Merkezinde pâyidâr oldukça tâ kim nüh kıbâb
Sûde-i cevherle yazdım Lutfiyâ târihini

Makdem-i Ahmed hidâyet dehri etdi neş’e-yâb

1302 (Köksal, 2016, s. 73).

Hâmi

Târih-i ber- mürde-i Stâlin

(fâ‘ilâtün/ fâ‘ilâtün/ fâ‘ilâtün/ fâ‘ilün)

⁴ M. Fatih Köksal, hazırlamış olduğu Kilisli Lutfullah Hâzım ve Divânçesi adlı çalışmasında divançenin matbu nüshasında “Kilis Kadısı Yahya Efendi’nin Yeni Doğmuş Bir Oğlu İçin Söylenmiştir.” başlığının mevcut olduğunu bildirmektedir.

Geldi geçdi nice Fir'avn nice Çâr Lenîn
Stâlin oldı halef anlara da bî-dîn ü hayâ

Başına gördi geberdi darısı yoldaşına
‘Âlemin başına olmuşdı o püsküllü belâ

Bir du‘â eyle ana sen de yeter ey Molotof
Sıdk ile belki kabûl ola be-hakk-ı ‘Îsâ

Kerem et nâr-ı cahîm içre ısınsın yâ Rab
Berf-i bârân-ı burûdetden usanmışdır zirâ

Çıkdı Hâmî dü zebân-ı kalemimden târih
Bırakub saltanatın gitdi Sitâlin de ilâ

1955-1953 (Mecmû‘â-i Hâmî, s. 94).⁵

İnşâ Yahut Tecdîd Hakkında Düşürülen Tarihler

Tarih manzumelerinin muhtevası geniştir. Şairler için hemen her konuda tarih düşürmek mümkündür, böylelikle şairler yaşadıkları zamana ve mekâna tanıklık ederler. Bu bağlamda inşa yahut tecdîd konulu tarihler de şairlerin yaşadıkları şehrin mimari unsurlarının kayıt altına alınması olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca bu mimari unsurların kimler tarafından yapıldığı/ yenilendiği, halk tarafından nasıl karşılandığı gibi bilgiler de tarih manzumelerinde mevcut olup yazıldıkları devrin sosyal hayatını yansıtmaları açısından önemlidir.

Kilisli Ebubekir Vâhid Efendi'nin divançesinde inşa veya tecdid muhtevasıyla sekiz adet tarih manzumesi yer almaktadır. Keçik-zâde Salih Ağa Konağının, Nakşi şeyhlerinden Hacı Şâkir Bey'in yaptırdığı mescidin, Salih Ağa çeşmesinin, Abdülvehhâb Efendi'nin yaptırdığı hanın, Menbic kazasında yaptırılan câminin, Genc Ağa-zâde Ömer Ağa'nın Cevme nahiyesinde yaptırdığı câminin inşa edilmeleri üzerine tarih düşüren şair, Abdülmecid Efendi'nin Büyük Câmî'nin mavi künbedini tamir ettirmesini ve Sabri Efendi'nin Hazret-i Şem'ûn'un makamını tecdid ettirmesini de birer manzume ile kayıt altına almıştır (Şenödeyici, 2012, s. 68-76).

Zihnî Efendi'nin divanında inşa konulu dört adet tarih bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Nakşibendî tekkesinin inşası muhtevalıdır. Diğerleri ise Canbolad-zâde Yasin Bey'in yaptırdığı bir bina için düşürülen iki farklı tarih manzumeleridir (Şener, 2014, s. 96-99).

Lutfullah Hâzım Efendi'nin divançesinde bulunan sekiz adet tarih manzumesinden üç tanesi inşa, iki tanesi tecdid ile ilgilidir. Zeki Paşa'nın Halep'te inşa ettirdiği câmî, Selim

⁵ Söz konusu tarih manzumesi Mehmet Tektuna'nın şahsi arşivinde bulunan Hâmî Divanı'nın (şairin tabiri ile Mecmû‘a-i Hâmî) ünik yazma nüshasından alınmıştır. Divanın, tarafımızca transkripsiyon ve incelemesi yapılmaktadır.

Ağa'nın yaptırdığı mescid, Arsuz kazâsında inşâ⁶ olunan câmi için tarih düşüren Lutfullah Hâzım, Hacı Ahmed Ağa'nın ve Hacı-zâde Hasan Hacı Muhammed Hoca'nın birer câmiyi yenilemelerini de divançesine tarih düşmüştür. (Köksal, 2016, s. 71-78).

Mecmû'â-i Hâmî'de bulunan elli bir tarih manzumesinden altı tanesini inşâ veya tecdid ile ilgilidir. Kilis'te bulunan hükümet binasının, Hacı Hüseyin Efendi'nin yaptırdığı çeşmenin, Ruhi-zâde Sakıp Efendi namına yapılacak abidenin inşasına tarih düşüren Hâmî, aynı zamanda Mehmet Paşa Câmi'i Külliyesinde bulunan mektebin, Pirlıoğlu Câmi'i ve Hacı Derviş Câmi'i'nin tecdid edilmeleri dolayısıyla da birer tarih manzumesi kaleme almıştır.

Ebubekir Vâhid

Târîh-i Binâ-yı Çeşme-i Sâlih Ağa

(fâ'îlâtün/ fâ'îlâtün/ fâ'îlâtün/ fâ'îlün)

Kân-ı hayrât u müberrât Hazret-i Sâlih Ağa
Kıldı inşâ böyle dil-cû çeşme ol merd-i güzîn

Teşnegânın hâs u 'âmından alıp hayr-ı du'â
Böyle hayra onu mazhar kıldı Rabbü'l-'âlemîn

Öyle bir sa'bu'l müvâriden getirdi halka su
Düştü bu re'y-i rezîn gayetle ondan dil-nişîn

Âhirette ona cennet vere dnyâda velî
Zât-ı pâkin eyleye âfâtdan Mevlâ emîn

Elf-i ilhâm ile imzâ kıldı târihin Vahîd
Çeşme-sâr-ı cûy-ı sâfi mevrîd-i mâ'-i mu'în
1272 (Şenödeyici, 2012, s. 70-71).

Zihnî

Târîh Berây-ı Tekye-i Nakş-bendî

(fâ'îlâtün/ fâ'îlâtün/ fâ'îlâtün/ fâ'îlün)

Habbezâ dergâh-ı feyz-i câh-ı 'âlî dil-pesend
Âstânı sâye-bahş-ı tâk-ı gerdûn-ı bülend

İntisâb-ı hâk-i bâb-ı devleti bî-irtiyâb
Sâlikânı kurb-ı vasl-ı Hak'dan eyler behremend

Himmet-i pîr ile yazdım Zihniyâ târihini

⁶ M. Fatih Köksal, hazırlamış olduğu Kilisli Lutfullah Hâzım ve Dîvânçesi adlı çalışmasında bu kıt'anın tarih beytinin eksik olduğunu ve müstensihin bu beyite ulaşamadığı için "nâ-tamâm" ibaresini yazdığını bildirmektedir.

Nev-binâ a'lâ der-i vâlâ-yı şâh-ı Nakş-bend

1275 (Şener, 2014, s. 96).

Lutfullah Hâzım***Târîh-i Tecdîd-i Câmi'******(fâ'îlâtün/ fâ'îlâtün/ fâ'îlâtün/ fâ'îlün)***

Zâde-i Hâcî Hasan Hâcî Muhammed Hoca kim

Bânî-i sâlis olup ol zât-ı memdûhu'l-hısâl

Münderis olmuşken ihyâ eyledi bu câmi'i

Sa'yini makbûl ede Rabb-i kerîm-i lâ-yezâl

Dâ'imâ der-hâtır et târîh-i gevherdârını

Hâlisen lil'lâh bu câmi' oldı tecdîd işbu sâl

1330 (Köksal, 2016, s. 77).

Hâmî***Mehmed Paşa Câmi'inde Müceddeden İnşâ Olunan Mektebe Târîh******(fe'îlâtün/ fe'îlâtün / fe'îlâtün fe'îlün)***

İnce Bayrakdârın evlâdı Mehmed Paşa

Mahçe-i râ'yet-i ikbâl-i zafer pâk-i neseb

Ya'ni serdâr-ı ekâlim Dımışka şebâ

Mecd-i ser-asker şâhin-şeh-i zî-şân-ı haseb

Emr idüb bu yere bir medrese yaptırmış kim

Çâr etrâfi müzeyyen idi hücürât ile heb

Eylemiş bin iki yüz kırk yedisinde ikmâl

Vakf idüb müstemilâtıyla o 'âli-meşreb

O zaman etmiş idi tâlib-i 'ilm-i tahsîl

Neş'et etmiş buradan çok 'ulemâ-yı mezheb

Devr-i zamân ile dönmüşdi harâbe-zâra

Yapılıb tarz-ı cedîd oldı bir 'a'lâ mekteb

Menba'-ı 'ilm [ü] kemâl hüner olmuşdır kim

Nâmına dendi Kemâliye sezâ vü enseb

Tâ-ebed menşe'-i 'irfân ola dursun yâ Rab
Dalgalsun ser-i bâmında livâ-yı mekteb

Çıkdı Hâmî dü zebân-ı kalekimden târîh

Bârekallâh tamâm oldu binâ-yı mekteb

1344 (Mecmû'â-i Hâmî, s. 118).

Divançesinden seçtiğimiz örnek tarih manzumesinde Ebubekir Vahid Efendi, Sâlih Ağa'yı hayır ve sevap kaynağı olarak gördüğünü, hayır olsun diye çeşme yaptırdığını, böylelikle susayan herkesin hayır duasını aldığını, bu hayra Sâlih Ağa'yı Allah'ın vesile kıldığını ifade ederek çeşmenin yapılış tarihine işaret etmektedir. Zihnî'nin divanından alıntıladığımız tarih manzumesi Nakşibendî tekkesinin inşasını konu edinmektedir. Tabii ki şairin bu tarihi düşürmesinde Nakşibendî şeyhi ve şair Abdullah Serbest'e intisap etmiş olması ve ona büyük bir muhabbet beslemesi göz ardı edilmemelidir. Öyle ki şair, tarih manzumesini bile "himmet-i pîr" ile yazdığını söylemektedir. Lutfullah Hazım Efendi, bir câmi'in yenilenmesi muhtevasıyla kaleme aldığı tarih manzumesinde, söz konusu tecdidin câmi'in harabeye dönmüş, hatta yok olmuş iken Hacı-zâde Hasan Hacı Muhammed Hoca tarafından yaptırıldığını ve bu kişinin caminin üçüncü bânisi olduğunu kayıt altına almaktadır. Hâmî mecmu'asından alıntılanan tarih manzumesi günümüzdeki Kemaliye İlkokulunun yenilenmesi münasebetiyle kaleme alınmıştır. Söz konusu manzume, içerisinde bir medreseyi de barındıran bir câmi' külliyesinin var olduğunu, daha sonra bu külliyenin yıkıldığını ancak İnce Bayrakdâr-zâde Mehmed Paşa tarafından bütün unsurları ile hicri 1247, miladi 1831 yılında yeniden yaptırıldığını göstermektedir. Şair Hâmî ise yazdığı tarih manzumesi ile bu külliye içerisinde bulunan ve zamanla harabeye dönen medresenin hicri 1344, miladi 1925/26 yılında tekrar fakat yeni tarz ile yani mektep olarak onarıldığını ve mektebe Kemâliye isminin verildiğini gözler önüne sermektedir. Günümüzde bu câmi' ve külliyesi yok olmuş durumdadır. Câmi'nin yalnızca minaresi ayakta durmaktadır. Bu nedenle söz konusu yapı halk arasında "öksüz minare" ismiyle bilinmektedir. Kemâliye Mektebi ise halen eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmektedir.

Doğal Afetler Hakkında Düşürülen Tarihler

Çalışmamızda esas aldığımız şairlerin şiirlerinde doğal afetler ile ilgili yalnızca iki adet tarih manzumesine rastlanmıştır. Bu iki tarih manzumesi de Mecmû'â-i Hâmî'de yer almaktadır. Bunlardan biri 1939 yılında Erzincan ovasında meydana gelen depremi konu edinen ve "Anadolu Zelzelesi" başlıklı tarih, diğeri de "326 Senesi Büyük Kar Fırtınası" başlığını taşıyan ve Kilis'te yaşanan kar fırtınası ve bunun sonuçlarını kayıt altına alan manzumedir. Kırk gün hiç durmadan gece-gündüz kar yağdığını, kuşların, tilkilerin, tavşanların ve ceylanların bu kar fırtınasından dolayı yok olduklarını dile getirdiği aşağıdaki tarih manzumesinde Hâmî, aynı zamanda bu kar yağışından dolayı yolların kapandığını ve yüzbinlerce zeytin ağacının mahvolup gittiğini ifade etmektedir:

326 Senesi Büyük Kar Fırtınası

(fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün)

Yirmi beş Kânun-ı sâni başladı dehşetli kar
Yağdı kırk gün beldemize durmadan leyl ü nehâr

Düştüler bî-dâne hep rûy-ı zemîne murguvân
Kalmadı tilki erânib âhuvân-ı kühsâr

Köprüler yollar kapanmakla vesâ'it durdu hep
Mahvolup gitdi tamâm eşcâr-ı zeytûn sad-hezâr

Fikrederken şöyle gûş itdim zebân-ı hâmeden
Yaz hesab it Hâmiyâ târih-i tâmmı **“yağdı kar”**
1326 (Mecmû'â-i Hâmî, s. 65)

Zafer Münasebetiyle Düşürülen Tarihler

İncelediğimiz divan ya da divançelerde zafer kazanılmasını konu edinen tarih manzumesi yalnızca bir tanedir ve yine Mecmû'â-i Hâmî'de yer almaktadır. “*Gâzi Mustafa Kemal Paşa'nın 338 İstiklâl Harbinde Yunanlıları Mağlûb Ettiğine*” başlığını taşıyan manzumede şair, ansızın İzmir'e asker çıkaran Yunanlıların türlü cinayetler işlediğini, malları yağmaladığını, Afyon, Eskişehir ve Bursa'ya kadar ilerlediğini ve halkın ümidini kaybettiğini dile getirmektedir. Böylesine olumsuz koşullarda Mustafa Kemal Paşa'nın azminde kararlılık gösterdiğini ve bu ülkede hala yaşamaya ihtimal olduğunu hissettirdiğini ifade eden Hâmî Efendi, üç yılda işgalini kuvvetlendiren Yunanlıların on beş günde Mustafa Kemal Paşa'nın gayretleriyle mahvolduğunu ve sonuçta yurdumuzun Rum pisliğinden temizlendiğini anlatmaktadır. Şair “*Gâzi Mustafa Kemâl*” kelimeleriyle 1338 tarihine işaret etmektedir:

Gâzi Mustafa Kemâl Paşa'nın 338 İstiklâl Harbinde Yunanlıları Mağlûb Ettiğine

(fâ'îlâtün/ fâ'îlâtün/ fâ'îlâtün/ fâ'îlün)

Âferîn ey hazret-i kişver-güşâ-yı ber-kemâl
Âferîn ey şîr-i mahbûb-ı Hüdâ-yı zü'l-celâl

Nâil-i feyz-i kemâlin olmasaydı şüphesiz
Gülşen-i ikbâline ermişdi bu mülkün zevâl

Hâneler yanmışdı sönmüşdü nice hân-mân
Eylemişdi milleti harb-i umûmî bî-mecâl

Ansızın asker çıkardı İzmire Yunâniyân
Etdiler icrâ-yı envâ'-yı cinâyet nehb-i mâl

Geçdi bu câniler Afyon Eskişehir Bursaya
Gayretullâha dokundu doğrusu artık bu hâl

Halk me'yus oldu sen 'azminde gösterdin sebât
Var didin bu mülkde hâlâ hayâta ihtimâl

Korkmayub meydâna çıkdın şevk-i i'mânınla sen
Ol zamân ki eylemişdi yurdu düşman pây-mâl

Asker-i Yûnânı sen kahretmeye 'azm eyledin
Kalb-i 'adûya ser-â-pâ düşdi havf-i inhilâl

Cümle tahkîmâtını üç yılda ikmâl eyleyen
Düşmanı mahv etdin on beş günde oldu bir misâl

Bu senin bürhândır işte habûs-ı kalbine
Taş tıkansun ağzına eylerse kim kıl [u] kâl

Bu sana ihsân-ı Hakk ey re'fet-i himmet-penâh
Tard-ı 'advâna şerîr itfâ-yı nâr-ı ihtilâl

Çâr-ı aktâr oldılar engüşt-i hayret ber-dehân
Bûm-veş bâğ-ı vatanda na'ra-gûyân oldu lâl

Çok yaşa ey kahramân millet ey fâtiş-şiyem
Neş'e-yi fethinle halk etsün dem-â-dem ihtifâl

Sâye-i 'adlinde buldı şimdi millet râhatın
Zulm-i istibdâd artık eylemişdir irtihâl

Yurdumuz tathîr edildi levs-i habis Rûmdan
Oldı "Gâzi Mustafa Kemâl" ana târih-i fâl

1338 (Mecmû'â-i Hâmî, s. 137)

Padişahın Tahta Çıkışı Münasebetiyle Düşürülen Tarihler

Hükümdarların tahta oturuşu ile ilgili tarihler, tarih düşürme geleneğinin muhteva ettiği konular bağlamında önemli bir yere sahiptir. Çalışmamızda incelenen tarih manzumeleri arasında cülûs münasebetiyle yalnızca Kilisli Zihnî'nin tarih düşürdüğü tespit edilmiştir. Diğer şairlerin padişahın tahta oturuşu ile ilgili tarih manzumeleri kaleme almayışlarını şairlerin yetiştikleri çevrenin İstanbul'a uzak olması ile açıklamak mümkündür. Bu durum çalışmamıza konu olan şairler arasında Zihnî'yi farklı bir konuma getirmektedir ki Vasfi Mahir Kocatürk de Zihnî'nin Tanzimattan sonra İstanbul'dan uzakta yetişmiş şairlerin en kuvvetlilerinden olduğunu söyler (Kocatürk, 2016, s. 585). Sultan Abdülaziz'in tahta geçişi ile ilgili iki farklı tarih manzumesi kaleme alan Zihnî, Allah'ın yardımı ile gerçekleşen

sultanın cülûsunun yedi iklimi baştanbaşa bahtiyarlık içinde bıraktığını, Abdülaziz Han'ın tahta yeni bir ışık ve süs getirdiğini, sultanın tahta oturuşu ile birlikte Kaf'tan Kaf'a her tarafın emniyetli bir hale geldiğini söylemektedir. Manzumenin sonunda söz konusu tahta geçiş olayına tarih düşüren Zihnî, padişahın önemine binaen bu tarihi arşın kubbesine yazacağını ifade etmektedir.

*Târih-i Cülûs-ı Hümâyûn Sultân 'Abdü'l'azîz Han
(fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün)*

Hass ü 'amma lutf-ı bî-hadd kıldı Rabb'ül-müste'ân

Heft kişver ser-be-ser oldu mü'ebbed şâd-mân

Verdi taht-ı devlet-i mülke cedîdâ zîb ü fer

Hazret-i 'Abdü'l'azîz Hân-ı şehen-şâh-ı zamân

Dehre bahş etdi cülûs-ı şevket-i şâhânesi

Kâf'dan Kâf'a dek âsâyîş-i emn ü emân

Şükr edip bu müjde-i nusret-fezâyâ eylesin

Resm-i şehri-âyîni icrâ şavkla hep ins ü cân

Sâye-i 'arş pây-e-i cûdunda ber-vefk-i emel

Kâm-bîn ü kâm-rân olur sunûf-ı bendegân

Kahr edip cümle 'adû-yı dîne darb-ı harble

Tiğî versin Zü'l-fikâr-ı şâh-ı Haydar'dan nişân

Zât-ı pâki ber-murâd oldukça bâ-ömr-i mezîd

Zabt ede her demde bir iklimi ol sahib-kırân

Devlet-i ikbâline olsun o şâh-ı 'âlemin

Minber-i bâlâda Cibrîl-i emîn ed'ıye-h'ân

Tâk-ı 'arşa Zihniyâ tahrîr kıl târihini

Lutf ile 'Abdü'l'azîz Hân oldu sultân-ı cihân

1277 (Şener, 2014, s. 95-96).

Diğer Konular Hakkında Düşürülen Tarihler

İncelediğimiz şairler arasında yukarı beş başlıkta topladığımız tarih manzumelerinin yanı sıra hac ve izdivaç konularında da birer tarih manzumesi kaleme alınmıştır. Kilisli Hâmî, Fazlığa-zâde Osman Efendi ve ailesinin haccına tarih düşürmüşken, (Mecmû'â-i Hâmî, s.

153), Ebubekir Vahîd Efendi de Celaleddin Ali Paşa'nın kardeşinin oğlu Lutfullah Efendi'nin izdivacına tarih manzumesi kaleme almıştır.

Târîh Berây-ı İzdivâc-ı Lutfullah Efendi

(fâ‘ilâtün/ fâ‘ilâtün/ fâ‘ilâtün/ fâ‘ilün)

Bu Celâleddîn ‘Ali Paşa’nın ibn-i dâderi

Zât-ı Lutfullâh Efendi hem sıfâtı cevheri

Dinde emr-i ehemmi olduđuçün emr-i nikâh

Eyledi icraya himmet sünnet-i peygamberi

Cennet-i şâm içre buldı öyle hür- ‘aynı kim

Dehre durmaz nâz eder nâzende nâzük dil-beri

Onu etmiş bu pesend ü ol bunu hâtır-nişân

Kadr-i zer zer-ger şinâsed kadr-i gevher gevheri

Bir tefe‘‘ül ile yazdı gitti târîhin Vahid

Lutfi'nin hâlâ me‘âlâ kutlu olsun hem-seri

1288 (Şenödeyici, 2012, s. 74-75).

Sonuç

Çalışmamızda Kilis'te yetişen Ebubekir Vahid, Hâmi, Lutfullah Hâzım ve Zihnî'nin divan ya da divançelerinde bulunan toplam yüz adet tarih manzumeleri incelenmiş ve bu manzumeler konularına göre tasnif edilmiş ve seçilen örnekler vasıtasıyla çeşitli yönleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda adı geçen Kilisli şairlerin padişahın tahta oturuşu, vefat, velâdet, inşa, tecdid, doğal afetler, kazanılan zaferler, düğün ve hac gibi konularda tarih düşürdükleri görülmektedir. Bu şairler arasında Hâmî, hem konu çeşitliliği hem de sayı olarak en fazla tarih manzumesi kaleme alan şair olmuştur. Zihnî Efendi'yi ön plana çıkaran ise Divan edebiyatı geleneğine hâkîm bir edebî anlayış ile padişahın tahta oturuşuna düşürdüğü tarihler olmuştur. Yaşadıkları şehrin sosyal hayatı ve tarihi hakkında biraz da olsa bilgi veren şairlerin, doğal afetler ve kazanılan zaferler ile ilgili kaleme aldıkları tarih manzumeleri ile yalnızca yaşadıkları şehirde değil, ülkede de olup bitene duyarsız kalmadıkları anlaşılmaktadır. Yaklaşık 130-150 yıllık süreç içerisinde Kilis'te doğan, yaşayan ve ölen yaklaşık yüz kişinin isminin bu manzumeler aracılığı ile tarihe kaydedildiği; Kilis ve çevresinde inşa yahut tecdid edilen abide, cami, çeşme, han, konak, mektep, mescit ve tekkelerden yirmi üç tanesinin isminin yine bu manzumeler vasıtası ile şairler tarafından tarihe not düşürüldüğü tespit edilmiştir.

Kaynakça

Bahar, B. (2011). Kilis şairleri. (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Başçılar, S. (?). *Kilisli divan şairleri antolojisi*. Kilis Kültür ve Dayanışma Derneği Yay., İstanbul.

- Demirel, Ş. (2008). Antepî Aynî Divânî'ndaki tarih manzûmeleri üzerine bir inceleme. *Turkish Studies* 3(4), 372-398.
- Hâmî Dîvânçesi (Mecmû'a-i Hâmî)*. Mehmet Tektuna özel arşivi.
- İspirli, S. A. (2000). Türk edebiyatında tarih düşürme geleneği. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (14), 79-88.
- Karabey, T. (2011). "Tarih düşürme". TDV İslam ansiklopedisi. 40. 80-82. İstanbul.
- Kocatürk, V. M. (2016). *Büyük Türk edebiyatı tarihi*. İKÜ yayınevi. İstanbul.
- Köksal, M. F. (2016). *Kilisli Lutfullah Hâzım ve Dîvânçesi (Mecmû'a-i Lutfî)*. Kesit yay., İstanbul.
- Şener, H. (2014). *Kilisli Zihnî Divanı*. Grafiker yay., Ankara.
- Şenödeyici, Ö. (2012). *Kilisli Ebû Bekir Vahîd Divançesi*. Kömen yay., Konya.
- Timurtaş, K. (1932). *Kilis tarihi*, Burhaneddin matbaası. İstanbul.
- Yakıt, İ. (2017). *Türk İslam kültüründe ebced hesabı ve tarih düşürme*. Ötüken yay., İstanbul.

P-ISSN: 1303-0094

E-ISSN: 2149-5459